KUR'AN-I KERİM'İN İNDİRİLDİĞİ

YEDİ HARF VE KIRAATLAR

PROF. DR. ABDURRAHMAN ÇETİN

ensar

2. BASKI

Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği

YEDİ HARF VE KIRAATLAR

-Oryantalistlerin Görüşleri-

Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

İstanbul 2010

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN : 978-975-6794-57-9
Sertifika No: 16093

Kitabın Adı
Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar
(Oryantalistlerin Görüşleri)

Yazarı
Prof. Dr. Abdurrahman Çetin

Dizgi - Mizampaj
Abdurrahman Çetin

Kapak Tasarım
Nüans Ajans

Baskı-Cilt
Pasifik Ofset
Tel: 0212 412 17 77

2. Basım
Temmuz 2010

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Kıztaşı Cad. No: 10 Fatih / İstanbul
Tel : (0212) 491 19 03-04 Faks : (0212) 491 19 30
www.ensarnesriyat.com.tr e-mail: ensar@ensarnesriyat.com.tr

Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği

YEDİ HARF VE KIRAATLAR

-Oryantalistlerin Görüşleri-

Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

ABDURRAHMAN ÇETİN

Afyon-Şuhut doğumlu olup, İlkokuldan sonra hıfzını tamamladı. Konya İmam-Hatip Okulunu ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünü bitirdi. Yüksek öğrenimi sırasında İstanbul'da İmam-Hatiplik, askerlikten sonra da bir öğretim yılı Giresun İmam-Hatip Lisesinde öğretmenlik yaptı. Daha sonra Bursa Yüksek İslâm Enstitüsüne Kur'an-ı Kerim Asistanı olarak atandı. Bir süre Kıraat-ı Aşera okudu. Enstitünün Fakülteye dönüşmesinden sonra 1983'te Tefsir Anabilim Dalında Doktor, 1990'da Doçent, 1996'da Profesör oldu. 1993-1997 yılları arasında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü yaptı. Hâlen Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesidir.

Başlıca eserleri:

Ebû Amr ed-Dânî Hayatı Eserleri ve Câmiu'l-Beyân (Bursa-1980, basılmamış Doktora tezi); *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (Dergâh yayınları, İstanbul-1982); *Kur'ân Okuma Esasları* (Emin yayınları, Bursa-2009, 7. baskı); *Hitabet ve İrşad / Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma* (Emin yayınları, Bursa-2008, 2. baskı); *Kıraatların Tefsire Etkisi / Kur'ân'ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kıraatlar* (Marifet yayınları, İstanbul-2001); *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (Ensar Neşriyat, İstanbul-2010, 2. baskı); *Örneklerle Peygamberimiz* (Ensar Neşriyat, İstanbul-2007, 4. baskı).

cetinabdurrahman@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 11

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ
KIRAATLARA KAYNAKLIK EDEN YEDİ HARF VE
BU KONUDA YAPILAN ÇALIŞMALAR
A) KONUNUN TAKDİMİ VE ÖNEMİ 19
B) YEDİ HARF KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALAR 22
C) YEDİ HARF'İN MAHİYETİ 26
a) Kur'ân'ın Dili ve Arapçadaki Lehçeler 26
b) "Yedi Harf" Kavramı 35

BİRİNCİ BÖLÜM

YEDİ HARF'LE İLGİLİ HADİSLER

A) "YEDİ HARF" HADİSLERİNİ RİVÂYET EDEN SAHÂBÎLER 41
B) "YEDİ HARF"LE İLGİLİ HADİSLER 44
a) Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere İndirildiğini Bildiren Hadisler 44
b) Yedi Harf 'in Mahiyetine Işık Tutan Hadisler 55
c) Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere İndirilmesinin Sebep ve Hikmetlerini Açıklayan Hadisler 60
d) Kur'ân'ın Kıraatında ve Yedi Harf Hususunda Şüphe, İhtilâf, Münakaşa ve Mücâdele Etmeyi Yasaklayan Hadisler 64
e) Yedi Harf'le İlgili Diğer Rivâyetler 81

C) "YEDİ HARF"LE İLGİLİ HADİSLERİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ 90
D) "YEDİ HARF"E IŞIK TUTAN ÖRNEKLER 94
E) "YEDİ HARF"LE İLGİLİ ÖRNEKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 107

İKİNCİ BÖLÜM

YEDİ HARF'LE İLGİLİ GÖRÜŞLER

A) ZAYIF GÖRÜŞLER 112
B) KUVVETLİ GÖRÜŞLER 123
a) "el-Ahrufu's-Seb'a"nın Müteşâbih Olarak Değerlendirilmesi 123
b) Arap Kabilelerinden Yedi'sinin Dili Olarak Değerlendirilmesi 124
c) Aynı Mânâya Gelen Değişik Lâfızların Yedi Vechi Olarak Değerlendirilmesi 129
d) "Yedi"nin "Çokluk" Olarak Değerlendirilmesi 134
e) Yedi Harf 'in "Yedi Vecih" Olarak Değerlendirilmesi 141
ea) Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye Göre Yedi Vecih 142
eb) İbn Kuteybe'ye Göre Yedi Vecih 142
ec) Ebü'l-Fadl er-Râzî'ye Göre Yedi Vecih 143
ed) Mekkî b. Ebî Tâlib'e Göre Yedi Vecih 144
ee) Ebû Amr ed-Dânî'ye Göre Yedi Vecih 144
ef) İbnü'l-Cezerî'ye Göre Yedi Vecih 146
eg) Subhî es-Sâlih'e Göre Yedi Vecih 146
f) Yedi Harf 'te Bizim Tercihimiz 149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEDİ HARF'LE İLGİLİ DİĞER MESELELER

A) YEDİ HARF RUHSATININ VERİLİŞ SEBEBİ 163
B) YEDİ HARF RUHSATININ VERİLİŞ ZAMANI 165
C) YEDİ HARF'LE İLGİLİ VECİHLERİN KAYNAĞI 169
D) YEDİ HARF'TEN KAYNAKLANAN KIRAAT FARKLILIKLARININ KUR'ÂN'DAKİ DAĞILIMI 178
E) YEDİ HARF'İN NESHİ MESELESİ 180
F) YEDİ HARF'TEN KAYNAKLANAN KIRAAT FARKLILIKLARININ KUR'ÂN YORUMUNA ETKİSİ 192

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRAAT İLMİ VE KIRAATLAR

A) KIRAAT İLMİ VE ÖNEMİ 211
B) KIRAATLARIN MENŞEİ VE TARİHÇESİ 215
C) KIRAATLARIN ÖĞRETİMİ 223
D) KIRAAT ÇEŞİTLERİ 226
a) Mütevâtir Kıraat 230
b) Meşhur Kıraat 232
c) Âhâd Kıraat 232
d) Şâz Kıraat 233
e) Müdrec Kıraat 233
f) Mevzu Kıraat 233
E) KIRAATLARIN FAYDASI 235
F) KIRAAT İMAMLARI VE RÂVÎLERİ 237
1- NÂFİ' 237
2- İBN KESÎR 239
3- EBÛ AMR 241
4- İBN ÂMİR 242
5- ÂSIM 244
6- HAMZE 247
7- KİSÂÎ 249
8- EBÛ CA'FER 251
9- YA'KÛB 252
10- HALEFÜ'L-ÂŞİR 254
G) KIRAATLARLA İLGİLİ ESERLER 256
H) KIRAAT ÖRNEKLERİ 273
a) Mısır Tarîkı Atâullah Mesleğine Göre Kıraat Örnekleri 276
b) İstanbul Tarîkı Sôfî Mesleğine Göre Kıraat Örnekleri 295

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIRAATLARA YÖNELİK ORYANTALİST YAKLAŞIMLAR

A) KUR'ÂNIN KORUNMUŞLUĞU 305
B) ORYANTALİZM VE ORYANTALİSTLERİN ÇALIŞMALARI 312
a) Oryantalizm 312
b) Oryantalizm'in Tarihçesi 314

c) İslâm Üzerine Yapılan Oryantalist Çalışmalar 316
d) Oryantalist Çalışmaların Değerlendirilmesi 319
C) ORYANTALİSTLERİN KUR'ÂN'A DAİR GÖRÜŞLERİ 325
D) ORYANTALİSTLERİN KIRAATLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ : GOLDZIHER ÖRNEĞİ 334
E) KIRAATLARLA İLGİLİ DİĞER BAZI İDDİALAR 377
1- Kur'ân ile kıraatların ilgisi 377
2- Kıraatların sonradan ortaya çıktığı iddiası 378
3- Kıraatların ortaya çıkmasında ilk dönem Mushaflarının rolü 384
4- Kıraatların şifâhî olarak naklini sağlayan hâfızlar 385
5- Hadis kitaplarında kıraat farklılıklarına yer verilmemesi 388
6- Mushaflarda müstensih hatasının bulunduğu iddiası 390
7- Kıraatların mütevâtir olmasının izahı 391
8- Kıraatları tenkit eden bazı bilginler 395
9- Kıraatların "tercih" edilmesi 404
10- Kıraatların tabu haline getirildiği iddiası 405
11- Kıraatta hoşgörü 406
12- Mânâya göre kıraat iddiası 407
13- Kıraatların Kur'ân hakkında şüphe doğurduğu iddiası 408
14- Kur'ân'ın sıhhati ve kıraatlar 408
15- Oryantalistlerin kıraatları inceleme amacı 409
16- Kıraatların öz olarak ifadesi 412
17- Yedi Harf ruhsatının veriliş sebebi olarak "kolaylığın" gösterilmesi 414
18- Kıraat ihtilaflarının sadece lehçe farklılığına dayanmaması 415
19- Kıraatların tek'e indirilmesi 415
20- Kur'ân'a hareke ve nokta konulmasıyla kıraatların sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı 416
21- Yedi Harf ruhsatından istifade etmenin ölçüsü 417
22- Yedi Harf yorumunda kabilecilik yapıldığı iddiası 418
23- Yedi Harf hadislerinin uydurma olduğu iddiası 418
24- Yedi Harf - Yedi Kıraat ilişkisi 419
25- Bazı mushaflarda farklılık bulunduğu iddiası 420
26- Mushaf konusunda ashabın oy birliği 421
27- Sahâbe-mushaf-kıraat ilişkisi 422
28- Sadece tek kıraat olabileceği iddiası 424
29- Kıraatların toplum huzurunda okunması 427
30- Peygamberimizin kıraat öğretmesi 428

31- Kıraatlarda sahih-şâz ayırımı 431
32- On Kıraat'tan fazla kıraat ihtiva eden eserlerde yer alan kıraatların mahiyeti 432
33- On Kıraatı toplayan eserler yazıldıktan sonra da Yedi Kıraatı ihtiva eden eserlerin yazılmaya devam edilmesinin sebebi....... 432
34- Kıraatçıların hadisçiler tarafından tenkidi 433
35- Şâz kıraatların değeri 434
36- Peygamberimize nisbet edilen kıraatlar 435
37- Sahâbeden nakledilen kıraatlar 435
38- Mensuh kıraatlar 436
39- Mushafın kıraatlara göre neşri 438
40-"Kıraat sünnettir" sözünün izahı 441

SONUÇ 445
BİBLİYOGRAFYA 453
ÂYETLER FİHRİSTİ 469
HADİSLER FİHRİSTİ 475
İSİMLER VE TERİMLER FİHRİSTİ 479

KISALTMALAR

age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
agmd	adı geçen madde
as	aleyhisselâm
b	bâb
bkz	bakınız
DİA	*Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı)
GAL	*Geschicte der Arabischen Litteratür* (Carl Brockelmann)
GAS	*Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Fuat Sezgin)
h	hicrî
İA	*İslâm Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Bakanlığı)
K	kitâb
krş	karşılaştırınız
ksm	kısmı
ktp	kütüphane
m	mîlâdî
mad	madde
msl	meselâ
nr	numara
nşr	neşreden
s	sayfa
sav	sallallâhü aleyhi ve sellem
Suppl	*Supplementbande* (Carl Brockelmann)
tah	tahkik eden
trc	tercüme
ts	tarihsiz
UÜİF	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb	ve benzeri
vd	ve devamı
vf	vefatı
vr	varak, yazma eser yaprağı
vs	ve sâire
ys	yersiz, eserin basım yeri belirtilmemiş

ÖNSÖZ

İslâmî bazı konular, diğerlerine göre, bilginleri daha çok meşgul etmiş ve hâliyle birçok değişik görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunda, konunun müphem olması yanında, istismara müsait oluşu da büyük rol oynamıştır.

Bu gibi durumlarda âlimlerimiz üzerlerine düşeni yapmaya gayret etmişlerdir. Bugün de araştırmacılara düşen görev, yaşadığı devrin şartlarını da göz önünde bulundurarak, bu tür konular üzerine, gerektikçe yeniden eğilmek ve lüzumlu bilgi ve belgeleri derleyip, meseleyi etraflıca inceleyerek, tatmin edici sonuçlara ulaşmak olmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde, geçmişte ve günümüzde de görüldüğü üzere, bazı konular, kötü niyetli kimseler tarafından çarpıtılıp yanlış aksettirilmekte ve insanlar yanıltılmaya çalışılmaktadır.

Yedi Harf ve kıraatlar konusu da, birçok bilginimizin "büyük ve güç bir mesele" olarak değerlendirdiği, gerçekten zor ve istismara müsait konulardan birisidir.

Yedi Harf meselesi, uzun zamandan beri bizim zihnimizi de meşgul ediyordu. Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü Kur'ân-ı Kerîm Asistanı olarak tez çalışmalarımızı yürütürken, okuduğumuz eserlerin birçoğunda, *Yedi Harf* konusuna az veya çok yer verildiğine şâhit oluyorduk. Fakat konu, her önümüze çıkışında, zihnimizdeki sualler çoğalıyor, bazılarına cevap bulurken, bazıları da cevapsız kalıyordu. İncelediğimiz eserler "kıraat" ağırlıklı olduğu için, nakledilen birçok kıraat farklılıkları da, bizi bu sorulara tatmin edici cevaplar bulmaya zorluyordu.

Bu konudaki çalışmalarımızı, bir ara, uzunca bir makale haline getirip, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*'nde (sayı: 3, Ocak-1987) yayınladık. Bu çalışmamız zaman içinde bazı kitap, makale ve tebliğlerde, bu ko-

nunun kaynakları arasında yerini aldı. Bunun yanında bazı şifâhî takdirlerden de güç alarak, konuyu biraz daha derinlemesine incelemeye karar verip, bir tez titizliliğiyle araştırmaya koyulduk.

İlk şekli 1989'da tamamlanan bu eser, önce *"Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf"* adıyla üç bölüm halinde düzenlenmişti. Daha sonra, esere bütünlük kazandıracağı düşünüldüğünden, yeni bir çalışma ile ve iki bölüm halinde "kıraatlar" konusu ilave edilmiştir. Bilhassa kitabın beşinci bölümünü oluşturan ve her bölümden daha geniş yer tutan "Kıraatlara yönelik oryantalist yaklaşımlar" kısmı, aktüel konulara ışık tutnası bakımından önemlidir. Ancak, meseleye vâkıf olabilmek için, eserin tümünün okunması gerekmektedir.

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, kitap hazırlanırken, başta hadîs-i şerifler olmak üzere, en eski kaynaklardan, günümüzde yazılanlara kadar -temin edebildiğimiz- birçok eserden istifade edilmiş ve bir ilmî araştırmadan beklenen hususlara riâyet edilmeye çalışılmıştır.

Kitapta bazı hususlar üzerinde tekrar tekrar durulması, dikkatsizlikten değil, konuların öneminden kaynaklanmıştır.

Kıraat ve Tecvîd ilimlerinin en önde gelen temsilcilerinden birisi olan büyük âlim İbnü'l-Cezerî (833/1429), *Yedi Harf* konusunda otuz küsur yıl düşündüğünü söylüyor. İbn Teymiyye (728/1328) de bu konuyu "büyük bir mesele" olarak takdim ediyor. Fikir plânı da göz önüne alınırsa, elinizdeki eserin de 25 yılı aşkın bir mazisi var. Bu safhada *Yedi Harf* ve kıraatlar meselesini zihnimde çözdüğümü söyleyebilirim; ancak bu esere ne kadar yansıtabildiğimi bilmiyorum. Bu hususu muhtemelen, çalışmamızı inceleyen ve meselenin meraklısı olan okuyucunun tepkisi aydınlatacaktır. İnşaallah bu eserimiz, *Kur'ân Okuma Esasları* ve *Kıraatların Tefsire Etkisi* isimli iki kitabımızla birlikte Kur'ân'ın kıraatına yönelik çalışmalarımıza bir bütünlük kazandırmış olacaktır.

Eser bir giriş ve beş bölümden meydana gelmiştir.

Girişte; *Yedi Harf* konusunda yapılan çalışmalar ile Kur'ân'ın dili, Arap dilindeki lehçeler ve *Yedi Harf* terkibi üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümü, *Yedi Harf*'le ilgili derlediğimiz hadisler ve misâller oluşturmaktadır. Hadisler, beş grup altında toplanarak, sıhhatları da dâhil olmak üzere, gerekli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Daha sonra *Yedi Harf*'in anlaşılmasına ışık tutacak örnekler kaydedilmiştir.

İkinci Bölümde; *Yedi Harf*'le ilgili görüşlere yer verilmiştir. Bunlar "zayıf" ve "kuvvetli" görüşler ayırımıyla iki ana başlık altında toplanmış; gerekli tenkitler yapılmış ve sonunda da kendi tercihimiz ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde; *Yedi Harf* ruhsatının veriliş sebebi ve zamanı, *Yedi Harf*'in neshi meselesi, *Yedi Harf*'in niteliği, Kur'ân'daki dağılımı ile *Yedi Harf*'in Kur'ân yorumuna etkisi gibi, bu konuyu tamamlayıcı bazı meseleler üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde; Kıraat ilmi ve kıraatlar hakkında bilgiler yer almaktadır. Kıraatların tarihçesi, çeşitleri, faydası, Kıraat İmamları ile ikişer râvîsinin biyografileri, kıraatlarla ilgili önemli eserlerin tanıtımı ve kıraat örnekleri bu kısımda ele alınmıştır.

Beşinci ve son bölümde ise, "Kıraatlara yönelik oryantalist yaklaşımlar" başlığı altında gerek oryantalistlerin gerekse bunların etkisinde kalan bazı müslümanların kıraatlarla ilgili görüş ve iddialarına ayrıntılı bir şekilde cevap verilmeye çalışılmıştır.

Sonuç ve bibliyografya'dan sonra eser, âyet ve hadisleri, isim ve terimleri gösteren ayrıntılı fihristlerle sona ermektedir.

Son olarak, bu kitabın hazırlanıp yayınlanmasına kadar her safhasında emeği geçenlere ve bilhassa eserin basımını üstlenen Ensar Vakfı'nın değerli yöneticilerine; katkılarından dolayı değerli kardeşlerim Mehmet Emin Maşalı, Celil Kiraz, Kasım Küçükalp ve Ömer Faruk Bilgin'e teşekkür ederim. Hadislerin tespit ve temininde vaktiyle yakın ilgisini ve yardımını gördüğüm merhum Selman Başaran'a ve ayrıca eserlerinden yararlandığım bilginlerimize de Allah'ın rahmet ve rızasını dilerim.

Bursa, Eylül-2005

Abdurrahman Çetin

Not: Eserimiz ikinci baskı için yeniden gözden geçirilip düzenlenmiştir (A.Ç. Bursa 2010).

GİRİŞ
KIRAATLARA KAYNAKLIK EDEN YEDİ HARF VE BU KONUDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

KIRAATLARA KAYNAKLIK EDEN "YEDİ HARF" VE BU KONUDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

A) KONUNUN TAKDİMİ VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm'i inceleyen yabancı araştırmacıların üzerinde durdukları hususlar arasında, Kur'ân'ın kaynağı ve sıhhati konusu önemli bir yer tutar.

Bazı oryantalistler, Kur'ân'ın Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'in eseri olduğunu ve bu konuda da yahudi, hıristiyan vs. yabancı kaynaklardan istifade ettiğini öne sürmüşlerdir. Eserimizin beşinci bölümünde bu iddialar üzerinde durulacaktır. Aslında onların bu tür iddiaları, vaktiyle müşriklerin ileri sürdüğü iddiaların tekrarından ibarettir: *"Şüphesiz onların, 'Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz"* (Nahl 16/103).*"İnkâr edenler: 'Bu Kur'ân, olsa olsa Muhammed'in uydurduğu bir yalandır, başka bir grup da bu hususta kendisine yardım etmiştir' dediler. Böylece onlar şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır. Yine onlar dediler ki: 'Bu, onun, başkasına yazdırıp da, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır'. De ki: Onu, gökler ve yerdeki bütün gizlilikleri bilen Allah indirmiştir"* (Furkan 25/4-6).

Oysa Kur'ân, önceki semâvî kitapların koruyucusu ve ehl-i kitap arasındaki ihtilafları çözümleyici bir kitap olarak Allah katından indirilmiştir. Hepsinin kaynağı bir olduğuna göre, bazı hususlarda benzerlik olması da gayet tabiidir ve aksi de düşünülemez: *"Peygamberlerin izleri üzerine, kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nûr bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve müttakîler için bir hidâyet ve öğüt*

olan İncil'i verdik" (Mâide 5/46). *"Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab (Kur'ân)'ı gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"* (Mâide 5/48).

Kur'ân'ı okuyan insaf sahibi herkes; onun lâfzıyla, mânâsıyla ve muhtevasıyla bir insan sözü olamayacağını kabul eder. Peygamberimizin hadisleriyle Kur'ân-ı Kerîm'i mukayese edince, aralarında uslûb ve mânâ açısından ne büyük bir fark olduğu kolayca anlaşılır. Aslında bu biraz da îmân meselesidir. Vahiy gerçeğini kabul etmeyen bir kimseyi bu konuda ikna etmek zordur. Kur'ân-ı Kerîm'in bir insan sözü olmayıp Allah kelâmı olduğunu ve benzerinin ortaya konulamayacağını İ'câzü'l-Kur'ân / Kur'ân'ın eşsizliğine dair yazılmış eserlerde bütün ayrıntılarıyla görmek mümkündür. Ayrıca Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş* isimli eserinde, Kur'ân'ın kaynağı ile ilgili olarak ileri sürülen görüşleri etraflı bir şekilde ele alıp cevaplandırmıştır[1].

Yabancı araştırmacıların Kur'ân'ı tetkik noktalarından biri de, onun sıhhati konusudur; yani Kur'ân'ın orijinal şekliyle korunup korunmadığı hususudur. Onlar, Tevrat ve İncil'de meydana gelen değişiklik ve bozulmaların, bir takım zayıf ve asılsız rivâyetlere dayanarak, Kur'ân'da da olduğu iddiasındadırlar.

Bu konuda istismar edilen hususların başında da kıraatlar gelmektedir. *Yedi Harf* ruhsatına bağlı olarak gerçekleşen kıraatların ictihâdî olduğunu ve mânâ ile kıraatın câiz görüldüğünü isbata çalışarak, Kur'ân metninde de bir takım değişikliklerin olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Konunun hem karmaşıklığından, hem de zayıf rivâyetlerin mevcudiyetinden olsa gerek, bu meseleyi, zihinleri bulandırmak için istismar etmek, her zaman mümkün olmuştur. Oysa kıraatlar, büyük çoğunlukla, Kur'ân metninin seslendirilmesinden ibarettir. Kur'ân metninde herhangi bir tahrif ve tağyir söz konusu olmamaktadır.

Çalışmamızda bu meselenin özüne inilerek ve etraflıca incelenerek, gerekli bilgi ve açıklamalar sunulmaktadır.

*

---

1 Bkz: Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 91-131.

Yedi Harf (الْأَحْرُف السَّبْعَة), Kur'ân-ı Kerîm ile doğrudan ilgisi olan bir konudur. İbn Teymiyye (728/1328)'nin ifadesiyle "büyük bir mesele" olan bu konu[2], İslâm ilim tarihi boyunca pek çok bilginimizi meşgul etmiştir. Kıraat âlimlerinin yanı sıra Tefsir, Hadis, İslâm Hukuku, Kelâm vb. ilimlerle meşgul olan birçok bilgin, bu konuda da görüş beyan etmiştir[3]. Bu gayretler sonunda bazı neticelere ulaşılmış; ancak bazen de konu, içinden çıkılmaz bir problem haline getirilmiştir. Öyle ki, bu mevzua dâir -bizim tespitlerimize göre- 60 civarında görüş ortaya çıkmıştır[4]. Şu kadar var ki bu görüşlerin büyük bir bölümü, araştırmada da işaret edileceği üzere, *Yedi Harf* gerçeğini izah etmekten uzak mütâlaalardır. Dikkate değer görüş sahipleri arasında ise Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/869), İbn Kuteybe (276/889), Ebü'l-Fadl er-Râzî (290/903), Kâdî b. Tayyib el-Bâkıllânî (403/1013), Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045) ve Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) gibi âlimlerimiz bulunmaktadır. Sonraki bilginler fikirlerini, bu âlimlerin, bilhassa Ebû Hâtim es-Sicistânî ve onun talebesi İbn Kuteybe'nin görüşleri üzerine bina etmişlerdir.

---

2 İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm, *Fetâvâ*, XIII, 389.
3 İbn Teymiyye, *age* ve yer.
4 Bunlar, ikinci bölümde "Zayıf Görüşler" ve "Kuvvetli Görüşler" başlığı altında tespit edilmiştir.

B) YEDİ HARF KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALAR

Pek çok Tefsirde ve Ulûmu'l-Kur'ân'a dâir yazılmış eserde, *Yedi Harf* meselesine az çok yer verildiği görülmektedir. Hadis bilginlerinin birçoğu da, konunun önemine binaen, kitaplarında bu bahis hakkında özel bâblar açmışlardır. Meselâ San'ânî (211/826)[5], Buhârî (256/870)[6], Müslim (261/874)[7], Ebû Dâvûd (275/888)[8], Tirmizî (297/909)[9], İbn Hibbân (354/965)[10], Beyhakî (458/1066)[11], İbnü'l-Esîr (606/1209)[12], Heysemî (807/1404)[13] ve Hindî (975/1567)[14] bunlar arasındadır. Mâlik b. Enes (179/795)[15], Tayâlisî (204/819)[16], Ahmed b. Hanbel (241/855)[17], Nesâî (303/915)[18], Hâkim (405/1014)[19], Deylemî (509/1115)[20] ve Askalânî (852/1448)[21] ise, yeri geldikçe bu hadisleri zikreden müelliflerdendir. Bazı hadis kitaplarında, meselâ Dârimî (255/869), İbn Mâce (275/888) ve Dârekutnî (385/995)'nin sünenlerinde ise *Yedi Harf*'le ilgili hadis bulunmamaktadır.

5 Bkz: San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, XI, 218-220.

6 Bkz: Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh, Kitâbü Fedâili'l-Kur'ân*, bâb: 5.

7 Müslim b. el-Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, Kitâbü Salâti'l-Müsâfirîn, hd. no: 270-274.

8 Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen, Kitâbü's-Salât, Vitr*, bâb: 22.

9 Tirmizî, Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen), Kitâbü'l-Kırâât*, bâb: 11.

10 İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Sahîh (el-İhsân bi Tertîbi Sahîh İbn Hibbân)*, II, 59-64.

11 Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasen, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 383-385.

12 İbnü'l-Esîr, Mübârek b. Muhammed, *Câmiu'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Rasûl*, III, 31-40.

13 Heysemî, Ali b. Ebîbekr, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 150-154.

14 Hindî, Ali b. Husâmiddîn, *Kenzü'l-Ummâl*, II, 49-57 ve II, 591-610.

15 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta', Kitâbü'l-Kur'ân*, bâb: 4, hd. no: 5.

16 Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd, *Müsned (Minhâtü'l-Ma'bûd)*, II, 58.

17 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 332; IV, 169-170; V, 16, 41, 114, 124, 127, 128, 132 vs.

18 Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen, Kitâbü'l-İftitâh*, bâb: 38.

19 Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 223-224.

20 Deylemî, Ebû Şucâ Şîraveyh b. Şehradâr, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, I, 404 ve IV, 272-273.

21 Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali, *el-Metâlibü'l- Âliye*, III, 284-285.

Yedi Harf konusuna, Mekkî b. Ebî Tâlib: *el-İbâne* ve Ebû Şâme el-Makdisî (665/1267): *el-Mürşidü'l-Vecîz* isimli eserlerinde geniş yer ayırmışlardır. Ayrıca Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/869), (*Mukaddimetân* isimli eserin bir bölümünde[22]), İbn Kuteybe: *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân,* Ebü'l-Fadl er-Râzî: *el-Levâih,* et-Taberî (310/922): *Câmiu'l-Beyân (Tefsir),* Tahâvî (321/933): *Müşkilü'l-Âsâr,* Ebû Bekr el-Bâkıllânî (403/1012): *Nüketü'l-İntisâr,* İbn Hazm (456/1064): *el-İhkâm,* Ebû Amr ed-Dânî: *Câmiu'l-Beyân,* İbn Abdilberr (463/1070): *Kitâbü't-Temhîd,* İbn Atıyye (541/1147): *Mukaddime*[23], İbnü'l-Cevzî (597/1200): *Fünûnü'l-Efnân,* Kurtubî (671/1272): *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân,* Bedruddîn ez-Zerkeşî (794/1392): *el-Bürhân,* İbn Kesîr (774/1372): *Fedâilü'l-Kur'ân,* İbnü'l-Cezerî (833/1429): *en-Neşr,* Celâlüddîn es-Süyûtî (911/1505): *el-İtkân,* Abdülazîm ez-Zerkânî: *Menâhilü'l-İrfân,* Abdussabûr Şâhin: *Târîhu'l-Kur'ân* ve Subhî es-Sâlih de *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserlerinde bu konuya geniş yer veren müellifler arasındadır. Bu çalışmamızın ilk şeklini tamamladıktan sonra (1989) gördüğümüz Hasen Ziyâüddin Itr'ın *el-Ahrufu's-Seb'a* (1988) ve Mennâü'l-Kattân'ın *Nüzûlü'l-Kur'âni alâ Seb'ati Ahruf* (1991) isimli eserleri bu konuda yapılmış müstakil çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bunlara bazı hadis ve tefsir kitaplarına yapılan şerhler ile Theodor Nöldeke, Friedrich Schwally, Ignaz Goldziher ve Arthur Jeffery gibi yabancı bilginlerin ve Muhammed Abdullah Draz'ın çalışmalarını da ilave etmek gerekir.

Türkçede de Kâmil Miras: *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi,* Ömer Rıza Doğrul: *Asr-ı Saadet* (C. V), M. Tayyib Okiç: *Usûl-ü Tefsir Notları,* Osman Keskioğlu: *Kur'ân Tarihi* ile *Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri,* İsmail Cerrahoğlu: *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* ile *Tefsir Usûlü,* Hüseyin Küçükkalay: *Kur'ân Dili Arapça,* Suat Yıldırım: *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş,* Süleyman Ateş: *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eserlerinde bu konuyu da tetkik etmişlerdir. İsmail Karaçam hocamızın, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati* adıyla ya-

---

22 Müellifi bilinmeyen *el- Mebânî li Nazmi'l-Meânî* isimli bir eserin mukaddimesi ile İbn Atıyye'nin tefsirinin mukaddimesi Arthur Jeffery'nin neşrettiği *Mukaddimetân* isimli kitapta bir araya getirilmiştir. Sicistânî'nin görüşlerine *el-Mebânî*'de yer verilmiştir.

23 *el-Muharraru'l-Vecîz* isimli tefsirinin mukaddimesi (I, 1-60). Bu mukaddime, Arthur Jeffery'nin neşrettiği *Mukaddimetân* isimli kitabın ikinci kısmını oluşturmaktadır.

yınlanan Doktora tezi, bu konuda yapılmış derli toplu ve kapsamlı bir çalışmadır. Bizim "Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf" isimli makalemizi[24] de bu arada belirtmemiz gerekir*. Ayrıca Arif Güneş'in, *Kur'an-ı Kerim'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri* isimli Doktora tezi, ulaştığı bazı sonuçlara ve savunduğu bazı fikirlere katılmamakla beraber, bu alanda yapılmış önemli bir çalışmadır.

Bundan başka, bir takım ilmî toplantılarda sunulan tebliğleri ve bunların müzakeresini, özellikle İSAV (İslâmi İlimler Araştırma Vakfı) tarafından düzenlenip yayınlanan *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* (İstanbul-2002) isimli eserde yer alan tebliğ ve müzakereleri de bu alanda yapılmış çalışmalar arasında zikretmek gerekir.

Elbette bunlar, bu mevzudaki çalışmaların tamamı değildir. Burada kaydetmediklerimizin bir kısmına da yeri geldikçe işaret edilecektir.

Bu eserlerde *Yedi Harf* konusu incelenirken, genel olarak, ilgili hadislerden bazıları ve önceki âlimlerin görüşleri nakledilmekle yetinilmiştir. Bazı müellifler ise, bu görüşlerden birisini tercih etmiş; bazıları da tercih ettiği bir görüşü -bazen daha da zenginleştirip orijinal katkılarda bulunarak- kendi görüşü olarak tespit etmiştir.

Biz bu araştırmada önce, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması düşüncesiyle, Kur'ân'ın dili ve daha sonra da "el-Ahrufu's-Seb'a" terkîbi üzerinde durduk. Bunu müteâkip, temin edebildiğimiz hadis kaynaklarından, ilgili bütün hadis ve rivâyetleri derledik. Bunlar hakkında hadis otoritelerinin görüşlerini de naklederek, araştırmamıza esas olan bu rivâyetlerin sıhhat derecelerini de imkân ölçüsünde tespit etmeye çalıştık. Yine rivâyetlere dayanarak, bu konuyu açıklayıcı mahiyette gördüğümüz için, *Yedi Harf*'e misâl olabilecek bazı nakillerde de bulunulmuştur. Bunları tâkiben de, konuya da-

---

[24] Abdurrahman Çetin, "Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 1, sayı: 3, s. 71-88, Ankara-1987.

* Bu makalemizin muhtasar şekli, Mehmet Soysaldı'nın *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi* (Ankara-2001, Fecr yayınları) isimli kitabının 200-219. sayfalarında da yer almaktadır. Ayrıca Osman Kaya'nın "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)", (*Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: VIII/2, s. 219-244, Sivas 2004) isimli yazısının da bizim makalemizden derlendiği anlaşılmaktadır.

ir bütün görüşler teker teker ele alınarak tenkidi yapılmış; sonunda da kendi tercih ve görüşümüz belirtilmiştir. Daha sonra da, *Yedi Harf*'le ilgili diğer meseleler üzerinde tamamlayıcı bilgi ve görüşlere yer verilmiştir.

Böylece; *Yedi Harf*'le ilgili rivâyetlerin sıhhati, *Yedi Harf*'in ne demek olduğu, *Yedi Harf* ruhsatının veriliş zamanı ve sebebi, daha sonra bu ruhsatın kaldırılıp kaldırılmadığı, *Yedi Harf*'le ilgili okuyuşların kimden kaynaklandığı, Kur'ân'daki dağılımı ve *Yedi Harf*'in Kur'ân yorumuna etkisi ve doğurduğu sonuçlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Eserin ayrı bir bölümünde ise Kur'ân-ı Kerîm'in *Yedi Harf* üzere indirilmesine bağlı olarak ortaya çıkan kıraatlar üzerinde etraflı bir şekilde durulmuştur.

C) YEDİ HARF'İN MAHİYETİ

a) Kur'ân'ın Dili ve Arapçadaki Lehçeler

Yedi Harf konusuna geçmeden önce, meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği lisan ve Arap dilindeki lehçeler üzerinde durmak gerekli görülmüştür.

Bilindiği gibi, yeryüzünün gelişmiş ve kökleşmiş en eski dillerinden birisi Arapça'dır. Son mukaddes kitap Kur'ân-ı Kerîm de, Arapça olarak indirilmiştir. Nitekim bu husus birçok âyette açıkça ifade edilmiştir:

إِنَّآ أَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

"Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız" (Yûsuf 12/2).

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

"Apaçık Arapça bir dil ile (indirdik)" (Şuarâ 26/195).

قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

"(Azaptan) korunsunlar diye, pürüzsüz Arapça bir Kur'ân indirdik" (Zümer 39/28).

كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

"(Bu,) bilen bir kavim için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır" (Fussılet 41/3).

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا

"Biz sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik" (Şûrâ 42/7).

اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

"Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân yaptık" (Zuhruf 43/3).

وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ

"Bu, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı bir kitaptır" (Ahkaf 46/12).

Bilindiği gibi, bir milletin konuştuğu dile lügat / dil; bir dilin çeşitli bölge ve topluluklara göre gösterdiği farklılıklara da lehçe / dialecte denir (Meselâ Türkçede Anadolu lehçesi, Azerî lehçesi, Çağatay lehçesi gibi). Şive / ağız ise; bir dilin şehir veya bölgelere göre gösterdiği küçük farklılıklara denir (İstanbul, Konya, Rize ağızları gibi).

Lehçe; geniş bölgelere yayılmış bir dilin, hem yazılış, hem de söylenişinde görülen farklılık; şive ise, daha küçük bölgelerde görülen ve sadece söylenişte meydana gelen farklılıktır.

Arapça pek çok lehçeye sahip zengin bir dildir. Bu lehçeler arasında da, tabii olarak birçok farklılıklar mevcuttur. Hareke ve telâffuz farklılığından, harf ve anlam farklılıklarına kadar uzanan geniş bir alana yayılan bu konu, kıraatları da ilgilendirmektedir. Bu bakımdan, *Yedi Harf* ve kıraatlar konusuna geçmeden önce, bu husus üzerinde durulması gerekli olmaktadır.

Kureyş lehçesi ile mukayese edildiğinde, diğer lehçelerde görülen başlıca farklılıkları, merhum Hüseyin Küçükkalay hocamız -özetle- şöyle örneklendirmiştir:

a) Ac'acetü Kudâa (عجعجة قضاعة) :

Kudâa kabilesi mensupları "ayn" harfinden sonra gelen "ya" harfini "cim"e çevirirler: Meselâ (مَعِى) lâfzına (مَعِجْ) derler. Aynı şekilde, şeddeli olan "ya" harfini de "cim" ile değiştirerek konuşurlar: (عَلِىّ) yerine (عَلِجْ), (عَشِىّ) yerine (عَشِجْ) derler.

b) Şenşenetü'l-Yemen (شنشنة اليمن):

Yemenliler, "kef" harfini "şın" ile değiştirirler: (كَلَّمَنِى) yerine (شَلَّمَنِى), (لَبَّيْك) yerine (لَبَّيْشْ) derler.

c) Vetmü'l-Yemen (وتم اليمن):

Aynı şekilde Yemenliler, "sin" harfini, "ta" harfiyle değiştirerek konuşurlar. Meselâ (اَلنَّاس) diyecek yerde, (اَلنَّات) derler.

d) Tumtumâniyyetü Hımyer (طمطمانية حمير):

Hımyer lehçesinde (ال) edâtı yerinde, (ام) kullanılır. Meselâ onlar, (جاء الرجل) demek istedikleri zaman, (جاء امرجل câem racülü) derler.

e) Telteletü Behrâ' (تلتلة بهراء):

Behrâ' kabilesi mensupları, müzâri fiillerin başındaki müzâri harflerini meksur okurlar: (نَذْهَبُ) demek istedikleri zaman (نِذْهَبُ) şeklinde telâffuz ederler.

f) Fahfahatü Hüzeyl (فحفحة هذيل):

Hüzeyl kabilesi halkı "ha" harfini "ayn" olarak okur: (الحسن) kelimesini (العسن); (حتى) kelimesini (عتى) olarak telâffuz etmektedir.

g) An'anetü Temîm (عنعنة تميم):

Temîm oğulları, "hemze" yerine "ayn" harfini kullanırlar. (أنَّ) yerine (عَنَّ), (أمان) yerine (عَمَان) derler.

h) Keşkeşetü Esed ve Rabîa (كشكشة أسد و ربيعة):

Esed ve Rabîa kabileleri, müennes kef'lerinden sonra, bir "şın" ilave ederek konuşurlar: (عَلَيْكِ) yerine (عليكش aleykiş veya aleykeş), (رَأَيْتُكِ) yerine (رأيتكش raeytükiş veya raeytükeş) derler. Bazen de sondaki kef'i hazfederek, onun yerine "şın" getirdikleri de olur: (عَلَيْكِ) yerine (عَلَيْشِ), (مِنْكِ) yerine (مِنْشِ) derler.

i) Vehmü Kelb (وهم كلب):

Kelb oğulları, cemi "mim"inden önce gelen "hû" zamirini meksur okurlar. (مِنْهُمْ) yerine (مِنْهِمْ), (عَنْهُمْ) yerine (عَنْهِمْ), (بَيْنَهُمْ) yerine (بَيْنَهِمْ) derler.

j) Lahlahâniyyetü Uman (لخلخانية عمان):

Uman kabilesi mensupları, kelimenin sonunda gelen hemze'leri, çoğu zaman hazfederek konuşur. (مَاشَاءَالله) yerine (مَاشَاالله) derler.

k) Kut'atü Tay (قطعة طيئ):

Tay kabilesi halkından birçoğu, kelimenin sonunu hazfederek konuşur: (يَاأَبَاالْحَكَمِ) yerine (يَاأَبَاالْحَكَا) der.

l) İstıntâü Sa'd b. Bekr, Hüzeyl, Ezd, Kays ve Ensâr (استنطاء سعد بن بكر وهذيل وأزد وقيس والانصار):

Sa'd b. Bekr, Hüzeyl, Ezd, Kays ve Ensar kabileleri, 'tı" harfine mücâveret eden sâkin "ayn" harfini, "nun"a kalbederler. Meselâ (أعْطَى) diyecekleri yerde (أَنْطَى) derler[25].

Yukarıda bahsedilenler ışığında, lehçeler arasında görülen farklılıklardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

1. Lehçeler arasında hareke ve sükûn farklılığının olması:

Meselâ نَسْتَعِينُ kelimesinin نِسْتَعِينُ şeklinde okunabilmesi. مَعَكُمْ kelimesinin مَعْكُمْ şeklinde okunması. اَلَمْ اَعْهَدْ lâfzının اَلَمْ اِعْهَدْ şeklinde de okunabilmesi.

2. Harf değişikliklerinin bulunması:

Misâller: اولَئك yerine اولاَلِك , اِنَّ yerine عَنَّ , حَتَّى yerine عَتَّى , الصِّيَامُ yerine اَمْصِيَامُ denilebilmesi.

3. Bir kelimedeki harfler arasında takdim-tehir farklılığının mevcudiyeti:

Misâl: صَاعِقَةٌ - صَاقِعَةٌ

4. Hazif ve isbat farklılığı:

Misâl: صَدَدْتُ - اَصْدَدْتُ , اِسْتَحَيْتُ - اِسْتَحْيَيْتُ

5.Tezkir-te'nis farklılığı:

Misâl: هَذِهِ النَّخْلُ - هَذَا النَّخْلُ

6. Ziyadelik ve noksanlık farklılığı:

Misâl: أُنْظُرْ yerine أُنْظُورْ , عَلَيْكِ yerine عَلَيْكِسْ veya عَلَيْكِشْ denilmesi.

7. Lehçeler arasındaki i'rab farklılıkları:

Misâl: مَازَيْدٌ قَائِمٌ - مَازَيْدٌ , مَاهَذَا بَشَرٌ - مَاهَذَا بَشَرًا , اِنَّ هَذَيْنِ - اِنَّ هَذَانِ قَائِمًا

8. Hemz-teshîl, ibdâl-hazf farklılıkları:

---

25 Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça,* s. 173-178; ayrıca bkz: İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II, 10-12; Abdülvehhâb el-Kurtubî, *el-Mûdıh,* s. 217-222; Ali Abdülvâhid Vâfî, *Fıkhu'l-Lüğa,* I, 119-123; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati,* s. 18-19.

Misâl: مُسْتَهْزِؤُنَ - مُسْتَهْزِيُونَ - مُسْتَهْزُونَ

9. Feth-imâle farklılığı:

Misâl: هُدَى , قَضَى , مُوسَى gibi kelimelerin imâleli ve imâlesiz okunabilmesi.

10. İdğâm - adem-i idğâm farklılığı:

Misâl: مُهْتَدُونَ kelimesinin مُهْدُّونَ şeklinde; خَلَقَكُمْ kelimesinin خَلَكُّمْ şeklinde; اِغْفِرْلِى kelimesinin اِغْفِلِّى şeklinde de okunabilmesi gibi[26].

Görüldüğü gibi, Arapçanın bünyesinde yer alan lehçeler arasında bir takım farklılıklar olabilmektedir. Esasen her dilde aynı durum söz konusudur. İşte bu durum, tabii bir sonuç olarak, Kur'ân kıraatına da yansımıştır. Bu bakımdan, bunlara vâkıf olan insan, kıraatları yadırgamaz.

*

Yukarıda, Arapçanın pek çok lehçeye sahip zengin bir dil olduğunu ifade etmiştik. Bu lehçeler içinde Kureyş lehçesi; genişlik ve zenginliği, incelik ve olgunluğu, telâffuz kolaylığı vb. sebeplerle diğer lehçelere karşı üstünlük sağlamıştır.

Meşhur şairler de şiirlerini Kureyş lehçesi ile yazmışlardır[27]. Arabistan'ın en asil ve en temiz lehçesi Kureyş lehçesidir[28]. Yazı, telif, hitabet ve şiirde sadece bu lehçe kullanılmıştır. Öyle ki, Kureyşli olmayan şair bile, kendi lehçesinin özelliklerinden sakınmış; kelime yapısı ve cümle kuruluşu hususunda, lehçesinin özelliklerinden uzak kalmaya gayret etmiş ve halkın kendisine ısındığı ve çevresinde toplandığı lehçeyi tercih etmiştir[29].

---

26 Bu konuda geniş bilgi için bkz: *Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* (nşr: Arthur Jeffery), s. 221-230; Hasen Ziyâüddîn Itr, *el-Ahrufu's-Seb'a,* s. 24-25; Mennâü'l-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'âni alâ Seb'ati Ahruf,* s. 4-8.

27 John Davenport, *Hz. Muhammed ve Kur'ân-ı Kerîm* (trc: Ömer Rıza Doğrul), s. 70.

28 Ahmed el-İskenderî-Mustafa İnânî, *el-Vasît,* s.13.

29 Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* s. 114.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Kureyş kabilesine mensup olduğu için, Kur'ân-ı Kerîm de esas itibariyle Kureyş lehçesiyle nâzil olmuştur. Nitekim:

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ

"Biz, her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik" (İbrahim 14/4).

فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

"Biz onu öğüt alsınlar diye senin dilinde (indirerek) kolaylaştırdık" (Dühân 44/58) âyetleri de bu hususu teyit etmektedir[30].

Sahâbenin ileri gelenlerinden bazıları da Kur'ân'ın Kureyş lehçesi ile indirildiğini vurgulamışlardır.

Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd'a yazdığı bir mektupta: "Kur'ân Kureyş dili ile inmiştir; insanlara Kur'ân'ı Kureyş dili ile okut, Hüzeyl dili ile değil"[31], demiştir.

Hz. Osman da, Mushaf'ı istinsah etmek üzere Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. Âs ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'ı görevlendirirken, Zeyd hariç, Kureyşli olan üçüne: "Siz, Zeyd ile ihtilafa düşerseniz, onu Kureyş lisanı ile yazınız; çünkü Kur'ân onların dili ile indirilmiştir"[32], demiştir.

Abdullah b. Abbas ise, Kur'ân'ın, Kureyş ve Huzâa dili ile indirildiğini ve bu ikisinin de bir kökten geldiğini söylemiştir[33].

---

30 Kur'ân'da, Arapça'dan başka dillerin de bulunduğunu söyleyenler, yukarıda kaydedilen ilk âyeti, Peygamberimizin bütün insanlığa gönderilmiş olması sebebiyle, onun getirdiği Kitapta, ona ümmet olan bütün kavimlerin lisanlarının bulunduğuna delalet ettiği şeklinde yorumlamışlardır. (Bkz: Süyûtî, *el-İtkân,* I, 136). Ancak bu görüşün, sağlam bir mantığa dayandığını söylemek zordur. Çünkü yeryüzündeki (hele "âlem"lerdeki) her dilden Kur'ân'da bir misâl bulmak mümkün değildir. Üstelik, Kur'ân'ın evrensel olduğunu isbat etmek için böyle bir delil aramaya da gerek yoktur. Zira Kur'ân'ın kendisi, bu gerçeği açıkça ilân etmiştir: *"O, sadece bütün âlemler için bir öğüttür: "* (Yûsuf 12/104). *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkân'ı indiren Allah'ın hayır ve bereketi pek çoktur"* (Furkân 25/1). *"O Kur'ân, bütün âlemlere öğüttür"* (Sâd 38/87 ve Tekvîr 81/27). Ayrıca bkz: Âlü İmrân 3/138; Nisâ 4/174, Yûnus 10/75, Kehf 18/54.

31 Askalânî, *Fethu'l-Bârî,* IX, 7; Hindî, *Kenzü'l-Ummâl,* II, 594.

32 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 2, 3.

33 Taberî, *Câmiu'l-Beyân (Tefsir),* I, 29; Zerkeşî, *el-Bürhân,* I, 283; Askalânî, *age,* IX, 23.

Kur'ân-ı Kerîm'in Kureyş lehçesi ile indirilmiş olması, onda diğer Arap lehçelerinden hiçbir kelime bulunmadığı mânâsını taşımaz; bu, Kur'ân'ın çoğu Kureyş lehçesi ile nâzil oldu, demektir[34]. Nitekim yapılan incelemelerde, Kur'ân'da, Kureyş lehçesinden başka, daha birçok lehçeden kelimenin bulunduğu tespit edilmiştir. Ebû Bekr el-Vâsıtî (431/1039)'nin, Kur'ân'da kırk kadar lehçe tespit ettiği nakledilmektedir. Ancak bu tür kelimelerin sayısı pek azdır[35]. Misâller:

كَنُود - فَجْوَة - مَوْئِلاً	:	Kinâne,
دُسُر - هَضْماً - وَلِيجَة	:	Hüzeyl,
رَابِيَة - الصَّرْح - مَرْجُوّاً	:	Himyer,
اَلْوَدْقُ - شِرْذِمَة - عَصِيب	:	Curhüm,
لاَشِيَةَ - اَلرَّسِّ - غِسْلِين	:	Ezd Şenûe,
طَفِقَا - بَئِيس	:	Ğassân,
اَمَد - بَغْياً	:	Temîm,
رَغَداً - يس	:	Tay,
تَارَة - اشْمَاَزَّتْ	:	Eş'arî,
اَفِيضُوا	:	Huzâa,
لِينَة	:	Evs,
يَنْفَضُّوا	:	Hazrec,
فَافْرُق	:	Medyen lügatindendir[36].

*

Bunun yanında Kur'ân'da, Arapçadan başka kelimelerin bulunup bulunmadığı hususu da tartışma konusu olmuştur.

---

32 Askalânî, *age*, IX, 7.

33 Mustafa Sâdık Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 64; Subhî Sâlih, *age*, s. 105.

36 Bunlar ve diğer bazı kelimeler için bkz: Zerkeşî, *age*, I, 283-286; Süyûtî, *age*, I, 133-135; Râfiî, *age*, s. 62-66; Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 173-174.

Bazı âlimler, Kur'ân-ı Kerîm'de Arapçadan başka herhangi bir kelimenin bulunmadığını söylemişlerse de[37] bunun gerçekçi bir tespit olduğunu söylemek zordur. Çünkü gelişmiş hiçbir dilin, sırf kendi ırkının kelimelerinden oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Kaldı ki, Kur'ân indirilmeden çok önce, yabancı dillerden Arapçaya girmiş ve zamanla Arapçalaşmış kelimelerin Kur'ân'da bulunması, onun için bir kusur sayılamayacağı gibi, Kur'ân'ın Arapça olduğuna dair âyetlere de aykırı düşmez. Çünkü bunlar, Araplara mal olmuş ve Arapçaya (harf ilavesi, çıkarılması veya değiştirilmesi vb. yollarla) intibak ettirilmiş kelimelerdir.

Kur'ân'ın Arapça olması demek, Arapların anladığı, konuştuğu dil üzere inmiş olması demektir. Ayrıca bazı kelimelerin birkaç dilde kullanılan ortak lâfızlar olduğunu da düşünmek mümkündür.

Bazı bilginler de, Kur'ân'da Arapçadan başka kelimelerin bulunduğu görüşündedir ki bunların haklılığını gösteren örnekler de vardır. Meselâ:

Farsça, : ياقوُت - اَبَارِيق - دِينَا - السِّجِّيل - تَنُّور - زَنْجَبِيل

Habeşçe, : قَسْوَرَة - الطَّاغُوت - مِشْكَاة - الْجِبْت - نَاشِئَة - دُرِّى

Nebatça, : سَفرَة - مَنَاص - مَلَكُوت - اِصْر - تَحْت

İbranca, : هُدْنَا - بعِير - مَرْقُوم - رَمْزاً - فُوم

Rumca, : طَفِقَا - قِسْطَاس - فِرْدَوْس - الرَّقِيم - قِسْط

Süryanca, : اَلْيَمُّ - قُمّل - الطُّور - رِبِيُّون

Hindce, : السُّنْدُس

Türkçe[38]. : غَسَّاق

---

[37] Şâfiî, Taberî, Bâkıllânî, Râzî ve İbn Fâris bunlar arasındadır. Bkz: Süyûtî, *et-Tahbîr*, s. 200; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 258-259.

[38] Bunlar ve diğer bazı kelimeler için bkz: Taberî, *age*, I, 8; İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-Efnân*, s. 341-352; Kurtubî, *Tefsir*, I, 68; Zerkeşî, *age*, I, 288-289; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 135-141; *et-Tahbîr*, s. 201-202. Süyûtî'nin kaydettiğine göre "ğassâk" (Sâd 38/57) kelimesi, Türkçe'de "kirli, kokmuş, bozulmuş su" anlamına gelir. Bkz: *el-İtkân*, I, 139. Süley-

Ancak (İbrâhim, Lût, İsrâil) gibi bazı yabancı asıllı kelimeler hariç tutulursa, bunlar Kur'ân'da çok azdır.

Süyûtî (911/1505) bu konuda bilgi verirken, kendisinden önce Tâcüddîn Sübkî (756/1355)'nin, yazdığı bir manzûmede, bu kelimelerin 27'sini bildirdiğini; Ebü'l-Fadl b. Hacer'in ise, yine bir manzûmede bunlara 24 daha ilave ettiğini; kendisinin de uzun süren araştırmalardan sonra bunlara altmış küsur daha kelime ilavesiyle, bunların yüz kelimeyi geçtiğini bildirerek toplam 116 adet kelime tespit etmiş; bunları ayrı ayrı inceledikten sonra da ayrı bir manzûme ile ifade etmiştir[39].

Bu tespitte isabet olsa bile bu, içinde 77 439 kelime bulunan[40] bir Kitab için önemli bir sayı değildir[41]. Tekrar ifade edelim ki her dilde, kendi kurallarına göre intibak ettirilerek, yerleşmiş yabancı asıllı bazı kelimelerin bulunması gayet normaldir ve bu kaçınılmaz bir olgudur.

Bu hususta, yukarıda nakledilen iki görüşü uzlaştıran üçüncü bir görüş daha vardır ki, buna göre; Kur'ân-ı Kerîm'de, kökleri Arapça olmayan bazı kelimeler mevcuttur. Arapların başka ülkelere yaptıkları seyahatlerde veya yabancıların kendi yurtlarına gelmeleri esnasında, onların bazı kelimelerinin yabancı dillere geçmesi gibi, başka dillerden bazı kelimeler de Arapçaya geçmiştir. Ancak Araplar bunları, harf çıkarma veya ekleme yahut değiştirme gibi bazı tasarruflarla kendi dillerine adapte edip benimsemişler; şiirlerinde ve konuşmalarında kullanır olmuşlardır. Bütün bu kelimeler, Kur'ân vahyedilmeden önce benimsenmiş, yerleşmiş, Arapçalaşmış ve Arapların kendi kelimeleri haline gelmiştir.

Demek ki, bunların aslını dikkate alarak, Kur'ân'da, yabancı bazı kelimeler bulunduğunu; Araplar tarafından benimsenip Arapçalaştı-

---

man Ateş de bu kelimenin, Türkçe'deki "kusmuk"dan geldiğini söylemektedir. Bkz: *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 46.

39 Bkz: Süyûtî, *el-İtkân*, I, 135-141. Ayrıca bkz: Süyûtî, *et-Tahbîr*, s. 201-202.

40 Bkz: Ebû Amr ed-Dânî, *el-Beyân*, vr: 119 b.

41 Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân* (s. 43-295) isimli eserinde, isimler de dâhil olmak üzere, bunların sayısını 320 olarak tespit etmiştir.

rıldığı için de, bunların artık Arapça olduğunu söylemek mümkündür[42].

b) "Yedi Harf" Kavramı

Giriş'te ele alacağımız son bir konu da, bundan sonra sık sık kullanılacak olan *"el-Ahrufu's-Seb'a / Yedi Harf"* terimidir:

ba) *"el-Ahruf "* (الأحرف): "Harf" kelimesinin çoğuludur. "Harf"; bir şeyin ucuna ve kenarına, sivri ve keskin kısmına denir.

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde geçmekte ve Türkçe meallerde "kenar, kıyı, taraf, yön, yar kenarı" gibi mânâlar verilmektedir[43]:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ

"İnsanlardan kimi, Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder" (Hacc 22/11).

Hadislerde ise, bilinen "harf" anlamında kullanıldığı gibi[44], "kenar" anlamında da[45] kullanılmıştır[46]. Ayrıca *"Yedi Harf"* hadislerinde de görüleceği üzere "vecih, uslûb, lügat, kıraat..." vb. mânâlara da gelmektedir.

---

42 Bu konuda bkz: Taberî, *age*, I, 8-11; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, 36-37; Zerkeşî, *age*, I, 287-290; Süyûtî, *age*, I, 135-141; Taşköprîzâde, *Miftâhü's-Seâde*, I, 412 vd; Hüseyn ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 32-35; İ. Fennî Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, s. 19-20, ayrıca aynı eserin 20-22. sayfalarında yer alan Osman Ergin'in dipnot açıklamasına bakılabilir; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, s. 204-224; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, s. 36-39; Ateş, *age*, I, 45-46.

43 "Kıyıdan kıyıya": Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 3386; "taraf": Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, II, 600 ; "kenar": Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, s. 332; "kıyı": Celal Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsiri*, s. 334; " yar kenarı": H. Atay-Y. Kutluay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 332; "yön": Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 332.

44 "... Ben, 'Elif Lâm Mîm bir harftir demiyorum; fakat Elif bir harf, Lâm bir harf ve Mîm de bir harftir". Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 16. Ayrıca bkz: Müslim, Salâtü'l-Müsafirîn, 254; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1.

45 *"...Bir serçe, geminin kenarına kondu"*. Buhârî, *İlim*, 44; Müslim, *Fedâil*,17; İbn Mâce, *Fiten*,11.

46 Hadisler için bkz: A. J. Wensinck, *Concordance et İndices de la Tradition Musulmans*, I, 448.

İlgili kaynaklardan anlaşıldığına göre "harf" kelimesi başlıca şu mânâlarda kullanılmaktadır:

1. Bir şeyin kenarı, ucu, sivri yanı, köşesi,
2. Hece sesleri (harfleri)nin her biri,
3. Gramer ıstılahı olarak; ister bir harften, ister birkaç harften teşekkül etsin, taksimata göre kelâmın üç kısmından (isim, fiil, harf) biri,
4. Tasavvufta; hakikatin bize hitap dili veya vasıtası,
5. Su yolu,
6. Dağ tepesi,
7. Çelimsiz ince yapılı deve,
8. İri yapılı deve,
9. Kazanmak, kâr etmek,
10. Bir şeyi bir yana çevirmek,
11. Kelime,
12. Kaside,
13. Söz, konuşma,
14. Lisan,
15. Lügat,
16. Lehçe,
17. Uslûb,
18. Vecih,
19. Tarz, şekil,
20. Kıraat[47]. Arap, bir kimsenin kıraatı için, "filânın harfi" der. Meselâ, "İbn Mes'ûd'un harfi" denilince, onun "kıraatı" kastedilmiş olur[48].

---

[47] Bunlar için bkz: Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 151; İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 35; Râğıb el-Isfehânî, *el-Müfredât*, s. 114; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, VI, 67-68; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 41; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, trc: Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III, 544; Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 58; T. H. Weir, "Harf", *İA*, V-I, 230-231.

[48] Taberî, *age*, I, 22; Zemahşerî, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, I, 46; İbn Manzûr, *age*, IX, 41.

"el-Ahrufu's-Seb'a" terkibinde geçen *"harf"*i; uslûb, lügat, okuyuş ve bilhassa vecih olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

bb) *"es-Seb'a"* (السبعة): "Yedi" adedini bildiren bu kelimenin, *"Yedi Harf'* meselesi incelenirken ifade ettiği mânâ üzerinde iki görüş ileri sürülmüştür:

1. Bazılarına göre "es-Seb'a" lâfzı; gerçek anlamında kullanılmış olup, altı ile sekiz arasındaki, bilinen "yedi" sayısını ifade eder ve bu mânâya delâletinde de kesinlik vardır.

2. Diğer görüş sahipleri ise; bu terkipteki "es-Seb'a" lâfzının, bilinen "yedi" sayısı olmadığını, bunun "çokluk" ifade ettiğini; dolayısıyla, belirli bir sayının kastedilmediğini söylemişlerdir ki[49], bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Bu bahis, 2. bölüm *"Yedi Harf*le İlgili Görüşler" kısmında tekrar ele alınacaktır.

Buraya kadar sunulan bilgilerden sonra *Yedi Harf*le ilgili hadisler ve bunların değerlendirilmesine geçilecektir.

---

[49] Bkz: Süyûtî, *age*, I, 45-46; Zerkânî, *age*, I, 153; Subhî Sâlih, *age*, s. 103-104.

BİRİNCİ BÖLÜM
YEDİ HARF'LE İLGİLİ HADİSLER

YEDİ HARF'LE İLGİLİ HADİSLER

A) "YEDİ HARF" HADİSLERİNİ RİVÂYET EDEN SAHÂBÎLER

Yedi Harf'le ilgili hadisleri geniş bir şekilde Tefsir'ine alan İbn Cerîr et-Taberî (310/922), bu konuya dair, bazıları mükerrer olmak üzere 40 kadar hadis nakletmiştir. Bunların senedlerinde geçen sahâbe sayısı 12'dir. Bunlar: Übeyy b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Hüreyre, Ümmü Eyyûb, Abdullah b. Abbas, Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Erkam, Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî, Ebû Cüheym el-Ensârî, Ebû Bekre Nafî' b. el-Hâris ve Süleyman b. Surad'dır[1]. Taberî'nin naklettiği hadislerin (ikisi Abdurrahman b. Ebî Leylâ[2] ve birer tanesi de Amr b. Dînar ve Ebü'l-Âliye[3] olmak üzere) dört tanesi mürsel hadistir[4].

İbnü'l-Cezerî (833/1429), konuyla ilgili hadislerin senedinde 19 sahâbînin ismini tespit etmiştir. Bunlardan 10 tanesi, Taberî'nin kaydettiği isimlerdir. Farklı olanları ise: Hişâm b. Hakîm, Abdurrahman b. Avf, Muâz b. Cebel, Ebû Saîd el-Hudrî, Huzeyfe b. el-Yemân, Amr b. el-Âs, Enes b. Mâlik, Semüre b. Cündeb ve Amr b. Ebî Seleme'dir[5]. Müellif, ilgili sahâbîlerin isimlerini saydıktan sonra, ileride kaydede-

---

[1] Bkz: Taberî, *Câmiu'l-Beyân (Tefsir)*, I, 11-20.

[2] Taberî, *age*, I, 17-18.

[3] Taberî, *age*, I, 19.

[4] *"Mürsel hadis"*: İsnadında (râvî zincirinde) sahâbîsi zikredilmeyen hadis demektir. Geniş bilgi için bkz: Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 132-134; Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 291-297.

[5] Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, I, 21.

ceğimiz Hz. Osman rivâyetine de yer vermekte, böylece onun tespitine göre sahâbe sayısı 20 olmaktadır.

Celâlüddîn es-Süyûtî ise, *Yedi Harf*'le ilgili hadislerde isimleri geçen sahâbe sayısının 21 olduğunu bildirmektedir. O, yukarıdaki iki müelliften farklı olarak Ebû Eyyûb (Hâlid b. Zeyd el-Ensârî) ismini ilave etmekte ise de[6], kaynakların da ortaklaşa kaydettiği gibi bunun, Ümmü Eyyûb olması muhtemeldir.

Aynı müellif *Tedrîbü'r-Râvî* isimli eserinde, bu konuyla ilgili hadislerin 27 sahâbî tarafından rivâyet edildiğini kaydetmekte, fakat isim zikretmemektedir[7].

el-Kettânî ise, *Yedi Harf* hadisini 24 sahâbînin rivâyet ettiğini bildirerek, yukarıdaki isimlere şunları da ilave etmektedir: Ubâde b. es-Sâmit, Abdullah b. Amr b. el-Âs[8].

İleride görüleceği üzere zayıf bir rivâyet olmakla birlikte, bu bilginlerin kaydetmediği Hz. Ali'yi de ilave edersek, adı geçen sahâbe sayısı 25'e ulaşmaktadır. Bunları topluca şu şekilde sıralayabiliriz: Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Übeyy b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Erkam, Hişâm b. Hakîm, Abdurrahman b. Avf, Ebû Saîd el-Hudrî, Huzeyfe b. el-Yemân, Ubâde b. es-Sâmit, Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî, Ebû Cüheym el-Ensârî, Ebû Bekre Nafî' b. el-Hâris, Süleyman b. Surad, Amr b. el-Âs, Semüre b. Cündeb, Amr b. Ebî Seleme, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ümmü Eyyûb.

Bu isimlere, aşağıda, birinci sırada naklettiğimiz Hz. Ömer hadisinin senedinde isimleri geçen[9] ve sahâbî oldukları kabul edilen Misver b. Mahreme ile Abdurrahman b. Abd'i de ilave etmek mümkündür. Böylece ilgili hadisleri rivâyet eden sahâbî sayısı 27 olmaktadır.

---

[6] Süyûtî, *el-İtkân*, I, 45.

[7] Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, II, 179-180.

[8] Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, s. 111-112.

[9] Bkz: Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5.

Aslında Peygamber Efendimizin, bu konuyla ilgili hadislerini işiten sahâbe, bu sayıdan daha fazladır. Nitekim Hz. Osman, bir gün minberde:

- *Rasûlüllah (sav)'in: "Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir; hepsi de şâfidir, kâfidir" sözünü işiten varsa, Allah için söylesin, deyince, sayılamayacak kadar çok kişi ayağa kalkarak, bu hadisi işittiklerini bildirmişlerdi. Hz. Osman da:*

- *Ben de onlarla beraber şahidim, demişti*[10].

Bu haber bize, bu konudaki hadisin, pek çok sahâbî tarafından bilindiğini göstermektedir.

Bütün bu rivâyetleri göz önüne alarak, *Yedi Harf* hadisinin tevâtür[11] seviyesine ulaştığı sonucuna varılabilir.

Nitekim Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm (224/838) da *Yedi Harf*'le ilgili hadisin mütevâtir olduğunu söylemiştir[12]. Hâkim, Süyûtî ve Kettânî gibi bilginler de aynı kanaattedir[13].

---

[10] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 152. Ayrıca bkz: Askalânî, *el-Metâlibü'l-Âliye*, III, 285; Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, II, 598.

[11] *"Tevâtür"*: Bir haberi, yalan üzere ittifak etmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin birbirinden rivâyet etmesidir. Başka bir tanımla; yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda insanın, bir haberi, birbiri ardınca haber vererek nakletmekte birleşmelerine denir. *"Mütevâtir"*: Tevâtür yoluyla nakledilen habere denir. Geniş bilgi için bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 344-349; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 155; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 408.

[12] Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 339; ayrıca bkz: İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 21; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 45.

[13] Bkz: Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir*, s. 186.

B) "YEDİ HARF"LE İLGİLİ HADİSLER

Konuyla ilgili olarak başta Kütüb-i Sitte olmak üzere, çok sayıda hadis kitabından derlediğimiz hadislerin büyük bölümü, birbirine benzer rivâyetlerdir.

Araştırmamızın bu bölümünde, derleyebildiğimiz kadarıyla, bütün hadisleri kaydedeceğiz. Gerektiğinde, sıhhati tenkit edilmiş olanlara da işaret edip, sonunda genel bir değerlendirme yapacağız.

Hadisler konularına göre tasnif edilmiş, kendi aralarında da sahihten zayıfa doğru dizilmiş ve ayrıca -gerektikçe atıflarda bulunulacağı için- bir silsile halinde numaralandırılmıştır. İlk defa bu araştırmada, hadis otoritelerinin tenkitlerine de yer verilerek, bu kadar hadis bir araya getirilmiş olmaktadır.

a) Kur'ân'ın *Yedi Harf* Üzere İndirildiğini Bildiren Hadisler

1)

عن عمربن الخطاب يقول: سمعت هشام ابن حكيم يقرأ سورة الفرقان فى حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم. فاستمعت لقرائته فاذاهو يقرأ على حروف كثيرة لم يقرئنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم فكدت اساوره فى الصلاة فتصبرت حتى سلم فلببته بردائه فقلت: من اقرأك هذه السورة التى سمعتك تقرأ ؟ قال: اقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقلت: كذبت (اخطأت)؛ فان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد اقرأنيها على غير ما قرأت. فانطلقت به اقوده الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: انى سمعت هذا يقرأ بسورة الفرقان على حروف لم تقرئنيها. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارسله. اقرأ يا هشام. فقرأ عليه القراءة التى سمعته يقرأ. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كذلك انزلت. ثم قال: اقرأ يا عمر. فقرأت القراءة التى اقرانى. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كذلك انزلت؛ ان هذا القرآن انزل على سبعة احرف فاقرؤا ما تيسر منه.

Ömeru'bnü'l-Hattâb şöyle söylemiştir:

Rasûlüllah (sav)'in sağlığında, Hişâm b. Hakîm'in Furkân sûresini okuduğunu işittim. Hişâm bu sûreyi, Rasûlüllah'ın bana okutmadığı bir şekilde okuyordu. Az kalsın namazda üzerine atılacaktım, fakat selâm verinceye kadar sabrettim. Selâm verince yakasından tutup:

- Bu sûreyi sana bu şekilde kim okuttu? diye sordum. Hişâm:

- Rasûlüllah (sav) okuttu, dedi.

- Yalan söyledin (hata ettin[14]); çünkü Rasûlüllah bana bu sûreyi, senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu, dedim. Ve yakasından tutarak, Peygamberin yanına götürdüm.

-Yâ Rasûlallah! Şunun Furkân sûresini, bana okuttuğunuzdan başka bir şekilde okuduğunu işittim, dedim. Peygamber bana:

- Hişâm'ın yakasını bırak, buyurdu. Ona da:

- Ey Hişâm, oku! diye emretti. O da, kendisinden duyduğum gibi okudu. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi:

- Böyle nâzil oldu, buyurdu. Sonra bana:

- Ey Ömer, oku! diye emretti. Ben de onun bana okuttuğu gibi okudum.

- Böylece nâzil oldu; şüphesiz ki bu Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir; ondan kolayınıza geleni okuyun" buyurdu[15].

Bu, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis kitabında yer alan sahih bir hadistir[16].

Kaynakların pek çoğunun naklettiği bu rivâyette, isimleri açıkça zikredilen ve ikisi de Kureyş kabilesinden olan bu iki sahâbînin, birbirlerinin okuyuşlarını yadırgatan ihtilafın mahiyeti hakkında bir açıklama bulunmamaktadır.

İbn Hacer Askalânî (852/1448) bu konuda; Hz. Ömer bu sûreyi, Rasûlüllah (sav)'den eskiden öğrenmişti. Hişâm ise Mekke'nin fethinde müslüman olmuştu. Hz. Peygamber ona bu sûreyi, son nâzil olduğu şekliyle öğretti. Bu sebeple aralarında ihtilaf meydana geldi. Hz.

---

14 Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 22. O devirde Hicaz ehli bu kelimeyi "hata etmek, vehme düşmek, gerçek zannetmek" anlamında da kullanırlardı. (Bu konuda bkz: Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, s. 251-254).

15 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5, 27; *Tevhîd*, 53; *Bed'ü'l-Halk*, 6; *Mürteddûn*, 9; *Husûmât*, 4; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 270; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22; Tirmizî, *Kırâat*, 11; Nesâî, *İftitâh*, 37; Tayâlisî, *Müsned*, s. 9; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, *Kur'ân*, hd: 5; San'ânî, *el-Musannef*, XI, 218-219; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 61; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 383.

16 *"Sahih hadis":* Adalet ve zabt şartlarını haiz râvîlerin muttasıl isnadla rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadislere verilen isimdir. Mütevâtir hadislerden sonra makbul hadis çeşitlerinin başında yer alır. Geniş bilgi için bkz: Koçyiğit, *age*, s. 383.

Ömer ise, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere nâzil olduğunu bildiren hadise, bu olaya kadar vâkıf değildi, demektedir[17].

İsmail Cerrahoğlu hocamız ise şunları söylemektedir: "İşin tuhaf tarafı da şudur ki, Hz. Ömer'le Hişâm b. Hakîm'in her ikisinin de Kureyş'e mensup olmalarıdır. Demek ki aynı kabileden olan kimseler dahi başka lehçelerle okuyabiliyorlar. O halde onlar Peygamber'den nasıl işittilerse o şekilde okumayı tercih ediyorlardı"[18].

Bu durumu kısaca şöyle özetleyebiliriz: Furkan sûresi Mekke'de nâzil olmuştur[19]. *Yedi Harf* ruhsatı ise hicretten sonra verilmiştir[20]. Bu ruhsata bağlı olarak Furkan sûresindeki ilgili âyetin başka bir kıraatı da, Mekke'nin fethinde müslüman olan[21] Hişâm'a öğretilmiştir. Hz. Ömer de yeni işittiği bu kıraatın doğruluğunu tahkik etmek üzere Peygamberimize müracaat etmiş ve mesele çözümlenmiştir. Bu olaydan, Hz. Ömer'in Kur'ân'a olan hassasiyeti de anlaşılmış olur.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: İki sahâbî de Kureyş'ten oldukları halde aralarında niçin kıraat farklılığı olmuştur? Bu soruya iki şekilde cevap verilebilir: Birincisi, Kur'ân'ı herkesin kendi lehçesi ile okuma şartı yoktur. Bu ruhsattan her müslüman faydalanabilir. Hişâm da bu ruhsattan istifade ederek, öğrendiği başka bir kıraat ile okumuştur. İkinci bir izah tarzı olarak da; Hişâm'ın bu sûreyi Hz. Peygamber tarafından başka bir kabileye öğretilirken dinleyip öğrenmiş olabileceği ve bundan dolayı Hz. Ömer'in öğrendiği kıraattan farklı okuduğu ifade edilmiştir[22].

Yedi Harf'in, sadece "lehçe" anlamına gelmediği, başka hususları da ifade ettiği göz önüne alınırsa, aynı kabileye mensup bu iki sahâbînin farklı kıraatı, lehçe farklılığı değil, ikinci bölümde kaydettiğimiz vecihlerden birisine uyan bir çeşitlilik olabilir.

---

[17] Askalânî, *age*, IX, 22.

[18] Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, s. 58.

[19] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 38; Zerkeşî, *el-Bürhan*, I, 193.

[20] Bkz: Üçüncü bölüm, B kısmı.

[21] İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (*el-İsâbe* kenarında), III, 593; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 398; Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 37.

[22] Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet trc*, V, 272.

Bu rivâyet, şu iki hususa da işaret etmektedir. Birincisi: Hişâm b. Hakîm, Furkan sûresini, Hz. Ömer'in öğrendiği kıraattan farklı bir şekilde okumuştur. Demek ki aralarındaki ihtilaf, Kur'ân'ın mânâsında ve ahkâmında değil, okunuşundadır. İkinci husus: Her iki sahâbînin de Kur'ân'ı Peygamberimizden öğrendikleri ve Hz. Peygamber'in her ikisinin kıraatını da doğruladığı ve böylece kıraatların ictihâdî olmadığı, Rasûlüllah'tan alındığı gerçeğidir[23].

Ayrıca bu hadisten, *Yedi Harf*'ten kaynaklanan kıraat çeşitlerinin, sadece lehçe farklılığına dayanmadığı sonucunu çıkarmak da mümkündür.

2)

عن عبدالله بن عباس حدثه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: اقرأني جبريل على حرف، فراجعته فلم ازل استزيده ويزيدني حتى انتهى الى سبعة احرف.

Abdullah b. Abbas, Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

Cebrâil bana bir Harf üzere okuttu. Artırması için müracaat ettim. Tekrar tekrar aynı müracaatımı yapıyordum, o da her seferinde artırıyordu. Nihayet *Yedi Harf*'e çıktı[24].

Buhârî ve Müslim'de de yer alan sahih bir hadistir.

Bu hadis ile bundan sonra gelecek hadisin daha ayrıntılı şeklini 11, 26 ve 33. sırada kaydedilen hadislerde görmek mümkündür.

3)

عن ابن عباس. ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أقرأني جبريل على حرف فلم ازل استزيده حتى انتهى الى سبعة احرف.

Abdullah b. Abbas, Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

Cibrîl, bana bir Harf üzere okuttu; ben de durmadan artırmasını istedim. Yedi Harf'e ulaşıncaya kadar bu dileğimde ısrar ettim[25] .

Buhârî'nin de naklettiği sahih bir hadistir.

---

[23] Hasen Ziyâüddin Itr, *el-Ahrufu's-Seb'a*, s. 66-67.

[24] Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 6; *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 272; San'ânî, *el-Musannef*, XI, 219; Taberî, *age*, I, 14; Beyhakî, *age*, II, 384.

[25] Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 6.

4)

عن ابي بن كعب قال: اقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم سورة، فبينا انا في المسجد جالس اذسمعت رجلا يقرؤها يخالف قراءتي فقلت له: من علمك هذه السورة؟ فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم . فقلت: لاتفارقني حتى نأتي رسول الله صلى الله عليه وسلم. فاتيته فقلت: يارسول الله، ان هذا خالف قراءتي في السورة التي علمتني. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : اقرأ يا ابي. فقرأتها. فقال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم : احسنت. ثم قال للرجل: اقرأ. فقرأ فخالف قراءتي. فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: احسنت. ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ياابي، انه انزل القرآن على سبعة احرف كلهن شاف كاف.

Übeyy b. Kâ'b şöyle demiştir:

Rasûlüllah (sav) bana bir sûreyi okuttu. Bir defasında ben Mescid'de oturuyordum. Bir kimsenin, benim okuduğumdan başka türlü okuduğunu işittim. Ona:

- Sana bu sûreyi kim okuttu? dedim.

- Rasûlüllah (sav), diye cevap verdi.

- Benden ayrılma; Rasûlüllah'a gideceğiz, dedim ve onu Hz. Peygambere götürdüm:

- Yâ Rasûlallah! Bu adam, bana öğrettiğin sûreyi başka türlü okuyor, dedim. Peygamber (sav):

- Ey Übeyy, oku! buyurdu. Ben de okudum. Rasûlüllah:

- Güzel okudun, diye cevap verdi. Sonra o adama:

- Oku! dedi. O da benden farklı okudu. Ona da:

- Güzel okudun, buyurdu ve devam etti:

- Ey Übeyy! Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir; hepsi de şâfîdir (şifa kaynağıdır), kâfîdir (yeterlidir)[26].

Nesâî'nin naklettiği sahih bir hadistir.

Hadiste yer alan şâfî kelimesi; Kur'ân'ın ve bu *Yedi Harf*'in tamamının hikmet ve öğütlerine sarılan müminler için şifa kaynağı olduğu, şeytanın vesveselerinden koruyacağı, hepsi de Allah katından vahyedilip inzal edildiği için inananlara şifa vereceği şeklinde yorum-

[26] Nesâî, *İftitâh*, 38.

lanmıştır. Kâfî kelimesi ise; Kur'ân'ın hikmet ve öğütlerinin, başka hikmet ve öğütlerden müstağnî kılıp yeterli olacağı, bu *Yedi Harf*in, Hz. Peygamber (sav)'in doğruluğu, Kur'ân'ın nazmının i'cazı ve insanların onun benzerini getirmekten âciz olması hususlarında delil olarak yeterli olduğu şeklinde yorumlanmıştır[27]. Bu konuya ışık tutan bazı âyetlerin anlamı da şöyledir: *"O, müminler için şifa ve rahmettir"* (İsrâ 17/82). *"O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuz ve şifadır"* (Fussılet 41/44). *"Ona Rabbinden mu'cizeler indirilmeli değil miydi? dediler. De ki: Mu'cizeler ancak Allah katındandır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunmakta olan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmiyor mu? Elbette îmân eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır"* (Ankebût 29/50-51).

5)

عن سمرة. ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: نزل القرآن على سبعة احرف.

Semüre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlüllah (sav) şöyle buyurmuştur: Kur'ân Yedi Harf üzere nâzil olmuştur[28].

Sahih hadistir[29].

6)

عن حذيفة قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: انزل القرآن على سبعة احرف.

Huzeyfe'den rivâyet edilmiştir: Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu işittim:

Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir[30].

Bu rivâyet, senedi itibariyle Heysemî'ye göre sahih[31], Süyûtî'ye göre[32] hasendir[33] .

---

[27] Bkz: Taberî, *age*, I, 47; Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 5b; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, IV, 512.

[28] Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 16.

[29] İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 19; Heysemî, *age*, VII, 152.

[30] Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 391.

[31] Heysemî, *age*, VII, 150.

[32] Süyûtî, *age*, s. 108; Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, III, 53.

7)

عن ام ايوب قالت: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: نزل القرآن على سبعة احرف ايها قرات اجزأك.

Ümmü Eyyûb, Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisiyle okursan isabet etmiş (doğru okumuş) olursun[34].

Sahih hadistir[35].

8)

عن ابن عباس. اتانى جبريل فقال: اقرأ القرآن على سبعة حرف.

Abdullah b. Abbas rivâyet edilmiştir. (Hz. Peygamber şöyle buyurdu):

Cibrîl bana geldi ve : "Kur'ân'ı Yedi Harf üzere oku", dedi[36].

9)

عن معاذ بن جبل. انزل القرآن من سبعة ابواب على سبعة احرف كلها شاف كاف.

Muâz b. Cebel'den bildirilmiştir:

Kur'ân Yedi kapıdan Yedi Harf üzere indirilmiştir. Hepsi de şâfidir, kâfidir [37].

Süyûtî, hadisin hasen olduğunu bildirmiş[38]; Heysemî ise من سبعة ابواب ifadesi olmadan naklederek, rivâyetin sahih olduğunu kaydetmiştir [39].

10)

عن عبادة. ان ابي بن كعب قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: انزل القرآن على سبعة احرف.

---

[33] *"Hasen hadis"*: Sahih ile zayıf arasında yer alan, fakat sahih'e daha yakın olan hadis çeşididir. Bkz: Subhî Sâlih, *age,* s. 124 vd; Koçyiğit, *age,* s. 125.

[34] Ahmed b. Hanbel, *age,* II, 50-51; Taberî, *age,* I, 14-15.

[35] İbn Kesîr, *age,* s. 19; Heysemî, *age,* VII, 154.

[36] Hindî, *age,* II, 54.

[37] Hindî, *age,* II, 53 (Taberânî'den).

[38] Bkz: Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr,* s. 108; Münâvî, *Feydu'l-Kadîr,* III, 54.

[39] Heysemî, *age,* VII, 154.

Ubâde b. es-Sâmit, Übeyy b. Kâ'b'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

Rasûlüllah sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir[40].

Hasen hadistir[41].

11)

عن عبادة بن الصامت. اتانى جبريل وميكائيل. فقعد جبريل عن يمينى وميكائيل عن يسارى. فقال جبريل: يامحمد اقرأ القرآن على حرف. فقال ميكائيل: استزده. فقلت: زدنى. فقال: اقرأه على حرفين. فقال ميكائيل: استزده. فقلت: زدنى. قال: اقرأه على ثلاثة احرف. فقال ميكائيل: استزده. فقلت: زدنى. كذلك حتى بلغ سبعة احرف. فقال: اقرأه على سبعة احرف كلها كاف شاف.

Ubâde b. es-Sâmit'den bildirildiğine göre (Rasûlüllah şöyle buyurmuştur):

Cebrâil ve Mîkâil bana geldiler. Cebrâil sağıma, Mîkâil soluma oturdu. Cebrâil: Ey Muhammed! Kur'ân'ı bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil, artırmasını iste, dedi. Ben de: Bana artır, dedim. İki harf üzere oku, dedi. Mîkâil, artırmasını iste, dedi. Ben de: Artır, dedim. Üç harf üzere oku, dedi. Mîkâil, artırmasını iste, dedi. Artır, dedim. Yedi Harf'e ulaşıncaya kadar böyle devam etti. Ve Cebrâil dedi ki: Onu Yedi Harf üzere oku. Hepsi de kâfidir, şâfidir[42].

12)

عن ابى المنهال يعنى سيار بن سلامة قال: بلغنا ان عثمان رضى الله عنه قال يوما وهو على المنبر: اذكّر الله رجلا سمع النبى صلى الله عليه وسلم قال: انزل القرآن على سبعة احرف كلها شاف كاف. لما قام فقاموا حتى لم يحصوا فشهدوا ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: انزل القرآن على سبعة احرف كلها شاف. فقال عثمان رضىالله عنه: وانا اشهد معهم.

Ebü'l-Minhâl Seyyâr b. Selâme (129/746) şöyle demiştir:

Hz. Osman'ın bir gün minberde şöyle dediği bize ulaştı:

---

40 Ahmed b. Hanbel, *age* ve yer; Taberî, *age*, I, 15-16; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 61.

41 Bkz: Süyûtî, *age*, s. 108.

42 Hindî, *age*, II, 50-51.

Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellemin "Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir; hepsi de şâfidir, kâfidir" sözünü işiten varsa, Allah için söylesin! Hz. Osman ayağa kalkınca, peşinden çok sayıda kimse de ayağa kalktı ve Rasûlüllah (sav)'in, "Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir; hepsi de şâfidir, kâfidir" hadisine şahadet ettiler. Bunun üzerine Hz. Osman da: "Ben de onlarla beraber şahidim" dedi[43].

Senedinde bir râvînin isminin belirtilmemiş olması sebebiyle zayıf görülmüştür[44].

13)

عن عبدالله بن مسعود، ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: امرت ان اقرا القرآن على سبعة احرف كل كاف شاف.

Abdullah b. Mes'ûd, Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

- Kur'ân'ı Yedi Harf üzere okumakla emrolundum. Hepsi de şâfidir, kâfidir [45].

Bu rivâyet lâfız yönünden bu konudaki diğer hadislere uygun olmakla birlikte, isnad yönünden zayıftır[46].

14)

عن سليمان بن صرد يرفعه فقال: اتانى ملكان فقال احدهما: اقرأ. قال: على كم؟ قال: على حرف. قال: زده، حتى انتهى به الى سبعة احرف.

Süleyman b. Surad'ın Rasûlüllah'a ref ederek rivâyet ettiğine göre, o (sav) şöyle buyurmuştur:

---

[43] Heysemî, *age*, VII, 152 (Ebû Ya'lâ'dan); Askalânî, *el-Metâlibü'l-Âliye*, III, 285. Hadisin senedinde inkıta' vardır. *"İnkıta'"*: Hadis usûlünde isnad zincirini teşkil eden râvîlerden bir veya birkaçının düşmesiyle meydana gelen kopukluğa denir. Bu tür hadislere de munkatı' denir ve zayıf grubuna girer. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 162, 270.

[44] Bkz: Heysemî, *age*, VII, 152; Askalânî, *age*, III, 285.

[45] Taberî, *age*, I, 19; Hindî, *age*, II, 50,54.

[46] Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 238.

"Zayıf hadis": Kendisinde sahih ve hasen hadislerin sıfatları bulunmayan hadistir. Geniş bilgi için bkz: Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 32 vd; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 467 vd.

Bana iki melek geldi. Bunlardan birisi: "Oku!" dedi. Diğeri: "Kaç harf üzere?" diye sordu. O da: "Bir harf üzere" dedi. Diğeri: "Artır", dedi. Nihayet Yedi Harf'e çıktı[47].

Burada bahsedilen iki meleğin, konuyla ilgili başka hadislerde Cebrâil ve Mîkâil olduğu açıklanmıştır.

15)

عن سليمان بن صرد قال: اتى محمدا صلى الله عليه وسلم الملكان، فقال احدهما: اقرأ القرآن على حرف. فقال الآخر: زده. فمازال يستزيده حتى قال: اقرأ على سبعة احرف.

Süleyman b. Surad şöyle söylemiştir:

Hz. Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem'e iki melek geldi. Birisi: "Kur'ân'ı bir harf üzere oku!" dedi. Diğeri: "Onu artır" dedi. Yedi Harf'e çıkıncaya kadar bu isteğine devam etti. Nihayet: "Yedi Harf üzere oku!" dedi[48].

İsnad yönünden zayıf rivâyettir[49].

16)

عن ابن عمر قال: سمع عمر بن الخطاب رضى الله عنه رجلا يقرأ القرآن فسمع آية على غير ما سمع من النبى صلى الله عليه وسلم. فاتى به عمر الى النبى صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله، ان هذا قرأ آية كذا وكذا. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: انزل القرآن على سبعة احرف كلها شاف كاف.

İbn Ömer şöyle söylemiştir:

Ömeru'bnü'l-Hattâb, birisinin Kur'ân okuyuşunu işitti. Adam, bir âyeti, Hz. Ömer'in işitmediği bir şekilde okuyordu. Hz. Ömer onu Peygamber (sav)'e götürdü ve dedi ki:

- Yâ Rasûlallah! Bu kişi, bir âyeti şöyle şöyle okuyor?

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

- Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Bunların hepsi de şâfîdir, kâfîdir[50].

---

[47] Taberî, *age*, I, 14. Benzer başka bir rivâyet için bkz: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 125.

[48] Heysemî, *age*, VII, 153 (Taberânî'den).

[49] Bkz: Heysemî, *age* ve yer.

Birinci sırada kaydettiğimiz hadise uygun olan bu rivâyet, isnad yönünden zayıf görülmüştür[51].

17)

عن ام ايوب انها سمعت النبى صلى الله عليه وسلم يقول: نزل القرآن على سبعة احرف فما قرأت اصبت.

Ümmü Eyyûb, Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu işitmiştir:

Kur'ân Yedi Harf üzere inmiştir. Hangisini okursan doğru okumuş olursun[52].

İsnad yönünden zayıf tır[53].

18)

عن ابى سعيد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ان القرآن انزل على سبعة احرف كلها شاف كاف.

Ebû Saîd el-Hudrî, Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir:

Şüphesiz Kur'ân, Yedi Harf üzere indirilmiştir; bunların hepsi de şâfi-dir, kâfidir[54].

Metrûk [55] hadistir[56].

Yukarıda kaydedilen hadislerin çoğu sahih rivâyetlerdir. Şu halde "Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirilmiş olması", Peygamberimizden sağlam senedlerle intikal eden gerçek haber ve bilgidir. Bu bakımdan bu hususun gerçekliği tartışılmaz. Bu konuda tartışılan husus, "*Yedi Harf*'in ne mânâya geldiğidir ki, araştırmanın ikinci bölümünde bunun üzerinde geniş bir şekilde durulacaktır.

---

50 Taberî, *age*, I, 13; Hindî, *age*, II, 54.

51 Bkz: Şâhin, *age*, s. 242.

52 Taberî, *age*, I, 15.

53 Şâhin, *age*, s. 230.

54 Heysemî, *age*, VII, 153 (Taberânî'den)

55 *Metrûk"*: Yalancılıkla itham olunan bir râvînin rivâyet ettiği hadise denir. Bkz: Subhî Sâlih, *age*, s. 165; Koçyiğit, *age*, s. 221.

56 Heysemî, *age*, VII, 153.

b) *Yedi Harf* 'in Mahiyetine Işık Tutan Hadisler

Aşağıda kaydedilen hadislerde, hem Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirildiği anlatılmakta, hem de *Yedi Harf* 'in ne mânâya geldiğine ışık tutan açıklamalar yer almaktadır.

19)

عن ابي بن كعب، قال: قال النبى صلى الله عليه وسلم: ياابي، انى أقرأت القرآن، فقيل لى على حرف او حرفين؟ فقال الملك الذى معى: قل على حرفين، قلت على حرفين؛ فقيل لى على حرفين او ثلاثة؟ فقال الملك الذى معى: قل على ثلاثة، حتى بلغ سبعة احرف، ثم قال ليس منها الا شاف كاف، ان قلت سميعا عليما عزيزا حكيما، مالم تختم آية عذاب برحمة او آية رحمة بعذاب.

Übeyy b. Kâ'b'dan bildirilmiştir: Peygamber (sav) şöyle buyurdu:

- Ey Übeyy! Bana Kur'ân okutulurken: "Bir harf üzere mi, yoksa iki harf üzere mi?" denildi. Yanımda bulunan melek: "İki harf üzere de!" dedi. "İki harf üzere" dedim. "İki harf üzere mi, üç harf üzere mi?" denildi. Yanımda bulunan melek: "Üç harf üzere de!" dedi. "Üç harf üzere" dedim. Nihayet Yedi Harf'e ulaştı. Sonra: "Onlar ancak şâfîdir, kâfîdir. Eğer sen سميعا عليما - عزيزا حكيما *desen, azab âyetini rahmet, yahut rahmet âyetini azab'la bitirmedikçe, hepsi de doğrudur", dedi*[57].

Hadiste bahsedilen meleğin, başka rivâyetlerde Mîkâil olduğu tasrih edilmiştir. Hadisin son bölümü ise, *Yedi Harf*'in ne demek olduğuna açıklık getiren bir örnek mahiyetindedir. Ancak Peygamberimizin bu ifadelerini yanlış anlamamak gerekir. Bu, "mânâsını tersyüz etmedikçe, Kur'ân'ı istediğiniz gibi okuyabilirsiniz" anlamına gelmez. Belki de bundan şu anlaşılabilir: Kur'ân *Yedi Harf* üzere indirilmiştir. Böylece Kur'ân kıraatında kolaylık sağlanmıştır. Bu bakımdan öğretilen kıraatlardan birisiyle okumak yeterlidir; çünkü hepsi de şâfîdir, kâfîdir; tartışma konusu yapmamak gerekir. İnsan Kur'ân'ı ezbere okurken, geçici bir yanılma ile عزيزا حكيما yerine سميعا عليما demiş olsa, günaha girmiş olmaz. Çünkü Yüce Allah "azîz ve hakîm" olduğu gibi, aynı zamanda "işiten ve bilen"dir. Dolayısıyla örnekte verilen okuyuşla ters bir mânâ çıkmamaktadır. Ancak bundan, her zaman böyle

---

[57] Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22.

okunabileceği anlamı da çıkmaz, geçici bir yanılmaya mahsustur. Bundan sonra gelecek hadisleri de böyle değerlendirmek lâzımdır.

20)

عن ابى هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: انزل القرآن على سبعة احرف، عليما حكيما غفورا رحيما.

Ebû Hüreyre, Rasûlüllah (sav)'in şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir: عليما حكيما - غفورا رحيما *gibi*[58].

Sahih hadistir[59].

İbn Hibbân (354/965), bu rivâyetteki esas hadis metninin "Kur'ân *Yedi Harf* üzere indirilmiştir" şeklinde olduğu, "alîmen hakîmâ ğafûran rahîmâ" şeklindeki kısmın, bu hadisin râvîlerinden Muhammed b. Amr tarafından ilave edildiği kanaatindedir[60]. Fakat benzer başka rivâyetler, bu tür ifadelerin de hadisin metnine dâhil olduğunu göstermektedir.

21)

عن ابي. اختلفت انا ورجل من اصحابى فى آية فترافعنا فيها الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: اقرأ يابي. فقرأت. ثم قال للآخر: اقرأ. فقرأ. فقال النبى صلى الله عليه وسلم: كلا كما محسن مجمل. فقلت: ما كلانا محسن مجمل؟. قال: فدفع النبى صلى الله عليه وسلم فى صدرى فقال لى: ان القرآن انزل عليّ، فقيل لى على حرف اوعلى حرفين؟ قلت بل على حرفين. ثم قيل لى على حرفين اوعلى ثلاثة؟ فقلت بل على ثلاثة حتى انتهى الى سبعة احرف كلها شاف كاف مالم تخلط آية رحمة بآية عذاب اوآية عذاب بآية رحمة فاذا كنت عزيزحكيم فقلت سميع عليم فان الله سميع عليم.

Übeyy b. Kâ'b anlatıyor:

Ben ve arkadaşlarımdan birisi, bir âyetin okunmasında ihtilafa düştük. Meseleyi halletmek üzere Rasûlüllah (sav)'e gittik. Peygamber (sav):

- Oku ey Übeyy! dedi; ben de okudum. Sonra diğerine:

- Oku! diye buyurdu; o da okudu. Rasûlüllah:

---

[58] Ahmed b. Hanbel, *age*, II, 332, 440; Taberî, *age*, I, 11-12; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 62.

[59] Heysemî, *age*, VII, 151.

[60] İbn Hibbân, *age*, II, 62.

- İkiniz de iyi ve güzel okudunuz, diye cevap verdi.

- Nasıl ikimiz de iyi ve güzel okumuş oluyoruz? dedim. Rasûlüllah göğsüme vurdu ve dedi ki:

- Kur'ân bana indirilirken, "Bir harf üzere mi, iki harf üzere mi?" denildi. Ben: "İki harf üzere" dedim. Sonra: "İki harf üzere mi, yoksa üç mü?" denildi. Ben: "Üç harf üzere" dedim. Nihayet Yedi Harf'e ulaştı. عزيزحكيم *yerine* سميع عليم *desen -çünkü Yüce Allah* سميع عليم *dir- rahmet âyetini azab'la, azab âyetini de rahmet'le karıştırmadığın sürece, hepsi de şâfidir, kâfidir"*[61].

Bu hadiste, Übeyy b. Kâ'b ile başka bir sahâbînin (bundan sonraki rivâyetten anlaşıldığına göre muhtemelen Abdullah b. Mes'ûd'un), bir âyetin kıraatında ihtilaf ettikleri ve meseleyi Rasûlüllah'a götürdükleri bildirilmektedir.

Ayrıca, başlangıçta bu meseleye vâkıf olmayan Übeyy'in, Peygamberimizin iki kıraatı da onaylaması karşısında Kur'ân'a olan hassasiyeti ve bilgi eksikliği sebebiyle şaşırdığı; Peygamberimizin de bu durumu anlayışla karşılayarak gerekli açıklamayı yaptığı görülmektedir. Aşağıda gelecek benzer rivâyetleri de böyle değerlendirmek gerekir.

22)

عن سليمان بن صرد عن ابي بن كعب قال: قرات آية وقرا ابن مسعود خلافها. فاتيت النبى صلى الله عليه وسلم فقلت: الم تقرئنى آية كذا وكذا؟ قال: بلى. فقال ابن مسعود: الم تقرئنيها كذا وكذا؟ فقال: بلى، كلاكما محسن مجمل.فقال: يا ابي بن كعب، انى أقرئت القرآن. فقيل لى: على حرف او على حرفين؟ قال فقال الملك الذى معى: على حرفين. فقلت: على حرفين. فقال: على حرفين او ثلاثة؟ فقال الملك الذى معى: على ثلاثة. فقلت: على ثلاثة حتى بلغ سبعة احرف، ليس منها الا شاف كاف؛ ان قلت غفورا رحيما او قلت سميعا عليما او عليما سميعا، مالم تختم آية عذاب برحمة او آية رحمة بعذاب.

Süleyman b. Surad, Übeyy b. Kâ'b'dan rivâyet etmiştir:

Ben bir âyet okudum; İbn Mes'ûd o âyeti başka kıraatla okudu. Peygamber (sav)'e geldim ve:

---

[61] San'ânî, *el-Musannef*, XI, 219-220.

- Bu âyeti bana şu şekilde okutmadınız mı? dedim. Peygamber:

- Evet, dedi. O zaman İbn Mes'ûd:

- Aynı âyeti bana bu şekilde okutmadınız mı? deyince Rasûlüllah (sav):

- Evet, her ikiniz de doğru ve güzel okudunuz. Ey Übeyy! Bana Kur'ân okutuldu ve denildi ki: "Bir harf üzerine mi yoksa iki harf üzerine mi (okumak istersin)?" Benimle olan melek: "İki harf üzerine" dedi. Ben de: "İki harf üzere" dedim. "İki harf üzere mi, üç harf üzere mi?" diye sordu. Yanımda bulunan melek: "Üç harf üzere" dedi. Ben de: "Üç harf üzere" dedim. Böylece Yedi Harf'e yükseldi. O harflerden her biri şâfidir, kâfidir. Eğer sen غفورا رحيما *yahut* سميعا عليما *veya* عليما سميعا *desen, azab âyetini rahmet, rahmet âyetini de azab kılmadıkça bu böyledir (doğrudur)" buyurdu*[62].

Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'indeki başka bir rivâyette, Übeyy ve İbn Mes'ûd ile başka bir şahsın aynı yeri farklı okudukları ve Rasûlüllah'a gittikleri bildirilerek, devam eden kısımda yukarıdaki 22. hadis nakledilmektedir[63].

23)

عن ابى هريرة . ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ان هذاالقرآن انزل على سبعة احرف، فاقرؤا ولاحرج ولكن لاتختموا ذكر رحمة بعذاب ولاذكر عذاب برحمة.

Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre Rasûlüllah (sav) şöyle buyurmuştur:

Bu Kur'ân Yedi Harf üzere nâzil olmuştur. Onu (dilediğiniz harfle) okuyunuz; bunda sakınca yoktur. Ancak, rahmet âyetini azab'la, azab âyetini de rahmet'le bitirmeyiniz[64].

Hasen hadistir[65].

---

62 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 384.

63 Bkz: Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 124.

64 Taberî, *age*, I, 19; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 403.

65 Bkz: Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, III, 279.

24)

عن ابى طلحة قال: قرأ رجل عند عمر فغير عليه فقال: قرأت على رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يغير علي. قال: فاجتمعنا عند النبى صلى الله عليه وسلم قال: فقرأ الرجل على النبى صلى الله عليه وسلم فقال له: قد احسنت. قال فكان عمر وجد من ذلك؛ فقال النبى صلى الله عليه وسلم: ياعمر، ان القرآن كله صواب مالم يجعل عذاب مغفرة او مغفرة عذابا.

Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî şöyle söylemiştir:

Bir kimse Hz. Ömer'in yanında Kur'ân okudu. Ömer, onun kıraatını düzeltti. Bunun üzerine o kimse:

- Ben, Rasûlüllah (sav)'in huzurunda böyle okudum, o benim okuyuşumu düzeltmedi, dedi.

Hz. Peygamber'in huzurunda toplandık. Adam, Hz. Peygamber'e okudu. Hz. Peygamber:

- Güzel okudun, buyurdu. Bunun üzerine Ömer üzüldü. Hz. Peygamber ise şöyle buyurdu:

- Ey Ömer! Rahmet âyetini azab, azab âyetini de rahmet kılmadıkça, Kur'ân'ın (bu okunuşlarının) hepsi de doğrudur[66].

İbn Kesîr'e göre[67] hasen, Heysemî'ye göre[68] sahih hadistir.

Taberî bu hadisi "Bunun üzerine Ömer'in kalbine bir şüphe düştü. Hz. Peygamber onun bu halini yüzünden anladı ve göğsüne üç defa vurdu. Ve üç defa: "Ey şeytan uzak ol!" dedi, ilavesiyle kaydetmektedir[69].

Söz konusu olay, güvenilir rivâyetlerde birinci sırada kaydettiğimiz hadisteki gibi olsa gerektir. Burada Übeyy hadisiyle bir karıştırma olduğu akla gelmektedir. Ayrıca bu rivâyette Hz. Ömer'in ihtilafa düştüğü şahsın ismi de verilmemektedir. Muhtemelen bu kişi, birinci sırada naklettiğimiz hadiste zikredilen Hişâm b. Hakîm'dir.

---

66 Ahmed b. Hanbel, *age*, IV, 30.

67 Bkz: İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 21.

68 Bkz: Heysemî, *age*, VII, 150-151.

69 Bkz: Taberî, *age*, I, 13.

25)

عن عبدالرحمن بن ابى بكرة عن ابيه عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: اتانى جبريل وميكائيل عليهما السلام: اقرا القرآن على حرف واحد. فقال ميكائيل: استزده. قال: اقرأه على سبعة احرف، كلها شاف كاف مالم تختم آية رحمة بعذاب او آية عذاب برحمة.

Abdurrahman b. Ebî Bekre, babasından rivâyet etmiştir:

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Cebrâil ve Mîkâil bana geldiler. Cibrîl: Kur'ân'ı bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil: Artırmasını iste, dedi. Cibrîl: Onu Yedi Harf üzere oku. Rahmet âyetini azab'la, yahut azab âyetini rahmet'le bitirmediğin sürece bunların hepsi de şâfîdir, kâfîdir, dedi[70].

Heysemî, hadisin râvîlerinden Ali b. Zeyd b. Ced'ân'ı hâfızasının sağlam olmayışı yüzünden tenkit etmiş; ancak mütâbi i bulunduğunu (başka bir yoldan gelen senedle takviye edildiğini[71]) bildirmiştir[72].

19. hadisin açıklamasında da ifade edildiği gibi, bu tür hadislerde genellikle *Yedi Harf*'in "kolaylık" yönüne işaret edilmiştir. Müslümana düşen görev, bu kıraat mı şu kıraat mı doğru, şeklinde vesveselerle şüphe ve tereddüt göstermek değil, öğrendiği şekilde Kur'ân'ı okumak ve bu İlahî mesajın içeriği üzerinde durmaktır. Bununla beraber, hadislerde de işaret edildiği üzere, âyetleri birbirine karıştırarak mânâyı bozacak şekilde okumak da elbette câiz değildir.

c) Kur'ân'ın Yedi Harf Üzere İndirilmesinin Sebep ve Hikmetlerini Açıklayan Hadisler

Aşağıdaki hadislerde, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirilmesinin sebep ve hikmetlerine ışık tutan ifadeler görülmektedir:

---

70 Ahmed b. Hanbel, *age,* V, 41; Taberî, *age,* I, 18. Taberî'nin tefsirindeki bir rivâyette " كقولك هلمّ وتعال : senin (ikisi de 'gel' anlamında olan هلمّ وتعال sözün gibidir") ilavesi de vardır.

71 *"Mütâbi' "*: Rivâyetiyle tek kaldığı sanılan bir râvînin hadisine uygun olarak, o râvînin şeyhinden veya daha yukarıdaki şeyhlerinden, bir başka râvî vasıtasıyla rivâyet edilen aynı hadise denir. Bkz: Koçyiğit, *age,* s. 336.

72 Heysemî, *age,* VII, 151.

26)

عن ابى بن كعب. ان النبِى صلى الله عليه وسلم كان عند اضاة بنى غفار. فاتاه جبريل عليه السلام فقال: ان الله يأمرك ان تقرأ امتك القرآن على حرف. فقال: اسأل الله معافاته ومغفرته، وان امتى لا تطيق ذلك. ثم اتاه الثانية فقال: ان الله يأمرك ان تقرأ امتك القرآن على حرفين. فقال: اسأل الله معافاته ومغفرته، وان امتى لا تطيق ذلك. ثم جاءه الثالثة فقال: ان الله يأمرك ان تقرأ امتك القرآن على ثلاثة احرف. فقال: اسأل الله معافاته ومغفرته، وان امتى لا تطيق ذلك. ثم جاءه الرابِعة فقال: ان الله يأمرك ان تقرأ امتك القرآن على سبعة احرف، فايّما حرف قرؤا عليه فقد اصابوا.

Übeyy b. Kâ'b'ın şöyle dediği bildirilmiştir:

Hz. Peygamber (sav) Benû Ğıfâr gölcüğü[73] *yanında iken, Cebrâil ona geldi ve dedi ki:*

- Muhakkak ki Allah, ümmetinin, Kur'ân'ı bir harf üzere okumalarını sana emrediyor. Rasûlüllah:

- Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna gücü yetmez, diye cevap verdi. Cebrâil ona ikinci defa gelerek:

- Allah, sana, ümmetinin Kur'ân'ı iki harf üzere okumalarını emrediyor, dedi. Hz. Peygamber:

- Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna da gücü yetmez, diye cevap verdi. Cebrâil ona üçüncü defa gelerek:

- Allah ümmetinin Kur'ân'ı üç harf üzere okumalarını sana emrediyor, dedi. Rasûlüllah:

- Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna da gücü yetmez, buyurdu. Sonra Cebrâil ona dördüncü defa gelerek:

- Şüphesiz ki Allah, sana ümmetinin Kur'ân'ı Yedi Harf üzere okumalarını emrediyor; hangi harfle okurlarsa doğruyu bulmuşlardır, dedi[74].

Sahih hadistir.

---

[73] *Ğıfar Oğulları gölcüğü,* Medîne'de bulunan bir gölcüktür. Bkz: Zemahşerî, *el-Fâik,* I, 46; Kâdî Iyâd, *Meşâriku'l-Envâr,* I, 47, 58; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye,* I, 53; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî,* VI, 104.

[74] Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 274; Ebû Dâvûd, *Vitr,* 22; Timizî, *Kırâat,* 11; Nesâî, *İftitâh,* 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 128; ayrıca bkz: Tayâlisî, *Müsned,* s. 76; Taberî, *age,* I, 19-20; İbn Hibbân, *Sahîh,* II, 59-60; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* II, 384.

Güvenilir kaynaklarda yer alan bu hadiste, *Yedi Harf* ruhsatının hikmetine işaret edilmektedir. Bu da, muhtelif kabilelerden ve milletlerden olan müslümanlara Kur'ân okumada sağlanan kolaylıktır.

27)

عن ابي بن كعب قال: لقى رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل فقال: ياجبرئيل انى بعثت الى امة اميين منهم العجوز والشيخ الكبير والغلام والجارية والرجل الذى لم يقرأ كتابا قطّ . قال: يا محمد ان القرآن انزل على سبعة احرف.

Übeyy b. Kâ'b'dan bildirilmiştir:

Rasûlüllah (sav), Cebrâil ile buluştu ve ona:

- Ey Cebrâil! Ben ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir ümmete gönderildim. Bunlar arasında kocamış kadın, İhtiyar erkek, oğlan ve kız çocukları ve hiç kitap okumamış kimseler vardır, dedi. Cebrâil:

- Ey Muhammed! Muhakkak ki Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir, diye cevap verdi[75].

Sahih hadistir.

28)

عن حذيفة ان جبريل عليه السلام لقى رسول الله صلى الله عليه وسلم عند احجار المراء فقال: يا جبريل انى ارسلت الى امة امية؛ الرجل والمرأة والغلام والجارية والشيخ الفانى الذى لايقرأ كتابا قط. قال: ان القرآن نزل على سبعة احرف.

Huzeyfe'den bildirilmiştir:

Cibrîl, Rasûlüllah (sav) ile Ahcâru'l-Mirâ[76] *(yani Kubâ*[77]*) da buluştu. Rasûlüllah:*

- Ey Cibrîl! Ben ümmî bir ümmete gönderildim ki, onların arasında erkek, kadın, köle, cariye ve hiç kitap okumamış yaşlı ihtiyarlar vardır, dedi. Cebrâil:

---

75 Tirmizî, *Kırâat*, 11; Taberî, *Tefsir*, I, 16; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 60.

76 *Ahcâru'l-Mirâ*'nın kelime anlamı "ak ve sert çakmak taşları" demektir. Mehmed Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 59.

77 Bkz: İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 343. *Kubâ*, Medîne'nin merkezine altı mil uzaklıkta olan bir yerdir ki bugün Medîne'nin bir mahallesi haline gelmiştir. Peygamber Efendimiz aleyhisselâm Medîne'ye hicret ettikten sonra, müslümanların durumunu görmek üzere zaman zaman burayı ziyaret ederdi.

- Muhakkak ki Kur'ân Yedi Harf üzere nâzil olmuştur, diye cevap verdi[78].

Sahih hadistir[79].

26. sırada kaydettiğimiz hadiste geçen Edâtu Benî Ğıfâr ile bu ve bundan sonraki hadiste geçen Ahcâru'l-Mirâ', ikisi de Medîne civarında bulunmaktadır[80]. Bu bakımdan rivâyetlerde yer alan iki farklı ismi çelişki olarak değerlendirmemek gerekir. Bazı rivâyetlerin ayrıntılarında böyle farklılıklar görülebilmektedir. Netice itibariyle ikisi de aynı bölgede bulunmaktadır.

29)

عن ابي: ان جبريل عليه السلام أتى النبى صلى الله عليه وسلم عند احجار المراء فقال: ياجبريل انى بعثت الى امة امية فيهم العجوز والشيخ والغلام والجارية والرجل القاسى الذى لم يقرأ كتابا قط . قال فقال جبريل: ان القرآن انزل على سبعة احرف.

Übeyy b. Kâ'b'dan rivâyet edilmiştir:

Cebrâil aleyhisselâm, Rasûlüllah (sav)'e Ahcâru'l-Mirâ'da geldi. Peygamber (sav) ona şöyle dedi:

- Ey Cibrîl! Ben ümmî bir ümmete gönderildim. Onların arasında yaşlı kadınlar, ihtiyar erkekler, köle ve cariyeler ve hiç kitap okumamış cahil kimseler vardır. Cebrâil şöyle cevap verdi:

- Muhakkak ki Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir[81].

30)

عن ابن عباس: ان النبى صلى الله عليه وسلم كان يقرئ الناس بلغة واحدة، فاشتد ذلك عليهم، فنزل جبريل فقال: يامحمد أقرئ كل قوم بلغتهم.

Abdullah b. Abbas şöyle demiştir:

---

78 Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 400, 405-406; Hindî, *age*, II, 57.

79 Heysemî, *age*, VII, 150.

80 Bkz: Kâdî Iyâd, *Meşâriku'l-Envâr*, I, 47 ve 58; Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 302; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 343; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 24; Zerkânî, *Menâhil*, I, 143; Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 217.

81 Tayâlisî, *Müsned*, s. 73. Benzer bir rivâyet için bkz: Taberî, *age*, I, 16.

Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem, Kur'ân'ı insanlara bir lügat üzere okutuyordu. Bu onlara zor geldi. Bunun üzerine Cebrâil gelip şöyle buyurdu: Ey Muhammed! Her kavme kendi lügati ile okut[82].

Bu hadislerde *Yedi Harf* ruhsatının veriliş hikmeti açıklanmaktadır: Okuma yazma bilmeyen, kitapla ilgisi bulunmayan bir topluma, Kur'ân okumada kolaylık sağlanması talebi ve bu talebin kabul edildiği beyan edilmektedir. İleride de görüleceği üzere, farklı lehçelere sahip Arap toplumunu, tek lehçe ile Kur'ân okumaya zorlamak, sosyolojik gerçeklere ve İslâm'ın bir an önce benimsenip yayılması maksadına aykırı olurdu.

Ayrıca *Yedi Harf*'i, sadece lehçe olarak da değerlendirmemek gerekir. Bu, lehçeler de dâhil olmak üzere, Yüce Allah tarafından, Kur'ân okumada sağlanan bir takım kolaylıklardır. Bunların ne olduğu da bundan sonraki bölümde ele alınacaktır.

d) Kur'ân'ın Kıraatında ve Yedi Harf Hususunda Şüphe, İhtilâf, Münakaşa ve Mücâdele Etmeyi Yasaklayan Hadisler

31)

عن ابن مسعود قال: سمعت رجلا قرا وسمعت النبى صلى الله عليه وسلم يقرا خلافها. فجئت به الى النبى صلى الله عليه وسلم فاخبرته. فعرفت فى وجهه الكراهية وقال: كلاكما محسن فلاتختلفوا فان من كان قبلكم اختلفوا فهلكوا.

İbn Mes'ûd şöyle demiştir:

Bir kimseyi Kur'ân okurken dinledim. Halbuki, Rasûlüllah'ı başka türlü okuyorken işitmiştim. Onu, Hz. Peygamber'e götürdüm ve durumu anlattım. Fakat, Rasûlüllah'ın yüzünden, bunu hoş karşılamadığını anladım. Buyurdu ki:

- İkiniz de güzel okudunuz. İhtilâftan sakınınız. Çünkü sizden öncekiler, ihtilaf ettikleri için helâk olmuşlardır[83].

Buhârî'nin de naklettiği sahih hadistir.

---

[82] Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 96-97.

[83] Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 393; Taberî, *age*, I, 12.

32)

عن عبد الله بن مسعود يقول: سمعت رجلا قرأ آية سمعت من النبى صلى الله عليه وسلم خلافها، فاخذت بيده فاتيت به رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: كلاكما محسن، قال شعبة اظنه قال: لاتختلفوا فان من كان قبلكم اختلفوا فهلكوا.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

Bir kimsenin bir âyeti, benim Rasûlüllah (sav)'den işittiğimden farklı okuduğunu duydum. Hemen elinden tutup Rasûlüllah'a götürdüm. Hz. Peygamber:

- İkinizin okuyuşu da güzeldir, buyurdu. Hadisi rivâyet eden Şu'be dedi ki: Rasûlüllah'ın şunu da söylediğini zannediyorum: "(Kur'ân hakkında) ihtilaf etmeyiniz. Sizden öncekiler (kitaplarında) ihtilaf ettikleri için helâk oldular"[84].

Buhârî'nin kaydettiği sahih hadistir.

33)

عن ابى بن كعب قال:كنت فى المسجد فدخل رجل يصلى فقرأ قراءة انكرتها عليه؛ ثم دخل آخر فقرأ قراءة سوى قراءة صاحبه. فلما قضينا الصلاة دخلنا جميعا على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: ان هذا قرأ قراءة انكرتها عليه ودخل آخر فقرأ سوىقراءة صاحبه. فامرهما رسول الله صلى الله عليه وسلم فقرآ، فحسن النبى صلى الله عليه وسلم شأنهما. فسقط فى نفسى من التكذيب ولا اذكنت فى الجاهلية. فلما راى رسول الله صلى الله عليه وسلم ماقدغشينى، ضرب فى صدرى ففضت عرقا وكأنما انظر الى الله عزوجل فرقا. فقال لى: ياابي ارسل الي ان اقرأ القرآن على حرف، فرددت اليه ان هون على امتى، فرددت الى الثانية اقرأه على حرفين، فرددت اليه ان هون على امتى، فرددت الى الثالثة، اقرأه على سبعة احرف فلك بكل ردة رددتكهما مسألة تسألنيها، فقلت: اللهم اغفر لامتى اللهم اغفر لامتى واخرت الثالثة ليوم يرغب الى الخلق كلهم حتى ابرهيم صلى الله عليه وسلم.

Übeyy b. Kâ'b şöyle demiştir:

Mescid'de idim. Birisi içeri girip namaza durdu ve tanımadığım bir kıraat okudu. Sonra başka biri girdi, o da, arkadaşının okuduğundan başka bir kıraat okudu. Namazı bitirince, hep birlikte Rasûlüllah (sav)'in yanına girdik. Ben:

---

[84] Buhârî, *Husûmât*, 1.

- Bu şahıs, benim bilmediğim bir kıraat okudu. Sonra öteki girdi, o da arkadaşının okuduğundan başka bir kıraat okudu, dedim.

Rasûlüllah, onlara okumalarını emretti. Onlar da okudular. Peygamber (sav) ikisinin okuyuşunu da beğendi. Bunun üzerine, içime Peygamberi öyle bir yalanlamak geldi ki, böylesi, câhiliyet devrinde bile aklıma esmemiştir. Allah'ın Elçisi, beni kaplayan bu hali görünce, göğsüme vurdu. Bunun üzerine benden bir ter boşandı; sanki korkudan Yüce Allah'ı görüyor gibiydim. Peygamber (sav) bana şunları buyurdu:

- Ey Übeyy! Cebrâil, bana Kur'ân'ı bir harf üzere oku, diye gönderildi. Ben ona "ümmetime hafiflet" diye müracaatta bulundum. O da bana ikincide: "Onu iki harf üzere oku" diye cevap verdi. Ben tekrar: "Ümmetime hafiflet" diye müracaat ettim. Üçüncüde bana: "Onu Yedi Harf üzere oku. Hem, sana verdiğim her cevapla birlikte, benden isteyeceğin bir dileğin de verilecektir", dedi. Bunun üzerine ben: "Allah'ım, ümmetimi bağışla, Allah'ım, ümmetimi bağışla" dedim. Üçüncü dileğimi de, bütün yaratıkların ve hattâ İbrahim sallallâhü aleyhi ve sellem'in, beni dileyecekleri güne bıraktım, buyurdu[85].

Müslim'in de dâhil olduğu birçok kaynakta yer alan sahih bir hadistir.

Bu hadiste de bir önceki hadiste işaret edilen, Kur'ân okumada kolaylık esasının tatbiki ve o zaman için duruma vâkıf olmayan Übeyy b. Kâ'b'ın tepkisi görülmektedir. Bu ve benzeri rivâyetler, sahâbenin Kur'ân üzerindeki hassasiyetini de göstermektedir.

Peygamberimiz, farklı kıraatlarını dinlediği iki sahâbînin okuyuşunu da beğenmiştir. Demek ki Hz. Peygamber'in öğrettiği her kıraat haktır, Kur'ân'dandır. Bu gerçek karşısında şüpheye düşmek ise yanlıştır, şeytanın vesvesesidir. Müslüman bu tür şüphelerden uzak durup Allah'a sığınmalıdır. Nitekim Peygamberimiz, daha sonra gelecek rivâyetlerde de görüleceği üzere, Übeyy'in göğsüne vurmuş ve "Allah'ım ondan şeytanı defet" diye dua etmiştir.

---

[85] Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 273; Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 127-129; İbn Hibbân, *age*, II, 60-61; Beyhakî, *age*, II, 383; Hindî, *age*, II, 603-604.

34)

عن انس، عن ابي بن كعب قال: ماحاك فى صدرى منذ اسلمت الا انى قرأت آية وقرأها آخر غير قراءتى فقلت: اقرانيها رسول الله صلى الله عليه وسلم. وقال الآخر: اقرانها رسول الله صلى الله عليه وسلم . فاتيت النبى صلى الله عليه وسلم فقلت: يانبي الله، اقراتنى آية كذا وكذا؟ قال: نعم. وقال الآخر: الم تقرئنى آية كذا وكذا؟ قال: نعم، ان جبريل وميكائيل عليهما السلام اتيانى، فقعد جبريل عن يمينى وميكائيل عن يسارى، فقال جبريل عليه السلام: اقرأ القرآن على حرف. قال ميكائيل: استزده، حتى بلغ سبعة احرف، فكل حرف شاف كاف.

Enes b. Mâlik, Übeyy b. Kâ'b'ın şöyle dediğini nakletmiştir:

Müslüman olalı beri kalbime hiç şüphe düşmemişti. Ancak ben bir âyeti okudum, birisi ise benim kıraatımdan başka türlü okudu (ki bu beni şüpheye düşürmüştür). Ona:

- Bana Rasûlüllah (sav) böyle okuttu, dedim. Adam:

- Bana da Rasûlüllah (sav) böyle okuttu, dedi. Hz. Peygamber'e vardım ve dedim ki:

- Ey Allah'ın Elçisi! Siz bana bu âyeti şöyle okutmuştunuz değil mi? Hz. Peygamber:

- Evet, diye cevap verdi. O şahıs da:

- Bana şöyle şöyle okutmadınız mı? diye sorunca, Rasûlüllah (sav) şöyle buyurdu:

- Evet. Muhakkak ki Cibrîl ve Mîkâil bana geldiler. Cibrîl sağıma, Mîkâil de soluma oturdu. Cibrîl: Kur'ân'ı bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil: Artırmasını iste, artırmasını iste, dedi. Tâ ki Yedi Harf'e ulaştı. Bunların hepsi de şâfîdir, kâfîdir[86].

Nesâî'nin de naklettiği sahih bir hadistir.

35)

عن سليمان بن صرد عن ابي بن كعب قال: سمعت رجلا يقرأ فقلت: من أقرأك؟ قال: رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقلت: انطلق اليه. فأتيت النبى صلى الله عليه وسلم فقلت: استقرئ هذا. فقال: اقرأ. فقرأ. فقال: احسنت. فقلت له: اولم تقرئنى كذا وكذا؟ قال: بلى وانت احسنت. فقلت بيدى قداحسنت (مرتين). قال: فضرب النبى صلى الله عليه وسلم بيده

---

[86] Nesâî, *İftitâh*, 37; Taberî, *age*, I, 15; İbn Hibbân, *age*, II, 59.

في صدرى ثم قال: اللهم اذهب عن ابي الشك. ففضت عرقا وامتلأ جوفى فرقا. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يابي، ان ملكين اتيانى فقال احدهما: اقرأى على حرف. فقال الآخر: زده. فقلت: زدنى. قال: اقرأ على حرفين. فقال الآخر: زده. فقلت: زدنى. قال: اقرأ على حرفين. فقال الآخر: زده. فقلت: زدنى. قال: اقرأ على ثلاثة. فقال الآخر: زده. فقلت: زدنى. قال: اقرأ على اربعة احرف. قال الآخر: زده. قلت: زدنى. قال: اقرأ على خمسة احرف. قال الآخر: زده. قلت: زدنى. قال: اقرأ على ستة. قال الآخر: زده.قال: اقرأ على سبعة احرف فالقرآن انزل على سبعة احرف.

Süleyman b. Surad, Übeyy b. Kâ'b'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

Bir adamı Kur'ân okurken işittim ve:

- Seni kim okuttu? diye sordum. Adam:

- Rasûlüllah (sav), diye cevap verdi. Ona gidelim, dedim ve Peygamberin huzuruna vardım:

- Bunu okutur musunuz? dedim. Rasûlüllah (sav):

- Oku! buyurdu. O da okudu.

- Güzel okudun, diye cevap verdi. Bunun üzerine:

- Bana şöyle şöyle okutmadınız mı? dedim.

- Evet, sen de güzel okudun, buyurdu. Kendi kendime: "Güzel okudun, güzel okudun (bu nasıl iş böyle?)" dedim.

Rasûlüllah (sav) eliyle göğsüme vurdu ve sonra: "Allah'ım, Übeyy'den şüpheyi gider" diye dua etti. Benden bir ter boşandı, içimi korku sardı. Sonra Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu:

- Ey Übeyy! Bana iki melek geldi. Birisi: "Kur'ân'ı bir harf üzere oku!" dedi. Diğeri: "Onu artır" dedi. Ben de: "Onu bana artır", dedim. "İki harf üzere oku!" dedi. Diğeri: "Artır" dedi. "Onu artır" dedim. "Üç harf üzere oku!" dedi. Diğeri: "Artır" dedi. "Onu bana artır" dedim. "Dört harf üzere oku!" dedi. Diğer melek: "Onu artır" dedi. "Onu bana artır" dedim. "Beş harf üzere oku!" dedi. Diğeri: "Onu artır" dedi. Ben de: " Onu bana artır" dedim. "Altı harf üzere oku!" dedi. Diğeri: "Onu artır" dedi. "Yedi Harf üzere oku! Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir", dedi[87].

[87] Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 124. Benzer bir rivâyet için bkz: Taberî, *age*, I, 15.

Hadisin sahih olduğu bildirilmiştir[88].

36)

عن عمرو بن العاص. ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: نزل القرآن على سبعة احرف، على اى حرف قرأتم فقد اصبتم؛ فلاتتماروا فيه فان المراء فيه كفر.

Amr b. Âs'dan rivâyet edildiğine göre Rasûlüllah (sav) şöyle buyurmuştur:

Kur'ân Yedi Harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan hangi harf üzere okursanız, doğru okumuş olursunuz. Onun hakkında münakaşa ve mücâdele etmeyiniz[89]. Çünkü Kur'ân hakkında münakaşa ve mücâdele etmek küfürdür[90].

Sahih hadistir[91].

Peygamberimiz bu anlamdaki sözleriyle, müslümanları Kur'ân konusunda tartışmaktan menetmiştir. Çünkü Kur'ân, İslâm'ın temel kaynağıdır. Bu kaynağın sıhhati konusunda şüphe uyandıracak tartışmalara girmek ve bu nedenle müslümanlar arasında fitne çıkarmak elbette hoş görülecek bir davranış olamaz.

37)

سمع عمرو بن العاص رجلا يقرأ آية من القرآن فقال: من اقرأكها؟ قال: رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال: فقد اقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم غير هذا. فذهبا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقال احدهما: يا رسول الله آية كذا و كذا ثم قرأها . فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هكذا انزلت. فقال الآخر: يا رسول الله - فقرأها على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال - اليس هكذا يا رسول الله؟ قال: هكذا انزلت. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ان هذا القرآن انزل على سبعة احرف فاى ذلك قرأتم احستم ولاتماروافيه فان المراء فيه كفر (او آية الكفر).

Amr b. el-Âs, bir kişinin, Kur'ân'dan bir âyet okuduğunu işitti ve ona:

---

88 Şâhin, *age*, s. 235.

89 Hadiste geçen المراء kelimesi sözlükte şüpheye düşmek, münakaşa etmek; kırâatta ise, rivâyet edilen bazı kıraatları kabul etmemek mânâsında değerlendirilmiştir. Bkz: Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 261-262.

90 Ebû Ubeyd, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 353; Ahmed b. Hanbel, *age*, IV, 204; Heysemî, *age*, VII, 150.

91 Bkz: Bennâ, Ahmed Abdurrahman, *el-Fethu'r-Rabbânî*, XVIII, 50-51, dipnot.

- Onu sana kim okuttu? diye sordu. Adam:

- Rasûlüllah (sav), diye cevap verdi. Amr da:

- Rasûlüllah onu bana başka türlü okutmuştu, dedi. İkisi birlikte Peygambere gittiler. Onlardan birisi:

- Ey Allah'ın Elçisi, şu âyet şöyle şöyle değil mi? diye sordu. Rasûlüllah:

- Böyle nâzil oldu, buyurdu. Bunun üzerine diğeri aynı âyeti okuyarak:

- Böyle değil mi yâ Rasûlallah? dedi. Peygamber şöyle buyurdu:

- Böylece indirildi. Muhakkak ki Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisini okursanız güzel okumuş olursunuz. Onun hakkında münakaşa ve mücâdele etmeyiniz. Çünkü Kur'ân üzerinde münakaşa ve mücâdele etmek küfürdür (yahut: küfür alâmetidir)[92].

Sahih hadistir[93].

38)

عن ابى جهيم. ان رجلين اختلفا فى آية من القرآن. فقال هذا تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم ، وقال الآخر تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم . فسألا النبى صلى الله عليه وسلم . فقال: القرآن يقرأ على سبعة احرف؛ فلاتماروا فى القرآن فان مراء فى القرآن كفر.

Ebû Cüheym'den rivâyet edilmiştir:

İki kişi, Kur'ân'dan bir âyet üzerinde ihtilaf ettiler. Birisi:

- Ben onu Rasûlüllah (sav)*' den okudum, öğrendim, dedi. Diğeri de:*

- Ben de Rasûlüllah (sav)' den öğrendim, dedi. Peygamber (sav)'e sordular. O da şöyle buyurdu:

- Kur'ân Yedi Harf üzere okunmuştur. Kur'ân hakkında münakaşa ve mücâdele etmeyiniz; çünkü Kur'ân hakkında mücâdele ve münakaşa etmek küfürdür[94].

Sahih hadistir[95].

---

[92] Ahmed b. Hanbel, *age,* IV, 205.

[93] İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân,* s. 19; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha,* IV, 26.

[94] Ahmed b. Hanbel, *age,* IV, 169-170; Taberî, *age,* I, 19.

[95] Ebû Ubeyd, *age,* s. 354; İbn Kesîr, *age,* s. 19; Heysemî, *age,* VII, 151.

39)

عن ابي بن كعب، انه قال: سمعت رجلا يقرأ فى سورة النحل قراءة تخالف قراءتى؛ ثم سمعت آخر يقرؤها قراءة تخالف ذلك. فالنطلقت بهما الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: انى سمعت هذين يقرآن فى سورة النحل، فسألتها من اقرأهما ، فقالا: رسول الله صلى الله عليه وسلم: فقلت: لاذهبن بكما الى رسول الله صلى الله عليه وسلم، اذ خالفتما ماأقرأنى رسول الله. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لاحدهما: اقرأ. فقال: احسنت. ثم قال للآخر: اقرأ. فقرأ فقال: احسنت. قال ابي، فوجدت فى نفسى وسوسة الشيطان حتى احمرّ وجهى. فعرف ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فى وجهى، فضرب بيده فى صدرى ثم قال: اللهم أخسئ الشيطان عنه، ياابي اتانى آت من ربى فقال: ان الله يأمرك ان تقرأ القرآن على حرف واحد. فقلت: رب خفف عنى. ثم اتانى الثانية فقال: ان الله يأمرك ان تقرأ القرآن على حرف واحد. فقلت: رب خفف عنى. ثم اتا الثالثة فقال مثل ذلك، وقلت مثله، ثم اتانى الرابعة فقال: ان الله يأمرك ان تقرأ القرآن على سبعة احرف و لك بكل ردة مسئلة. فقلت: يارب اغفر لامتى يا رب اغفر لامتى واختبأت الثالثة شفاعتى لامتى يوم القيامة.

Übeyy b. Kâ'b anlatıyor:

Nahl sûresini okuyan birisini dinledim; okuyuşu benim kıraatıma uymuyordu. Sonra bir başkasını işittim; o da diğerinden farklı okuyordu. İkisini de Rasûlüllah'a götürdüm ve dedim ki:

- Ey Allah'ın Elçisi! Ben, bunları Nahl sûresini okurken işittim. İkisine de, kendilerini kimin okuttuğunu sordum. "Rasûlüllah", dediler. Ben de "sizi Rasûlüllah'a götüreceğim; çünkü ikiniz de, onun bana okuttuğundan farklı okuyorsunuz" dedim.

Bunun üzerine Rasûlüllah, onlardan birine:

- Oku! buyurdu. O da okudu. "Güzel okudun", diye cevap verdi. Sonra diğerine:

- Oku! dedi. O da okudu. Ona da "güzel okudun", buyurdu.

Bunun üzerine kendimde, şeytanın vesvesesini hissettim; hattâ yüzüm bile kızardı. Allah'ın Elçisi bu durumu fark edip, eliyle göğsüme vurdu ve şöyle buyurdu:

- Allah'ım, ondan şeytanı defet! Ey Übeyy! Bana Rabbimden birisi geldi ve: "Allah, Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor", dedi. Ben: "Rabbim, onu hafiflet" diye niyazda bulundum. Sonra ikinci defa geldi: "Allah, Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor", dedi. Ben yine "Rabbim, onu

ümmetime hafiflet", dedim. Sonra üçüncü defa gelerek aynı şeyi söyledi. Ben de aynı dilekte bulundum. Sonra dördüncü defa gelerek: "Allah, Kur'ân'ı Yedi Harf üzere okumanı emrediyor. Ayrıca her kolaylaştırma isteğine karşılık, bir dilek hakkı verilmiştir", dedi. Ben de: "Yâ Rabbî, ümmetimi mağfiret et; yâ Rabbî, ümmetimi bağışla" dedim ve üçüncü dileğimi, kıyâmet gününde şefaat etmek için sakladım[96].

Sahih kabul edilmiştir[97].

40)

عن ابي قال: دخلت المسجد فصليت فقرأت النحل. ثم جاء رجل آخر فقرأ على غير قراءتى، ثم دخل رجل آخر فقرأ بخلاف قراءتنا . فدخل فى نفسى من الشك والتكذيب اشد مما كان فى الجاهلية؛ فاخذت بايديهما. فاتيت بهما النبى صلى الله عليه وسلم فقلت: يا رسول الله استقرئ هذين. فقرأ احديهما فقال: اصبت. ثم استقرأ الآخر فقال: اصبت. فدخل قلبى اشد مما كان فى الجاهلية من الشك والتكذيب. فضرب رسول الله صلى الله عليه وسلم صدرى وقال: اعاذك الله من الشك وأخسأ عنك الشيطان (وقال اسمعيل ففضت عرقا ولم يقله ابن ابى ليلى) قال، فقال: اتانى جبريل فقال: اقرا القرآن على حرف واحد، فقلت: ان امتى لاتستطيع ذلك حتى قال سبع مرات، فقال لى: اقرأ على سبعة احرف ولك بكل ردة رددتها مسئلة ، قال فاحتاج التى فبها الخلائق حتابراهيم صلى الله عليه وسلم.

Übeyy'den nakledilmiştir:

Mescide girip namaz kıldım. Nahl sûresini okudum. Sonra başka bir şahıs geldi, onu benden başka türlü okudu. Sonra bir başkası içeri girdi, o da ikimizden farklı bir şekilde okudu. Bunun üzerine içime, câhiliyetteki durumumdan daha şiddetli bir şüphe ve yalanlamak geldi.

Ellerinden tutup, Rasûlüllah (sav)'e götürdüm:

- Yâ Rasûlallah! Şu ikisini bir okut, dedim. Birisi okudu:

- Doğru okudun, buyurdu. Sonra diğerinin okumasını istedi. Ona da:

- Doğru okudun, buyurdu. İçime, câhiliye devrinden daha şiddetli bir şüphe ve yalanlama düştü. Bunun üzerine Rasûlüllah (sav), göğsüme vurdu ve:

---

96 Taberî, *age*, I, 17-18.

97 Bkz: Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 234.

- Şüpheye düşmekten Allah seni korusun ve şeytanı senden defetsin! buyurdu. (Bir rivâyette: Benden bir ter boşandı, ilavesi de vardır). Ve Hz. Peygamber şöyle devam etti: Cebrâil bana geldi ve "Kur'ân'ı bir harf üzere oku", dedi. Ben de, yedi'ye çıkıncaya kadar: "Ümmetimin buna gücü yetmez" dedim. Nihayet: "Onu Yedi Harf üzere oku. Ayrıca senin her müracaatına karşılık bir dilek hakkı verilmiştir", dedi. Bu konuda İbrahim sallallâhü aleyhi ve sellem de dâhil, herkesin bana ihtiyacı olacaktır"[98]

Bu rivâyet de sahih görülmüştür[99].

41)

عن عبادة بن الصامت. ان ابي بن كعب قال: أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم آية وقرأها آخر غير قراءة ابي. فقلت: من أقرأكها؟ قال: اقرانيها رسول الله صلى الله عليه وسلم . قلت: والله لقد اقرانيها كذا وكذا. قال ابي: فما تخلج فى نفسى من الاسلام ماتخلج يومئذ. فاتيت النبى صلى الله عليه وسلم قلت: يارسول الله الم تقرئنى آية كذا وكذا؟ قال: بلى. قال: فان هذا يدعى انك أقراته كذا وكذا. فضرب بيده فى صدرى فذهب ذاك فما وجدت منه شيئا بعد. ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اتانى جبريل وميكائيل عليهما السلام، فقال جبريل: اقرأ القرآن على حرف. فقال ميكائيل: استزده. قال: اقرأ على حرفين. قال: استزده. حتى بلغ سبعة احرف. قال: كل شاف كاف.

Ubâde b. es-Sâmit'in bildirdiğine göre Übeyy b. Kâ'b şöyle demiştir:

Rasûlüllah (sav) bana bir âyeti okuttu. Bir başkası ise, o âyeti farklı bir kıraatla okudu. Ona:

- Seni kim okuttu? diye sordum.

- Onu bana Rasûlüllah (sav) okuttu, diye cevap verdi.

- Andolsun, o bana şöyle okuttu, dedim. Şimdiye kadar içime İslâm hakkında hiç böyle bir şüphe düşmemişti. Peygamber (sav)'e vardım ve:

- Yâ Rasûlallah! Bana bu âyeti şöyle şöyle okutmamış mıydınız? diye sordum. Rasûlüllah:

- Evet, diye cevap verdi.

- Bu şahıs, sizin şöyle şöyle okuttuğunuzu iddia ediyor, dedim.

---

98 Taberî, *age*, 16-17.

99 Şâhin, *age*, s. 235.

Bunun üzerine Allah'ın Elçisi eliyle göğsüme vurdu; içimdeki şüphe kayboldu ve artık bir daha hiç böyle şüphe duymadım. Sonra Rasûlüllah (sav) şöyle buyurdu:

- Cebrâil ve Mîkâil bana geldiler. Cebrâil, Kur'ân'ı bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil, onu artır, dedi. Cebrâil, iki harf üzere oku, dedi. Mîkâil, onu artır, dedi. Nihayet Yedi Harfe ulaştı ve hepsi de şâfîdir, kâfîdir, dedi[100].

Übeyy b. Kâ'b'dan, bu konuya dair 20 kadar hadis rivâyet edilmiştir. Bunlardan bazıları, ileride kaydedeceğimiz üzere Süleyman b. Surad, Ubâde b. es-Sâmit ve Enes b. Mâlik kanalıyla nakledilmiştir.

Rivâyetlerin çoğu, bazı küçük farklılıklarla birlikte, birbirine benzemektedir. Bunlar, Übeyy'in başından geçen ayrı ayrı olaylar olmayıp, aynı olaya dayanan muhtelif rivâyetler olsa gerektir. Bu rivâyetlerde Übeyy b. Kâ'b'ın Kur'ân karşısındaki duyarlılığını ve Peygamberimizin de bunu anlayışla karşılayarak, onu konuyla ilgili olarak aydınlattığını görmekteyiz.

42)

عن عمرو بن العاص. اقرؤاالقرآن على سبعة احرف؛ فايما قرأتم اصبتم، ولاتماروا فيه فان المراء فيه كفر.

Amr b. Âs'dan rivâyet edilmiştir:

Kur'ân'ı Yedi Harf üzere okuyunuz. Bunlardan hangisiyle okursanız isabet etmiş olursunuz. Onda münakaşa ve mücâdele etmeyiniz. Çünkü Kur'ân hakkında münakaşa ve mücâdele etmek küfürdür[101].

43)

عن عمرو بن العاص. ان القرآن انزل على سبعة احرف، فاى ذلك قرأتم فقد اصبتم. فلا تماروا فيه؛ فان المراء فيه كفر.

Amr b. Âs'dan rivâyet edilmiştir:

Muhakkak ki Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisiyle okursanız, doğru okumuş olursunuz. Bu konuda münakaşa ve mücâdele

---

[100] Ahmed b. Hanbel, *age,* V, 114.

[101] Hindî, *age,* II, 50 (Beyhakî'den).

etmeyiniz. Çünkü Kur'ân hakkında münakaşa ve mücâdele etmek küfürdür[102].

44)

عن ابى جهيم. ان القرآن انزل على سبعة احرف؛ فلا تماروا فى القرآن فان المراء فيه كفر.

Ebû Cüheym'den rivâyet edilmiştir:

Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Kur'ân hakkında münakaşa ve mücâdele etmeyiniz; çünkü onun hakkında münakaşa ve mücâdele etmek küfürdür [103].

Yukarıda da işaret edildiği üzere, Kur'ân ve kıraatlar hakkında münakaşa ve mücâdele edilmesi câiz değildir. İşte bu rivâyetlerde, Rasûlüllah'tan sâbit olmuş kıraatlar hakkında münakaşa ve mücâdele etmemek gerektiği bildirilmektedir. Çünkü bu tür münakaşalarla, bir bakıma Kur'ân tartışma konusu yapılmış olmaktadır. İslâm'ın temeli olan Kur'ân hakkında ileri geri konuşmak fitneye sebep olur, iyi niyetle bağdaşmaz. Müslümanın bildiğiyle yetinmesi, bilmediği hususlarda tartışmaması gerekir. "Benim kıraatım doğru, senin kıraatın yanlış" diye tartışmak câiz değildir.

45)

عن ابن مسعود: انزل القرآن على سبعة احرف؛ فمن قرا على حرف منها فلا يتحول الى غيره رغبة عنه.

İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilmiştir:

Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Kim bu harflerden birisiyle okuyorsa, onu terk edip bir başkasına yönelmesin[104].

Hasen rivâyettir[105]. Bundan sonraki hadisle birlikte değerlendirilecektir.

---

102 Hindî, *age*, II, 56 (Taberânî'den).

103 Hindî, *age*, II, 55 (Ebû Nasr Siczî'den).

104 Deylemî, *el-Firdevs*, I, 404; Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, I, 279; el-Hindî, *age*, II, 53; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, I, 241-242.

105 Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, s. 108; Münâvî, *age*, III, 54.

46)

عن حذيفة قال: لقى رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل عليه السلام وهو عند احجار المراء فقال: ان امتك يقرؤن القرآن على سبعة احرف، فمن قرأ منهم على حرف فليقرأ كما علم ولارجع عنه (وفى لفظ) ان امتك الضعيف فمن قرأ على حرف فلايتحول منه الى غيره رغبة عنه.

Huzeyfe şöyle söylemiştir:

Rasûlüllah (sav) Ahcâru'l-Mirâ (Kubâ)'da Cebrâil ile buluştu. Cebrâil şöyle dedi:

- Ümmetin, Kur'ân'ı Yedi Harf üzere okumaktadır. Bunlardan kim bir harf üzere okursa, öğretildiği gibi okusun, ondan dönmesin. (Başka bir rivâyet de şöyledir: Muhakkak ki senin ümmetinin içinde zayıflar vardır. Kim bir harf üzere okursa, onu terk edip bir başkasına yönelmesin) [106].

Bu rivâyeti İbn Kesîr sahih olarak değerlendirmiş[107], Heysemî ise munkatı' olduğunu (isnad zincirinde râvîlerden birisinin isminin zikredilmediğini) bildirmiştir[108].

Bu iki rivâyetin, sened yönüyle ihtilaflı olduğu gibi, muhteva açısından da zayıf olduğu anlaşılmaktadır: Peygamberimizin öğrettiği bütün kıraatlar hak olduğuna göre, "kimse kıraatından dönmesin" demeye ne gerek vardır?

Eğer bu rivâyetlerin sahih olduğu farz edilirse, bu takdirde, kıraatların değiştirilmemesi tavsiyesinden, bütün kıraatların yaşatılmak istendiği anlaşılır.

47)

عن ابى هريرة . عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: نزل القرآن على سبعة احرف، المراء فى القرآن كفر -ثلاث مرات- فما علمتم فاعملوا به وماجهلتم منه فردوه الى عالمه.

Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

Kur'ân Yedi Harf üzere nâzil olmuştur. Kur'ân hakkında mücâdele ve münakaşa etmek küfürdür. (Hz. Peygamber bu sözü üç defa tekrarlamıştır).

---

106 Ahmed b. Hanbel, *age,* V, 385; Hindî, *age,* II, 56.

107 İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân,* s. 18.

108 Heysemî, *age,* VII, 151.

Kur'ân'dan ne biliyorsanız, onunla amel ediniz (bildiğinizi okuyunuz). Kur'ân'dan bilmediğinizi de bilene sorunuz[109].

Bu rivâyetin senedi hakkında sahih ve muzdarib olmak üzere iki değişik görüş vardır. Heysemî'ye göre sahih[110], İbn Ebî Hâtim'e göre[111] muzdarib'tir[112].

48)

عن عبدالله قال: اختلف رجلان فى سورة. فقال هذا أقرأنى النبى صلى الله عليه وسلم، وقال هذا أقرأنى النبى صلى الله عليه وسلم، فاتى النبى صلى الله عليه وسلم، فاخبر بذلك. قال فتغير وجهه وعنده رجل فقال: اقرؤا كما علمتم - فلاادرى أبشئ امر ام شيئ ابتدعه من قبل نفسه- فانما اهلك من كان قبلكم اختلافهم على انبيائهم، قال فقام كل رجل منا وهو لايقرأ على قراءة صاحبه.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

İki kişi bir sûrede ihtilaf ettiler. Birisi:

- Beni Rasûlüllah okuttu, dedi. Diğeri:

- Beni de Rasûlüllah okuttu, dedi.

Peygamber (sav)'e gidilip durum anlatıldı. Peygamber'in yüzü değişti. Yanında birisi vardı. O dedi ki:

- Öğretildiği gibi okuyunuz. -Kendisine mi böyle emredildi, yoksa kendiliğinden mi böyle söyledi, bilmiyorum.- Devamla dedi ki: "Sizden öncekileri, ancak peygamberlerine karşı olan ihtilafları helâk etmiştir". Her birimiz, diğerinin okuyuşuna aykırı olmak üzere oradan ayrıldık[113].

---

[109] Taberî, *age*, I, 11; Deylemî, *age*, IV, 283; Hindî, *age*, II, 54; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 6.

[110] Bkz: Heysemî, *age*, VII, 151.

[111] İbn Ebî Hâtim (327/938), المراء فى القرآن كفر ifadesini ayrı bir rivâyet olarak naklederek, hadis muzdarib'dir, isnadı sağlam değildir, demektedir. Bkz: İbn Ebî Hâtim, *Ilelü'l-Hadîs*, II, 74.

[112] *"Muzdarib hadis"*: Birçok rivâyetleri bulunmakla birlikte, bunlar birbirine müsavi olduğu için, aralarında tercih yapma imkânı olmayan bir râvînin, iki veya daha çok -değişik olarak- rivâyet ettiği; yahut iki veya daha çok râvînin -değişik olarak- rivâyet ettikleri hadistir. Geniş bilgi için bkz: Subhî Sâlih, *age*, s. 165; Koçyiğit, *age*, s. 357-358, 176-180.

[113] Taberî, *age*, I, 12.

Bu rivâyet sened açısından hasen olarak değerlendirilmiştir[114]. Fakat bizim kanaatimize göre asılsız bir rivâyet olmalıdır. Bundan sonraki rivâyetlerde, Peygamberimizin yanındaki kişinin Hz. Ali olduğu ifade ediliyor. Bu hadiste, Peygamberimize bir soru yöneltiliyor. Peygamberimiz meseleyi hoş karşılamadığı için, yüzünde hoşnutsuzluk ifadesi beliriyor. Abdullah b. Mes'ûd bunu fark ediyor da, yanındaki kişiye bir şey deyip demediğini fark etmiyor! Ayrıca Hz. Ali'yi de tanıyamıyor! Bu olacak şey midir?

49)

عن عبدالله قال: أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم سورة الرحمن ، فخرجت الى المسجد عشية ، فجلس الى رهط فقلت لرجل: اقرأ علي فاذاهو يقرأ احرفا لااقرأها، فقلت: من أقرأك؟ فقال: اقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم. فانطلقنا حتى وقفنا على النبى صلى الله عليه وسلم فقلت: اختلفنا فى قراءتنا فاذا وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم فيه تغير، ووجد فى نفسه حين ذكرت الاختلاف فقال: انما هلك من قبلكم بالاختلاف، فأمر عليّا فقال: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم يامركم ان يقرأ كل رجل منكم كما علم، فانما اهلك من قبلكم الاختلاف فقال فانطلقنا وكل رجل منا يقرأ حرفا لايقرأ صاحبه.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

Rasûlüllah (sav) bana Rahman sûresini öğretmişti. Ben aşiy vakti[115] Mescid'e gittim. Bir grup yanıma oturdu. Bunlardan bir adama:

- Haydi bana (Rahman sûresini) oku! dedim. Baktım ki benim okumadığım bir tarzda okuyor. Bunun üzerine ona:

- Bunu sana kim okuttu? diye sordum. O da.

- Rasûlüllah (sav) okuttu, dedi. Bunun üzerine kalkıp Hz. Peygambere gittik ve huzurunda durduk. Ben:

- Kıraat hususunda ihtilaf ettik, dedim. Ben ihtilaf der demez Rasûlüllah'ın yüzü değişti, kendisinde bir teessür hasıl oldu ve:

- Sizden evvel helâk olanlar, ancak ihtilaf yüzünden helâk olmuşlardır, buyurdu ve Ali'ye emretti de Hz. Ali şöyle dedi:

---

[114] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, IV, 27-28.

[115] *"Aşiyy"*: Akşam ile yatsı arası veya zeval ile akşam arası demektir.

- Rasûlüllah (sav), Kur'ân'ı herkesin kendisine öğretildiği şekilde okumasını emrediyor. Sizden öncekileri ihtilaf helâk etmiştir.

Bunun üzerine bizden her birimiz, arkadaşının kıraatına muhalif olarak kendi kıraatıyla okumak üzere oradan ayrıldık[116].

Bizce bu rivâyet de mâkul değildir. Abdullah b. Mes'ûd Mescid'e gidiyor. Durup dururken bir zâttan Rahman sûresini okumasını istiyor. Farklı kıraatı görünce, durum Peygamberimize iletiliyor. Peygamberimiz, bu konuda münakaşa etmeyi hoş karşılamayıp önce kendisi: "*Sizden evvel helâk olanlar, ancak ihtilaf yüzünden helâk olmuşlardır*", buyuruyor; sonra Hz. Ali'ye, herkesin kendisine öğretildiği şekilde okumasını söylemesini emrediyor. Kendisi niye söylemiyor? Görüldüğü gibi bu rivâyet de asılsızdır; Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'in sözcüsü, muavini gibi bir makam verme gayreti görülmektedir.

50)

عن ابن مسعود قال: اقرانى رسول الله صلى الله عليه وسلم سورة الاحقاف واقراها رجلا آخر، فخالفنى فى آية، فقلت له: من اقراها؟. فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم . فاتيته وهو فى نفر فقلت: يا رسول الله، الم تقرئنى آية كذا وكذا؟. فقال: بلى. فقلت: فان هذا يزعم انك اقراتها اياه كذا وكذا. فتغير وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال الرجل الذى عنده: ليقرا كل رجل منكم كما سمع، فانما هلك من كان قبلكم باختلاف. قال: فوالله مادرى ان رسول الله صلى الله عليه وسلم أمره بذلك ام هو قاله.

İbn Mes'ûd şöyle demiştir:

Rasûlüllah (sav) bana, Ahkaf sûresini okuttu. Aynı sûreyi başka bir kimseye de okutmuş. Fakat o, bir âyeti, benim okuyuşumdan farklı bir şekilde okudu. Bunun üzerine:

- Onu sana kim okuttu? diye sordum.

- Rasûlüllah (sav), diye cevap verdi. Onu Hz. Peygamber'e götürdüm. Yanında bir adam vardı. Dedim ki:

- Ey Allah'ın Elçisi! Bana bu âyeti şöyle şöyle okutmadınız mı? Peygamber (sav):

- Evet, dedi.

---

116 Bkz: İbn Hibbân, *age*, II, 63-64; benzer bir rivâyet için bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 224.

- Bu şahıs, sizin ona bu âyeti şöyle şöyle okuttuğunuzu zannediyor, dedim. Bunun üzerine Rasûlüllah'ın yüzü değişti. Yanındaki adam:

- Sizden her biriniz, işittiği gibi okusun. Şüphesiz, sizden öncekileri, ihtilafları helâk etmiştir, dedi.

Andolsun, Peygamber mi ona böyle söylemesini emretti, yoksa o kendiliğinden mi böyle söyledi, bilmiyorum[117].

Bu rivâyetin de asılsız olduğu, muhtevasından anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mes'ûd'un: *"Peygamber mi böyle emretti, yoksa kendiliğinden mi böyle söyledi, bilmiyorum"* şeklindeki ifadesi de, bu rivâyetlerin asılsızlığını ortaya koymaktadır. Çünkü, soruyu Hz. Peygamber'in huzuruna varıp soran ve hattâ ondan, *"Bana bu âyeti şöyle şöyle okutmadınız mı?"* sualine *"Evet"* cevabını alan ve bir açıklama bekleyen İbn Mes'ûd, Peygamberimizin o anda Hz. Ali'ye bir şey söyleyip söylemediğini görmez miydi?

Üstelik Hz. Peygamber'in, çok önem verdiği Kur'ân hakkında, yine çok değer verdiği İbn Mes'ûd gibi Kur'ân ehli bir zâta[118] karşı susup, Hz. Ali'ye cevap verdirmesi mâkul müdür?

Eğer İbn Mes'ûd'un başından böyle bir şey geçmişse, doğrusu, Buhârî'nin naklettiği şekilde olsa gerektir ki (bkz: 31 ve 32. hadisler), bu rivâyetlerde, sorulara Peygamberimiz cevap vermektedir.

Ahmed b. Hanbel (241/855)'in *el-Müsned*'indeki başka bir rivâyette İbn Mes'ûd'un Mescide gittiği, orada bir kimsenin Ahkaf sûresini, kendi kıraatına aykırı okuduğu, aynı yeri bir başkasına okuttuğu, bu kez onun da diğerinden farklı okuduğu bildirilerek, benzer bir olay anlatılmakta ve Hz. Peygamber'in yanındaki kişinin de Ali b. Ebî Tâlib olduğu kaydedilmektedir[119].

---

[117] Ahmed b. Hanbel, *age*, I, 421,452.

[118] Bkz: Buhârî, *Fedâilü Ashâbi'n-Nebiyy*, 27 ve *Fedâilü'l-Kur'ân*, 31; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 109-119.

[119] Bkz: Ahmed b. Hanbel, *age*, I, 419.

51)

عن زيد بن ارقم قال: جاء رجل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: اقرأني عبدالله بن مسعود سورة، اقرأنيها زيد واقرأنيها ابي بن كعب؛ فاختلف قراءتهم، فبقراءة ايهم آخذ؟ قال: فسكت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال وعلي الى جانبه فقال علي: ليقرأ كل انسان كما علم كل حسن جميل.

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir:

Rasûlüllah (sav)'e bir adam geldi ve:

- Abdullah b. Mes'ûd, bana bir sûreyi okuttu. Aynı yeri Zeyd ve Übeyy b. Kâ'b okuttu; fakat kıraatları farklıdır. Onlardan hangisinin kıraatını alayım? diye sordu. Rasûlüllah (sav) sustu. Yanında bulunan Hz Ali:

- Herkes öğretildiği gibi okusun; hepsi de iyidir, güzeldir, dedi[120].

Heysemî, râvîlerden Îsâ b. Kırtâs için "metruktür" demiştir[121]. Ayrıca bu rivâyet "asılsız" olarak da değerlendirilmiştir[122].

Kur'ân gibi önemli bir konuda, Peygamberimizin susup, Hz. Ali'nin, onun adına cevap vermesi, daha önceki hadisleri de göz önüne alırsak, pek mâkul görünmemektedir. Bu konuyla ilgili rivâyetlerde de görüleceği üzere, bu tür suallere Peygamberimiz kendisi cevap vermiştir. Kaldı ki, sual Peygamberimize sorulduğu halde, orada bulunan Hz. Ali'nin, Rasûlüllah adına cevap veremeye kalkışması, Hz. Ali'den beklenmez, o böyle bir şey yapmaz. Görülüyor ki bu rivâyetlerde Hz. Ali, Hz. Peygamber'in nâibi, muâvini, sözcüsü gibi bir duruma getirilmek istenmiştir.

e) Yedi Harf'le İlgili Diğer Rivâyetler

Bu kısımda *Yedi Harf* konusuyla ilgili olarak nakledilen diğer bazı rivâyetlere yer verilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere bunlar itibar edilebilecek, bu konuya kaynak olabilecek rivâyetler değildir. Bizim bunları nakletmemizin sebebi, *Yedi Harf* konusunu izah ederken kaydedilen bazı zayıf ve ilgisiz bilgilerin dayanağını göstermek ve okuyucuyu aydınlatmaktır.

---

[120] Taberî, *age*, I, 12-13.

[121] Heysemî, *age*, VII, 153-154.

[122] Bkz: Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 85, dipnot: 5; Şâhin, *age*, s. 243.

52)

عن سمرة. انزل القرآن على ثلاثة احرف.

Semüre b. Cündeb'den rivâyet edilmiştir (Rasûlüllah şöyle buyurdu): Kur'ân üç harf üzere indirilmiştir[123].

Hâkim (405/1014)[124], Zehebî (748/1347)[125] ve Heysemî (807/1404)'ye göre[126] sahih hadistir.

Bu rivâyette, diğerlerinden farklı olarak, Kur'ân'ın üç harf üzere indirildiği bildirilmektedir. Hadiste geçen bu farklılık, şu şekilde izah edilmiştir:

a) Başlangıçta Kur'ân üç harf üzere indirilmişti. Sonra bu yedi'ye kadar artırılmıştır.

b) Kur'ân'ın bir kısmı üç harf üzere indirilmiştir; bazı yerlerde üç türlü kıraat vardır, demektir.

c) Bu hadis, *Yedi Harf* ruhsatının verilmesinin tedrici olduğunu gösterir.

d) Bu hadis ile diğer *Yedi Harf* hadisleri arasında bir çelişki yoktur. Çünkü *Yedi Harf*'in içinde zaten üç harf de mevcuttur. Ayrıca, bu konudaki meşhur hadislerin hepsinde *"Yedi Harf"* ifadesi vardır[127].

Hadisin senedi sahih görülmüş olsa da, diğer hadislerle çeliştiği görülmektedir. Bu rivâyette bir karışıklık olsa gerektir. Nitekim yine Semüre'den nakledilen ve daha önce 5. sırada naklettiğimiz başka bir rivâyette, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirildiği bildirilmiştir ki doğrusu da budur.

53)

عن سمرة. انزل القرآن على ثلاثة احرف، فلا تختلفوا فيه ولا تجفوا فيه فانه مبارك كله فاقرؤه كاالذى اقرئتموه.

Semüre'den rivâyet edilmiştir:

---

[123] Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 22; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 223; Hindî, *age*, II, 53.

[124] Hâkim, *age* ve yer.

[125] Zehebî, *et-Telhîs*, (*el-Müstedrek* içinde), II, 223.

[126] Heysemî, *age*, VII, 152.

[127] Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 88; Hasen Ziyaüddin, *el-Ahrufu's-Seb'a*, s.79-80.

Kur'ân üç harf üzere indirilmiştir. Onda ihtilafa düşmeyiniz, münakaşa ve mücâdele etmeyiniz; çünkü onun tamamı mübârektir. Onu, size okutulduğu gibi okuyunuz [128].

İsnadı zayıftır[129].

54)

عن سمرة قال: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأمرنا ان نقرأ القرآن كما أقرأناه وقال: انزل القرآن على ثلاثة احرف فلا تختلفوا فيه فانه مبارك كله فاقرؤاه كاالذى اقرئتموه.

Semüre b. Cündeb şöyle demiştir:

Rasûlüllah (sav), Kur'ân'ı nasıl okuttuysa, bizden öyle okumamızı isterdi. Ve buyurdu ki: "Muhakkak ki Kur'ân üç harf üzere indirilmiştir. Onda ihtilafa düşmeyiniz. Çünkü onun tamamı mübarektir. Öyleyse onu size okutulduğu gibi okuyunuz" [130].

İsnadı zayıftır[131].

55)

عن عبدالله ابن عباس. ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: انزل القرآن على اربعة احرف؛ حلال وحرام لايعذر احد بالجهالة به، وتفسير تفسره العرب وتفسير تفسره العلماء ومتشابه لايعلمه الاالله ومن ادعى علمه سوى الله فهو كاذب.

Abdullah b. Abbas'tan rivâyet edilmiştir. Rasûlüllah (sav) şöyle buyurmuştur:

Kur'ân dört harf üzere indirilmiştir: (Biri) helâl ve haramdır ki, kimse bunu bilmemekle mâzur sayılmaz. (Biri)Arab'ın tefsiridir (Arap diline göre yapılan tefsirdir). (Biri) bilginlerin tefsiridir. (Diğer biri de) müteşâbihtir ki, onu ancak Allah bilir; Allah'tan başka, kim onu bildiğini iddia ederse, o yalancıdır [132].

Zayıf hadistir[133].

---

[128] Hindî, *age*, II, 53.

[129] Hindî, *age* ve yer.

[130] Heysemî, *age* ve yer (Taberânî ve Bezzâr'dan).

[131] Heysemî, *age* ve yer.

[132] Taberî, *Tefsir*, I, 34; Süyûtî, *et-Tahbîr*, s. 325; Hindî, *age*, II, 55 (Taberî ve Ebû Nasr es-Siczî'den).

[133] Süyûtî, *age* ve yer; Hindî, *age* ve yer.

Bu rivâyet muhtevası açısından da *Yedi Harf* hadislerinde vurgulanan kıraat gerçeğine uygun düşmemektedir. Çünkü *Yedi Harf* hadislerinde söz konusu olan, Kur'ân'ın tefsiri veya ondaki helâl ve haram konuları değil, onun kıraatıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi bizim bu rivâyetleri nakletmemizin sebebi, *Yedi Harf* konusunu izah ederken kaydedilen bazı zayıf ve ilgisiz bilgilerin dayanağını göstermek ve okuyucuyu aydınlatmaktır.

56)

عن ابى هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ان القرآن نزل على خمسة اوجه: حلال وحرام ومحكم ومتشابه وامثال؛ فاعملوا بالحلال واجتنبوا الحرام واتبعوا المحكم وآمنوا بالمتشابه واعتبروا بالامثال.

Ebû Hüreyre'den rivâyet edilmiştir. Rasûlüllah (sav) şöyle buyurmuştur:

Kur'ân beş vech üzere inmiştir: Helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsal. Helâl ile amel ediniz, haramdan kaçınınız, muhkeme tabi olunuz, müteşâbihe îmân ediniz, mesellerden ibret alınız[134].

Zayıf hadistir. Heysemî[135] bunun metrûk; Süyûtî de zayıf bir rivâyet olduğunu kaydetmiştir[136]. Konuyla ilgisi de yoktur. *Yedi Harf*'le ilgili sahih rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere nakledilen ihtilaflar, Kur'ân'ın muhtevasıyla ilgili değil, telâffuzu, yani okunuşu ile ilgili hususlardır. Aynı mahiyette olan diğer bir rivâyet de şöyledir:

57)

عن عبدالله بن مسعود قال: نزل القرآن على خمسة احرف: حلال وحرام ومحكم ومتشابه وامثال. فاحلّ حلاله وحرم حرامه واعمل بمحكمه وآمن بمتشابهه واعتبر بالامثال.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

---

[134] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* II, 6; Süyûtî, *et-Tahbîr,* s. 314; Hindî, *age,* I, 607 (Beyhakî'den).

[135] Heysemî, *age,* VII, 163.

[136] Bkz: Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr,* s. 46; Münâvî, *age,* I, 558.

Kur'ân beş harf üzere inmiştir: Helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl. Helâlini helâl, haramını haram kıl. Muhkemiyle amel et, müteşâbihine îmân et ve mesellerinden ibret al[137].

Bu rivâyetin de, yukarıda ifade edildiği gibi, *Yedi Harf* konusuyla ilgisi yoktur.

58)

عن عمرو بن ابى سلمة. ان النبى صلى الله عليه وسلم قال لعبد الله بن مسعود: ان الكتاب كانت تنزل من السماء من باب واحد وان القرآن انزل سبعة ابواب على سبعة احرف، حلال وحرام ومحكم ومتشابه وضرب امثال وامر وزجر فاحل حلاله وحرم حرامه واعمل بمحكمه وقف عند متشابه واعتبر امثاله كان كلامن عند الله وما يذكر الااولوا الالباب.

Amr b. Ebî Seleme'den bildirilmiştir. Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellem Abdullah b. Mes'ûd'a şöyle buyurmuştur:

- Şüphesiz, ilâhi kitaplar gökten bir kapıdan nâzil olmuştur. Kur'ân ise yedi kapıdan Yedi Harf üzere indirilmiştir: Helâl, haram, muhkem, müteşâbih, darb-ı mesel, emr, zecr. Sen, helâlini helâl, haramını haram kıl, muhkemiyle amel et, müteşâbihinde dur (fikir yürütme), mesellerinden ibret al. Bunların hepsi de Allah katındandır. Bunu ancak akıl sahipleri anlar[138].

Zayıf hadistir[139].

59)

عن ابى قلابة قال: بلغنى ان النبى صلى الله عليه وسلم قال: انزل القرآن على سبعة احرف: امر وزجر وترغيب وترهيب وجدل وقصص ومثل.

Tâbiûndan Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd (104/722) Hz. Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunun kendisine ulaştığını bildirmiştir:

Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir: Emir, zecr, terğîb, terhîb, cedel, kıssalar ve mesel[140].

---

137 İbnü'd-Durays, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 75; benzer bir rivâyet için bkz: Ebû Ubeyd, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 100.

138 Hindî, *age*, I, 553 (Taberânî'den); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 6.

139 Heysemî, *age*, VII, 153.

140 Taberî, *age*, I, 69.

Sened yönünden zayıftır; çünkü Ebû Kilâbe, Peygamberimizi görmemiştir. Bu rivâyet, muhteva açısından da *Yedi Harf* hadislerinin içeriğine uygun düşmemektedir.

60)

عن عبدالله بن مسعود قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : انزل القرآن على سبعة احرف، لكل حرف منها ظهر وبطن ولكل حرف حدّ ولكل حدّ مطلع.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

Rasûlüllah (sav) buyurdu ki: "Kur'ân, Yedi Harf üzere indirilmiştir. Her bir harfin (başka bir rivâyette: her bir âyetin[141]) açık ve gizli[142] mânâsı vardır. Ve her bir harfin sınırı[143], her sınırın da anlaşılmak üzere araştırılacak yönü (yahut: her sınırın mükâfat veya ceza olarak karşılığı[144]) vardır[145].

Bu hadis, zayıf olarak vasıflandırıldığı gibi[146], hasen olarak da değerlendirilmiştir[147]. İbn Hibbân ise, son iki cümleyi zikretmeden; انزل القرآن على سبعة احرف، لكل حرف منها ظهر وبطن şeklinde nakletmiştir[148].

Bu rivâyette Kur'an'ın çok yönlü engin mânâlar ihtiva ettiğine ve bunlara vâkıf olmaya çalışmanın önemine işaret edilmiş olmaktadır.

---

[141] Bkz: Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, III, 54.

[142] Hadiste geçen *"zahr"*: Kur'ân'ın lâfzı ve tilâveti; *"batn"* ise, te'vili, ondan anlaşılacak mânâ; tefhîm ve tefekkür veya onunla amel etmek şeklinde yorumlanmıştır. Meselâ kıssaların zâhiri, evvelkilerin helâkini haber vermek, bâtını ise diğer insanların bundan ibret almalarıdır. *"Hadd"*: sınır, Allah'ın murad ettiği mânânın son noktası; *"matla"* da, gizli mânâ ve hükümlerin bilgisine ulaşılacak nokta şeklinde de yorumlanmıştır. Bkz: Taberî, *age*, I, 32; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 263-265; Zerkeşî, *el-Bürhân*, II,169-170; Süleyman Ateş, *Sülemîve Tasavvufi Tefsiri*, s. 18-19.

[143] Bu sınırı aşmak câiz değildir. Taberî, *age*, I, 32.

[144] Taberî, *age* ve yer.

[145] Taberî, *age*, I, 12; Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, I, 279; Hindî, *age*, II, 53; Askalânî, *el-Metâlib*, VI, 285; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, I, 242. Benzer başka bir rivâyet için bkz: Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 152.

[146] Beğavî, *age*, I, 263, dipnot; Şâhin, *age*, s. 237-238.

[147] Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, s. 108; Münâvî, *age*, III, 54.

[148] Bkz: İbn Hibbân, *age*, I, 146.

61)

عن عبدالله بن مسعود. عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: كان الكتاب الاول ينزل من باب واحد وعلى حرف واحد ونزل القرآن من سبعة ابواب على سبعة احرف زجر وامر وحلال وحرام ومحكم ومتشابه وامثال؛ فاحلوا حلاله وحرموا حرامه وافعلوا ماامرتم به وانتهوا عما نهيتم عنه واعتبروا بامثاله واعملوا بمحكمه وآمنوا بمتشابهه وقولوا آمنا به كل من عند ربنا.

Abdullah b. Mes'ûd'dan, Peygamberimizin şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

İlk kitab bir kapıdan ve bir harf üzere inmiştir. Kur'ân ise yedi kapıdan Yedi Harf üzere nâzil olmuştur: Zecr (nehiy), emr, helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve meseller. Siz onun helâlini helâl, haramını haram kılın; emrolunduklarınızı yapın, nehyolunduklarınızı bırakın, mesellerinden ibret ve öğüt alın, muhkemiyle amel edin, müteşâbihine îmân edin ve "Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır[149]" deyin[150].

Bu rivâyet sahih değildir.

Bu rivâyet hakkında İbn Abdilberr (463/1070): "Âlimlere göre böyle bir hadis sâbit değildir, bunun zayıflığında ittifak edilmiştir"[151] derken, Beyhakî (485/1092), hadisin mürsel olduğunu, İbn Abdilberr'in de işaret ettiği üzere, hadisi nakleden Ebû Seleme (104/722)'nin İbn Mes'ûd (32/652)'u görmediğini bildirmiştir[152]. İbn Kesîr (774/1373) ise bunun hadis değil, İbn Mes'ûd'un sözü olmasının doğruya daha yakın olduğunu kaydetmektedir[153] ki, bundan sonra gelecek rivâyet de bunu doğrulamaktadır. Heysemî ise, hadisin râvîlerinden Ammâr b. Matar'ın "çok zayıf " olduğunu bildirmektedir[154].

---

[149] Âlü imrân 3/7 âyetinin bir bölümü bu anlamdadır.

[150] İbn Hibbân, *age*, II, 63; Askalânî, *el-Metâlib*, VI, 284; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 6.

[151] Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 107-108; Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 216.

[152] Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 108; Zerkeşî, *age*, I, 217.

[153] İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 19.

[154] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 153.

Görüldüğü gibi bu rivâyetler sahih değildir. Sahih kabul edilse bile, bundan maksat; *Yedi Harf*'in ne olduğunu açıklamak değil, Kur'ân'ın iniş gayesini ve temel maksatlarını açıklamaktır[155].

Pek çok sahih rivâyette de görüleceği üzere, nakledilen ihtilaflar, Kur'ân'ın telâffuzu, yani okunuş farklılığı ile ilgili rivâyetlerdir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu rivâyetleri nakletmemizin sebebi, *Yedi Harf* konusunu izah ederken kaydedilen bazı zayıf ve ilgisiz bilgilerin dayanağını göstermek ve okuyucuyu aydınlatmaktır.

62)

عن على. انزل القرآن على عشرة احرف بشير ونذير وناسخ ومنسوخ وعظة ومثل ومحكم ومتشابه وحلال وحرام.

Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir:

Kur'ân on harf üzere indirilmiştir: Beşîr, nezîr, nâsih, mensûh, mev'ıza, mesel, muhkem, müteşâbih, helâl, haram [156].

Zayıf hadistir[157].

63)

عن ابن مسعود قال: ان القرآن انزل على نبيكم صلى الله عليه وسلم من سبعة ابواب على سبعة احرف. وان الكتاب قبلكم كان ينزل من باب واحد على حرف واحد.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

Kur'ân, Peygamber'iniz sallallâhü aleyhi ve sellem'e yedi kapıdan yedi harf üzere indirilmiştir. Sizden önceki Kitab ise, bir kapıdan bir harf üzere indirilmiştir[158].

Geçtikleri yerlerde de gösterildiği üzere, "Yedi Harf'le İlgili Diğer Rivâyetler" başlığı altında kaydettiğimiz hadislerin çoğu zayıf'tır.

Bunlar sened yönünden zayıf olduğu gibi, muhteva yönünden de *Yedi Harf* hadislerinde vurgulanan mânâya uygun düşmemektedir. İlgili hadislerde de görüldüğü üzere sahâbe, Kur'ân'ın mânâsında ve hükümlerinde değil, kıraatında ihtilaf etmişlerdir. Oysa bu kısımda

---

[155] Süyûtî, *el-İtkân*, I, 48.

[156] Hindî, *age*, II, 16 (Siczî'den).

[157] Bkz: Süyûtî, *age*, s. 108-109; Münâvî, *age*, II, 55-56.

[158] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 6.

yer alan rivâyetlerin çoğunda, Kur'ân'ın okunuşuna değil, içeriğine yönelik bilgiler yer almaktadır. Bu bakımdan bu tür rivâyetleri esas konumuz çerçevesinde değerlendirmek mümkün değildir.

64)

Yedi Harf le ilgili hadisler dizisini, meseleyi veciz bir şekilde ortaya koyan ve Kur'ân okumada asıl dikkat edilmesi gereken hususun Allah rızası olması gerektiğini ifade eden bir hadisle tamamlayalım:

عن جابر بن عبدالله قال: خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن نقرأ القرآن وفينا الاعرابي والاعجمي فقال: اقرؤا فكل حسن وسيجئ اقوام يقيمونه كما يقام القدح يتعجلونه ولايتأجلونه.

Câbir b. Abdillâh şöyle demiştir:

Peygamber sallallâhü aleyhi vesellem, bizler Kur'ân okurken yanımıza geldi. Aramızda a'râbî ve acem (göçebe Arap ve Arap olmayan kimseler) de vardı. Şöyle buyurdu: "Okuyunuz. (Bu okuyuşlarınızın) hepsi de güzeldir. İleride öyle kavimler gelecektir ki onlar, Kur'ân'ı okun yontması gibi yontacaklar (dosdoğru okuyacaklar ama) karşılığını âhirete bırakmayıp dünyada alacaklardır"[159].

Bu hadiste câhil bedevi Araplar ile Arap olmayan müslümanların Kur'ân okumakta zorlanabilecekleri, bunun hoş görüyle karşılanacağı; önemli olanın, Kur'ân'ı menfaat vesilesi yapmadan Allah rızası için okumak olduğu vurgulanmaktadır.

159 Ebû Dâvûd, *Salât*, 134.

C)"YEDİ HARF"LE İLGİLİ HADİSLERİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmada 64 rivâyet kaydedilmiştir. Ancak bu, Peygamberimizin aynı konuyu defalarca tekrar ettiği anlamına gelmez. Bir başka ifade ile, *Yedi Harf* konusunda altmıştan fazla hadis vardır, denilemez. Peygamberimiz, muhtelif zamanlarda, üç-beş defa bu konuyu gündeme getirmiş olabilir. Bütün bu rivâyetler de bunlara dayanan farklı haberlerden ibarettir.

Yedi Harf'le ilgili hadislerin senedinde 27 sahâbînin ismi geçmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, derlediğimiz hadislerin çoğu, sened yönünden güvenilir rivâyetlerdir. Buradan, 12. sırada kaydettiğimiz Hz. Osman hadisiyle beraber, sahih kabul edilen diğer rivâyetler göz önüne alınarak, *Yedi Harf*'le ilgili hadisin, tevâtür seviyesine ulaştığı sonucuna varılabilir. Bu bakımdan Ehl-i Sünnetten hiç kimse, bu hadisin mevcudiyetini inkâr etmemiştir[160].

---

[160] Şiilerin *Yedi Harf* ve kıraatlar konusunda farklı düşündükleri anlaşılmaktadır. Genel olarak onların *Yedi Harf* hadisini kabul etmedikleri söylenebilir. Meselâ İmam el-Hûî, Kur'ân'ın tek harf üzere indiğini, ihtilafın râvîlerden kaynaklandığını iddia etmektedir (Bkz: el-Hûî, *el-Beyân,* s. 211). Ebû Ca'fer et-Tûsî de şöyle demiştir: "Mezheb mensuplarımız nezdinde kabul gören ve onlardan nakledilen revâyetlerde hakim kanaat olan, Kur'ân'ın tek bir harfle / lehçe ile tek bir Peygamber'e indirildiğidir" (Bkz: İSAV *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV,* s. 473, İstanbul-2002). Müfessir Tabersî de Tefsir'inde, genel anlayışlarının Kur'ân'ın bir harf üzere nâzil olduğunu beyan ederek, *Yedi Harf* konusuna kısaca değinmiş (bkz: *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* I, 25); fakat aynı eserinde kıraat farklılıklarına geniş yer ayırmıştır. Buradan onun, *Yedi Harf* hadisleriyle kıraatları aynı çerçeve içinde değerlendirmediği izlenimi edinilmektedir. Oysa kıraatlar kabul edildiğine göre, *Yedi Harf*'in de kabul edilmesi gerekirdi.

Buna karşılık bazı Şii bilginler, meseleye daha ılımlı yaklaşmışlar ve *Yedi Harf* gerçeğini kabul ederek, eserlerinde bu hadislere de yer vermişlerdir. Meselâ Ahmed Emin (1954)'in ifadesiyle "Şia bilginlerinin en büyüğü ve müctehidi olan" Ebû Abdillâh ez-Zencânî (1941), (Bkz: Zencânî, *Târîhu'l-Kur'ân,* s. 9, Ahmed Emin'in yazdığı mukaddime) *Târîhu'l-Kur'ân* isimli eserinde (s. 35-38) 1. ve 25. sırada kaydettiğimiz hadisleri zikrederek, konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

İlgili hadislerin bazıları kısa, bazıları ise biraz daha ayrıntılı olarak rivâyet edilmiştir. Meselâ bazı rivâyetlerde sadece Cebrâil'in adından, bazı rivâyetlerde ise hem Cebrâil'in hem Mîkâil'in isminden söz edilir. Bazılarında olayın geçtiği yer zikredilmezken bazılarında mevki adı da verilir. Bütün bunlar çelişki olarak değerlendirilemez. Zira bazı râvîler olayı kısaca nakletmekle yetinmiş, bazıları ise daha etraflı bilgi vermeyi tercih etmiştir. Bütün rivâyetler göz önüne alınınca, mesele iyice vuzûha kavuşmuş olmaktadır.

Araştırmamızda naklettiğimiz hadislerin çoğunda, birden fazla sahâbînin, farklı okuyuşları sebebiyle, duruma açıklık getirmesi için Peygamberimiz (sav)'e başvurdukları ve onun da, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirildiğini bildirerek, kendilerine öğretildiği ve kolaylarına geldiği şekilde okumalarını istediği anlaşılmaktadır. Bu tür olayların, bazı sahâbîler arasında cereyan etmiş olması normaldir. Bu onların Kur'ân'a ne kadar önem verdiklerini gösterir. Aynı şekilde Rasûlüllah'ın bu hadisini muhtelif zamanlarda, ashabına birkaç defa tekrar etmiş olması da tabiidir. Ancak, rivâyetler ne kadar muhtelif olursa olsun, öz'de hiçbir farklılık ve çelişki söz konusu değildir.

Öte yandan çeşitli sahâbîlere dayanan hadislerin, bazen aynı şahıstan çok sayıda rivâyet edilmesi, olayların çokluğunu göstermez. Meselâ Übeyy b. Kâ'b'dan - bazıları mükerrer olmak üzere- 20 civarında hadis nakledilmiştir. Buradan onun, defalarca Peygamberimize gittiği sonucu çıkarılamaz; bunların, bir-iki olaya dayanan çeşitli rivâyet farklılıkları olduğunu söylemek mümkündür[161].

Şiilerin, *Yedi Harf konusuna* bağlı olarak, kıraatlar hakkında da farklı görüşleri vardır. Meselâ İmam el-Hûî bu konuda : "İmâmiyye Şiası nezdinde kabul edilen görüşe göre bu kıraatlar mütevâtir değildir. Onlara göre kıraatlar Kıraat İmamlarının ictihadlarından ve haber-i vâhid ile nakledilen rivâyetlerden ibarettir" derken, Ebû Ca'fer et-Tûsî de şöyle söylemiştir: "Mezheb mensuplarımız nezdinde kabul gören ve onlardan nakledilen rivâyetlerde hakim kanaat, Kur'ân'ın tek bir harfle / lehçe ile tek bir Peygamber'e indirildiğidir. Ancak şu da var ki onlar, Kıraat İmamları arasında yaygın olan kıraatları okumanın câiz olduğu ve herkesin dilediği kıraatı okumada hür olduğu konusunda hemfikirdirler". Buna karşılık Zeyneddin el-Cübâî ise şöyle demektedir: "Yedi Kıraattan her biri Allah katındandır, İslâm ümmetine kolaylık olsun diye onları Cebrâil Hz. Peygamber (sav)'in kalbine ilka etmiştir."(Bkz: İSAV *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 466, 473, 468, İstanbul-2002).

161 Bkz: Şâhin, *age*, s. 28.

Zayıf olanlar da dâhil, bütün rivâyetlerde, ihtilafa düşenlerin Ömer b. el-Hattâb, Übeyy b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, Hişâm b. Hakîm, Amr b. el-Âs (ve belki de ismi geçmeyen iki-üç kişi daha) ve ihtilaf edilen yerlerin de Nahl, Furkan, Ahkaf ve Rahmân sûrelerinin bir veya birkaç âyeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespitler bize, bu konuda ihtilafa düşenlerin, az sayıda olduğunu göstermektedir.

Hadislerde dikkat çeken önemli diğer bir husus da şudur: Birkaç sahâbî, Kur'ân'ın bazı âyetlerinin okunuşunda ihtilafa düşmüş ve meseleyi halletmesi için Peygamberimize başvurmuşlardır. Peygamberimiz de hepsinin kıraatını beğenmiş ve her defasında *"Kur'ân'ın Yedi Harf üzere nâzil olduğunu"* buyurmuştur. Acaba niçin hiçbir sahâbî, *"Yedi Harf nedir, ne demektir, bize söyler misiniz, bunları bize sayar mısınız?"* diye sormamıştır? Kanaatimize göre ashâb-ı kiram, *Yedi Harf*in, "kıraatta kolaylık ve ruhsat" demek olduğunu ve madde madde sayılacak bir şey olmadığını bildikleri için, böyle bir suale gerek görmemişlerdir. İşte bu husus, ikinci bölümde ele alacağımız *"Yedi Harf*in ne olduğu" sorusuna cevap bulmamızda bize ışık tutacaktır.

Bu konuda dikkat çeken diğer bir husus da şudur: Hadislerde de açıkça görüleceği üzere, bazı sahâbîler arasında görülen ihtilaflar, Kur'ân'ın tefsirinde ve hükümlerinde değil, okunuşunda görülen farklılıklardır. Bu farklılıklar da sahâbenin ictihadından değil, Rasûlüllah'tan o şekilde öğrenmelerinden kaynaklanmaktadır. O halde -senedi sağlam olmak kaydıyla- bu farklılıkların hepsi de Kur'ân'dan sayılmalıdır. Bu bakımdan kıraatların hepsi de haktır; hiç kimse, başkasının kıraatının yanlış, kendi kıraatının doğru olduğunu iddia edemez. Ayrıca bu mahiyetteki tartışmalar da uygun görülmemiştir. Herkes doğru olarak öğrendiği kıraatı okumaya devam eder.

Yedi Harf çerçevesinde nakledilen kıraat ihtilafları, birbirine zıt ve çelişki ifade etmemekte, okuyuşta değişiklik ve çeşitlilik sağlamaktadır.

Kıraat farklılıklarına, müslümanlara kolaylık olması için müsaade edilmiştir. Bu sayede İslâmiyet farklı lehçelere sahip kabileler arasında kolayca benimsenip yayılmıştır.

Kıraatlar hakkında mücâdele ve münakaşa etmek haramdır. "Benim kıraatım doğru, senin kıraatın yanlış" diye tartışmak câiz

değildir. İlgili rivâyetlerde de görüleceği üzere, kıraatta ihtilafa düşenler, muhatabını "senin kıraatın yanlış" diye suçlamamış, sadece kendi kıraatının farklı olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan sübûtu kesin olan bir kıraatı inkâr ve bu konuda kavga etmek, küfrü gerektiren bir sebep olarak değerlendirilmiştir.

*Yedi Harf*i; muhkem, müteşâbih, helâl, haram... vb. şekilde açıklayan rivâyetlerin hepsi de zayıftır; bu haberler sahih olsa bile, yerinde de izah edildiği üzere, buların konumuzla ilgisi yoktur.

D) "YEDİ HARF"E IŞIK TUTAN ÖRNEKLER

*Yedi Harf*le ilgili görüşlere geçmeden önce, bu hususta bizi aydınlatabilecek, konuyu anlamamızda yardımcı olabilecek bazı rivâyetleri nakledeceğiz. Ayrıca kıraat olarak nakledilen bazı haberlerin doğru olup olamayacağını da tartışacağız.

Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, ilgili hadislerde, konunun mahiyetini açıklayıcı net bilgiler bulunmamaktadır. Sadece metin ve mealleri daha önce kaydedilen şu hadislerde kısmî bir açıklama yer almaktadır:

1) *"Eğer sen* سميعا عليما - عزيزا حكيما *desen, azab âyetini rahmet yahut rahmet âyetini azab'la bitirmedikçe, hepsi de doğrudur"*[162].

2) *"Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir:* غفورا رحيما - عليما حكيما *gibi"*[163].

3) *"*عزيزحكيم *yerine* سميع عليم *desen -çünkü Yüce Allah* سميع عليم *dir- rahmet âyetini azab'la, azab âyetini de rahmet'le karıştırmadığın sürece, hepsi de şâfîdir, kâfîdir"*[164].

4) *"Eğer sen* غفورا رحيما *yahut* سميعا عليما *veya* عليما سميعا *desen, azab âyetini rahmet, rahmet âyetini de azab kılmadıkça bu böyledir (doğrudur)"*[165].

5) *"Bu Kur'ân Yedi Harf üzere nâzil olmuştur. Onu (dilediğiniz harfle) okuyunuz; bunda sakınca yoktur. Ancak, rahmet âyetini azab'la, azab âyetini de rahmet'le bitirmeyiniz"*[166].

6) *"Ey Ömer! Rahmet âyetini azab, azab âyetini de rahmet kılmadıkça, Kur'ân'ın (bu okunuşlarının) hepsi de doğrudur"*[167].

---

[162] Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22.

[163] Ahmed b. Hanbel, *age*, II, 332, 440; Taberî, *age*, I, 11-12; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 62.

[164] San'ânî, *el-Musannef*, XI, 219-220.

[165] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V,124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 384.

[166] Taberî, *age*, I, 19; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 403.

7) *"Rahmet âyetini azab'la yahut azab âyetini rahmet'le bitirmediğin sürece bunların hepsi de şâfîdir, kâfidir*[168].

8) Abdullah b. Mes'ûd ise, *Yedi Harf* konusuna ışık tutan şu sözü söylemiştir: "Kurrânın kıraatını dinledim ve onları birbirine yakın buldum. Öğrendiğiniz gibi okuyunuz. İhtilâftan ve münakaşadan sakınınız. Bu, sizden birinizin ("gel" anlamında) أَقْبِلْ - هَلُمَّ - تَعَالَ demesi gibidir[169].

9) Bu konuda İbn Şihâb ez-Zührî (124/741) şöyle demektedir: "*Yedi Harf*'e dair malûmat bana ulaştı. Bununla yalnız bir husus ifade eden çeşitli selîkalara izin verildiğine muttali oldum. Yoksa helâl ve harama dair hiçbir kelime üzerinde ihtilaf yoktur"[170].

Yukarıdaki hadislerde ve Abdullah b. Mes'ûd ile İbn Şihâb'ın sözlerinde, *Yedi Harf*'in ne olduğunu açıklamaktan ziyade, bunun bir kolaylık olduğu ve çelişki ifade etmediği gerçeği vurgulanmaktadır.

10) İbn Mes'ûd, Arap olmayan bir kimseye طَعَامُ الْأَثِيمِ (Dühân 44/44) âyetini okutuyordu. Fakat o kimse الْأَثِيمِ lâfzını telâffuz edemiyordu. Bunun üzerine İbn Mes'ûd طَعَامُ الْفَاجِرِ demesini söyledi[171].

Taberî bu hadiseyi anlatırken, İbn Mes'ûd yerine Ebü'd-Derdâ'nın ismini kaydetmektedir[172]. Bâkıllânî, bu rivâyete farklı bir yorum getirerek, Ebü'd-Derdâ'nın طعام الفاجر demesinin, onun bu şekilde kıraatın câiz olduğuna inandığı şeklinde yorumlanamayacağını; uzun süre uğraşıp "esîm" dedirtemediği muhatabına, âyetin mânâsına dikkat çekerek, onun "yetimin yemeği" değil, "günahkârın yemeği" demek olduğunu anlatmak için böyle söylediğini ifade etmektedir[173].

---

167 Ahmed b. Hanbel, *age,* IV, 30.

168 Ahmed b. Hanbel, *age,* V, 41; Taberî, *age,* I, 18.

169 Beyhakî, *age,* II, 384-385; Zerkeşî, *age,* I, 218.

170 Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 272; Ebû Dâvûd, *Vitr,* 22.

171 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* IV, 1691-1692; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* II, 350; Süyûtî, *el-İtkan,* I, 47.

172 Taberî, *age,* XXV, 131.

173 Bâkıllânî, *Nüketü'l-İntisâr,* s. 325.

Buna benzer başka bir rivâyet aşağıda 11. sırada kaydedilmiştir.

11) Übeyy b. Kâ'b, İranlı bir kimseye Kur'ân okutuyordu. Bu kimse طَعَامُ الْأَثِيمِ (Dühân 44/44) âyetindeki الْأَثِيمِ lâfzını الْيَتِيمِ diye okumuştu. Bu sırada oraya gelen Peygamberimiz (sav), adamın okuyuşunu işitmiş ve beceremediğini görünce: "طَعَامُ الظَّالِمِ *de!"*, buyurmuş; adam da âyeti bu şekilde okuyabilmiştir. Hz. Peygamber, Übeyy b. Kâb'a, bu şahsın dilini düzeltip öğretmesini, böylece kendisinin de sevap kazanacağını bildirdikten sonra, Kur'ân'ı indiren Yüce Allah'ın, onda lâhn (hata) yapmadığını, Kur'ân'ı getiren Cebrâil ile kendisinin de lâhn yapmadıklarını ve onun apaçık Arapça bir Kur'ân olduğunu buyurmuştur[174].

Bu iki misâlde de görüldüğü üzere, Kur'ân okumada güçlük çeken kimseye, geçici bir süre için de olsa, kolaylık sağlanmakta, ancak doğrusunu öğrenmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Ayrıca bu haber, keyfî okuyuşlara müsaade edilmeyeceğini de göstermektedir. Zira Peygamberimiz, zarûret gereği ve geçici olarak böyle bir müsâadede bulunmuş, ama mutlaka doğrusunun öğretilmesini de istemiştir. Yine bu son rivâyetten, bu tür geçici bir okuyuşun dahi sahâbenin değil, Peygamber Efendimizin izniyle olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Peygamberimiz, her zaman doğruyu öğretmiştir. Onun günlük konuşmalarda bile, şahit olduğu dil hataları karşısında uyarıda bulunduğu nakledilir: Rivâyete göre, bir kimsenin dil yönünden hatalı konuştuğunu işiten Hz. Peygamber, *"kardeşiniz hata etti, onu irşad ediniz" buyurmuştur*[175].

Daha ilginç bir örnek de şudur: Peygamberimiz Berâ b. Âzib'e, yatarken okumak üzere bir dua öğretir. Berâ b. Âzib, öğrendiği duayı kontrol etmesi için Peygamberimize tekrar eder. Fakat bir cümlede geçen وَنَبِيِّكَ kelimesinin yerine وَرَسُولِكَ der. Peygamberimiz hemen düzelterek وَنَبِيِّكَ demesini buyurur[176].

---

[174] Hindî, *age*, II, 608-609 (Deylemî'den).

[175] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 8'den Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, s. 143.

[176] Buhârî, *Vudû*, 75; Müslim, *Zikr*, 56.

Hz. Ömer, ok atış talimi yapan kimseleri seyrederken, onların hedefe isabet ettiremediklerini görünce "fena atıyorsunuz" der. Bunun üzerine içlerinden birisi, henüz öğrenme aşamasında olduklarını beyan ederek: نحن قوم متعلمين diyecek yerde, نحن قوم متعلمون deyince, Hz. Ömer, konuşmalarındaki hatanın, isabetsiz atışlarından daha kötü olduğunu söylemiştir[177].

Günlük konuşma dilinde bile böyle bir hassâsiyet gösteriliyorsa, Kur'ân-ı Kerîm üzerindeki hassâsiyetleri elbette çok daha fazla olacaktır.

12) Hz. Ömer, فَاسْعَوْا اِلَى ذِكْرِاللّٰهِ (Cuma 62/9) âyetini فَامْضُوا اِلَى ذِكْرِاللّٰهِ şeklinde okumuştur[178]. İmam Mâlik (179/795)'e, Hz. Ömer'den nakledilen bu kıraat sorulduğunda o: "Câizdir. Rasûlüllah (sav) *"Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir; ondan kolayınıza geleni okuyun"*, buyurdu. تَعْلَمُونَ - يَعْلَمُونَ gibidir. Ben bu tür ihtilaflarda bir sakınca görmüyorum", demiştir[179].

Bu kıraat farklılığında da önemli bir anlam değişikliği yoktur. Ancak tevâtürle sâbit olmadığı için okunmaz.

Burada şöyle bir sual akla gelebilir: Hz. Ömer böyle okumuşsa biz niye okumayalım? Gerçi bazı kaynaklarda böyle bir haber vardır. Ancak Hz. Ömer'in gerçekten bu şekilde okuyup okumadığı belli değildir. Eğer böyle okumuş ve kıraatında ısrar etmiş olsaydı, Kur'ân'ın toplanması ve istinsahı sırasında aktif görev yapan Hz. Ömer, bu kıraatın da Mushaflara kaydedilmesini sağlar ve bu kıraat da mütevâtir kıraatlar arasına girmiş olurdu. Bunların arasında bulunmadığına göre, demek ki bu rivâyete itibar etmemek gerekir. Belki tefsir kabilinden nakledilmiş bir haber yahut nesh edilmiş bir kıraat olabilir. Buna benzer diğer rivâyetler için de aynı değerlendirmeyi yapmak mümkündür.

---

177 İbn Cinnî, *age* ve yer'den Küçükkalay, *age* ve yer.

178 Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Sûretü'l-Cumua, 62.

179 Ebû Şâme, *age*, s. 104-105; Zerkeşî, *age*, I, 222.

13) Ömer b. el-Hattâb'ın, ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً (Nâziât 79/11) âyetini ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَاخِرَةً şeklinde okuduğu[180]; Abdullah b. Ömer'in kıraatının da böyle olduğu nakledilmiştir. Bu kıraat, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Kisâî, Ruveys ve Halefü'l-Âşir kıraatlarında yer almıştır[181].

14) A'meş (148/765)'den rivâyet edildiğine göre Enes b. Mâlik, اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِىَ اَشَدُّ وَطْاً وَاَقْوَمُ قِيلاً (Müzzemmil 73/6) âyetini هِىَ اَشَدُّ وَطْاً وَاَصْوَبُ قِيلاً şeklinde okumuştu. Kendisine: "Ey Ebû Hamze! O, وَاَقْوَمُ dür", denilince, Enes b. Mâlik: "اَقْوَمُ – اَصْوَبُ - اَهْدَى hepsi birdir" diye cevap vermişti[182].

Bu rivâyetten, Enes b. Mâlik'in bu âyeti kendi ictihadıyla okuduğu izlenimi doğmakta ise de, bizce burada esas vurgulanmak istenen husus, söz konusu âyetin bu şekilde de kıraatının olduğu ve bu kıraatın mânâda değişiklik ortaya çıkarmadığıdır. Nitekim başka bir rivâyette, وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ (İnşirah 94/2) âyetini, وَحَلَّلْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ şeklinde okuması üzerine, kendisi ikaz edilmiş, o da, وَوَضَعْنَا - وَحَطَطْنَا - وَحَلَّلْنَا hepsi de bir **kıraattır,** diye cevap vermiştir[183].

15) Abdullah b. Mes'ûd ve Saîd b. Cübeyr'in, كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (Kâria 101/5) âyetini كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ şeklinde okudukları nakledilmiştir[184] ki iki kelime de aynı anlamda ve tefsir mahiyetindedir. On Kıraat arasında bulunmadığı ve Mushaf yazısına da aykırı olduğu için, Kur'ân olarak okunması câiz olmaz.

16) Übeyy b. Kâ'b'ın, كُلَّمَا اَضَاءَلَهُمْ مَشَوْا فِيهِ (Bakara 2/20) âyetini سَعَوْا فِيهِ ve مَرُّوا فِيهِ şeklinde okuduğu nakledilmiştir[185]. Yine onun, وَلاَيُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ (Bakara 2/48) âyetini وَلاَتُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ şeklinde okuduğu[186] bildirilmiştir ki bu, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb

180 Hindî, *age*, II, 591 (Saîd b. Mansûr ve Abd b. Hamîd'den).
181 Dânî, *age*, s. 219; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 397.
182 Sahih rivâyettir. Bkz: Heysemî, *age*, VII, 156; ayrıca bkz: Taberî, *age*, I, 22; Kurtubî, *age*, I, 48; Kâsimî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, I, 285.
183 *Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 229.
184 Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Sûretü'l-Kâria, 101.
185 Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 104; İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 371.

ğu[186] bildirilmiştir ki bu, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb kıraatlarında mevcuttur[187]. Ayrıca o, كَيْفَ نُنْشِزُهَا (Bakara 2/259) âyetini كَيْفَ نُنْشِرُهَا şeklinde okumuştur[188] ki bu da Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kıraatlarında bulunmaktadır[189].

Bu misâller de anlam farklılığı doğurmayan kıraatlardır. Bunlara da yukarıda yaptığımız değerlendirme çerçevesinde bakmak gerekir; yani mütevâtir kıraatlar arasında yaşayanları okunur, diğerleri terk edilir.

17) Enes b. Mâlik, وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ (Mâide 5/45) âyetini, Hz. Peygamber (sav)'den وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ şeklinde duyduğunu bildirmiştir[190]. Bu rivâyeti İbn Ebî Hâtim zayıf bulmakta ise de[191], Hâkim ve Heysemî'nin eserlerinde sahih olarak vasıflandırılmıştır ki doğrusu da budur. Çünkü bu okuyuş, Kisâî kıraatında da bu şekildedir[192].

18) Hz. Âişe'den, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا (Bakara 2/238) âyetinde حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى وصلاة العصر وقوموا şeklinde bir kıraat nakledilmiştir[193]. Aynı mahiyette bir kıraat Ümmü Seleme[194] ve Hafsa'dan da[195] nakledilmiştir[196].

Bu misâlle ilgili bir rivâyet de şöyledir:

Berâ b. Âzib şöyle demiştir: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَصَلاَةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا âyeti nâzil oldu. Biz onu Allah'ın dilediği kadar bu şekilde okuduk.

---

186 Sahih rivâyettir. Hâkim, *age*, II, 233.

187 Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 82; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 212.

188 Hindî, *age*, II, 602.

189 Dânî, *age*, s. 73: İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 231.

190 Sahih rivâyettir. Hâkim, *age*, II, 235; Heysemî; *age*, VII, 154-155.

191 Bkz: İbn Ebî Hâtim, *Ilelü'l-Hadîs*, II, 79.

192 Bkz: Dânî, *et-Teysîr*, s. 99; Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâât;* s. 226.

193 Bu rivâyet, hasen sahih'tir: Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 3; İbn Ebî Dâvûd, *age*, s. 83.

194 İbn Ebî Dâvûd, *age*, s. 87.

195 Tirmizî, *age* ve yer; İbn Ebî Dâvûd, *age*, s. 85.

196 Bu rivâyet sahih olarak değerlendirilmiştir. Bkz: Heysemî, *age*, VII, 154.

Sonra Yüce Allah onu neshedip şunu inzal etti: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَوٰةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا[197].

Bu haberden, kıraatlardan bazısının neshedildiği anlaşılır[198].

19) Abdullah b. Ömer, فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ (Vâkıa 56/89) âyetini, Peygamberimizin فَرُوحٌ وَرَيْحَانٌ şeklinde okuduğunu rivâyet etmiştir[199]. Aynı haber Hz. Âişe'den de nakledilmiştir[200]. Bu şekildeki okuyuş, Ebû Ca'fer kıraatının Ruveys rivâyetinde mevcuttur[201].

20) Ebû Hüreyre'den فَسَوَّيكَ فَعَدَلَكَ (İnfitâr 82/7) âyetinin فَسَوَّيكَ فَعَدَّلَكَ şeklinde bir kıraatı nakledilmiştir[202]. Bu kıraat, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kıraatlarında yer almıştır[203].

---

[197] Müslim, *Mesâcid*, 208.

[198] Mensuh kıraata başka bir örnek olmak üzere şu rivâyeti nakledelim: Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre Bi'ru Meûne vak'asında şehid düşen ve kendilerine "kurrâ" sıfatı verilen 70 sahâbînin ardından başta Peygamberimiz olmak üzere bütün müslümanlar büyük üzüntü duydular. Hatta Peygamberimiz, kendileri davet ettiği halde onlara hainlik yaparak şehid eden bu kabileler aleyhine bir ay süre ile beddua etti. Enes sözlerine şöyle devam etmiştir: Onlarla ilgili olan şu: اَلَا بَلِّغُوا عَنَّا قَوْمَنَا بِأَنَّا قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِىَ عَنَّا وَأَرْضَانَا : *Dikkat edin! Bizden kavmimize tebliğ ediniz ki, bizler Rabbimize kavuştuk; O bizden razı oldu ve bizleri de razı kıldı"* sözlerini Kur'an olarak okuduk. Sonra bir müddetin ardından bu sözlerin tilaveti kaldırıldı" (Buhârî, *Cihâd*, 184; Müslim, *Mesâcid*, 297). Ayrıca mensuh kıraat anlayışını göstermesi bakımından şu bilgiyi de nakletmek faydalı olacaktır: Abdullah b. Abbas'ın bildirdiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Bizim en düzgün Kur'ân okuyanımız Übeyy b. Kâ'b'tır. En isabetli hüküm verenimiz de Ali b. Ebî Tâlib'tir. Biz, Übeyy'in kıraat usül ve edâsından bir kısmını terk etmekteyiz. Bununla beraber Übeyy: Ben Rasûlüllah'tan işittiğim hiçbir şeyi bırakmam, demektedir. Halbuki Yüce Allah: ماننسخ من آية اوننسها : *Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak* (Bakara 2/106) buyurmuştur" (Buhârî, *Tefsîr*, Sûretü'l-Bakara, 7).

[199] Sahihtir. Heysemî, *age*, VII, 56.

[200] Tayâlisî, *Müsned*, s. 218. Hâkim, bunun Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih bir haber olduğunu bildirmiştir. Bkz: *el-Müstedrek*, II, 236.

[201] Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 383.

[202] Sahih haberdir. Hâkim, *age*, II, 252.

[203] Dânî, *age*, s. 220; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 399.

21) Ebû Zerr'den فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ (Kehf 18/86) âyetinin فِى عَيْنٍ حَامِيَةٍ şeklinde bir kıraat bildirilmiştir[204]. Bu, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir kıraatlarında mevcuttur[205].

22) Muâz b. Cebel'in, هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ (Mâide 5/112) âyetini هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir[206]. Kisâî kıraatı böyledir[207].

23) Alkame (62/681) şöyle demiştir: Şam'a geldik. Peşimizden yanımıza Ebü'd-Derdâ geldi ve:

- İçinizde Abdullah'ın (İbn Mes'ûd) kıraatı üzere okuyan var mıdır? diye sordu.

- Evet, ben okurum, dedim. Ebü'd-Derdâ:

- Peki, Abdullah'ın şu وَاللَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى (Leyl 92/1-3) âyetlerini nasıl okuduğunu işittin? diye sordu. Ben de:

- Onu وَاللَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى وَالذَّكَرِ وَالْاُنْثٰى diye okurken işittim, dedim. Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ:

- Vallahi ben de, Rasûlüllah (sav)'in onu bu şekilde okuduğunu işittim. Fakat Şamlılar, benim onu وَمَا خَلَقَ şeklinde okumamı istiyorlar, ama ben onlara tâbi olmuyorum, dedi[208].

Muteber hadis kitaplarında yer alan bu haberde bir gariblik söz konusudur. Şöyle ki:

Olayda adı geçen Ebü'd-Derdâ, Şamlıların Kıraat İmamıdır[209]. Dimaşk camiinde yıllarca Kur'ân hocalığı yapmıştır. Kendisine bu konuda büyük itibar ve ilgi gösterilmiştir. Öyle ki, öğrenci sayısının bazen 1600 kişiye ulaştığını kendisi haber vermiştir[210]. Bu zât "Dimaşk mukrii" olarak tanınmaktadır. Vefatından sonra da yerine, onun talebelerinden ve On Kıraat İmamlarından birisi olan İbn Âmir geçmiştir.

---

204 Sahih rivâyettir. Hâkim, *age*, I, 244.

205 Dânî, *age*, s. 145; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 314.

206 Sahih rivâyettir. Hâkim, *age*, II, 238.

207 Dânî, *age*, s. 101; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 256.

208 Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2; *Fedâilü Ashâbi'n-Nebiyy*, 27; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 282-284.

209 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 606.

210 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 607.

Şimdi, otoritesi kabul edilmiş böyle bir zât ile öğrencileri arasında böyle bir tartışma geçmiş olabilir mi? Onlar, "öyle değil, şöyle okumalısın" derler mi? Daha da önemlisi, On Kıraat İmamından birisi olan İbn Âmir, hocası Ebü'd-Derdâ'dan niye böyle bir kıraat nakletmemiştir?

Aynı şekilde Abdullah b. Mes'ûd[211] ve onun talebesi olan Alkame[212], Kûfe ehlinin Kıraat önderleridir. On Kıraattan Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'in kıraatları Abdullah b. Mes'ûd'a dayanır[213]. Peki, onlar İbn Mes'ûd'dan niye böyle bir kıraat nakletmemişlerdir?

İbn Hazm (456/1064) da aynı konuyla ilgili olarak, bunun mensuh kıraat olduğunu; çünkü -yukarıda isimleri geçen- Abdullah b. Mes'ûd'dan Zirr b. Hubeyş kanalıyla alınan Âsım kıraatında ve Ebü'd-Derdâ'ya dayanan İbn Âmir kıraatında bunun وماخلق الذكر والانثى şeklinde olduğunu ifade etmektedir[214].

Şu halde bu haberde bir tutarsızlık olduğunu söylemek mümkündür. Eğer bu haberin sahih olduğu kabul edilirse o takdirde bunun neshedilmiş ilk kıraat olduğunu, o meclistekilerin de bundan haberi olmadığı için bu şekilde okuduklarını söylemek mümkündür[215].

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Bunlar âhâd haberlerdir[216]; âhâd haberle Kur'ân sâbit olmaz ve âhâd haber, mütevâtir haberi bâtıl kılamaz.

---

211 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 459.

212 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 516.

213 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 459.

214 İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4. cüz, s. 171.

215 Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XIX, 296; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 543-544.

216 *Âhâd*: "Bir, tek" anlamına gelen *ehad* veya *vâhid* kelimelerinin çoğuludur. Genel olarak mütevâtir derecesine yükselemeyen haberlere denir. Buna göre, bir nesilde bir tek râvî tarafından rivâyet edilen habere *haber-i vâhid* adı verilir. Birkaç nesilde birer râvî tarafından rivâyet edilmiş olan haberlere ise *haber-i âhâd* veya kısaca *âhâd* denilmiştir. Her tabakada birden fazla kişi tarafından rivâyet edilmiş olsa bile mütevâtir derecesine ulaşamayan haberlere de aynı isim verilir. Geniş bilgi için bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 22 vd; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 62; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 7.

24) Hz. Ali'nin, وَالْعَصْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ اِلاَّالَّذِينَ آمَنُوا... şeklinde devam eden Asr sûresini والعصر ونوائب الدهر ان الانسان لفى خسر الاالذين ... آمنوا şeklinde[217]; başka bir rivâyette de والعصر ونوائب الدهر ان الانسان لفى خسر وانه فيه الى آخرالدهر الاالذين آمنوا... şeklinde okuduğu bildirilmiştir[218].

Bu rivâyet hakkında İsmail Cerrahoğlu hocamız: "Hz. Ali'nin Asr sûresini وَالْعَصْرِ وَنَوَائِبَ الدَّهْرِ şeklinde okuduğu rivâyet edilir. Böyle bir haber Ali'den sâdır olamaz, eğer böyle bir şey olsaydı, Osman'dan sonra Halife olan Ali'nin bu hususu düzeltmesi icab ederdi. Halbuki ondan böyle bir hareket sâdır olmamıştır. O, Osman Mushaf'ını tasvib etmiştir[219], Ebû Abdirrahman'ın Ali'den rivâyetine göre o Asr sûresini وَالْعَصْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ şeklinde okuyordu[220]", demektedir [221] ki biz de aynı kanaate katılıyoruz.

25) Übeyy b. Kâb, اِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ (Fetih 48/26) âyetini اذ جعل الذين كفروا فى قلوبهم الحمية حمية الجاهلية - ولو حميتم كما حموا لفسد المسجد الحرام - فانزل الله سكينته على رسوله وعلى المؤمنين şeklinde okuyordu. Bu haber Hz. Ömer'e ulaşınca, o buna çok kızdı ve Übeyy'e haber gönderip, aralarında Zeyd b. Sâbit'in de bulunduğu bazı kimseleri davet etti. Hz. Ömer: "İçinizden Fetih sûresini kim okur?" diye sordu. Zeyd, bildiğimiz şekilde okudu. Hz. Ömer, Übeyy'e kızgınlığını belirtince Übeyy söz isteyip: "Biliyorsun ki ben, Peygamber (sav)'in huzuruna varırdım, o bana Kur'ân okuturdu. Siz kapıda dururdunuz. Eğer Rasûlüllah'ın bana okuttuğu şekilde insanlara Kur'ân okutmamı istersen okuturum;

---

217 Hâkim, *age*, II, 534.

218 Hindî, *age*, II, 601 (el-Firyâbî, Ebû Ubeyd, Abd b. Hamîd, İbnü'l-Münzir ve İbnü'l-Enbârî'den); Arthur Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'ân*, s. 192 (*Kitâbü'l-Mesâhif* ile birlikte). Benzer bir rivâyette ise bunun İbn Mes'ûd'un kıraatı olduğu nakledilmektedir. Bkz: İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 55.

219 İbn Ebî Dâvûd, *age*, s. 22.

220 Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 103.

221 Cerrahoğlu, Kur'ân Tefsirinin Doğuşu, s. 56.

aksi halde, hayatta olduğum sürece bir harf bile okutmam", dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Hayır, insanlara okut" diye cevap verdi[222].

Bu haberin mâkul olmadığı açıkça görülmektedir. Peygamberimiz, Übeyy'e Kur'ân okuturken, Hz. Ömer gibi önemli bir kişiyi niye kapıda bekletsin? Peygamberimiz gizli bir iş mi yapıyor ki içeriye kimseyi almasın? O, İlâhî vahyin bir an önce herkese ulaşmasını arzu ederken, en yakın ashabını bundan engeller mi? Peygamberimiz, herkesin bir an önce öğrenmesini istediği Kur'ân'ın dinlenmesini engellemek bir yana, kadınlarla yaptığı bir görüşme sırasında bile, kapısına gelip izin istediğinde, Hz. Ömer'in içeri girmesine derhal izin vermiştir[223].

Bu rivâyeti haklı olarak tenkit eden Süleyman Ateş: "...Hele Übeyy İbn Kâb'e atfedilen okuma farkı, aslında yedi kelimenin âyete ilave ile okunmasıdır ki bu ilave kelimelerin nasıl âyete yabancı olduğu, âyetin belâğatini nasıl bozduğu, Arapça bilenlerin dikkatinden kaçmaz"[224], demektedir. Bu bakımdan, bu habere itibar etmek mümkün değildir.

Kaydettiğimiz misâllerin bir kısmı, dipnotlarda da gösterildiği üzere sahih, bir kısmı da şüpheli rivâyetlerdir. Bundan, bu tür haberleri hemen kabul edivermek yerine, kaynağının iyi araştırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bu tür rivâyetlere bakılır, eğer Kıraat-ı Aşera'da mevcut ise okunur, yoksa itibar edilmez.

Esasen öyle rivâyetler var ki, bunların gerçek dışı olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Muselâ yine Übeyy b. Kâ'b'ın, Beyyine sûresini şu şekilde okuduğu nakledilmektedir[225].

---

[222] Hâkim ve Zehebî, bu rivâyetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih bir haber olduğunu söylemişlerdir. Bkz: Hâkim, *age*, II, 224-225; Zehebî, *et-Telhîs*, (*el-Müstedrek* içinde), aynı yer; ayrıca bkz: İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 155-156; Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, III, 90.

[223] Bkz: Buhârî, *Fedâilü Ashâbi'n-Nebiyy*, 6.

[224] Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 25.

[225] Arthur Jeffery, Materials for the History of the Text of the Quran, s.179. Benzer rivâyetler için bkz: Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, VII, 140-141; Süyûtî, et-Tahbîr, s. 257.

... رسول الله اليهم يتلوا صحفا مطهرة وفيها كتب قيمة ورايت اليهودية والنصرانية ان اقوم الدين الحنيفية مسلمة غير مشركة ومن يعمل صالحا فلن يكفره كان الناس امة واحدة فبعث الله النبيين مبشرين ومنذرين يأمرون بالمعروف ويقيمون الصلوة ...

Übeyy b. Kâ'b gibi Kur'ân ehli bir zatın, kısa sayılabilecek bir sûreyi, bir takım ilaveler yaparak ve diğer bazı âyetlerden parçalar katarak, karmakarışık bir şekilde okuduğunu söylemek, ona iftira etmektir.

Aynı sûre ile ilgili başka bir rivâyet de şöyledir[226]:

... ان الدين عند الله الحنيفية المسلمة لايهودية ولاالنصرانية ولاالمجوسية ومن يعمل خيرا فلن يكفره (وقرأ فيها) لو أن لابن آدم واديا من مال لابتغى اليه ثانيا ولوان له ثانيا لابتغى اليه ثالثا ولايملأ جوف ابن آدم الا التراب ويتوب الله على من تاب.

Bazı müslüman bilginlerin gerekli tahkiki yapmadan dürüstlük adına eserlerine aldıkları bu tür rivâyetler, her zaman istismar konusu olmuştur.

Niçin bu sûre ve niçin Übeyy b. Kâ'b? Bize göre bu husus, bu tür rivâyetlerdeki art niyeti açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü sahih hadislerde, Peygamberimizin bu sûreyi Übeyy'e özel olarak okuttuğu bildirilmektedir. İlgili hadis şöyledir:

Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz, Übeyy b. Kâb'a:

- Allah bana لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا *sûresini sana okumamı emretti, buyurdu. Bunun üzerine Übeyy:*

- Yâ Rasûlallah, Allah benim adımı da andı mı? diye sordu. Hz. Peygamber:

- Evet, andı, diye tasdik etti. Bunun üzerine Übeyy (sevincinden) ağladı[227].

Durum böyle olunca bu sûreyi en iyi bilen insan kim olabilir? Elbette Übeyy olabilir. Onun kıraatı nasılmış? Yukarıda ifade edildiği gibi imiş! Şu halde şimdiki kıraatlarda bir farklılık söz konusu?!

---

226 Tirmizî, *Menâkıb,* 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 132.

227 Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân,* Sûretü Lemyekün, 98; *Menâkıbü'l-Ensâr,* 16; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 245.

Elbette gerçek bu değildir. Yukarıda Übeyy'e izafe edilen kıraat farklılıklarına dair haberler, işte bu sahih hadisi istismar ederek, zihinleri bulandırmak ve Übeyy'e özel olarak öğretilen bu sûrenin, gerçekte yukarıdaki gibi olduğu şüphesini uyandırmak için uydurulmuş olsa gerektir.

Bunun içindir ki bu tür haberleri iyice tahkik etmek, doğruluğunu araştırmak gereğine işaret etmiş bulunuyoruz.

Bizim bu tür haberleri kaydetmemizin sebebi, okuyucunun dikkatini çekerek, bazı kimselerin art niyetli telkinlerine karşı uyarmaktır.

Bu hususa ışık tutan başka bir örnek daha kaydedelim:

Alkame şöyle anlatmıştır:

Biz Humus'ta idik. Abdullah b. Mes'ûd Yûsuf sûresini okudu. Bir adam:

- Böyle nâzil olmadı, dedi. Bunun üzerine İbn Mes'ûd şöyle cevap verdi:

- Ben bunu Hz. Peygamber (sav)'e okudum ve bana "güzel okudun" buyurdu.

İbn Mes'ûd bu adamla konuşurken, ağzından şarap kokusu hissetti. Bunun üzerine şöyle dedi:

- Hem şarap içersin, hem de Allah'ın Kitabını yalanlarsın ha!

Bu adama had cezası uyguladı[228].

Sadece bu örnek bile, On Kıraat arasında yer almayan bu tür rivâyetlerde ne kadar dikkatli olunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

---

[228] Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 8; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 249.

E) "YEDİ HARF"LE İLGİLİ ÖRNEKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Misâllerde de görüleceği üzere, bir kısmı sahih senedle nakledilen farklılıkların çoğu, bir iki harf veya kelime değişikliği veya ziyade ve noksanlığı tarzındadır. Bunlardan bir kısmı mütevâtir kıraatlarda bulunmaktadır. Bu bakımdan bunlara diyecek yoktur.

Mütevâtir kıraatlarda olmayan örneklere gelince; yeri geldikçe ifade ettiğimiz üzere, bunlar âhâd haberler olup, mütevâtir kıraatlara aykırı olduğu için, bunların bağlayıcılık yönü bulunmamaktadır. Eğer bunlar sahih haberler ise ve gerçekten Peygamberimizden alınmış ise, bunları, 18. örnekte de görüldüğü gibi, neshedilmiş kıraatlar olarak düşünmek mümkündür. Ayrıca bunları, Hz. Peygamber'in, o âyetle ilgili olarak ashaba yaptığı bazı açıklamalar şeklinde değerlendirmek de mümkündür. Bunları birinci şekle göre düşünürsek, bu kıraatın neshedildiğinin bilinmemesi sebebiyle nakledildiğini; ikinci şekle göre düşünürsek, Peygamberimizin yaptığı bazı açıklamaları, sonraki râvîlerin Kur'ân metninden zannetmeleri sebebiyle naklettiklerini söyleyebiliriz.

Ayrıca mütevâtir kıraatlarda yer almayan bu rivâyetlerden bazılarının da, sahâbenin kendi özel Mushaflarına tefsir kabilinden yazıp okudukları bazı kelimelerin, sonradan gelen nesiller tarafından Kur'ân'dan sanılması yüzünden ortaya çıkmış rivâyetler olduğunu düşünmek de mümkündür.

Bu şekilde rivâyet edilen kıraatların, bu ihtimallerden (yani sahih olup olmadığı, neshedilip edilmediği, Peygamberimizin tefsiri olup olmadığı veya sahâbenin tefsir kabilinden naklettiklerinin sonradan Kur'ân'dan zannedilmesi) hangisine girdiğini kesin olarak tespit etmek de oldukça zordur.

Aslında bunların yukarıda da ifade ettiğimiz gibi âhâd haberler olduğu unutulmamalıdır. Kur'ân ise, tevâtürle sâbit olduğundan, te-

vâtürle sâbit olmayan Kur'ân'dan değildir[229]. Çünkü Kur'ân bize tevâtürle gelmiştir[230]. Her devirde on binlerce hâfız tarafından ezberlenerek ve yine on binlerce Mushaf'a yazılarak -böylesi hiçbir kitaba nasib olmayan çift metotla- günümüze kadar ulaşmıştır. Bir konuda mütevâtir haber varken, ona muhalif olan âhâd haberin değeri olmaz. Başka bir ifadeyle (tevâtürle sâbit olmayan) şâz kıraat, mütevâtir kıraatı bâtıl kılamaz[231]; ancak, mütevâtir haberde açıklığa kavuşmayan bir husus varsa, o zaman yorumlama açısından âhâd haber göz önüne alınır ki üçüncü bölümde bu konuya ayrıca temas edilecektir[232].

Son olarak bu misâlleri -sahih olanlarını- bundan önceki bahiste kaydedilen hadislerin ışığında düşünürsek; bütün bunların, Kur'ân okumada kolaylık sağlamak amacıyla verilmiş ruhsattan kaynaklanan ve çelişki arz etmeyen birtakım vecihler olduğunu söylemek mümkündür.

---

[229] Fahruddîn Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XI, 227.

[230] İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 437.

[231] Râzî, *age* ve yer.

[232] Bkz: *Yedi Harf*in Kur'ân Yorumuna Etkisi bahsi.

İKİNCİ BÖLÜM
YEDİ HARF'LE İLGİLİ GÖRÜŞLER

YEDİ HARF'LE İLGİLİ GÖRÜŞLER VE BUNLARIN DEĞELENDİRİLMESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in *Yedi Harf* üzere indirilmiş olması, sahih hadislerle sâbittir. Ancak, bunun mahiyetine dair Peygamberimiz (sav)'den herhangi bir bilgi nakledilmemiştir[1]. Bundan dolayıdır ki *Yedi Harf*in mahiyeti hakkında fikir birliğine varılamamış ve bu yüzden, bu konuyla ilgili olarak -bizim tespitlerimize göre- çoğu birbirine benzer olmak üzere 60 civarında görüş ortaya çıkmıştır.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla, *Yedi Harf*le ilgili görüşlerin çoğu, *Yedi Harf*i izah etmekten uzak, mesnetsiz mütâlaalardır. Ayrıca bu görüşlerin büyük bir bölümü, birbirine benzer niteliktedir.

Biz, araştırmamızın bu bölümünde, derleyebildiğimiz kadarıyla, bu görüşlerin tamamını "zayıf görüşler" ve "kuvvetli görüşler" başlığıyla iki ana grupta ele alacağız. Önce, sağlam bir dayanağı olmayan görüşleri kısaca nakledip tenkit edeceğiz. Sonra da, kuvvetli dayanakları ve ciddi taraftarları bulunan görüşler üzerinde daha genişçe durup, sonunda kendi tercihimizi ortaya koyacağız.

1 Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 97.

A) ZAYIF GÖRÜŞLER

Aşağıda, zayıf olarak nitelediğimiz görüşlerden bir kısmı (1-33 arasındaki görüşler) kaydedildikten sonra gerekli değerlendirmeler yapılacaktır.

1- *Yedi Harf*; Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan va'd, vaîd, helâl, haram, mevâız, emsâl ve ihticâc'dır[2].

2- Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan helâl, haram, emir, nehiy, önceden olanı haber verme, sonradan olacağı haber verme ve emsâl'dir[3].

3- *Yedi Harf*; helâl, haram, muhkem, müteşâbih, inşa ve ihbar'dır[4].

4- Emir, nehiy, taleb, dua, haber, istihbar ve zecr'dir[5].

5- Emir, nehiy, haram, helâl, muhkem, müteşâbih ve emsâl'dir[6].

6- Helâl, haram, emir, nehiy, zecr, sonradan olacağı haber verme ve emsâl'dir[7].

7- Emir, nehiy, beşâret, nezâret, ahbar ve emsâl'dir[8].

8- Nâsih, mensuh, hâss, âmm, mücmel, mübeyyen, müfesser'dir[9].

9- Muhkem, müteşâbih, nâsih, mensuh, umum, husus ve kıssalar'dır[10].

10- Va'd, vaîd, mutlak, mukayyed, tefsir, i'rab ve te'vil'dir[11].

---

2 Bkz: İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 33; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 48.

3 İbn Kuteybe, *age* ve yer; İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-Efnân*, s. 203.

4 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, I, 24.

5 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 24-25.

6 Süyûtî, *age*, I, 48.

7 Süyûtî, *age* ve yer.

8 Süyûtî, *age* ve yer.

9 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 24.

10 Süyûtî, *age* ve yer.

11 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 25.

11- Emir ve nehiy, va'd ve vaîd, kıssalar, helâl ve haram, muhkem ve müteşâbih, emsâl'dir[12].

12- Evâmir, zevâcir, emsâl, enbâ', itâb, va'z ve kıssalar'dır[13].

13- Emir, zecr, terğîb, terhîb, cedel, kıssalar, mesel'dir[14].

14- Zâcir, âmir, helâl, haram, muhkem, müteşâbih'dir[15].

15- Kur'ân-ı Kerîm'deki âmir, zâcir, terğîb, terhîb, cedel, kıssalar ve mesel'dir[16].

16- Helâl, haram, iftitah, ahbar, fedâil ve ukûbat'tır[17].

17- Emir, nehiy, hadd, alem, sırr, zâhir, bâtın'dır[18].

18- Nâsih, mensuh, va'd, vaîd, rağm, te'dîb, inzâr'dır[19].

19- *Yedi Harf*; helâl, haram, emsâl, mansûs, kıssalar, ibâhât'tır[20].

20- Emir, nehiy, va'd, vaîd, ibâha, irşad ve i'tibar'dır[21].

21- Va'd, vaîd, haber, kıssalar, mevâız, ihticâc, tevhîd, senâ'dır[22].

22- Mutlak ve mukayyed, âmm ve hâss, nass ve müevvel, nâsih ve mensuh, mücmel ve müfesser, istisna ve kısımları'dır[23]. Bu görüş fukahaya nispet edilmiştir[24].

23- Hazif ve sıla, takdîm ve te'hîr, kalb ve istiâre, tekrar ve kinâye, hakikat ve mecaz, mücmel ve müfesser, zâhir, ğarîb'dir. Bu görüş, dilcilere nispet edilmiştir[25].

---

12 Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-Bürhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 216.

13 İbnü'l-Cevzî, *age*, s. 204; Süyûtî, *age*, I, 49.

14 Süyûtî, *age*, I, 48.

15 Ebû Şâme, *age*, s. 107.

16 Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, II, 55.

17 Süyûtî, *age*, I, 48-49.

18 Süyûtî, *age*, I, 48.

19 Süyûtî, *age* ve yer.

20 Süyûtî, *age*, I, 49.

21 Süyûtî, *age* ve yer.

22 Ebû Şâme, *age*, s. 109.

23 Zerkeşî, *age*, I, 225; Süyûtî, *age*, I, 48.

24 Zerkeşî, *age* ve yer; Süyûtî, *age* ve yer.

25 Zerkeşî, *age*, I, 225; Süyûtî, *age*, I, 48.

24- Tezkîr ve te'nis, şart ve ceza, tasrif ve i'rab, yeminler ve cevapları, cem ve tefrîk, tasğîr ve ta'zîm, edatların ihtilafları'dır. Bu görüş, nahiv bilginlerine izafe edilmektedir[26].

25- Tasrîf, mastarlar, arûz, ğarîb, seci' ve her biri aynı mânâya gelen muhtelif lâfızlardır[27].

26- Kendisi ile husûsîlik murad edilen husûsî lâfız, kendisi ile umûmîlik murad edilen umûmî lâfız, kendisiyle husûsîlik murad edilen umûmî lâfız, kendisiyle umûmîlik murad edilen husûsî lâfız, te'vile ihtiyacı olmayan lâfız, ancak bilginlerin anlayabileceği lâfız ve mânâsını sadece râsihûn'un (derin bilgisi olanların) anlayabileceği lâfızdır[28].

27- Kur'ân'da bulunan müfesser, mücmel, hatm, hükme bağlanmış hususlar, nedb ve emsâl'dir[29].

28- Kesin emir, nedb emir, kesin nehiy, nedb nehiy, ahbâr ve ibâhât'tır[30].

29- Farz emir, kesin nehiy, nedb emir, mürşid nehiy, va'd, vaîd ve kıssalar'dır[31].

30- *Yedi Harf*; zâhir, bâtın, farz, mendub, husus, umum ve emsâl'dir[32].

31-Mukaddem, muahhar, ferâiz, hudud, mevâız, müteşâbih, emsâl'dir[33].

32- Yaradan'ın vasfına dair âyet, O'nun vahdaniyyetinin isbatına dair âyet, O'nun sıfatlarının isbatına dair âyet, peygamberlerin isbatına dair âyet, kitapların isbatına dair âyet, İslâm'ın isbatı hakkında âyet, küfrü nefyetmeye dair âyettir[34].

---

[26] Zerkeşî, *age*, I, 225-226; Süyûtî, *age* ve yer.

[27] Süyûtî, *age*, I, 49.

[28] İbnü'l-Cevzî, *age* ve yer; Süyûtî, *age* ve yer.

[29] Süyûtî, *age* ve yer.

[30] Süyûtî, *age* ve yer.

[31] Süyûtî, *age* ve yer.

[32] Süyûtî, *age* ve yer.

[33] İbnü'l-Cevzî, *age* ve yer; Süyûtî, *age* ve yer.

[34] İbnü'l-Cevzî, *age* ve yer; Süyûtî, *age* ve yer.

33- Zâtî sıfatlar hakkındaki âyet, başka bir âyetle tefsir edilen âyet, sahih hadisle açıklanan âyet, nebî ve rasûllerin kıssasına dair âyet, eşyanın yaratılmasına dair âyet, cenneti vasfeden âyet, cehennemi vasfeden âyettir[35].

Bu görüşlerin tenkidi

Buraya kadar kaydettiğimiz görüşlerin hiçbirisi de *Yedi Harf*'i açıklayacak durumda değildir. Çünkü bunlar, hadislerde geçen "harf"e aykırı izah tarzlarıdır. İlgili hadislerde de görüldüğü üzere sahâbe, Kur'ân'ın hükümlerinde ve tefsirinde değil, kıraatında yani okunuşunda ihtilaf etmiştir. Şu halde ihtilaf mânâda değildir.

Taberî de bu görüşleri reddederek, ihtilaf helâl ve haramda olsaydı, bunları Rasûlüllah (sav)'in tasvib etmesi mümkün değildi. Bu, *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı"* (Nisâ 4/82) anlamındaki âyete aykırı düşerdi, demektedir[36].

Ayrıca bu, mantığa da aykırıdır; çünkü ilgili hadislerde kolaylık için değişik kıraatlara izin verildiği bildirilmiştir; yoksa aynı âyette bir şeyin hem helâl hem haram kılınması düşünülemez[37].

Demek ki konumuzla ilgili rivâyetlerde va'd, vaîd, helâl, haram, emir, nehiy, dua, haber, öğütler, meseller, muhkem, müteşâbih, mutlak, mukayyed, hâss, âmm, hakikat, mecaz, zâhir, bâtın... vb. konularda ihtilaf edilmemiştir. Söz konusu hadislerde ihtilaf konusu olmayan bu hususları *"Yedi Harf"* gibi göstermek yanlıştır. İbn Atıyye (541/1147)'nin de dediği gibi, bunlara "harf" denilmez. Üstelik helâl, haram vb. zikredilen diğer mânâlarda da kolaylaştırma yoktur[38]. Kolaylaştırılan, kıraattır, okumadır.

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edilen *"İlk kitab bir kapıdan ve bir harf üzere inmiştir. Kur'ân ise yedi kapıdan Yedi Harf üzere nâzil olmuştur: Zecr, emr, helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve meseller. Siz onun helâlini helâl, haramını haram kılın; emrolunduklarınızı yapın, nehyolunduklarınızı*

---

35 Süyûtî, *age* ve yer.

36 Taberî, *Câmiu'l-Beyân (Tefsir)*, I, 20-21.

37 Süyûtî, *age*, I, 48.

38 Bkz: *Mukaddimetân*, s. 265.

bırakın, mesellerinden ibret ve öğüt alın, muhkemiyle amel edin, müteşâbihine îmân edin ve "Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır" deyin[39] anlamındaki hadis,[40] sahih değildir, isnad yönünden zayıftır.

Daha önce de işaret edildiği üzere bu rivâyet hakkında İbn Abdilberr (463/1070): "Âlimlere göre böyle bir hadis sâbit değildir, bunun zayıflığında ittifak edilmiştir"[41] derken, Beyhakî (485/1092), hadisin mürsel olduğunu, İbn Abdilberr'in de işaret ettiği üzere, hadisi nakleden Ebû Seleme (104/722)'nin İbn Mes'ûd (32/652)'u görmediğini bildirmiştir[42]. İbn Kesîr (774/1373), bunun hadis değil, İbn Mes'ûd'un sözü olmasının doğruya daha yakın olduğunu kaydetmekte[43]; Heysemî (807/1404) ise, hadisin râvîlerinden Ammâr b. Matar'ın "çok zayıf" olduğunu bildirmektedir[44]. Şu halde bu rivâyetin ilmi bir değeri yoktur.

İbn Cerîr et-Taberî (310/922), Ebû Amr ed-Dânî (444/1053), Ebû Şâme el-Makdisî (665/1267) ve İbnü'l-Cezerî (833/1429) gibi bazı bilginler, bu haberin zayıf olduğunu kaydettikten sonra, sahih kabul edilse bile, bunun *Yedi Harf*'le ilgili olmadığını bildirerek şunları söylemişlerdir: Bu, Kur'ân'daki bazı konuları açıklamak kabilinden irad edilmiş olabilir; yani bununla Kur'ân'ın nâzil olduğu neviler anlatılmıştır. Yahut, "*Yedi Harf*": "yedi lügat; "yedi kapı" da, hadiste sayılan yedi mânâdır; bunlara riâyet eden cennete girer. Ayrıca yine bu rivâyette Kur'ân'ın, diğer mukaddes kitaplara olan üstünlüğüne işaret edilmiştir[45]. "Tevrat bir şeriat kitabıdır, ahlâk ve nasihatleri muhtevi değildir. İncil, ahlâk ve öğütlerle dolu, fakat içinde şeriatten eser yoktur. Zebur, kalbî yalvarışlardan, ilâhilerden, dualardan müteşekkildir, fakat diğer sıfatları haiz değildir... Dünyada ancak bir ilâhi kitap vardır ki şeriat,

---

39 Âlü İmrân 3/7 âyetinin bir bölümü bu anlamdadır.

40 İbn Hibbân, *Sahih*, II, 63; Askalânî, *el-Metâlib*, VI, 284.

41 Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 107-108; Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 216.

42 Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 108; Zerkeşî, *age*, I, 217.

43 İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 19.

44 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 153.

45 Bu açıklamalar için bkz: Taberî, *age*, I, 31-32; Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 7a; Ebû Şâme, *age*, s. 107-109; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 25; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 26; Süyûtî, *age*, I, 48.

ahlâk ve öğüt, dua ve münâcat ile doludur. Bütün eski kitapların faziletlerini fazlasıyla içine almıştır. O da Kur'ân-ı Kerîm'dir"[46].

Kısaca ifade edersek, hiçbir bilgin, yukarıdaki rivâyette sayılanları *Yedi Harf*'le ilgili görmemiştir.

Aslında Ebû Saîd el-Hudrî'nin şu rivâyeti, tıpkı İbn Mes'ûd hadisi gibidir; fakat bu rivâyetin dikkat çekici yönü, içinde "*Yedi Harf*" ifadesinin bulunmayışıdır. Söz konusu rivâyet şöyledir:

عن ابى سعيد. نزل القرآن على امر ونهى وحلال وحرام ومحكم ومتشابه وامثال، فاحلوا حلاله وحرموا حرامه وافعلوا ماامرتم به وانتهوا عما نهيتم عنه واعملوا بمحكمه فآمنوا بمتشابهه وقولوا آمنا به كل من عند ربنا.

Ebû Saîd'den bildirilmiştir:

Kur'ân; emir, nehiy, helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsal olmak üzere nâzil olmuştur[47]*. Helâlini helâl, haramını haram kılınız. Emrolunduklarınızı yapınız, nehyolunduklarınızı bırakınız, muhkemiyle amel ediniz, müteşâbihine îmân ediniz ve "inandık, hepsi Rabbimizin katındandır" deyiniz*[48].

Bu rivâyet de bize, haberde sayılan hususların *Yedi Harf*'le bir ilgisinin bulunmadığını göstermektedir.

Son olarak şu hususları da ilave edelim: Yukarıda kaydettiğimiz görüşlerin nakledildiği kaynaklarda, bunların kimlere ait olduğu bildirilmemektedir. Ayrıca bu görüşlerde, belli bir "yedi çeşit" üzerinde de ittifak edilmediği gibi, sayılan hususlar da bazen yedi'den eksik[49], bazen de fazla[50] olmaktadır.

"Zayıf görüşler" kısmına aldığımız diğer bazı görüşler de şunlardır:

34- *Yedi Harf*; yakîn ile zühd ve kanaat, haya ile cezm ve hikmet, fakr ile fütüvvet ve kerem, havf ile mücahede ve murakabe, rıza ile

46 Şiblî, *Asr-ı Saadet,* III, 19.

47 Buraya kadar olan kısım "emsâl" ifadesi olmadan Deylemî tarafından kaydedilmiştir. Bkz: *el-Firdevs,* I, 274.

48 Rivâyetin tamamı için bkz: Hindî, *Kenzü'l-Ummâl,* I, 529-530.

49 Msl. bkz: 3, 7, 14, 16, 25, 27 ve 28. sırada kaydedilenler.

50 Msl. bkz: 21, 22 ve 23. sırada kaydedilenler.

reca, tazarru ve istiğfar, muhabbet ve muhasebe ile şükür ve sabır, müşahede ile şevk'dir. Bu görüş sûfilere izafe edilmektedir[51].

35- İsbat ve icad ilmi, tevhid ilmi, tenzih ilmi, sıfâtü'z-zât ilmi, sıfâtü'l-fiil ilmi, afv ve azab ilmi, haşr ve hesab ilmi, nübüvvet ilmi, imamet ilmi'dir[52].

36- İnşâ ve icad ilmi, tevhid ve tenzih ilmi, sıfâtü'z-zât ilmi, sıfâtü'l-fiil ilmi, sıfâtü'l-afv ve azab ilmi, haşr ve hesab ilmi, nübüvvet ilmi'dir[53].

37- Keyfiyet olmaksızın, Allah'ın zâtî sıfatlarıyla ilgili yedi cihet'tir[54].

38- Allah'a îmân, şirkten kaçınma, emirleri yerine getirme, yasaklardan kaçınma, îmânda sebat, Allah'ın haram kıldığını haram kılma, Rasûlüne itaat'tir[55].

39- Rubûbiyyeti izhar, vahdaniyyeti isbat, ulûhiyyeti ta'zim, Allah'a ibâdet, şirkten sakınma, sevaba teşvik, ikabdan sakındırma'dır[56].

40- Ğafûr, rahîm, semî', basîr, alîm, hakîm gibi Allah'a ait yedi isimdir[57].

41- Sahâbeden Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve Übeyy b. Kâ'b'ın kıraatlarıdır[58].

42- Hecâ harflerinin anası sayılan elif, bâ, cim, dâl, râ, sin ve ayn harfleridir[59].

43- Habeş, Nebâtî, Süryânî, Acem, Tahâvî, Rum ve Arap dilleridir[60].

---

51 Zerkeşî, *age*, I, 226; Süyûtî, *age*, I, 48.
52 Zerkeşî, *age*, I, 224-225.
53 Süyûtî, *age* ve yer.
54 Süyûtî, *age*, I, 49.
55 Süyûtî, *age* ve yer.
56 Süyûtî, *age* ve yer.
57 Süyûtî, *age* ve yer.
58 Süyûtî, *age* ve yer.
59 Süyûtî, *age* ve yer.
60 Mukaddimetân, s. 211-212.

44- Allah'a îmân, Hz. Muhammed (sav)'e îmân, Kur'ân'a îmân, peygamberlere îmân, Kitaplara îmân, meleklere îmân ve öldükten sonra dirilmeye îmândır[61].

Bu görüşlerin tenkidi

Hiçbir dayanağı olmayan bu görüşler de, konuya vâkıf olmayan kimseler tarafından ortaya atılmıştır. Yukarıda söylenenlerin, Kur'ân'ın kıraatıyla, okunuş farklılıklarıyla ne ilgisi vardır?

Yedi Harf'le ilgili bu tür görüşleri değerlendiren el-Mürsî; bu görüşlerin çoğunun birbirine benzediğine, bunların neye dayandığının ve kimden nakledildiğinin bilinmediğine dikkat çektikten sonra; bunların hepsi Kur'ân'da mevcut olduğu halde, her birinin niçin *Yedi Harf*'i bu şekilde tahsis ettiğini anlamadığını ifade etmekte ve "tahsisin mânâsını anlamadığım gibi, bu görüşlerde ifade edilen bazı şeylerin mânâsını da anlamış değilim. Üstelik bunların çoğu Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm hadisine de ters düşmektedir. Çünkü bu ikisi, Kur'ân'ın tefsirinde ve hükümlerinde değil, kıraatında ihtilaf etmiştir", demektedir[62].

Subhî Sâlih de bu konuda haklı olarak şunları söylemektedir: "Bazı âlimlerin hiçbir delile dayanmaksızın, kimsenin ileri sürmediği ve kendilerince *Yedi Harf* hadisini derin ve bâtınî bir yorumla tefsir ettiklerini sandıkları asılsız mefhumlara meyletmelerini yalnız garipsemekle kalmıyor, aksine onları şiddetle reddediyoruz"[63].

İzzet Derveze, *Yedi Harf* konusunu, Kur'ân'ın bâtınî anlamlarıyla uğraşmak faslında ele almaktadır. O, Süyûtî'nin *Yedi Harf*'le ilgili naklettiği görüşleri eserine keydettikten sonra, özetle şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Bunların amacı, Kur'ân ve İslâm hakkında bir takım kuşkular uyandırmak, Kur'ân'ın zâhirî anlamından farklı ve ona ters düşen bir de bâtınî anlamının olduğu safsatasını yaymak, böylece insanları Kur'ân'dan soğutmaktır. Diğer bir maksat da, lâfız ve nazım farklılıklarıyla ilgili rivâyetlerden güç alarak Kur'ân'ı değiştirmeye ve tahrif etmeye cüret etmektir. Bu yüzden neredeyse lâfızlar, nazım şekilleri, farklı okuyuşlar, değişik ifadeler, takdim ve tehir, ek-

---

61 İbnü'l-Cevzî, *age* s. 205.

62 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 49.

63 Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 106.

leme ve çıkarma gibi, ashâba dayandırılarak tefsir ve kıraat kitaplarında yer alan tüm rivâyetlerin art niyetli uydurmalar olduklarını, Kur'ân hakkında kuşkular uyandırmak için İslâmî kaynaklara sokuşturulduklarını söyleyeceğiz. Kur'ân'ın Peygamberimizden öğrenildiğini, lâfız ve nazım olarak onun sıhhatli olduğuna dayanarak diyoruz ki, buna ters düşen rivâyetler bu çirkin amaca hizmet etmektedir. Kur'ân'ın lâfız ve nazım olarak birliğini koruduğu noktasında belirecek herhangi bir şüphe, Kur'ân'ın Peygamberimizden alındığı noktasında belirecek bir şüpheden farksızdır. Bununla beraber, bu tür rivâyetlerle ilgilenen, bu tür tahminler üzerinde kafa yoran insanlar arasında iyi niyetli, samimi, hainlikten uzak insanların bulunması ihtimalini de göz ardı etmiyoruz"[64].

İzzet Derveze'nin bu konudaki hassasiyeti kınanamaz; fakat değerlendirmelerinde pek de isabetli olduğu söylenemez. *Yedi Harf* ve kıraatlarla ilgili rivâyetleri görmemezlikten gelmek mümkün müdür? Buhârî ve Müslim'in eserleri başta olmak üzere onca güvenilir hadis kaynaklarında, tefsirlerde, Kur'ân ve kıraatlarla ilgili eserlerde yer alan bu tür bilgileri ve 15 asırdır fiilen yaşayan kıraat gerçeğini nasıl yok sayabiliriz? Biz yok saydık diyelim, müsteşrikler bu işin peşini bırakır mı, bırakıyor mu? Onlara cevap verecek uzmanlar yetiştirilmezse meydan boş bırakılmış olmaz mı? Bu durumda daha vahim sonuçlar ortaya çıkmaz mı?

45- Bazıları da *Yedi Harf*'ten maksat; bilinen Yedi Kıraat (Kıraat-ı seb'a)dır, demişlerdir[65]. Bu tamamen yanlış bir görüştür. Bu fikir, iki terkibde de (el-Ahrufu's-Seb'a - el-Kırââtü's-Seb'a) geçen "yedi" sayısının yanlış anlaşılmasından doğmuştur.

Bilindiği gibi hicrî 3. asrın sonlarında İbn Mücâhid (324/935), birçok kıraat arasından yedi'sini *Kitâbü's-Seb'a* isimli bir kitapta toplamış; daha sonraları da bu Yedi Kıraat meşhur olmuştur. İkisinin de "yedi" oluşu bir tesadüften ibarettir. Hattâ İbn Mücâhid'i, topladığı Yedi Kıraat, *Yedi Harfi* yanlış anlamaya sebebiyet verdiği için tenkit edenler bile olmuştur[66]. Kaldı ki bu Yedi Kıraatla birlikte üç meşhur kıraat

---

64 İzzet Derveze, *Kur'ânü'l-Mecîd* (trc: V. İnce), s. 230-231.

65 Kurtubî, *Tefsir*, I, 46; Zerkeşî, *age*, I, 214.

66 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 36.

daha vardır ki, bunların hepsi Kıraat-ı Aşera'yı meydana getirir. Nitekim bu tür yanlış anlamalara dikkat çeken el-Mürsî de: "Avâmın birçoğu *Yedi Harf* ile Yedi Kıraat'ın kastedildiğini zannetmiştir ki bu koyu bir cehâlettir"[67] demiştir.

46- *Yedi Harf*; idğâm, izhar, tefhîm, terkîk, med, kasr ve imâle'dir[68].

47- Hemz, imâle, feth, kasr, tefhîm, med ve kasr'dır[69].

48- Dilde bulunan hemz, fetha, kesre, imâle, tefhîm, med, kasr vb. şeylerdir[70].

49- İdğâm, izhar, tefhîm ve terkîk, imâle ve işbâ', med ve kasr, teşdid ve tahfif, telyin ve tahkîk'dir[71].

Meseleyi sadece tilâvet yönünden izah etmeye çalışan bu görüşler de, *Yedi Harf*'i tam olarak açıklamaktan uzaktır. Çünkü bu sayılanlardan başka, *Yedi Harf*'in şümûlüne giren daha pek çok vecih vardır ki bunları bu bölümün sonunda zikredeceğiz.

Öte yandan bu son görüş, kurrâya nispet edilmektedir[72]. Oysa kurrânın büyük çoğunluğunun kanaati hiç de böyle değildir. Meselâ Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045), Ebû Amr ed-Dânî (444/1053), Ebû Şâme el-Makdisî (665/1267) ve İbnü'l-Cezerî (833/1429) gibi bu ilmin büyük simaları -aşağıda zikredileceği üzere- bu konuda gayet mâkul başka fikirler ileri sürmüşlerdir.

50- *Yedi Harf*; lâfzı değişse bile mânâsı değişmeyen ve yedi türlü i'rab edilen kelimedir[73].

51- Bazı âyetlere mahsus yedi türlü okuyuş tarzıdır. Meselâ أُفٍّ لَكُمْ (Enbiyâ 21/67) lâfzının أُفُّ - أُفٌ - أُفِ - أُفِّ - أُفْ - أُفًّ - أُفَ şeklinde okunması gibi[74].

---

67 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 49.
68 Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl (Tefsir)*, I, 9.
69 Süyûtî, *age*, I, 49.
70 İbnü'l-Cevzî, *age* s. 206.
71 Zerkeşî, *age*, I, 226; Süyûtî, *age*, I, 46.
72 Zerkeşî, *age* ve yer.
73 Süyûtî, *age*, I, 49.
74 Zerkeşî, *age*, I, 223; Süyûtî, *age* ve yer.

Bu görüş de bu konuyu izah etmeye yetmez. Çünkü Kur'ân'da pek az kelime böyle yedi türlü okunabilir[75].

[75] Zerkeşî, *age* ve yer; Süyûtî, *age* ve yer.

B) KUVVETLİ GÖRÜŞLER

Yedi Harf'le ilgili görüşlerden bazıları, yukarıda kaydettiğimiz 51 görüşe nispetle daha ilgi çekici izah tarzlarıdır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) "el-Ahrufu's-Seb'a"nın Müteşâbih Olarak Değerlendirilmesi

Bazı bilginler; "el-ahrufu's-seb'a" tâbiri, medlûlü müşkil, mânâsı itibariyle de müteşâbih bir deyimdir ki, ne kastedildiğini anlamak mümkün değildir. Çünkü "harf" kelimesi birçok mânâlara delalet eden ortak bir lâfızdır; hangi mânânın kastedildiği anlaşılamaz, demişlerdir[76].

Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân (231/845) bu görüşe sahip olanlardan birisidir[77]. Celâlüddîn es-Süyûtî (911/1505) de aynı görüşe katılarak; bunun te'vîli bilinmeyen müteşâbihten olduğunu, çünkü hadiste de Kur'ân'da olduğu gibi muhkem ve müteşâbih bulunduğunu kaydetmektedir[78].

Bu görüş, şu şekilde tenkit edilmiştir: Hadislerde geçen "el-ahruf" kelimesi, mutlak olarak söylenmemiştir. Zira rivâyetlerin siyakından, bunun, Kur'ân'ın okunuş vecihleri anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Meselâ "ayn" kelimesinin "göz" ve "su kaynağı, pınar" gibi mânâları vardır. Ancak, herhangi bir karîne ile bunun hangi mânâda kullanıldığı kolayca anlaşılabilir. Meselâ:

نظرت بالعين المجردة

شربت من عين زبيدة

cümlelerinde, sözün gelişinden, bu kelimenin birinci cümlede "göz", ikinci cümlede ise "pınar" anlamında kullanıldığı anlaşılır. "el-Ahruf" kelimesinde de durum böyledir. Birçok mânâlara gelen bu kelimenin, hadislerde geçtiği şekliyle, rivâyetlerin siyâkından, "Kur'ân lâfızları-

---

[76] Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 93; Zerkeşî, *age*, I, 213; Süyûtî, *age*, I, 45; Zerkânî, *age*, I,172.

[77] Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 93.

[78] Süyûtî, *Tenvîru'l-Havâlik*, I, 206.

nın kıraatına dair muhtelif vecihler" anlamına geldiği anlaşılmış olur[79].

Aslında bu görüşü kolayca reddedivermek mümkün değildir. Gerçi "el-ahruf" kelimesi burada "vecihler, ifade tarzları" anlamındadır ve söz konusu olan da Kur'ân'ın kıraatıdır. Fakat bunların ne olduğu hususunda net bir açıklama bulunmamaktadır. İşte bizce "müşkil"lik buradadır. Eğer böyle olmasaydı, bunca çeşitli görüş ortaya çıkmazdı.

Ayrıca buraya, "el-ahruf" kelimesinin yanında, "es-seb'a" kelimesini de ilave etmek gerekir. Çünkü bunun, gerçek yedi adedini mi, yoksa çokluğu mu ifade ettiği kesin bir şekilde anlaşılamamaktadır. "es-seb'a" nın tayininde ihtilaf edilmesi, bunları sayarken, bir madde içine birden fazla hususun sıkıştırılmış olması yahut da birisinin bir madde içinde anlattığını, bir başkasının iki-üç madde içinde zikretmesi... bu konudaki belirsizliğin delillerindendir. Bu husus ileride ele alınacaktır[80].

Ancak bütün bunlarla birlikte, başta ifade edilen husus; yani "el-Ahrufu's-Seb'a" ifadesinin müteşâbih olarak değerlendirilmesi ve meselenin bu şekilde kapatılması, çözüm getirici bir görüş olmadığı için, bu izah tarzını kabul edemiyoruz. Fakat şunu ifade edebiliriz ki, bilfarz, bu konudaki bütün görüşler yanlış ise, bunlar içinde en zararsız olanı bu görüş olsa gerektir; çünkü burada yorumdan kaçınmak sûretiyle muhtemel bir hataya düşmekten sakınılmıştır.

b) Arap Kabilelerinden Yedi'sinin Dili Olarak Değerlendirilmesi

Bazılarına göre *Yedi Harf*; Arap kabilelerinden yedi'sinin dilidir. *Yedi Harf* konusunda en çok taraftarı olan görüşün bu olduğu bildirilmektedir[81]. Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm (224/838), Ebû Hâtim Sehl b.

---

[79] Zerkânî, *age*, I, 172.

[80] Bu bölümün "d" şıkkına bakınız.

[81] Hasen b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, I, 24; İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 22; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 24; Mustafa Sadık er-Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 67.

Muhammed es-Sicistânî (255/869)[82], Ahmed b. Yahyâ b. Sa'leb (291/903), Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (370/980), el-Beyhakî Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasen (458/1065)... gibi bilginler bu görüşü savunanlar arasındadır[83].

Ancak bu görüş sahipleri, söz konusu "yedi lügat"in tayininde ihtilaf etmişlerdir. Belli bir dayanakları bulunmadığı için, lügatlerin tespitinde "fasih"lik ölçü alınmış; tabii olarak bunların belirlenmesinde de ittifak edilememiştir. Bu konuda söylenenlerin başlıcaları şunlardır:

a) Kureyş, Hüzeyl, Temîm, Ezd, Rabîa, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr lügatleridir[84].

b) Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen lügatleridir[85].

c) Kureyş, Kinâne, Esed, Hüzeyl, Temîm, Dabbe ve Kays lügatleridir[86].

d) Kinâne, Hüzeyl, Sakîf, Huzâa, Esed, Dabbe ve Kays lügatleridir[87].

e) Kureyş, Kinâne, Esed, Hüzeyl, Dabbe ve Tabbâha lügatleridir[88].

f) Kureyş, Hüzeyl, Kinâne, Kays, Dabbe, Teymu'r-Ribâb, Esed b. Huzeyme lügatleridir[89].

g) Beşi Hevâzin, ikisi de diğer Arap lügatlerine ait yedi lügattir[90].

---

82 Süyûtî, *age*, I, 47. Bu eserde Sicistânî'nin bunları Kureyş, Hüzeyl, Temim, Ezd, Rabîa, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr lügatleri olarak zikrettiği; İbn Kuteybe'nin ise bu görüşü reddettiği bildirilmektedir.

83 Bkz: Kurtubî, *age*, I, 43-44; Zerkeşî, *age*, I, 217; İbn Kesîr, *age* ve yer.

84 Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 94; Zerkeşî, *age*, I, 217; Süyûtî, *age*, I, 47; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 63 vd.

85 Ebû Şâme, *age*, s. 100.

86 Ebû Şâme, *age*, s. 101, 131.

87 Zerkeşî, *age*, I, 219.

88 Zerkeşî, *age* ve yer.

89 Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 24; Süyûtî, *age*, I, 47.

90 Ebû Şâme, *age*, s. 96; Süyûtî, *age*, I, 49.

h) Kureyş, Saîd, Sakîf, Kinâne, Hüzeyl ve diğer iki Arap lügatidir[91].

i) Beşi Hevâzin, ikisi de Kureyş ve Huzâa lügatidir[92].

j) Kureyş, Hüzeyl, Teymü'r-Ribâb, Ezd, Rabîa, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr lügatleridir[93].

k) Her biri meşhur bir kabileye ait bütün Araplara dağılmış yedi lügattir[94].

l) Sa'd b. Bekr, Cuşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye gibi Hevâzin'in aslından olan dört ve Kureyş'e ait üç lehçedir[95].

m) Kureyş, Yemen, Curhûm, Hevâzin, Kudaa, Temîm ve Tay lehçeleridir[96].

n) Kâ'b b. Amr ve Kâ'b b. Lüey kabilelerine ait yedi lehçedir[97].

ö) Kureyş, Hevâzin, Sakîf, Tay, Yemen, Hüzeyl ve Temîm kabilelerinin lügatleridir[98].

Görüldüğü üzere, *Yedi Harf* i "yedi lügat" olarak açıklayanlar, bu yedi lügatin tespitinde ihtilaf etmişlerdir.

*Yedi Harf*in, yedi Arap lügati olduğunu söyleyenlerden Ebû Ubeyd, bundan, Kur'ân'ın tamamının yedi lügat ile indirildiği mânâsının çıkarılmaması gerektiğini, bunların Kur'ân'da dağınık olarak bulunduğunu; Kur'ân'ın bir kısmının Kureyş, bir kısmının Hüzeyl, bir kısmının Hevâzin ve bir kısmının da Yemen... lügatleri ile indirildiğini ve bazı lügatlerin bu konuda daha şanslı olduğunu söylemektedir[99]. Burada "lügat" kelimesiyle, "lehçe"nin kastedildiği anlaşılmaktadır.

---

91 Ebû Şâme, *age* s. 100.

92 Taberî, *age,* I, 29.

93 Askalânî, *age,* IX, 23.

94 Süyûtî, *age,* I, 49.

95 Süyûtî, *age* ve yer.

96 Süyûtî, *age* ve yer.

97 Süyûtî, *age* ve yer.

98 Kâmil Miras, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, VII, 312,316.

99 Bkz: Ebû Şâme, *age,* s. 91; Zerkeşî, *age,* I, 217; Askalânî, *Fethu'l-Bârî,* IX, 24; İbnü'l-Cezerî, *age,* I, 24.

Taraftarlarının çok olduğu bildirilen bu görüşe karşı çıkanlar da çoktur: İbn Kuteybe (276/889), Taberî (310/922), İbn Abdilberr (463/1070), Süyûtî (911/1505), Abdülazim ez-Zerkânî ve Subhî es-Sâlih bunlar arasındadır[100].

Bu görüşün eleştirilecek noktalarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Kur'ân'da sadece yedi kabilenin lügati değil, daha önce de ifade ettiğimiz gibi[101], kırk kadar lügat / lehçe tespit edilmiştir.

Bunun yanında, söz konusu yedi kabilenin tespitinde de birlik sağlanamamıştır. Lügatlerin belirlenmesinde fasih oluş esas alınmış fakat bu konuda da görüş birliğine varılamamıştır.

Abdullah b. Abbas'tan nakledilen: "Kur'ân yedi lügat üzere nâzil olmuştur. Bunlardan beşi Hevâzin asıllıdır"[102] şeklindeki rivâyet, zayıf tır. Çünkü râvîlerden Ebû Sâlih'in sika (güvenilir) olmadığı bildirilmiştir[103]. Taberî de, İbn Abbas'tan rivâyet edilen bu tür haberlerin isnadındaki zayıflık sebebiyle delil olamayacağını bildirmiştir[104]. Aynı şekilde Kâsimî (1914) de, bu rivâyetin delil olarak gösterilemeyeceğini kaydetmiştir[105].

Öte yandan, Kur'ân'ın bir kısmının Kureyş, bir kısmının Hüzeyl, Hevâzin, Yemen... vs. lügatleriyle indirildiğini söylemek, *Yedi Harf* hadisinde ısrarla vurgulanan "kolaylık" esasına da aykırı düşmektedir. Çünkü bir kabile, Kur'ân'ın bir kısmını kendi diliyle, geriye kalan büyük bir bölümünü ise başka kabilelerin lehçeleriyle okumak durumunda kalacaktır[106].

Bundan başka, birinci bölümde ilk sırada kaydettiğimiz Hz. Ömer hadisi de bu görüş aleyhine bir delil olarak görülmüştür. Çün-

---

100 Bkz: İbn Kuteybe, *age*, s. 33; Taberî, *age*, I, 29; Bâkıllânî, *Nüketü'l-İntisâr*, s.119; Zerkeşî, *age*, I, 219; Süyûtî, *age*, I, 47; Zerkânî, *age*, I, 181; Subhî Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 105-106.

101 Bkz: Giriş, Kur'ân'ın Dili bahsi.

102 Ebû Şâme, *age*, s. 92-93.

103 Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 416-417.

104 Taberî, *age*, I, 29.

105 Kâsimî, *Tefsir*, I, 287.

106 Zerkânî, *age*, I, 181-182; Subhî Sâlih, *age*, s. 105-106.

kü aralarında kıraat ihtilafı çıkan Hz. Ömer de, Hişâm b. Hakîm de Kureyş kabilesindendir. Öyleyse Hz. Ömer, Hişâm'ın kıraatını niçin yadırgamıştır? Eğer *Yedi Harf,* sadece yedi kabilenin dili demek olsaydı, bu iki sahâbînin, kıraatta ihtilafa düşmemeleri gerekirdi[107]. Demek ki *Yedi Harf,* sadece lehçe farklılığından doğan bir ihtilaf ve çeşitlilik değildir.

Bu konuda bizim ilave bir delilimiz de şudur: Bilindiği gibi Paygamberimiz, aralarında kıraat ihtilafı çıkan sahâbîlerin okuyuşlarını dinledikten sonra, hepsinin okuyuşlarını da tasvib ederek, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirildiğini hatırlatmış ve: *"Eğer sen* عزيزا حكيما - سميعا عليما *desen, azab âyetini rahmet, yahut rahmet âyetini azab'la bitirmedikçe, hepsi de doğrudur"*[108]. *"Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir:* غفورا رحيما - عليما حكيما *gibi"*[109]. *"*عزيزحكيم *yerine* سميع عليم *desen -çünkü Yüce Allah* سميع عليم *dir- rahmet âyetini azab'la, azab âyetini de rahmet'le karıştırmadığın sürece, hepsi de şâfidir, kâfidir"*[110]. *"... Eğer sen* غفورا رحيما *yahut* سميعا عليما *veya* عليما سميعا *desen, azab âyetini rahmet, rahmet âyetini de azab kılmadıkça bu böyledir (doğrudur)"*[111]. *"Rahmet âyetini azab, azab âyetini de rahmet kılmadıkça, Kur'ân'ın (bu okunuşlarının) hepsi de doğrudur"*[112], buyurmuştur. Bir âyeti سميعا عليما yerine عليما سميعا şeklinde okumanın yahut rahmet âyetini azab âyetiyle karıştırmamanın şive ve lehçe ile ne ilgisi olabilir? Demek ki *Yedi Harf*'i yedi lügat veya lehçe olarak açıklamak yeterli olmamaktadır.

Abdussabûr Şâhin de, *Târîhu'l-Kur'ân* isimli eserinde *Yedi Harf*'i incelerken, konunun bu bölümünde şunları kaydetmektedir: O halde el-Ahrufu's-Seb'a'nın mânâsı hakkında bizim benimsediğimiz görüş; lehçe değişikliklerini, yaş farkından ve bilgi seviyesindeki farklılıklardan doğan okuma farklarını, aynı şekilde bazı lâfızlarda ve cümlelerin tertibinde, kastedilen mânâyı bozmayacak şekildeki ihtilafları kapsa-

---

107 Zerkeşî, *age,* I, 219; Süyûtî, *age,* I, 47.

108 Ebû Dâvûd, *Vitr,* 22.

109 Ahmed b. Hanbel, *age,* II, 332, 440; Taberî, *age,* I, 11-12; İbn Hibbân, *Sahih,* II, 62.

110 San'ânî, *el-Musannef,* XI, 219-220.

111 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 124; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* II, 384.

112 Ahmed b. Hanbel, *age,* IV, 30.

maktadır. Bu konudaki hadisler, *Yedi Harf*ten ve sayının yedi olarak tahsisinden maksadın ne olduğunu kesinlikle sınırlandırmadığına göre, bu maksat hakkında ezbere hüküm vermek bize yaraşmaz... Bize göre, o devirde (asr-ı saadette) murad olunan *Yedi Harf*i bir kelimede birleşen veya Kur'ân'da dağınık olarak bulunan belirli veya belirsiz yedi lügate hasretmeğe çalışmamız, hakikatten uzaklaşmak demek olacaktır. Ve bütün bunlar, delilsiz ortaya çıkmak, rehbersiz olarak karanlığa dalmak demektir[113].

Bütün bunlarla birlikte bu görüşün, tamamen yanlış olduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü *Yedi Harf* bünyesinde, farklı kabilelerin farklı şiveleri sebebiyle, bir takım değişik kıraatların bulunduğu da bir gerçektir: İdğâm, ibdâl, hazif, i'lâl, imâle, teshîl, işmâm, sıla, bazı eş anlamlı kelimeler vb. farklılıklar bunlar arasındadır. Ama *Yedi Harf*in tamamı bu değildir. Şu halde bu görüşte tenkit edilecek husus, *Yedi Harf*i sadece yedi lügat gibi göstermektir.

c) Aynı Mânâya Gelen Değişik Lâfızların Yedi Vechi Olarak Değerlendirilmesi

Bazı bilginlere göre *Yedi Harf*; aynı mânâya gelen ve birbirine zıt olamayan değişik lâfızların yedi vechidir. Başka bir ifadeyle, aynı anlamı ifade eden çeşitli kelimelerin yedi vechidir. Meselâ "gel" anlamına gelen قربى - نحوى - قصدى - الىّ - اقبل - تعال - هلم kelimeleri gibi[114].

Bu görüşün taraftarlarının da çok olduğu bildirilmektedir: Abdullah b. Vehb (197/812), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Taberî (310/922), Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (321/933) gibi âlimler bu görüşü be-

---

113 Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 43. Eserin ilgili bölümü, Tayyar Altıkulaç tarafından terceme edilerek, *Diyanet Dergisi*, C. XII, sayı: 1-2 (1973)'de yayınlanmıştır.

114 Bkz: Kurtubî, *age*, I, 42-43; Zerkeşî, *age*, I, 220-222; Süyûtî, *age*, I, 46-47; Zerkânî, *age*, I, 174-175; Subhî Sâlih, *age*, s. 107.

nimseyenler arasındadır[115]. İbn Abdilberr (463/1070)'e göre fıkıh ve hadis ulemasının çoğunluğu bu kanaattedir[116].

Bu görüşün sahiplerinin bazı hadislerle; sahâbenin bazılarından nakledilen (meselâ Hz. Ömer'in فاسعوا lâfzını فامضوا şeklinde okuması, Abdullah b. Mes'ûd'un الاثيم lâfzını الفاجر şeklinde okutmasıyla ilgili) rivâyetlere dayandıkları bildirilmektedir[117].

Abdullah b. Mes'ûd'un bu konuda şöyle bir sözü nakledilmektedir: "Kurrâ'nın kıraatını dinledim ve onları birbirine yakın buldum. Öğrendiğiniz gibi okuyunuz. İhtilâftan ve münakaşadan sakınınız. Bu, sizden birinizin ("gel" anlamındaki) أَقْبِلْ - هَلُمَّ - تَعَالَ demesi gibidir"[118].

Enes b. Mâlik de, واقوم قيلا (Müzzemmil 73/6) âyetinin واصوب قيلا şeklinde okunmasına itiraz edilince: " اقوم - اصوب - اهدى hepsi de birdir" diye cevap vermiştir[119].

İbn Abdilberr, Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ın indiği harflerle darb-ı mesel kastettiğini; bunların, mefhumları aynı, lâfızları ayrı olan mânâlar olduğunu, birbirine zıt anlam ifade etmediği gibi, bir kıraatın mânâsının diğerine aykırı da olmadığını bildirmekte ve bu hususta Übeyy b. Kâb'ın, مشوا فيه (Bakara 2/20) lâfzını سعوا فيه ; Abdullah b. Mes'ûd'un da انظرونا (Hadid 57/13) lâfzını امهلونا şeklinde okumasını örnek göstermektedir[120]. Bununla beraber o, bunların ancak namaz dışında okunabileceğini, namazda okunmasının ise câiz olmadığını söylemektedir[121].

---

115 Bkz: Taberî, *age*, I, 25; Kurtubî, *age*, I, 42; Zerkeşî, *age*, I, 220; Süyûtî, *age*, I, 46; Zerkânî, *age*, I, 174; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 25.

116 Bkz: Zerkeşî, *age*, I, 220.

117 Süyûtî, *age*, I, 46-47; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, s. 80.

118 Ebû Ubeyd, *age*, s. 347; Beyhakî, *age*, II, 384-385; Zerkeşî, *age*, I, 218. İbn Mes'ûd'un benzer bir sözü için bkz: Ahmed b. Hanbel, *age*, I, 405; Heysemî, *age*, VII, 153; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XVIII, 36-37.

119 Taberî, *age*, I, 22; Kurtubî, *age*, I, 48; Heysemî, *age*, VII, 156.

120 Bkz: Süyûtî, *age*, I, 47.

121 Bkz: Zerkeşî, *age*, I, 222.

İbn Şihâb Muhammed b. Müslim ez-Zührî (124/741), bu harfler, helâl ve haram olmakta birbirine zıt olmayan bir şey hakkındadır[122], derken; Taberî de, *Yedi Harf*'le ilgili farklılıkların هلم - تعال gibi aynı mânâya gelen lâfzî farklılıklar olduğunu, değişik hükümler doğuran mânâ farkı olmadığını kaydetmektedir[123].

İbn Teymiyye (728/1328) de, Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği *Yedi Harf*'in, mânâ çelişkisine ve zıtlığa sebep olmadığını, İbn Mes'ûd'un "bu, sizden birinizin ("gel" anlamındaki) اقبل - هلم - تعال demesi gibidir", sözünde olduğu gibi, bazen aynı, bazen de yakın mânâları ifade ettiğini, bu hususta da müslümanların tartışmaya girmediklerini kaydetmekte ve bazen birisinin diğeriyle aynı anlamda olmadığını ve fakat iki mânânın da hak olduğunu, bu ihtilafın teğayyür ve tenevvü ihtilafı olduğu için, çelişki ve zıtlık ifade etmediğini bildirmektedir[124] .

Kâmil Miras, bir önceki görüş ile bu görüşü birleştirerek *Yedi Harf*'i; yedi Arap lehçesi ve bazı eş anlamlı kelimeler olarak değerlendirmiştir. Onun *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*nde konuyla ilgili ifadeleri şöyledir: " Şu halde tenzîl-i Kur'ân'ın gerek kelime ve gerek edâ-i kelime itibariyle seb'a-i ahruf denilen Kureyş, Hevâzin, Sakîf, Tayy, Yemen, Hüzeyl, Temîm kabilelerinin lügatları üzerine vukuu ve Asr-ı Saadette Kur'ân'ın bu yedi lügat üzerine okunduğu şüphesizdir. Kitâb-ı ilâhînin her kelimesi lügat-i seb'a ile kıraat edilmiş değildir. Belki ekseriyetle Kureyş lügati üzere nâzil olan Kur'ân'ın bazı kelimeleri meselâ Hüzeyl, bazısı Hevazin ve sair kabilelerin selîka-i lisaniyelerine göre nâzil olmuş ve öylece okunmuştur"[125]. Daha sonra müellif, *Yedi Harf*'le ilgili görüşlerden ikisini mâkul bularak, bunların; Arap lügatinden yedi fasih lügat ve mânâ yönünden birbirine yakın olan muhtelif lâfızlar olduğunu[126] ve *Yedi Harf* ile bu ikisinin kastedildiğini söylemektedir[127].

---

[122] Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 272; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22.

[123] Taberî, *age*, I, 22.

[124] İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 391.

[125] Kâmil Miras, *age*, VII, 316-317.

[126] Miras, *age*, VII, 321.

[127] Miras, *age*, VII, 322; IX, 28-29; XI, 230-231.

Osman Keskioğlu da, yukarıdaki görüşü destekler mahiyette: "Kolaylık olsun diye muhtelif lehçelerle okuyuşa Rasûlüllah müsaade etmişti... Bu ihtilaflar mânâyı bozacak bir şey değildir, kabile lehçelerinin icabı müteradif sözle okuyuşlardı. Kolaylık olduğundan ve maksadı da bozmadığından buna müsaade ve cevaz verilmiştir. İşte *Yedi Harf* budur... *Yedi Harf* üzerine nüzûl ile alâkalı kelimeler müteradifçe zengindir... Fakat onu ancak sahib-i vahy yapar. Onun için, kolaylık için yapılan müsaadeler Peygamber'in izniyledir. Rastgele kelime, müteradifi yerine konamaz" demektedir[128].

Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî'ye göre, bu tür rivâyetlerde zikredilen şeyler, *Yedi Harf*'i kapsamadığı gibi bunlar, Kur'ân'ın nâzil olduğu harfler için darb-ı mesel kabilinden söylenmiş, lâfzı farklı, mefhumu aynı olan mânâlardır[129].

Subhî es-Sâlih bu görüşü tenkit ederken; yukarıdaki rivâyetlere dayanılarak, müsteşrikler tarafından, Kur'ân'ın "mânâ ile kıraatı" fikrinin ortaya atıldığına dikkat çekmekte ve özetle şöyle demektedir: "Bunlar, bazı müfessir imamların iyi niyetle ortaya koydukları görüşlerdir. Fakat bununla, müsteşriklerin ve îmânı zayıf müminlerin şüpheye düşmelerine kapı açmışlardır. Problem, bazı âlimlerin: *Yedi Harf*'ten maksat, çeşitli lâfızlarla aynı mânânın yedi vecihle ifade edilmesidir: اقبل - هلم - تعال - عجل - اسرع vb. lâfızlarda olduğu gibi, demeleriyle ortaya çıkmıştır. Elbette müsteşrikler, bunu kendilerine dayanak yaparak, "mânâ ile kıraat, İslâmi hayatta en önemli nazariyedir; çünkü bu, Kur'ân nassını, her şahsın arzusuna teslim etmiş, herkes dilediği şekilde onu tespit etmiştir[130]", şeklinde bir görüş ileri sürmüşlerdir. Böylece nasslar, hakiki vecihlerinin dışında mânâlara hamledilmiştir. Oysa burada nazariye, "hadis"in mânâ ile rivâyetinde olduğu gibi, hakiki anlamıyla "mânâ ile kıraat" olarak isimlendirilemez. Çünkü Kur'ân ve kıraatlar, birbirinden farklı iki hakikattir. Kur'ân, beyan ve i'caz için Hz. Muhammed (sav)'e indirilen vahiydir. Kıraatlar ise, vahyedilen lâfızların, harflerin

---

[128] Bkz: Osman Keskioğlu, *Nüzûlünden Günümüze Kadar Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 177; ayrıca bkz: Keskioğlu, *Kur'ân Tarihi*, s. 100-107.

[129] Zerkânî, *age*, I, 175.

[130] R. Blachere, *İntroduction au Coran*, 69; T. Nöldeke, *Geschichte des Corans*, III, 105.

Kıraatlar ise, vahyedilen lâfızların, harflerin yazılışındaki veya şeddeli, şeddesiz vb. keyfiyetle ilgili hususlardaki farklılıktır"[131].

"Şâyet Rasûlüllah'ın, başlangıçta müslümanlara kolaylık göstermesi ve kendi lehçeleriyle okumalarına izin vermesi doğru ise bu, onların bu kıraatları sâbit kılmalarına ve Kur'ân'ın indiği harfler olarak yazmalarına izin verdiği anlamına gelmez. Şu halde Rasûlüllah'ın bu tür kıraatlarda çerçeveyi genişletmesi, özel bazı durumlarda bazı kimseler için kolaylık göstermesinden başka bir şey değildir. Hz. Peygamber'in ispatı ve vahiy katiplerinin tespiti ile bu gibi durumlarda izin verilenlere gelince bunlar, sayılı kelimeler olup, tevâtür yoluyla bize gelmiştir. Bunların dışındakiler, sahih âhâd yoluyla da olsa terk edilir. Çünkü Kur'ân'ın, Kur'âniyetini ispatta tevâtür şarttır. Bu ferdi durumları *Yedi Harf*'e teşmil edip genellemek ve bunu mânâ ile kıraatın bir şekli saymak suretiyle hadisin mânâsını bu şekilde anlamak mümkün değildir"[132].

Bütün bu izahlardan sonra, bu görüşün yanlış değil, yetersiz olduğunu ve *Yedi Harf*'e sınırlı bir açıklama getirdiğini; çünkü bu tür ihtilafların dışındaki vecihlere değinmediğini söylemek mümkündür.

Bu konudaki rivâyetler sahih olsa bile bunlar, *Yedi Harf* hadisini açıklamak için verilmiş misâllerden ibarettir. Dikkat edilirse bu görüş sahipleri, *Yedi Harf* ruhsatının esas gayesinin "kolaylık" olduğunu ve çelişki ifade etmediğini vurgulamak istemişlerdir. Bu husus, Abdullah b. Mes'ûd ve Enes b. Mâlik'in sözlerinde açıkça görülmektedir.

Bu misâllerden hareket ederek, Kur'ân'ın mânâ ile kıraatına müsaade edildiği sonucunu çıkarmak elbette yanlıştır. İlgili rivâyetlerin çoğunda geçen *"Doğru okudun"*, *"Böylece nâzil oldu"*, *"Rasûlüllah böyle okuttu"* şeklindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bunlar keyfi okuyuşlar değildir. Ayrıca, daha önce de temas edildiği gibi bunlar, âhâd haberlerdir; mütevâtir haber varken, buna uymayan âhâd haberle bir hükme varılmaz.

Öte yandan, bu rivâyetlerin sahih olanları göz önüne alınırsa, bunların sayısının birkaç kelimeyi geçmediği görülür. Bunları abartarak, Kur'ân'a nakîse getirme teşebbüsleri, tarafsızlıktan ve inandırıcı-

131 Subhî Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 107-108 (trc: M. Said Şimşek, s. 86).

132 Subhî Sâlih, *age*, s. 108.

lıktan uzak, art niyet ürünü başarısız girişimler olarak kalmaya mahkûmdur.

d) "Yedi"nin "Çokluk" Olarak Değerlendirilmesi

Yedi Harf'le ilgili bir görüş de şudur: *Yedi Harf*ten maksat; bilinen yedi sayısı olmayıp kolaylık, genişlik ve çokluktur. Kâdî İyâd (544/1149)[133], Kâsimî (1914)[134], Râfiî (1937)[135] gibi bilginler bu kanaattedir. İbnü'l-Cezerî de bu fikri iyi ve güzel bulmuş fakat, ileride temas edeceğimiz üzere, Ebû Bekre rivâyetinin, "yedi" ile gerçek sayının kastedildiğine delalet ettiğini söylemiştir[136].

Bu görüşe göre, es-Seb'a lâfzıyla belirli bir sayı kastedilmemiştir. On'lu sayılarda yetmiş'in, yüz'lü sayılarda yedi yüz'ün çokluğu ifade etmesi gibi, bir'li sayılarda da yedi çokluk ifade eder[137]. Nitekim İbn Manzûr (711/1311), yedi, yetmiş ve yedi yüz sayılarının Kur'ân, hadis ve Araplar nezdinde bazen çokluk maksadıyla kullanıldığını bildirerek, bu konuda âyet ve hadislerden örnekler vermektedir[138]. Ebû Şâme el-Makdisî de aynı hususa işaret etmektedir[139].

Bu hususta Frantz Buhl (1932): "Bu hadiste "yedi" sayısı, ihtimal "birçok" mânâsına gelmektedir ve ahruf kelimesinin ne demek olduğu açıkça bilinmiyor, bununla beraber bu rakam, olduğu gibi kabul edildi ve ahruf kelimesine hiç de isbat edilmeyen "kıraat" mânâsı verildi", demektedir[140].

İsmail Hakkı İzmirli (1946) de *Yedi Harf* konusuna temas ederken: "Kavl-i sahiha göre *Yedi Harf* ile teysir ve teshil ve tevsi kasdolunmuştur, yoksa aded kast olunmamıştır. Arap dilinde yedi ile

---

133 Bkz: Süyûtî, *el-İtkân*, I, 45.
134 Kâsimî, *Tefsîr*, I, 287.
135 Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 68.
136 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 26.
137 Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 99; Hâzin, *age*, I, 9; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 25-26; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 20; Süyûtî, *age*, I, 45-46; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, II, 180; Kâsimî, *age*, I, 287; Zerkânî, *age*, I, 173; Subhî Sâlih, *age*, s. 103-104.
138 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 146-147.
139 Ebû Şâme, *age*, s. 99.
140 F. Buhl, "Kur'ân", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1008.

âhâdde, yetmiş ile aşerâtta, yedi yüz ile mîâtta kesret kasd olunurdu" demektedir[141].

Bu hususta İsmail Cerrahoğlu hocamız da şunları söylüyor: "Kanaatimizce burada üzerinde durulması icab eden diğer bir husus da, hadiste geçen yedi rakamının sâmî kavimler indinde ifade ettiği mânâdır. Gerek Kur'ân-ı Kerim'de ve gerekse diğer mukaddes kitaplarda, kesretten kinâye olarak birçok adedlerin kullanıldığını görmekteyiz. Zaten hadislerin ifadesinden de bu husus biraz sezilmektedir. Cibril üç defa gidip geliyor, dördüncüde *Yedi Harf*'e müsaade ediliyor. Acaba bu yedi rakamının ifade ettiği şey, yedi sayısı mıdır? Yoksa birçokluğun ifadesi midir?"[142]. Abdullah Draz da aynı hususa dikkat çekmektedir[143].

Suat Yıldırım bu konuda şunları kaydetmektedir: "*Yedi Harf* hakkındaki izahlardan biri de, anlaşılması daha kolay olan şu görüştür: Kur'ân indiğinde Arapları, muhtelif kabilelere ve lehçelere dağılmış buldu. Bunlar, hac mevsimi sayesinde müşterek bir lisana da sahip idiler. Kur'ân, her ne kadar bu müşterek lehçe ile nâzil olmuş ise de, geniş kitle olan avamın alışkanlıklarını gözetmek istedi. Yedi rakamından gaye, sayının hakikati değil, çokluktur. Keza Arap lehçesi olması da şart değildir. Hintli, Türk, Alman, Kur'ân'ı bazı fonetik husûsiyetleriyle okurlarsa da, elden gelen gayreti sarf ettiklerinden dolayı, yanlış okuduklarını iddia etmek doğru değildir[144]. *Yedi Harf* hakkındaki bütün rivâyetler, başkasının okuyuşunu kınamaktan menetmek gayesini ortaya koymaktadır. Kâdî İyâd bu görüşü benimsemiştir"[145].

Maurice Bucaille, *Yedi Harf* konusuyla ilgili olmamakla birlikte, Kur'ân'daki yedi sayısı üzerine şunları kaydetmektedir: "Alemler tabiri Kur'ân'da onlarca defa geçer. Gökler ise, sadece çoğul olarak geçmekle kalmaz, ayrıca sembolik bir değer belirten 7 rakamıyla nitelendirilir. 7 rakamı, bütün Kur'ân'da, muhtelif hususlar içinde 24 defa kullanılır. Bu rakam ekseriya "müteaddit" anlamına gelirse de, bu

---

141 İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s. 16-17.

142 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 99; *Tefsir Tarihi*, I, 55.

143 Bkz: Draz, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru* (trc: S. Akdemir), s. 39.

144 Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 74.

145 Yıldırım, *age* ve yer (Adil Kemal, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 85-86'dan).

rakamın bu mânâdaki kullanılışının sebebi açık olarak bilinmemektedir. Yunanlılarda ve Romalılarda da 7 rakamının, aynı müphem bir çokluk mânâsını ifade ettiği anlaşılıyor"[146].

Öte yandan, Kur'ân ve hadislerde geçen bu tür sayıların tefsiri yapılırken, bunların gerçek mânâsıyla birlikte, çokluktan kinâye olabileceklerine de dikkat çekilmiştir. Meselâ:

وَلَوْ اَنَّ مَافِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلاَمٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَانَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيم

"Şâyet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de, arkasından yedi deniz daha katılarak (mürekkep olsa), yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Allah, öyle üstündür, öyle hikmet sahibidir" (Lokman 31/27).

Bu âyetteki "yedi" sözü, çokluktan kinâyedir. Daha fazla deniz mürekkep olsa, Allah'ın sözleri - hâşâ- tükenir anlamında değildir[147]. Çünkü Allah'ın ilmi sonsuz ve sınırsızdır. Şu halde buradaki "yedi"den maksat, çokluktur; denizler ne kadar çok olursa olsun, Allah'ın kelimeleri yazmakla tükenmez, demektir.

Kezâ اَلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا (Mülk 67/3): *"O, yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattı"* âyetindeki yedi sayısı, gerçek mânâsında değerlendirildiği gibi, "çokluk" olarak da yorumlanmıştır[148].

اِنْ تَسْتَغْفِرْلَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ الله لَهُمْ (Tevbe 9/180): *"Onlar için yetmiş defa af dilesen, Allah onları yine affetmez..."* âyetindeki yetmiş; Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (710/1300)[149], el-Hasen b. Muhammed en-Nîsâbûrî (728/1327)[150], el-Kâdî el-Beydâvî (791/1389)[151], Ahmed Mustafa el-Merâğî[152] ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın da[153] aralarında bulunduğu bazı bilginler tarafından "çokluk" olarak değerlendirilmiştir[154]. Elmalılı bu

---

[146] Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes Kur'ân ve Bilim* (trc: S. Yıldırım), s. 208-209.

[147] Râzî, Tefsir, XXV, 157; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 75.

[148] Bkz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 5161.

[149] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 138.

[150] Nîsâbûrî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, X, 139.

[151] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 513.

[152] Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, 655.

[153] Elmalılı, *age*, IV, 2595.

[154] Bkz: Râzî, *age*, XVI, 148; Ebû Şâme, *age*, s. 99; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, X, 655.

âyeti izah ederken: "Yedi, yetmiş, yedi yüz ism-i adedleri mutlak teksirde şâyidir"[155], demektedir. Ebû Şâme el-Makdisî de aynı hususa işaret etmektedir[156].

Peygamber Efendimiz bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ يَاْكُلُ فِى مِعىً وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَاْكُلُ فِى سَبْعَةِ اَمْعَاءٍ

"Mü'min, bir bağırsağına, inkârcı ise yedi bağırsağına yer[157]."

Bu hadiste, "yedi" sayısı değil, yemenin azlığı veya çokluğu yahut da genel olarak, ihtiraslı olup olmama konusu kastedilmiştir[158].

"Ümmetim, 73 fırkaya ayrılacaktır"[159], hadisi de, bazı bilginler tarafından çokluktan kinâye olarak değerlendirilmiştir[160].

Aynı şekilde *"Ümmetimden yetmiş bin kişi sorgusuz sualsiz cennete girecektir"*[161], anlamındaki hadisin de çokluktan kinâye olduğu açıktır[162].

"Kıyâmetin dehşetinden insanlar öyle terlerler ki, çıkan terleri, yetmiş arşın yere kadar nüfûz eder"[163], hadisi de böyledir. Bu konuda daha başka misâller bulmak mümkündür[164].

Görüldüğü gibi bazı âyet ve hadislerde geçen sayılar, çokluktan kinâye olarak kullanılmıştır. Bunun gibi, konumuzla ilgili hadislerde geçen "es-Seb'a / yedi" lâfzı da kanaatimizce çokluktan kinâyedir.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan ayrı olarak, bu konuda rivâyet edilen hadislerden bazıları da dikkat çekicidir. Zira *Yedi Harf*'le ilgili hadislerin bazılarında Kur'ân'ın üç, dört, beş ve on harf üzere indirildiğini bildiren rivâyetler de vardır. Bunların çoğu sened yönünden

---

155 Yazır, *age* ve yer. Ayrıca bkz: İbn Manzûr, *age*, VIII, 146.

156 Ebû Şâme, *age*, s. 99.

157 Buhârî, *Et'ıme*, 12; Müslim, *Eşribe*, 182-185.

158 Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, XI, 384.

159 Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1; Tirmizî, *Îmân*, 18; İbn Mâce, *Fiten*, 17.

160 Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi- Giriş*, s. 164-165.

161 Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 8; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 316.

162 Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî*, XXIII, 45; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XXIII, 117.

163 Buhârî, *Rikâk*, 47.

164 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 26.

zayıf olmakla birlikte, bu konudaki anlayışı göstermesi bakımından önemlidir.

Bu konuda başka bir delilimiz de şudur: Bilindiği gibi Peygamberimizin hadisleri arasında bazı sözler vardır ki, bunlar maddeli / şık'lı hadislerdir. Meselâ o, " *İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir*" buyurmuş[165] bunları açıklamış; *"Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı altıdır"* buyurmuş[166], bunları saymış; *"Yedi sınıf insan vardır ki, Allah onları hiçbir gölge bulunmayan günde (Kıyâmette), kendi gölgesinde gölgelendirir"* demiş[167] bunları da bildirmiş; *"On şey fıtrat icabıdır" buyurmuş*[168] bunları da saymıştır.

Fakat Peygamberimiz: *"Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir"* buyurmuş ama bunların ne olduğunu teker teker saymamıştır. Çünkü ortada "yedi adet" sayılacak, sıralanacak bir şey mevcut değildir. Nitekim sahâbe de bunu "genişlik, çokluk, kolaylık, ruhsat" olarak değerlendirmiş olacak ki, birisi gidip de: "Yâ Rasûlallah! Bu *Yedi Harf* nedir, bize bunu sayar mısınız, açıklar mısınız?" demek ihtiyacını duymamıştır. Herhalde onlar da, *Yedi Harf*'i, yedi maddelik, sayılacak bir şey olarak görmemişlerdir. Eğer böyle değerlendirmemiş olsalardı, Kur'ân gibi üzerinde titredikleri önemli bir konuda, mutlaka Peygamberimizden bir açıklama isterlerdi.

Bu görüşe karşı çıkanlar da olmuştur. Meselâ Süyûtî ve Subhî Sâlih bunlar arasındadır. Ancak, aşağıda da görüleceği üzere, her iki bilginin de tenkitleri ve karşı delilleri tatmin edici değildir.

Süyûtî, bu görüşü reddederken, daha önce metin ve meallerini kaydettiğimiz *"...Onu ümmetime hafiflet, dedim. Üçüncüde bana: Onu Yedi Harf üzere oku, dedi", "...Nihayet Yedi Harfe ulaştı", "...Mîkâil, artırmasını iste, dedi. Tâ ki Yedi Harf'e ulaştı"* anlamındaki hadislerle aşağıda mealini tekrar kaydedeceğimiz Ebû Bekre hadisini delil olarak göstermektedir. Söz konusu hadis şöyledir:

Abdurrahman b. Ebî Bekre, babasından rivâyet etmiştir: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Cebrâil ve Mîkâil bana geldiler. Cibrîl: Kur'ân'ı*

---

[165] Buhârî, *Îmân*, 1; Müslim, *Îmân*, 19.
[166] Buhârî, *Cenâiz*, 2; Müslim, *Selâm*, 4.
[167] Buhârî, *Ezân*, 36; Tirmizî, *Zühd*, 53.
[168] Müslim, *Tahâre*, 56; Ebû Dâvûd, *Tahâre*, 29.

bir harf üzere oku, dedi. Mîkâil: Artırmasını iste, dedi. Cibrîl: Onu Yedi Harf üzere oku. Rahmet âyetini azab'la yahut azab âyetini rahmet'le bitirmediğin sürece bunların hepsi de şâfidir, kâfidir, dedi[169]. Ancak bu hadisle ilgili olarak Süyûtî şu ilaveyi de nakletmektedir: *"Mîkâil'e baktım, sustu. Bildim ki sayı sona ermiştir"*[170].

Süyûtî'nin naklettiği bu ilave, hadisi nakleden Ahmed b. Hanbel ve Taberî gibi kaynaklarda mevcut değildir. Biz bu fazlalığı, Ebû Amr ed-Dânî'nin *Câmiu'l-Beyân* isimli eseriyle[171], İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı kitabında[172] gördük. Daha önceki bir araştırmamızda da, Ebû Amr ed-Dânî'nin eserlerinin İbnü'l-Cezerî ile Süyûtî'nin başlıca kaynakları arasında bulunduğunu tespit etmiştik[173]. Muhtemeldir ki bu iki bilgin de, söz konusu hadisi buradan nakletmişlerdir. Demek ki Ebû Bekre'den nakledilen bu rivâyette, *"Mîkâil'e baktım, sustu. Bildim ki sayı sona ermiştir"* ilavesi mevcut değildir. Bu bakımdan bu fazlalığın sıhhati şüphelidir.

Şâyet bu fazlalık sahih olsa bile bu, sayının yedi ile sınırlı olduğunu yine de kesin olarak göstermez. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Arapça'da çokluktan kinâye olarak kullanılan sayılar arasında yedi de vardır. Hadislerde geçen konuşmalar, sayı yedi'ye gelince son bulmaktadır. Demek ki ruhsat "çok" hale getirilmiştir; artık konuşmayı uzatmanın bir mânâsı yoktur. Bu sebepten, ilk çokluk ifade eden sayıda hadisler son bulmaktadır. Şu halde Süyûtî'nin delil olarak gösterdiği bu hadisler, konuyu "çokluk" olarak değerlendirmeye bir engel teşkil etmemektedir.

Subhî Sâlih ise bu konu hakkında şunları kaydetmektedir: "Âlimlerin şu soruyu sormaları kaçınılmazdı: Sayı şu *Yedi Harf*e münhasır mıdır, yoksa bundan maksat, hasr kastedilmeden, okuyucu için bir kolaylık ve genişlik midir? Burada hasrı uzak görenler, tevâtür derecesine ulaşan nasslardan ayrıldıklarına aldırmamışlardır. Kaldı ki nassların yedi sayısını çokça zikretmeleri, yedi sayısının kastedilme-

---

169 Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 41; Taberî, *age*, I, 18.

170 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 46.

171 Bkz: Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 3b.

172 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 26.

173 Bkz: Abdurrahman Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 184-185, 187.

diğini akıl dışı bırakmaktadır. Özellikle hadis, direkt olarak vahyi ve nüzûlünü konu ediniyorsa. Bu gibi durumlarda Rasûlüllah, haberi kapalı olarak anlatmaz ve mefhumu olmayan bir sayı zikretmez. Sahâbe âlimleri, itikatla ilgili olan bir hususta böyle bir şey nakletmemişlerdir. Ama hadislere aldırış etmeyen ve onları terk etmede yahut onları zâhirlerinden başka mânâda kullanmada işi aceleye getirenler şu görüşü ileri sürdüler: Yedi'den maksat, sayının kendisi değildir. Ondan maksat, kolaylık ve genişliktir. On'luk sayıda yetmiş, yüz'lük sayılarda da yedi yüz'de olduğu gibi, bir'li sayılarda da yedi lâfzı çokluk ifade eder, muayyen sayı kastedilmez. Böyle bir görüşün Kâdî İyâd'a nispet edilmesi gariptir. Ki o, hiçbir şeyi sahih rivâyete tercih etmemiştir. Lâkin Süyûtî, bu görüşü nasslara dayanarak[174] güçlü bir şekilde reddetmektedir. Öyleyse burada yedi'den maksat, çokluk değildir. Aksine, âlimlerin çoğunun anladığı şekliyle hasr ifade etmektedir. Bu sebepledir ki, belli sayıyı araştırıp bulmaya büyük önem vermişlerdir"[175].

Subhî Sâlih'in dediğinin aksine, yedi'yi çokluk mânâsında anlayanların, hadisleri umursamazlık edip nasslardan kaçındıkları söylenemez. Çünkü hadisi kimse reddetmemekte, sadece yorum farkı olmaktadır. Görüşlerden hangisine sahip olursa olsun, bütün âlimlerin yaptıkları sadece bir yorumdur. Bu da, hadislerde *Yedi Harf*'in mahiyetinin açıklanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

İlgili hadislerde yedi'nin zikredilmiş olması, bunun hasr ifade ettiğini göstermez. Daha önce de kaydettiğimiz gibi sayı, ilk çokluk rakamına gelince bırakılmıştır.

Öte yandan, bilginlerin bir bölümünün yedi'yi gerçek mânâsında değerlendirdiği doğrudur. Ancak onlar da, bu yedi'nin ne olduğunun tespitinde görüş birliğine varamamışlar, değişik hususları saymışlar, bazen de konuyla ilgisi olmayan şeyler söylemişlerdir. İşin daha ilgi çekici yönü ise, yedi'nin içinde kalmak için, bazen birisinin iki-üç madde içinde saydığını, diğeri bir maddede saymış; bazen de, *Yedi Harf*'e girdiği halde, sayı yetmediği için, bazı hususlar konu dışında

---

[174] Süyûtî'nin delilleri yukarıda meallerini hatırlattığımız hadislerdir.

[175] Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s. 103-104, trc: S. Şimşek, *Kur'ân İlimleri*, s. 84.

bırakılmıştır ki bunlar hakkında bundan sonraki bahiste misâller verilecektir.

Bundan başka, bu yedi'nin, çokluk ve kolaylık olarak değerlendirilmesinin, *Yedi Harf* gerçeğine zarar verdiği de söylenemez. Üstelik Peygamberimiz ve ashabından, *Yedi Harf*'i açıklayıcı kesin bir bilgi de nakledilmemiştir. Aksine, ilgili rivâyetlerdeki olayların mahiyeti ve konuyla ilgili sözler incelenince, *Yedi Harf*'in ne olduğunu açık seçik ortaya koymak yerine, bunlarda hep "kolaylık" esasının vurgulandığı görülmektedir. Bunun yanında bu meselenin mahiyetini araştırmanın itikatla bir ilgisi de bulunmamaktadır.

Öyleyse *Yedi Harf*; müslümanlara Kur'ân okumada kolaylık ve genişlik sağlamak için verilmiş bir ruhsattır. Bu ruhsatın hangi hususlarda olduğu da bundan sonraki bahiste ele alacağımız vecihlerde zikredilmiştir. Ancak illâ yedi'yi bulmak için zorlamanın bir faydası da yoktur.

Bütün bunlardan sonra *Yedi Harf*'in; yedi ile sınırlı olmayan ve Kur'ân'ın bir an önce benimsenip yayılabilmesi gayesiyle getirilmiş bir "kolaylık, genişlik ve çokluk" esasına dayanan bir takım vecihler, okuma kolaylıkları olduğunu söyleyebiliriz.

e) Yedi Harf 'in "Yedi Vecih" Olarak Değerlendirilmesi

Yedi Harf konusunda ele alacağımız son görüş de şudur: *Yedi Harf*ten maksat, yedi vecihtir.

Bu görüşü savunanlar da çoktur. Bunlar arasında: Ebû Hâtim es-Sicistânî, İbn Kuteybe, Ebü'l-Fadl er-Râzî, Kâdî b. Tayyib el-Bâkıllânî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, İbnü'l-Cezerî, Abdülazîm ez-Zerkânî, Subhî es-Sâlih, Abdussabûr Şâhin gibi âlimler bulunmaktadır.

Bu görüş sahipleri, kendilerine göre yedi vechi tespite çalışmışlardır. Aşağıda da görüleceği üzere bunların çoğu ortak vecihlerdir.

Ancak, birisinin bir vecih içine aldığını, bir diğerinin vecihten saymaması yahut aynı hususun, bazen bir, bazen iki üç madde içinde zikredilmesi, kanaatimizce, yedi sayısına bağlı kalma sıkıntısından doğmuştur.

Biz burada önce, bu âlimlerin görüşlerini misâllere yer vermeden kaydedeceğiz. Daha sonra kaydedilen bütün vecihleri ayrıntılı bir şekilde ve örnekler vererek kendi görüşümüz olarak tespit edeceğiz.

ea) Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye Göre Yedi Vecih

Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/869), Arap lügatlarındaki farklılıkları incelediğini, bunların yedi çeşitte toplanabileceğini ve Kur'ân-ı Kerîm'in de bunları (müteferrik olarak) ihtiva edecek şekilde nâzil olduğunu ifade ederek, yedi vechi şu şekilde sıralamaktadır:

1. Bir kelimeyi onun yerine başka bir kelimeye çevirmek.
2. Bir harfi başka bir harfe çevirmek.
3. Takdim-tehir.
4. Harf ziyadesi veya noksanlığı.
5. Aslî harekenin değişmesi.
6. İ'rab farklılığı.
7. Tefhîm-terkîk, feth-imâle, idğâm-izhâr gibi farklılıklardır[176].

eb) İbn Kuteybe'ye Göre Yedi Vecih

Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (276/889), *Te'vîlü Müşkili'l-Kurân* isimli eserinde: "Ben, kıraatlardaki ihtilaf vecihlerini iyice düşündüm ve şu yedi vechi buldum", diyerek bunları şöyle sıralamaktadır:

1. Kelimenin irabında veya harekesinde meydana gelen ve fakat yazısında ve mânâsında değişiklik olmayan farklılıklar.
2. Kelimenin irabında veya harekesinde meydana gelen, mânâsını değiştiren fakat yazılışı değişmeyen farklılıklar.
3. Kelimenin irabında değil de, harflerindeki değişikliktir ki mânâ değişir, yazı değişmez.
4. Kelimede yazılış şeklini değiştirip, mânâyı değiştirmeyen farklılıklar.
5. Kelimede yazılışın ve mânânın değiştiği ihtilaf çeşidi.
6. Takdim ve tehirle meydana gelen farklılık.

---

[176] Mukaddimetân, s. 221-228.

7. Ziyade ve noksanlıkla ortaya çıkan ihtilaflar[177].

Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî (403/1013) de aynı vecihleri nakletmiştir[178].

Bu vecihlerde zikredilmeyen idğâm, izhar, ihfâ, imâle, tefhîm, beyne beyne, işmâm vb. kıraat farklılıklarının, birinci veche dâhil olduğu bildirilmiştir[179]. İbnü'l-Cezerî de *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr* isimli eserinde bunların eksikliğini tenkit etmiş[180], fakat bunların birinci veche katılabileceğini söyleyerek, kendisi de -tespit ettiğini bildirdiği- vecihlere almamıştır[181].

Günümüz âlimlerinden Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş* isimli kitabında; Süleyman Ateş de *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eserinde, İbn Kuteybe'nin tespit ettiği bu vecihleri nakletmektedirler[182].

ec) Ebü'l-Fadl er-Râzî'ye Göre Yedi Vecih

Ebü'l-Fadl er-Râzî (290/902), *el-Levâih* isimli eserinde *Yedi Harf*'le ilgili vecihleri şöyle tespit etmiştir:

1. İsimlerde müfred, tesniye, cemi, müzekkerlik ve müenneslik yönünden meydana gelen farklılıklar.

2. Fiillerdeki mâzî, müzârî, emir gibi tasrif yönünden ortaya çıkan ihtilaflar.

3. İrab vecihlerinde meydana gelen farklılıklar.

4. Ziyadelik ve noksanlık farklılıkları.

5. Takdim ve tehir farklılıkları.

6. İbdal ile ilgili ihtilaflar.

---

177 İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 36-38.

178 Bkz: Sayrafî, *Nüketü'l-İntisâr*, s. 120-123; ayrıca bkz: Kurtubî, *Tefsir*, I, 45-46.

179 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 40.

180 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 28.

181 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 26-27.

182 Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 72-73; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 27-28.

7. Feth, imâle, terkîk, tefhîm, tahkik, teshîl, idğâm, izhar vb. lehçe ihtilaflarıdır[183].

Subhî Sâlih, bu vecihlerde harflerin değişmesi hususunun bulunmayışına dikkat çekmiştir. Buna mukabil o, ikinci sırada kaydedilen vechin, başlı başına bir vecih olarak zikredilmeyip, irab vecihlerine (üçüncü veche) dâhil edilmesinin daha uygun olacağını söylemişse de[184] bunlar, birbirinden farklı iki özellik olduğu için, bu görüşünün haklı olduğu söylenemez.

Abdülazîm ez-Zerkânî *Menâhilü'l-İrfân fi. Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde, yukarıda kaydettiğimiz Ebü'l-Fadl er-Râzî'nin görüşünü tercih ederek bu vecihleri etraflı bir şekilde izah etmektedir[185].

ed) Mekkî b. Ebî Tâlib'e Göre Yedi Vecih

Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045), *el-İbâne an Meâni'l-Kırâât* isimli eserinde, *Yedi Harf*in ne mânâya geldiğini izah ederken, bunun; lâfzı bir, mânâsı değişik olan, lâfzı da mânâsı da değişik olan, yazılışı bir olsa da olmasa da (nokta farklılığı gibi) kelimenin değişmesiyle meydana gelen, kelime ziyadeliği ve noksanlığı, harf ziyadeliği ve noksanlığından meydana gelen vecihler, harf değişiklikleri ve takdim tehirden ortaya çıkan vecihler olduğunu bildirdikten sonra, *Yedi Harf*i; helâl, haram, nâsih, mensuh, emir, nehiy vb. olarak izah etmeye çalışanların görüşlerini reddetmektedir[186].

Bundan sonra müellif, kıraatların yedi veche şamil olduğunu bildirerek, yukarıda kaydettiğimiz İbn Kuteybe'nin görüşlerine bazı ilave ve açıklamalar yapmak suretiyle -bu hususu da belirterek- aynı vecihleri sıralamaktadır[187].

ee) Ebû Amr ed-Dânî'ye Göre Yedi Vecih

Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî (444/1053), *Câmiu'l-Beyân* isimli kıymetli eserinde, *Yedi Harf* in bulunduğu yerlerin çok olduğunu bil-

---

[183] Bkz: İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 27; Askalânî, *age*, IX, 26; Süyûtî, *age*, I, 46.

[184] Bkz: Subhî Sâlih, *age*, s. 116.

[185] Bkz: Zerkânî, *age*, I, 155, 169-171.

[186] Mekkî, *el-İbâne*, s. 34-35.

[187] Bkz: Mekkî, *age*, s. 36-40.

direrek, bunları yedi vecih içinde toplamadan, teker teker misâllerle anlatmaktadır. O, bu vecihleri madde madde saymamış olmakla birlikte, bunları 19 esasta toplamak mümkündür:

1. Lâfzın değiştirilip başka bir lâfza nakledilmesi.
2. İsbat ve hazif.
3. Edatların değişmesi.
4. Müfred ve cemi olması.
5. Müzekker ve müennes olması.
6. İstifham ve haber olması.
7. Teşdid ve tahfif ile okunması.
8. Hitab ve ahbar olması.
9. Ahbar ani'n-nefs ve ahbar an ğayri'n-nefs (kelimenin nefs-i mütekellim veya haber olarak kıraatı).
10. Takdim, tehir.
11. Nefy ve nehy.
12. Emir ve haber.
13. Sadece irabın değişmesi.
14. Lâzimi harekenin değişmesi.
15. Hareke veya sükûnla kıraat.
16. İttiba veya terk. Meselâ sâkin nûn'un kesre veya zamme ile okunması :فَمَنِ اضْطُرَّ veya فَمَنُ اضْطُرَّ (Bakara 2/173).
17. Tasrif veya terki. Meselâ وَعَادًا وَثَمُودَ (Furkan 25/38) ifadesindeki ilk kelimeyi tenvin ile veya tenvinsiz okumak.
18. Lügatlerin ihtilafı.
19. Lügatlerde tasarruf: İzhar, idğâm, med, kasr, feth, imâle, beyne beyne, hemz, hazf veya ibdal, tahfif, iskân, revm, işmâm, sekt vb. ile kıraattır[188].

---

188 Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 4b-5b.

ef) İbnü'l-Cezerî'ye Göre Yedi Vecih

Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (833/1429), *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr* isimli eserinde, otuz küsur yıl düşündükten sonra, bu konuda şu yedi vechi tespit ettiğini söylemektedir:

1. Yazıda ve mânâda değişiklik olmadan, harekelerdeki farklılıklar.

2. Yazıda değişiklik olmadan sadece mânâyı değiştiren harekelerdeki farklılıklar.

3. Yazıda değil de, mânâda değişiklik yapan harf ihtilafları.

4. Bunun zıddı. (Yani mânâda değil, lâfızda değişiklik yapan harf ihtilafları).

5. Hem yazıda, hem mânâda değişiklik yapan harf ihtilafları.

6. Takdim ve tehir farklılıkları.

7. Ziyadelik ve noksanlık hususundaki farklılıklar[189].

Yukarıdaki ilgili bahse bakılırsa görülecektir ki, İbnü'l-Cezerî'nin bu tespitleri, İbn Kuteybe'nin tespitleri gibidir. Bu vecihler arasında lehçe farklılıklarının bulunmaması tenkit edilmiştir[190]. Ancak İbnü'l-Cezerî, gerekiyorsa, bunların birinci madde içinde mütâlaa edilebileceğini ifade ederek şöyle demektedir: İzhar, idğâm, revm, işmâm, tefhîm, terkîk, med, kasr, imâle, feth, tahkik, teshîl, ibdal, nakl vb. usûlde anlatılan şeyler, lâfız mânâ çeşitliliğini değiştiren ihtilaflardan değildir. Çünkü bu değişik sıfatlar, edâya mahsus olup, onu bir lâfız olmaktan çıkarmaz. Şâyet bir lâfız olmaktan çıktığı farz edilse bile, o takdirde birinci vecihten olur[191].

eg) Subhî es-Sâlih'e Göre Yedi Vecih

Subhî es-Sâlih (1987), *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli kitabında, İbn Kuteybe ve Ebü'l-Fadl er-Râzî'nin görüşlerini birleştirerek aşağıdaki vecihleri tespit etmiştir:

---

[189] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 26.

[190] Zerkânî, *age*, I, 163; Subhî Sâlih, *age*, s. 116.

[191] İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 26-27.

1. Mânâ ister değişsin ister değişmesin, irab vecihlerindeki farklılıklar.

2. Harflerdeki farklılıklar. Bu da, yazının şekli değişmeden mânânın değişmesiyle veya mânâ değişmeden yazının değişmesiyle olur.

3. İsimlerin müfred, tesniye, cemi, müzekker ve müennes oluşlarındaki farklılıklar.

4. Bir kelimenin diğer bir kelime ile değişmesiyle meydana gelen farklılık.

5. Takdim ve tehir ihtilafları.

6. Ziyade ve noksanlık ihtilafları.

7. Lehçe farklılıkları: Feth, imâle, terkîk, tefhîm, hemz, teshîl, müzâri harfinin meksur okunması, kalb, müzekker mim'lerinin işbâı / sılası ve işmam gibi[192].

Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati isimli eserinde *Yedi Harf*'i etraflı bir şekilde inceleyen İsmail Karaçam hocamız, konuyla ilgili pek çok görüşü tetkik ettikten sonra netice olarak, *Yedi Harf*'in mahiyeti konusunda Subhî Sâlih'in tespit ettiği yedi vechi tercih ederek şöyle demektedir: "Bu son görüşü, hem bu görüşten evvelki dört büyük âlimin (Ebü'l-Fadl er-Râzî, İbn Kuteybe, İbnü'l-Cezerî ve el-Kâdî İbnü't-Tayyib'in) varmış oldukları neticelerin bir özeti olması, hem de tenkit konusu hususların giderilmiş olması bakımından itimada şâyân görmekteyiz"[193].

Bu görüşlerin değerlendirilmesi

Buraya kadar kaydettiğimiz "yedi vech"i esas alan görüşleri değerlendirince şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. *Yedi Harf*'i, yedi vecih olarak ilk defa etraflıca inceleyip tespit edenler Ebû Hâtim es-Sicistâni ile onun talebesi İbn Kuteybe'dir. Ebû Hâtim es-Sicistânî Arap dilindeki farklılıkları esas alarak *Yedi Harf*'i izah etmeye çalışırken, İbn Kuteybe kıraatları esas alarak izah etmiştir[194].

---

192 Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s. 109-113.

193 İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü*, s. 106.

194 Hasen Ziyâüddîn Itr, *el-Ahrufu's-Seb'a*, s. 163.

2. Kâdî b. Tayyib, Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî, görüşlerini İbn Kuteybe'den istifade ederek ortaya koymuşlardır.

3. Ebü'l-Fadl er-Râzî, İbn Kuteybe'nin üç vechini almış, kendisi dört yeni vecih daha ilave etmiştir.

4. Ebû Amr ed-Dânî, İbn Kuteybe ile Ebü'l-Fadl er-Râzî'nin görüşlerini ayrıntılı olarak ve yedi sayısına bağlı kalmadan tespit etmiştir.

5. Subhî es-Sâlih, İbn Kuteybe'den aldığı beş veche ilaveten (beş vecihten ikisini bir maddede toplayıp dörde indirerek) Ebü'l-Fadl er-Râzî'den de üç vecih almış ve bunları birleştirerek kendi görüşü olarak tespit etmiştir.

6. Sonuç olarak bu konuya orijinal katkısı olanlar:

a) İlk defa yedi vechi tespit etmekle Ebû Hâtim es-Sicistânî ve onun öğrencisi İbn Kuteybe,

b) İbn Kuteybe'nin tespit ettiği vecihlere yeni vecihler ilave edip meseleyi daha da olgunlaştırmakla Ebü'l-Fadl er-Râzî,

c) Bu iki bilginin tespit ettiği vecihleri, onların sınıflandırmalarına ve ifade tarzlarına tabi olmadan ve belli bir sayıya (yani yedi sayısına) bağlı kalmadan, daha ayrıntılı vecihler tespit etmekle Ebû Amr ed-Dânî'dir. Ancak onun tespit ettiği vecihler biraz dağınıklığa kaçmıştır; bir madde içinde toplanabilecek bazı hususlar, bir kaç maddeye dağıtılmıştır. Meselâ 1 ve 18; 3 ve 6; 7 ile 14, 15; 8 ile 9; 11 ile 13. vecihler birer madde içinde düşünülebilirdi.

7. *Yedi Harf* ten maksadın, yedi vecih olduğunu söyleyenler, belli bir yedi vecih üzerinde ittifak edememişlerdir. Bununla beraber bunların çoğu ortak vecihlerdir.

8. Ebû Amr ed-Dânî hariç, *Yedi Harf*i tespite çalışanlar, görüşlerini izah ederken, kendilerini "yedi" ile sınırlandırdıkları için, bir madde içinde bazen birden fazla hususu zikretmek zorunda kalmışlardır. Üstelik birisinin bir madde içinde mütâlaa ettiğini, bir başkası -aynı şeyleri- başka başka maddeler halinde değerlendirmiştir. Meselâ Subhî Sâlih'in ilk maddedeki izahı, İbn Kuteybe'nin ilk iki maddesini teşkil etmektedir[195]. Aynı şekilde Dânî'nin 4. ve 5. sırada zikrettiklerini

[195] Krş: İbn Kuteybe, *age*, s. 36-37; Subhî Sâlih, *age*, s. 109.

Subhî Sâlih 3. maddede[196]; keza Ebü'l-Fadl er-Râzî'nin 6. ve 7. sırada zikrettiklerini de 7. maddede kaydetmiştir[197]. Ayrıca buraya kadar kaydettiğimiz her bir âlime ait vecihlerden hiçbirisi, kendi başlarına, bilinen bütün vecihleri kapsamamakta, birbirinin tamamlayıcısı olmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, bizce bu görüş, yani Yedi *Harf*i "vecih" olarak değerlendiren görüş, en mâkul görüştür. Tenkit edilecek husus ise, -Ebû Amr ed-Dânî hariç- "yedi" içinde kalma mecburiyetinin duyulmuş olmasıdır.

Öyleyse son iki görüşü (yani yedi'den maksat "çokluktur" ve bir takım "vecihlerdir" görüşlerini) birleştirerek şöyle diyebiliriz: *Yedi Harf*; yedi sayısına bağlı kalmaksızın, buraya kadar kaydettiğimiz ve aşağıda topluca örnekleriyle kaydedeceğimiz bir takım vecihlerdir.

f) Yedi Harf 'te Bizim Tercihimiz

Bize göre *Yedi Harf*; sayıyla sınırlı olmayan bir takım vecihlerde ifadesini bulmaktadır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde, *Yedi Harf*le ilgili olarak, derleyebildiğimiz bütün görüşleri tespit edip, gerekli tenkitleri de yapmış olduk. Şimdi de, kendi tercihimiz olarak ve yedi ile sınırlı kalmadan, daha önceki müelliflerden aldığımız vecihleri örneklerle izah edelim.

Burada şunu hemen ifade edelim ki, *Yedi Harf*i kesin çizgilerle ve tam olarak tespit etmek bizce mümkün değildir. Çünkü konunun kendisi buna müsait değildir.

*Yedi Harf*i; genişlik, kolaylık ve ruhsat olarak değerlendirdiğimize göre, işte bu "ruhsat"ın lehçe farklılıkları ve başka sebeplerle meydana gelen başlıca şu hususlarda gerçekleştiğini söyleyebiliriz:

---

196 Krş: Dânî, *age*, vr: 4b; Subhî Sâlih, *age*, s. 109-110.

197 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 27; Süyûtî, *age*, I, 46; Subhî Sâlih, *age*, s. 112.

Yedi Harf 'le Gerçekleşen Vecihler

1- Harekesi değişen, fakat mânâsı ve sûreti değişmeyen vecih:

Meselâ: الْقُدُسِ (Bakara 2/87, Mâide 5/110, Nahl 16/102) kelimesini İbn Kesîr'in Kur'ân'ın her yerinde الْقُدْسِ şeklinde okuması[198].

وَلاَيُضَارَّ كَاتِبٌ وَلاَشَهِيدٌ (Bakara 2/282) âyetinin, Ebû Ca'fer kıraatında[199] وَلاَيُضَارْ şeklinde okunması.

وَيَضِيقُ صَدْرِى (Şuarâ 26/13) âyetinin, Ya'kûb kıraatında[200] وَيَضِيقَ صَدْرِى şeklinde okunması.

Görüldüğü gibi, bu misâllerde, kelimelerin yazılışı aynı, harekeleri farklıdır; ancak bu farklılıklar mânâyı değiştirmemektedir.

2- Harekesi ve mânâsı değişen, fakat sûreti değişmeyen vecih:

وَلاَ تُسْئَلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ (Bakara 2/119) âyetindeki وَلاَ تُسْئَلُ lâfzını, Nâfi' ve Ya'kûb وَلاَ تَسْئَلْ şeklinde okumuşlardır[201]. Bu durumda nehiy anlamı çıkar ve: "Cehennemliklerden sorma (onlara ne yapacağımı ben bilirim!)" demektir. İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer, ve Halefü'l-Âşir ise, وَلاَ تُسْئَلُ tarzında okumuşlardır ki "Cehennemliklerden sen sorumlu değilsin", anlamındadır.

اِنَّ فِى ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ (Rûm 30/22) âyetindeki لِلْعَالِمِينَ kelimesini, İmam Âsım'ın râvîsi Hafs, yukarıda yazıldığı gibi; diğerleri ise لِلْعَالَمِينَ şeklinde okumuşlardır[202]. لِلْعَالِمِينَ kıraatına göre anlam: "Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır"; لِلْعَالَمِينَ kıraatına göre ise, "şüphesiz bunda, âlemler (herkes) için ibretler vardır" şeklinde olur[203].

---

198 Dânî, *age*, 74.
199 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 237; Paluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 39.
200 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 335; Paluvî, *age*, s. 101.
201 Dânî, *age* ve yer; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 221.
202 Dânî, *age*, s. 175; İbnü'l-Cezerî, *age* ve yer.
203 Beğavî, *age*, III, 481; Zemahşerî, *age*, III, 218; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, XII, 252; Beydâvî, *age*, II, 244.

هُنَالِكَ الْوَلاَيَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ (Kehf 18/44) âyetindeki الْوَلاَيَةُ lâfzını Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir الْوِلاَيَةُ ; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb الْوَلاَيَةُ şeklinde okumuşlardır[204]. الْوَلاَيَةُ kıraatına göre: "İşte burada yardım ve dostluk, hak olan Allah'a mahsustur"; الْوِلاَيَةُ şeklindeki okuyuşa göre ise, "işte burada hükümranlık, hak olan Allah'a mahsustur" demektir[205].

Bu örneklerde, kelimelerin yazılışı aynı, harekeleri farklıdır ve bu farklılıklar da mânâyı değiştirmektedir.

3- Harfleri ve mânâsı değişen, fakat sûreti değişmeyen vecih:

اَفَلاَ تَعْقِلُونَ (A'râf 7/149) âyetinin, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, el-Kisâî ve Halefü'l-Âşir tarafından[206] اَفَلاَ يَعْقِلُونَ şeklinde okunması. Birinci kıraata göre mânâ: "Düşünmüyor musunuz?"; diğer kıraata göre ise: "Düşünmüyorlar mı?" şeklindedir.

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَا اَسْلَفَتْ (Yûnus 10/30) âyetindeki تَبْلُوا lâfzını Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir تَتْلُوا ; diğerleri de تَبْلُوا olarak okumuşlardır[207]. تَبْلُوا kıraatına göre: "Herkes geçmişte yaptıklarının imtihanını verir (iyi veya kötü karşılığını, faydasını veya zararını görür)"; تَتْلُوا şeklindeki kıraata göre ise, "orada herkes, geçmişte yaptıklarını okur (amel defterini okur)" yahut "herkes daha önce yaptığı amellerine tabi olur, peşinden gider (yani amelleri onu cennete veya cehenneme götürür)" şeklinde bir anlam ortaya çıkar.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا ... (Hucurât 49/6) âyetindeki فَتَبَيَّنُوا kelimesini Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir فَتَثَبَّتُوا ; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb فَتَبَيَّنُوا okumuşlardır[208]. فَتَبَيَّنُوا şeklindeki kıraata göre (beyân mastarından): "İyice araştırın, iyi

---

204 Dânî, *age*, s. 143; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 311.

205 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 145; Taberî, *Tefsir*, XV, 251; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 486; Râzî, *Tefsir*, XXI, 129; Kurtubî, *Tefsir*, X, 411.

206 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 257; Paluvî, *age*, s. 62.

207 Dânî, *age*, s. 121; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 283.

208 Dânî, *age*, s. 202; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 376.

anlayıp dinleyin"; فَتَثَبَّتُوا kıraatıyla ise, "acele ile değil teennî ile hareket edin, işin sâbit olup olmadığının açıklanmasını isteyin" mânâsı anlaşılır.

Bu misâller, kelimelerin asıllarının noktasız olduğu göz önüne alınırsa şekil itibariyle aynı olmakta; fakat farklı şekilde telâffuz edilmesinden dolayı farklı mânâlar ortaya çıkabilmektedir.

4- Harfleri ve sûreti değişen, fakat mânâsı değişmeyen vecih:

الصِّرَاطَ kelimesinin Kunbül ve Ruveys rivâyetlerinde السِّرَاطَ şeklinde okunması[209].

وَيَبْصُطُ (Bakara 2/244) kelimesinin Dûrî, Ebû Amr, Hişâm, Halef, Ruveys ve Halefü'l-Âşir kıraatlarında[210] وَيَبْسُطُ şeklinde okunması.

الْمُصَيْطِرُونَ (Tûr 52/37) kelimesini Kunbül ve Hişâm "sîn" ile, Hafs hem "sâd" hem "sîn" ile, Hamze'nin râvîsi Halef işmâm ile, Hallâd ise hem "sâd" ile hem işmâm ile okumuştur[211]. Aynı şekilde بِمُصَيْطِرٍ (Ğâşiye 88/22) kelimesinde bulunan "sâd" harfini Hişâm "sâd" ile Hamze'nin râvîsi Halef işmâm ile Hallâd ise hem "sâd" hem işmâm ile okumuştur[212].

Bu örneklerde, kelimelerin birer harf farkıyla şekli değişmekte, fakat mânâlar aynı kalmaktadır.

5- Lehçelerin edâ ve şive farklılığından doğan vecihler:

Feth-İmâle (موسى - عيسى gibi kelimelerde); terkîk-tefhîm (خبيراً - بَصيراً gibi kelimelerde); hemz-teshîl (ءَأَنْذَرْتَهُمْ - ءَاَعْجَمِيٌّ gibi yerlerde); nakil (خَلَوا إلى - قَدْ اَفْلَحَ gibi lâfızlarda); sıla-işba' (مِنْهُمُوا - عَلَيْهِمُوا gibi yerlerde); işmâm (قِيلَ - غِيظَ gibi kelimelerde) vb. vecihlerdir ki bunlar (bazı kıraatlarda) Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde

---

209 İbnü'l-Cezerî, *age,* I, 271-272; Paluvî, *age,* s. 7.

210 Ayrıca İbn Zekvân ve Hallâd ile diğer bazı râvîlerden (sâd ve sîn ile) iki türlü okunuş rivâyet edilmiştir. Bkz: İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 228-229; Paluvî, *age,* s. 36; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzeb,* s. 97.

211 Dânî *age,* s. 204; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 378; Paluvî, *age,* s. 129.

212 Dânî *age,* s. 222; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 378; Paluvî, *age,* s. 144.

lar (bazı kıraatlarda) Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde mevcuttur[213]. Ancak bunlar, kelimenin sûretinde ve mânâsında hiçbir değişiklik meydana getirmezler.

6- Fiillerin mâzî, müzârî, emir gibi tasrifi yönünden farklı vecihler:

وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرَاهِيمَ مُصَلّٰى (Bakara 2/125) âyetinde geçen وَاتَّخِذُوا lâfzını Nâfi' ve İbn Âmir, haber olmak üzere mâzî sîgasıyla وَاتَّخَذُوا şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir ise, وَاتَّخِذُوا tarzında emir kipiyle okumuşlardır[214]. وَاتَّخِذُوا kıraatına göre mânâ: "Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (ve orada namaz kılın)"; وَاتَّخَذُوا kıraatına göre ise, "onlar da (Hz. İbrahim'in zürriyeti), İbrâhim'in makamını namazgâh (namaz yeri) edindiler" şeklinde anlaşılır.

وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (Âlü İmrân 3/157) âyetindeki يَجْمَعُونَ kelimesini Âsım'ın râvîsi Hafs yukarıda yazıldığı gibi "yâ" ile, diğerleri ise "tâ" ile تَجْمَعُونَ şeklinde okumuşlardır[215]. يَجْمَعُونَ kıraatına göre mânâ "Allah'ın rahmeti, onların (münafıkların) topladıkları (dünyalıklar) dan daha hayırlıdır"şeklinde olur; muhatap kipiyle تَجْمَعُونَ şeklindeki okuyuşa göre hitap müminlere olur ve âyet: "Allah'ın rahmeti, sizin topladığınız dünyalıklardan daha hayırlıdır" anlamına gelir ki, her iki mânâ da, ifade ettiği gerçek açısından doğru ve haktır.

قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ (Enbiyâ 21/112) âyetinin, Hafs dışında diğer mütevâtir kıraatlarda[216] قُلْ رَبِّ şeklinde emir sîgasıyla okunması. Buna göre ilkinin anlamı: "Dedi ki: Rabbim (aramızda) hak ile hükmet"; diğerinin anlamı ise: "De ki: Rabbim (aramızda) hak ile hükmet" şeklinde olur.

---

213 Bunlar hakkında geniş bilgi edinmek için, Kıraat kitaplarının genellikle baş tarafında yer alan ve bu tür bilgi ve kaideleri konu edinen ilk bölümlerine bakılmalıdır. Msl. bkz: Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebsıra*, vr: 21a-63b; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 42b-111b; *et-Teysîr*, s. 19-71; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*. Bu eserin 1. cildinin tamamı ile II. cildinin ilk 200 sayfası; Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, I, 107-357.

214 Dânî, *age*, s. 76; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 222.

215 Dânî, *age*, s. 91; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 243.

216 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 223; Paluvî, *age*, s. 95.

Bu misâllerde, yazı aynı olmakta ve fakat farklı sîgalarda okundukları için anlam değişmektedir.

7- İsimlerde müfred, tesniye, cemi vb. hususlardaki farklı vecihler:

كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ (Bakara 2/285) âyetindeki كُتُبِهِ lâfzını Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir كِتَابِهِ şeklinde müfred olarak; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise yukarıda yazıldığı gibi cemi olarak okumuştur[217]. Müfred kıraata göre "kitâb"dan kastedilenin Kur'ân-ı Kerîm olduğu anlaşılır. Buna göre mânâ: "Hepsi Allah'a, meleklerine, Kitabına (Kur'ân'a) ve peygamberlerine îmân ettiler" demek olur. Ancak, yine müfred kıraata göre "kitâb" kelimesinin cinsi ifade için olup, sadece Kur'ân değil, bütün semâvî kitapların kastedildiğini söyleyenler de vardır. Çoğul kıraata göre ise, Kur'ân dâhil bütün ilâhî kitapların kastedildiği açıktır.

ما كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللهِ شَاهِدِينَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ

"Müşriklerin, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken, Allah'ın mescidlerini imar etme yetkileri yoktur..." (Tevbe 9/17). Bu âyette bulunan مَسَاجِدَ kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb müfred olarak مَسْجِدَ ; Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer, ve Halefü'l-Âşir cemi olarak مَسَاجِدَ şeklinde okumuşlardır. Müteâkip âyette geçen مَسَاجِدَ ise, ittifakla cemi olarak okunmuştur[218]. Buna göre müfred kıraat olan "Mescid"den, Mescid-i Harâm'ın kastedildiği anlaşılır. Cemi kıraat "Mesâcid"den de yine öncelikle Mescid-i Harâm'ın anlaşılacağı bildirilmiştir; çünkü Kâbe, bütün mescidlerin kıblesidir. Ayrıca bu kelime çoğul olduğundan, mescidlerin en şereflisi olan Mescid-i Harâm'ı da imar edemeyecekleri öncelikli olarak anlaşılacaktır. Buna ilave olarak cemi kıraatla, bütün mescidlerin bu hükme dâhil olacağı da âşikârdır.

بَلٰى مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ (Bakara 2/81) âyetindeki خَطِيئَتُهُ kelimesini, Nâfi' ve Ebû Ca'fer çoğul olarak خَطِيئَاتُهُ , diğer Kıraat

---

217 Dânî, *age.* s. 85; İbnü'l-Cezerî, *age.* II, 237.

218 Dânî, *age*, s. 118; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 278.

İmamları ise müfred olarak خَطِيئَتُهُ şeklinde okumuşlardır[219]. Müfred kıraata göre: "Evet, kim bir günah işler de, suçu kendisini kuşatırsa..." mânâsı; cemi kıraata göre ise: "Evet, kim bir günah işler de, suçları kendisini kuşatırsa..." anlamı elde edilir.

Bu örneklerde, kelimelerin asılda yazılışları aynı, kıraatları farklı olduğu için, (tekil ve çoğul olarak) mânâlar da değişmektedir.

8- Edatların değişmesi ile meydana gelen vecihler:

اَوْ اَنْ يُظْهِرَ (Mü'min 40/26) âyetinin, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer kıraatlarında[220], başında hemze olmadan وَ اَنْ يُظْهِرَ şeklinde okunması. Buradaki kıraat farklılığı, Kûfe Mushaflarında اَوْ , diğerlerinde ise وَ şeklinde imlâ edilmiştir[221].

وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ (Müddessir 74/32) âyetindeki إِذْ lâfzının, Nâfi', Hafs, Hamze, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir tarafından bu şekilde; diğerleri tarafından إِذَا şeklinde okunması[222].

وَلَا يَخَافُ عُقْبَيهَا (Şems 91/15) âyetinin, Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer tarafından فَلَا يَخَافُ şeklinde okunması[223]. Buradaki kıraat farklılığı da Medîne ve Şam Mushaflarında "fâ" ile, diğer Mushaflarda "vav" ile ifade edilmiştir[224].

9- İsbat ve hazifde (ziyâde ve noksanlıkta) meydana gelen vecihler:

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ (Bakara 1/116), âyetinin İbn Âmir tarafından vav'sız olarak okunması[225]. Bu kıraat Şam Mushaflarında bu şekilde tespit edilmiştir[226].

---

219 Dânî, *age*, s. 74; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 218.
220 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 365; Paluvî, *age*, s. 120.
221 Dânî, *el-Mukni'*, s. 106.
222 Dânî, *et-Teysîr*, s. 216; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 393.
223 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 401; Paluvî, *age*, s. 145.
224 Dânî, *el-Mukni'*, s. 108.
225 Dânî, *et-Teysîr*, s. 76; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 220.
226 Dânî, *el-Mukni'*, s. 102.

وَسَارِعُوا (Âlü İmrân 3/133) lâfzının Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer tarafından vav'sız olarak سَارِعُوا şeklinde okunması[227]. Bu kıraat da Medîne ve Şam Mushaflarında korunmuştur[228].

وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الاَنْهَار (Tevbe 9/100) âyetinin İbn Kesîr kıraatında مِنْ ilavesiyle مِنْ تَحْتِهَا şeklinde okunması[229]. Bu kıraat Mekke Mushaflarında bu şekilde, diğer Mushaflarda ise "min"siz olarak tespit edilmiştir[230].

10- Takdîm ve te'hîr ile değişen vecih:

فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا *" Onlar ki hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, savaştılar ve öldürüldüler"* (Âlü İmrân 3/195). Bu âyetteki وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا ibaresini Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir takdim-tehirle وَقُتِلُوا وَقَاتَلُوا şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise başta yazıldığı şekilde okumuştur[231]. Başlıktaki kıraata göre mânâ yukarıdaki gibidir; diğer kıraata göre ise, "savaşarak öldürüldüler"; yahut "bir kısmı öldürüldü ama diğerleri yılmadan savaşa devam etti" şeklinde olur. Bununla ilgili başka izahlar da yapılmıştır[232]. Ayrıca aynı ifadede geçen وَقُتِلُوا lâfzı, İbn Kesîr ve İbn Âmir tarafından وَقُتِّلُوا şeklinde şeddeli olarak okunmuştur ki bu da mübalağa ifade eder ve "kesilip doğrandılar" anlamına gelir[233]. Âyetteki bütün kıraatlar göz önüne alınınca daha geniş ve daha kapsamlı anlamlar elde edilebilmektedir.

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ (Tevbe 9/111). Âyetteki فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ibaresini Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir takdim tehirle فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ şeklinde; diğer Kıraat İmamları ise başta yazıldığı gibi okumuşlar-

---

227 Dânî, *et-Teysîr*, s. 90; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 242.
228 Dânî, *el-Mukni'*, s. 102.
229 Dânî, *et-Teysîr*, s. 119; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 280; Paluvî, *age*, s. 66.
230 Dânî, *el-Mukni'*, s. 104.
231 Dânî, *et-Teysîr*, s. 93; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 246.
232 Aradaki vav'ın tertib ifade etmediği; yahut Arapların öldürülme emâreleri belli olduğunda benzer ifade tarzını kullandıkları nakledilmiştir.
233 Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 187; Râzî, *Tefsir*, IX, 151.

dır[234]. İlk kıraata göre mânâ: "Allah yolunda öldürülür ve öldürürler; yani bir kısmı şehid olurken, diğer bir kısmı yılmadan savaşa devam eder" şeklinde anlaşılır. Çoğunluğun okuyuşuna göre ise mânâ şöyle olur: "Onlar Allah yolunda savaşıp inkârcıları öldürürler ve ölünceye, şehid düşünceye kadar savaşmaktan geri kalmazlar"[235].

Hz. Osman Mushaflarının noktasız ve harekesiz olduğu göz önüne alınınca, yukarıda verilen iki örnek de nakledilen kıraatlara müsaittir.

Takdim tehir, bir kelime içindeki harflerde de görülebilir. Meselâ (A'raf 7/165) بِعَذَابٍ بَيْئِسٍ lâfzının, Ebû Bekr Şu'be'den ikinci bir rivâyet olarak بَيْئَسٍ şeklinde nakledilmesi böyledir[236]. (Bu kelimeyi Nâfi' ve Ebû Ca'fer بِيسٍ , İbn Âmir بِئْسٍ şeklinde okumuşlardır[237]).

11- Bir harfin, kendisine yakın bir mahrece ibdâli ile meydana gelen vecih:

وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ (Vâkıa 56/29) âyetinin, Hz. Ali'den rivâyet edilen[238] bir kıraatta وَطَلْعٍ şeklinde okunması.

وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ (Sâffât 37/178) âyetinin, İbn Mes'ûd tarafından[239] عَتَّى حِينٍ şeklinde okunması.

وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ (Kaf 50/10) âyetindeki "sin" harfinin, şâz bir kıraatta "sad" ile okunması[240].

Bu tür kıraatlar âhâd haberle geldiği, mütevâtir kıraatlara ve Mushaf yazısına aykırı olduğu için okunmaz[241].

---

234 Dânî, *age*, s. 93; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 246, 281.
235 Râzî, *age*, XVI, 198.
236 Dânî, *age*, s. 114.
237 Dânî, *age* ve yer; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 272; bu kıraatların tevcihi için bkz: Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 300, Kamhâvî, *Talâiu'l-Beşer*, s. 101.
238 Taberî, *Tefsir*, XXVII, 180-181.
239 Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, II, 593.
240 *Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 223.
241 Mekkî, *age*, s. 38-39.

12- Mânâ değişmeksizin, bir kelimenin başka bir kelime ile değişmesiyle meydana gelen vecih:

اِنْ كَانَتْ اِلاَّ صَيْحَةً (Yâsîn 36/26) âyetinin, İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen bir kıraatta اِنْ كَانَتْ اِلاَّ زَقْيَةً şeklinde okunması[242].

كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (Kâria 101/5) âyetini Abdullah b. Mes'ûd ve Saîd b. Cübeyr'in كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ şeklinde okuması[243].

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ (İnşirah 94/2) âyetinin, Enes b. Mâlik'e izafe edilen şâz bir kıraatta وَحَلَّلْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ şeklinde okunması[244].

Bunlar da âhâd haberle geldiği, On Kıraat arasında bulunmadığı, mütevâtir habere muhalif ve Mushaf yazısına da aykırı olduğu için, Kur'ân olarak okunması câiz olmaz[245].

13- Mânâ ve sûretin değişmesiyle meydana gelen vecih:

وَمِنْهَا جَائِرٌ (Nahl 16/9) âyetinin, Hz. Ali'den nakledilen bir kıraatta وَمِنْكُمْ جَائِرٌ şeklinde okunması[246]. Mütevâtir kıraata göre: "(Doğru yoldan) sapan da var" anlamı; diğer kıraata göre de: "(Doğru yoldan) sapanlarınız da var" mânâsı elde edilir.

فَاسْعَوْا اِلَى ذِكْرِ اللهِ (Cuma 62/9) âyetinin, Hz. Ömer'den rivâyet edilen bir kıraatta فَامْضُوا اِلَى ذِكْرِ اللهِ şeklinde okunması[247]. Mütevâtir kıraata göre: Allah'ı anmağa koşun"; diğer kıraata göre ise: "Allah'ı anmağa gidin" anlamı elde edilir.

كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ (Bakara 2/20) âyetinin, Übeyy b. Kâ'b'a izafe edilen bir rivâyette سَعَوْا فِيهِ şeklinde okunması[248]. Burada birincisinde "yürümek", ikincisinde "koşmak" anlamı vardır. Bu tür kıraatlar da, yukarıdaki misâllerde bahsettiğimiz sebepler yüzünden okunmaz.

---

242 Taberî, *age*, I, 23; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 123.
243 Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Sûretü'l-Kâria, 101.
244 *Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 229.
245 Bkz: Mekkî b. Ebî Tâlib, *age* ve yer.
246 Hindî, *age*, II, 600.
247 Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Sûretü'l-Cumua, 62.
248 Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 104.

Bizim derlediğimiz vecihler bunlardır. Bunlara benzer daha başka vecihler bulmak yahut yukarıda kaydedilen vecihlerden bazılarını birleştirmek mümkündür.

Vecihler, mütevâtir On Kıraatta bulunanları öne alınmak sûretiyle sıralanmıştır.

*

Yedi Harf ruhsatı uyarınca, gerçekleşen vecihleri başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

1- Lehçelerin edâ ve şive farklılığından doğan kıraat çeşidi: Feth-imâle, hemz-teshîl, terkîk-tefhîm, nakil, med, idğâm, işmâm, sekte... vb. sırf şîve ve uslûb farklılığından kaynaklanan ve sadece bir takım ses özelliklerinden ibaret olan vecihlerdir ki, bunlar mânâda hiçbir değişiklik meydana getirmezler. Bunları basit bir anlatımla; bizim konuşma üslûbumuzda, aynı kelimeleri farklı tavır ve edâ ile söylememiz gibi düşünebiliriz. Bu bakımdan bunları ihtilaftan saymak bile gerekmez; belki okuyuşta bir ses zenginliği ve çeşni olarak değerlendirmek daha uygun olur.

Bu tür vecihler, mütevâtir kıraatlarda çoktur; hattâ kıraatların büyük çoğunluğunu -belki de yüzde seksenini- bunlar teşkil eder. Bu bakımdan ihtilaf gibi görünen farklılıkların büyük çoğunluğunun "kitâbî değil şifâhî olduğunu"[249] söyleyebiliriz.

2- Mushafların yazısına uygun olarak; takdîm-te'hîr (فَيُقْتَلُونَ ويَقْتُلُونَ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ .), hazif-isbat (تَجْرِي تَحْتَهَا - تجْرِي مِنْ تَحْتِهَا), fiillerin tasrîfi (قال رَبِّ - قُلْ رَبِّ), isimlerin müfred veya cemi olması (رِسَالَتَهُ - رِسَالاتِهِ) vb. sayıları çok olmayan bu tür ihtilaflar, mütevâtir kıraatlarda varsa okunur; yoksa, Kur'ân tevâtürle sâbit olduğu için, bunların Kur'ân olarak okunması ittifakla câiz olmaz.

3- Mushafların yazısına uymayan, eş anlamlı yahut çelişki ve zıtlık olmayan mânâlara sahip kelimelerle kıraat çeşidi: (فَاسْعَوْا) yerine (فامْضُوا) demek; (الْعِهْنِ) yerine (الصُّوفِ) okumak; (مَشَوْا) yerine (سَعَوْا) demek gibi. Mushaf yazısına ve mütevâtir kıraatlara uymadığı için,

249 Suat Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 79.

mek gibi. Mushaf yazısına ve mütevâtir kıraatlara uymadığı için, bunların Kur'ân olarak okunması da ittifakla câiz değildir[250].

Okuyucuda tereddüt bırakmamak için şu hususu önemle belirtelim ki; yeryüzündeki bütün müslümanların elinde bulunan Mushafların hepsi de birdir, aynıdır. Bu, Peygamberimizin Allah katından aldığı ve öylece ümmetine tebliğ ettiği, okutup yazdırdığı, bütün ashâb ve onlardan sonra gelen nesiller tarafından da aynen okunan, okutulan ve yazılan ve günümüze kadar hem yazılarak, hem de ezberlenmek sûretiyle -çift metotla- tevâtüren bize intikal eden Kur'ân-ı Kerîm'dir. Yukarıda kaydettiğimiz, On Kıraat'ta bulunmayan vecihler, Kur'ân'dan sayılmaz; Kur'ân olarak okunmaz. Bunlar, bazı kaynaklarda yer almış, âhâd haberlerden ibarettir; Kur'ân ise tevâtürle sâbit olmuştur.

Bu bölümde, *Yedi Harf*'in mahiyeti ile ilgili görüşleri incelemiş olduk. Bundan sonraki bölümde, *Yedi Harf*'le ilgili diğer meseleler üzerinde durulacaktır.

---

250 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 38-39; Kurtubî, *Tefsir*, I, 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEDİ HARF'LE İLGİLİ DİĞER MESELELER

YEDİ HARF'LE İLGİLİ DİĞER MESELELER

Eserimizin bu bölümünde, buraya kadar incelenen bahislerin dışında, *Yedi Harf*'le ilgili tamamlayıcı bazı hususlar üzerinde durulacaktır.

Aşağıda kaydedilecek bahisler, *Yedi Harf*'in mahiyeti hakkında bilgi ve fikir edinildikten sonra daha kolay anlaşılabilecek hususlar olduğu için, konuya yabancı okuyucuya kolaylık sağlamak gayesiyle bu bölümde toplanmıştır.

A) YEDİ HARF RUHSATININ VERİLİŞ SEBEBİ

Bu konuda söz söylemiş bütün bilginlerin de ortak kanaati olduğu üzere *Yedi Harf*; müslümanlara, Kur'ân-ı Kerîm'i kolayca okuyup anlamaları için, Yüce Allah tarafından bahşedilmiş bir ruhsat, kolaylık, genişlik ve rahmettir[1]. Nitekim bazı rivâyetlerde Peygamber Efendimiz: *"Allah'ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna gücü yetmez"*[2]. *"Ey Cibrîl! Ben, ümmî bir ümmete gönderildim; bunlar arasında kocamış kadınlar, ihtiyar erkekler, köle ve cariyeler ve hiç kitap okumamış kimseler vardır"*[3]. *"Onu ümmetime hafiflet"*[4]. *"Muhakkak ki Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisini okursanız güzel okumuş olursunuz*[5]. *"Rahmet âyetini azab'la, azab âyetini rahmet'le karıştırmadığın sürece hepsi de şâfidir kâfidir"*[6]. *"Şüphesiz ki bu Kur'ân Yedi Harf üzere indi-*

---

1 Zerkeşî, *el-Bürhân*, I. 227; Muhammed Zekiyyüddîn, *Tenvîru'l-Ezhân*, s. 23.

2 Müslim, *Salâtü'l-Musâfirîn*, 274; Ebû Dâvûd, *Vitr*; 22; Nesâî, *İftitâh*, 38.

3 Tirmizî, *Kırâat*, 11; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 60.

4 Müslim, *Salâtü'l-Musâfirîn*, 273; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 127.

5 Ahmed b. Hanbel, *age*, IV, 205.

6 San'ânî, *el-Musannef*, XI; 219; Ahmed b. Hanbel, *age*, V, 124;

rilmiştir; ondan kolayınıza geleni okuyun"[7], buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir.

Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber (sav)'in, müslümanlara Kur'ân'ı bir lügat üzere okuttuğunu, fakat bunun kendilerine zor geldiğini, bunun üzerine Cebrâil'in gelip: "Ey Muhammed! Kur'ân'ı her kavme kendi lügati ile okut" dediğini söylemiştir[8].

Yedi Harf konusunun izahına orijinal katkıları olan eski bilginlerimizden İbn Kuteybe (276/889); her kavme, alıştıkları dilleriyle Kur'ân okumalarına izin verilmesinin, Yüce Allah tarafından bahşedilmiş bir kolaylık olduğuna işaret ederek: "Hüzeyl kabilesinden olan bir kimse حَتّٰى حِينٍ yerine عَتّٰى عِينٍ; Esed kabilesinden olan: تِعلمون - تِعْلَم - تِسْوَدُّ - اَلَمْ اِعْهَدْ - ; Temîmli hemze ile, Kureyşli hemzesiz okur. Bir başkası قِيلَ ve غِيظَ kelimelerini kesre ile beraber işmâm yaparak ve لَاتَأْمَنَّا 'de de idğâmla birlikte işmâm ile okur" demekte ve şöyle devam etmektedir: "Şâyet kabilelerden her biri çocukluğunda, gençliğinde ve erişkinliğinde alıştığı dilinden vazgeçmekle emrolunsaydı, bu onlara zor gelir ve büyük yük olurdu. Ve bu da ancak uzun bir eğitim, dili zorlama ve âdetlerden ilgiyi kesmekle mümkün olurdu. İşte Yüce Allah, diğer dînî konularda olduğu gibi, lehçeleri konusunda da müslümanlara rahmet ve lütfuyla muamele ederek genişlik ve kolaylık sağlamıştır"[9].

Ebû Şâme el-Makdisî (665/1267)'nin kaydettiğine göre, Kâsim b. Sâbit el-Avfî (302/914), *Kitâbü'd-Delâil* isimli eserinde, benzer hususlara dikkat çekerek, Cenâb-ı Hakkın bu güçlüğü kaldırdığını, onlara kendi lehçeleri ile okumalarına izin verdiğini; Peygamberimizin de, onlara anlayacakları şekilde okuttuğunu bildirmektedir[10].

Tahâvî (321/933) de aynı şeyleri söyleyerek, *Yedi Harf*in kolaylık ve genişlik olduğuna işaret etmektedir[11].

---

[7] Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5, 27; *Tevhîd*, 53; *Bed'ü'l-Halk*, 6; *Mürteddûn*, 9; *Husûmât*, 4; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 270; Ebû Dâvûd, *Vitr*; 22; Tirmizî, *Kırâat*, 11; Nesâî, *İftitâh*, 37; Tayâlisî, *Müsned*, s. 9; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Kur'ân, hd: 5; San'ânî, *el-Musannef*, XI, 218-219; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 61; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 383.

[8] Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 96-97.

[9] İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 39-40.

[10] Bkz: Ebû şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 128-129.

[11] Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, IV, 186, 190.

İbnü'l-Cezerî (833/1429) de aynı kanaate iştirak ederek ruhsatın, Peygamberimizin dileğine uygun olarak, müslümanlara hafiflik, kolaylık, genişlik ve rahmet olmak üzere verildiğini; çünkü diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine gönderildiği halde, bizim peygamberimizin kızıl, siyah, Arap, Arap olmayan bütün milletlere gönderildiğini bildirmektedir. Ayrıca Arapların kendi aralarında bile farklı ve çeşitli lehçelere sahip olduklarını, bir lehçeden diğerine geçmenin de zor ve altından kalkılamayacak bir yük olacağını, bunun istenmesi halinde belki de bazılarının bundan kaçınacaklarını (zorlanacaklarını) kaydetmektedir[12].

İzzet Derveze'ye göre, *Yedi Harf*'le ilgili hadislerde de işaret edildiği gibi Peygamberimiz kolaylaştırıcı bir tavır takınmıştır. Peygamberimizin bu tavrı, harflerin mahrecleri ve telâffuz edilişleri hususunda insanlara bazı kolaylıklar tanıma amacına yöneliktir. Çünkü harfleri çıkarmak ve telâffuz etmek konuşma organıyla ilintilidir. Aynı şekilde harfleri çıkarma ve telâffuz etme alışkınlığıyla da ilişkilidir. Burada lehçe farklılıkları belirleyicidir. Bu bağlamda kolaylaştırıcı olmak apaçık bir hikmet gereğidir[13].

Demek ki *Yedi Harf*; hem müslümanlara kıraatta kolaylık sağlamak ve hem de, Kur'ân'ın muhtelif kabile ve toplumlar arasında süratle yayılmasını temin etmek ve onları güçlüğe düşürmeden, dini anlatıp benimsetmek... gibi gayelerle tanınmış bir ruhsat ve rahmettir.

Bütün bunlarla birlikte *Yedi Harf* ruhsatıyla ortaya çıkan hikmetin sadece kolaylık sağlamaktan ibaret olmadığını; Kur'ân'ın okunuşunda olduğu kadar mânâsının anlaşılmasında da kolaylık, genişlik ve zenginlik kazandırdığını söylemek mümkündür.

Bu konuda dördüncü bölümde yer alan "Kıraatların Faydası" bahsiyle, bu bölümün sonundaki "Yedi Harf'ten Kaynaklanan Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Yorumuna Etkisi" bahsinde geniş bilgi verilmiştir.

---

[12] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 22.

[13] İzzet Derveze, *Kur'ânü'l-Mecîd*, s. 117.

B) YEDİ HARF RUHSATININ VERİLİŞ ZAMANI

Bilindiği gibi Peygamberimiz (sav) Kureyş kabilesine mensuptur. Kur'ân-ı Kerîm de tabii olarak Kureyş lehçesi ile nâzil olmuştur.

Birinci bölümde naklettiğimiz bazı hadislerde de işaret edildiği üzere o devirde Araplar genellikle okuma yazma bilmeyen ümmî kimselerdi. Ayrıca hepsi de Arap olmasına rağmen, her kavmin kendine mahsus bir lehçesi vardı.

İslâmiyet'in süratle yayılabilmesi için, farklı kabilelerden olan bu ümmî insanlara, Kur'ân okumada kolaylıklar sağlandı. Uzun bir eğitim ve zorlamayı gerektireceği için, onlardan kendi dillerini bırakmaları istenmeyip, Kur'ân'ı kolaylarına geldiği şekilde, kendi lehçeleriyle okumalarına izin verildi. Şu kadar var ki bu kıraatlar keyfî bir okuyuş değildir; Rasûlüllah'ın kontrolünde, gözetiminde ve onun bildirmesiyle gerçekleşmiştir.

İşte Kur'ân okumada kolaylık sağlayan bu *Yedi Harf* ruhsatının veriliş zamanını kesin olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır; çünkü bu konuda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bununla beraber bazı hadislerdeki ifadeler, bu ruhsatın, İslâmiyet'in ilk yıllarında değil, Hicretten sonra verildiğini göstermektedir:

Birinci bölümde 26. sırada kaydettiğimiz Übeyy hadisinde geçen Edâtu Benî Ğıfâr, Medîne'dedir[14]. Aynı şekilde 28 ve 29. sıralarda yer alan iki hadiste zikredilen Ahcâru'l-Mirâ' Kubâ'dadır[15]. Kubâ ise Medîne civarında bir beldedir[16] ki bugün Medîne'nin bir mahallesi haline gelmiştir. Demek ki bu ruhsat, Peygamberimiz Mekke'den Medîne'ye hicret ettikten sonra verilmiştir. Bundan başka bazı rivâyetlerde geçen "Mescid" kelimesi de konuya bu yönde ışık tutmaktadır; çünkü "Mescid" lâfzıyla, genellikle Medîne Mescidi kastedilir[17].

---

14 Bkz: Kâdî Iyâd, *Meşâriku'l-Envâr*, I, 47 ve 58; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 24; Zerkânî, *Menâhil*, I, 143; Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 217.

15 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 343.

16 Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 302.

17 Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 39.

Şu halde bu ruhsat, Hicretten sonra Medîne devrinde, değişik kabile ve toplumların müslümanlığı kabûlü sonucu ortaya çıkan zarûret sebebiyle verilmiştir.

İbn Hacer Askalânî (852/1448) bu konuda; Kur'ân'ın önce Kureyş lisanı ile indirildiğini, daha sonra Kureyş dilinden başkasıyla da okunmak üzere ümmete kolaylaştırıldığını söylemekte ve bunun da Arapların İslâmiyet'e girmelerinin artmasıyla olduğunu, böylece bu hafifletmenin, hicretten sonra gerçekleştiğini kaydetmektedir. Müellif buna delil olarak da, yukarıda işaret ettiğimiz Übeyy hadisinde belirtildiği üzere, Hz. Peygamber (sav)'in Cebrâil ile Edâtü Benî Ğıfâr'da buluşmasını, buranın da Medîne'de bir yer olmasını göstermektedir[18].

Netice olarak; müslümanlara kolaylık sağlamak ve böylece Kur'ân'ın, muhtelif kabile ve toplumlar arasında süratle yayılmasını temin etmek gayesiyle bir genişlik, kolaylık ve rahmet olarak tanınan *Yedi Harf* ruhsatı; bazı hadislerin de delâlet ettiği üzere muhtemelen Hicretten sonra, değişik kabîle ve toplumların, müslümanlığı kabûlü sonucu ortaya çıkan zarûret sebebiyle verilmiştir, diyebiliriz.

Burada şöyle bir sual akla gelebilir: Kur'ân'ın bir bölümü hicretten önce indirildiğine göre, bu sûrelerdeki kıraat farklılıklarının sebebi nedir?

Buna iki şekilde cevap verilmiştir:

a. Bu sûreler de, başlangıçtan itibaren *Yedi Harf* üzere, *Yedi Harf*'i ihtiva edecek şekilde vahyedilmiştir.

b. Bu sûreler, hicretten sonra yeniden *Yedi Harf* üzere indirilmiştir. Bilindiği gibi, Peygamberimiz her sene Ramazan ayında, Kur'ân-ı Kerîm'i Cebrâil'e arz ediyor, böylece gelen bütün vahiy, vahiy meleği Cebrâil tarafından kontrol edilmiş oluyordu. Gerek Ramazan ayında, gerek Ramazan dışında Yüce Allah'ın dilediği her zamanda bu mukabelenin yapılmış olması da gayet tabiidir. Demek ki bu sûrelerin, *Yedi Harf* ruhsatı verildikten sonra, Peygamberimiz tarafından -onun öğretmesiyle ve onun gözetiminde- *Yedi Harf* ruhsatına uygun olarak okunması gerçekleşmiştir.

---

18 Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 24-25.

Ayrıca Mekkî sûrelerdeki kıraat farklılıklarının daha az olduğunu da unutmamak gerekir.

C) YEDİ HARF'LE İLGİLİ VECİHLERİN KAYNAĞI

Yedi Harf'le ilgili olarak ortaya çıkan vecihler, şüphesiz ki esas itibariyle Peygamberimizin "Kur'ân *Yedi Harf* üzere nâzil olmuştur" anlamındaki hadislerinden kaynaklanmıştır. Ancak, ortaya çıkan muhtelif okuyuşların tamamı, acaba Peygamberimize ve vahye mi dayanmaktadır, yoksa böyle olmayan yerler de var mıdır?

Taberî (310/922), Tahâvî (321/933), Dânî (444/1053), Beğavî (516/1122), İbn Teymiyye (728/1328), Kirmânî (786/1384) ve Kastalânî (923/1517) gibi bazı bilginlere göre, bunların hepsi vahye dayanmaktadır.

Tahâvî, bunların her birini, Cebrâil'in Peygamberimize, onun da ashâbına öğrettiğine işaret etmektedir[19].

Endülüslü büyük kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî de bu konuda şunları söylemektedir: "Rasûlüllah (sav) her sene, Kur'ân'ı Cebrâil'e arz ediyordu. Vefat edeceği yıl ise iki defa arz etmişti. Cebrâil her arza'da bu muhtelif vecih ve kıraatlardan birisini alıyordu. Bu sebepten Peygamber (sav), *"Kur'ân Yedi Harf üzere indirilmiştir; o harflerden her biri şâfidir, kâfidir"* buyurmuş ve ümmetini, bunların hepsinin Allah katından olduğuna ve kendisinin, onların hepsini Allah katından aldığına îmân ve ikrar etmeleri kaydıyla, diledikleri kıraatta serbest bırakmıştır[20]. Peygamberimizin, çeşitli kıraatlarda okuyanlara "اصبت : *doğru okudun"*, buyurması şu demektir: Kur'ân'ın indiği harflerden her biri, diğeri gibi Allah kelamıdır; Allah onunla tekellüm etmiştir. Rasûlüne onunla inzal buyurmuş ve hepsini de mübarek kılmıştır. Onu göğüslere şifa, müminler için rahmet ve hidâyet kaynağı yapmıştır. Apaçık bir Arapça'dır. Onda hiçbir batıl söz yoktur. Bu *Yedi Harf*'ten birisiyle okuyan doğruyu bulmuştur. Nitekim Rasûlüllah'ın sözleri de böyledir: *"Hepsi de şâfidir, kâfidir"*, buyurmuştur. Yani onun ilmine ve hikmetine sarılanlara şâfidir, onun tilavetine ve sevabına

---

19 Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, IV, 197-198.

20 Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 5b.

sarılanlara da o kâfîdir; onda bulunan harflerin şâfî ve kâfî olması gibi"[21].

İmam Beğavî ise; bunların, herkesin kendi lehçesine uygun bir şekilde ve vahye dayanmayan okuyuşlar olmayıp, aksine, vahye dayandığını, hepsinin de Allah kelamı olduğunu, Cebrâil aracılığı ile Peygamberimize vahyedildiğini söylemektedir. Müellif devamla, Peygamberimizin her sene Ramazan ayında, o zamana kadar vahyedilenleri Cebrâil ile mukabele ettiğini, her bir arza'da da, Allah'ın, kendisine okumak için izin verdiği vecihlerden birisiyle okunduğunu; böylece bu vecihlerin tamamıyla okuması ve okutmasının, Allah'ın buyruğuyla Peygamberimiz için câiz olduğunu kaydetmekte ve bu kıraatların tamamında, bazı harfler farklı olsa da mânâların bir olduğunu kaydetmektedir[22]. Kirmânî[23] ve Kastalânî[24] de aynı kanaattedir.

Bu konuda İbn Teymiyye, mütevâtir kıraatlardan örnekler vererek -özetle- "bunların hepsi de haktır; bunlardan her bir kıraat diğeriyle birlikte kendisine inanılması gereken âyetlerdir; çelişki zannıyla birini diğerine terk etme sebebi saymak câiz değildir" demektedir[25]. Ona göre, Abdullah b. Mes'ûd'un da dediği gibi, ondan bir harfi inkâr eden, tamamını inkâr etmiş gibidir[26].

Abdussabûr Şâhin bu konuda şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Gördük ki, hadislerin haber verdiği şekilde Kur'ân okuma hususunda ihtilafa düşenlerin her biri, farklı okuyuşlarını Peygamber'in okutmasına nispet etmişler, Peygamber de onların hepsinin kendi kıraatı üzere okuduklarını beyan ederek, bu hakikati daima teyit etmiştir. Acaba, bu okuyuşlardan her biri bizzat Rasûlüllah'tan mı sâdır olmuştur? Bu soruya kesin cevap vermemiz mümkün değildir. Fakat hadislerin uslûbuna bakacak olursak, bunlardan bazılarının Peygamber'in okutmasına istinad ettiğini, diğer bazılarının da Peygamber'den

---

21 Dânî, *age*, vr. 6b.

22 Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, IV, 509. Ayrıca bkz: Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 134-135.

23 Bkz: el-Kirmânî, *el-Kevâkib*, X, 216.

24 Bkz: el-Kastalânî, *İrşâdü's-Sârî*, VII, 504,

25 İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 391.

26 İbn Teymiyye, *age*, XIII, 392.

okuyan veya onun kıraatını dinleyip kendi lehçe ayrılığı ile nitelik farklılığı yüzünden, bu okuyuşu aynen nakletmeye gücü yetmeyen kişilerin okuyuşlarından ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Şu kadar var ki, mesele bununla da bitmemektedir. Bitseydi kolaydı. Öyle harfler (okuyuşlar) var ki, menşei umumî ruhsata dayanmaktadır. Bilhassa fazla veya eksik olarak veya bir kelime yerine aynı mânâda diğer bir kelime getirmek sûretiyle okumak gibi hususlar. Bu gibi durumlarda iki ihtimalden biri ortaya çıkmaktadır: Ya, insanlara iki lâfızla veya هلم - تعال - اقبل gibi farklı lâfızların hepsi ile Peygamber okutmuştur. Veya hayır. İkinci ihtimâle göre de, bu ya unutma yüzünden olmuştur, yahut da hatırlamakla beraber, ruhsattan yararlanma arzusundan kaynaklanmıştır ki, kolaylaştırma kapısı, hattâ sayıları yedi olan kolaylaştırma kapıları ardına kadar açık olduğu müddetçe, bu iki ihtimalden ikisi de câizdir[27].

Suat Yıldırım ise: "Rasûlüllah'tan işitmek şartıyla, mezkûr şartlarla vâki olan farklılıklara Allah izin vermiştir. Yoksa bu değişiklikler lisanın veya hattın verdiği imkânlar neticesinde meydana çıkamaz" demekte ve şunları ilave etmektedir: "*Yedi Harf*'in hikmeti, Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere[28], Kur'ân okumayı kolaylaştırmaktır. Kur'ân'ın ilk muhatapları, kabileler halinde dağılmış olduklarından aralarında telâffuz farkları vardı. Bu özür sebebiyle onlara bir ruhsat verildi. Ruhsat 'aslî hükmün sebebi devam etmekle beraber, bir özre binaen, şer'î hükmün daha kolaya doğru değişmesidir'. Yedi farklı vecihle okuma (kıraat) izni verilmişse de, kitabet (hat, yazı) sadece Kureyş lehçesi üzere olmuştur. Bu da ihtilafı asgariye indirmiştir. Zira kolaylaştırmayı gerektiren özrün zâil olmasından sonra, aslî harfin kitabeti tilâvet için de esas olmuştur"[29].

Birinci bölümde naklettiğimiz bazı rivâyetlere bakınca, *Yedi Harf*'le ilgili olarak ortaya çıkan kıraat ihtilaflarının Peygamberimize ve vahye dayandığı anlaşılmaktadır[30]. Meselâ, Peygamberimizin, daha

---

27 Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 44, (trc: Tayyar Altıkulaç, *Diyanet Dergisi*, C. XII, sayı: 2, s. 135).

28 Bkz: Birinci Bölüm, 28. hadis.

29 Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 73.

30 Bu konuda *Türk Ansiklopedisi*'nde şöyle denilmektedir: "Hz. Muhammed, gerekli gördüğü zamanlarda diğer lehçelerle de Kur'ân okudu. Bu kıraat ayrılıklarının

önce metin ve meallerini tam olarak kaydettiğimiz hadislerinde: *"Cebrâil bana okuttu"*, *"Kur'ân Yedi Harf üzere indirildi"*, *"Böyle nâzil oldu"* şeklindeki sözleri bunu göstermektedir. Aynı şekilde, daha önce naklettiğimiz üzere, sahâbenin: *"Yâ Rasûlallah, bana bu şekilde okutmadınız mı?"* şeklindeki sorularına, Peygamberimizin *"evet"* diye cevap vermesi; ayrıca *"Bunu bana Rasûlüllah okuttu"*, *"Ben bunu Rasûlüllah'tan öğrendim"*, *"Ben Rasûlüllah'ın huzurunda böyle okudum"* şeklindeki sözleri, bunların Peygamberimizden sâdır olduğunu göstermektedir. Bu ifadeleri başka türlü tevil etmek mümkün değildir.

Ancak nakledilen farklılıklardan On Kıraat arasında bulunmayan rivâyetler için aynı şeyi söylemek zordur. Eğer bunlar da aynı durumda olsa idi, kıraatlar arasına girmiş olmaları gerekirdi. Şu halde mütevâtir kıraatlar arasında bulunmayanların âhâd haber olarak kaldığı ve bize tevâtürle gelmediği -Kur'ân ancak tevâtürle sâbit olduğu- için bağlayıcı bir yönü olmamaktadır.

İmam Beğavî ise, bu şekilde Hz. Osman Mushaflarına uygun olmayan kıraatların mensuh ve merfû hükmünde olduğunu söylemiştir[31]. Medîne dışında yaşayan bazı sahâbîlerin bundan haberdar olmaması da gâyet tabiidir. Fakat dikkat edilirse, Ebü'l-Âliye el-Basrî (93/711)'nin de bildirdiği gibi, kimse, birisinin okuduğuna "bu böyle değil" dememiş, ama "ben böyle okuyorum" demiştir[32].

Ancak bazı ifadeler de var ki, bunlardan, bazı kıraatların, bu ruhsattan istifade ile okunmuş olduğu anlaşılabilir. Meselâ İbn Mes'ûd, (başka bir rivâyette de Ebü'd-Derdâ), Arap olmayan bir kimseye Kur'ân okuturken, öğrenen şahıs طعام الأثيم (Dühân 44/44) âyetini telâffuz edememiş; bunun üzerine İbn Mes'ûd طعام الفاجر demesini söylemiştir[33].

Kur'ân'ın metnini herhangi bir şekilde değiştirmesi söz konusu olmadığı ve ayrıca da bunun, bazı bölge halkı için bir zaruret olduğu göz önünde tutularak böyle kolaylaştırıcı bir yola gidilmiştir. Fakat Kur'ân'ın yazılışında kesinlikle yalnız Kureyş lehçesi esas alınmıştır" (*Türk Ansiklopedisi*, XXII, 45).

31 Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, IV, 511. Ayrıca bkz: Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 27.

32 Bkz: Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 136.

33 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 1691-1692; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 47.

Başka bir rivâyette de, Enes b. Mâlik, واقوم قيلا (Müzzemmil 73/6) واصوب قيلا şeklinde okumuş. Kendisine: "O واقوم dür", denilince: " اقوم - اهدى - اصوب hepsi de birdir (aynı mânâya gelir)" diye cevap vermiştir[34].

Şâyet bu haberler doğruysa, ilk bakışta, nakledilen ihtilafların bazılarının, *Yedi Harf* ruhsatına dayanılarak okunmuş bazı örnekler olduğu izlenimi doğmaktadır. Ancak bunun aksini söylemek de mümkündür. Dikkat edilirse Abdullah b. Mes'ûd'a izafe edilen örneğin geçici bir ruhsat olduğu açıktır. Enes b. Mâlik örneğini ise, daha önce de izah edildiği gibi, ictihâdî bir okuyuş olarak değerlendirmek yerine, mânâda bir değişikliğin olmadığına dikkat çeken bir misâl olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim başka bir rivâyette onun وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ (İnşirah 94/2) âyetini, وَحَلَلْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ şeklinde okuması üzerine, kendisi ikaz edilmiş, o da, وَوَضَعْنَا - وَحَلَلْنَا - وَحَطَطْنَا **hepsi de kıraattır,** diye cevap vermiştir[35]. Bu misâl, yukarıdakinin aksine, bunun ictihâdî bir okuyuş olmadığını gösterir. Bununla birlikte yine tekrar etmiş olalım ki, bu tür rivâyetlerin On Kıraat arasında bulunmadığı ve âhâd haber olarak kaldığı için bağlayıcı bir yönü olmamaktadır.

Öyleyse bu tür haberlerin iyice tetkik edilmesi, sıhhatli haberler olup olmadıklarının iyice araştırılması gerekmektedir. Çünkü bu rivâyetler arasında öyle garip nakiller vardır ki[36], bunların Kur'ân'dan olmadığı, Kur'ân'ın uslûbuna âşina olanlar tarafından başka bir delil aramaya hacet kalmadan kolayca anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu tür rivâyetler arasında, bazı sahâbîlerin tefsir olarak zikredip, bazen Mushaflarına da açıklama niyetiyle yazdıkları bazı kelimelerin, onlardan sonra gelen bazı kimseler tarafından Kur'ân'dan zannedilmesi sebebiyle ortaya çıkan rivâyetler de mevcuttur. Fakat bunlar On Kıraat arasında bulunmamakta, şâz haber olarak kalmaktadır. Söz konusu duruma Ebü'l-Abbas b. Ammâr (440/1048) da dikkat

---

34 Taberî, *Tefsir*, I, 22; Kurtubî, *Tefsir*, I, 48; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevîd*, VII, 156.

35 *Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 229.

36 Übeyy b. Kâ'b'a izafe edilen bir kıraat ve değerlendirilmesi için bkz: "*Yedi Harf*'e Işık Tutan Örnekler", örnek: 25.

çekerek şöyle demiştir: "Muhtemeldir ki bunların çoğu, Kur'ân'a yazılmış te'villerdir ve bunlar Kur'ân'dan zannedilmiştir"[37]. Aynı hususa İbnü'l-Cezerî de dikkat çekmiştir[38]. Reşid Rızâ da: "Bazı âlimlere göre, sahâbeden bazısı bu gibi şeyleri tefsir olarak zikreder, râvîlerin bazısı da bunu Kur'ân'dan zannederdi" demektedir[39]. İsmail Cerrahoğlu da aynı kanattadır: "Âyetlerin izah ve tefsiri kabilinden olan kelimeler dahi, kıraattan addedilip, sonra da falancanın kıraatı böyle idi, denilmeye kadar varmıştı"[40].

Ancak bu tür değerlendirmeleri On Kıraatta bulunan okuyuşlar için söylemek mümkün değildir.

Bu konuda Suat Yıldırım'ın değerlendirmeleri ise şöyledir: "*Yedi Harf* hakkındaki mevcut bütün rivâyetler incelenirse görülür ki mesele, bazı mahdut kelimelerin lehçe ve edâ (telâffuz) keyfiyeti etrafında dönmekten ibarettir. Bundan ötürü müslümanların bu konuda bütün söyledikleri sadece şudur: Farklı lehçelere mensup olanlara Kur'ân okumayı kolaylaştırmak için bu ruhsat verilmiştir. Bu mevzuda dikkat edilmesi gereken nokta şudur: *Yedi Harf*e göre okuma, ezberden okuma halinde söz konusu olup, yazılı bir sahifeden okuma veya farklı yazma ile ilgisi yoktur. Nitekim Tirmizî'nin şu rivâyeti de bunu gösterir: Rasûlüllah, Cibrîl'e, ümmî bir topluluğa gönderildiğini, okuma bilmediklerinden, ancak işitmek sûretiyle ezberlediklerini söylemiş, bunun üzerine Cenab-ı Allah da bu kolaylığı göstermiştir. Kolaylık; takdim ve tehir, yahut bir kelimenin yerine eş mânâlı başka bir kelime koyma ihtimali, ezberden okumada olur. Yoksa, Peygamberimizin hayatında yazdırmış olduğu sahifelere dayanan Hz. Ebû Bekir zamanındaki Mushaf'tan istinsah edilen İmam Mushaf'ta bulunan bir kelimenin yerine, eş mânâlısı dahi olsa, başka bir kelimenin yazılabileceğine cevaz veren bir durum yoktur"[41].

*Yedi Harf*le ilgili vecihlerin kaynağını araştırırken şu ihtimal de akla gelebilir: Bilindiği gibi Peygamberimiz, genç ihtiyar, kadın erkek,

---

[37] Bkz: Askalânî, *age*, IX, 27.

[38] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 32.

[39] Bkz: İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 22 ve 23'deki dipnotlar.

[40] İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, s. 55.

[41] Suat Yıldırım, *age*, s. 79.

okuma yazma bilen bilmeyen vb. her durumdaki insanlara Kur'ân'ı tebliğ etmiş, okumuş ve okutmuştur. Acaba bu ihtilafların arasında, Abdussabûr Şâhin'in de dediği gibi, bu zâtların Kur'ân'ı alış kaabiliyetlerinden kaynaklanan hususlar da var mıdır? Başka bir ifadeyle, Peygamberimizden Kur'ân'ı işiten, fakat kendi lehçe ayrılığı ve özel durumu sebebiyle, ondan duyduğu kıraatı aynen; yani telâffuz, şive ve ses özellikleriyle değil de, becerebildiği ölçüde okuyan kişilerin kıraatlarından kaynaklanan bazı yerler de olabilir mi?

İbn Kuteybe de bu hususa dikkat çekerek: "Hüzeyl'li bir kimse حتى حين 'i عتى حين diye; Esed'li تَعلمون 'ü تِعلمون diye okur. Temîm'li hemzeleri okurken, Kureyş'li okumaz (teshîl ile okur)"[42] demektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Bu tür okumalar, mütevâtir On Kıraat arasında varsa sahihtir; yoksa câiz değildir. Ayrıca bu tür okumalarda, Kur'ân'ın yazılı nüshaları üzerinde hiçbir değişiklik olmamakta, sadece telâffuzda farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Kâsim b. Sâbit el-Avfî (302/914) ise, Peygamberimizin, herkesin şivesine yatkın bir şekilde okumuş olabileceğine de işaret ederek: "Rasûlüllah (sav), onlara anlayacakları şekilde okuttu" demektedir[43].

Konunun uzmanlarından Mehmed Ali Sarı hocamız da şunları ifade etmektedir: "Kıraatlar, vahiylerin telâffuzları etrafında, Hz. Peygamber'in tatbik ve tasvipleri sonucu vücut bulmuş lâfzî farklılıklardır. Bu farklılıklar, geniş çapta yaklaşık üç milyon kilometre karelik geniş bir alanda, o günün sosyo-kültürel şartlarıyla ayrı yerlerde yaşamakta olan kabilelerin ana dilleri olan Arapça'yı farklı ağız ve lehçelerle konuşmalarına dayanır. Genelde sebep, vahiylerin kolay ve süratle algılanması, okunmasıdır. Kureyş-şehir lehçesiyle inen vahiyleri o lehçe ile öğrenmek şüphesiz zor olurdu. İnsanların dil alışkanlıklarından vazgeçebilmeleri öyle kolay olmamaktadır. Çağımızda radyo, televizyon, tren, otomobil gibi ulaşım ve iletişim araçlarıyla adeta iç içe yaşamakta olan ülkemiz insanları meselâ İstanbul lehçesiyle "geliyorum" kelimesini "geliyon, geliyorun, gelim, kelayrum" gibi ağızlarla söylemekte ve bunu değiştirmekte zorluk çekmektedir. Bu zorluğun giderilmesi, daha sonraki ümmetler de dâhil bu ümmete kolaylık

[42] Bkz: İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 39.

[43] Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 129.

sağlanması için, rahmet peygamberi Efendimiz'in gönülleri titreten rakîk niyazını görüyoruz. Tirmizî, Übeyy b. Kâb'dan rivâyet etmiştir: Rasûlüllah Cibril ile karşılaştığında şöyle demiştir: "Yâ Cibril! Ben ümmi bir topluma gönderildim. İçlerinde yaşlı, aciz kadınlar, ihtiyar erkekler, köleler, cariyeler, ömründe hiçbir yazılı şey okumamış kimseler var, bunlar Kur'ân'ı bir üslûp ve bir tarzda okuyamazlar, bunu yapamazlar, merhametini ve affını dilerim. Ümmetim için kolaylaştır yâ Rabbî!"[44]. Cenab-ı Hakk sevgili peygamberinin bu niyazını reddetmedi ve Kur'ân'ın kıraati belli ölçüler içinde kolaylaştırıldı. Bazı farklı dil ve şekillere ruhsat verildi. Bütün bu telâffuz şekilleri vahiylerle buluşup kucaklaştı. Rasûl-i Ekrem'in onayını almak şartıyla da kıraatlar halinde okunmuş ve şaşılacak bir titizlik ve ihtimamla şifahî ve kitabî olarak tespit edilmiş; lâfzî tevâtürle günümüze kadar gelmiştir"[45].

Öte yandan, *Yedi Harf*ten doğan vecihler, çelişki ve tutarsızlık olarak değerlendirilemez. Bu bir kolaylık ve rahmettir. Bu bölümün son bahsinde de görüleceği üzere bunlar, mânâda zıtlık ve çelişki meydana getirmemekte; aksine bazı âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca bunlar, Kur'ân'a ses ve mânâ zenginliği de kazandırmaktadır.

Bu konuda İbn Şihâb ez-Zührî (124/741) şöyle demektedir: "*Yedi Harf*e dair malûmat bana ulaştı. Bununla yalnız bir husus ifade eden çeşitli selîkalara izin verildiğine muttali oldum. Yoksa, helâl ve harama dair hiçbir kelime üzerinde ihtilaf yoktur"[46]. Zaten helâl ve haramda ihtilaf edilseydi, Rasûlüllah'ın bunları tasvib etmesi mümkün olmazdı ve bu *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı"* (Nisâ 4/82) âyetine aykırı düşerdi[47].

Fakat şu hususlar kesindir ki: Yeryüzünde bulunan bütün müslümanların elindeki Mushafların hepsi de birdir, aynıdır. Bu, Peygamberimizin Allah katından aldığı ve öylece ümmetine tebliğ

---

[44] Bkz: 27. sırada kaydedilen hadis.

[45] Mehmed Ali Sarı, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* içinde müzakereci olarak değerlendirmeleri, s. 318-319.

[46] Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 272; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 22.

[47] Taberî, *Câmiu'l-Beyân* (Tefsir), I, 20-21.

ettiği, okutup yazdırdığı, bütün ashap ve onlardan sonra gelen nesiller tarafından da aynen okunan, okutulan ve yazılan ve günümüze kadar hem yazılarak, hem okunarak hem de ezberlenerek ve tevâtüren bize intikal eden Kur'ân-ı Kerîm'dir. Yukarıda kaydettiğimiz, On Kıraat'ta bulunmayan vecihler, Kur'ân'dan sayılmaz; Kur'ân olarak okunmaz. Bunlar, bazı kaynaklarda yer almış, âhâd haberlerden ibarettir; Kur'ân ise tevâtürle sâbit olmuştur. Elimizdeki Mushafların her harfinin doğruluğunda hiçbir şüphe ve tereddüt yoktur.

D) YEDİ HARF'TEN KAYNAKLANAN KIRAAT FARKLILIKLARININ KUR'ÂN'DAKİ DAĞILIMI

Yedi Harf ruhsatı uyarınca okunmasına izin verilen kıraatlar, Kur'ân'ın az bir kısmında görülmektedir. Kur'ân'ın büyük bir bölümünde böyle çeşitli vecihler yoktur.

Yedi Harf ruhsatı uyarınca, gerçekleşen vecihleri daha önce de işaret ettiğimiz üzere başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

1- Mushafların yazısına uymayan eş anlamlı kelimeler; yahut anlam bakımından çelişki ve zıtlık arz etmeyen kelimeler şeklindeki kıraat çeşidi: (فَاسْعَوْا) yerine (فَامْضُوا) demek; (الْعِهْنِ) yerine (الصُّوفِ) okumak gibi. Mushaf yazısına ve mütevâtir kıraatlara uymadığı için, bunların Kur'ân olarak okunması ittifakla câiz değildir[48].

2- Mushafların yazısına uygun olarak; takdîm-te'hîr (فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ - فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ), hazif-isbat (تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا - تَجْرِى تَحْتَهَا), fiillerin tasrîfi (قُلْ رَبِّ - قَالَ رَبِّ), isimlerin müfred veya cemi olması (رِسالاَتِهِ - رِسالَتَهُ) vb. sayıları çok olmayan bu tür ihtilaflar, mütevâtir kıraatlarda varsa okunur; yoksa, Kur'ân tevâtürle sâbit olduğu için, bunların Kur'ân olarak okunması ittifakla câiz olmaz.

3- Mushafların yazısına uygun olan ancak lehçelerin edâ ve şive farklılığından doğan kıraat çeşidi: Feth-imâle, hemz-teshîl, terkîk-tefhîm, nakil, med, idğâm, işmâm, sekte vb. sırf şîve ve uslûb farklılığından kaynaklanan ve sadece bir takım ses özelliklerinden ibaret olan vecihlerdir ki, bunlar mânâda hiçbir değişiklik meydana getirmezler. Bunları basit bir anlatımla; bizim konuşma üslûbumuzda, aynı kelimeleri farklı tavır ve edâ ile söylememiz gibi düşünebiliriz. Bu bakımdan bunları ihtilaftan saymak bile gerekmez; belki okuyuşta bir ses zenginliği ve çeşni olarak değerlendirmek daha uygun olur.

Bu tür vecihler, mütevâtir kıraatlarda çoktur; hattâ kıraatların büyük çoğunluğunu -belki de yüzde seksenini- bunlar teşkil eder. Bu

---

48 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 38-39; Kurtubî, *Tefsir*, I, 47.

bakımdan ihtilaf gibi görünen farklılıkların büyük çoğunluğunun kitâbî değil şifâhî olduğunu söyleyebiliriz.

İşte bu tür okuma çeşitlerini göz önüne almazsak, ortaya çıkan kıraat farklılıklarının çok az bir yekûn teşkil ettiğini görürüz.

Öte yandan, meseleye, Yedi veya On Kıraat açısından bakarsak; M. Said Şimşek'in de isabetle belirttiği gibi, Yedi veya On Kıraat, bir âyetin yedi veya on şekilde okunması demek değildir. Aslında bunlar çok defa (مالك - ملك ، اثم كبير - اثم كثير gibi) iki türlü okumaktan ibarettir[49].

Dahası, Kur'an'ın büyük bir bölümünde bir tek kıraat vardır; bütün Kıraat İmamları, Kur'an'ın büyük bir bölümünü aynı kıraatla okumuşlardır.

[49] M. Said Şimşek, "Kırâatların Kaynağı Problemi (Tebliğ)", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 42.

E) YEDİ HARF'İN NESHİ MESELESİ

Yedi Harf ruhsatının Peygamberimiz (sav) zamanında veya daha sonra kaldırılıp kaldırılmadığı, Mushaflarda ve mütevâtir kıraatlarda bulunup bulunmadığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bu konuda başlıca üç görüş vardır:

1- Bazı bilginlere göre *Yedi Harf*, Kur'ân-ı Kerîm'in Kureyş lehçesiyle istikrar kazanmasıyla kaldırılmıştır. Bu görüşü savunanlar arasında Süfyân b. Uyeyne, İbn Vehb, Taberî, Tahâvî, İbn Abdilberr, Mekkî ve İbnü'l-Arabî bulunmaktadır[50].

Bu görüşe göre; başlangıçta, Arapların dillerinde farklılık bulunması ve onların başka lügatlerle okumalarının zor olması sebebiyle bu ruhsat gerekli olmuştur. Ancak, zamanla insanların dilleri düzeltilip, bir dilde (Kureyş lehçesinde) toplanmaları sağlanınca, bu ruhsat kaldırılmıştır. Cebrâil, son arza'da[51], Kur'ân'ı, Rasûlüllah ile iki defa mukabele etmiş, böylece Kur'ân son şeklini almıştır. Daha önce izin verilen kıraatlar da neshedilmiştir[52].

Tahâvî de benzer açıklamalardan sonra, "*Yedi Harf*, zarûret dolayısıyla husûsî bir vakit içindi; zarûret kalkınca, bu *Yedi Harf*'in hükmü de kalkmıştır", demektedir[53].

Taberî ise, daha değişik bir izahla; bugün Kur'ân-ı Kerîm'in bir harf üzere okunduğunu, diğer altı'sının mevcut olmadığını söylemek-

---

[50] Bkz: Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 3, 27, 30; Ebû Şâme, *age*, s. 106; Kurtubî, *age*, I, 43; İbn Kesîr, *age*, s. 22; Kastalânî, *İrşâdü's-Sârî*, VII, 504; Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 213, 221-222; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 32; Süyûtî, *age*, I, 47; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, II, 181.

[51] Peygamberimiz her sene Ramazan ayında, o zamana kadar indirilmiş olan bütün âyetleri Cebrâile arz eder; böylece gelen bütün vahyin kontrolü, murakabe ve mukabelesi yapılmış olurdu. Vefat etmeden önceki son Ramazanda bu mukabele iki defa olmuş ve buna *son arza* denilmiştir. Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*,7; Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 5b.

[52] Bkz: Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 3, 27, 30; Ebû Şâme, *age*, s. 106; Kurtubî, *age*, I, 43; İbn Kesîr, *age*, s. 22; Kastalânî, *İrşâdü's-Sârî*, VII, 504; Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 213, 221-222; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 32; Süyûtî, *age*, I, 47; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, II, 181.

[53] Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, IV, 191.

te ve bu durumu şöyle izah etmektedir: "Bunlar neshedilip kaldırılmamıştır. Ümmet de, okumakla mükellef olduğu şeyi kaybetmemiştir. Çünkü ümmet, Kur'ân'ın hıfzı ile emrolunmuş, *Yedi Harf*'ten dilediğini okuyup muhafaza etmekte ise serbest bırakılmıştır. Bu; yeminini bozan kimsenin, keffaret olarak, köle azad etmek veya fakirleri doyurmak yahut giydirmekten dilediğini seçmekte serbest olması gibidir. Bunlardan birisini yerine getiren kimse, üzerine vacip olan Allah hakkını nasıl yerine getirmiş olursa, bunun gibi, ümmet de, Kur'ân'ın hıfzı ve kıraatıyla emrolunmuş, fakat bu *Yedi Harf*'ten birisiyle okumakta muhayyer bırakılmıştır"[54]. Taberî daha sonra Hz. Osman'ın, müslümanları "bir Mushaf'ta ve bir harf'te" birleştirdiğini; müslümanların da, onun bu yaptığının doğruluğuna inanarak, ona itaat ettiğini ve kalan altı harf'le kıraatı terk ettiklerini, artık bundan böyle müslümanların tek harfi okumak durumunda olduklarını söylemektedir. Yine o, Kur'ân-ı Kerîm'in *Yedi Harf* üzere okunmasının bir farz emir değil, ibâha ve ruhsat olduğunu, bu bakımdan kalan altı harfin terkinin, bir sorumluluk gerektirmediğini kaydetmektedir[55].

İbn Kesîr (774/1373)'in naklettiğine göre bazı bilginler de şöyle demiştir: İnsanları bir kıraat üzerine toplayan kimse, insanlara ittiba etmeleri emredilmiş olan râşid halifelerden Osman b. Affân'dır. O, insanları bir kıraat üzerine, ancak onların kıraatta ümmeti dağılmaya ve birbirini tekfir etmeye kadar götürebilecek olan ihtilaflarını gördüğü için toplamıştır. Ve onlar için, Peygamber'in hayatındaki son Ramazanda, Cibrîl'in Rasûlüllah ile karşılaştırma ve mukabele yapmış olduğu son arza'ya göre İmam Mushaflar tertip ettirmiş ve bu tek kıraattan başkasını okumamalarını kesin olarak onlara emretmiştir. Nitekim Ömer b. el-Hattâb da, insanları birbiri ardınca yapmaya gittikleri ve çok yaptıkları için, birleştirip bir defa söylenmiş olan üç talâkı, onlara üç talâk kılmıştı da: Eğer biz, bir defada söylenmiş olan üç talâkı yine bir talâk olarak infâz edeydik, bizim bu hükmümüz, bu çirkin âdeti onlarda devamlı kılardı, demiştir. Ve yine bunun gibidir ki Ömer, hac ayları dışında Kâbe'yi ziyaret etmek kesilmesin diye, hac ayları içinde temettu yapmayı nehyeder idi. Ebû Mûsâ temettu yapmayı mübah kılıp durduğu halde müminlerin Emîrine uymak için ve

---

54 Taberî, *age*, I, 25-26.

55 Taberî, *age*, I, 28-29.

hidâyete erdirilmiş imamları dinlemek ve itaat etmek için kendi fetvasını terk etmişti"[56].

Bu konuda Muhammed Hamidullah: "Müteâkip nesilde Mekke lehçesi üstünlük sağlayınca, Halife Hz. Osman bundan sonra Hz. Peygamber (sav) tarafından müsaade edilmiş olan farkların terk edilmesini emretmeyi uygun buldu"[57] derken, İsmail Cerrahoğlu da: "Birinci asrın ilk yarısından itibaren Kureyş lehçesinin yayılması, Arap ve Arap olmayan müslüman çocuklarının bu lehçe üzerine terbiye edilmesiyle, *Yedi Harf* meselesi ehemmiyetini kaybetmiştir... Bu mesele, ilk zaman için ârızî bir ruhsat olmuş, bugün ise ilmi bir mesele olmaktan başka bir kıymeti yoktur"[58] demektedir.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, *Yedi Harf*' in neshedilip kaldırıldığını söyleyenlerden bazıları, bunun, Peygamberimiz zamanında; bazıları da Hz. Osman devrinde gerçekleştiği kanaatindedirler.

Bu görüşler şu yönlerden tenkit edilebilir:

a) *Yedi Harf* ruhsatının kaldırıldığını bildiren bir rivâyet yoktur; bu yöndeki açıklamalar şahsi kanaatten ibarettir. Çünkü bu ruhsatın verildiğini vahye dayanarak bildiren Peygamberimiz, aynı ruhsatın kaldırıldığına dair bir şey söylememiştir. Eğer böyle bir durum olsaydı, Rasûlüllah'tan sonra görülen bazı kıraat tartışmaları sırasında bu husus dile getirilir, *Yedi Harf* ruhsatının nesh edildiği bildirilirdi.

b) Bu ruhsatın kaldırıldığı ve Kur'ân-ı Kerîm'in halen bir harf üzere okunduğu kabul edilirse, bu takdirde, mütevâtir kıraatları (On Kıraatı), bu bir harften doğan ihtilaflar olarak kabul etmek gerekir ki, bu mümkün değildir; çünkü bir lehçede (veya bir harf'te) bu kadar farklılık olmaz. Hz. Osman, Mushaf'ı istinsah ettirirken, Kureyş lehçesini esas aldırmış, bunun yanında -hareke ve nokta konulmadığına göre- diğer sahih vecihler de muhafaza edilmiştir. Aynı hat ile ifade edilemeyen kıraatlar ise, aşağıda da görüleceği üzere, muhtelif Mushaflara tevzi edilmiştir.

---

[56] İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 22. Tercüme, zevkli ve feyizli derslerini unutmadığımız Mehmed Sofuoğlu hocamızın (Allah rahmet eylesin) çevirisinden nakledilmiştir. Bkz: *Kur'ân'ın Faziletleri*, s. 71.

[57] Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 55.

[58] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 101.

Hz. Osman, Kur'ân nüshalarının sağlam bir şekilde ümmet arasında yayılmasını temin etmek, aynı zamanda hatalı okuyuşları önlemek maksadıyla istinsah işini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmayı, tek bir kıraatı geçerli kılıp, diğerlerini ortadan kaldırmak şeklinde değerlendirmemek gerekir. Nitekim On Kıraatta, *Yedi Harf*'le ilgili olarak tespit edilen vecihlerden birçoğu, meselâ bizim derlediğimiz 13 vecihten 10 tanesi mevcuttur. Mütevâtir kıraatları ise kabul etmek gerekir. İbnü'l-Cezerî, bu kıraatların sıhhatini, birçok bilginin görüşlerine de yer vererek, tatmin edici bir şekilde ve etraflıca izah etmiştir[59]. Esasen, yukarıda isimleri geçen bilginlerin hiçbirisi bu kıraatları red yoluna gitmemiştir.

c) Bu görüşü şu açıdan da tenkit etmek mümkündür: Bilindiği gibi *Yedi Harf* ruhsatı, müslümanlara Kur'ân okumada kolaylık olmak üzere verilmiştir. Daha önce geçtiği üzere, Peygamber Efendimiz: *"Ben ümmî bir ümmete gönderildim; bunlar arasında kocamış kadınlar, yaşlı erkekler, oğlan ve kız çocukları, köle ve cariyeler, hiç kitap okumamış kimseler vardır"* buyurarak, Kur'ân okumada ümmetine kolaylık sağlanmasını dilemiş ve bu talebi de kabul edilmiştir. O zamandan bu zamana kadar, ümmet içinde ümmîler ve yaşlılar eksik olmadığına göre, gerekçe hâlâ devam ediyor demektir. Ayrıca bugün de bütün Arapların aynı şive ile konuşmadıkları bir gerçektir. Demek ki şartlar hâlâ devam etmektedir.

Bunları ifade ederken, iki hususa daha dikkat çekmemiz gerekiyor: Birincisi; biz, esas itibariyle *Yedi Harf*'i, vaz' oluş gayesini göz önüne alarak, "kolaylık ve genişlik" olarak değerlendiriyor, bu kolaylığın da hâlâ devam ettiğini düşünüyoruz. Ancak bununla "keyfî" bir okuyuşun olabilirliğini değil, mütevâtir kıraatlar dâhilinde kalmak şartıyla, her müslümanın, Kur'ân'ı, gücü yettiği ölçüde okuyabileceğini kastediyoruz. Zaten asr-ı saâdette de herkesin istediği gibi gelişigüzel okumasına müsaade edilmiş değildir.

İkinci husus ise şudur: Arap olmayan müslümanların, Kur'ân'ı, Kureyş lehçesi ile öğrenmeleri daha uygundur. Çünkü Askalânî'nin

59 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 33-52.

de dediği gibi[60], hiçbirisini bilmediklerine göre, onlar için lehçe farklılığından doğan güçlükler söz konusu değildir.

Bu konuda Abdussabûr Şâhin de şunları kaydetmektedir: "*Yedi Harf* ruhsatının ruhunun bugüne kadar devam ettiği hususunda üstâdımız Dr. İbrahim Enîs ile aynı görüşteyiz. Çeşitli milletlere mensup müslümanlar, geçmişte, şimdi ve gelecekte değişik dilleri konuşan kimseler olarak, *Yedi Harf*'in hudutları içinde Kur'ân okuyorlar. Ama bu hali de *Yedi Harf*'ten sayıyor değiliz. Bu, İslâm'ın özelliği olan kolaylık cümlesindendir"[61].

2- Bazı bilginlere göre de, *Yedi Harf* neshedilmemiştir. Bu vecihlerin tamamı halen mevcuttur.

Kurrâ, fukaha ve kelamcılardan bir kısmının; bu arada Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî (403/1012) ve kıraat âlimi eş-Şâtıbî (590/1194)'nin de bu görüşte olduğu bildirilmektedir[62]. Ayrıca Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (324/936) ve İbn Hazın (456/1064) da aynı kanaattedir.

Bunlara göre; ümmetin, *Yedi Harf*'ten bir şeyi nakilde ihmalkârlık göstermesi câiz değildir[63]. Sahâbe, Osman Mushaflarının, Ebû Bekr'in toplattığı nüshadan nakledildiğine dair icma etmiştir. Hz. Ebû Bekr nüshası ise, *Yedi Harf* 'i ihtiva etmekte idi; öyleyse Hz. Osman Mushafları da böyledir[64]. Ayrıca Peygamberimizin: "*Ümmetimin buna gücü yetmez*" sözü, sadece sahâbe zamanına ait değildir; Muhammed ümmeti kıyâmete kadar bâkîdir ve Kur'ân'ın kolaylığı, tıpkı i'câzında olduğu gibi, devamlıdır[65].

Büyük kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) bu konuda şunları kaydetmiştir: "Bu *Yedi Harf*'in tamamı, Rasûlüllah (sav)'den zuhûr edip meşhur olmuştur. Ümmet onu, Peygamber'den muhtelif şekillerde almış ve muhafaza etmiştir. Onda şek ve şüphe edilen hiçbir şey olmamıştır. Hz. Osman ve devrindeki bütün ashap, bu harflerin hep-

---

60 Bkz: Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 24.

61 Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 43.

62 Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 138, 143; İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 395-396; Zerkeşî, *age*, I, 31; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 31; Askalânî, *age*, IX, 26; Süyûtî, *age*, I, 49.

63 İbn Teymiyye, *age*, XIII, 396.

64 Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 168; Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 224.

65 Zerkânî, *age*, I, 176; Sâbûnî, *age* ve yer.

sini Mushaflarda tespit edip, onun sıhhatini ve doğruluğunu haber vermişlerdir. Bu konuda onlar, insanları, Rasûlüllah (sav)'in yaptığı gibi, muhayyer bırakmışlardır. Şüphesiz, Übeyy'in harfi de, Zeyd b. Sâbit'in harfi de bu harflerdendir. Hz. Osman ve ashap, ancak bilinmeyen, sâbit olmayan bâtıl kıraatları ve harfleri, Kur'ân'dan olması ve kıraat olarak okunması câiz olmayan âhâd haberleri atmışlar (Mushaf metnine sokmamışlar) dır. Yüce Allah'ın inzâl ettiği harflerin herhangi bir sahâbîye, meselâ Übeyy, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd ve başkalarına izâfe edilmesi, o harfi en iyi zapteden, daha çok okuyan ve okutan olmaları ve ona devam edip meyletmeleri sebebiyledir. Aynı şekilde, harflerin ve kıraatların eski Kıraat İmamlarına nispet edilmesi de böyledir. Bundan murad, o kâri ve imamın, (başkalarına nazaran) bu vechi tercih etmiş, ona sarılıp okumaya devam etmiş olması, onunla tanınıp şöhret bulması ve o kıraatın ondan alınmasıdır. Yoksa bu nispet, söz konusu okuyuş onun icadı, reyi ve ictihadı olduğu için değildir. Yedi Kıraat İmamları ile onların benzerleri, kıraatlarının tamamında, ashabdan sâbit olan kıraatlara tabi olmuşlardır. Onlarda şâz yoktur"[66].

Hz. Osman, Kur'ân-ı Kerîm'i, Kureyş lisanını esas alarak istinsah ettirmiştir. Ancak, hareke ve nokta konulmadan yazılan bu Mushaflara, diğer vecihleri de almak mümkün olmuştur[67].

Ayrıca, bazı mütevâtir kıraatlarda görülen ve tabiatiyle okunması câiz olan, sayıları çok az, cüz'î farklılıklar da, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Mushaflarda mevcuttur. Meselâ وَوَصَّى (Bakara 2/132) âyetinin وَأَوْصَى şeklinde okunması böyledir; çünkü bu kelime Medîne ve Şam Mushaflarında böyle yazılmış olup[68] Nâfî, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer kıraatında bu şekildedir[69]. Keza أَشَدَّ مِنْهُمْ (Mü'min 40/21) âyetinin أَشَدَّ مِنْكُمْ şeklinde okunması. Şam Mushaflarında böyle yazılmış[70] ve

---

66 Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 7a-7b.

67 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 33.

68 Dânî, *el-Mukni'*, s. 102.

69 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 37-49; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 222-223; Theodor Nöldeke - Friedrich Schwally, *Geschichte des Qorans*, III, 11.

70 Dânî, *age*, s. 106.

İbn Âmir kıraatında bu şekilde okunmuştur[71]. Aynı şekilde اَوْاَنْ يُظْهِرَ فِى الْاَرْضِ الْفَسَادَ (Mü'min 40/26) âyetinin وَاَنْ يَظْهَرَفِى الْاَرْضِ الْفَسَادُ şeklinde okunması. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer kıraatı olup, diğerlerinin kıraatı ise ilk şekliyle yazıldığı gibidir[72]. Buradaki kıraat farklılığı da, Kûfe Mushaflarında اَوْ , diğerlerinde ise وَ şeklinde imlâ edilerek gösterilmiştir[73]. Bu durum bize, *Yedi Harf*'in muhafaza edildiğini gösterir.

Bu konuyu Dânî şöyle izah etmektedir: "Müminlerin Emîri Hz. Osman, Kur'ân'ı Mushaflarda toplayıp bir şekil üzere istinsah etti. Bunda, ümmet nazarında, sâbit olmayan ve sahih görülmeyenleri değil, yalnız Kureyş lügatını tercih etti. Bu harfler, onun nazarında, Allah tarafından indirilmiş ve Rasûlüllah'tan duyulmuş olarak sâbit olmuştu. Hz. Osman, bütün vecihlerin bir Mushafta toplanabilmesinin, ancak bir kelimenin iki defa tekrarı ile mümkün olabileceğini biliyordu. Böyle olunca, resimde, resmedilenin değiştirilmesi veya karıştırılmasının kaçınılmaz olduğu apaçık bellidir. Bundan dolayı Kur'ân, Allah'tan nâzil olduğu ve Rasûlüllah'tan duyduğu şekilde ümmetin hıfzetmesi için, Mushaflar, bazısında bu harfleri zikrederek, bazısında da hazfetmek sûretiyle yazılmıştır"[74].

İmam Eş'arî'den de şu görüş nakledilmektedir: "Müslümanlar, Yüce Allah'ın indirdiği ve okunmasına müsaade buyurduğu kıraatları menetmenin câiz olmadığına ittifak etmişlerdir. Allah'ın ıtlak ettiğine mani olmak, ümmetin elinde değildir. Bu *Yedi Harf*, bizim kıraatlarımızda mevcuttur. Yalnız Kur'ân-ı Kerîm'in içinde dağınık bir halde olup, nerede oldukları aynen malûm değildir. Buna göre ehl-i tevâtürün naklettiği yerlerde bir harfi diğerinden ayırmaksızın Kur'ân'ı vücûh üzere okumak câizdir. Meselâ Nâfi'in harfi, Kisâî ile Hamze'nin harfleri ile birlikte ezberlenebilir. Bunda bir güçlük de

---

71 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 365.

72 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 365. Bu gibi yerlerin iki defa inzal edilmiş olabileceği bildirilmektedir. Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 138; Askalânî, *age*, IX, 27.

73 Dânî, *el-Mukni'*, s. 106.

74 Dânî, *el-Mukni'*, s. 114-115.

yoktur. Çünkü Allah teâlâ kullarına kolaylık olmak üzere Kur'ân'ı *Yedi Harf* üzere indirmiştir"[75].

İbn Hazm (456/1064)'a göre de *Yedi Harf* neshedilmemiştir, kıyâmete kadar bâkîdir. Bunlar meşhur kıraatlar arasında yaşamaktadır[76].

Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî de aynı görüşü ifade etmekte ve bunu isbat sadedinde, daha önce kaydettiğimiz vecihleri teker teker ele alarak izah etmeye çalışmaktadır. Bu vecihlerden bazılarının ise (Meselâ كل سفينة صالحة غصبا şeklinde nakledilen İbn Abbas kıraatının, وجاءت سكرة الحق بالموت şeklinde rivâyet edilen Hz. Ebû Bekr'in okuyuşunun; aynı şekilde Hz. Ömer'den nakledilen فامضوا الى ذكر الله ve İbn Mes'ûd ile Saîd b. Cübeyr'den rivâyet edilen كالصوف المنفوش şeklindeki kıraatların) son arza'da neshedilmiş kıraatlar olduğunu söylemektedir[77].

Ebû Amr ed-Dânî, konunun başka bir boyutuna dikkat çekerek şunları söylemektedir: "*Yedi Harf*in tamamı, Kur'ân-ı Kerîm'de (bir kıraat içinde) dağınık olarak bulunmamaktadır. Bir hatimde, bunların hepsi okunmuş olmaz. Herhangi bir kimse, Kıraat İmamlarından birisinin kıraatı ve râvîlerinden birisinin rivâyeti ile okuyunca, bu *Yedi Harf*in tamamını değil, ancak bir kısmını okumuş olur. Buna delilimiz de şudur: Biz daha önce açıklamıştık ki, *Yedi Harf*ten murad, lügatten yedi vecihtir. Meselâ i'rab, hareke, sükûn, izhar, idğâm, med, kasr, feth, imâle, harf ziyadesi veya noksanlığı, takdim, tehir vb. şeylerin ihtilafı gibi. Şimdi, bu durumda bir harfi hem harekeli, hem harekesiz kılmak mümkün değildir. Aynı şekilde hem takdim, hem tehir; hem izhar, hem idğâm; hem med, hem kasr; hem feth, hem imâle vb. ile okumak mümkün değildir. Yani bir okuyuşta bütün kıraatları ve rivâyetleri okumak mümkün olmamaktadır"[78].

3- Bu konuda üçüncü bir görüş de şudur: *Yedi Harf*, Hz. Osman Mushaflarının hattının (yazısının) şümûlüne girebildiği kadarıyla mevcuttur. Bu Mushaflar, Kur'ân-ı Kerim'in son arza'da karar kılan

---

75 Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IV, 2285.

76 İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4. cüz, s. 165.

77 Zerkânî, *age*, I, 170-171.

78 Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 6b.

şekli esas alınarak yazılmış, fakat nokta ve hareke konulmayarak, diğer vecihlerden girebilenleri de muhafaza edilmiştir.

Selef ve halef âlimlerinin çoğunluğunun bu görüşte olduğu bildirilmektedir[79]. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ammâr (440/1048)[80], Ebû Ali el-Ehvâzî (446/1054) ve İbnü'l-Cezerî (833/1429) gibi bilginler de bu kanaattedir.

Bunlara göre; bugün *Yedi Harf*'in tamamı değil, bir kısmı mevcuttur. Mushafların resmine muhalif olan kıraatlar, senedleri sahih olsa bile, terkedilmiştir. Çünkü senedin sahih olması, onun Kur'ân'dan olduğunu isbat etmeye yetmez, tevâtür şarttır. Öte yandan bu kıraatları muhafaza etmek de gerekli değildir; zira bu bir vücub değil ruhsattır.

Bu görüşü savunanlardan Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ammâr, *Şerhu'l-Hidâye* isimli eserinde, bugün *Yedi Harf*'in tamamının değil, bir kısmının okunduğunu, Mushaf'ın resmine muhalif olan kıraatların, senedleri sahih olsa bile terk edildiğini, çünkü senedinin sahih olmasının Kur'ân'dan olmasını isbat etmeye yetmeyeceğini söylemekte ve "muhtemeldir ki bunların çoğu, Kur'ân'a yazılmış tevillerdir ve bunlar zamanla Kur'ân'dan zannedilmiştir", demektedir[81]. Aynı müellif, Mushaf'ın yazısına uymayan kıraatların terk edildiğini ve bunların okunmasının da câiz olmadığını söyleyerek, bunları kendi halinde okuyanların "İmam" tarafından darp ve hapis yoluyla tedip edilmesi gerektiğini; kıraatında ısrar edip, insanları da böyle okumaya çağıranların ise, *"Kur'ân hakkında nizalaşmak küfürdür"* hadisi gereğince katlinin vacip olduğunu iddia etmektedir[82].

İmam Mâlik (179/795) ise, bu tür şâz kıraatları okuyanlara doğrusunun öğretilmesi, bile bile okuyuşunda ısrar edenlerin ise, görüşünden dönünceye kadar hapsedilmesi gerektiği görüşündedir[83]. Fakat o,

---

79 Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 140 vd; İbn Teymiyye, *age*, XIII, 395; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 31, Askalânî, *age*, IX, 27; Süyûtî, *age*, I, 49-50; Zerkânî, *age*, I, 168.

80 Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 140-141; Askalânî, *age*, IX, 27.

81 Bkz: Askalânî, *age* ve yer; ayrıca bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 141-142.

82 Bkz: Ebû Şâme, *age*, s. 141.

83 Ebû Şâme, *age*, s. 184-185.

sahâbenin okuduğu kesin olarak belli olan kıraatlara da izin vermiştir[84].

Abdullah Draz, Hz. Osman Mushaf'ında *Yedi Harf*'in tamamının bulunmadığını ifade ederek şöyle demektedir: "Belirtmek gerekir ki, Hz. Osman'ın gerekli şartları hâiz olmayan kıraatları Mushaf'a dâhil etmemesinin amacı, bir kısım şifahî kıraatları ortadan kaldırmaya mâtuf değildi. Nitekim Hz. Peygamber'in bir âyeti şu veya bu şekilde okurken duyduğunu teyit eden kimselerin, mânevî mesûliyeti kendilerine ait olmak üzere ve bütün ümmete teşmil edilmemek şartıyla, okumalarına müsaade edilmişti"[85].

Suat Yıldırım da, "Hz. Osman Mushafları yazdırıp bu hatta muhalif olan diğer şahsi nüshaları terk etmeye çağırınca, bazı zatlar muhalif olanları bırakıp, İmam Mushaf'ın hattına aykırı olmayan ve Hz. Peygamber'den tevâtüren nakledilen diğer yerleri okumaya devam ettiler. *Yedi Harf*'ten geri kalan ve bazı kelimelerde rastlanan bu farklılıklara kıraat denilir", demektedir[86].

Şurası da muhakkaktır ki, On Kıraatın tamamı, *Yedi Harf*'in sınırları içindedir[87]. Bunları namazda ve namaz dışında okumak câizdir[88].

Bu kıraatları, Rasûlüllah'tan geldiği iyice belli olduktan sonra tenkit etmek ise doğru bulunmamıştır. Nitekim Ebû Ca'fer en-Nehhâs, iki kıraat sahih olduğunda, bunlardan birisi için "daha iyidir" denilmemesi gerektiğini, çünkü her ikisinin de Peygamber (sav)'den alındığını, böyle söyleyenin günahkâr olacağını; ashabın ileri gelenlerinin de böyle bir tercihe karşı çıktıklarını söylemektedir[89].

Ebû Şâme el-Makdisî de: "Müellifler مَالِكِ ve مَلِكِ kıraatı arasında tercih etmekte ileri gittiler. Hattâ bazıları, diğer kıraatı reddedecek

[84] Ebû Şâme, *age*, s. 104-105; Zerkeşî, *age*, I, 222.

[85] Abdullah Draz, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 41.

[86] Suat yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 75.

[87] Sâbûnî, *age*, s. 231.

[88] İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 392; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 44.

[89] Bkz: Süyûtî, *age*, I, 83.

dereceye vardılar. Oysa iki kıraatın sâbit olduğu belli olduktan sonra, birinin reddedilmesi doğru değildir" demiştir[90].

Bu konuda Ahmed b. Muhammed b. el-Müneyyir el-İskenderî (683/1284), Cârullah ez-Zemahşerî (538/1143)'nin tefsirinde, bazı kıraatları eleştirmesine[91] karşı çıkmış ve: "Bizim gayemiz, Arap dili kaideleriyle Kur'ân'ı tashih etmek değil; aksine, Kur'ân kıraatıyla Arap dilini tashih etmektir"[92], diyerek, gâyet mâkul bir cevap vermiştir.

İbn Teymiyye de; kıraatların hepsinin hak olduğunu, bunlardan her bir kıraatın, diğeriyle birlikte kendisine inanılması ve muhtevasına uyulması gerektiğini, çeliştiği zannıyla birini diğerinden dolayı terk etmenin câiz olmadığını bildirmektedir. Yine o, Kıraat-ı Aşera'yı hiçbir âlimin inkâr etmediğini, ancak, bazı kıraatların, kimilerine ulaşmadığını, bu kıraatları bilmediklerinden dolayı da okumadıklarını bildirmektedir. Ona göre; Zeyd b. Sâbit'in de dediği gibi, kıraat, sünnettir; yani sonradan gelen, öncekinden alır. Bunların hepsi de güzeldir. Bilen kimsenin, bunları okuyup amel etmesi meşrûdur. Bir çeşidini bilip, diğerlerini bilmeyene de, bilmediğiyle amel etmek gerekmez. Fakat, bilmediğini inkâr veya muhalefet etmek de olmaz[93].

Bu üç görüşün sonunda şunları söyleyebiliriz: *Yedi Harf* ruhsatıyla sağlanan kolaylığın kaldırılıp kaldırılmadığı ve bundan doğan kıraat farklılıklarının hâlen mevcut olup olmadığı ihtilaflı ise de, bizim kanaatimize göre bu ruhsat kaldırılmamıştır ve bu ruhsat sebebiyle gerçekleşen kıraat farklılıkları da korunmuştur.

Yedi Harf ruhsatının verildiğini vahye dayanarak bildiren Peygamberimizden, daha sonra bu ruhsatın kaldırıldığına dair bir açıklama sâdır olmamıştır.

Ayrıca, bazı hadislerin gerekçelerinde belirtilen "ümmî kişiler, çocuklar ve yaşlılar" her devirde mevcut olagelmiştir. Bu bakımdan Kur'ân okumada kolaylık devam ediyor demektir. Esasen ولقد يسرنا

---

[90] Bkz: Süyûtî, *age* ve yer.

[91] Bu konuda bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 373-375.

[92] İbnü'l-Müneyyir, *el-İntisâf* (*Keşşâf* içinde), II, 54.

[93] İbn Teymiyye, *age*, XIII, 391, 394.

القرآن للذكر فهل من مدكر : *Andolsun Biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?* (Kamer 54-17) ve فاقرؤا ماتيسر منه : *O halde Kur'ân'dan size kolay geleni okuyun* (Müzzemmil 73/20), âyetlerinin ruhuna uygun olan da budur.

Hz. Osman Mushaflarının yazısına uymayan kıraatlar, mensûh sayılsa da sayılmasa da, âhâd haber olmaktan öteye geçememiştir. Bu bakımdan bunları okumak gerekmez; Kur'ân olarak okunmasına da izin verilmez. Müslümanlara düşen, Hz. Osman Mushaflarına uygun mütevâtir kıraatları okumak ve Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza etmektir.

Taberî ve Dânî'nin de dedikleri gibi, müslümanlar, istediği harfi / kıraatı seçip okumakta serbesttir. Tıpkı yeminini bozan kimsenin keffaret olarak, on yoksulu yedirmesi, yahut giydirmesi, yahut da bir köle azad etmekten birisini tercih edebilmesi, bunlara gücü yetmeyenin de üç gün oruç tutması[94] gibi, *Yedi Harf* hususunda da müslümanların durumu böyledir[95]. Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazası ile emrolunmuşlar, *Yedi Harf*'ten bildiklerini ve dilediklerini okumakta muhayyer bırakılmışlardır.

Demek ki, bugünkü müslümanlar, *Yedi Harf* ruhsatından, mütevâtir kıraatlar dâhilinde, Kur'ân'ı güçlerinin yettiği, dillerinin döndüğü kadar okumak sûretiyle istifade edebileceklerdir.

---

94 Bkz: Mâide 5/89.

95 Taberî, *age*, I, 24-26; Dânî, *age*, vr: 5b.

F) YEDİ HARF'TEN KAYNAKLANAN KIRAAT FARKLILIKLARININ KUR'ÂN YORUMUNA ETKİSİ

Kur'ân-ı Kerîm'in *Yedi Harf* üzere inmesine bağlı olarak kıraatların çeşitli oluşu; Kur'ân okumada kolaylık sağladığı gibi, bazı âyetlerin farklı yorumlanmasına ve bazı hükümlerde çelişki ve zıtlık olmayan değişik anlayışların doğmasına da sebep olmuştur. Böylece hem Kur'ân'ın okunuşunda farklı ve zengin çeşniler ortaya çıkmış; hem de engin ve iç içe mânâlar ifade eden Kur'ân-ı Kerîm'in anlamı daha da zenginleşmiş, çoğalmış ve her devirde ve her seviyedeki insanların farklı farklı lezzet aldıkları, yararlandıkları ilâhî bir sofra ve hazine olmuştur.

Kıraatların Kur'ân'ın farklı yorumlanmasına ve değişik hükümler çıkarılmasına olan katkısını tespit etmek, şüphesiz ayrı bir araştırma konusudur. Biz sadece Kıraat-ı Aşera / On Kıraatta görülen bu tür farklılıkları *Kıraatların Tefsire Etkisi* isimli kitabımızda tespit etmeye çalıştık[96].

Burada ise, *Yedi Harf* sayesinde ortaya çıkan kıraatların, On Kıraat yanında, şâz kıraatlardan bazılarını da alarak, Tefsir, İslâm Hukuku, Kelam, Tasavvuf vb. alanlarda bu tür etki ve katkılarını örneklerle göstermeye çalışacağız:

1)

اِنْ هٰذَآ اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلِينَ

"Bu (davranışımız), evvelkilerin âdetinden başka bir şey değildir" (Şuarâ 26/137).

Bu ve bundan önceki âyetlerde anlatıldığına göre Hz. Hûd (as), Âd kavmine peygamber olarak gönderilmiş ve onlara Allah'ın buyruklarını duyuran bir Elçi olduğunu, tebliğine karşı bir ücret istemediğini, kötü huylarını bırakıp Allah'a itaat etmelerini, aksi takdirde büyük bir günün azabına uğrayacaklarını söylemiş; fakat kavmi ona, boş yere yorulmamasını, atalarının yolundan ayrılmayacaklarını, aza

---

[96] Bkz: Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, İstanbul-2001, Marifet yayınları

ba uğrayacaklarına da inanmadıklarını söylemişler; nihayet Peygamberi yalanladıklarından dolayı helâk edilmişlerdir[97].

Yukarıdaki âyette zikredilen خُلُقُ kelimesini Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamze ve Halefü'l-Âşir خُلُقُ ; İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ise خَلْقُ şeklinde okumuşlardır[98].

"Huluk", huy, âdet anlamındadır. "Halk" ise yaratmak, yapmak... gibi mânâlara gelir.

خُلُقُ şeklindeki okuyuşa göre mânâ: "Bu (davranışımız), evvelkilerin âdetinden başka bir şey değildir" şeklinde; خَلْقُ kıraatına göre ise, "bu (söylediklerin) evvelkilerin uydurmasından başka bir şey değildir" şeklinde olmaktadır. Bu kıraatı, "biz de bizden öncekiler gibi yaratıldık; bizim yaratılışımız, bizden öncekilerin yaratılışı gibidir; yani onlar gibi yaşarız, onlar gibi biz de ölürüz ve diriltilmeyiz" şeklinde anlayanlar da vardır[99].

Böylece bu iki kıraatla, inkârcı Âd kavminin, Hz. Hûd'a şunları söyledikleri anlaşılır: "Bizim yaşadığımız şu hal, atalarımızın yoludur; onlar böyle yaşamışlardır, biz de onlara uymaktayız. Biz atalarımız gibi yaşar, ölürüz; diriltilecek de değiliz. Senin söylediklerin ise, eskilerin uydurmasından başka bir şey değildir. Onlar da öteden beri hep böyle süslü, yaldızlı uydurma sözler söylemişlerdir."

Görüldüğü gibi, beş kelimelik bir cümle ile, kıraatlar sayesinde çok geniş mânâlar elde edilebilmektedir ki, bu da Kur'ân'ın i'caz yönlerinden birisini teşkil etmektedir.

2)

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَاۤءَ كَرْهًا

"Ey îmân edenler! Kadınları miras yoluyla zorla almanız (yahut, onlara zorla vâris olmanız) size helâl değildir" (Nisâ 4/19).

Abdullah b. Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, İslâmiyet'ten önceki câhiliye döneminde, evli bir adam ölünce, onun yakınları, ölen

97 Ateş, *age*, VI, 311.
98 Dânî, *age*, s. 166; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 335.
99 İbn Kuteybe, *age*, s. 319; Taberî, *age*, XIX, 97; Ebû Zür'a, *age*, s. 518; Râzî, *age*, XXIV, 157; Kurtubî, *age*, XIII, 125; Beydâvî, *age*, II, 158.

kişinin karısı üzerinde hak sahibi idi. İçlerinden birisi isterse, ölenin karısıyla evlenir, yahut kadını başkasıyla evlendirip mehir alır; ya da hiç evlendirmez, evde alıkordu. Onlar, kadın üzerinde, kadının yakınlarından daha çok hak sahibi idiler. İşte bu âyet, bu yanlış uygulamayı ortadan kaldırmak için nâzil olmuştur[100].

Bu âyette yer alan كَرْهًا kelimesini Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir dammeli olarak كُرْهًا; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb fethalı olarak كَرْهًا şeklinde okumuşlardır[101].

Bu iki kıraatın da aynı mânâya geldiği bildirilmekle birlikte İbn Abbas ve Ferrâ, fetha ile okuyuşta ikrah (dışardan zorlama); zamme ile kıraatta ise meşakkat, kişinin zorlama olmadan ve fakat istemeden yaptığı şey anlamına geldiğini bildirmişlerdir[102].

Böylece bir kıraat ile dış etki, diğer kıraatla da iç etki gündeme getirilmektedir ki, her iki durum birlikte mütâlaa edilince, kadın aleyhine hiçbir olumsuz baskının bulunmaması gerektiği anlaşılır. Bu ve benzeri âyetlerde, dinimizin, o zamana kadar gereken saygı gösterilmeyen, ezilip horlanan kadın lehine yaptığı inkılâbı, ona verdiği şeref ve itibarı açıkça görmek mümkündür.

3)

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِنَ السَّمَآءِ
قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

"Hani havârîler: 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofra indirebilir mi?' demişlerdi. O da: 'Îmân etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun!' cevabını vermişti" (Mâide 5/112).

Havârîler, Peygamberimizin ashâbı gibi, Hz. Îsâ'ya, o hayatta iken îmân eden müminlerdir[103]. Bundan sonraki âyette de ifade edil-

---

[100] Buhârî, *Tefsîr*, Sûretü'n-Nisâ, 6. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 1319; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 233-234.

[101] Dânî, *age*, s. 95; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 248.

[102] İbn Kuteybe, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 122; Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 195; İbn Atıyye, *age*, IV, 59; Râzî, *age*, IX, 10; Beydâvî, *age*, I, 265; Kamhâvî, *Talâiu'l-Beşer*, s. 67.

[103] Komisyon, Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s. 125.

diği üzere, daha mutmain olmak için Hz. Îsâ'dan böyle bir istekte bulunmuşlardır.

يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ lâfzını Kisâî تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ şeklinde; diğer Kıraat İmamları ise yukarıda yazıldığı şekilde (يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ) okumuşlardır[104].

تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ kıraatına göre mânâ : "Rabbinin gökten bize bir sofra indirmesini isteyebilir misin?" şeklinde olur. Bu kıraata göre, Allah'ın kudreti değil; Hz. Îsâ'nın gücü ve cesâreti konusunda şüphe edilmiş olur. يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ kıraatına göre ise mânâ "Rabbin bize gökten, bir sofra indirebilir mi?" şeklindedir. Ancak bu şekildeki bir anlam ile havarilerin, Allah'ın kudreti konusunda şüphe ettikleri izlenimi doğabileceğinden, onlar hakkında böyle bir intibâyı önlemek için mânânın: "Gökten bize bir sofra indirmek, Rabbinin hikmet ve iradesine uygun olabilir mi?", yahut "gökten bize bir sofra indirmek talebine Rabbin muvafakat eder mi?" şeklinde anlaşılması gerektiği söylenmiştir[105].

4)

وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ

"O (Peygamber), gayb hakkında cimri değildir" (Tekvîr 81/24) .

Âyette geçen بِضَنِينٍ lâfzını İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Ruveys بِظَنِينٍ; Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamze, Ebû Ca'fer, Ravh ve Halefü'l-Âşir بِضَنِينٍ şeklinde okumuştur[106].

ضَنَّ : Çok sıkı ve cimri olmak; ضَنِين ise çok cimri anlamındadır. ظَنَّ : Şüphelenmek, itham etmek; ظَنِين : Zan altında olan, güvenilmez vb. mânâlara gelir.

بِضَنِينٍ şeklindeki kıraata göre mânâ: "O gayb hakkında cimri değildir; gayb bilgilerini esirgemez; Allah'ın vahyettiği hiçbir şeyi gizlemez ve hiçbir menfaat beklemez " şeklinde; بِظَنِينٍ kıraatına göre ise:

---

104 Dânî, *age,* s.101; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 256.

105 Taberî, *age,* VII, 129; Zemahşerî, *age,* I, 654; İbn Atıyye, *age,* V, 234; Râzî, *age,* XII, 129; Beydâvî, *age,* I, 365; Elmalılı, *age,* III, 1845.

106 Dânî, *age,* s. 220; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 398. Bu kıraatın tevcîhi için bkz: İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-Kırââti's-Seb',* II, 446; Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâât,* s. 752.

"O gayb hakkında itham edilemez, gayb hakkında verdiği bilgilerden dolayı suçlanamaz; vahiy alma ve bunu tebliğ etme hususunda hiçbir zayıflığı da yoktur, güvenilir kimsedir" şeklinde olur[107].

Her iki kıraat sayesinde, Peygamberimize yöneltilmesi muhtemel birçok olumsuz tavır ve ithamlara karşı, gereken cevap verilmiş olmaktadır.

5)

وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ

".Allah, kendi yolunda öldürülenlerin yaptıklarını boşa çıkarmaz" (Muhammed 47/4).

قُتِلُوا kelimesini Ebû Amr, Hafs ve Ya'kûb قُتِلُوا ; Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir قَاتَلُوا okumuşlardır[108].

قُتِلُوا kıraatından: "Allah kendi yolunda öldürülenlerin yaptıklarını boşa çıkarmaz."; قَاتَلُوا kıraatından ise, "Allah, kendi yolunda savaşanların yaptıklarını boşa çıkarmaz" anlamı elde edilir. Bu kıraatla mânâ daha kapsamlı olmakta, sadece şehid olanlar değil, onlarla birlikte savaşıp sağ kalan gaziler de müjdelenmektedir[109].

6)

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

"Sana kadınların ay halini soruyorlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah tevbe edenleri sever ve temizlenenleri sever" (Bakara 2/222).

---

107 İbn Kuteybe, *age*, s. 517; Taberî, *age*, XXX, 81; Zemahşerî, *age*, IV, 225; Râzî, *age*, XXXI, 74; Kurtubî, *age*, XIX, 242; Elmalılı, *age*, VIII, 5622.

108 Dânî, *age*, s. 200; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 374.

109 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 58; Taberî, *age*, XXVI, 43; Zemahşerî, *age*, III, 531; İbnü'l-Cevzî, *age*, VII, 398; Râzî, *age*, XXVIII, 46; Kurtubî, *age*, XVI, 230.

Yahûdiler, mecûsiler ve câhiliye Arapları özürlü kadından sakınırlar; hayızlı eşiyle aynı yatakta yatmadıkları gibi, birlikte yemek yemez, aynı odada dahi oturmazlardı. Hıristiyanlar ise, bu tutumun tam aksine, hayızlı kadınlarla ilişkide bulunurlardı. İslâmiyet ise, orta yolu benimsemiş; hayızlı eşle sadece cinsî ilişkiyi yasaklamış, bunun dışında yeme, içme, aynı yatakta uyuma vb. günlük ilişkilerde hiçbir yasaklama getirmemiştir[110].

Yukarıda metni ve meâli yazılan âyette geçen حَتَّى يَطْهُرْنَ lâfzını, Âsım'ın râvîsi Ebû Bekr Şu'be ile Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir حَتَّى يَطَّهَّرْنَ şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'ın râvîsi Hafs, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise حَتَّى يَطْهُرْنَ tarzında okumuşlardır[111].

يَطْهُرْنَ kıraatıyla, hayız kanının kesilmesi anlaşılır. يَطَّهَّرْنَ (aslı: يَتَطَهَّرْنَ) kıraatıyla da, âdetin bitmesinden sonra kadının, kocasıyla ilişkiye girmeden önce su ile temizlenmesi, gusletmesi gerektiği anlaşılır.

Her iki kelimeye birden "hayız kanının kesilmesi" yahut "hayız bitince gusledilmesi" şeklinde aynı mânâyı verenler de vardır. Fakat, yukarıda da ifade edildiği üzere, bazı âlimler, (يَطْهُرْنَ) kelimesine hayız kanının kesilmesi, (يَطَّهَّرْنَ) kelimesine ise gusledilmesi anlamını vermişlerdir[112]. "Yathurne": kendiliğinden temizlenmek, yani hayız kanının kesilmesi anlamındadır. "Tetahharne": insanın çaba sarf ederek kendini temizlemesi demektir.

Ebû Hanîfe'ye göre buradaki iki kelime de hayız kanının kesilmesi anlamındadır. Ayrıca ilk cümledeki "Hattâ yathurne / temizleninceye kadar" ifadesinden bu yasağın hayız kanının kesilmesiyle son bulacağı anlaşılır. Bu bakımdan Hanefîler, kadının, belirli âdet süresinin sonunda kanın kesilmesi halinde, bir namaz

110 Bkz: Buhârî, *Hayz,* 5; Müslim, *Hayz,* 14 vd; Ebû Dâvûd, *Nikâh,* 46; *Tahâret,* 106; Nesâî, *Tahâret,* 178.

111 Dânî, *age,* s. 80; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 227.

112 Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn,* I, 283; Ebû Hayyân, *Tuhfetü'l-Erîb,* s. 209.

vakti geçtikten sonra gusül yapmasa da kocasıyla cinsî münasebeti câiz görmüşlerdir[113].

Diğer mezhepler ise, hem ilk cümledeki "yattahharne" kıraatını göz önüne alarak, hem de ikinci cümledeki "fe izâ tetahharne" ifadesinden hareket ederek, âdeti biten kadının ancak guslettikten (su bulamamışsa teyemmüm ettikten) sonra eşiyle birleşmesinin helâl olduğu görüşüne varmışlardır. Ayrıca âyetin sonunda yer alan *"Allah, temizlenenleri sever"* ifadesi de bu anlamı destekler gözükmektedir.

Bazılarına göre de âyette emredilen temizlik, hayız mahallinin yıkanması veya hayız mahallinin yıkanmasıya birlikte abdest alınmasıdır[114].

7)

وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْلٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا

"Eğer hasta veya yolcu olursanız, yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse, veyahut kadınlara dokunmuşsanız, (bu durumlarda) su bulamadığınız takdirde teyemmüm edin" (Nisâ 4/43).

Abdest alması veya gusletmesi gereken bir müslüman, su bulamadığı veya bir özür sebebiyle su kullanmaması gerektiği durumlarda, toprak ve yeryüzü cinsinden bir şeyle teyemmüm eder. Teyemmüm, hem abdest, hem de gusül yerine geçer.

Âyette geçen لٰمَسْتُمْ lâfzını Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir elifsiz olarak لَمَسْتُمْ (lemestüm) şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn

113 Buna göre hayızın son sının olan on gün tamamlanınca gusletmeden ve beklemeden münasebet câiz olur. On günden önce hayız kesilmiş olursa kadın ya yıkanmış olmalıdır veya üzerinden bir namaz vakti geçmelidir, denilmiştir. Âyette geçen "temizlenme" ifadesinin farz emir ifade etmediği, bu bakımdan âdeti biten kadının, münasebetten önce yıkanmasının mendup olduğu da ifade edilmiştir.

114 Bkz: İbn Kuteybe, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 84; Taberî, *age*, II, 385; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 37; Zemahşerî, *age*, I, 361; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 165; Râzî, *age*, VI, 72; Kurtubî, *age*, III, 88; Beydâvî, *age*, I, 156; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 259; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 122; Sâbûnî, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, I, 301-302; Ateş, *age*, I, 385-386; Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız", *DİA*, XVII, 53.

Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise elif ile لٰمَسْتُمْ (lâmestüm) tarzında okumuşlardır[115].

Lâm'ın meddi ile لٰمَسْتُمْ (lâmestüm kıraatıyla), "karşılıklı olarak erkek ve kadının birbirine dokunması"; elif'siz لَمَسْتُمْ (lemestüm) kıraatıyla ise, "erkeğin tek başına dokunması" anlaşılmıştır.

Buradaki "dokunma" ile ilgili olarak da; cinsî ilişki veya mutlak olarak dokunmak, yani erkek ile kadının derilerinin birbirine dokunması şeklinde farklı yorumlar yapılmıştır[116].

Hanefîlere göre, bilhassa birinci kıraat böyle bir anlayışa müsait olduğu için, buradaki "dokunma" ile cinsî ilişki kastedilmiştir. Bu bakımdan, erkeğin kadına dokunması abdesti bozmaz. Şâfiîler, erkeğin kendisine nikâh düşen kadına dokunmasıyla, kadın ve erkeğin her ikisinin de abdestinin bozulacağına hükmetmişlerdir. Mâlikî ve Hanbelîlere göre, temastan cinsel haz duyulması halinde abdest bozulur. Zâhirîler, sadece kadına dokunan erkeğin abdestinin bozulacağını söylerken, Evzâîler ise, kadına sadece el ile dokunmanın abdesti bozacağı kanaatindedir[117].

8)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ

"Ey îmân edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın" (Mâide 5/6).

وَاَرْجُلَكُمْ lâfzını Nâfi', İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Ya'kûb, lâm'ın fethiyle وَاَرْجُلَكُمْ şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir ise kesre ile وَاَرْجُلِكُمْ şeklinde okumuşlardır[118].

---

115 Dânî; *age,* s. 96; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 250.

116 Râğıb, *age,* s. 454.

117 Taberî, *age,* V, 108; Beğavî, *age,* I, 433; İbnü'l-Arabî, *age,* I, 443; Râzî, *age,* X, 112; Kurtubî, *age,* V, 223; Beydâvî, *age,* I, 277; İbn Kesîr, *age,* I, 502; Ateş, *age,* II, 291-292; Komisyon, *İlmihal,* I, 199-200.

118 Dânî, *et-Teysîr,* s. 98; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 254.

وَاَرْجُلَكُمْ şeklindeki kıraata göre mânâ: "Ayaklarınızı topuklara kadar yıkayın"; وَاَرْجُلِكُمْ kıraatına göre ise, "ayaklarınızı topuklara kadar meshedin" şeklinde anlaşılır[119].

Ancak وَاَرْجُلِكُمْ şeklindeki bu ikinci kıraatın, mücâvere ve tenâsübü kelâm kabîlinden olduğu, bu bakımdan وَاَرْجُلِكُمْ 'ü فَاغْسِلُوا 'ye atfetmek gerektiği ve böylece ayakların yıkanmasının îcâb edeceği; sahîh hadislerin de bunu gösterdiği; وَامْسَحُوا 'ya atfederek "mesh" anlamı verilse bile, bundan kastedilenin, suyu isrâf etmeden yıkamak olduğu; ayrıca ayaklarında mest olanın meshetmesi, olmayanın yıkaması gerektiği şeklinde anlaşılacağı, çoğunluğun kabul ettiği görüştür[120].

9)

وَاِنْ نَكَثُوٓا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوٓا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَآ اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ

"Eğer andlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın. Çünkü onların yeminleri yoktur; Belki (böylece) vazgeçerler" (Tevbe 9/12).

لَا اَيْمَانَ lâfzını İbn Âmir لَاإِيمَانَ; diğer Kıraat İmamları ise yukarıda yazıldığı gibi لَا اَيْمَانَ şeklinde okumuşlardır[121].

"Eymân", yemîn'in çoğuludur.

لَا اَيْمَانَ kıraatıyla: "Onların yeminleri yoktur (onların yeminlerine itibar edilmez)"; لَاإِيمَانَ kıraatına göre ise, "onların îmânları yoktur",

---

119 Ateş, *age*, II, 477-481.

120 Taberî, *age*, VI, 126; Ebû Zür'a, *age*, s. 221; Cessâs, *age*, III, 349; Beğavî, *age*, II, 16; Zemahşerî, *age*, I, 597; İbnü'l-Arabî, *age*, II, 576; İbn Atıyye, *age*, V, 47; Râzî, *age*, XI, 161; Kurtubî, *age*, VI, 91; Beydâvî, *age*, I, 326; İbn Kesîr, *age*, II, 26; Ebü's-Suud, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, III, 11; Elmalılı, *age*, III, 1585.

121 Dânî, *age*, s. 117; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 278.

"onlar müslüman değildir" veya "onlara eman yoktur, onlara güvence verilmez" anlamı çıkar[122].

İmam Ebû Hanîfe, ilk kıraata dayanarak kâfirin yeminine itibar edilmeyeceği, onun yemininin yemin sayılmayacağı görüşüne varmıştır. İmam Şâfiî ise, ilgili âyetin baş tarafını (yeminlerini bozmalarından bahsedilmesini) göz önüne alarak, bunun zıddı görüşü benimsemiştir[123].

10)

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ

"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın (tam yapın)" (Bakara 2/196).

Âyette geçen وَالْعُمْرَةَ kelimesini Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'un وَالْعُمْرَةُ şeklinde ötreli olarak okudukları rivâyet edilmiştir[124]. Hasan Basrî'nin kıraatı da böyledir[125].

Bu kıraattan umrenin de hac gibi farz olduğunu anlayanlar vardır. Ancak şâz kıraat olduğu için bağlayıcılık yönü yoktur. Şâfiîlere göre, "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın" lâfzı, mutlak emirdir. Bu bakımdan hac gibi umre de farzdır. Hanefîlere göre ise bu, mutlak bir emir olmayıp, başlanmış olma şartına bağlı bir emirdir. Yani "Kim, hac ve umreye başlarsa bunları Allah için tamamlasın" demektir. Her iki mezhebin de kendilerine göre daha başka delilleri vardır[126].

11)

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ

"Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur" (Bakara 2/198).

---

122 Taberî, *age*, X, 89; Ebû Zür'a, *age*, s. 315; Zemahşerî, *age*, II, 177; Râzî, *age*, XV, 234; Kurtubî, *age*, VIII, 85; Beydâvî, *age*, I, 491; Nesefî, *age*, II, 118; Ebü's-Suud, *age*, IV, 48; Âlûsî, *age*, X, 60.

123 Râzî, *age* ve yer.

124 Teberî, *age*, II, 210; Râzî, *age*, V, 140.

125 Dimyâtî, *İthâf*, I, 433.

126 Bkz: Râzî, *age*, V, 139 vd.

Bu âyeti, İbn Abbas'ın فِى مَوَاسِمِ الْحَجِّ ilavesiyle okuduğu nakledilir[127]. On Kıraat arasında bulunmayan ve tefsir kabilinden ziyade kılınmış bu kıraattan, hac mevsiminde hac ibâdetini yaparken, ticaret yapmanın da câiz olduğu anlaşılır.

12)

وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلاَلَةً اَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ

"Eğer miras bırakan erkek veya kadının, ana babası ve çocukları bulunmazsa ve bir erkek kardeşi yahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer" (Nisâ 4/12).

Miras hükümlerinden bahsedilen bu âyetin وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ ifadesi, Sa'd b. Ebî Vakkas'a izafe edilen ancak On Kıraat arasında bulunmayan bir kıraatta وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ مِنْ اُمٍّ şeklindedir. Bu takdirde, buradaki kardeşliğin, anne cihetinden kardeşlik olduğu anlaşılır[128]. Nisâ sûresinin son âyetinde ise; ana, baba ve çocukları bulunmayan bir kişinin, ana baba bir veya baba bir erkek ve kız kardeşlerinin miras hükümleri açıklanmıştır[129].

13)

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakiri doyurmak, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan, üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde, yeminlerinizin keffareti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riâyet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz" (Mâide 5/89).

---

[127] Taberî, *age*, II, 283; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 77.

[128] Taberî, *age*, IV, 287; Cessâs, *age*, III, 21; Zemahşerî, *age*, I, 510; Râzî, *age*, IX, 223; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 28; Elmalılı, *age*, III, 1802-1803.

[129] Bkz: Nisâ 4/176.

Allah adına yemin eden kimse, yemininin gereğini yapmalıdır. Eğer ettiği yeminle, yapacağı şey kötü, haram ve hayırsız bir iş ise, yeminini bozar ve yukarıda buyurulan keffaret doğrultusunda hareket eder. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kim bir şeye yemin eder, sonra ondan daha hayırlısını görürse, yemininin keffaretini versin, sonra o daha hayırlı olanı yapsın"*[130].

Bu âyette geçen أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ifadesi, şâz bir kıraatta أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ şeklindedir. Bu fazlalıkta, azat edilecek kölenin müslüman olması gereğine işaret edilmiş olmaktadır[131].

Bu da, tefsir kabilinden ilave edilmiş müdrec bir kıraattır; bağlayıcılık yönü yoktur. Bu bakımdan İmam Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel gibi bazı müctehidler, azad edilecek kölenin müslüman olma şartını gerekli görmemiş; İmam Şâfiî ise, bu şartın gerektiğini ifade etmiştir[132].

14)

Yine aynı âyette yer alan فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ : *"Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır"* ibaresi, Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b'dan[133] rivâyet edilen ve On Kıraat arasında yer almayan bir kıraatta فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ şeklindedir. Bununla da, tutulacak üç günlük orucun, peş peşe, birbiri arkasına tutulmasının gerektiği anlaşılmaktadır[134]. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, keffaret olarak tutulacak orucun peş peşe tutulması gerekir. İmam Şâfiî ise, bir hadise dayanarak, ard arda veya ayrı ayrı günlerde tutulabileceğini söylemiştir[135].

---

130 Müslim, *Eymân*, 11-19; Tirmizî, *Nüzür*, 6; Nesâî, *Eymân*, 15-16; İbn Mâce, *Keffârât*, 7.

131 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 653; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 29; Zerkânî, *age*, I, 147.

132 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 29; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 415.

133 Taberî, *age*, VII, 30; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 314.

134 Zemahşerî, *age*, I, 641; Râzî, *age*, XII, 77; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 12; Elmalılı, *age*, III, 1802-1803.

135 Mâverdî, *age*, II, 63; Râzî, *age*, XII, 77; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 82.

15)

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَ وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا

"(Mûsâ, Firavun'a:) Pek âlâ biliyorsun ki bunları (mu'cizeleri), birer ibret olmak üzere, ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben senin gerçekten mahvolduğunu sanıyorum! dedi" (İsrâ 17/102).

Bu âyette geçen عَلِمْتَ (sen bildin) kelimesini On Kıraat İmamlarından birisi olan Kisâî, zamme ile عَلِمْتُ (ben bildim) şeklinde, diğerleri de başta yazıldığı gibi fetha ile okumuştur[136].

Çoğunluğun kıraatını göz önünde bulunduran İbn Hazm (456/1064), bu kıraatı, bir şeyi bilmenin îmân olmayacağına delil olarak göstermiştir[137].

16)

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا ف۪يهِ

"Şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırdı, içinde bulundukları (nimet yurdu)ndan çıkardı" (Bakara 2/36).

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığına göre Yüce Allah, Hz. Âdem ile eşini yaratıp cennete yerleştirmiş, biri hâriç bütün cennet nimetlerinden yararlanabileceklerini, ancak sadece bir ağaca yaklaşmamalarını buyurmuştur. Fakat şeytan onları ebedîlik vaadiyle (A'râf 7/20-22) kandırarak, o ağacın meyvesinden yemelerini sağlamış; neticede içinde bulundukları nimet yurdundan kovulmalarına muvaffak olmuştur. Bundan sonraki âyette de görüleceği üzere, şeytanın kandırmasıyla hatâ ettiğini anlayan Hz. Âdem, Cenâb-ı Hakk'ın öğrettiği şekilde (Bakara 2/37 ve A'râf 7/23) O'na yalvarıp tevbe etmiştir.

Âyette geçen فَاَزَلَّهُمَا lâfzını Hamze فَاَزَالَهُمَا şeklinde, diğer dokuz Kıraat İmamı ise yukarıda yazıldığı gibi okumuşlardır[138].

---

[136] Dânî, *et-Teysîr*, s.141; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 309.

[137] Bkz: İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 203; Hülya Alper, "Kırâat-Kelâm İlişkisi (Tebliğ)", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, 422-423.

[138] Dânî, *age*, s.73; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 211.

أَزَلَّ : Ayağı kaydırdı, hataya düşürdü; أَزَالَ ise uzaklaştırdı, demektir.

Çoğunluğun فَأَزَلَّهُمَا kıraatına göre, "ikisinin ayaklarını kaydırdı; bulundukları durumdan uzaklaştırıp hataya düşürdü"; فَأَزَالَهُمَا kıraatına göre de "ikisini oradan uzaklaştırdı, yerlerinden etti" mânâsı anlaşılır[139].

Böylece her iki kıraatla birlikte daha geniş bir mânâ elde edilmekte; şeytanın Hz. Âdem ile Havva'yı kandırıp hataya düşürdüğü, bunun neticesi olarak da, onları yerlerinden ettiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca çoğunluğun okuyuşunu göz önüne alan Ehl-i Sünnet, bunu, Peygamberlerin zelle[140] işleyebileceğine delil getirirken; ikinci kıraatı göz önüne alan Mu'tezile ve Şia, peygamberlerin mutlak masum oldukları sonucuna ulaşmışlardır[141].

17)

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا

"Ne yana bakarsan bak, nimet ve ulu bir saltanat görürsün" (İnsan 76/20).

Bu sûrenin, içinde yukarıdaki âyetin de bulunduğu bir grup âyetinde, cennetlik kimselerin kavuşacağı nimetler anlatılmaktadır.

Bu âyette geçen مُلْكًا (saltanat) kelimesi, şâz bir kıraatta مَلِكًا (melik, hükümdar) şeklinde de okunmuştur ki, bu kıraat sayesinde, müminlerin âhirette Yüce Allah'ı görecekleri anlaşılır[142].

18)

وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

---

139 Taberî, *age*, I, 234; Ebû Zür'a, *age*, s. 94; Râzî, *age*, III, 7; Kurtubî, *age*, I, 311.

140 *"Zelle"*: Hata, yanılma, sürçme demektir. Yürürken kaymaya, konuşurken hata etmeye zelle denir. Peygamberlerden sâdır olabilecek, günah olmayan, kasıtsız küçük hata anlamında kullanılmaktadır.

141 İlyas Çelebi, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* içinde müzakereci olarak değerlendirmeleri, s. 436; bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: *Râzî*, *age*, III, 7 vd.

142 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 29; Zerkânî, *age*, I, 148-149.

"Şüphesiz ki o (İsa), kıyametin (ne zaman kopacağının) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur" (Zuhruf 43/61).

Bu âyette geçen لَعِلْمٌ lâfzı, Abdullah b. Abbas'a dayandırılan şâz bir kıraatta لَعَلَمٌ şeklinde okunmuştur[143].

"İlim"; bilgi demektir. "Alem" ise; alâmet, işaret, belirti anlamındadır.

Başka rivâyetlerle birlikte bu kıraat sayesinde Hz. Îsâ, Kıyâmet alâmetlerinden bir alâmet olarak görülmüş ve onun, âhir zamanda yer yüzüne tekrar döneceği yorumuna ulaşılmıştır.

Bu âyet, şâz kıraat göz önüne alınmadan, "Kur'an'da âhiret için yeterli bilgiler vardır" şeklinde de anlaşılmıştır[144].

19)

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولاَ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلاَ تَكْفُرْ

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Fakat şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Bâbil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese: 'Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız' demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi" (Bakara 2/102).

Rivâyete göre, Peygamberimize cephe alan yahudiler, "Süleyman, Muhammed'in dediği gibi bir peygamber değildi; o, sihirbaz bir hükümdardı, sihirleri mu'cize gibi gösterirdi" diye ona iftira etmişlerdi[145]. Bu âyette ise gerçekler açıklanmaktadır.

Bu âyette geçen "melekeyn" (iki melek) kelimesinin, İbn Abbas'a izafe edilen bir kıraatta "melikeyn" (iki melik) şeklinde okunduğu;

---

143 Taberî, *Tefsir*, XXV, 90.

144 Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 493; ayrıca bkz: Şevki Yavuz, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları*-IV içinde müzakereci olarak değerlendirmeleri, s. 431.

145 Elmalılı, *age*, I, 441.

böylece bunların iki melek değil, iki sihir uzmanı veya iki kral (Hz. Dâvud, Hz. Süleyman veya başkaları) oldukları söylenmiştir[146].

20)

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

"Biz her şeyi bir ölçüye göre (yahut: bir kader ile) yarattık" (Kamer 54/49).

Fahreddin Râzî'ye göre كُلَّ kelimesinin nasb ile okunuşuna göre âyet: انا خلقنا كل شئ بقدر veya انا خلقنا كل شئ خلقناه بقدر takdirindedir.

Bu âyette geçen كُلَّ kelimesinin, şâz bir kıraatta zammeli olarak كُلُّ şeklinde okunduğu nakledilmiştir[147]. Bu durumda كُلُّ شَيْءٍ ifadesi mübteda, خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ifadesi de haber olur. (زيد خلقناه) (Zeyd'i biz yarattık) ifadesi gibidir[148].

Âyetin bu şekildeki kıraatıyla mânâda bir değişiklik olmaz. Ancak, bu kıraat göz önünde bulundurularak إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ deyip durulursa, "Biz her şeyiz" anlamı çıkar. Bu da İbn Arabî'nin vahdet-i vücud anlayışına delil olarak değerlendirilebilmektedir[149].

Bu örneklerde de görüldüğü üzere *Yedi Harf* ruhsatı sonucu ortaya çıkan kıraat farklılıkları; Kur'ân'ın anlaşılmasında, yorumlanmasında ve hükümler çıkarılmasında, açıklık, esneklik, genişlik ve zenginlik sağlamaktadır.

---

146 Bkz: Râzî, *age*, III, 218; Kurtubî, *age*, II, 52.
147 Râzî, *age*, XXIX, 72; Kurtubî, *age*, XVII, 147.
148 Râzî, *age*, XXIX, 72.
149 Süleyman Uludağ, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* içinde müzakereci olarak değerlendirmeleri, s. 348-349.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRAAT İLMİ VE KIRAATLAR

KIRAAT İLMİ VE KIRAATLAR

A) KIRAAT İLMİ VE ÖNEMİ

Kıraat, okumak demektir.

Kâri, Kur'an okuyan, Kur'ân kıraatıyla ilgili kuralları öğrenip uygulayabilen kimse demektir. (Bu terim, zâhid ve âbid kişi anlamına da gelir). Çoğulu *kurrâ'*dır. Başta Kıraat İmamları olmak üzere, kıraatları bilen kimselere kurrâ denir.

Ashâbın Kur'an kıraatı konusunda geniş bilgi sahibi olanlarına da kurrâ denilmiştir[1].

Mukri ise, kıraatları bilen ve bunları müşâfehe yolu ile (sözlü olarak) nakleden, başkasına okutan kıraat âlimi demektir. Bu terimler Kıraat ilmindeki uzmanlığın ifadesi olmaktadır[2].

Kıraat kelimesinden ayrı olarak bir de tilâvet vardır ki bu da okumak, tâbi olmak anlamındadır[3]. Tilâvet, herhangi bir kelâmı okumak manasına geldiği gibi, daha çok ilâhî kitâbı[4] ve özellikle Kur'ân-ı Kerîm'i okumak anlamında kullanılır. Kelimenin taşıdığı "peşi sıra gelmek" anlamından hareketle tilâvete, Kur'ân'ı takdim tehir yapmadan tertibi üzere peş peşe okumak şeklinde mânâ verenler

---

[1] Bkz: Kurtubî, *Tefsir,* I, 10; İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân,* s. 9; Askalânî, *Fethu'l-Bârî,* IX, 9; Süyûtî, *el-İtkân,* I, 71.

[2] Bu terimler hakkında bkz: Cevherî, *es-Sıhâh,* I, 65; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* I, 129-130; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi,* I, 80-82; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd Istılahları,* s. 84, 85, 87, 105.

[3] Râğıb el-Isfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân,* s. 75; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* X, 52; İbn Manzûr, *age,* XIV, 102; Âsım Efendi, *age,* IV, 886.

[4] Komisyon, *Kur'ân Yolu,* I, 201.

de olmuştur[5]. Bu bakımdan Kur'ân'ı bir kıraat üzere okumaya tilâvet; Kıraat-i seb'a veya kıraat-i aşere vecihlerini bir arada göstererek okumaya da kıraat denmiştir. Bununla beraber her iki kelime de genel olarak Kur'ân-ı Kerîm'i okumak anlamında kullanılmaktadır[6].

Konuyla ilgili terimlerden birisi de *hâfız* kelimesidir ki bu da Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyen kimseye verilen unvandır; çokluk şekli *huffâz* kelimesidir. Yine çoğul anlamda olmak üzere hâfızlara *hamale-i Kur'ân* (*hameletü'l-Kur'ân*) da denilir.

Kıraat ilmi; Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili farklılıkları ve bunların kimlerden nakledildiğini bilmektir[7].

Bu ilmin konusu; telâffuz durumları ve edâ keyfiyetleri bakımından Kur'ân'ın kelimeleridir[8].

Kıraat ilmi, senedleri Hz. Peygamber (sav)'e ulaşmak üzere, Kıraat İmamlarından gelen mütevâtir ve sahih nakillere dayanır.

Bu ilim sayesinde; Kur'ân kelimeleri tahrif ve tağyirden korunur, Kıraat İmamlarından her birinin okuyuş şekli bilinir ve kıraat vecihlerini birbirinden ayırma imkânı elde edilir[9].

Bu ilmin ihmal edilmesi durumunda, Kur'ân'ın mütevâtir kıraatlarından bir kısmının kaybolması ihtimali doğabileceği gibi, bu kıraatlara dayanan bazı dînî hükümler ve mânâların dayanağı da or-

---

5 Tehânevî, *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn*, I, 171; Hasen Saîd el-Kermî, *el-Hâdî ilâ Lüğati'l-Arab*, I, 256.

6 "Tilâvet" kelimesi "kıraat"le eş anlamlı gibi görünse de, Râğıb Isfehânî'ye göre "tilâvet" bazen "okumak", bazen de "hükümlerine uymak suretiyle Allah'ın indirdiği kitapları izlemek, tâkip etmek" mânasına geldiği için, tilâvet kıraata göre daha özel anlam taşır; bu bakımdan her tilâvet kıraattır ama her kıraat tilâvet değildir (*el-Müfredât*, s. 75). Buna göre tilâvet, "hem okumak hem de emir ve yasaklarını, teşvik ve uyarılarını hayata geçirmek sûretiyle Allah'ın kitabına uymak" (*Kur'ân Yolu*, I, 201) şeklinde tanımlanabileceği gibi, mânâsını anlamak ve gereğince davranmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîd ve tertîl üzere dikkatlice okumak şeklinde tarif etmek de mümkündür

7 Kıraat ilminin bir tarifi şöyledir: Nakledenlerine nisbet ederek, Kur'ân'ın kelimelerinin edâ keyfiyetlerini (söylenişini) ve ihtilaflarını bilme ilmidir. Bkz: Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 412.

8 Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye*, s. 6.

9 Taşköprîzâde, *Miftâhü's-Seâde*, II, 6; Muhaysin, *age* ve yer.

tadan kalkacaktır. İşte bu tür kötü sonuçları önleyen Kıraat ilmidir[10]. Bu bakımdan bu ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi farz-ı kifâye olarak değerlendirilmiştir[11].

Bilindiği gibi Kıraat ilminin konusu ve meşguliyet alanı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm ile meşgûliyet ise, dinimizce bir ibâdet olarak kabul edilmiştir. Peygamberimiz: *"Her kim Kur'ân'dan bir harf okursa, bu harf karşılığında ona bir hasene vardır. Bir hasene ise on misliyle karşılık görür (yani bir harf karşılığında on sevap vardır). Ben "Elif lâm mîm" bir harftir demiyorum; fakat elif bir harf, lâm bir harf, mîm de bir harftir"*[12]. *"Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir"*[13], buyurmuştur. Onun, Kur'ân okumayı teşvik eden daha birçok hadisi vardır.

Allah'ın Elçisi, Kur'ân'ı ezberleyen ve onunla amel eden hâfızlara da ayrı bir değer vermiş ve onların Allah'ın ehli ve şeçkin kulları[14] ve meleklerle beraber olduklarını[15], cennete gireceklerini ve ayrıca aile fertlerinden cehenneme girmeyi hak etmiş on kişiye şefaat edeceklerini[16] bildirmiştir. Bütün bunlardan başka Peygamberimizin irşad, imâmet ve yöneticilik görevi vereceği kimselerde, Kur'ân'ı en çok bilenleri tercih etmesi de, bu konuya verdiği önemin delili olmaktadır. Meselâ o, Tebûk seferinde (9/630), Mâlik b. Neccâr Oğullarının sancağını Zeyd b. Sâbit'e vermiş ve: *"Zeyd, Kur'ân'ı çok iyi bilir; Kur'ân ise mukaddemdir (öne geçirilir, önde ve önceliği olandır)"* buyurmuştur[17].

Şu iki haber de Peygamberimizin bu konuya ne kadar önem verdiğini gösterir:

Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre Bi'ru Meûne vakasında şehid düşen ve kendilerine "kurrâ" sıfatı verilen 70 sahâbînin ardından,

---

[10] İsmail Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati, s. 236.

[11] Ğazzâlî, İhyâu Ulûmiddîn, I, 51; Dimyâtî, İthâfü Fudalâi'l-Beşer, s. 4.

[12] Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 16.

[13] Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 21; Ebû Dâvûd, *Vitr,* 14; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 15; İbn Mâce, *Mukaddime,* 16.

[14] İbn Mâce, *Mukaddime,* 16; Ahmed b. Hanbel, *age,* III, 127.

[15] Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 244; Ebû Dâvûd, *Vitr,* 14; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 13.

[16] Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 13; İbn Mâce, *Mukaddime,* 17.

[17] Buhârî, *Ezân,* 54; Müslim, *Mesâcid,* 289-291.

başta Peygamber Efendimiz olmak üzere bütün müslümanlar büyük üzüntü duydular. Hattâ Peygamberimiz, kendileri davet ettiği halde onlara hainlik yaparak, çok değer verdiği bu hâfız sahâbîleri şehid eden kabileler aleyhine bir ay süre ile beddua etmiştir[18].

Câbir b. Abdillah şöyle demiştir: Rasûlüllah, Uhud şehidlerinden ikişer kişiyi bir kabre yerleştiriyordu. Ve bize: *"Bunların hangisi Kur'ân'ı daha çok öğrenmiştir?"* diye soruyordu. Bunlardan birisine işaret edilince onu kabre önce koyuyor, kabirde öne geçiriyordu[19].

Peygamberimizin gözünün içine bakan sahâbe de, ilâhî vahye olan iştiyakları ve Allah Elçisinin emirleri doğrultusunda, bu yüce kelâmın okunması ve ezberlenmesi konusuna büyük bir duyarlılık göstermişlerdir.

Onlar, Kur'ân'ı okumak ve ezberlemek hususunda âdeta birbirleriyle yarışırlardı. Öyle ki, geceleyin ashabın evlerinin önünden geçenler, arı uğultusu gibi Kur'ân sesi işitirlerdi[20].

Mescid-i Nebevî'den de, Kur'ân sesleri yükselirdi. Bir defasında Peygamberimiz, birbirlerini şaşırtmasınlar diye ashâbına seslerini kısmalarını emretmişti[21].

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: *"Öyle olurdu ki, Rasûlüllah Kur'ân okur da secde âyetine gelince, hemen bizleri secde ettirirdi. Biz yanında o kadar kalabalık ve sıkışık olurduk ki, secde etmek için bir yer bulamazdık. Bu, namaz haricinde olurdu"*[22].

Kaydettiğimiz bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere asr-ı saaddette Kur'ân öğretimine son derece önem veriliyordu.

Tarihi gelişim içinde bu konuya verilen önem aynı tarzda devam etmiş; İlâhî Kelâmın doğru okunması açısından Kur'ân öğretimi Tecvîd, Kıraat, Resmü'l-Mushaf ve Vakf ve İbtida ilimlerinin desteğiyle köklü bir yapıya kavuşmuştur.

---

[18] Buhârî, *Cihâd*, 184; Müslim, *Mesâcid*, 297.

[19] Buhârî, *Meğâzî*, 26.

[20] Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 241.

[21] Ebû Dâvûd, *Salât*, 315.

[22] Müslim, *Mesâcid*, 104; ayrıca bkz: Buhârî, *Sücûdü'l-Kur'ân*, 8.

B) KIRAATLARIN MENŞEİ VE TARİHÇESİ

Peygamber Efendimiz, Kıyâme sûresinde de işaret edildiği üzere[23] aldığı vahyi derhal bellemiş olurdu. Bu bakımdan Kur'ân'ın ilk hâfızı odur.

Rasûlüllah, kendisine indirilen vahyi, derhal vahiy kâtiplerine yazdırır, ayrıca hangi sûrenin neresine konulacağını da bildirirdi. Daha sonra bunlar, ashap arasında neşrolunurdu[24]. Bütün âyetler, Peygamberimizin huzurunda yazılırdı. Peygamberimiz, âyetler yazıldıktan sonra, varsa, gerekli tashihi yapmak üzere, kâtibe yazdığını okumasını isterdi. Ayrıca O, gelen vahyi erkeklere tebliğ ettiği gibi, kadınlara da tebliğ ederdi[25].

Hz. Peygamber, her sene Ramazan ayında, o zamana kadar vahyedilen bütün Kur'ân'ı Cebrâil ile mukabele ederdi. "Arza" denilen bu uygulama, vefat etmeden önceki Ramazan'da ise iki defa gerçekleşmiş ve buna arza-i ahîre (son sunuş) denilmiştir[26].

Rasûlüllah hayatta iken, ashâbın çoğu kendi durumlarına göre Kur'ân'ı ya tamamen veya bir kısmını ezberlemiş durumda idiler. Böylece Kelâmullah, hem yazı ile levha ve sayfalarda, hem de hâfızalarda muhafaza altına alınmıştır.

Bununla beraber, onlardan hâfız olanların sayısı kesin bir rakamla tespit edilmiş değildir. Zaten, bir devirle ilgili olarak, ihtiyaç duyulmadığı için vaktinde yapılmamış bir tespitin, sonradan yapılacak araştırmalarla ortaya konulması mümkün değildir.

Fakat bazı olaylar, sahâbe arasında çok sayıda hâfızın bulunduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Meselâ hicrî 4. yılda meydana gelen Bi'ru Meûne vak'asında 70 kadar hâfız sahâbî şehid olmuştur.

---

23 Kıyâme 75/16-17.

24 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 4; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 33.

25 İbn İshâk, *Siyer*, s. 203; Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 43.

26 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7; Müslim, *Mesâcid*, 289.

Bundan başka, hicrî 12. yılda gerçekleşen Yemâme savaşında da en az 70 hâfızın (bazı rivâyetlerde 500, 700 ve daha fazlasının) şehid düştüğü kaydedilmekte ve hattâ bu son savaşta, yüz bin kişilik düşman ordusuna karşı savaşan, on üç bin müslüman askerin üç bininin "kurrâ" olduğu, savaşın da bunların gayretiyle kazanıldığı bildirilmektedir[27].

Nakledildiğine göre Ebû Mûsâ el-Eş'arî (42/663), bazı öğütlerde bulunmak üzere Basra'nın hâfızlarını çağırtınca, bu davete 300 civarında hâfız iştirak etmiştir[28].

Sahâbeden Ebü'd-Derdâ (32/652) da, sabah namazından sonra talebelerini okutmaya başlardı. Öğrencileri onar kişilik gruplara ayırır, her grubun başına bir öğretici tayin eder; kendisi de zaman zaman mihrapta oturarak, zaman zaman da gruplar arasında dolaşarak, çalışmaları takip eder, sorulan suallere cevap verirdi. O, öğrencilerinin sayısının bazen 1600 kişiye kadar ulaştığını bildirmiştir[29].

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Rasûlüllah zamanında ve daha sonra, Kur'ân-ı Kerîm, pek çok sahâbî tarafından ezberlenmiştir ki o devirde bunlara "kurrâ" denilirdi.

İsimlerini tespit edebildiğimiz hâfız sahâbîlerden bazıları şunlardır: Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, Ebü'd-Derdâ (Uveymir b. Zeyd), Ebû Zeyd Ensârî (Kays b. Seken veya Sâbit b. Zeyd), Ebû Mûsâ Eş'arî, Ubâde b. Sâmit, Abdullah b. Abbas, Huzeyfe, Talha, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Amr, Sa'd b. Ubeyd, Hâlid b. Zeyd, Ukbe b. Âmir, Amr b. Zeyd, Temîm b. Evs Dârî, Sa'd b. Nûmân, Sa'd b. Münzir, Mücemmi' b. Hârise, Fedâle b. Ubeyd, Mesleme b. Muhalled; kadınlardan: Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Varaka binti Abdillah b. Hâris.

Peygamberimiz daha Mekke'de iken ashaptan Erkam'ın evinde bizzat Kur'ân öğretimine başlamıştı. Aynı şekilde hicret etmeden iki

---

27 Bkz: Kurtubî, *Tefsir*, I, 10; İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 9; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 9; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 71; Zerkânî, *Menâhil*, I, 242.

28 Müslim, *Zekât*, 119.

29 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 606-607.

yıl önce, birinci Akabe bey'atini (Nisân 620) müteâkip, Mus'ab b. Umeyr'i, Evs ve Hazrec kabilelerinden müslüman olanlara Kur'ân öğretmek üzere Medîne'ye göndermişti[30]. Hicretten sonra da Peygamber Mescidi "dâru'l-kurrâ" gibi kullanılmış; burası her müslümana açık bir mektep halinde Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerle dolup taşmıştı. Keza hicrî 2. yılda Mehrame b. Nevfel'in evinde Dâru'l-Kurrâ adını taşıyan bir Kur'ân mektebi tesis olunmuştu[31]. Bundan başka, yine Hz. Peygamber devrinde Medîne'de, okul görevi de gören dokuz mescidin mevcûdiyetinden bahsedilmektedir[32].

Bu çalışmalar sadece Medîne'ye münhasır kalmamış, diğer beldelerde de devam ettirilmiştir. Muâz b. Cebel ve sonra, İbn Abbas Mekke'de, İbn Mes'ûd Kûfe'de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da, Ebü'd-Derdâ Şam'da, müslümanlara Kur'ân öğretmişlerdir[33]. Taberî, hicrî 11. yılın olaylarını anlatırken, Rasûlüllah'ın, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğini ve Muâz'ın köy köy gezerek oralarda mektepler kurup yönettiğini kaydetmiştir[34].

Peygamberimiz zamanında başlatılan bu uygulama, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde de devam etmiştir.

Hz. Ebû Bekr devrinde, Rasûlüllah zamanında yazılan sayfaların, bir kitap haline getirilmesi gereği duyulmuş ve Zeyd b. Sâbit sorumluluğunda bu "sahîfeler" bir araya getirilip düzenlenerek cem' edilmiş, adına *el-Mushaf* denilmiş ve Halîfe'ye teslim edilmiştir. Daha sonra bu resmî Mushaf, ikinci Halîfe Hz. Ömer'e, onun vefatından sonra da, Peygamberimizin zevcesi, Hz. Ömer'in kızı Hafsa'ya intikal etmiştir[35].

Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde ise fetihler sonucu, insanlar grup grup İslâm'a giriyor, müslümanlar çığ gibi çeşitli şehirlere yayılıyor ve her belde halkı, kurrâ'dan olan bir sahâbîden Kıraat alıyor-

30 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 118.
31 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 77.
32 Hamidullah, *age* ve yer.
33 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 173, 184, 189.
34 Hamidullah, *Hadis Tarihi*, s. 23.
35 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3.

du[36]. Meselâ Dimaşk ve Hımslılar Mikdâd b. Esved'den, Kûfeliler İbn Mes'ûd'dan, Basralılar Ebû Mûsâ'dan, Şamlılar da Übeyy b. Kâ'b'dan Kur'ân okuyorlardı[37].

Kur'ân-ı Kerîm'in, *Yedi Harf* üzere indirilmiş olmasına bağlı olarak, ashâbın, Kur'ân'ın bazı kelime ve harflerinin edâ ve söyleyişini türlü şekil ve keyfiyette nakil ve rivâyet etmeleri sebebiyle, müslümanların kıraat vecihleri de muhtelif oluyordu. Meseleye vâkıf olmayan bazı müslümanlar bu farklılıkları görünce şaşırıyorlar, tereddüt ve şüpheye düşüyorlardı. Bunlardan bazılarının, aralarında tartıştıkları da duyulunca Halîfe Hz. Osman, buna bir çâre olmak üzere yine Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon kurup, Mushaf'ı istinsâh etmelerini istedi. Bu komisyon, Hz. Ebû Bekr devrinde toplanan ve Hz. Hafsa'da bulunan *Mushaf*'ı esas alarak birkaç nüsha daha yazdı. Kur'ân'ın asıl indiği lehçe olan Kureyş lehçesi esas alınarak yazılan bu Mushaflar, birisi Medîne'de bırakılmak üzere Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a (bazı rivâyetlerde Yemen ve Bahreyn'e de) gönderildi[38].

Bu nüshalarda Kureyş lehçesi esas alınmakla birlikte, müslümanlar arasında yaygın olan ve daha sonra mütevâtir kıraatlar bünyesinde yaşayacak olan vecihler de muhafaza edilmiştir: Nokta ve hareke bulunmayan bir yazı ile istinsâh edilen bu Mushaflara, bir vech ile okunan kelimeler, nüshaların hepsinde aynı yazılmış; az sayıda bulunan, iki veya daha fazla vechi ihtiva eden kelimeler, (hareke ve nokta konulmadığına göre) aynı imlâ ile yazılınca hepsini içine alabiliyorsa, onlar da yine bütün Mushaflara bir imlâ ile yazılmıştır.

Meselâ Fâtihâ sûresindeki (ملك يوم الدين) âyetinin (ملك) kelimesinde iki kıraat vardır. Birisi mim'in meddi ile, diğeri de medsiz kıraatıdır[39]. Bu kelime bütün nüshalarda elifsiz yazılmıştır. Buna göre elifsiz yazılışı bir kıraatı, mîm'den sonra bir elif takdîri ile okuyuş da diğerini ihtiva etmiş olur.

---

36 Zerkânî, *age*, I, 255
37 Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 36.
38 Dânî, *el-Mukni'*, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 7.
39 Dânî, *et-Teysîr*, s. 18.

Kezâ Sebe' sûresi 19. âyetinde yer alan (رَبَّنَا بَاعِدْ) lâfzı, (ربنا بعد) şeklinde yazılmış ve bu kelimedeki (بَاعِدْ ، بعِّد ، باعَدَ) şeklindeki kıraatların[40] hepsi de, hareke konulmadığı için, aynı imlâ ile ifade edilebilmiştir.

Aynı şekilde A'râf sûresi 149. âyetin sonunda yer alan (افلا تعقلون) lâfzı, altta ve üstte iki nokta olmadan (تعقلون) şeklinde yazılarak, (تعقلون -يعقلون) şeklindeki iki kıraatı[41] da kapsamıştır.

Buna karşılık çok az sayıda bulunan bazı lâfızlarda bunu sağlamak mümkün olmadığı için bunlar, ayrı ayrı nüshalarda gösterilmiştir.

Meselâ Bakara sûresinin 132. âyetindeki (وَوَصَّى) kelimesi diğer bazı kıraatlarda, iki vav arasına bir elif ilavesi ile (وأَوْصَى) şeklindedir[42].

Kezâ Tevbe 100. âyette yer alan (جَنَّاتٍ تَجرِى تَحْتَهَا الأنْهَارُ) , lâfzı bir kıraatta (مِن) ilavesiyle (من تحتها) şeklindedir[43]. Bunun gibi bir kaç yerde görülen farklılıklar ise, ayrı ayrı Mushaflarda gösterilmek sûretiyle muhafaza edilmiştir[44].

Buna karşılık, Peygamberimizden sâbit olmamış ve kıraattan zannedilen bir takım rivâyetler, tefsir kabilinden yapılmış ziyadeler ayıklanarak, Kur'ân'ın, kıraatlarıyla birlikte sağlam bir şekilde muhafazası sağlanmıştır.

Bazı eserlerde görülen âhâd rivâyetler ise, sadece Kur'ânî bir bilgi olarak kitaplarda nakledilegelmiştir. Mushaflarda bulunmayan ve tevâtürle sâbit olmayan bu rivâyetler, hadis gibi, yalnızca Kur'ân'ı yorumlamada ek materyal olarak değer taşımaktadır.

Hz. Osman'ın bu teşebbüsü ile, bazı müslümanlar arasındaki tereddüt ve ihtilaflar önlenmiş ve Kur'ân hakkında çıkabilecek dedikodular da bertaraf edilmiştir.

---

40 Dânî, *el-Mukni'*, s. 13; Dânî, *et-Teysîr*, s. 81; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 350.
41 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 257.
42 Dânî, *et-Teysîr*, s. 7.
43 Dânî, *age*, s. 119.
44 Dânî, *el-Mukni'*, s. 115.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, "*Yedi Harf*" gerçeğine bağlı olarak sahâbenin, Peygamberimizden kıraat alış şekil ve dereceleri farklı bir durum arz ediyordu. Bu sebepten onlardan kıraat alan tâbiûnun da, kendilerinden sonra gelenlere kıraatları aktarışları, aynı şekilde farklı olmuştur. Bu durum, kıraatları kendilerine dayandırılan meşhur Kıraat İmamlarına kadar böyle devam etmiştir.

Ancak önemle işaret edelim ki, nakledilen bu farklılıkların büyük çoğunluğu, kitâbî değil şifâhîdir; yani telâffuzla ilgilidir.

İşte böyle bir tarihi akış içerisinde, İslâm beldelerinde kurrâdan bazıları "kıraat, zabt, adalet, emanet, güvenilirlik, ilim ve dindeki olgunluk ve bu ilimle yoğun meşgûliyet" gibi sebeplerle, diğerlerine göre bulundukları bölgede daha meşhur olmuşlar; halk onları bu konuda önder saymış ve onlardan öğrendikleri bu kıraatları da yine onlara nispet etmeye başlamışlardır.

Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) ve İbnü'l-Cezerî (833/1429)'nin de belirttikleri gibi, kıraatların bu imamlara nispet edilmesi, onların o kıraatı en çok zapteden, en çok okuyan ve okutan, ona en çok yönelip ilgilenen kimseler olmasındandır. O imam, o kıraatı tercih etmiş, ona devam etmiş, nihayet onunla tanınmış ve meşhur olmuş ve bu kıraat kendisinden alınır olmuştur. Bu bakımdan o kıraat, başkasına değil de ona izafe edilmiştir. Dolayısıyla bu izafet ve nispet, onun o kıraatı tercih edip ona devam ettiğini ifade eden izafettir; yoksa onun kendi îcâdı, re'y ve ictihâdı mânâsına gelmez[45].

Başlangıçta hâfızlar ve Kıraat İmamları tarafından ağızdan ağıza, hocadan talebeye şifâhî olarak nakledilen kıraatlar, zamanla kitaplarda tedvîn edilmeye başlanmış; böylece, ortaya çıkabilecek karışıklık ve disiplinsizlik, ilk dönemlerden itibaren önlenmeye çalışılmıştır. Bu konudaki çalışmalar, tâbiîler devri sonlarında başlamıştır. Kıraat vecihlerini ilk araştıran, sahîh ve şâz kıraatları inceleyen ve bunların isnadlarından ilk söz eden şahsın Hârûn b. Mûsâ (170/786) olduğu[46]; bu konudaki ilk eseri de Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm (224/838)'ın yaz-

---

45 Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 7a-7b; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 52.

46 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 348; Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 53.

dığı nakledilmektedir[47]. Ancak, bu müelliften daha önce, Yahyâ b. Ya'mer (89/707), İbn Âmir (118/736), Ebû Amr (154/774), Hamze (156/772) ve Kisâî (189/805) gibi bazı Kıraat İmamları tarafından bu ilme dair bazı eserler yazılmıştır. Bundan sonraki yıllarda ve günümüze kadar gelen zaman sürecinde, bu alanda yüzlerce eser hazırlanmıştır[48].

Kıraatlar konusunda, zamanının ünlü bilginlerinden olan Ebû Bekr b. Mücâhid (324/935), hicrî 300 yılı civarında, *Kitâbü's-Seb'a* isimli eseriyle kıraatları yedi'ye tahsis etmiş ve onun bu tasnifi kabul görerek, *Kıraat-ı Seb'a* (*Yedi Kıraat* : Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamze ve Kisâî kıraatları) tespit edilmiştir.

Yine aynı asırda yaşayan Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Mihrân el-Isbehânî en-Nîsâbûrî (381/992)[49], *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr* adlı eseriyle bu *Yedi Kıraat*'a üç kıraat (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir kıraatları) ilave ederek *Kıraat-ı Aşera'yı* bir araya getirmiştir[50]. Onun bu eseri, İbnü'l-Cezerî'nin de kaynakları arasında yer almaktadır[51].

Buna göre aynı yıllarda hem Yedi Kıraat, hem de bunlara üç ilave ile meydana gelmiş bulunan On Kıraat bu ilmin uzmanı iki bilgin tarafından müstakil iki eser içinde tespit edilmiş olmaktadır.

İbnü'l-Cezerî ise, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr* isimli eserinde, Yedi Kıraatla birlikte bu üç Kıraatın da aynen *Yedi Kıraat*'ta olduğu gibi meşhur ve sahih olduğunu izah etmiş[52] ve böylece *On Kıraat*, müslümanlar tarafından benimsenip meşhur olmuştur.

Burada şunu da ifade edelim ki, son olarak sözünü ettiğimiz bu üç müelliften önce de bu kıraatlar, hem kitaplarda tespit edilmiş; hem de hocadan öğrenciye nakledilerek muhafaza edilmiş durumda idi.

---

47 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 35, İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 73.

48 Eserimizin bundan sonraki bir bahsinde Kıraat ilmine dair 100 eserin tanıtımı yapılmıştır. Bu ilimle ilgili diğer bazı eserler hakkında ayrıca bkz: Abdurrahman Çetin, "Kırâat ve Tecvîd İlimleri Bibliyografyası", *UÜİF Dergisi*, C. 2, sayfa 309-317.

49 Hayatı hakkında bkz: İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 49-50.

50 Ali Eroğlu, "İbn Mihrân en-Nîsâbûrî", *DİA*, XX, 199.

51 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 89.

52 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 41-46.

Kıraatların Bugünkü Durumu

Bugün, gerek Kıraat-ı Seb'a (Yedi Kıraat) ve gerek Kıraat-ı Aşera (On Kıraat) ilim olarak tatbik edilmekte ve okutulmaktadır. Müslüman halk arasında okunan kıraatlar ise şunlardır:

Âsım kıraatı Hafs rivâyeti: Müslümanların büyük çoğunluğunun kıraatıdır. Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Irak, Pakistan, İran, Hindistan, Afganistan vs. ülkelerin kıraatıdır.

Nâfi' kıraatı Kâlun rivâyeti: Libya ile Mısır ve Tunus'un bazı bölgelerinde okunmaktadır.

Nâfi' kıraatı Verş rivâyeti: Cezayir ve Fas'ın tamamıyla Tunus ve Mısır'ın bazı bölgelerinde okunmaktadır.

Ebû Amr kıraatı: Sudanlıların bir bölümü tarafından okunmaktadır[53].

---

[53] İzmirli İsmail Hakkı, *Târih-i Kur'ân*, s.18; Zeydân Mahmud el-Akrabâvî, *el-Mürşid fî Ilmi't-Tecvîd*, s. 29; Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, XXXII, 288.

C) KIRAATLARIN ÖĞRETİMİ

Kıraat öğretiminde, "sema" ve "arz" denilen iki metot vardır. Sema işitmek, duymak anlamına gelir; hocanın okuyup, öğrencinin dinlemesi demektir. Arz ise sunmak anlamına gelir ve öğrencinin okuyup, hocanın dinlemesine denir.

Kur'ân ve kıraatların öğretimi, başlangıçtan itibaren sema ve arz yoluyla gerçekleşmiştir: Peygamberimiz Kur'ân'ı Cebrâil'den, sahâbe de Peygamberimizden dinlemiştir. Aynı şekilde Peygamberimiz, Kur'ân'ı Cebrâil'e; ashap da Peygamberimize okuyarak sunmuştur. Daha sonraki nesiller de bu iki usûl ile Kur'ân ve kıraatını öğrenmişlerdir.

Bilhassa başlangıç safhasında bu iki usûlün birlikte yürütülmesi gerekir. Öğrenci, okumayı ilerletince, sadece arz yolu ile yetinilebilir; bu şekilde hoca talebesini dinler, varsa hatalarını düzeltir.

Öte yandan kıraatların öğretiminde, esas alınan kitaplar ve takip edilen yöntem bakımından çeşitli tarîklar vardır. Bunları da şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

a) Kıraatların okutulması bakımından tarîklar:

1.*İnfirad tarîkı:* Her kıraatın, ayrı bir hatimle okunmasına denir.

2.*İndirâc / cem tarîkı:* Bütün kıraatların bir hatimde topluca okunmasına denir.

Kıraatlar, Hicrî 500 tarihlerine kadar infirad tarîkı, yani her bir kıraat için ayrı bir hatim ile okutulup öğretilirken, bu tarihten sonra, daha pratik bir tarz olan indirac / cem tarîkı ile yani bütün kıraatlar bir hatimde topluca okutulup öğretilmiştir[54].

b) Kıraatların sayısı bakımından tarîklar:

54 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 102.

1. *Seb'a Tarîkı:* Ebû Amr ed-Dânî'nin Yedi Kıraatı ihtiva eden *et-Teysîr* isimli eseri ile Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî* isimli eserinin ihtiva ettiği kıraat vecihlerine denir[55].

2. *Aşera Tarîkı:* İbnü'l-Cezerî'nin On Kıraatı ihtiva eden *Tahbîru't-Teysîr* ve ed-*Dürre* isimli eserlerinin münderecâtına denir[56].

3. *Takrîb Tarîkı:* On Kıraat imamlarının râvîleri ile o râvîlerin râvîleri yani tarîkları arasındaki ihtilafları öğrenip okumaya denir[57].

c) Takip edilen kitaplar bakımından tarîklar:

1. *Teysîr Tarîkı:* Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* isimli eseri ile, İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'i esas alınıp, bunlara *Şâtıbiyye* ve *ed-Dürre* ilave edilerek yapılan öğretim tarzıdır. Hicrî 10. asırdan itibaren buna "İslâmbol / İstanbul Tarîkı" denilmiştir[58].

2. *Şâtıbiyye Tarîkı:* Bu tarîk'da *Şâtıbiyye* ve *ed-Dürre* esas alınıp, bunlara *et-Teysîr* ile *Tahbîru't-Teysîr* ilave edilerek yapılan öğretim tarzıdır. Bu tarîk da Hicrî 11. asırdan itibaren "Mısır tarîkı" adını almıştır[59].

3. *Tayyibe Tarîkı:* İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr* isimli eserinin muhtevasını tedris etmeye denir. Bunun diğer bir adı da yukarıda zikredilen Takrîb Tarîkıdır.

Kıraatları öğrenen talebeye, hocası tarafından icâzetnâme / diploma verilir. Bunun için camilerde icâzetnâme törenleri tertip edilir. O bölgedeki meşhur kâriler bu merasime davet edilir. Reîsü'l-kurrâ törene başkanlık edip yönetir.

d) Beldeler bakımından tarîklar:

Yerleşip yayıldıkları yer bakımından başlıca iki tarîk vardır:

1. *İstanbul Tarîkı:* Yukarıda bahsedilen Teysîr tarîkına denir. Bu tarîkta, azimet yönünü tercih eden *Îtilâf mesleği;* ruhsat yönünü tercih eden *Sôfî mesleği* olmak üzere iki meslek vardır.

---

55 Muhammed Emin b. Abdillah er-Rûmî (1275/1859), *Umdetü'l-Hallân,* s. 4; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati,* s. 248.

56 Karaçam, *age,* s. 249.

57 Karaçam, *age* ve yer.

58 Karaçam, *age* ve yer.

59 Karaçam, *age* ve yer.

İtilâf mesleği, adını, bu mesleğin öncüsü olan Yusuf Efendizâde Şeyh Abdullah (1753)'ın *el-İtilâf fî Vücûhi'l-İhtilâf* isimli eserinden; Sôfî mesleği ise, bu mesleğin lideri olan Ahmed Sôfî Efendi (1758)'nin isminden almıştır.

Meslek; kıraat tedrisinde kullanılan sistem[60], takip edilen yöntem demektir. Bundan maksat; dayandıkları kaynak aynı olmakla birlikte, vecihlerin detaylarında; takdim, tehir, tercih, terk gibi teferruata yönelik farklı uygulamaların benimsenmesidir.

2. *Mısır Tarîkı:* Yukarıda anlatılan Şâtıbiyye tarîkına denir. Bu tarîkta da iki meslek bulunup, biri, azimet yönünü tercih eden *Mütkın mesleği;* diğeri de ruhsat cihetini tercih eden *Atâullah mesleği*dir.

Mütkın mesleği, bu mesleğin öncüsü olan Kettânîzâde Muhammed Efendi (1755)'nin *Mütkınü'r-Rivâye* isimli eserinden ismini almıştır. Atâullah mesleği ise bu adı, mesleğin lideri Atâullah Necib b. Hüseyin Efendi (1794)'nin isminden almıştır[61].

---

60 Bu terimler hakkında geniş bilgi için bkz: Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd Istılahları,* s. 102 vd.

61 Bkz: İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü,* s. 249-250.

D) KIRAAT ÇEŞİTLERİ

Kıraatlarda asıl olan "nakil"dir. Nakle itibar etmek için de bunun "güvenilir" olması gerekir.

Kıraatların belirli bir düzen ve disiplin dâhilinde korunup nakledilmesi gayesiyle başlangıçtan beri bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuş ve tıpkı hadis ilminde olduğu gibi, nakledilen kıraatlar sened zinciriyle birlikte nakledilmiştir. Kezâ; Kur'ân okuyup ezberleyen herhangi bir öğrenciye de, verilen icâzetnâme'de, hocasıyla birlikte, hocasının hocası, onun da hocası... tâ Peygamberimize ulaşıncaya kadar isim isim kaydedilmiştir.

Bununla da yetinilmemiş; nakledilen kıraatın senedinin sağlam olması yanında, Hz. Osman Mushaflarının yazısına uygun olması şartı da aranmıştır.

Bu iki şarta ek olarak, bir üçüncü şart daha ilave edilmiştir ki bu da, nakledilen kıraatın Arap gramerine uygun olmasıdır.

İbnü'l-Cezerî'ye göre, yukarıda kaydedilen üç şartı taşıyan kıraat, ister Yedi İmam'dan, ister On İmam'dan, isterse makbul olan diğer imamlardan sâbit olsun, Kur'ân'ın indirildiği *Yedi Harf*'ten olması sebebiyle red ve inkâr edilemez. Fakat bu şartlardan birisi eksik olursa buna "zayıf" veya "şâz" yahut "bâtıl" kıraat denir. Selef ve haleften muhakkık imamlara göre, sahih olan görüş budur. Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (430/1098), Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1043), Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) ve Ebû Şâme (665/1266) gibi bu ilmin meşhur âlimleri de aynı görüştedir[62].

Ancak bizce "Arap gramerine uygun olma" şartı gereksizdir; çünkü yoruma ve tartışmaya yol açacak bir husustur. Kur'ân ve kıraatlar Arapça olduğuna göre, bunların Arapça'ya uygun olması gayet tabiidir. Sözgelimi bu, eski Türkçe kitâbelerin Türkçeye uygun olması gerektiğini söylemek gibi anlamsızdır. Bu şartın konulması

---

62 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 9.

sebebiyle kimi gramerciler, mütevâtir kıraatlardan bazısını, kaidelere uymadığını iddia ederek tenkit etmişler; bu da birçok tartışmalara neden olmuştur.

Aslında her dilde, herhangi bir ifadenin hatalı olduğunu, öyle değil de şöyle söylenmesi gerektiğini yahut bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılmasının daha uygun olacağını söylemek her zaman mümkündür. Tartışma ile de bir sonuca varılamaz. Kur'ân gibi ilâhî ve edebî bir metin ve onun kıraatı hakkında böyle bir kural getirmek yersizdir. Bu bakımdan, yukarıdaki iki şartı taşıyan bir kıraat karşısında geçerli olan kurallar değil, kıraat olmalıdır. Çünkü gramercilere ve kurallara hakemlik edecek olan Kur'ân'dır; kaidelerin ona uydurulması gerekir[63].

Gereksiz yere bazı kıraat kitaplarında da yer verilen bu şart, belki de kıraatların istismar edilmemesi için düşünülmüştür; ancak ilk iki şartın varlığı, bunu önlemeye yeterlidir. Nitekim büyük kıraat âlimi İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (732/1332), "Şart birdir, o da naklin sıhhatidir; diğer iki şart da buna bağlıdır"[64] diyerek doğru bir tespitte bulunmuştur.

Bu konu, oryantalistlerin de istismar ettikleri bir husus olmuştur. Onlar, eskilerin müşkilât-ı nahviyye dedikleri, Arap sarf ve nahvinin Kur'ân'a tatbikinden doğan kaide farklarını istismar ederek, Kur'ân ve kıraatlarda gramer hatası olduğunu öne sürmüşlerdir. Oysa böyle bir durum söz konusu değildir. Bilindiği gibi Arapça pek çok lehçesi ve bu lehçelere göre değişik kuralları olan zengin bir dildir. Aynı şekilde bu dilde pek çok istisnalar, kuraldışı uygulamalar vardır. Bu bakımdan bu dile hakkıyla vâkıf olmak zordur.

Öte yandan dil, kurallardan değil; kurallar dilden çıkmıştır. Önce dil oluşmuş, daha sonra bu dilin kendi kaideleri uygulamalardan çıkarılmaya, tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu dilin en güvenilir kaynağı ve hakemi de, şüphesiz Allah kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'ı kurallara uydurmak yerine, kuralları Kur'ân'a uydurmak esas olmalıdır.

---

63 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 11; Süyûtî, *et-Tahbîr*, s. 134; Zerkânî, *Menâhil*, I, 422.

64 Bkz: Süyûtî, *el-İtkân*, I, 76.

Bu konuda merhum Osman Keskioğlu'nun *"Kur'ân'da Gramer Hatası Yoktur"* başlıklı makalesinden bir bölümü nakletmek istiyoruz: "Önce, okuyucuyu merakta bırakmamak için söyleyeyim ki ortada gramer hatası yoktur. Eskilerin "müşkilatı nahviyye" dedikleri, Arap sarf ve nahvinin Kur'ân'a tatbikinden doğan, kaide farkları vardır. Bahsin iyice anlaşılabilmesi için önce Arapça'nın irabı ve hususiliği ile umumi bazı kaideleri üzerinde duralım: Arapça'da kelimelerin sonlarına, cümledeki yerlerine göre verilen harekelere irab denir. İrab ref', nasb, cer halleri olup üstün, esre, ötre denilen harekelerle, bazen de harflerle gösterilir. Gayrı munsarif denilen bazı kelimelerin irabı başka türlü olur. Lâfzî, takdîrî, mahallî irablar vardır. Gramerciler, bu kaideleri vaz' ederken ayrı ayrı gruplara ayrılmışlar. Lisan kaidelerini zapt ü rapt altına alırken, lisan bünyesi icabı, muhtelif lehçelere göre muhtelif kaideler kurmuşlardır. Arap nahivcileri, Kûfeliler ve Basralılar mektebi olmak üzere iki büyük kola bölünmüştür. Birine göre gramer hatası sayılan husus, diğerine göre kaideye uygun düşebilir. Arapça kadar kaideleri bol, grameri müşkil bir lisan yoktur. Yığın yığın kaideler ve kaide dışı haller, şâzlar vardır. Kelimede bazen harf kaybolur, sonra yine meydana çıkar. İ'lal ve idğâm bahisleri çeşitli kaidelerin kurulmasına rağmen, yine bir türlü bitmez. Müstesnalarla doludur. Müstesnanın müstesnası vardır. Bu lisan, çöller kadar serazad, zaptü rapt altına alınması güç bir kavmin lisanıdır. Muhtelif kabilelerde lehçeler değişir. Kaideler de bittabi ona göre olur. Kur'ân-ı Kerîm'in *yedi harf* üzere nüzulü dahi bir nevi kolaylık içindir. Kabile diyalektleri itibara alınmış olsa gerektir. Kıraat ihtilafları gelişigüzel değildir. Her birinin bir hususiyeti vardır. Göz önünde tutulması gereken diğer bir nokta daha var: Dil kaideden değil, kaide dilden çıkar. Şüphesiz ki kaide yokken lisan vardı. Kaideler lisanın kullanılışına bakılarak kurulmuştur. Münakaşa bile taşımayacak kadar açık olan bu cihet anlaşıldıktan sonra, her lisanda müstesnaların, kural dışı şâzların neden bulunduğunun izahı kolaylaşır. Allah kelamı, kulların kurdukları bir kaideye uymaya ne ile mecbur tutulacak? İlmi, her şeyi muhit olan Allah'ın kelamı, beşer idrakinin koyduğu kaidenin üstünde kalamaz mı? İnsanların sözlerinde bile herkesin kavrayamayacağı bir incelik gözetilerek, bir nükteye işaret edilerek bir kaide terk olunmuyor mu? Ve bunda edebi bir güzellik, bir zevk inceliği aranmıyor mu? Bazen lisanın bünyesi, sun'i kaidelerin dar çerçevesini kırarak,

serpilip boy atmak ister. Bu hal lisanın yeni bir devreye girmesine delil olabilir. Lisan tabiiliğe doğrudur, sun'iliğe değil. Her dilin kendine göre bir hususiyeti vardır. İşte gramer hatası gibi gösterilmek istenen misaller böyle bir incelik ve hususiyet için, umumi kaideden ayrılmış olabilir. Arapça gayet geniş ve lehçeleri muhtelif bir lisan olduğundan, onun derinliğine ve inceliğine vâkıf olabilmek için yıllarca uğraşanlar var. İmam Şâfiî'den Fîrûzâbâdî'ye varıncaya kadar Arap edebiyatının ve lisanın söz sahibi salahiyetli edipleri, onun inceliğine hakkıyla vâkıf olabilmek için, yıllarca çöllerde dolaşıp bedevi kabileler arasında kalmışlardır. Ve her gün yeni bir şey işiterek hayretle tetkiklerine devam etmişlerdir. Arap edebiyat kitapları, nice çekici kelimeler, istisna misalleri ile doludur. Bu lisanın hususiyetine, çeşitli lehçe ve örneklerine en büyük edipleri ve beliğleri bile kolayca ve hakkıyla vâkıf olamıyor. Nerede kaldı ki, sathi bir derecede Arapça öğrenenler bu lisanda hüküm vermek salahiyetini haiz olacaklar. Celâlüddîn Süyûtî, zamanının yüksek âlimi olan üstadı Muhyiddin Kâfiyeci'nin hal tercümesinde diyor ki: 14 sene onun ilminden faydalandım. Ona her gelişimde yeni incelemelerle karşılaşıyor, önce hiç duymadığım yepyeni bir mesele öğreniyordum. Bir gün bana: 'Zeydün kâimün' cümlesinin irabı nasıldır? diye sordu. Ben de: Küçükler sırasında mıyız ki böyle basit şeyler soruluyor? dedim. Bunun üzerine: Bunda, ben tam 113 vecih bulmuşumdur, dedi. Ben de: Onları yazmadan bu meclisten kalkmam, cevabını verdim. Bana notlarını gösterdi ve yazdım"[65].

*

İlgili eserlerde, senedleri itibariyle Kıraatlar şöyle bir tasnife tabi tutulmuştur:

---

65 Osman Keskioğlu, "Kur'ân'da Gramer Hatası Yoktur", (*İslâm Mecmuası*, C. 1, sayı: 6), Ahmet Parlakışık'ın derlediği konferans ve makalelerden oluşan *Oryantalizmin Soruları* isimli eser içinde, s. 76-77.

a) Mütevâtir Kıraat

Yanlış üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, diğer bir topluluktan naklettikleri kıraattır ki, *Kıraat-ı Seb'a* ve buna üç ilavesiyle meydana gelen *Kıraat-ı Aşera* böyledir.

Burada tevâtür konusunu açıklamak faydalı olacaktır: Bazıları, kıraatların mütevâtir oluşunu şüpheyle karşılamaktadırlar. Buna sebep olarak da, bir İmama, yani bir kişiye dayandırılan kıraatın mütevâtir olamayacağını ileri sürmektedirler. Aslında durum böyle değildir:

Bilindiği gibi kıraatlar nakle dayanır; sahâbe kanalıyla Peygamberimizden nasıl nakledilmişse, nesilden nesile bu şekilde aktarılmıştır. Söz gelimi Âsım Kıraatını, İmam Âsım icad etmiş değildir. Bu, onun hocalarından öğrendiği kıraattır. Âsım, kıraatını Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (74/693), Zirr b. Hubeyş (82/701) ve Ebû Amr eş-Şeybânî (96/714) gibi zâtlardan almıştır. Şeybânî, Abdullah b. Mes'ûd'dan; Sülemî ve Zirr ise Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd'dan kıraat almıştır. es-Sülemî ayrıca Übeyy b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'ten de okumuştur. Bunlar da Peygamberimizden öğrenmişlerdir[66].

Yine örneğimizden hareket edersek, şüphesiz bu kıraatı (bu kıraatın ihtiva ettiği vecihleri) o devirde sadece ismi anılan sahâbîler değil, daha pek çok sahâbî okuyordu. Aynı şekilde sahâbeden kıraat alan Âsım'ın hocalarından başka, o dönemde daha pek çok insan aynı kıraatı okuyup okutuyordu.

Demek ki Peygamberimiz ve sahâbe döneminden itibaren, bu güne kadar bu kıraat, başka bir ifadeyle, bu kıraatta yer alan farklılıklar, her devirde kalabalık bir grup tarafından, başka bir gruba aktarılmış ve günümüze kadar böylece gelmiştir. Diğer On Kıraatın durumu da böyledir.

Bir Kıraatın, bir İmama nispet edilmesi ise; o İmamın o Kıraatta meşhur olması, onu okuyup okutması, bu alanda ilim adamları ve halk tarafından uzman ve güvenilir kabul edilmesi sebebiyledir. Bu

66 Bkz: İsmail Karaçam, Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri, s. 111.

kıraatların senedleri de eserimizde gösterilmiştir. Böylece bu kıraatlar, tevâtür yoluyla günümüze ulaşmış olmaktadır. Kıraatlar, esasen ve ağırlıkla şifâhî ihtilaflar olduğu için, bunların nakilleri, edâlarıyla birlikte mütevâtirdir[67].

Bu konuyu, günümüz âlimlerinden ve bu konuların uzmanı olan İsmail Karaçam da şöyle izah etmektedir: "Sahih kıraatların tevâtürüne yapılan itirazların menşeini, bu kıraatların Resûl-i Ekrem (sav)'e yalnız kıraat imamları tarîkıyla ve âhâd rivâyetle ulaşması, dolayısıyla da kemmiyet itibariyle tevâtür derecesine bâliğ olmayışı oluşturmaktadır. Zâhirde doğru gibi görünüp yanıltıcı bir durum arz eden bu hususun arkasında, konuyu açıklığa kavuşturan bir gerçek yatmaktadır. Zira her ne kadar bu isnadlar bir grup insana inhisar ediyormuş görüntüsü veriyorsa da, bu isnadı teşkil eden kimselerin arkasında -en azından- bir belde halkı bulunmaktadır. Meselâ, bir İmam Nâfi' ve Ebû Ca'fer kıraatı denildiği zaman ehl-i Medîne; bir İmam Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir kıraatı denilince Kûfe halkı; İbn Kesîr kıraatı anılınca Mekke ehli, İbn Âmir kıraatı denilince Şam diyarı sâkinleri, Ya'kûb ve Ebû Amr kıraatı denilince de Basra halkı akla gelmektedir. Dolayısıyla bu isimler bir belde halkının kıraatını, Kur'ân'a olan hizmetleri ve liyâkatleriyle temsil etmektedir. İşte eğitim ve öğretimde bir kolaylık, pratikte de amaca süratle ulaşmayı temin edeceği için kıraatlar imamlara isnat olunmuştur. Kıraat ve vecihlerinin zabtı ve şeyhlerinin muhafazası ancak bu yol ile mümkün olabilmektedir. Her halde bir belde halkının tevâtür adedine yeterli olduğunu kabul etmeyecek bir ilim adamı tasavvur etmemiz mümkün değildir. Kur'ân kıraatlarının eğitim ve öğretiminin başlangıçtan itibaren, nesilden nesile kesintisiz olarak intikal ettiği gerçeği göz önünde tutulursa, bunda şüpheye bile düşmenin yersizliği kendini gösterir"[68].

Bu konuda Bedreddin Çetiner'in görüşleri de şöyledir: "Bir kıraatin bir imama nispeti ile bir sahabî kanalıyla Hz. Peygamber (sav)'e ulaştırılması, ilmin bir hocaya nispeti kabilinden olup başkaları tarafından bilinmediği, nakledilmediği, okutulmadığı anlamına gelmez.

---

67 Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 319; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 80.

68 İsmail Karaçam, "Kırâatların İntikali (Tebliğ)", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 293-294.

Bir âlim fıkhı filandan, Arapça'yı falandan, usûlü falan kişiden okudu diyoruz. Onları başka âlimler ve hocalar bilmiyor anlamına mı alacağız? Lâfzî, kavlî ve kitabî tevâtür ile kitaplarda yaygınlaşması yanında bir de halk arasında yaygınlaşması ve yaygın olarak okunması var. Lâfzı ile ibâdet edilebilmesi özeliğinden dolayı Kur'ân'ı herkes okuyor, her münasebetle okuyor. Bu da bir çeşit tevâtürü beraberinde getirmektedir... Kıraatların imamlara nispeti konusunda işaret edilmesi gereken başka bir nokta da bunun, mevcudu tespit kabilinden olmasıdır. Meselâ, Arap dili nahvi, nahiv imamlarından önce yoktur denilebilir mi?[69]"

b) Meşhur Kıraat

Senedi sahih olan, Arap gramerine ve Hz. Osman Mushaflarının yazısına uygun bulunan kıraatlardır. Ancak bunlar tevâtür derecesine ulaşamamıştır.

Meselâ *On Kıraat'* tan birinde tarîk'lar çeşitli olur, birinin naklettiğini diğeri nakletmez ise bu *meşhur kıraat* sayılır.

Bu iki kıraat (mütevâtir, meşhur) türünün okunması sahih, inanılması da vaciptir[70].

c) Âhâd Kıraat

Senedi sahih olan, fakat Hz. Osman Mushaflarına veya Arap gramerine uymayan yahut da bahsedilen şöhrete ulaşamayan kıraat çeşididir ki, bu tür kıraatlar okunmaz ve bunlara inanılması gerekmez.

Rahmân 55/76 (مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ) âyetinin, (مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفَارِفَ خُضْرٍ وَعَبَاقَرِيَّ حِسَانٍ) şeklinde;

---

69 Bedreddin Çetiner, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* içinde müzakereci olarak değerlendirmeleri, s. 336.

70 Zerkânî, *age,* I, 430.

Tevbe 9/129 (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ) âyetinin de (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفَسِكُمْ) şeklinde okunmasıyla ilgili rivâyetler bu türe misâl olarak verilir.

d) Şâz Kıraat

Senedi sahih ve güvenilir olmayan kıraat olarak tarif edilir.

Fâtiha 1/4 (ملِكِ يَوْمِ الّدينِ) âyetinin (مَلَكَ يَوْمَ الّدينِ) şeklinde;

Yûnus 10/92 (فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ ايَةً) âyetinin (فَالْيَوْمَ نُنَحِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَفَكَ ايَةً) şeklinde okunması gibi.

e) Müdrec Kıraat

Hadis çeşitlerinden müdrece benzer. Tefsir gayesiyle ziyâde kılınan kıraatlardır.

Bakara 2/198 (اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ) âyetinin (فى مَوَاسِمِ الْحَجِّ) ilâvesiyle (اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فى مَوَاسِمِ الْحَجِّ) şeklinde;

Nisâ 4/12 (وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ) âyetinin (مِنْ اُمٍّ) ziyâdesiyle (وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ مِنْ اُمٍّ) şeklinde okunması, bu tür kıraata örnek olarak gösterilebilir.

f) Mevzu Kıraat

Asılsız olarak birine nispet edilen okuyuştur ki buna kıraat demek bile doğru değildir.

Fâtır 35/28 (اِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) âyetinin (اِنَّمَا يَخْشَى اللهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءَ) şeklinde okunduğuna dair rivâyet buna misâl olarak zikredilmiştir[71].

Kıraatları başlıca iki ana grupta toplamak mümkündür:

a) *Mütevâtir Kıraatlar:* Peygamberimizin zamanından günümüze kadar, hem kıraat kitaplarında, hem de hocadan talebeye şifâhî olarak

---

[71] Kırâat çeşitleri hakkında bkz: Süyûtî, *el-İtkân,* I, 77; Zerkânî, *age,* I, 430; Subhî Sâlih, *Mebâhis,* s. 256.

aktarılıp sağlam bir şekilde bize ulaşan ve Kıraat-ı Aşera / On Kıraat bünyesine dâhil olan kıraatlardır.

b) *Şâz Kıraatlar:* Kıraat-ı Aşera'nın dışında kalan ve Kur'ân olarak okunması câiz olmayan bütün kıraatlardır.

Şâz kıraatların namazda okunması ittifakla câiz değildir[72].

Hanefîler, şâz kıraatların Kur'ân'dan sayılamayacağı ve Kur'ân tilâveti olarak okunamayacağı konusunda diğer fakihlerle görüş birliği içindedir. Bununla birlikte sahâbîler tarafından kaydedilen şâz kıraatların, Hz. Peygamber'in yaptığı bir açıklama olma ihtimalinin çok kuvvetli olduğu, bu sebeple de hüküm istinbatında bu kıraatlara dayanılabileceği görüşündedirler[73].

Şâfiîler ise şâz kıraatları delil olarak görmez ve bunlarla hüküm vermezler[74]. Meselâ Şâfiî mezhebine mensup olan müfessir Fahruddîn Râzî, yukarıda söz konusu edilen yemin keffâreti ile ilgili Mâide 5/89. âyeti tefsir ederken, tutulacak üç günlük orucun, "mütetâbiât / peşpeşe" ilavesiyle, "ثلاثة ايام (مُتَتَابِعات) : üç gün (aralıksız)" şeklindeki şâz kıraata dayanılarak amel edilmesinin gerekmediğini; çünkü şâz kıraat Kur'ân'dan olsaydı mütevâtir olarak nakledileceğini, böyle olmadığına göre bunun delil olarak sayılamayacağını, bu bakımdan bu orucun ard arda veya ayrı ayrı günlerde tutulabileceğini söylemiştir[75].

---

72 Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz,* s.184; Zerkeşî, *el-Bürhân,* I, 333.
73 Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA,* XVI, 365; ayrıca bkz: Süyûtî, *el-İtkân,* I, 82.
74 Süyûtî, *age ve* yer.
75 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XII, 77.

E) KIRAATLARIN FAYDASI

Bu bölümü tamamlamadan önce, şu hususları da kaydetmek faydalı olacaktır:

Kıraatlar, Kur'ân'ın hıfzında, tefsir ve yorumlanmasında birçok yararlar sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in *Yedi Harf* üzere inmesine bağlı olarak kıraatların çeşitli oluşu; Kur'ân okumada büyük bir kolaylık sağlamıştır. Çeşitli lehçelere sahip, okuma-yazma bilmeyen, Kureyş lehçesini telâffuzda güçlük çeken birçok müslüman, Kur'ân'ı kolaylarına geldiği şekilde okuyabilmişlerdir.

Kıraatlarla sağlanan vecihler sebebiyle, Kur'ân daha mûciz ve muhtasar hale gelmiş, belâğat ve îcâzın doruğuna ulaşmıştır. Böylece her kıraat, bir âyet mertebesinde olmuş; aynı kelime ile değişik mânâlar elde etmek mümkün kılınmıştır.

Kıraatların, Kur'ân'ın anlaşılmasında da rolü olmuştur. Bazı müphem kelimeler, kapalı ifadeler, kıraatlar sayesinde vuzûha kavuşmuştur. Bu hususa işaret olmak üzere, tâbiûndan Mücâhid b. Cebr (103/721)'in şu sözü mânidardır: "Abdullah b. Abbas'a sorular sormadan önce, Abdullah b. Mes'ûd kıraatını okumuş olsaydım, ona sorduğum meselelerin çoğunda soru sormaya ihtiyaç duymazdım[76]". Bu bakımdan kıraatlar, bazı âyetlerin yorumlanmasında ve bazı hükümlerde çelişki ve zıtlık olmayan değişik anlayışların doğmasına da sebep olmuştur. Böylece hem Kur'ân'ın okunuşunda farklı ve zengin çeşniler ortaya çıkmış; hem de engin ve iç içe mânâlar ifade eden Kur'ân-ı Kerîm'in anlamı daha da zenginleşmiş, çoğalmış ve her devirde her seviyedeki insanların her birinin farklı farklı lezzet aldıkları, yararlandıkları ilâhî bir sofra ve hazine olmuştur.

---

76 Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* I, 41. Buradaki "Abdullah b. Mes'ûd kıraatı" sözünü, bu sahâbîden On Kıraat arasında bulunmayan ve tefsir kabilinden nakledilmiş olan bilgiler olarak değerlendirmek gerekir.

Kıraatlar, Kur'ân'ın gerçek Allah Kelamı olduğunun en büyük delillerinden birini teşkil eder. Çünkü bu kadar çeşitliliğe rağmen, onda tezad ve tenakuz yoktur; aksine her biri, diğerini tasdik eder, birbirini açıklar. Zıtlık, bir şey hakkında hem olumlu hem olumsuz beyanda ortaya çıkar. Kıraatlarla elde edilen anlam çeşitliliği ise, farklı seçeneklerdir, zenginliktir.

Kıraatlar, Kur'ân'ın muhafazasında müslümanların ne kadar titiz ve gayretli olduklarının da bir göstergesidir. Çünkü müslümanlar, Kitaplarını hareke hareke, harf harf, kelime kelime, âyet âyet, sûre sûre incelemişlerdir. Her bir harfin nasıl okunması gerektiğini, kelimelerin imlâ şeklini ve telâffuzlarını, med ölçülerini, imâle, teshîl, işmâm vb. en ince ayrıntılarına varıncaya kadar tespit etmişler, bu konuda müstakil yüzlerce eser yazmışlar ve ayrıca şifâhî olarak nesilden nesile uygulamalı bir şekilde birbirlerine aktarmışlardır. Her bir asırda binlerce insan sırf bu işle meşgul olmuştur. Şu anda, yeryüzünde aslı bozulmamış bir tek mukaddes kitap var ise, bunun müsebbibi de, Yüce Allah'ın *"Kur'ân'ı biz indirdik biz; onun koruyucusu da elbette biziz!"* (Hıcr 15/9) buyruğu tecellîsince, işte yüzyıllardan beri tâviz verilmeden yürütülen bu çalışmalardır[77].

Kıraatların diğer bir faydası da Arap dili ve edebiyatına olan katkısıdır. Kur'ân-ı Kerîm sayesinde Arapça hem mükemmel bir dil haline gelmiş hem de zaman içinde yozlaşıp bozulmaktan korunmuştur. Ayrıca Arap olmayan müslümanların da öğrendiği uluslararası bir dil seviyesine yükselmiştir. Kıraatlar sayesinde birçok Arap lehçe ve şivesi korunmuş, yaşatılmış, Araplar arasında yaygınlaşmış ve Arapça'nın zenginliği daha da artmıştır.

---

77 Kıraatların faydaları hakkında bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 52-59; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 82.

F) KIRAAT İMAMLARI VE RÂVÎLERİ

Bu kısımda, *Kıraat-ı Aşera / On Kıraat*'ın İmamları ile bunların kıraat ricali, yani kıraatlarının kimler vasıtasıyla Peygamberimize ulaştığı ve onlardan bu kıraatları nakleden meşhur ikişer râvîsi tanıtılmıştır.

İmam, Kıraat sahasında otorite ve güvenilir kimse demektir. Fakat esas itibariyle bu tabirle Yedi veya On Kıraatın kendilerine isnad edildiği kimseler kastedilir.

Bunların her birinin naklettiği okuyuşlara da *kıraat* denir.

Söz konusu Kıraat İmamlarından her birisinin çok sayıda râvîsi olmakla birlikte, bunlar Yedi ve On Kıraat'a dair yazılmış muhtasar eserlerde iki ile sınırlandırılmış ve böylece ikişer râvî meşhur olmuştur.

Her iki râvînin ortak olarak naklettikleri okuyuş İmâm'a nispet edilir ve buna *kıraat* denir.

Bir İmamın râvîleri arasındaki kıraat farklılıklarına; başka bir ifade ile bir İmamın râvîlerinden birinin diğerine muhalif olan okuyuşuna rivâyet; bu farklılığın isnad edildiği kimseye de *râvî* denilmiştir. Böylece râvî, bir Kıraat İmamından, o kıraatı doğrudan veya vasıtalı olarak nakleden ve naklettiği kıraatın uzmanı olan güvenilir kimse anlamına gelmektedir.

1- NÂFİ'

(Ebû Ruveym Nâfi' b. Abdirrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî: 169/785)

Medîne Kıraat İmamıdır.

Takriben hicrî 70'li (m. 690) yıllarda (muhtemelen Medine'de) doğmuş, 169/785 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Aslen Isfahanlıdır.

Kendi ifadesine göre, 70 kadar tâbiîden ders almıştır.

Kıraat ilmindeki otoritesi herkes tarafından kabul görmüş; İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'in takdir ve tasvibini kazanmıştır.

70 yıldan fazla Kur'ân öğretmenliği yapmıştır.

Arap diline ve Hadis ilmine de vâkıf olan Nâfi'; kıraatı güzel, nur yüzlü, doğru sözlü, zühd sahibi, cömert bir kimse idi. 60 yıl boyunca Medîne Mescidi'nde namaz kıldı.

Vefatı sırasında, kendisinden vasiyette bulunmasını isteyen çocuklarına, şu mealdeki âyeti okudu: *"Gerçek müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisine itaat edin"* (Enfâl 8/1)[78].

Kıraatını; İmam Ebû Ca'fer, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac, Şeybe b. Nisâh, Müslim b. Cündeb, Yezîd b. Rûmân'dan almış; bunlar da Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ayyâş'dan öğrenmişler; bunlar da Ömer b. el-Hattâb'dan, Zeyd b. Sâbit'ten ve Übeyy b. Kâ'b'dan almışlar; bunlar da Hz. Peygamber (sav)'den öğrenmiştir[79].

Râvîleri:

a) Kâlûn

(Ebû Mûsâ Îsâ b. Mînâ b. Verdân: 220/835)

120/737 yılında Medîne'de doğmuş, 220/835 yılında yine Medîne'de vefat etmiştir.

Kıraatı güzel olduğu için, hocası İmam Nâfi' tarafından verilen ve "iyi, güzel" anlamına gelen Kâlûn lâkabıyla meşhur olmuştur.

Uzun yıllar hocasının meclisinde bulunmuş, ondan okuduklarını kitabına yazmış; Nâfi'in vefatından sonra da Medîne Şeyhu'l-Kurrâsı olarak, onun yerine geçmiştir[80].

Nahiv ilmine de vâkıf olan Kâlûn'un, kulakları iyi duymadığı için talebelerinin hatalı okuyuşlarını dudak hareketlerinden takip ederek,

---

78 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 63; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 330-334.

79 İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr*, s. 46; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'*, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, I, 112.

80 İbnü'l-Cezerî, Ğâyetü'n-Nihâye, I, 615-616.

kulağını talebenin ağzına iyice yaklaştırarak tesbit ve tashih ettiği belirtilmiştir[81].

b) Verş

(Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Abdillâh el-Mısrî: 197/812)

110/728 yılında Mısır'da doğmuş, 197/812'de yine Mısır'da vefat etmiştir.

Verş lâkabıyla tanınmıştır. Bu lâkap, hocası Nâfi' tarafından, yüzünün beyazlığı sebebiyle verilmiştir.

Mısır Şeyhu'l-Kurrâsıdır.

155/771 yılında Medîne'ye gelip, İmam Nâfi'den kıraat okumuş, daha sonra memleketi Mısır'a dönmüştür.

Dinleyenleri etkileyen güzel bir sesi ve okuyuşu vardı. Kıraat ve Arap dili konusunda kendisini yetiştirmişti. Bilhassa Kıraat konusunda onunla kimse tartışamazdı[82].

2- İBN KESÎR

(Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî: 120/738)

Mekke Kıraat İmamıdır.

45/665 yılında Mekke'de doğmuş ve 120/738 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir.

Tâbiûndandır. Sahâbeden Abdullah b. Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Enes b. Mâlik'le görüşmüştür.

Güzel ve düzgün bir kıraatı ve hitabeti vardı. Talebelerine ders okutacağı zaman önce onlara vaaz eder, böylece Kur'ân tilâvetine mânen hazırlamış olurdu.

Arap dilinde de uzman olan İbn Kesîr, az sayıda hadis de rivâyet etmiştir[83].

---

81 Tayyar Altıkulaç, "Kâlûn", *DİA*, XXIV, 268.

82 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 502-503; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 113.

83 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 443-445; Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr Ebû Ma'bed", *DİA*, XX, 131-132.

Kıraatını; a) Abdullah b. es-Sâib'den, o da Ömer b. el-Hattâb'dan ve Übeyy b. Kâ'b'dan, onlar da Hz. Peygamber'den almıştır. b) Mücâhid b. Cebr'den, o da Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. es-Sâib'den; Abdullah b. Abbas da Übeyy b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'ten; Ömer b. el-Hattâb, Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b. Kâ'b ise Hz. Peygamber'den almıştır. c) Dirbâs'dan, o da Abdullah b. Abbas'dan, o da Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ömer b. el-Hattâb'dan, onlar da Hz. Peygamber'den almıştır[84].

Râvîleri:

a) el-Bezzî

(Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî: 250/864)

170/786 yılında Mekke'de doğmuş ve 250/864 tarihinde yine Mekke'de vefat etmiştir.

Mescid-i Haram'da 40 yıl müezzinlik yapmıştır.

Duhâ sûresinden itibaren tekbir getirme uygulaması el-Bezzî ile başlamış ve bu konuda bir hadis nakletmiştir[85]. Bu rivâyetin sıhhati şüphe ile karşılanmış olmakla birlikte, uygulama yaygınlaşıp günümüze kadar gelmiştir.

Kıraatı, isnad yoluyla İbn Kesîr'e ulaşmaktadır[86].

Kıraat ilmindeki otoritesi, İbn Kesîr Kıraatındaki üstünlüğü ve rivâyetinin güvenilirliği açısından, Kıraat kitaplarında, İbn Kesîr'in iki râvîsinden birisi olarak yer almıştır[87].

b) Kunbül

(Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Mahzûmî: 291/ 904)

195/811 yılında Mekke'de doğup, 291/904'de yine Mekke'de vefat etmiştir.

---

84 İbn Mihrân , *age*, s. 59; Dânî, *age*, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 120.

85 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 304.

86 İbn Kesîr'e ulaşan isnadı hk. Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 120.

87 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 119-120; Tayyar Altıkulaç, "Bezzî", *DİA*, VI, 114/115.

Mensup olduğu sülaleye nispetle Kunbül lâkabıyla tanınmıştır.

Hicâz Şeyhu'l-Kurrâsı idi. Her bölgeden insanlar Kur'ân öğrenmek için ona gelirdi. Erdemliliği ve doğruluğu ile tanınmıştı.

Kıraatını sened yoluyla İbn Kesîr'den rivâyet etmiştir[88]. Bu Kıraattaki uzmanlığı ve güvenilirliği sebebiyle, Kıraat kitaplarında, İbn Kesîr'in iki râvîsinden birisi olarak yer almıştır[89].

3- EBÛ AMR

(Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî: 154/771)

Basra Kıraat İmamıdır.

70/689 yılında Mekke'de doğmuş, 154/771 yılında da bir yolculuk sırasında Kûfe'de vefat etmiştir.

Hayatının büyük bölümünü Basra'da geçirmiştir.

Mekke, Medîne, Kûfe ve Basra'da pek çok ünlü kişiden okumuş, pek çok kişiye de hocalık yapmıştır.

Açık sözlü, dürüst, zühd ve takva sahibi bir insandı.

Hem Kıraat konusunda, hem de Arap dili ve edebiyatında ve bilhassa garip kelimelerle, câhiliyye şiirinde uzmandı. Bir oda dolusu kitabının olduğu bildirilmiştir.

Kitâbü'l-Kırâât, Kitâbü Mersûmi'l-Mushaf, el-Vakfü ve'l-İbtidâ, Kitâbü'l-İdğâmi'l-Kebîr, eserlerinden bazılarıdır[90].

Kıraatını; Mücâhid b. Cebr, İkrime, Atâ b. Ebî Rebâh, Saîd b. Cübeyr, İbn Kesîr, İbn Muhaysın, el-A'rac, Ebû Ca'fer, Şeybe b. Nisâh, Hasen Basrî, Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım, Abdullah b. Ebî İshak'dan; bunlar da Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den; bunlar da Hz. Peygamber'den almıştır[91].

---

88 İbn Kesîr'e ulaşan isnadı hk. Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 120.

89 İbnü'l-Cezerî, Ğâyetü'n-Nihâye, II, 165-166.

90 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 288-292; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *DİA,* X, 94-96.

91 İbn Mihrân, *age,* s. 67; Dânî, *age,* s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 133.

Râvîleri:

a) ed-Dûrî

(Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî: 248/862?)

150/767 yılından sonra Bağdat'ın Dûr isimli bir mahallesinde doğmuş ve muhtemelen 248/862 tarihinde vefat etmiştir.

Kıraat öğrenimi için yolculuklar yapmış; Kûfe, Basra ve Bağdat'ta birçok âlimden ders almıştır.

Hem Ebû Amr, hem de Kisâî'nin râvîlerinden birisidir. Kisâî'nin Kıraatını bizzat kendisinden, Ebû Amr Kıraatını ise Yahyâ el-Yezîdî (237/851)'den almış ve rivâyet etmiştir. Yaş itibariyle Ebû Amr'dan okuma imkânı olmadığı halde bu alandaki üstünlüğü ve güvenilirliği sebebiyle, Kıraat kitaplarında, Ebû Amr'ın iki râvîsinden birisi olarak tercih edilmiştir.

Kırâatü'n-Nebî, Fedâilü'l-Kur'ân, Eczâü'l-Kur'ân gibi bazı eserlerinin olduğu bildirilmiştir.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde onun rivâyet ettiği hadisler de yer almaktadır[92].

b) es-Sûsî

(Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillah es-Sûsî: 261/874):

173/789 yılında doğmuş, 261/874 tarihide vefat etmiştir.

Ebû Amr Kıraatını el-Yezîdî vasıtasıyla rivâyet etmiştir. Yezîdî'nin önde gelen talebelerindendi. Ebû Amr Kıraatını hem ona okuyarak, hem de ondan dinleyerek (arz ve sema yoluyla) almıştır.

Sûsî de, diğer râvî Dûrî gibi, Ebû Amr'a yetişemediği halde, bu alandaki üstünlüğü ve güvenilirliği sebebiyle, Kıraat kitaplarında, Ebû Amr'ın iki râvîsinden birisi olarak tercih edilmiştir[93].

4- İBN ÂMİR

(Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî: 118/736)

Şam Kıraat İmamıdır.

---

92 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 255-257; Tayyar Altıkulaç, "Dûrî", *DİA*, X, 5-6.

93 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 332-333; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 276.

Bir görüşe göre 8/630, başka bir görüşe göre de 21/641 yılında doğmuş, 118/736 yılında Dimaşk'ta vefat etmiştir.

Tâbiûndandır. Sahâbeden Muâz b. Cebel, Ebü'd-Derdâ ve Fedâle b. Ubeyd'den Kur'ân okumuştur. Bazı sahâbeden de hadis rivâyet etmiştir.

Dimaşk kadılığı da yapan İbn Âmir, Dimaşk Emeviyye (Ümeyye) Camiinin yapımı ve idaresinde de görev almıştır.

Kendisi âlim, ârif, güvenilir ve doğru bir kimse idi.

İhtilâfü Mesâhifi'ş-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Irak, Kitâb fî Maktûi'l-Kur'ân ve Mevsûlih isimli iki eserinin bulunduğu nakledilmiştir[94].

Kıraatını; Muğîre b. Ebî Şihâb'dan, o da Osman b. Affân'dan; ayrıca Ebü'd-Derdâ'dan bu ikisi de Hz. Peygamber'den almıştır[95]. İbn Âmir'in ashâbdan Fedâle b. Ubeyd ve Muâz b. Cebel'den de Kur'ân okuduğu, ayrıca Hz. Osman'ı Kur'ân okurken dinlediği de rivâyet edilmiştir[96].

Râvîleri:

a) Hişâm

(Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr ed-Dimaşkî: 245/859)

153/770 yılında Dimaşk'ta doğdu ve 245/859'da yine Dimaşk'ta vefat etti.

Kıraat ve hadis âlimidir. Uzun yıllar Dimaşk Emeviyye (Ümeyye) camiinde hatiplik yapmıştır.

Kıraatı, isnad yoluyla İbn Âmir'e ulaşmaktadır[97]. Bu kıraatı, İbn Âmir'in meşhur talebesi Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî'nin yetiştirdiği Irâk b. Hâlid ve Eyyûb b. Temîm'den öğrenmiştir.

Bu alandaki uzmanlığı ve güvenilirliği sebebiyle, Kıraat kitaplarında, İbn Âmir'in iki râvîsinden birisi olarak tercih edilmiştir.

---

94 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 423-425; Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *DİA*, XIX, 308-310.

95 İbn Mihrân , *age*, s. 77; Dânî, *age*, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 144.

96 Bkz: İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-Kırââti's-Seb'*, I, 17-18; Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ'*, V, 292; İbnü'l- Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 424.

97 İsnadı hk. bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 143-144.

Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserlerinde, onun rivâyet ettiği hadislere de yer verilmiştir.

Fedâilü'l-Kur'ân, el-Fevîd, el-Meb'as, Ehâdîs gibi eserlerinin bulunduğu kaydedilmiştir[98].

b) İbn Zekvân

(Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dimaşkî: 242/857)

173/789 yılında Dimaşk'ta doğmuş ve 242/857'de yine Dimaşk'ta vefat etmiştir.

Kıraat ve hadis âlimidir. Dimaşk Emeviyye (Ümeyye) Camiinde İmamlık yapmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu Camiin hatibi de diğer râvî Hişâm idi. Zehebî'ye göre İbn Zekvân kıraatta, Hişâm ise ilimde daha ileride idi.

Kıraatı, isnad yoluyla İbn Âmir'e ulaşmaktadır[99]. İbn Âmir'in talebesi Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî'nin yetiştirdiği Eyyûb b. Temîm'den okumuştur.

Bu alandaki uzmanlığı sebebiyle, Kıraat kitaplarında, İbn Âmir'in iki râvîsinden birisi olarak tercih edilmiştir.

Ebû Dâvûd ve İbn Mâce *Sünen'* lerinde, onun rivâyet ettiği hadislere de yer vermişlerdir.

İbn Zekvân'ın *Mâ Yecibü alâ Kârii'l-Kur'ân Inde Hareketi Lisânih* ile *Aksâmü'l-Kur'ân* isimli eserlerinin bulunduğu da bildirilmiştir[100].

5- ÂSIM

(Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî: 127/745)

Kûfe Kıraat İmamıdır.

---

[98] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 354-356; Tayyar Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr", *DİA*, XVIII, 151.

[99] İsnadı hk. Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 143-144.

[100] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 404-405; Tayyar Altıkulaç, "İbn Zekvân Ebû Amr", *DİA*, XX, 462.

Kûfe'de doğmuş ve 127/745 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Ebü'n-Necûd, babasının; Behdele ise annesinin ismidir, denilmiştir.

Tâbiûndandır. Sahâbeden Hâris b. Hassân el-Bekrî ile Rifâa b. Yesribî'ye küçük yaşta yetişmiş ve bundan dolayı tâbiîlerden sayılmıştır.

Çok güzel sesi ve okuyuşu vardı. Dili fasihti. Sâlih ve güvenilir bir kimse idi.

Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'den Hz. Ali'nin kıraatını öğrenmiş ve bu kıraatı da râvîsi Hafs'a öğretmiştir. Zirr b. Hubeyş'ten de İbn Mes'ûd kıraatını almış ve bunu da râvîsi Ebû Bekr Şu'be'ye öğretmiştir.

Âsım Kıraatı zamanla her bölgeye yayılmış ve müslümanların çoğunluğunun okuduğu bir kıraat olmuştur.

İmam Azam Ebû Hanîfe'nin de kıraatı İmam Âsım'dan öğrendiği bildirilmiştir.

Hem bu sebepten olsa gerek ve hem de bu kıraatta, birkaç kelime dışında kural dışı okuyuşlarla; bir iki yer dışında imâle, teshîl, işmâm gibi farklı uygulaması bulunan unsurların bulunmaması, kıraatın sadeliği ve senedinin sağlamlığı gibi sebeplerle, bu kıraatın çoğunluk tarafından benimsendiği söylenebilir.

İmam Âsım'ın rivâyet ettiği hadisler de Kütüb-i Sitte'de yer almıştır[101].

Kıraatını; a) Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den, o da Osman b. Affân'dan, Ali b. Ebî Tâlib'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan, Übeyy b. Kâ'b'dan ve Zeyd b. Sâbit'ten, bunlar da Hz. Peygamber'den almıştır. b) Zirr b. Hubeyş'den, o da Osman b. Affân'dan, Ali b. Ebî Tâlib'den ve Abdullah b. Mes'ûd'dan bunlar da Hz. Peygamber'den almıştır. c) Ebû Amr eş-Şeybânî'den, o da Abdullah b. Mes'ûd'dan, o da Hz. Peygamber'den öğrenmiştir[102].

---

101 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 346-349; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *DİA*, III, 475-476.

102 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 70; İbn Mihrân , *age*, s. 82, 84, 89; Dânî, *age*, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 155.

Râvîleri:

a) Ebû Bekr Şu'be

(Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî: 193/809)

95/713 yılında doğmuş, 193/809 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.

Kıraat ilmini, İmam Âsım'dan öğrenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere İmam Âsım ona, Zirr b. Hubeyş'ten aldığı Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatını öğretmiştir.

İbâdete düşkün, sünnete bağlı, riyadan hoşlanmayan, açık sözlü bir kimse olarak nitelenen Ebû Bekr Şu'be'nin kırk yıl süreyle her gün bir hatim indirdiği de nakledilmiştir. Vefatı sırasında, kız kardeşinin ağladığını görünce şunları söylemiştir: "Niye ağlıyorsun? Şu zaviyeye bak. Ben burada 18 bin hatim indirdim".

Kendisi aynı zamanda hadis âlimi idi. Müslim dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri, onun rivâyet ettiği hadislere de yer vermişlerdir.

Kur'ân'ın otuz cüze bölünmesiyle ilgili olarak *Eczâü Selâsîn* adında bir eser telif ettiği de nakledilmiştir[103].

b) Hafs

(Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre el-Esedî: 180/796)

90/709 yılında Kûfe'de doğmuş ve 180/796 senesinde yine Kûfe'de vefat etmiştir.

Çocukluk yıllarını üvey babası İmam Âsım'ın evinde geçirmiş, Kıraat ilmini ondan öğrenmiştir. Âsım ona, Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'den, onun da Hz. Ali'den aldığı kıraatı öğretmiştir.

Kûfe'den başka bir süre Bağdat ve Mekke'de ikamet ederek, oralarda Âsım Kıraatını okutmuştur.

Kıraattaki üstünlüğü ve güvenilirliği herkes tarafından kabul edilmiş; bu bakımdan naklettiği Kıraat, halen müslümanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenip okunmuş ve okunmaktadır.

Dürüst, doğru sözlü ve güvenilir bir kimse idi. Hadis konusunda tenkit edilmiş olsa da kıraat ilminde ittifakla hüccet kabul edilmiştir[104].

---

103 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 325-327; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekr b. Ayyâş", *DİA*, X, 109-110.

6- HAMZE

(Ebû Umâre Hamzetü'bnü Habîb b. Umâre ez-Zeyyât el-Kûfî: 156/773):

Kûfe Kıraat İmamıdır.

80/699 yılında doğmuş, 156/773'de Hulvan'da vefat etmiştir.

Doğum tarihi itibariyle, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ebî Evfâ gibi bazı sahâbîleri görmüş olabileceği söylenmiştir.

Kendisi Kıraat konusunda hüccet, Arap dilini iyi bilen, aynı zamanda fıkıh ve hadiste de âlim bir kimse idi. İmam Ebû Hanîfe kendisine: "Kur'ân ve ferâiz konusunda bizi geçtin" diye iltifat etmiştir.

Zühd ve takva sahibi, dindar bir insan olan Hamze, talebelerinden ücret ve hediye kabul etmediği gibi, Kur'ân dersi verdiği evden su içmeyi dahi uygun görmezmiş.

Hamze kıraatını okuyanlardan bazılarının, med ve imâleler ile hemze'den önce gelen sâkin harfte yapılan sekte konusunda aşırılığa kaçmaları sebebiyle bu Kıraatı tenkit edenler olmuşsa da, aslında bunu, Kıraatın kendisinden değil, uygulamadaki yanlışlıktan kaynaklanan bir husus olarak görmek gerekir. Nitekim İmam Hamze de, şahit olduğu bu tür uygulamaları hoş görmemiş, talebelerini bundan men etmiştir[105]. Bu bakımdan, hatalı uygulamalara bakıp bu Kıraatı tenkit etmek doğru değildir.

104 Yukarıda da ifade edildiği üzere Hafs hakkında hadis rivâyeti konusunda olumsuz değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmeler doğru kabul edilse bile, bir insanın her alanda uzman olması beklenmez. Hafs, hadis alanında zayıf olabilir; ama bu, kırâatta da zayıf olacağı anlamına gelmez. İki farklı bilim dalı, birbirine karıştırılmamalıdır. Nasıl ki bir hadis âliminin, kırâat alanında zayıf olması, onun hadisçiliğine zarar vermezse, bir kırâat âliminin de hadis alanındaki zayıflığı, onun kırâat sahasındaki uzmanlığına ve güvenilirliğine zarar vermez. Kaldı ki Tirmizî ve İbn Mâce, *Sünen*'lerinde, Nesâî ise *Müsnedü Alî* isimli eserinde onun rivâyet ettiği hadislere de yer vermişlerdir. Demek ki bu konudaki iddialar da tartışılabilir niteliktedir. Hafs hakkında ileri sürülen görüşleri değerlendiren Zehebî; Hafs'ın kırâat ilminde hüccet, hadiste ise zayıf olduğunu; kırâatı çok iyi bildiğini, hadiste ise yetersiz kaldığını söylemiş; ancak ahlâk ve şahsiyet bakımından doğru sözlü bir kimse olarak tanındığını ifade etmiştir. Bkz: İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 254-255; Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", *DİA*, XV, 118-119.

105 İbn Mücâhid, *age*, s. 77.

İmam Hamze'ye ait olduğu ifade edilen birkaç eser vardır: *Kitâbü Kıraati Hamze, Kitâbü'l-Ferâiz, Kitâbü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ, Menâm fî Fazîleti Hıfzi'l-Kur'ân* bunlar arasındadır.

Buharî dışında, Kütüb-i Sitte müellifleri, onun rivâyet ettiği hadislere de eserlerinde yer vermişlerdir[106].

Kıraatını; el-A'meş ve Yahyâ b. Vessâb kanalıyla Alkame, Esved b. Yezîd, Ubeyd b. Nudayle, Zirr b. Hubeyş ve Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den; ayrıca İbn Ebî Leyla, Humrân b. A'yen, Ebû İshâk es-Sübey'î, Mansûr b. el-Mu'temir, Muğîre b. Miksem ve Cafer es-Sâdık'dan; bunlar kanalıyla da Osman b. Affân'dan, Ali b. Ebî Tâlib'den ve Abdullah b. Mes'ûd'dan, onlar da Hz. Peygamber'den almıştır[107].

Râvîleri:

a) Halef

(Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî: 229/844)

150/767 yılında doğdu, 229/844 yılında Bağdat'ta vefat etti.

Kendisi hem Hamze'nin râvîsi, hem de Kıraat İmamlarının onuncusu olarak kabul edilmiştir.

İshak el-Müseyyebî (206/821)'den Nâfi' Kıraatını, el-A'şâ (200/815) ve Yahyâ b. Âdem kanalıyla Âsım Kıraatını, Süleym (188/804)'den de Hamze Kıraatını öğrenmiştir.

Hamze kıraatını sened yoluyla rivâyet etmiştir. Bu alandaki üstünlüğü ve güvenilirliği sebebiyle, Kıraat kitaplarında, Hamze'nin iki râvîsinden birisi olarak tercih edilmiştir.

Âlim, zâhid ve güvenilir bir kimse idi. Kendisi aynı zamanda hadis bilgini idi[108].

Bu zât hakkında, Kıraat İmamı olarak onuncu sırada daha geniş bilgi verilmiştir.

---

106 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 261-263; Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habib", *DİA*, XV, 511-513.

107 İbn Mihrân, *age*, s. 104, 108; Dânî, *age*, s. 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 165.

108 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 272-274; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA*, XV, 237-238.

b) Hallâd

(Ebû Îsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî: 220/835)

220/835 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.

Çok güzel Kur'ân okurdu. Kûfe kurrâsı arasında seçkin bir yeri vardı.

Hamze Kıraatını, Süleym kanalıyla rivâyet etmiştir.

İmam Hamze'ye yetişmemiş olmasına rağmen, bu alandaki üstünlüğü ve güvenilirliği sebebiyle, Kıraat kitaplarında, onun râvîlerinden birisi olarak tercih edilmiştir[109].

7- KİSÂÎ

(Ebü'l-Hasen Ali b. Hamze b. Abdillâh el-Kisâî: 189/805)

Kûfe Kıraat İmamıdır.

120/738 yılı civarında Bağdat veya Kûfe'de doğduğu nakledilmiştir. 189/805 yılında, yetmiş yaşında iken, Hârûn Reşid ile birlikte bir yolculuk sırasında Rey'de vefat etmiştir.

Kûfe'de tahsil gördükten sonra Basra'ya gidip Halil b. Ahmed (175/791)'den ders almış daha sonra da Bağdat'a yerleşmiştir. Önce Hârûn Reşid'in, daha sonraları da Hârûn Reşid'in çocuklarının tahsil ve terbiyesini üstlenmiş, insanlara Kur'ân okutmuştur.

Kıraatını İmam Hamze, Muhammed b. Ebî Leylâ, Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd, Ebû Bekr b. Ayyâş, ve Îsa b. Ömer el-Hemedânî gibi zâtlardan almıştır.

Kendisi de Kıraat sahasında pek çok talebe yetiştirmiştir. Yetiştirdiği talebeler arasında, aşağıda zikredilecek iki râvîsinden başka Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm gibi kimseler de vardır.

Kıraat ilminin yanında Arap dili ve edebiyatında ve şiirde uzmandı. Güzel ahlâk sahibi, cömert bir insandı.

---

109 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 274-275; Tayyar Altıkulaç, "Hallâd b. Hâlid", *DİA*, XV, 381.

Kisâî'ye izafe edilen birçok eser vardır. Bunlardan bazılarının ismi şöyledir: *Kırâatü'l-Kisâî, el-Âsâr fi'l-Kırâât, Kitâbü'l-Kırâât, Müteşâbihü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, Kitâbü'l-Aded, Kitâbü'n-Nevâdir, Kitâbü'l-Hurûf.* Halk dilindeki hatalar hakkında yazdığı *Risâle fî Lâhni'l-Âmme / Mâ Telhanü fîhi'l-Avâm* isimli risalesi bu konuda yazılmış en eski bir eser olarak değerlendirilmiş; önce Brockelmann, sonra diğer bazı müslüman müellifler tarafından (Kahire-1344, Kahire-1403) yayınlanmıştır[110].

Kıraatını; esas itibariyle İmam Hamze'den aldığı için, isnadı Hamze ile aynı olur ki, yukarıda zikredilmiştir. Ayrıca İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd kanalıyla da kıraat almıştır. Böylece onun kıraatı da Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Übeyy b. Kâ'b ve Muâz b. Cebel kanalıyla Peygamberimize ulaşmaktadır[111].

Râvîleri:

a) Ebü'l-Hâris

(Ebü'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî: 240/854)

240/854 yılında vefat etmiştir.

Kıraatını Kisâî'den almış, onun önde gelen talebelerinden birisi olmuştur.

Kıraat ilminde üstat, güvenilir bir kimse idi. Bu sahada birçok talebe yetiştirdi.

Hadisle de meşgul olmuştur[112].

b) ed-Dûrî

(Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî: 248/862?)

150/767 yılından sonra Bağdat'ın Dûr isimli bir mahallesinde doğmuş ve muhtemelen 248/862 tarihinde vefat etmiştir.

---

110 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 535-540; Moh. Ben. Cheneb, "Kisâî", *İA,* VI, 824; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", *DİA,* XXVI, 69-70.

111 İbn Mihrân, *age,* s. 104, 108; Dânî, *age,* s. 10; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 172; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA,* XXVI, 69.

112 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* II, 34; Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Hâris", *DİA,* X, 322.

Kıraat öğrenimi için yolculuklar yapmış; Kûfe, Basra ve Bağdat'ta birçok âlimden ders almıştır.

Daha önce de kaydedildiği üzere, Hem Kisâî'nin, hem de Ebû Amr'ın râvîlerinden birisidir. Kisâî'nin Kıraatını bizzat kendisinden almış ve rivâyet etmiştir.

Kırâatü'n-Nebî, Fedâilü'l-Kur'ân, Eczâü'l-Kur'ân gibi bazı eserlerinin olduğu bildirilmiştir.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde onun rivâyet ettiği hadisler de yer almaktadır[113].

8- EBÛ CA'FER

(Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî: 130/748)

Medîne Kıraat İmamıdır.

130/748 yılında doksan yaşının üzerinde iken Medîne'de vefat etmiştir.

Tâbiûndandır. Sahâbeden Abdullah b. Ayyâş'ın azatlısıdır. Küçük bir çocuk iken, Peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme'ye götürülmüş, o da başını okşayarak kendisi için dua etmiştir.

Kıraatını Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ayyâş'dan almıştır. Talebeleri arasında aşağıda zikredilecek iki râvîsinin yanında, Nâfi' ve Ebû Amr da bulunmaktadır.

Mescid-i Nebevî de uzun yıllar Kur'ân dersi vermiştir.

İbâdete düşkün, sâlih, hayır sever ve güzel Kur'ân okuyan bir kimse idi. Savm-i Dâvûd diye tabir edilen, gün aşırı oruç tutardı.

Hadis konusunda da âlim olan Ebû Ca'fer, sahâbeden bazılarından hadis de rivâyet etmiştir[114].

Kıraatını; Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre'den; bu üçü de Übeyy b. Kâ'b'dan; ayrıca Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit'ten; Zeyd b. Sâbit ve Übeyy b.

---

113 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 255-257; Tayyar Altıkulaç, "Dûrî", *DİA*, X, 5-6.

114 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 382-384; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Ca'fer el-Kârî", *DİA*, X, 116.

Kâ'b da Hz. Peygamber'den almıştır[115]. Ayrıca Ebû Ca'fer'in Zeyd b. Sâbit'ten doğrudan Kur'ân okuduğu da rivâyet edilmiştir[116].

Râvîleri:

a) Îsâ b. Verdân

(Ebü'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî: 160/776)

160/776 yılında vefat etmiştir.

Ebû Ca'fer, Nâfi' ve Şeybe gibi zatlardan kıraat okumuş, Kâlûn, İsmail b. Ca'fer ve Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî gibi kimselere de ders okutmuştur.

Kıraatını doğrudan Ebû Ca'ferden alıp rivâyet etmiştir[117].

b) Süleymân b. Cemmâz

(Ebü'r-Rabî' Süleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî : 170/786)

170/786 yılından sonra vefat etmiştir.

İsmini Süleyman b. Sâlim b. Cemmâz şeklinde tespit edenler de vardır.

Ebû Ca'fer, Nâfi' ve Şeybe gibi ünlü kişilerden okumuştur.

Kıraatını doğrudan Ebû Ca'ferden alıp rivâyet etmiştir[118].

9- YA'KÛB

(Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî: 205/821):

Basra Kıraat İmamıdır.

117/735 yılında Basra'da doğmuş ve 205/821 yılında seksen sekiz yaşında iken vefat etmiştir.

İlim ehli olan bir aileye mensuptur.

Önemli simalardan Kur'ân okumuş, kendisi de birçok talebe yetiştirmiştir.

Kur'ân, Arap dili ve fıkıh alanında zamanının önde geleni idi.

---

115 İbn Mihrân, *age*, s. 40; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 178; Dimyâtî, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer*, I, 29.

116 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 178.

117 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 616.

118 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 315.

Zühd ve takva sahibi, güvenilir bir kimse idi.

Zehebî ve İbnü'l-Cezerî, Ya'kûb Kıraatının şâz olarak değerlendirilmesine şiddetle karşı çıkmış ve bunun, Yedi Kıraat gibi sahih ve makbul olduğunu söylemişlerdir[119].

Bütün kıraat vecihlerini, okuyanlarına nispet ederek topladığı bildirilen *el-Câmi'* isimli eseri ile *Vücûhü'l-Kırâât, Vakfü't-Tâm* isimli eserleri vardır[120].

Kıraatını; Ebü'l-Münzir Sellâm b. Süleyman, Şihâb b. Şerîfe, Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn ve Ebü'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân'dan; bunlar da Hasan Basrî, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Ebü'l-Âliye'den kıraat almış; bunlar da Ali b. Ebî Tâlib'den, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den ve Übeyy b. Kâ'b'dan, onlar da Hz. Peygamber'den okumuştur[121].

Râvîleri:

a) Ruveys

(Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil b. Abdirrahmân el-Lü'lüî el-Basrî: 238/ 852)

238/852 yılında Basra'da vefat etmiştir.

İmam Ya'kûb'dan okumuştur.

Bu alanda uzman, güvenilir bir kimse idi.

Kıraatını doğrudan Ya'kûb'dan alıp rivâyet etmiştir[122].

b) Ravh

(Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min el-Hüzelî el-Basrî: 235/849)

234/848 veya 235/849 yılında vefat etmiştir.

İmam Ya'kûb'dan okumuştur. Onun önde gelen talebelerindendi.

Kıraat ve hadis âlimi idi.

Kıraatını doğrudan Ya'kûb'dan alıp rivâyet etmiştir.

---

119 Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, I, 328-331; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 386-389.

120 Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, XX, 52-53; Ziriklî, *el-A'lâm*, IX, 255.

121 İbn Mihrân, *age*, s. 122; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 185-186; *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 386; Dimyâtî, *age*, I, 30.

122 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 234-235.

Buhârî, onun rivâyet ettiği hadislere de yer vermiştir[123].

10- HALEFÜ'L-ÂŞİR

(Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî: 229/844)

Kûfe Kıraat İmamıdır. Kıraat İmamlarının onuncusu olduğu için bu isimle anılır.

150/767 yılında doğdu, 229/844 yılında Bağdat'ta vefat etti.

Kendisi hem Hamze'nin râvîsi, hem de Kıraat İmamlarının onuncusu olarak kabul edilmiştir.

On yaşında Kur'ân'ı ezberleyip, on üç yaşında Kur'ân dersi vermeye başladı.

İshak el-Müseyyebî (206/821)'den Nâfi' Kıraatını, el-A'şâ (200/815) ve Yahyâ b. Âdem kanalıyla Âsım Kıraatını, Süleym (188/804)'den de Hamze Kıraatını öğrenmiştir.

Âlim, zâhid ve güvenilir bir kimse idi. Kendisi aynı zamanda hadis bilgini idi.

Ders okutmaya önce Kur'ân talebelerinden başlar, daha sonra hadis öğrencileriyle ilgilenirdi.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Müslim ve Ebû Dâvûd, eserlerinde, onun rivâyet ettiği hadislere de yer vermişlerdir.

Kitâbü'l-Kırâât, İhtilâfü'l-Mesâhif, Kitâbü'l-Aded ve *Müteşâbihü'l-Kur'ân* adlı bazı eserlerinin olduğu nakledilmiştir[124].

Kıraatını; Süleym b. Îsâ kanalıyla İmam Hamze'den; Ya'kûb b. Muhammed b. Halîfe el-A'şâ ve Yahyâ b. Âdem kanallarıyla Ebû Bekr Şu'be, onun kanalıyla da İmam Âsım'dan; İshak b. Muhammed el-Müseyyebî kanalıyla da İmam Nâfi'den almış; ayrıca İmam Kisâî'den de rivâyette bulunmuştur[125]. Bunların Osman b. Affân, Ali b. Ebî

---

123 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 285.

124 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 272-274; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA*, XV, 237-238.

125 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 191; Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA*, XV, 237.

Tâlib, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b kanalıyla Rasûlüllah'a ulaşan senedleri de daha önce kaydedilmiştir.

Râvîleri:

a) İshak

(Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim b. Osman el-Verrâk el- Mervezî el-Bağdâdî: 286/889)

286/889'da vefat etmiştir.

Kıraatı doğrudan İmam Halef'ten almış, ayrıca Velid b. Müslim'den de okumuştur.

Kıraatta uzman ve güvenilir bir kimse olduğu için, Kıraat kitaplarında, Halef'in iki râvîsinden birisi olarak tercih edilmiştir [126].

b) İdrîs

(Ebü'l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî: 292/905)

199/814'te muhtemelen Bağdat'ta doğdu ve 292/905 yılında yine orada vefat etti.

Kıraatı İmam Halef'ten aldı. Kendisi de bu alanda meşhur olan İbn Mücâhid, İbn Miksem, İbnü'l-Münâdî, Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Ebû Bekr en-Nakkâş gibi kimselere hocalık yaptı.

Kendisi hem Halef Kıraatının iki râvîsinden birisi, hem de Hamze Kıraatı Halef rivâyetinin tarîkı olarak tercih edilmiştir.

Kıraat ve hadis konusunda âlim, aynı zamanda dindar ve güvenilir bir kimse idi[127].

---

126 İbnü'l-Cezerî, Ğâyetü'n-Nihâye, I, 155.

127 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 154; Tayyar Altıkulaç, "İdrîs b. Abdülkerîm", *DİA*, XXI, 484.

G) KIRAATLARLA İLGİLİ ESERLER

Daha önce de ifade edildiği gibi ashâbın Peygamberimizden Kur'an'ı öğreniş şekil ve dereceleri farklı bir durum arz ediyordu. *Yedi Harf* ruhsatına bağlı olarak, Kur'ân kelimelerinin bazıları üzerinde muhtelif okuyuşlar gerçekleşmişti. Bu bakımdan onlar, gittikleri yerlerde, tabii olarak bildikleri kıraatı öğretiyorlardı. Onlardan sonra gelen tâbiiler de, sahâbeden öğrendikleri şekilde Kur'ân okumaya devam ettiler. Bunlardan bazıları, bu ilim ile meşgûliyetlerinin çokluğu, olgunlukları ve güvenilirlikleri sebebiyle, bulundukları beldelerde meşhur olmuşlardı. Ve halk, hiçbir itirazda bulunmadan, bu şahıslara uymuş ve onlardan öğrendikleri kıraatları kendilerine nispet etmeye başlamıştır.

Başlangıçta hâfızlar ve kurrâ tarafından ağızdan ağıza, hocadan talebeye şifâhî olarak nakledilen kıraatlar, zamanla kitaplarda tedvîn edilmeye başlanmış; böylece, ortaya çıkabilecek karışıklık ve disiplinsizlik, ilk dönemlerden itibaren önlenmeye çalışılmıştır. Bu konudaki çalışmalar, tâbiîler devri sonlarında başlamıştır. Kıraat vecihlerini ilk araştıran, sahîh ve şâz kıraatları inceleyen ve bunların isnadlarından ilk söz eden şahsın, Hârûn b. Mûsâ el-Kâri' en-Nahvî (170/786) olduğu nakledilir[128]. Ayrıca bu konuda ilk eser yazanın Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm (224/838) olduğu ve *Kitâbü'l-Kırâât* isimli eserinde, meşhur Yedi Kıraat'ı da ihtiva edecek şekilde, 25 kıraattan bahsettiği bildirilir[129].

Ancak, aşağıda da görüleceği üzere, bu müelliften daha önce Yahyâ b. Ya'mer (89/707) ile Kıraat İmam ve râvîlerinden bazıları tarafından bu ilme dair bazı eserler telif edilmiştir. Bundan sonraki yıllarda ve günümüze kadar gelen zaman sürecinde ise, bu alanda binlerce eser yazılmıştır.

---

[128] Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 53.

[129] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 53; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 73; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1317.

Kitabımızın bu kısmında, Kıraatlarla ilgili eserlerden bazıları -Hicrî birinci asırdan günümüze kadar- kronolojik sırayla tanıtılmıştır. Bu listeye sadece Kıraat ilmini doğrudan konu edinen, kıraatları ve kıraat âlimlerini anlatan eserlerden 100 tanesi alınmıştır. Tecvîd, Vakf ve İbtida, Resmü'l-Mushaf, Ulûmu'l-Kur'ân... vb. eserler kaydedilmemiştir[130]. Aynı şekilde listeyi kabartmamak için, aynı konuda birçok eseri bulunan müelliflerin bir-iki eserini kaydetmekle yetinilmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi edinmek için ansiklopedilere, ilimler tarihi ile ilgili kitaplara, bibliyografik eserlere, tabakat kitaplarına, fihristlere ve kütüphane kataloglarına bakılabilir. Ayrıca ilgili kaynakların bir kısmını da, bu bahsin dipnotlarında ve bibliyografyada görmek mümkündür. Eserlerin seçiminde her asra ait birkaç eserin bulunması gözetilmiş; ayrıca basılmış veya yazma nüshasının varlığı bilinen eserler tercih edilmiştir:

1. Yahyâ b. Ya'mer (89/707): *Kitâb fi'l-Kırâe.* Bu alanda yazılan ilk eser olduğu, müellifin bu kitapta Mushaf'ın hattına uygun kıraatları topladığı ve İbn Mücâhid'in eserini yazıncaya kadar (yani hicrî dördüncü asra kadar) mütedâvil bulunduğu, buna göre uygulama yapıldığı bildirilmiştir[131].

2. İmam İbn Âmir (118/736): *İhtilâfü Mesâhifi'ş-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Irâk*[132].

3. İmam Ebû Amr (154/771): *Kitâbü'l-Kırâât*[133].

4. İmam Hamze (156/773): *Kitâbü'l-Kırâât*[134].

5. İmam Kisâî (189/805): *Kırâatü'l-Kisâî.* Nüshası mevcuttur[135]. Birçok eserinin bulunduğu bildirilen Kisâî'nin, yine kıraata dair

---

130 Bu konuda, "Kırâat ve Tecvîd İlimleri Bibliyografyası", *UÜİF Dergisi,* C. 2, sayfa, 309-317 başlıklı makalemize de bakılabilir.

131 İbn Atıyye, el-Muharraru'l-Vecîz, I, 35; Kurtubî, Tefsir, I, 63; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 276; Fuat Sezgin, Geschichte des Arabischen Schrifttumms (GAS), I, 5; ayrıca bkz: Dimyâtî, İthâf, I, 34, eseri neşreden Şaban Muhammed İsmail'in mukaddimesi.

132 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s.54; Fuat Sezgin, *age* ve yer.

133 Fuat Sezgin, *age,* I, 17; Dimyâtî, *İthâf,* s. 35 (eseri neşreden Şaban Muhammed İsmail'in mukaddimesi).

134 Kâtib Çelebi, *age* ve yer; Sezgin, *age,* I, 9.

135 Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", *DİA,* XXVI, 70.

olmak üzere, *el-Âsâr fi'l-Kırâât*[136], *Kitâbü'l-Kırâât*[137], *İhtilâfü Mesâhifi Ehli'l-Medîne ve Ehli'l-Kûfe ve Ehli'l-Basra*[138] isimli eserlerinin bulunduğu da nakledilmiştir

6. İmam Ya'kûb (205/820): *el-Câmi.* Bu eserde, bütün kıraat vecihlerinin, okuyanlarına nisbet edilerek toplandığı bildirilmiştir[139].

7. Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (207/822): *İhtilâfü Ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve'ş-Şâm fi'l-Mesâhif*[140].

8. Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm (224/838): *Kitâbü'l-Kırâât.* Yukarıda da ifade edildiği üzere bu eserde, meşhur Yedi Kıraat'ı da ihtiva edecek şekilde, 25 kıraattan bahsedildiği nakledilmiştir[141].

9. İmam Halef b. Hişâm (229/843): *Kitâbü'l-Kırâât*[142]*/İhtilâfü'l-Mesâhif.*

10. Ebû Ca'fer Muhammed b. İbrahim Sa'dân b. el-Mübârek ed-Darîr (231/846): *Kitâbü'l-Kırâât.* Hacimli bir eser olduğu bildirilmiştir[143].

11. Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî (248/862): *Kırâatü'n-Nebî.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[144]. Kur'ân'daki bazı kelimeleri Peygamberimizin nasıl okuduğunu bildiren rivâyetleri toplayan risâle, sûre sırasına göre tertip edilmiştir. Eserde bir veya birkaç örnekle 114 sûrenin kırk dokuzuna yer verilmiştir[145]. Mehmet Ali Sarı hocamızın bu konuda "*Ebû Ömer ed-Duri ve Kırââtü'n-Nebî* (İstanbul-1993)" isimli Doktora tezi vardır.

---

[136] Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", *DİA*, XXVI, 70.
[137] Bağdatlı İsmail Paşa, *Îdâhu'l-Meknûn*, II, 322.
[138] İbnü'n-Nedîm, *age*, s. 54.
[139] İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, IV, 51.
[140] İbnü'n-Nedîm, *age* ve yer.
[141] İbnü'n-Nedîm, *age*, s. 53; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 73; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1317.
[142] İbnü'n-Nedîm, *age*, s. 53; Sezgin, *age*, I, 12.
[143] İbnü'n-Nedîm, *age* ve yer; Kâtib Çelebi, *age* ve yer; Hüseyin Tural, "İbn Sa'dân Muhammed" *DİA*, XX, 298.
[144] Sezgin, *age*, I, 13; Tayyar Altıkulaç, "Dûrî", *DİA*, X, 6.
[145] Altıkulaç, *agmd*, X, 6.

12. Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (255/869): *İhtilâfü'l-Mesâhif*[146].

13. Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî (258/872): *Kitâbü'l-Hamse:* Mekke, Medîne, Basra, Kûfe ve Şam'lı beş kurranın kıraatından bahsedildiği bildirilmiştir[147].

14. Aynı müellif: *Kitâbü's-Semâniye.* Ya'kûb Kıraatının da ilavesiyle sekiz kıraatı toplayan bir eserdir[148].

15. İsmail b. İshak el-Mâlikî (282/895): *Kitâbü'l-Kırâât:* Bu eserde, Yedi Kıraat da dâhil olmak üzere, 20 kıraatın toplandığı zikredilir[149].

16. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922): *el-Câmi fi'l-Kırâât:* 20'den fazla kıraatı ihtiva etmektedir[150].

17. İbn Ebî Dâvud es-Sicistânî, (316/928): *Kitâbü'l-Mesâhif.* Önce Arthur Jeffery (Kahire, Leiden-1936), daha sonra da Muhibbüddin Abdüssübhan Vâiz (Katar-1995) tarafından neşredilmiştir[151]. Bu eserde, bazılarının doğruluğunda şüphe bulunan, bazı konularla ilgili rivâyetlerin de birbirine karıştırıldığı anlaşılan[152], Mushaf ve kıraatlarla ilgili birçok bilgi ve rivâyete yer verilmiştir. Kitabın yazarı olan kişi, ünlü hadis imamı Ebû Dâvûd'un oğludur. Ebû Dâvûd'un, söz konusu oğlu hakkında "yalancıdır" ifadesini kullanması ve kendisini güvenilir bulanlar yanında tenkit edenlerin de bulunması[153], bu eserdeki bazı bilgilerin sıhhati konusunda şüphe uyandırmaktadır. Nitekim bu kitap, bazı art niyetli araştırmacılar için bulunmaz bir malzeme deposu olmuştur. Bu bakımdan eserin, bu alandaki uzmanlar tarafından tenkitli ve açıklamalı bir neşrinin yapılması gerekir.

---

146 Kâtib Çelebi, *age*, I, 33.

147 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 34; Süyûtî, *age*, I, 73.

148 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 66.

149 İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 34; Süyûtî, *age*, I, 73.

150 İbnü'l-Cezerî, *age* ve yer.

151 Eserin tanıtım için bkz: Tayyar Altıkulaç, "Kitâbü'l-Mesâhif", *DİA*, XXVI, 110-111.

152 Örnek için bkz: Mehmet Emin Maşalı, *Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri*, s. 37-38.

153 Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 443. İbn Ebî Dâvûd hk. Bkz: Ali Yardım, "İbn Ebû Dâvûd", *DİA*, XIX, 429.

18. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer ed-Dâcûnî (324/936): *Kitâbü'l-Kırâât.* Bu eserde Yedi Kıraata ilave olarak Ebû Ca'fer kıraatı da alınmıştır[154].

19. Ebû Bekr b. Mücâhid (324/936): *Kitâbü's-Seb'a.* Müellif bu eserinde kıraatları yedi'ye tahsis etmiş ve onun bu tasnifi kabul görmüş ve böylece *Kıraat-ı Seb'a* (*Yedi Kıraat*: Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamze ve Kisâî kıraatları) tespit edilmiştir[155]. İbn Mücâhid'den önce, içlerinde bu Yedi İmam'ın yer aldığı daha çok sayıda kurrânın kıraatı, Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm ve İbn Cerîr et-Taberî gibi müellifler tarafından bir araya getirilmişse de, bunlardan hiçbiri onun eseri kadar kabul görmemiş, gelecek nesillerde yayılma şansı bulamamıştır Bu eser günümüze kadar ulaşmış, sahih ve mütevâtir kabul edilen Yedi Kıraatın ilk kaynağı olma vasfını korumuştur[156]. Bu eser Şevki Dayf tarafından neşredilmiştir. (Kahire-1972. Kahire-1988, 3. baskı). Ayrıca Rahim Tuğral *"Ebû Bekr b. Mücâhid ve Kitâbü's-Seb'a"* (İzmir-1984) adıyla Doktora tezi hazırlamıştır.

20. Aynı müellif: *Kitâbü'ş-Şevâz fi'l-Kırâât* [157].

21. Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ömer el-Bağdâdî (349/960): *Kitâbü'l-Beyân* [158].

22. İbn Eşte, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Eşte el-Isfehânî (360/971): *Kitâbü'l-Muhabber.* İbnü'l-Cezerî, kıraatla ilgili bu eserin müellifinin geniş ilmini gösteren bir kitap olduğunu belirtmiştir[159].

23. İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Huseyn b. Ahmed (370/980): *İ'râbü'l-Kırââti's-Seb'i ve Ilelühâ.* Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire-1992).

24. Aynı müellif: *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân (Kırâât) min Kitâbi'l-Bedî'.* Gotthelf Bergstrasser tarafından neşredilmiştir (Kahire-1934).

---

[154] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 34; Dimyâtî, *İthâf,* s. 37 (eseri neşreden Şaban Muhammed İsmail'in mukaddimesi).

[155] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne,* s. 48; İbnü'l-Cezerî, *age,* I, 34; Zerkeşî, *el-Bürhân,* I, 330.

[156] Tayyar Altıkulaç, "İbn Mücâhid", *DİA,* XX, 214.

[157] Tayyar Altıkulaç, "İbn Mücâhid", *DİA,* XX, 214.

[158] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 475. Bağdatlı İsmail Paşa, *Îdâhu'l-Meknûn,* II, 293.

[159] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* II, 184; Tayyar Altıkulaç, "İbn Eşte", *DİA,* XIX, 477.

Daha sonra ofset baskıları yapılan bu neşre Hellmut Ritter Almanca ve Arthur Jeffery İngilizce birer mukaddime yazmışlardır[160].

25. Ebû Ali Hasen b. Ahmed el-Fârisî (377/987): *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a.* Geniş hacimli bir eserdir. Bedreddin Kahveci ve Beşir Cüveycâtî tarafından 6 cilt halinde yayınlanmıştır (Beyrut-1984-1993).

26. Huseyn b. Osman b. Sâbit ed-Darîr el-Bağdâdî (378/988): Âmâ olan bu zatın, Yedi Kıraatı ilk defa manzum olarak bir kitapta topladığı ve böylece kendisinin, kıraat konusunda ilk manzum eser yazan kişi ünvanını kazandığı bildirilmiş fakat eserinin ismi kaydedilmemiştir[161].

27. Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Mihrân el-Isbehânî en-Nîsâbûrî (381/991): *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr:* On Kıraata dair yazılan ilk eserlerden birisi belki de ilkidir. Müellif bu eserinde *Yedi Kıraat*'a üç kıraat (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir kıraatları) ilave ederek *Kıraat-ı Aşera'yı* bir araya getirmiştir. Eserde, On Kıraat İmamıyla birlikte, Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/869)'den rivâyetlere de yer verilmiştir. İbnü'l-Cezerî ve Beğavî'nin kaynakları arasında da yer alan bu eser, Kazvin, Hemedan, Irak, Şam ve Mısır'da uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur[162]. Muhammed Gıyâs el-Cenbâz tarafından neşredilmiştir (Riyad-1985).

28. Aynı müellif: *el-Mebsût fi'l-Kırââti'l-Aşr.* Sübey' Hamze el-Hâkimî tarafından neşredilmiştir (Dimaşk-1980).

29. İbn Ğalbûn, Ebü't-Tayyib Abdülmün'ım b. Ubeydillah b. Ğalbûn el-Halebî (389/999): *Kitâbü'l-İrşâd fi Ma'rifeti Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a.* İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* isimli eserinin kaynakları arasında yer alan[163] Yedi Kıraat'a dair bir eserdir[164].

30. İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsılî (392/1002), *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâât ve'l-Îzâhi anhâ.* Temel kaynağı Ebû Bekr b. Mücâhid'in *el-Kırââtü'ş-Şâzze*'si olan bu eserde

160 Hüseyin Tural, "İbn Hâleveyh", *DİA*, XX, 15.

161 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 243; Kâtib Çelebi, *age*, II, 1317.

162 Ali Eroğlu, "İbn Mihrân en-Nîsâbûrî", *DİA*, XX, 199. Ayrıca bkz: Fuat Sezgin, *GAS*, I, 15.

163 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 79.

164 Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Ğalbûn Ebü't-Tayyib", *DİA*, XIX, 501.

şâz kıraatlar, özellikle gramer ve i'rab yönünden incelenmiştir. Ali en-Necdî Nâsıf, Abdülfettâh İsmail Şelebî ve Abdülhalim en-Neccâr tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır (Kahire-1966, 1994). Eser üzerinde G. Bergstrasser bir çalışma yapmıştır[165].

31. İbn Ğalbûn, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdülmün'ım b. Ubeydillah b. Ğalbûn el-Halebî (399/1008): *et-Tezkira fi'l-Kırââti's-Semân.* Yedi Kıraatla birlikte bunlara ek olarak İmam Ya'kûb'un Kıraatını da ihtiva etmektedir. Sekiz Kıraat konusunda telif edilen ilk eserlerden birisidir. İlk defa Abdülfettâh Buhayrî İbrahim tarafından iki cild halinde yayınlanmış ve iki defa basılmıştır (Kahire-1989, 1991). Daha sonra yine iki cilt halinde olmak üzere Eymen Rüşdî Süveyd tarafından tekrar yayınlanmıştır (Cidde-1991).

32. Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî (408/1017): *el-Müntehâ.* Müellifin bu eserinde, daha önce yazılmış kitaplardan daha fazla kıraat topladığı bildirilmiştir[166].

33. Ebû Muhammed İsmail b. Ahmed es-Serahsî (414/1023): *el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb'.* Bunun, birkaç ciltlik faydalı bir eser olduğu bildirilmiştir[167].

34. Ebû Abdillah Muhammed b. Süfyan el-Kayravânî (415/1024): *el-Hâdî fi'l-Kırââti's-Seb'.*Eserin yazma nüshası mevcuttur[168].

35. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Rıdvan es-Saydalânî (423/1032): *el-Vâdıh fi'l-Kırââti's-Seb'*[169].

36. Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî (429/1037): *er-Ravda*[170]. Bu zâtın, Kıraat ilmini Endülüs'e ilk götüren kimse olduğu kaydedilmektedir[171].

37. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (437/1045): Kıraat ilminin önemli şahsiyetlerinden birisidir. *et-Tebsıra fi'l-Kırââti's-Seb',*

---

165 Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", DİA, XIX, 399; G. Bergstrasser, Nichtkanonische Koranlesarten im Muhtasab des İbn Ğinnî, München -1933.

166 İbnü'l-Cezerî, *age,* I, 34; Kâtib Çelebi, *age,* II, 1858.

167 Kâtib Çelebi, *age,* II, 1379.

168 Kâtib Çelebi, *age,* II, 2027; Brockelmann, *Supplementbande,* I, 718.

169 Bağdatlı, *age,* II, 699.

170 İbnü'l-Cezerî, *age* ve yer.

171 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 34; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 20.

isimli eseri Yedi Kıraata dair önemli bir kitaptır. Yazma nüshası mevcuttur[172].

38. Aynı müellif: *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'.* Muhyiddin Ramazan tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut-1981.

39. Ebû Ali Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî (438/1046): *Kitâbü'r-Ravda fi'l-Kırââti İhdâ Aşera.* Eser, On Kıraata A'meş kıraatı da ilave edilerek telif edilmiştir[173].

40. Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî (444/1053): Kıraat alanında, kendisinden öncekilerin ilmini eserlerinde toplamış, Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere, sonraki birçok âlime kaynaklık etmiş, 120 kadar eser yazmış, çok yönlü ve değerli bir bilgindir. Bizim, İsmail Karaçam hocamızın danışmanlığında hazırladığımız Doktora tezimiz, bu zât hakkındadır[174]. Dânî'nin en büyük eseri *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'* isimli kitabıdır. İstanbul, Mısır ve Hindistan'da birer olmak üzere üç nüshasının varlığı bilinmektedir[175]. Bu eser hakkında "Ebû Amr ed-Dânî'nin en güzel ve en büyük eseridir. 500'den fazla rivâyet ve tarîkı ihtiva etmektedir. O bu eserinde, bu ilimdeki bütün bildiklerini toplamıştır" denilmiştir[176].

41. Aynı müellif: *Tabakâtü'l-Kurrâ'.* Zehebî ve İbnü'l-Cezerî'nin ifadelerine göre, dört ciltlik, kendi alanında büyük bir eserdir[177]. Nüshasının mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak İbn Beşküval (575/1182), ed-Dabbî (599/1202), İbnü'l-Cezerî (833/1429) ve ez-Zehebî (748/1347) gibi tabakat kitabı yazan müellifler, onun bu eserinden sık sık iktibasta bulunmuşlardır.

42. Aynı müellif: *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'.* nşr: Otto Pretzl (1941) (İstanbul-1930, Devlet Matbaası). Kütüphanelerde yüzlerce yazma nüshası bulunan bu eserin bir de Hindistan baskısının olduğu

---

[172] Brockelmann, *Suppl.,* I, 719.

[173] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 74.

[174] Abdurrahman Çetin, Ebû Amr ed-Dânî, Hayatı Eserleri ve Câmiu'l-Beyân, Bursa-1980.

[175] Brockelmann, GAL, I, 517; Muînüddin Nedvî, Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriantal Public Library at Bankipore, XVIII, 60.

[176] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 61; Kâtib Çelebi, *age,* I, 538.

[177] Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ',* I, 327; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 505.

bildirilmektedir[178]. Dânî'nin en meşhur eseridir. Yedi Kıraat'la ilgili temel kaynaktır. Birçok şerhleri yapılmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere bu eser Şâtıbî tarafından manzum hale getirilmiştir.

43. Ebû Ali Hasen b. Ali el-Ehvâzî (446/1054): *el-Vecîz fi'l-Kırââti's-Semâniyye*[179]. Tah: Düreyd Hasen Ahmed (Beyrut-2002). Yedi Kıraata İmam Ya'kûb'un da ilavesiyle Sekiz Kıraatı ihtiva eden bir eserdir.

44. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Hayyât (450/1058): *el-Câmi fi'l-Kırâât* [180].

45. Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele (h. V. asır), *Huccetü'l-Kırâât,* Tah: Saîd el-Efğânî (Beyrut-1394/1974, 2. baskı). Yedi Kıraat'ın tevcih ve izahının yapıldığı güzel bir eserdir.

46. Ebû Ali Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî (458/1067): *er-Ravda fi'l-Kırââti'l-İhdâ Aşera.* On Kıraata, A'meş kıraatının da ilave edildiği bu eserin yazma nüshası mevcuttur[181].

47. Ebü'l-Kâsim Yusuf b. Ali el-Hüzelî (465/1072): *el-Kâmil fi'l-Kırâât.* Kıraatlara dair 50 rivâyetin yer aldığı ve 1459 tarîkın bulunduğu bir eserdir. Müellif, pek çok yeri dolaşarak, kıraat sahasında çok sayıda kişiden duyduğu rivâyetleri bu eserinde toplamıştır. Bu kadar rivâyet ve tarîkın toplanmış olması, eserde, zayıf rivâyetlere de yer verildiği kanaatini uyandırmaktadır; çünkü kıraatlarda bu kadar ihtilafın olması mümkün değildir. Nitekim Zehebî bu eserde pek çok hatalar bulunduğunu, okunması câiz olmayan birçok kıraatın derlendiğini söylemiştir[182]. Bu eserin 250 varaklık bir nüshası bulunmaktadır[183].

48. Ebû Abdillah Ahmed b. Ebî Ömer el-Enderâbî (470/1077): *el-Îzâh fi'l-Kırâât.* 53 babtan meydana gelen ve Kur'ân, kıraat ve tecvîde dair meselelerin ele alındığı, bu tür kaynakların ilkleri arasında yer aldığı bildirilen bir eserdir. Bu eserde Halef b. Hişâm'ın yerine On

---

178 Joseph Elian Sarkıs, *Mu'cemü'l-Matbuâti'l-Arabiyye*, s. 861.

179 Brockelmann, *Suppl.*, I, 720.

180 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 573. Ayrıca bkz: Kâtib Çelebi, *age*, I, 576.

181 Brockelmann, *Suppl.*, I, 721.

182 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 401; ayrıca bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 35; Kâtib Çelebi, *age*, II, 1381; Tayyar Altıkulaç, "Hüzelî", *DİA*, XIX, 70.

183 Tayyar Altıkulaç, "Hüzelî", *DİA*, XIX, 70.

İmam'ın dördüncüsü olarak İbn Muhaysın'a yer verilmiştir. Eserin yazma bir nüshası mevcuttur. Bu eserin 1. bâbı "Fedâilü'l-Kur'ân Ve Ehlihî ve Ahlâkuhüm" *Mecelletü Mecmai'l-İlmiyyi'l-Irâkî* (Bağdat-1987) içinde; 32. bâbı ise *Kırââtü'l-Kurrâi'l-Ma'rûfîn bi Rivâyeti'r-Ruvâtil-Meşhûrîn* (Beyrut-1985, 3. baskı 1986) adıyla Ahmed Nusayyif el-Cenâbî tarafından neşredilmiştir[184].

49. İbn Şüreyh, Ebû Abdillah Muhammed b. Şüreyh el-İşbîlî (476/1083): *el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb'*. nşr: Ahmed Mahmud Abdüssemi' Beyrut-2000).

50. Ebû Ma'şer Abdülkerim b. Abdissamed et-Taberî (478/1085): *Sûku'l-Arûs*. İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre bu eser 1550 rivâyet ve tarîkı ihtiva etmektedir[185]. Bu eser, en çok kıraat toplayan üç eserden ikincisidir[186]. İlki 47. sırada kaydedilmiştir. Üçüncüsü ise, ileride 64. sırada gelecek olan el-İskenderî'nin kitabıdır. Hüzelî'nin eseriyle ilgili değerlendirmeyi bu eser için de yapmak mümkündür. Eserin mahiyetini bilmemekteyiz. Eğer "rivâyet" ve "tarîk" ifadeleriyle Kıraat ilminde bilinen herhangi bir kıraatın kolu diyebileceğimiz tür kastediliyorsa, eserde herhalde sahih olanların yanında okunması câiz olmayan pek çok garib rivâyetlerede yer verilmiş olsa gerektir. Eğer "rivâyet" tabiriyle herhangi bir bilgi nakli kastedilmişse o zaman mesele yoktur. Nitekim Zehebî de, ilgili eserde mevcut olduğu bildirilen rivâyet ve tarîk sayısının bu rakama ulaşacağını tahmin etmemektedir[187].

51. Aynı müellif: *et-Telhîs fi'l-Kırââti's-Semân*. Muhammed Hasen tarafından neşredilmiştir (Cidde-1992).

52. Ebû Dâvud Süleyman b. Necâh (496/1103): Büyük kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî'nin en önde gelen talebesi olup, onun eserlerini rivâyet etmiştir. *el-İ'timâd fî Usûli'l-Kırâe ve'd-Diyâne*. 18 440 beyitlik bir

184 Tayyar Altıkulaç, "el-Îzâh", *DİA*, XX, 503.
185 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 35.
186 İbnü'l-Cezerî, *age* ve yer.
187 Bkz: Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'*, II, 829.

eser olduğu ve hocası Ebû Amr ed-Dânî'ye arz ettiği bildirilmiştir[188].

53. Ebû Tahir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (496/1103): *el-Müstenîr fi'l-Kırââti'l-Aşri'l-Bevâhir.* İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin kaynakları arasında yer alan eserin yazma nüshası mevcuttur[189].

54. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî (499/1105): *el-Mühezzeb fi'l-Aşr* . İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* isimli eserinin kaynakları arasında yer almaktadır[190].

55. Ebû İsmail Mûsâ b. Hüseyn el-Muaddel (500/1106): *Ravdatü'l-Huffâz.* On beş İmamın kıraatları hakkında bir eser olup yazma nüshası mevcuttur[191].

56. Ebü'l-Izz Muhammed b. Huseyn el-Kalânisî (521/1127): *el-Kifâyetü'l-Kübrâ fi'l-Kırââti'l-Aşr.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[192].

57. Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-Bâziş el-Ğırnâtî (540/1145): *el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'.* Abdülmecid Katâmiş tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır (Mekke- 1983).

58. Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Bağdâdî (541/1146): *el-Mübhic.* Yedi Kıraata ilave olarak Ya'kûb, Halef, İbn Muhaysın, A'meş ve el-Yezîdî'nin kıraatlarını da ihtiva eden bir eserdir. Eserin yazma nüshası mevcuttur[193].

59. Ebû Abdillah Muhammed b. İbrahim el-Hadramî (560/1165): *el-Müfîd fi'l-Kırââti's-Semân.* İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* isimli eserinin kaynakları arasında yer almaktadır[194].

60. İbn Ebî Meryem, Ebû Abdillah Fahruddîn Nasr b. Ali eş-Şîrâzî (565/1170): *el-Mûdah fi Vücûhi'l-Kırâât ve İlelihâ.* Bu eser *el-Mûdah fi'l-Kırââti's-Semân* adıyla da bilinir. Yedi Kıraata ilave olarak Ya'kûb Kıraatına da yer verilmiştir. Ömer Hamdân el-Kübeysî tarafından üç

---

188 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 317; Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l Müfessirîn,* I, 209; Abdurrahman Çetin, "Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh", *DİA,* X, 119.

189 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 82; Kâtib Çelebi, *age,* II, 1675; Brockelmann, *Suppl.,* I, 722.

190 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 84.

191 Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın", *DİA,* XX, 210.

192 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 87. Brockelmann, *Suppl.,* I, 723.

193 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 83; Brockelmann, *Suppl.,* I, 723.

194 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 93.

cilt halinde neşredilmiştir (Cidde-1993)[195].

61. Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî (569/1173): *Ğâyetü'l-İhtisâr fi'l-Kırââti'l-Aşri li Eimmeti'l-Emsâr*. Yazma nüshası mevcuttur[196].

62. Ebü'l-Hasen Ali b. Asâkir (572/1176): *el-Hılâfiyyât fi Ilmi'l-Kırâât*[197]. Bursa Eski Eserler Kütüphanesinde de bir yazması bulunan bu eserde sırasıyla, İbn Âmir-Ebû Amr, İbn Kesîr-Ebû Amr, Âsım-Ebû Amr, Hamze-Ebû Amr, Kisâî-Ebû Amr ve Halef b. Hişâm-Ebû Amr kıraatları arasındaki farklılıklar gösterilmektedir.

63. Ebû Muhammed Kâsim eş-Şâtıbî (590/1194): *Hırzü'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî*. Şâtıbiyye de denilen 1173 beyitlik bir eserdir. Kıraat ilminin temel kaynaklarındandır. Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* isimli meşhur eserinin manzum şeklidir. Birkaç defa basılan bu eserin üzerinde şerhler de yapılmıştır[198]. Ayrıca Fatih Çollak, İsmail Karaçam hocamızın danışmanlığında hazırladığı *"Kıraat İlminde İmam Şâtıbî ve eş-Şâtıbiyye"* (İstanbul-1991) isimli Doktora tezinde bu eserin tahlilini yapmıştır.

64. Îsâ b. Abdilazîz el-İskenderî (629/1231): *el-Câmiu'l-Ekber ve'l-Bahru'l-Azhar*. Bu kitap, en çok kıraatı ihtiva eden eser olarak tanıtılmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre bu eserde yedi bin kadar rivâyet ve tarîk toplanmıştır[199]. Eserin mahiyetini bilmemekle birlikte, 47. ve 50. sırada kaydedilen eserlerle ilgili yaptığımız değerlendirmeyi bunun için de yapmak mümkündür. Zira, kıraatlarda bu kadar rivâyet ve tarîkın bulunması mümkün değildir. Eğer "rivâyet" kelimesiyle Kıraat ilminde bilinen herhangi bir kıraatın kolu diyebileceğimiz tür kastediliyorsa, eserde herhalde sahih olanların yanında okunması câiz olmayan pek çok garib rivâyetlere de yer verilmiş olsa gerektir. Eğer "rivâyet" tabiriyle herhangi bir bilgi nakli kastedilmişse o zaman mesele yoktur.

65. Ebü'l-Kâsim Abdurrahman b. İsmail es-Safrâvî (636/1238): *el-*

---

195 Tayyar Altıkulaç, "İbn Ebû Meryem Nasr b. Ali", *DİA*, XIX, 437.

196 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 87; Kâtib Çelebi, *age*, II, 1189; Brockelmann, *Suppl.*, I, 724.

197 Kâtib Çelebi, *age*, II, 974.

198 Bkz: Kâtib Çelebi, *age*, I, 646-649; Brockelmann, *Suppl.*, I,725-726.

199 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 35.

İ'lân bi'l-Muhtâr min Rivâyâti'l-Kur'ân fi'l-Kırââti's-Seb'. Eserin yazma nüshası vardır[200].

66. Ebû Abdillâh Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî (652/1254): *el-Mûdah.* İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre sekiz kıraata dair bir eserdir[201].

67. Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî (665/1267): *İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî.* Şâtıbî'nin yukarıda kaydedilen eserinin şerhidir. Daha önce de baskısı yapılan bu eser İbrahim Atve İvaz'ın tahkikiyle yeniden yayınlanmıştır (Kahire-1981).

68. Ebü'l-Fadl İsmail b. Ali el-Vâsıtî (690/1291): *Dürrü'l-Efkâr fi'l-Kırââti'l-Aşerati li Eimmeti'l-Emsâr.* Yazma nüshası vardır[202].

69. İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (732/1331): *Nüzhetü'l-Berara fî Mezâhibi'l-Kurrâi'l-Aşera.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[203].

70. Hibetullah b. Abdirrahmân el-Bârizî (738/1337): *eş-Şir'a fi'l-Kırââti's-Seb'.* İbnü'l-Cezerî, bu eserin güzel bir tertibinin bulunduğunu; usûl kısmının ferşu'l-hurûf kısmıyla birlikte işlenmiş olması bakımından orijinal olduğunu bildirmiştir[204].

71. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilmümin el-Vâsitî (740/1340): *el-Kenz fi'l-Kırââti'l-Aşr*[205]. Nşr: Henâ el-Hımsî (Beyrut-1998).

72. Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî (748/1347): *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr.* İlk neşri Muhammed Seyyid Câdülhak tarafından yapılmıştır (Kahire-1969). İkinci neşri Beşşâr Avvâd, Şuayb el-Arnâût ve Salih Mehdî Abbas tarafından iki cilt halinde (Beyrut-1984); üçüncü neşri ise, diğerlerinin hata ve eksiklerini de gidermiş olarak, Tayyar Altıkulaç tarafından, birisi fihrist olmak üzere dört cilt halinde gerçekleştirilmiştir (İstanbul-1995). 1241 Kurrânın hayatını anlatan değerli bir eserdir.

73. İbnü'l-Cündî, Ebû Bekr Seyfüddîn Abdullah b. Aydoğdu

---

200 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 79; Brockelmann, *Suppl.,* I, 727.

201 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* II, 337. Ayrıca bkz: Kâtib Çelebi, *age,* II, 1905.

202 Bağdatlı, *age,* I, 443; Brockelmann, *GAL,* I, 523.

203 Brockelmann, *Suppl.,* II, 135.

204 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 96.

205 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 94; Brockelmann, *Suppl.,* II, 211.

(769/1368): *el-Büstânü'l- Hüdât fi'htilâfi'l-Eimmeti ve'r-Ruvât*. Yazma nüshası mevcuttur[206].

74. İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (833/1429): *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*.Gotthelf Bergstrasser (1933) (onun ölümü üzerine eserin son altı forması Otto Pretzl) tarafından neşre hazırlanıp iki cilt halinde yayınlanmıştır (Kahire 1932-1935). Dânî'nin *Tabakâtü'l-Kurrâ* isimli eseri ile, Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ* adlı kitaplarındakiler de dâhil olmak üzere, kendi ilaveleriyle birlikte toplam 3955 kurrâ ve hâfızın tanıtıldığı, bu alandaki temel kaynaklardan birisidir[207].

75. Aynı müellif: *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*. Bu ilmin On Kıraata dair temel kaynaklarından birisidir. 799/1397 yılında Bursa'da yazılmıştır. Muhammed Ahmed Dehman (Dimaşk-1345, I-II) ve Ali Muhammed ed-Dabbâ' tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire-ts).

76. Aynı müellif: *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*. Yukarıdaki eserin manzum şekli olup, 1019 beyit ihtiva etmektedir. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır. Bunlardan birisi de Ali Muhammed ed-Debbâ' neşridir (Kahire-1354). Çok sayıda şerhi vardır[208]. Ali Osman Yüksel, İsmail Karaçam hocamızın danışmanlığında hazırladığı *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul-1996) isimli Doktora tezinin bir bölümünde bu eserin 432 beyitlik usül kısmının tercüme ve izahını da yapmıştır.

77. Aynı müellif: *ed-Dürre fi Kırââti's-Selâseti'l-Mütemmime li'l-Aşera*. Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî'* sindeki Yedi Kıraatı, On Kıraata tamamlamak üzere, aynı vezinle kaleme alınan eser 240 beyitten meydana gelmektedir (Kahire-1319). Bu eser üzerinde şerhler de yapılmıştır[209].

78. İbnü'l-Kabâkıbî, Ebû Abdillah Şemsüddîn Muhammed b. Halil (849/1445): *Mecmeu's-Sürûr ve Matlau'ş-Şümûs ve'l-Büdûr*. On dört

---

206 Brockelmann, *GAL*, II,138.

207 Geniş bilgi için bkz: Abdurrahman Çetin, "Gâyetü'n-Nihâye", *DİA*, XIII, 414.

208 Bkz: Brockelmann, *GAL*, II,258 vd; *Suppl.*, II, 275 vd; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 250-252.

209 Yüksel, *age*, s.208-209; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 554-455.

Kıraata dair manzum bir eser olup yazma nüshası mevcuttur[210].

79. Ebü'l-Kâsim Muhammed en-Nüveyrî (857/1453): *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[211].

80. Ebü'l-Abbas Ahmed b. İsmail (893/1488): *Keşfü'l-Esrâr an Kırââti'l-Eimmeti'l-Ahyâr*[212].

81. Ebû Hafs Osman b. Zeyniddîn Kâsim el-Ensârî el-Mısrî en-Neşşâr (900/1494): *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırââti'l-Aşri'l-Mütevâtira.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[213].

82. Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman (911/1505): *Tabakâtü'l-Huffâz.* Bu eser Ali Muhammed Ömer tarafından neşredilmiştir (Kahire-ts).

83. İbn Ğâzî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ğâzî el-Osmânî (919/1513): *İnşâdü'ş-Şerîd min Davâlli'l-Kasîd.* Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî* isimli Yedi Kıraata dair eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. Yazma nüshası mevcuttur[214].

84. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî (923/1517): *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâât.* Süleymaniye Kütüphanesinde yazma nüshası mevcuttur. Âmir Seyyid Osman ve Abdussabûr Şâhin tarafından neşredilmiştir (Kahire-1972).

85. Muhammed b. Muslihidîn Mustafa el-Kucâvî (950/1543): *Şerhu'ş-Şâtıbiyye.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[215].

86. Ahmed b. Şuayb (1015/1606): *İtkânü's-San'ati fi'l-Kırââti's-Seb'a*[216].

87. Ali Nûri es-Safâkusî (1117/1705): *Ğaysü'n-Nef' fi'l-Kırââti's-Seb'* (Mısır-1954).

88. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî (1117/1705): *İthâfü Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erbaate Aşer.* On dört Kıraatı ihtiva eden bu eser, çeşitli defalar neşredilmiştir (İstanbul-1868, Mısır-1940). Son olarak

---

210 Muhammed Eroğlu, "İbnü'l-Kabâkıbî", *DİA*, XXI, 97.

211 Brockelmann, *GAL*, II, 138.

212 Kâtib Çelebi, *age*, II, 1486.

213 Bkz: Brockelmann, *Suppl.*, II, 142.

214 Mehmet Ali Sarı, "İbn Gâzî", *DİA*, XIX, 506.

215 Brockelmann, *Suppl.*, II, 650.

216 Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, I, 22.

Şaban Muhammed İsmail tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır (Beyrut-1987).

89. Mustafa b. Abdirrahman el-İzmirî (1156/1743): *Umdetü'l-Furkân fi Vücûhi'l-Kur'ân.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[217].

90. Abdullah b. Muhammed Yusuf Efendizâde (1167/1753): *el-Îtilâf fi Vücûhi'l-İhtilâf.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[218].

91. Hasen b. Ali b. Ahmed el-Ezherî (1170/1756): *İthâfü Fudalâi'l-Ümmeti'l-Muhammediyye bi Beyâni Câmii'l-Kırââti's-Seb'i min Tarîkı't-Teysîr ve'ş-Şâtıbiyye.* Eserin yazma nüshası mevcuttur[219].

92. Hâmid b. Abdilfettâh Paluvî (1252/1836): *Zübdetü'l-İrfân fi Vücûhi'l-Kur'ân.* Türkiye'de çok rağbet gören, On Kıraata dair bir eserdir (İstanbul ts). Mustafa Atilla Akdemir, Emin Işık hocamızın danışmanlığında hazırladığı Doktora tezinde, bu eserin tahkikini yapmıştır (İstanbul-1999).

93. Muhammed Emin b. Abdillah er-Rûmî (1275/1858): *Umdetü'l-Hallân fi Îdâhi Zübdeti'l-İrfân* (İstanbul-1853). Yukarıdaki eserin haşiyesidir.

94. Muhammed b. Abdillah el-Mütevellî (1313/ 1895): *Bedîatü'l-Kurrâ fi Esânîdi'l-Eimmeti'l-Erbaate Aşar* (Kahire-1341).

95. Ammâr b. Humeyde et-Tûnisî : *el-Lü'lüü'l-Mensûr fi'l-Kırââti'l-Aşera.* 1316/1898'de telif edilmiştir[220].

96. Abdülfettâh el-Kâdî: *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırââti'l-Aşri'l-Mütevâtira* (Kahire-1955).

97. Aynı müellif: *el-Kırââtü'ş-Şâzze ve Tevcîhuhâ min Lügati'l-Arab.* 1952 yılında telif edilmiş ve Mısır'da basılmıştır (Kahire-ts). On Kıraatın dışında yer alan Hasen el-Basrî (110/728), İbn Muhaysın (123/740), el-A'meş (148/765) ve Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (202/817) kıraatlarını ihtiva etmektedir. İlk baskısı müstakil olarak yayınlanan bu kitap, daha sonra müellifin yukarıdaki eseriyle birlikte bir arada

217 Brockelmann, *GAL*, II, 582.
218 Bkz: Brockelmann, *GAL*, II,582; *Suppl.*, II, 653.
219 Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, I, 20; Brockelmann, *GAL*, II, 430.
220 Bağdatlı İsmail Paşa, *age*, II, 417.

yayınlanmıştır (Beyrut-1981).

98. Muhammed Sâlim Muhaysin: *el-Mühezzeb fi'l-Kırââti'l-Aşr* (Kahire- 1969, Kahire-1978, 3. baskı).

99. Aynı müellif: *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fi'l-Kırââti's-Seb'i min Tarîkı'ş-Şâtıbiyye* (Kahire-1971).

100. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, *Talâiu'l-Beşer fi Tevcîhi'l-Kırââti'l-Aşr* (Kahire-1977).

Konunun başında da ifade edildiği gibi, burada sadece Kıraat ilmiyle doğrudan ilgili olan, kıraatları ve kıraat âlimlerini anlatan eserlerden bazısı alınmış; listeyi kabartmamak için 100 eserle yetinilmiş ve ayrıca Tecvîd, Vakf ve İbtida, Resmü'l-Mushaf, Ulûmu'l-Kur'ân... vb. konulara dair eserler kaydedilmemiştir.

H) KIRAAT ÖRNEKLERİ

Eserimizin bu kısmında, Kıraat-ı Aşera'dan örneklere yer verilecektir. Yerinde de görüleceği üzere, önce âyetin metni yazılmış, daha sonra da kıraat farklılıklarına çizgiler arasında yer verilmiş, çizginin sonunda da o kıraatın kime ait olduğu belirtilmiştir.

Kıraatlarla ilgili iki türlü şema yer almaktadır. Birinci şema *Mısır Tarîkı Atâullah Mesleği* üzere düzenlenmiştir. Burada Fatiha sûresi ile Bakara sûresinin 1-24. âyetlerinin vecihleri ile aynı sûrenin son iki âyeti olan Âmenarrasûlü'nün vecihleri yer almaktadır.

İkinci şema ise *İstanbul Tarîkı Sôfi Mesleği* üzere düzenlenmiştir. Bu şemada, iki tarîk arasındaki bazı vecihlerin önceliği konusunda ufak tefek farklılıkların görülmesi ve mukayese imkânı sağlaması için sadece Fâtiha sûresi ile Bakara sûresinin 1-12. âyetlerinin vücuhâtı gösterilmiştir.

Bu kısımda görülecek harfler, Kıraat İmamları veya râvîlerinin remzleridir. Kıraat ilminde kolaylık olması için, isim yerine bir veya iki harf sembol yapılmıştır[221]. Bir Kıraatta râvîler farklı okursa râvîlerin remzleri, ittifak etmişlerse Kıraat İmamlarının remzi yazılır. Bir yerde bir râvînin iki defa ismi geçiyorsa, ondan iki vecih nakledilmiş demektir. Hem imamın hem de o imamın râvîlerinden birisinin remzi kaydedilmişse, ilgili râvînin, birisi imamının remzi altında olmak üzere iki vechi var demektir.

---

221 İlk defa, Şâtıbî, *Hırzü'l-Emânî* isimli Yedi Kıraat'a dair manzum eserinde, Yedi Kıraat İmamı ve ikişer râvîsi için "ebced" (أَبْجَدْ هَوَّزْ حُطِّي كَلَمَنْ صَعْفَضْ قَرَسَتْ) tertibine göre ve sıra ile ("vav" hariç) birer harfi remz/işaret/sembol olarak kullanmıştır. On Kıraat'ı oluşturan diğer üç kırâat için de, Hamdullah b. Hayreddin Efendiye ait *Füyûdu'l-İtkân fi Vücûhi'l-Kur'ân* (Bkz: Bağdatlı İsmail Paşa, *Îdâhü'l-Meknûn*, II, 217), isimli eserde, İmam ve râvîlerin isimlerinden alınan bazı harfler remz olarak kullanılmış ve bu uygulama daha sonraki müellifler tarafından da benimsenmiştir. (Ali Rıza Işın, *Yaykur Kur'ân-ı Kerîm Notları*, s. 67). Ebced tertibinde yer alan صعفض قرست lâfızları, mağrib müslümanlarının kullanım şeklidir. Bu kelimeler قرشت صعفص şeklinde de kullanılır.

Yeri gelmişken şu hususu da belirtmek gerekir: Mütevâtir kıraatların hepsi de haktır, doğrudur. Ancak namazda veya namaz dışında bir cemaat huzurunda Kur'ân okurken, bu kıraatlardan sadece birisiyle okumak gerekir; hepsini birden cem ederek okumak câiz görülmemiştir[222]. Bilhassa konuya vâkıf olmayan cemaat arasında şaşkınlığa neden olmamak gerekir. Ancak hıfz ve öğretim için ya da bu meseleyi bilen bir cemaat arasında cem ederek okumak câizdir.

Bu konuyla ilgili olarak vurgulanması gereken diğer bir husus da şudur: Bundan sonra yer alan örneklerde de görüleceği üzere kıraat ihtilaflarının çoğu mânâda bir farklılık meydana getirmezler; çünkü bunlar kitâbî değil şifâhî (izhar, idğâm, ihfâ, fetih, imâle, taklîl, ibdâl, teshîl, ihtilâs, işmâm, revm, tahrîk, iskân, sıla, teşdîd, tahfîf, tefhîm, terkîk, med, kasr, nakl, sekte... vb.) farlılıklardır; bu bakımdan Mushafın yazısında (kelimelerin iskeletinde) bir değişiklik bulunmamaktadır.

---

222 İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 404.

Kıraat İmamları ile ikişer râvîsinin isim ve remzleri şöyledir:

İmam	Remz	Râvî	Remz
Nâfi' (نافع) :	ا	Kâlûn (قالون) :	ب
		Verş (ورش) :	ج
İbn Kesîr (ابن كثير) :	د	Bezzî (البزى) :	هـ
		Kunbül (قنبل) :	ز
Ebû Amr (ابو عمرو):	ح	Dûrî (الدورى) :	ط
		Sûsî (السوسى) :	ى
İbn Âmir (ابن عامر):	ك	Hişâm (هشام) :	ل
		İbn Zekvân (ابن ذكوان) :	م
Âsım (عاصم) :	ن	Ebû Bekr Şu'be (ابوبكر شعبة) :	ص
		Hafs (حفص) :	ع
Hamze (حمزة) :	ف	Halef (خلف) :	ض
		Hallâd (خلاد) :	ق
Kisâî (الكسائ) :	ر	Ebü'l-Hâris (ابوالحارث) :	س
		Dûrî (الدورى) :	ت
Ebû Ca'fer (ابوجعفر):	جع	Îsâ b. Verdân (عيسى بن وردان):	عى
		Süleyman b. Cemmâz (ابن جماز):	جم
Ya'kûb (يعقوب) :	يع	Ruveys (رويس) :	يس
		Ravh (روح) :	حه
Halefü'l-Âşir (خلف العاشر):	خل	İshak (اسحاق) :	سح
		İdrîs (ادريس) :	سه

a) Mısır Tarîkı Atâullah Mesleğine Göre Kıraat Örnekleri

اَعُوذُبِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ   بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ   اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

———— قطع[223] ———— قطع ———— كلهم

وصل ———— كلهم

———— وصل ———— قطع ———— كلهم

———— وصل ———— وصل ———— كلهم

اَلرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ   مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

———— بغيرالف ———— ا د ط ك ف جع

بالالف ———— ن ر يع خل

٤ ادغام بغيرالف ———— ى

İki âyet arası ayrılıp vakıf yapılırsa vecihler şöyle olur:

↓

اَلرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

———— كلهم

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

بغيرالف ———— ا د ح ك ف جع

بالالف ———— ن ر يع خل

اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

———— كلهم

[223] Burada geçen kat' (قطع) kelimesi yerine vakf (وقف) kelimesi de kullanılabilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin bildirdiğine göre önceki âlimler, kat' kelimesini genellikle vakf anlamında kullanırlardı. Sonraki âlimler ise kat' kelimesini "okumayı kesmek, kıraatı bitirmek" anlamında kullanmışlardır (*en-Neşr*, I, 239).

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ   صِرَاطَ الَّذِينَ اَنعَمْتَ عَلَيهِمْ

________________ ا ه ح ك ن ر جع خل

بضم الهاء ___ حه

___ بالسين ________ بالسين ____________ ز

بضم الهاء ___ يس

___ اشمام ________ اشمام ________ بضم الهاء ___ ض

تحقيق ________ بضم الهاء ___ ق

İki âyet arası ayrılıp vakıf yapılırsa vecihler şöyle olur:

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

____________ ا ه ح ك ن ر جع حه خل

ـ بالسين ________ ز يس

ـ اشمام ________ ف

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنعَمْتَ عَلَيْهِمْ

________________ اه ح ك ن ر جع خل

بضم الهاء ___ ق حه

بالسين ____________ ز

بضم الهاء ـــ يس

اشمام ________ بضم الهاء ـــ ض

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاالضَّالِّينَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ [224] الم

———— ع —— قطع ———— قطع ———— ا ح ك ن ر

وصل ———— ا ح ك ن ر

وصل ———— وصل ———— ا ح ك ن ر

سكت بلابسمله ———— ج ح ك

وصل بلابسمله ———— ج ح ك خل

صله — ع —— قطع ———— قطع ———— ب د

سكت — جع

وصل ———— ب د

وصل — سكت — جع

وصل ———— وصل ———— ب د

وصل — سكت — جع

بضم الهاء — ع — وصل بلابسمله ———— ف يع

قطع ———— قطع ———— يع

وصل ———— يع

وصل ———— وصل ———— يع

ع —— سكت بلابسمله ———— يع

Sûrenin sonu diğer sûreye bağlanmadan vakıf yapılırsa şu vecihler meydana gelir:

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاالضَّالِّينَ

———— اح ك ن ر خل

صله ———— ب د جع

بضم الهاء ——— ف يع

[224] İki sûre arasında Verş, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb'un hem Besmele ile hem de sekt bilâ besmele, vasl bilâ besmele vecihleri vardır. (Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 259-261; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, II, 34). Yukarıdaki şemada da görüleceği üzere, bu duruma göre Hamze ve Halefü'l-Âşir'in bir; Kâlûn, İbn Kesîr, Âsım, Kisâî ve Ebû Ca'fer'in üç; Verş, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb'un beş vechi olmaktadır.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ
_______________ ا ط ك ن ف ر جع يع خل
صله _______ د
٤ ادغام _______ ى

Burada iki cümle arasında vakıf yapılırsa her iki cümle de bir vecihle okunur:

↓
ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ
_______ كلهم
هُدًى لِلْمُتَّقِينَ
_______ كلهم

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ
_______________ ب ط ك ن ف ر يع خل
صله _______ ب د
ابدال _______ تغليظ _______ ج
تحقيق _______ ى
صله _______ جع

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ
_______ ١ _______ ١ _______ ب د ط يع
٢ _______ ٢ _______ ب ط
٣ _______ ٣ _______ ك ر خل
٤ _______ ٤ _______ ن
٥ _______ ٥ _______ ف
ابدال _ ٥ _______ ٥ _______ ج
١ _______ ١ _______ ى جع

وَ بِا لْآ خِرَ ةِ هُمْ يُو قِنُو نَ

ـــــــــــــ ب ح ك ن ق ر يع خل

صله ـــــــ ب دجع

نقل . قصر . ترقيق↓

نقل . توسط . ترقيق↓

نقل . طول . ترقيق ـــــــــ ج

سكت ـــــــــ ف

أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

٢ـــــــ ٢ ـــــــ ب ح يع

صله ـــ٢ ـــــــ ب د جع

٥ـ ـــــــ ٥ ـــــــ ج ف

٣ـ ـــــــ ٣ ـــــــ ك ر خل

٤ـ ـــــــ ٤ ـــــــ ن

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ

ـــــ٢ـــــ آهنذرتهم ـــــــ ب ط

ابدال ـــ ى

صله١ـ آهنذرتهمو١ ـــ صله ـــــــ ب

ابدال ـــ جع

ءهنذرتهمو ـــ صله ـــــــ د

صله٢ـ آهنذرتهمو٢ ـــ صله ـــــــ ب

بضم الهاء ـ ءهنذرتهم ـــــــ يس

ءءنذرتهم ـــــــ حه

٥ ـ صله٥ ـ ءهنذرتهمو٥ ـــــ ابدال ـــ ج

٤ آنذرتهمو٥ ـــــ ابدال ـــ ج

بضم الهاء ـــــ ابدال ـــ ف

بضم الهاء سكت ـ سكت ـــــ ابدال ـــ ض

٣ـــــ آهنذرتهم↓

آءنذرتهم ـــــــ ل

ءءنذرتهم ـــــــ م رخل

٤ ـــــــ ن

خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ

________ اح ك ن ف ر يع خل

صله ____ ب دجع

وَعَلَى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

١ ________ ب يع

صله ____ بدجع

اماله ____ ح

٢ ________ ب

صله ____ ب

اماله ____ ط

٥ بين ____ ج

تحقيق ____ ف

٣ ________ ك خل

اماله ـــ س

اماله ____ اماله ـ ت

٤ ________ ن

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

________ اح ك ن ف ر يع خل

صله ____ ب د جع

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

________ ب ك ن ر بع خل

ابدال ____ ى ف

صله ____ ب د

ابدال ____ جع

نقل ____ ابدال ____ ج

سكت ____ ابدال ____ ق

ت ____ نقل ت↓

ط ____ نقل ط ____ ابدال ____ ج

بلا غنة____ سكت ____ ابدال ____ ض

اماله ________ ط

يُخَادِعُونَ اللهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا

———— كلهم

ت(توسط) — ج

ط(طول) —— ج

وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُم وَمَا يَشْعُرُونَ

ـ يُخَادِعُونَ ——١ ———— ب ح

صله ———— ب د

٢———— ب ط

صله ———— ب

٥———— ج

ـ يَخْدَعُونَ ——٣———— ك ر خل

٤———— ن

٥———— ف

١— صله ———— جع

عدم صله ———— يع

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضاً

———— ا ح ل ن ر يع خل

اماله ———— م ف

صله ———— ب دجع

وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

———— يُكَذِّبُون ———— ب ح ك يع

يَكْذِبُون ———— ن ف ر خل

نقل ———— يُكَذِّبُون ———— ج

سكت ———— يَكْذِبُون ———— ض

صله ———— يُكَذِّبُون ———— ب دجع

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لاَ تُفْسِدُوا فِى الاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ

—— ١ —— ب ط حه

٢ —— ب ط

٣ —— م خل

٤ —— ن

٥ —— ق

نقل — ٥ —— ج

سكت — ٥ —— ف

صله —— ١ —— ب د جع

٢ —— ب

ـ ٤ادغام —— ١ —— ى

ـ اشمام —— ٣ —— ل ر

١ —— يس

اَلا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ

ـ ١ —— ب ح يع

صله —— ب دجع

٢ —— ب ط

صله —— ب

٥ —— ج ف

٣ —— ك رخل

٤ —— ن

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَا ءُ

________ ١ ________ ١ ____ ١ ________ ٢________ ب ط حه

٢ ________ ٢ ____ ٢ ________ ٢________ ب ط

٣ ________ ٣ ____ ٣ ________ ٣________ م خل

٤ ________ ٤ ____ ٤ ________ ٤________ ن

٥ ________ ٥ ____ ٥ ________ ٥ اسقاط ____ ف

٣ اسقاط ____ ف

١ اسقاط ____ ف

٥تسهيل روم ـ ف

١ تسهيل روم ـ ف

صله١ ________ ١ ________ ١ ____ ١ ________ ٢________ ب د

١ ـ ابدال ـ ١ ________ ٢________ جع

صله٢________ ٢ ________ ٢ ____ ٢ ________ ٢________ ب

صله ٥ ـ ق ____ ٥ ق ____ ٥ ـ ابدال ـ ٥ ق ____ ٥________ ج

ت ____ ٥ ت ____ ٥ ـ ابدال ـ ٥ ت ____ ٥________ ج

ط ____ ٥ ط ____ ٥ ـ ابدال ـ ٥ ط ____ ٥________ ج

سكت ________ ٥ ________ ٥ ____ ٥ ________ ٥ اسقاط ____ ض

٣ اسقاط ____ ض

١ اسقاط ____ ض

٥ تسهيل روم ـ ض

١تسهيل روم ـ ض

ـ٤ادغام ________ ١ ________ ١ ـ ابدال ـ ١ ________ ٢________ ى

ـاشمام ________ ٣ ________ ٣ ____ ٣ ________ ٣ اسقاط ____ ل

٢ اسقاط ____ ل

١ اسقاط ____ ل

٣ تسهيل روم ـ ل

١ تسهيل روم ـ ل

٣ تحقيق ____ ر

١ ________ ١ ____ ١ ________ ٢________ يس

اَلا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لاَ يَعْلَمُونَ

ـ ١ ـــــــ ٢ ـــــــــــــ ب ح يع

صله ـــــ ٢ ـــــــــــــ ب دجع

٢ ـــــــ ٢ ـــــــــــــ ب ط

صله ـــــ ٢ ـــــــــــــ ب

٥ ـــــــ ٥ ـــــــــــــ ج ف

٣ ـــــــ ٣ ـــــــــــــ ك رخل

٤ ـــــــ ٤ ـــــــــــــ ن

وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا

ـــــــــــــــ ١ ـــــــ ب د ح جع يع

٢ ـــــــ ب ط

٥ ـــــــ ج ف

٣ ـــــــ ك رخل

٤ ـــــــ ن

ت ـــ ٥ ت ـــــ ج

ط ـــ ٥ ط ـــــ ج

وَاِذَا خَلَوْا اِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ

_____١_____ ب ح يع

٢ _____ ب ط

٣_____ ك رخل

٤_____ ن

٥_____ تسهيل _____ ف

يايه ابدال (مُسْتَهْزِيُون) _____ ف

حذف(مُسْتَهْزُون) _____ ف

صله ___١___ صله١ _____ ب د

حذف _____ جع

٢_____ صله٢ _____ ب

نقل _____٥_____ صله٥ _____ قصر _____ ج

توسط _____ ج

طول _____ ج

سكت _____٥_____ سكت _____ تسهيل _____ ض

يايه ابدال _____ ض

حذف _____ ض

اَللّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُون

_____ ا ح ك ن ف س يع خل

اماله _____ ت

صله _____ صله _____ صله _____ ب دجع

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلاَلَةَ بِالْهُدَى

٢_____ ب د ح جع يع

٥_____ ج

بين _____ ج

اماله _____ ف

٣_____ ك

اماله _____ رخل

٤_____ ن

فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

ـــــــــــ اح ك ن ف ر يع خل

صله ـــــــــــ ب دجع

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَاراً

ـــــــــــ اح ك ن ف ر يع خل

صله ـــــــــــ ب دجع

فَلَمَّا اَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لاَ يُبْصِرُونَ

ـــ١ ـ٢ـــــــــــ ب ح يع

صله ـــ صله ـــــــــــ ب دجع

ـــ٢ـــ٢ـــــــــــ ب ط

صله ـــ صله ـــــــــــ ب

- ٥ ـ ٥ ـــــــــــ ترقيق ـــ ج

تفخيم ـــ ف

ـ٣ـــ٣ـــــــــــ ك ر خل

ـ٤ـــ٤ـــــــــــ ن

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ

ـــــــــــ اح ك ن ف ر يع خل

صله ـــــــــــ ب دجع

اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ

ـــــــــــ٢ ـــــــــــ ب ح جع يع

صله ـــــــــــ د

٥ـــــــــــ ج ق

بلاغنة ـ بلاغنة ـــــ ض

٣ ـــــــــــ ك ر خل

٤ ـــــــــــ ن

يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ

______ ١ ______ ب ح يع

٢ ______ ب ط

٥ ـ ق ______ ج ف

ت ـــ↓

ط ______ ج

٣ ______ ك س خل

اماله ______ ت

٤ ______ ن

صله ـ١ ـــ صله ______ ب د جع

٢ ـــ صله ______ ب

والله مُحِيطٌ بِالْكافِرِينَ

______ ب د ك ن ف س جع حه خل

بين ـــ ج

اماله ـــ ح ت يس

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصارَهُمْ

______ كلهم

كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا

ـ ١ ـ ٢ ______ ١ ______ ب ح

بضم الهاء ـــ يع

صله ـــ ١ ـــ صله ـــ ب جع

صله ـــ ١ ـــ صله ـــ د

ـ ٢ ـ ٢ ______ ٢ ______ ب ط

صله ـــ ٣ ـــ صله ـــ ب

ـ ٥ ـ ٥ ______ ٥تغليظ ______ ج

ترقيق بضم الهاء ـــ ف

ـ ٣ ـ ٣ ______ ٣ ______ ك رخل

ـ ٤ ـ ٤ ______ ٤ ______ ن

وَلَوْ شَاء اللهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ

ــ۲ ــــــــ ب يع

اماله ــــ ط

صله ــــ ب د جع

ادغام ــــ اماله ــــ ى

تحقيق ــــ يس

۵ ــــ بين ــــ ج

۳ ــــــــ ل س

اماله ــــ ت

اماله ۳ ــــــــ م خل

تحقيق٤ ــــــــ ن

اماله۵ ــــــــ ف

تسهيل ــــ ف

اِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

ــــــــ ب د ح ك ن ق ر جع يع خل

۲ت ــــ ج

۳ ط ــــ ج

سكت ــــ ف

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ــ۱ ــــــــ ب ط يع

صله ــــ صله ــ صله ــــ ب دجع

ادغام ــــ ى

۲ـ ــــــــ ب ط

صله ــــ صله ــ صله ــــ ب

۵ ــــــــ ج ف

۳ـ ــــــــ ك ر خل

٤ـ ــــــــ ن

اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الاَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَاءَ بِنَا ءً

——————— ٢ — ٢ ——— ب د ط جع يع

٣ —— ٣ ——— ك ر خل

٤ —— ٤ ——— ن

٥ — ٥ تسهيل —— ق

١ تسهيل —— ق

نقل —— ترقيق —— ٥ — ٥ ——— ج

سكت —— بلاغنة — ٥ — ٥ تسهيل —— ض

١ تسهيل —— ض

غنة —— ٥ —— ٥ تسهيل —— ق

١ تسهيل —— ق

—— ادغام ———— ٢ —— ٢ ——— ى

وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ

——— ٢ — ٢ ——————— ب د ح جع يع

٥ — ٥ ——————— ج ف

٣ — ٣ ——————— ك ر خل

٤ — ٤ ——————— ن

فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّهِ اَنْدَاداً وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

——————— ا ح ك ن ق ر يع خل

صله ——— ب دجع

بلاغنه ——— ض

وَاِن كُنتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ

——————— ب ط ك ن ف ر يع خل

ابدال ——— ج ى

— صله ——————— ب د

ابدال ——— جع

وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

—— ٢ —————— ب ح يع

٢ صله ———— صله —— ب د جع

٥ —————— ج ف

٣ —————— ك ر خل

٤ —————— ن

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

—————————— كلهم

أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

———— ب د ك ن ف س جع حه خل

بين ———— ج

اماله ———— ح ت يس

(صدق الله العظيم)

***

(اعوذبالله من الشيطان الرجيم   بسم الله الرحمن الرحيم)

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ

ـــــــ١ـــــــــــــــــــ ب ط يع

ابدال ـــ ى جع

صله ـــــــــ د

٢ـــــــــــــــ ب ط

٥ـــــــــ ابدال ـــ ج ف

٣ـــــــــــــــ ك ر خل

٤ـــــــــــــــ ن

ت ـــ↓

ط ـــــ٥ـــــــــ ابدال ـ ج

كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

ـــــــ٢ـــــــــ ب د ح جع يع

٣ـــــــ ك

وكتابه ـــ رخل

٤ـــــــ ن

٥ـــ وكتابه ـــ ف

نقل ق ـ↓

نقل ت ـ↓

نقل ط ـ↓ ـــ٥ـــــــ ج

سكت ـــ ٥ـــ وكتابه ـــ ض

لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ

ـــــــــــــــ غير يع

لاَ يُفَرِّقُ ـــــ يع

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

—— كلهم

لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا

—— غير ح

نقل —— ج

سكت —— ض

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

—— كلهم

رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ اَخْطَأْنَا

——١ ——١ —— ب د ط يع

ابدال —— ى

——٢ ——٢ —— ب ط

ابدال ـ ٥ —— ٥ ـ نقل —— ج

تحقيق ـ ٣ —— ٣ —— ك ر خل

٤ —— ٤ —— ن

٥ —— ٥ ـ نقل ابدال —— ف

تحقيق ابدال —— ف

سكت ابدال —— ض

ابدال ـ ١ —— ١ —— ابدال —— جع

رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا

—— ١ —— ب دح جع يع

٢ —— ب ط

٥ —— ج ف

٣ —— ك ر خل

٤ —— ن

رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ

—————— كلهم

وَاعْفُ عَنَّا

—— كلهم

وَاغْفِرْ لَنَا

—— غير ى

ادغام —— ى

وَارْحَمْنَا

—— كلهم

أَنتَ مَوْلَيَنَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

—————— ب د ك ن جع حه

بين —— ج

اماله —— ح يس

بين —— بين —— ج

اماله —— ف س خل

اماله —— ت

(صدق الله العظيم)

b) İstanbul Tarîkı Sôfî Mesleğine Göre Kıraat Örnekleri

اَعُوذُبِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اَلْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

———— وصل ———— وصل ———— كلهم

———— وقف[225] ———— وقف ———— كلهم

وصل ———— كلهم

———— وصل ———— وقف ———— كلهم

اَلرَّحْمنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

———— بغيرالف ———— ا د ط ك ف جع

بالالف ———— ن ر يع خل

ادغام بغيرالف ———— ى

İki âyet arası ayrılıp vakıf yapılırsa vecihler şöyle olur:

↓

اَلرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

———— كلهم

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

بغير الف ———— اد ح ك ف جع

تحقيق ———— ن ر يع خل

اِيَّاكَ نَعْبُدُ واِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

———— كلهم

225 Burada geçen vakf (وقف) kelimesi yerine kat' (قطع) kelimesi de kullanılabilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin bildirdiğine göre önceki âlimler, kat kelimesini genellikle vakf anlamında kullanırlardı. Sonraki âlimler ise kat' kelimesini "okumayı kesmek, kıraatı bitirmek" anlamında kullanmışlardır (*en-Neşr*, I, 239).

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

———— ا ه ح ك ن ر جع حه خل

— بالسين ——— زيس

— اشمام ——— ف

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنعَمْتَ عَلَيهِمْ

———— ا ه ح ك ن ر جع خل

بضم الهاء— ق حه

بالسين ———— ز

بضم الهاء — يس

اشمام ——— بضم الهاء — ض

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاالضَّالِّينَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الم

———— صله —— وصل ———— وصل ——— ب د

وقف ———— وقف ——— ب د

سكت — جع

وصل ——— ب د

سكت — جع

وصل ———— وصل — سكت — جع

عدم صله — وصل ———— وصل ——— ا ن ر

وقف ———— وقف ——— ا ن ر

وصل ——— ا ن ر

وصل بلابسمله ———————— ج ح ك خل

سكت بلابسمله ———————— ج ح ك

بضم الهاء— وصل بلابسمله ———————— ف يع

سكت بلابسمله ———————— يع

Sûre sonu müteâkip sûreye vasledilmeyecekse bu âyette şu vecihler olur:

↓

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاالضَّالِّينَ

―――――― صله ―――― ب د جع

عدم صله ―――― اح ك ن خل

بضم الهاء ―――― ف يع

ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ

―――――――― كلهم

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ

―――――――― كلهم

Vasıl halinde:

↓

ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ

―――――――――――――― ا ط ك ن ف ر جع يع خل

صله ―――― د

٤ ادغام ―――― ى

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

―――――――――――――― صله ―――― ب د

عدم صله ―――― ب ط ك ن ف ر يع خل

ابدال ―――― تغليظ ―――――――― ج

ترقيق ―――――――― ى

صله ―――― جع

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ

______ ١ ____ ١ ______ ب د ط يع

٢ ____ ٢ ______ ب ط

٣ ____ ٣ ______ ك ر خل

٤ ____ ٤ ______ ن

٥ ____ ٥ ______ ف

ابدال ـ ٥ ____ ٥ ______ ج

١ ____ ١ ______ ى جع

وَ بِا لآ خِرَ ةِ هُمْ يُو قِنُو نَ

__________ صله ______ ب د جع

عدم صله ______ ب ح ك ن ق ر يع خل

نقل . طول . ترقيق↓

نقل . توسط . ترقيق↓

نقل . قصر . ترقيق ______ ج

سكت ______ ف

أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

٢ـ ______ صله ـ٢ ______ ب د جع

عدم صله ـ ٢ ______ ب ح يع

٥ـ ______ ٥ ______ ج ف

٣ـ ______ ٣ ______ ك ر خل

٤ـ ______ ٤ ______ ن

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ

———٢— صله١ آهنذرتهموا١——— صله ——— ب

ابدال —— جع

ءهنذرتهمو——— صله ——— د

—٢ عدم صله ٢ـ آهنذرتهم ——— ب ط

ابدال —— ى

بضم الهاء ءهنذرتهم ——— يس

ءءنذرتهم ——— حه

٥ —— صله٥ ءهنذرتهمو٥——— ابدال —— ج

٤آنذرتهمو٥ ——— ابدال —— ج

بضم الهاء سكت — سكت ——— ابدال —— ض

بضم الهاء——— ابدال —— ف

٣——— آهنذرتهم ↓

آءنذرتهم ——— ل

ءءنذرتهم ——— م رخل

٤——— ن

خَتَمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ

——— صله ——— ب دجع

عدم صله ——— اح ك ن ف ر يع خل

وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

ـ ١ــــ صله ـــــــــ ب د جع

اماله عدم صله ــــــ ح

فتح ـــــــــ يع

٢ـــــــــــــــــ ب

اماله ـــــــــ ط

٥ ــــ بين ـــــــــ ج

فتح ـــــــــ ف

٣ـــــــــــــــــ ك خل

اماله ـــ س

اماله ــــــ اماله ـــ ت

٤ـــــــــــــــــ ن

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

ـ صله ـــــــــ ب د جع

عدم صله ـــــــــ اح ك ن ف ر يع خل

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

ـــــــــــــــــــــ صله ـــــــــ ب د

ابدال ــــ جع

عدم صله ـــــــــ ب ك ن ر يع خل

ابدال ــــ ى ق

نقل ـــــــ ابدال ــــ ج

سكت ـــــــ ابدال ــــ ق

ت ـــــ نقل ت↓

ط ـــــ نقل ط ـــــ ابدال ــــ ج

بلا غنةـــــــسكت ـــــ ابدال ــــ ض

اماله ـــــــــــــــــــــــ ط

يُخَادِعُونَ اللهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا

________________ كلهم

ت(توسط) _____ ج

ط(طول) _____ ج

وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُم وَمَا يَشْعُرُونَ

ـ يُخَادِعُونَ ـ١ صله __________ ب د

عدم صله __________ ح

٢__________ ب ط

٥__________ ج

ـ يَخْدَعُونَ ـ٣__________ ك ر خل

٤__________ ن

٥__________ ف

١ ـ صله __________ جع

عدم صله __________ يع

فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضاً

ـ صله __________ ب د جع

ـ عدم صله __________ ا ح ل ن ر يع خل

اماله __________ م ف

وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

ـ صله __________ يُكَذِّبُون _____ ب د جع

عدم صله __________ يُكَذِّبُون _____ ب ح ك يع

يَكْذِبُون _____ ن ف ر خل

نقل _____ يُكَذِّبُون _____ ج

سكت _____ يَكْذِبُون _____ ض

(صدق الله العظيم)

BEŞİNCİ BÖLÜM

KIRAATLARA YÖNELİK ORYANTALİST YAKLAŞIMLAR

KIRAATLARA YÖNELİK ORYANTALİST YAKLAŞIMLAR

A) KUR'ÂNIN KORUNMUŞLUĞU

Bu kısımda, Kıraatlar konusunda, bilhassa oryantalistlerin öne sürdüğü ve kimi yerli araştırmacıların da bunların etkisinde kalarak ortaya attığı bazı görüşler üzerinde durulacaktır.

Ancak bu konuya geçmeden önce, Kur'ân-ı Kerîm'in mevsûkiyeti, güvenilir ve sağlam bir şekilde günümüze ulaşması üzerinde durulması gerekli görülmüştür.

Bilindiği gibi Kur'ân hem ezber, hem yazı, hem de okunma yoluyla nesilden nesile günümüze kadar ulaşmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından, Cebrâil aracılığı ile peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'e vahiy yoluyla indirilmiştir: *"Muhakkak ki bu (Kur'ân), **âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Rûhu'l-Emîn (Cebrâil),** uyarıcılardan olasın diye, apaçık **Arap diliyle onu senin kalbine indirmiştir"*** (Şuarâ 26/192).

Peygamberimiz (sav) kendisine gelen vahyi derhal ezberlemiş olurdu. Bu husus, daha ilk inen âyetlerde Yüce Allah tarafından garanti edilmişti: *"...Sana O'nun vahyi tamamlanmadan önce Kur'ân (okumakta) acele etme ve 'Rabbim, benim ilmimi artır' de"* (Tâhâ 20/114). *"Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz **onu toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir"*** (Kıyâme 75/16-17).

Hz. Peygamber, Yüce Allah tarafından kendisine vahyedilen Kur'an'ı hem ezberlemiş oluyor, hem de insanlara okuyarak tebliğ ediyordu: *"Kendi içinizden size **âyetlerimizi okuyan,** sizi kötülüklerden arındıran, Kitabı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi öğreten bir Rasûl gönderdik* (Bakara 2/151). *Onlara **âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman,***

(öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: 'Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler. De ki: Onu ***kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir.*** *Ben, bana vahyolunundan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım. De ki: Eğer Allah dileseydi onu size* ***okumazdım,*** *Allah da onu size bildirmezdi..."* (Yûnus 10/15-16).

Abdullah b. Abbas'ın bildirdiğine göre Cebrâil Peygamberimize vahiy getirince Peygamberimiz onu dinlerdi. Cebrâil gidince, getirmiş olduğu âyetleri o nasıl okutmuş ise Peygamber de öyle okurdu[1].

Demek ki Kur'ân-ı Kerîm, **Yüce Allah tarafından** Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'e **Arapça olarak vahyedilmiştir**. Peygamberimiz, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını **ezberlemiştir**. Müslümanlara **hiçbir değişiklik yapmadan ve okuyarak tebliğ** etmiştir. Bununla da yetinmemiş, gelen vahyi derhal yazdırmıştır.

Kaynakların ittifakla bildirdiklerine göre, ne zaman Peygamberimize bir vahiy gelse, Peygamberimiz derhal vahiy kâtiplerinden birini çağırır ve indirilen sûre veya âyetleri yazdırır ve bunun, o zamana kadar yazılanların neresine konulacağını bildirirdi[2]. Ayrıca o, gerekli tashihi yapmak üzere, kâtibe yazdığını okumasını isterdi[3]. Bundan başka Peygamberimiz, gelen vahyi erkeklere okuduğu gibi, kadınlara da ayrıca tebliğ ederdi[4].

İbn İshak (151/768) ve İbn Hişâm (218/833)'ın kaydettiklerine göre[5], Hz. Ömer'in müslüman olması hadisesinde, kız kardeşinin elinde bulunan Tâhâ sûresinin yazılı bulunduğu sayfa, Kur'ân'ın daha ilk zamanlardan itibaren yazıldığını gösterir.

Esasen Kur'ân'ın bir adı da "el-Kitâb"dır. Kitap denilince akla gelen ilk şey, yazılı bir metindir. Vahyedilen ilk âyetlerde okumaktan, kalemden, satırdan bahsedilir (Alak 96/1/5, Kalem 68/1-2). Aynı şekilde inkârcıların Kur'ân hakkındaki sözlerinin anlatıldığı: *"Öncekilerin*

---

1 Müslim, *Salât*, 148.

2 Meselâ bkz: Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 4; Ebû Dâvûd, *Salât*, 126; Tirmizî, *Tefsir*, 10, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 57; V, 185.

3 Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 43.

4 İbn İshak, *Siyer*, s. 203.

5 İbn İshak, *age*, s. 241; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 368.

*masalları, onları **yazdırmış,** sabah akşam onlar kendisine okunuyor, dediler"* (Furkan 25/5) âyetinden de bu husus anlaşılır. Şu âyette geçen kâğıt ve kitap kavramı da -o devirde bunların mâlûm bir şey olduğunu göstermesi bakımından- dikkat çekicidir: *"Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkârcılar: Bu apaçık büyüden başka bir şey değildir, derlerdi"* (Enâm 6/7).

Öte yandan, Kur'ân-ı Kerîm'in Peygamberimiz zamanında yazıldığını gösteren birçok bilgi nakledilmiştir. Bu konuda Hz. Osman şöyle demiştir: Rasûlüllah (sav)'e muhtelif sûrelerden birine ait bir âyet nâzil olunca, ilâhi vahyi yazan vahiy kâtiplerden birini çağırır ve ona şöyle buyururdu: *"Bu âyetleri şu ve şu âyetleri ihtiva eden sûreye yaz"*[6]. Abdullah b. Ömer'in, "Biz Kur'ân'ı üzerimizde taşıdığımız halde, düşman memleketlerine gitmekten menedilmiştik[7]" sözü de, Kur'ân'ın yazıldığını gösterir. Peygamberimizin ilk dönemlerde: *"Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın[8]"* buyurması da, Kur'ân'ın Peygamberimiz zamanında yazıldığını gösteren en açık delillerden birisidir. Kısaca ifade edersek, **Kur'ân-ı Kerim'in tamamı, Peygamberimizin zamanında ve onun huzurunda yazılıp tespit edilmiştir.**

Böylece Kur'ân-ı Kerîm, hem sözlü hem de yazılı olarak koruma altına alınmış ve Peygamberimiz tarafından, Allah'tan geldiği şekliyle insanlara tebliğ edilmiştir.

Peygamberimiz, Kur'ân'ı en mükemmel bir şekilde, hatasız ve eksiksiz olarak insanlara ulaştırmıştır. Esasen aksi de düşünülemez. Nitekim Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Ey Rasûl! Rabbinden **sana indirileni tebliğ et.** Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır..."* (Mâide 5/67). *"Kur'ân, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer **Peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı,** elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra da onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna engel de olamazdı"* (Hâkka 69/43-47). *"Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar: Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya*

---

6 Ebû Dâvûd, *Salât,* 126; Tirmizî, *Tefsir,* 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 57.
7 Buhârî, *Cihad,* 129; Müslim, *İmârât,* 92-94.
8 Müslim, *Zühd,* 72.

bunu değiştir, dediler. De ki: ***Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir...*** *"* (Yûnus 10/15).

Peygamberimiz, Kur'ân-ı Kerîm'in korunması ve tebliği konusunda gereken hassasiyeti kendisi gösterdiği gibi, ashâbını da bu konuda yönlendirmiş; Kur'ân'ın ezberlenmesini ve öğretimini teşvik etmiştir. O, Kur'ân okuyan ve onunla amel edenlerin gıpta edilecek kimseler olduklarını[9], her harfine karşılık on sevap kazanacaklarını[10], okudukları âyetlerin kıyâmette onlar için birer nûr olacağını[11] ve derecelerini yükselteceğini[12], Kur'ân'ın onlara şefaat edeceğini[13], dünyada da kendileri için huzur kaynağı olacağını[14] ve ayrıca Kur'ân dinlemenin sevap kazandıran güzel bir davranış olduğunu[15] bildirmiştir. Kur'ân öğrenen ve onu öğretenlerin en hayırlı kimseler olduklarını[16] açıklayan Allah'ın Elçisi, Kur'ân'ı ezberleyen ve onunla amel eden hâfızlara da ayrı bir değer vermiş ve onların Allah'ın ehli ve seçkin kulları[17] ve meleklerle beraber olduklarını[18], cennete gireceklerini ve ayrıca aile fertlerinden cehenneme girmeyi hak etmiş on kişiye şefaat edeceklerini[19] bildirmiştir. Bütün bunlardan başka Peygamberimizin irşad, imâmet ve yöneticilik görevi vereceği kimselerde, Kur'ân'ı en çok bilenleri tercih etmesi de, bu konuya verdiği önemin delili olmaktadır. Meselâ o, Tebük seferinde (9/630), Mâlik b. Neccâr Oğullarının sancağını Zeyd b. Sâbit'e vermiş ve: *"Zeyd, Kur'ân'ı çok iyi bilir; Kur'ân ise mukaddemdir (öne geçirilir, önde ve önceliği olandır)"* buyurmuştur[20].

---

9 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 17, 20; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 243, 266-268.

10 Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 16; Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 1.

11 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 341.

12 Ebû Dâvûd, *Vitr,* 20; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 18; İbn Mâce, *Edeb,* 52; Ahmed b. Hanbel, *age,* II, 192, 471 ve III, 40.

13 Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 252.

14 Ebû Dâvûd, *Vitr,* 20; Tirmizî, *Kırâat,* 12; İbn Mâce, *Mukaddime,* 17.

15 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 31; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 247-248.

16 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 21; Ebû Dâvûd, *Vitr,* 14; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 15; İbn Mâce, *Mukaddime,* 16.

17 İbn Mâce, *Mukaddime,* 16; Ahmed b. Hanbel, *age,* III, 127.

18 Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 244; Ebû Dâvûd, *Vitr,* 14; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 13.

19 Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 13; İbn Mâce, *Mukaddime,* 17.

20 Buhârî, *Ezan,* 54; Müslim, *Mesâcid,* 289-291.

Câbir b. Abdillah şöyle demiştir: Rasûlüllah, Uhud şehidlerinden ikişer kişiyi bir kabre yerleştiriyordu. Ve bize: *"Bunların hangisi Kur'ân'ı daha çok öğrenmiştir?"* diye soruyordu. Bunlardan birisine işaret edilince önce onu kabre koyuyor, kabirde öne geçiriyordu[21].

Şu misâlde de, Peygamberimiz ve ashâbının Kur'ân öğretimine verdikleri önem açık bir şekilde görülmektedir. Buhârî ve Müslim'in naklettiklerine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Öyle olurdu ki, Rasûlüllah Kur'ân okur da secde âyetine gelince, hemen bizleri secde ettirirdi. Biz yanında o kadar kalabalık ve sıkışık olurduk ki, secde etmek için bir yer bulamazdık. Bu, namaz haricinde olurdu"[22].

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, Peygamberimizin gözünün içine bakan sahâbe de, ilâhî vahye olan iştiyakları ve Allah Elçisinin emirleri doğrultusunda, bu yüce kelâmın öğrenilmesi, okunması ve ezberlenmesi konusuna büyük bir duyarlılık göstermişlerdir. Onların gerek namazlarda ve gerekse namaz dışında çokça Kur'ân okudukları bilinmektedir. Onlar, Kur'ân okumadan geçen bir günü "can sıkıcı" olarak değerlendirmişlerdir. Konuyla ilgili haberlerde, çoğunlukla "haftada bir" veya "üç günde bir" hatim indirdikleri bildirilmiştir[23]. Onlar okuyacakları miktar kadar Kur'ân'ı hiziblere (bölümlere) ayırırlar ve her gün bu hiziblerden birisini okurlardı[24]. Peygamberimiz de böyle bir uygulamayı teşvik ederdi. Nitekim şu rivâyet bunu ispatlamaktadır: Hz. Ömer'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Her kim kendine vazife kıldığı gece kıraatını (hızbihî), yahut bunun bir kısmını, uyur kalır yapamaz ve bunu sabah namazı ile öğle namazı arasında yaparsa, bu o kimsenin lehine gece okumuş gibi yazılır"*[25]. Bazı hadislerden ise, sahâbeden bazılarının Kur'ân'ı çok kısa zamanda hatmettikleri; Peygamberimizin de *"Üç günden az bir zamanda Kur'ân'ı hatmeden kişi, ne okuduğunu*

---

21 Buhârî, *Meğâzî*, 26.

22 Müslim, *Mesâcid*, 104; ayrıca bkz: Buhârî, *Sücûdü'l-Kur'ân*, 8.

23 Bkz: Ebû Dâvûd, *Salât*, 329; Tirmizî, *Kırâat*, 13; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 178; San'ânî, *el-Musannef*, III, 352.

24 Ebû Dâvûd, *Salât*, 329; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 178; Ahmed b. Hanbel, age, IV, 9, 323; Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, I, 124-188; Makdisî, *el-Âdâbü'ş-Şer'iyye*, II, 295-297.

25 Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 142.

anlamamıştır"[26], buyurarak gerekli uyarıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sahâbeden sonra gelen nesiller de Kur'ân'ın kıraatı konusunda aynı hassasiyeti göstermişlerdir. Asr-ı saadetten bugüne, Kur'ân okunmadan geçen dakika yoktur, denilebilir. Nesilden nesile böyle öğretilmiş ve öğretilmektedir. Nitekim Kur'ân Kurslarında okuyanlar bilir: Küçük yaşlarda, iki üç yıl süreyle, iyi bir hocanın gözetiminde yetişen öğrenciler; tâlimiyle, tecvîdiyle, tavır ve edâsıyla, âdeta hocasının bir kopyası olurlar. Bu meseleye vâkıf olanlar, bu öğrencileri dinlediklerinde, kimden okuduklarını hemen anlarlar. Başlangıçta, orta seviyede olan bir öğrenci, 15 günde, sadece bir Sübhâneke'yi tâlim üzere okuyup başarabilir. Tâlimde, mehâric-i hurûfun yanı sıra, dudak hareketlerine bile önem verilir. İşte bu, şifâhi naklin, sözlü öğretimin sonucudur ve kıraatta tevâtürün ta kendisidir. Tarafsız bir oryantalist, Kur'ân Kurslarında uygulanan Kur'ân öğretimindeki dikkat ve özeni birkaç gün izlemiş olsa, eminim ki Kur'ân'ın korunmuşluğu üzerinde hiçbir şüphesi kalmaz.

Öte yandan, Ramazan ayında cami ve evlerde, radyo ve televizyonlarda okunan mukabeleler de, bir ibâdet olmasının yanında, Kur'ân'ın muhafazasının kontrolü ve bu korunmuşluğunun isbatı demektir. Aslında bu uygulama, Peygamberimiz zamanında başlamıştır. Bilindiği gibi Peygamberimiz, Cebrâil'den aldığı Kur'ân'ı, her Ramazan ayında ona arz ederdi. Cebrâil, bütün Ramazan gecelerinde bu maksatla Peygamberimizle görüşürdü. Vefat etmesinden önceki Ramazanda bu arz, iki defa gerçekleşmişti[27].

Kur'ân-ı Kerîm'in, kesintisiz olarak hâfızalarda korunup okunduğu gibi, yazılı olarak da koruma altına alındığını yukarıda ifade etmiştik. İşte, Peygamberimiz zamanında tamamen kayda geçirilen bu vahiy nüshaları, ilk Halife Hz. Ebû Bekr'in döneminde, yani Peygamberimizin vefatının ikinci yılında toplanarak bir kitap haline getirilmiş ve Halife tarafından muhafaza altına alınmıştır. Üçüncü Halife Hz. Osman zamanında ve Peygamberimizin

---

26 Ebû Dâvûd, *Kırâat*, 1; Tirmizî, *Kırâat*, 13, İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 178; Dârimî, *Salât*, 173; Ahmed b. Hanbel, *age*, II, 164, 189; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 68.

27 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7; Müslim, *Mesâcid*, 289.

vefatından yaklaşık on beş sene sonra (birinci neslin yani ashâbın sağlığında ve ittifakla), bu asıl nüshadan yeni nüshalar yazılarak, belirli merkezlere gönderilmiş ve böylece Kur'ân, hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiş yegâne mukaddes kitap olma özelliğini kazanmıştır. Bazılarının iddia ettiği gibi, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Osman zamanında yapılan her iki çalışma da, "özel bir çalışma" değil; devlet başkanı konumunda olan Halife'nin emri ve takibi, cumhûrun gayreti, iştiraki ve ittifakıyla gerçekleşmiş olan "resmî bir çalışma"dır.

Böylece Kur'ân, indirildiği devirden günümüze kadar hem şifâhî, hem kitâbî olarak, hâfızalarda ve Mushaflarda en mükemmel şekilde korunmuştur. Ayrıca onun, İlâhî koruma altında olduğu da unutulmamalıdır: *"...Kur'ân, aziz bir kitaptır. Ona önünden ve ardından bâtıl gelemez. O, hikmet sahibi ve çok övülen Allah'tan indirilmiştir"* (Fussılet 41/41-42), *"Kur'ân'ı biz indirdik, biz;* ***onun koruyucusu da elbette biziz!"*** (Hıcr 15/9). Bu ön bilgilerden sonra esas konuya geçebiliriz:

B) ORYANTALİZM VE ORYANTALİSTLERİN ÇALIŞMALARI

a) Oryantalizm

Oryantalizm ve oryantalist kelimeleri; "doğu, şark" anlamına gelen "orient" kelimesinden türemiştir.

Oryantalizm veya şarkiyatçılık (Doğu bilim); bütünüyle Doğu ülkelerini (Yakın Doğu, Orta Doğu, Uzak Doğu) din, dil, bilim, tarih, coğrafya, edebiyat, sanat, ekonomi, medeniyet vs. bütün yönleriyle inceleyen bilim dallarının adıdır. Bununla meşgul olan Batılı kimselere de oryantalist veya şarkiyatçı yahut müsteşrik denir. Başka bir ifade ile; Doğu hakkında yazan, ders veren yahut Doğuyu araştıran kişi şarkiyatçıdır, yaptığı iş de şarkiyatçılık yani oryantalizmdir[28].

Edward Said'e göre üç türlü oryantalizm vardır. Birincisi "açık oryantalizm"dir ki, 18. yüzyılda gelişmiş olan akademik bir disiplindir. Bu gruptaki oryantalistler, Batının diğer kültürlere üstünlüğünü vurgulamak için bilerek ve isteyerek Doğu ile Batı arasındaki farkları irdelerler. İkincisi "örtük oryantalizm"dir ki, bu bir düşünce biçimidir. Bu gruba sadece akademisyen oryantalistler değil, Doğu hakkında fikir yürüten her türlü yazar, şâir ve düşünür dâhildir. Çünkü bu kimseler, yazdıkları eserlerde, roman ve şiirlerde, istemeden de olsa Doğu ile Batı arasındaki farkı vurgulamışlardır. Üçüncüsü ise "modern oryantalizm"dir; Doğuyla ilgilenme ve içli dışlı olma biçimidir ve 18. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bu, Doğuyu öğrenme, gözlemleme, yazma, düşünme, öğretme, oraya yerleşme ve kolonize etme çabalarıdır. Bu üç Oryantalizm biçimini, birbirinden ayırmak oldukça zordur. Üçü de birbirine bağlıdır ve birbiriyle örtüşür. Said'e göre, Doğu hakkında çağlar boyunca birikmiş her türlü bilgi ve düşünce sonucu oluşmuş devasa yazın geleneği, aslında Batının üstünlüğünü Batılı gözler önüne sermekten

---

[28] Edward W. Said, *Şarkiyatçılık* (trc: B. Ünler), s. 12.

başka bir şey değildir[29]. Pek çok oryantaliste göre Doğu, Batı için vardır[30]. Bu açıdan bakıldığında oryantalizm, bir bilgi problemi olduğu kadar, aynı zamanda bir hakimiyet ve iktidar problemidir[31].

Dünyanın Doğu'su ile Batı'sı arasındaki sınırın nereden başlayıp nerede bittiğinin cevabı çok net değildir. Bir görüşe göre "Asya", Asur dilinde "Doğu ülkesi" anlamına gelmektedir. "Asya" ve "Avrupa" kelimeleri de "asu" (doğu) ve "ereb" (batı) kelimelerinden türemiştir. Roma İmparatorluğu zamanında Roma şehri, dünyanın merkezi sayılmış, doğu tarafı için "orient" (doğu), batı tarafı için de "occident" (batı) tabiri kullanılmıştır. 7. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu'nun büyük bir kısmının müslümanların eline geçmesiyle bu kavram yeni bir şekil almıştır. 1096-1291 yılları arasında dokuz defa gerçekleşen Haçlı seferleri zamanında ise, Doğu denince daha ziyade İslâm dünyası anlaşılmıştır. Türkler Anadolu ve Balkanlar üzerinde hakimiyet kurduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu da Doğu kavramının kapsamına girmiştir[32].

Oryantalizmin temeli "biz-onlar" ayırımına dayanır. Buna göre oryantalizm, kendini Batı (occident) denilen bir siyâsî-kültürel oluşuma ait hisseden birinin, Doğu (orient) olarak tanımladığı bir oluşumun öğeleri hakkında konuşmasıdır[33].

Oryantalizmin inceleme alanı her ne kadar bütün Doğuyu kapsıyor gibi görünse de, Edward Said'in de dediği gibi, gerçekte İslâm'ı, İslâm tarih ve coğrafyasını konu edindiği, oryantalistlerin ortaya koyduğu çalışmalardan anlaşılmaktadır.

---

29 Aslı Çırakman, "Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi", *Doğu Batı Dergisi,* sayı: 20, s. 181-182, 187, Ankara-Ağustos 2002.

30 Said, *age,* s. 217.

31 Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslâm,* s. 70. Oryantalizm'in karşıtı Oksidentalizm'dir. Oryantalizm / Şarkiyatçılık Batı gözüyle Doğuya bakmak ise, Oksidentalizm / Garbiyatçılık da Doğu gözüyle Batıya bakmak, Batıyı reddetmek demektir. Ancak, Edward Said'in de ifade ettiği üzere, Oryantalizm'de olduğu gibi, bunun karşıtı ya da simetriği olarak sistematik böyle bir akımın varlığından söz etmek mümkün değildir. Bkz: Edward Said, *age,* s. 59; Yavuz, *age,* s.70-72.

32 Bu paragraftaki izahlar ve kaynakları için bkz: Yücel Bulut, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife Dergisi,* sayı: 3, s. 15, Konya-2002.

33 Oliver Kontny, "Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine", *Doğu Batı Dergisi,* sayı: 20, s. 117, Ankara-Ağustos 2002.

b) Oryantalizmin Tarihçesi

Batı hıristiyanlığı; dînî, siyâsî, sosyal ve ekonomik sebeplerle; yani daha açık bir ifade ile, İslâm güçlerine karşı koyabilmek, kaybettikleri kutsal toprakları müslümanların elinden geri almak, ticaret avantajını tekrar elde etmek, Doğu hıristiyanlarına yardım etmek, maddî ve mânevî kazanımlar sağlamak maksadıyla ve geniş bir katılımla Haçlı seferlerini düzenlemişti. Tertiplenen bu seferlerle birlikte, rakip din olan İslâm'a karşı üstün imaj oluşturma gereği de ortaya çıkmıştı. İslâm ve müslümanların "ne kadar kötü" olduklarını insanlara anlatmak da gerekiyordu. Bu maksatla yapılan çalışmalarda, Doğu hıristiyanlarının birlikte yaşadıkları müslümanlara karşı yazdığı reddiyelerden ve yine müslümanlarla birlikte yüz yıllarca yaşamış bulunan İspanyollar[34] ve Sicilyalılardan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca, İslâm aleyhine imaj oluşturma çabalarının yanında Doğu'nun zenginliğine dikkat çeken eserler, gezi notları da yazılmıştır[35].

Batı'nın İslâmiyet üzerindeki gerçek akademik çalışmaları, 12. yüzyılın ortalarından itibaren ve ilk iş olarak da Kur'ân-ı Kerîm'i tercüme etmekle başlamıştır. Montgomery Watt'ın kaydettiğine göre bu çalışmaları Cluny Başrahibi Pierre le Venerable (1156) başlatmış; kurduğu bir ekibi, Watt'ın ifadesiyle **"İslâmla yapılacak entellektüel savaş için ilmi temel oluşturacak bir dizi çalışma"** yapmakla görevlendirmiştir. Bu çalışmanın ilk ürünü de, Kur'ân'ın 1143 yılında

---

34 Târık b. Ziyâd komutasındaki müslümanların 711 yılında İspanya'yı fethe başlaması ve 756'da I. Abdurrahman'ın Kurtuba'da, Doğudaki Emevî Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilan etmesiyle resmen kurulmuş olan Endülüs Emevî Devleti, zaman içinde oluşturduğu üstün bir medeniyetle dillere destan olmuştur. 1031 yılında emirliklere bölünen ve 1492 yılında son emirliğin mağlûbiyetiyle de varlığı sona eren devlet; asırlar boyu ekonomik gelişim başta olmak üzere ilim, dil, edebiyat, sanat, mimari, mûsikî vs. her alanda Batı'nın gıpta ettiği bir uygarlık âbidesi olmuştur. Öyle ki orada yaşayan gayr-i müslim unsurlar, müslüman olmasalar da, yiyip içmelerinde, giyim kuşamlarında müslümanlar gibi davranır olmuşlardı. Bunlar, hem Arapça ve Latince bilmeleri, hem de İslâm kültürünü yakından tanımaları sebebiyle, hıristiyan İspanya ve Avrupa'nın diğer ülkeleri arasındaki kültürel alışverişte köprü vazifesi görüyordu. Geniş bilgi için bkz: Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 211-225.

35 Bulut, *agm*, s.17-18; ayrıca bkz: Mahmud Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm* (trc: A. Hatip), s. 12 vd.

tamamlanan Latince çevirisi olmuştur[36]. Rudi Paret (1983) de Avrupa'da bilimsel anlamda İslâm araştırmalarının, Kur'ân'ın ilk defa Latince'ye çevrildiği ve yine ilk defa Latince-Arapça sözlüğün çıkarıldığı 12. yüzyılda başladığı görüşündedir[37]. Bryan S. Turner ise: "Oryantalizm, ilk olarak 14. yüzyılın başlarında Viyane Kilise Konseyi tarafından oryantal dillerin ve kültürlerin anlaşılmasını teşvik etmek için bir dizi üniversitede kürsü kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bir bilim dalıdır" demektedir[38]. Bununla birlikte bu çalışmaların tarihini Emevîlerin himayesinde yaşamış olan hıristiyan bilgin Yuhanna ed-Dimaşkî (m. 749)'nin kendi dindaşları için yazdığı eserleri göz önüne alarak, o tarihe kadar geri götürenler olduğu gibi, Endülüs ve Sicilya'da bulunan müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki tartışmaları göz önüne alarak bu dönemi (m. 8. yüzyıl) başlangıç olarak kabul edenler de vardır[39]. Aslında bu tarihi, oryantalizmin, en azından fikir plânında ilk tohumlarının atılması demek olan, müslümanlarla ehl-i kitap arasındaki tartışmaları göz önüne alarak, Peygamberimizin zamanına kadar götürmek mümkündür.

Oryantalizmin çok eskilere uzanan bir tarihi olmasına rağmen, "oryantalizm" kavramı ilk defa 1779'da İngiltere'de, 1799'da da Fransa'da kullanılmaya başlamış; "orientalisme" kelimesi ise 1838 tarihli Fransız Dil Akademisi sözlüğünde yer almıştır[40].

Oryantalizm, 19. ve 20. yüz yıllarda en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde hem Batı ülkelerinde, hem de İslâm ülkelerinde oryantalist çalışmalara zemin oluşturan pek çok kuruluş devreye girmiştir. Müsteşriklerin ilk uluslararası kongresi 1873 yılında Paris'te toplanmış, böylece bu kurum daha organize hale gelmiştir[41]. O zamandan beri de bu tür kongreler, yüzlerce oryantalistin katılımıyla düzenli olarak yapılagelmektedir. Meselâ

---

36 Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş* (trc: S. Kalkan), s. 195.

37 Zakzûk, *age*, s. 9.

38 Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm* (trc: İ. Kapaklıkaya), s. 67

39 Zakzûk, *age*, s. 9, 11.

40 Maxime Rodinson, "Oryantalizmin Doğuşu" (trc: A. T. Yüksel), *Marife Dergisi*, sayı: 3, s. 179, Konya-2002.

41 Rodinson, *agm*, s. 183.

Oxford Kongresi, 25 ülkede bulunan 28 üniversite, 69 ilmî kuruluştan gelen 900 ilim adamının katılımıyla gerçekleşmişti[42].

1973'te Paris'te toplanan 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde, "oryantalist" teriminin kullanılmamasına ilişkin bir karar alınmış olmakla birlikte, oryantalizm bitmemiştir[43], bitmesi de beklenmemelidir. Rudi Paret'in ifadesiyle oryantalizm, bütün modern Avrupa'da herkes tarafından kabul edilen bir ilim dalıdır[44].

c) İslâm Üzerine Yapılan Oryantalist Çalışmalar

Daha önce de ifade edildiği üzere Batı'nın İslâmiyet üzerindeki gerçek akademik çalışmaları, 12. yüzyılın ortalarından itibaren ve ilk iş olarak da Kur'ân-ı Kerîm'i tercüme etmekle başlamıştır. O günden bugüne kadar da binlerce eser yazılmıştır. Öyle ki, İslâm araştırmaları yapan müsteşriklerin 1800 ile 1950 yılları arasında 60 bin civarında kitap yayınladıkları tahmin edilmektedir[45].

Mahmud Hamdi Zakzûk, oryantalistlerin tarih boyunca yaptıkları çalışmaları beş ana başlık altında ayrıntılı bir şekilde incelemiştir[46] ki bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Akademik araştırmalar: Amerika ve Avrupa'nın birçok üniversitesinde İslâm dinini inceleyen birimlerin kurulması. Bu birimlerde Yüksek Lisans ve Doktora düzeyinde öğretim ve akademik çalışmalar yapılmaktadır. Burada yetiştirilen öğrencilerden bazıları akademik çalışmalarına devam etmekte; bazıları da diplomatik alanda veya kütüphanelerde ve Doğu ile ilgili diğer araştırma merkezlerinde çalışmaktadır. Ayrıca bu birimlerde, İslâm ülkelerinden gelen öğrenciler de yetiştirilmektedir. Bu kuruluşlarda İslâmiyet ve Arapça'ya yönelik zengin bir kütüphanenin bulunması da önem arzetmektedir. Meselenin diğer bir boyutu da oryantalistlerin, bazı

42 Zakzûk, *age*, s. 32.
43 Bulut, *agm*, s. 34.
44 Zakzûk, *age*, s. 44.
45 Said, *age*, s. 216; Suat Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s. 29.
46 Geniş bilgi için bkz: Zakzûk, *age*, s. 51-62; ayrıca bkz: Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, III, 1122 vd.

İslâm ülkelerinde bulunan çeşitli fakülte ve bilim enstitülerinde görev almaları, ders vermeleri ve öğrenci yetiştirmeleridir.

2. Arapça el yazması kaynakların toplanması: Batılılar uzun yıllar boyunca müslüman ülkelerdeki el yazması eserleri her yolu deneyerek toplamaya çalışmışlar ve bu alanda on binlerce kitaptan oluşan zengin kütüphaneler kurmuşlardır. Bu eserleri inceleyerek ayrıntılı fihristlerini çıkarmışlardır.

3. Tahkik ve neşir: Elde ettikleri eserlerin önde gelenlerini, muhtelif nüshalarıyla karşılaştırarak neşretmişlerdir.

4. Tercümeler: Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere önemli birçok İslâmî eseri kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Ayrıca Arapça'dan kendi dillerine veya kendi dillerinden Arapça'ya olmak üzere birçok sözlük hazırlamışlardır.

5. Telifler: Ve nihayet oryantalistler, İslâmiyet ve Arap araştırmaları alanında binlerce araştırma yapıp yayınlamışlardır. Bunların en mühimi *İslâm Ansiklopedisi*'dir. Ayrıca Alman oryantalist Carl Brockelmann (1956)'ın, kısa adı *GAL* olan *Geschichte der Arabischen Litteratür (Arapça eserler literatürü)* isimli beş ciltlik eseri, Arapça olarak yazılmış İslâmî eserleri tanıtan gerçekten değerli bir eserdir. Bu eserin hata ve eksiklerini gidermek üzere Fuat Sezgin'in yaptığı ve yayınlanmasına devam edilen *Geschichte des Arabischen Schrifttums (Arapça eserler literatürü)* (*GAS*) isimli eseri daha mükemmel bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Arent Jan Wensinck (1939)'in *Concordance et İndices de la Tradition Musulmans (Hadisler dizini)* isimli, hadislerin fihristini ihtiva eden sekiz ciltlik eseri, hâlâ değerini koruyan önemli bir çalışmadır.

Meseleyi daha özele indirgeyerek, oryantalistlerin Kur'ân'la ilgili çalışmalarını da şöyle gruplandırabiliriz:

1-Kur'ân'ı tercüme çalışmaları.

2-Kur'ân tarihi ile ilgili çalışmalar: Bu tür çalışmalarda başlıca şu hususlar üzerinde durulmuştur:

a) Kur'ân'ın kaynağı. Kur'ân vahy mahsulü müdür, değil midir?

b) Kur'ân'ın sıhhati. Kur'ân orijinal şekliyle günümüze kadar gelmiş midir?

c) Kıraatların mahiyeti.

3-Kur'ân'ın muhtevası: Sûrelerin tertibi, bazı âyetlerin uygun yerlerde bulunup bulunmadığı, kıssaların kaynağı ve gerçekliği, hurûf-i mukatta'a, nâsih mensuh ve Kur'ân'da söz konusu edilen daha birçok konu.

4-Mushafların tarihi ve muhtevasını anlatan eserlerle, bazı kıraat kitapları başta olmak üzere, bu alanda yazılmış başlıca yazma eserlerin neşri. Meselâ İbn Ebî Dâvud es-Sicistânî (316/928)'nin *Kitabü'l-Mesâhif*'i Arthur Jeffery (Mısır-1936); İbn Hâleveyh (370/980)'in *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân*'ı Gotthelf Bergstrasser (Kahire-1934); Dânî (444/1053)'nin *et-Teysîr*'i Otto Pretzl (İstanbul-1930); İbnü'l-Cezerî (833/1429)'nin *Ğâyetü'n-Nihâye*'si Gotthelf Bergstrasser tarafından yayınlanmıştır.

Kur'ân tarihi alanında yapılmış ilk çalışmalardan birisi Gustav Weil'in ilk baskısı 1844'te yapılan *Historisch-kritische Einleitung in den Koran (Kur'ân tarihi-eleştirel giriş)* (Leipzig-1848, 2. baskı) isimli eseridir. Bu sahada yapılmış en önemli araştırmalardan birisi ise, ünlü Alman oryantalist Theodor Nöldeke (1930)'ye aittir. Nakledildiğine göre, Paris Akademisi 1857 yılında **"Kur'ân metnindeki değişiklikleri ortaya koymak"** amacıyla ödüllü bir yarışma açtı. Bu ödülü Nöldeke kazandı. O bu çalışmasını genişleterek 1860'da *Geschichte des Qorans (Kur'ân tarihi)* adıyla yayınladı ve bu eser, daha sonraki Kur'ân çalışmalarında oryantalistlerin başlıca kaynağı oldu[47]. Daha sonra bu eserin yeniden gözden geçirilmiş baskısı için, Nöldeke'nin öğrencisi Friedrich Schwally (1919) çalışmış, onun tarafından bu eserin iki cildi yayınlanmıştır. Üçüncü ve son cildi ise, onun ölümünden sonra Bergstrasser (1933), onun da ölümünden sonra 1938 yılında Otto Pretzl tarafından tamamlanabilmiştir. İlk baskısından 68 yıl, ikinci baskı kararı alınmasından 40 yıl sonra bu baskının gerçekleşmesi tamamlanmıştır. Montgomery Watt, bu çalışmayı "ilmî işbirliğinin gerçekten müstesna bir örneği" olarak değerlendirmiştir[48].

---

[47] Watt, *age*, s. 197.

[48] Watt, *age*, s. 198.

Kur'ân, Kıraatlar ve Tefsir alanında yapılmış önemli bir çalışma da Ignaz Goldziher (1921)'in aşağıda söz konusu edilecek olan *Die Richtungen der İslâmischen Koranauslegung (İslâm tefsir ekolleri)* (Leiden-1920, 1952, 1970) isimli eseridir.

Bu alanda yapılmış diğer bazı çalışmalar da şunlardır: Regis Blachere: *İntroduction au Coran* (Paris-1947, 1959); Richard Bell: *İntroduction to the Qur'an* (Edinburgh 1953, 1970); John Wansbrough: *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation* (Oxford-1977); John Burton: *The Collection of the Qur'an* (Cambridge-1977); John Gilchrist: *Jam' al-Qur'an - The Codification of the Qur'an* (Mondeor / Güney Afrika-1989)[49].

Oryantalizmin çabaları, sırf kendi elemanlarının çalışmasıyla sınırlı değildir. Onlar, her devirde kendi anlayışlarına uygun bazı müslüman uzmanlarla iş birliği içinde olmuşlar, onlardan bilgi ve kaynak istihbaratında bulunmuşlardır. Bunun yanında uygun buldukları yerli çalışmaları değerlendirmeyi, desteklemeyi de ihmal etmemişlerdir.

d) Oryantalist Çalışmaların Değerlendirilmesi

Oryantalizm tartışılırken, oryantalistlerin bu alandaki çalışmalarında, yaptıkları değerlendirmelerde ne kadar objektif olabildikleri gündeme gelmektedir. Önceden yahudilik veya hıristiyanlık terbiyesi almış, üstelik belli bir maksatla görevlendirilmiş insanların bu tür çalışmalarını her zaman ihtiyatla değerlendirmek gerekir[50]. Çünkü, bütün sosyal bilimcilerin ve tarihçilerin yaptığı gibi, oryantalistlerin de kendi değerleri, hâkim zihniyetleri ve teorileri

---

49 Oryantalizm ve oryantalist çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. XXXI, s. 95-136, Ankara-1989.

50 Bu konuda Ulrich Harman'ın şu sözü dikkat çekicidir: "Müslüman Arap dünyasıyla ilgili neticelere destek vermek için maddî yardım yapanlar tarafından ısrarlı baskılar yapılıyor. Zira bu ülkeler, Batı'nın çıkar ve emellerini barındıran karışık yerlerdir". (Zakzûk, *age,* s. 45).

doğrultusunda yorum yaptıkları görülür[51]. Aşağıda ele alınan Goldziher örneğinde, dikkat çektiğimiz bu konunun etraflıca ortaya konulmuş bir nümunesi görülmüş olacaktır.

İslâm'a yönelik pek çok oryantalist araştırmanın arka plânında; müslümanların "değerleri" hakkında şüphe uyandırmak, İslâmiyeti asılsız veya yetersiz gösterip, Batı'nın üstünlüğünü zihinlere yerleştirme gayretinin olduğu değerlendirilmektedir.

Kanaatimize göre oryantalistlerin bu tür çalışmalarının en önemli amaçlarından birisi de, kendi toplumlarını İslâm'ın etkisinden uzak tutma gayreti olsa gerektir. İslâm ve müslümanlar aleyhine ortaya koydukları bilgi ve düşünceleri ülkelerinde yaymak sûretiyle, İslâm'ın özenilecek, benimsenecek bir din olmadığını, kendi dinlerinin daha üstün ve kendilerine yeterli olduğunu, kendi halklarına telkin etmiş olmaktadırlar.

Oryantalistlerin çalışmaları hakkında olumlu ya da olumsuz pek çok şey söylenebilir. Bu çalışmaların müslümanları uyarması, uyanık tutması, yenilenmelerini sağlaması, müşkil konuları yeniden ele almaya yöneltmesi gibi hususlarda olumlu katkıları olmaktadır. Ayrıca ilmî araştırma teknikleri, elde ettikleri bilgi ve belgeleri değerlendirme yöntemleri, kollektif çalışma bilinci vs. açılardan müspet katkı yaptıkları da göz ardı edilmemelidir. Bunun yanında bazı ciddî müsteşriklerin, yayınladıkları eserleri, her baskıda düzeltmeler ve yenilikler yaparak daha mükemmel hale getirme çabası içinde olmaları da, örnek alınacak bir davranış olarak değerlendirilebilir. Onların, amaçları doğrultusunda çeşitli sıkıntılara katlanmaları, uzun yolculuklara çıkmaları, vatanlarından ayrılıp yıllarca yabancı ülkelerde yaşamaları bilhassa genç akademisyenlerimizin dikkatinden kaçmamalıdır.

Ancak bütün bunlar, bu çalışmaların menfi etkileri olduğu gerçeğini unutturmamalıdır. Hattâ önümüzdeki dönemde bu etkinin daha da artacağı söylenebilir. Ekilen tohumların zaman içinde

---

51 Salahattin Polat, " 'Oryantalistlerin Rivâyetlerin Güvenilirliği Konusundaki Farklı Yaklaşımları' Başlıklı Tebliğin Müzakeresi", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, s. 338.

yeşerdiği göz önüne alınırsa; ayrıca yabancı dil bilenlerin artması sebebiyle dil engelinin de sür'atle ortadan kalkmakta olduğu ve haberleşme imkânlarının iyice arttığı düşünülürse, bilhassa ilahiyat eğitimi almamış insanlarımızın üzerinde bu olumsuz etkinin daha da fazla olacağı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, Avrupa Birliği'nin de gündemde olduğu bu dönemde, müslüman akademisyenlerin bu alanda yoğun bir çalışma içine girmeleri gerekmektedir. Bu cümleden olmak üzere, başlıca şu alanlarda çalışma yapılabilir:

1. Önde gelen müsteşriklerin her birinin eserlerinin ve görüşlerinin incelenmesi, gerekiyorsa birden fazla anabilim dalı uzmanı tarafından değerlendirilmesi,

2. Müsteşrikler tarfından yazılmış önemli eserlerin tahlili ve tenkidi,

3. Müsteşriklerin başlıca çalışma alanı olarak gördükleri İslâmî meselelerin tespiti ve bunların her biri üzerinde en az doktora seviyesinde çalışma yapılması, yaptırılması,

4. Müsteşriklerin neşrettiği önemli İslâmî eserlerin, yazma nüshalarıyla karşılaştırılması, gerekiyorsa yeniden neşredilmesi,

5. Oryantalistlerin müslüman devlet adamları, aydınlar, halk ve özellikle müslüman akademisyenler üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi,

6. Yukarıda ifade edilen beş çalışma alanına hazırlık olmak üzere her fakültedeki bölüm öğretim elemanlarının, lisansüstü öğrencilerine de açık seminerler düzenlemesi. Olgunlaşan çalışmaların Fakülte öğrencilerine açık, forum şeklinde düzenlenecek panellerde değerlendirilmesi. Bu çalışmaların önce fakülteler arası sempozyumlara[52] ve nihayet müsteşriklerin de katılacağı -tebliğci ve onun müzakerecisinden birisi müslüman ise diğeri müsteşrik olacak şekilde programlanacak- uluslararası sempozyumlara dönüştürülmesi,

---

[52] Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 2002 yılında ortaklaşa düzenledikleri "Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm çalışmaları Sempozyumu" bu alanda yapılmış iyi bir başlangıçtır.

7. Ayrıca -olumlu ve olumsuz yönleri tartışıldıktan sonra- İlahiyat Fakültelerinde, sadece "oryantalizm"in konu edileceği bir dersin konulması da düşünülebilir.

Ancak bu alanda yapılacak çalışmalarda bazı hususlara dikkat etmek gerekmektedir: Oryantalistler tarafsız olmadığına göre, onların çalışmalarını inceleyip kamuoyuna tanıtan müslümanların da bu konuda tarafsız kalmaları yanlış olur. Meselâ bir oryantalisti ele alıp, onun İslâm hakkındaki görüşlerini ve bunun kendine göre gerekçelerini anlatarak çalışma tamamlanır, değerlendirme okuyucuya bırakılırsa doğru bir iş yapılmış olmaz. Çünkü okuyucuların çoğu bu değerlendirmeyi yapacak kapasitede değildir. Bu bakımdan, ilgili kişinin yaptığı yanlışlıklar, düştüğü hatalar da gösterilmelidir. Bunu bir "savunma" olarak da algılamamak lâzımdır. Kaldı ki savunma her zaman âcizlik olarak değerlendirilemez. Kötü olan, savunma gerektiği halde bunu yapmamaktır. Kendileri bu tür çalışmaları "İslâm'la yapılan entellektüel bir savaş"[53] olarak değerlendirdiklerine göre, "savaş"ta yerine göre "taarruz", yerine göre "savunma" yapılır. Ancak bunu yaparken ilmi ağır başlılık ve nezaket çerçevesi içinde kalmaya da dikkat etmek lâzımdır.

Bu arada, bizim pek tasvip etmediğimiz fakat bir vâkıa olan, tercüme faaliyetlerinde de dikkatli olmak gerekir. Bilindiği gibi müsteşriklerin İslâm ve müslümanlarla ilgili ortaya koydukları çalışmaların büyük bir çoğunluğunun, İslâm'ı kötüleme ve Batı'yı yüceltme maksadına mâtuf olduğu görülür. Bu bakımdan bu tür eserleri müslümanların diline çevirip, hiçbir tenkit yapmadan yayınlamak uygun değildir. İslâmiyetten habersiz müslümanları, bu tür eserlerle başbaşa bırakmak doğru mudur? Her müslümanın ilahiyat eğitimi alması mümkün olmadığına göre, bu tür eserleri Türkçe'ye (veya müslümanların konuştuğu başka bir dile) çevirip yayınlamak hususunda iyi düşünmek lâzımdır[54]. Kaldı ki ilahiyat

---

53 Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş,* s. 195.

54 Bu çalışmanın son rötuşlarını yaptığım sırada (05.05.2004), Türkiyemizin bilim alanında haklı bir övünç kaynağı ve yüz akı olan *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*ni karıştırırken, tesadüfen vâkıf olduğum bir bilgiyi buraya aktarmak faydalı olacaktır: Hollandalı oryantalist Reinhart Pieter Anne Dozy (1883), İslâm tarihine dair bir eser

eğitimi almış nice gencimizin bile bunlardan; ayrıca Batı gözüyle meselelerimizi değerlendiren ve isabetli bir tespitle "kendini oryantalize etmiş" yerli akademisyenlerden[55] etkilendikleri ve ne yazık ki, değerlerimizde "eksik arama" peşinde oldukları müşahede edilmektedir. Bu bakımdan, bu tür eserlerin yayınlanması gerekli görülüyorsa, mutlaka dipnotlarda veya eserin sonunda yahut ikisi birlikte satılmak üzere ayrı bir kitap veya kitapçık halinde bizim doğrularımızın da verilmesi gerekir[56].

---

yazmış; Kur'an'ı ve Peygamberimizi yeren ifade ve iftiralarla dolu bu kitap, Abdullah Cevdet (1932) tarafından, eseri övücü bir önsözle birlikte Türkçe'ye çevirilmiştir. "Kitaptaki bâriz İslâm düşmanlığı genç dimağları ifsat ederek ruhî bunalımlara sebep olmuş, eseri okuyan bazı tıbbiyeli öğrenciler intihar etmişlerdir". Yoğun tepkiler üzerine eser yasaklanmış ve mevcut nüshaları imha edilmiştir. (Mehmet Özdemir, "Dozy", *DİA*, IX, 514; ayrıca bkz: M. Şükrü Hanioğlu, "Abdullah Cevdet", *DİA*, I, 91). Bu, uç bir örnek gibi görünse de, bu tür yayınlarla ortaya çıkan esas kaybın, gençlerimiz ve aydınlar arasında görülen "mânevî intihar" kaybı olduğu unutul-mamalıdır.

55 Bu, Arif Dirlik'in bir tespitidir. Onun, üçüncü dünya akademisyenlerinin, oryantalizmin suç ortakları olduğu tespiti dikkate alındığında, ortaya çıkan durum sadece oryantalistlerle ilgili görünmemektedir. Dirlik; self-orientalisation, yani kendini oryantalize etme tabirini, özellikle Batılı değerler çerçevesinde kendi kültürlerini okumaya tâbi tutan Doğulu akademisyenlere gönderme yapmakta kullanmaktadır. (Ali Yaşar Sarıbay, "Yirmibirinci Yüzyıla Doğru Global Kapitalizm, Oryantalizm, Yerlicilik: Teorik Bir Çerçeve", *Global Yerel Eksende Türkiye*, derleyenler: E. Fuat Keyman - Ali Yaşar Sarıbay, s. 11, İstanbul-2000).

56 Kur'ân'ın metodu da böyle değil midir? Bâtıl sözlerin ardından gerekli düzeltme yapılmıyor mu? Bu konuda, müslümanın sorumluluğuna işaret olmak üzere Âlü İmrân 3/104, Tevbe 9/71 ve Nûr 24/19. âyetlerinin hatırlanması bile yeterlidir. Bu konuda Batıyı çok iyi bilen merhum Muhammed Hamidullah (2002)'ın uyarılarını İ. Lütfi Çakan'ın görüşleriyle birlikte nakletmek faydalı olacaktır: "Günümüzde, oryantalistler hakkında da 'müslüman olma' ölçüsü dikkate alınmalı, henüz müslüman olmayan müsteşriklerin fikir ve görüşleri konusunda ihtiyatlı davranılmalıdır. Nitekim büyük âlim Muhammed Hamidullah da Türkçe olarak yazdığı bir mektubunda konuya ait hassasiyeti şöyle dile getirmiştir: "Profesör Roger Arnaldez müslüman değil amma Fransalı müsteşrikler arasında en eyilerinden biridir. O Hz. Peygamberin hayatı şerifi hakkında eyi bir kitap neşr etti. Tercemesi inşaallah faydalı olacak. Amma arz ettiğim gibi, o müslüman değil. Onun dolayısıyla, yalnız terceme esnasında hacet gelen yerlerinde lazım gelen notlar ve tashihler de varsa daha eyi olabilir". M. Hamidullah beyin, bu kısacık mektupta iki kez müellifin müslüman olmadığına dikkat çekmesi, üzerinde durulması gerekli ilginç bir uyarıdır" (Çakan, *Örnek Kul Son Resul*, s. 118).

Öte yandan oryantalistlerin neşrettiği İslâmî eserlerin, hattâ bazı müslümanların baştan savma neşrettiği temel kaynaklarımızın, o konunun uzmanı müslüman akademisyen heyetler tarafından yeniden neşredilme ihtiyacı vardır. Çok önemli bir meselede, bazen bir kelimenin noktasının yanlış veya kasıtlı olarak farklı konulmasının, mânâyı ne kadar ters yüz edeceği bilinen bir husustur. Bu bakımdan İlahiyat Fakültelerindeki Anabilim Dalları Öğretim Elemanlarının, aralarında iş birliği yaparak, kendi branşlarıyla ilgili temel eserleri, modern metotlarla yeniden neşretmesi, tahkik, tahric ve fihristler yanında tenkitler de yaparak, temel kaynaklarımızı kullanışı kolay ve güvenilir hale getirmesi hem bir ihtiyaç, hem de bir görevdir[57].

[57] Konunun bu kısmını, Suat Yıldırım'ın görüşlerini naklederek tamamlayalım: "Total bir değerlendirme ile, şu neticeyi söyleyebiliriz ki, Garp ve İslâm medeniyetleri arasında diyaloğun başlıca unsuru olabilecek Oryantalizm, iki yüz senede not olarak, kocaman bir sıfır almıştır. Bu başarısızlığın yanı sıra münferit faydalı bilimsel çalışmalar elbette vardır. Müslümanlar ise, onlann çalışmalarından uzun süre habersiz yaşadılar. Haberdar olunca, bazılan küçümsedi, bazılan red tavnna girdi. Bazıları ise, hayran kalıp taklid etmeye çalıştı. Takınılması gereken en uygun tavrı gösteren fazla çıkmadı.... Müslümanlar kendi konumları gibi, oryantalistlerin de konumlarını yerli yerine koymayı bilirlerse problemi çözmek kolaylaşacaktır: Kendi İslâmî kültür mirasımızı bileceğiz. Şu anda karşı karşıya bulunduğumuz problemleri rasyonel bir tarzda ele alacağız. Batıyı olduğu gibi tanıyacağız. Hissîlikten, peşin hükümden uzak olarak oryantalistlerin çalışmalarını değerlendirip, yararlanacağımız, öğreneceğimiz taraflarını alacağız. Fakat onlara bağımlı olarak düşünmeyeceğiz. Onlara vereceğimiz şeyler olduğunu da bileceğiz". Suat Yıldırım, Selahattin Sönmezsoy'un *Kur'ân ve Oryantalistler* isimli eserine "Sunuş" yazısı, s. 15-16.

C) ORYANTALİSTLERİN KUR'ÂN'A DAİR GÖRÜŞLERİ

Daha önce de ifade edildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'i inceleyen yabancı araştırmacıların üzerinde durdukları hususlar arasında, Kur'ân'ın kaynağı ile sıhhati konusu önemli bir yer tutar. Ayrıca onların Kur'ân'daki kıssalar, hurûf-i mukata'a, nâsih mensuh... gibi muhtevaya yönelik incelemeleri de vardır.

Oryantalistlerin incelediği İslâmî konuların en başında Kur'ân-ı Kerîm yer almaktadır. Onların bu alanda çalışma yapmalarının sebeplerinden birisi de, kendi kutsal kitaplarının tarihi gelişiminin ve geçirdiği safhaların benzerinin, Kur'ân için de geçerli olduğunu gösterme gayretidir.

Bilindiği gibi, oryantalistler genellikle yahudi veya hıristiyan kökenli araştırmacılardır.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde verilen mâlûmata göre hıristiyanlar; yahudilerin kutsal kitabına Ahd-i Atîk (Eski Ahid), kendi kitaplarına da Ahd-i Cedîd (Yeni Ahid) demektedir. Onlara göre, Allah ile insanlar arasındaki son ahid Hz. Îsâ vasıtasıyla yapılmış olandır. Dolayısıyla bu yeni ahdin yazılı ifadesi olan metinlere Ahd-i Cedîd; daha önceleri Allah ile İsrâiloğulları arasında yapılan ahdi ihtiva eden metinlere de Ahd-i Atîk denilmiştir[58].

Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd'den meydana gelen hıristiyan kutsal kitabına da Kitâb-ı Mukaddes denilmiştir.

Ahd-i Atîk'i teşkil eden kitaplar, tarihin belli bir döneminde ve aynı anda yazıya aktarılmamıştır; uzun tarihî seyir içinde çeşitli zamanlarda ortaya çıkan bu eserler, uzun süre şifâhî olarak nakledilmiş, söz konusu edilen olaylardan asırlarca sonra ve bugün nisbet ettikleri şahısların dışındaki kişilerce kaleme alınmışlardır. Şifâhî geleneklerin yazıya aktarılması milâttan önce 10. yüzyılda başlamış, milâttan sonra 1. yüzyılda sona ermiştir... Ahd-i Atîk'in

58 Ö. Faruk Harman, "Ahd-i Atîk", *DİA*, I, 494.

başlangıçta bir değil birçok metni söz konusuydu... Bu metinlerden biri, daha sonra "masoretik" (yahudilerce muteber addedilen İbrânîce metin) denilen nüshaya esas teşkil eden metindir... Ahd-i Atîk metni, masoretler (masoretik metni tedvin eden kişiler) tarafından önceki metinlerden faydalanılarak milâttan sonra 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar yapılan çalışmalar neticesinde tesbit edilmiş İbrânîce metindir... Ahd-i Atîk; başta beş bölümden meydana gelen Tevrat olmak üzere "Peygamberler" ve "Kitaplar" adı altında başlıca üç kısımdan meydana gelmiştir... Ahd-i Atîk, hıristiyanlarca da kutsal sayıldığından, çok erken dönemlerden başlayarak Kitâb-ı Mukaddes adı altında ve Ahd-i Cedîd'i de içine almak üzere pek çok dile çevrilmiştir[59].

Ahd-i Cedîd, hıristiyanların kutsal kitabıdır. Ahd-i Atîk, hem yahudi, hem de hıristiyanların kutsal kitabı olduğu halde, Ahd-i Cedîd sadece hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir. Yirmi yedi kitaptan oluşan Ahd-i Cedîd de başlıca üç bölüme ayrılmıştır: 1. Tarihî Kitaplar: Dört İncil ve Resullerin İşleri, 2-Tâlimî Kitaplar: Pavlus'un Mektupları ile "Katolik" (genel) diye adlandırılan yedi mektup, 3-Peygamberlik: Yuhanna'nın Vahyi[60].

Ahd-i Cedîd'e ait parçaların en eskileri 3. veya 4. asra aittir ve bir biriyle aynı olan iki nüsha yoktur. Nüshalar arası farklılıkların 17. asrın sonuna doğru yaklaşık otuz bin olduğu tahmin edilmekte idi. Bugün ise bu rakam iki yüz elli bine çıkmıştır[61]. Ahd-i Cedîd'i oluşturan kitaplar da uzun süre şifâhî olarak nakledilmiş, daha sonra yazıya geçirilmiştir. Hıristiyan inancına göre, Hz. Îsâ ne yazmış ne de yazdırmıştır. O sadece tebliğ etmiştir. Havâriler ise bunları uzun süre şifâhî olarak nakletmişlerdir. Bu sebeple Allah'ın vahyettiği ve Hz. Îsâ'nın tebliğde bulunduğu gerçek İncil muhafaza edilememiştir... Hıristiyanların ilk yazıları havâriler dönemine ait olup bize kadar intikal eden yazılı belgeler Pavlus'un Mektupları'dır. Bunlar, dört İncil'den daha önce yazılmıştır... Günümüzde muteber sayılan dört

59 Harman, agmd, *DİA*, I, 495.
60 Hikmet Tanyu, "Ahd-i Cedîd", *DİA*, I, 501.
61 İlgili yabancı kaynakları da görmek için bkz: Tanyu, agmd, *DİA*, I, 502.

İncil, ikinci hıristiyan neslinin çalışmasıdır[62]. Mevcut İnciller Hz. Îsâ'nın semaya çekilmesinden çok sonra muhtelif kimseler tarafından kaleme alınmıştır... Dört İncilden sadece ikisinin yazarı, eğer gerçekten bugün kabul edilen şahıslarca yazılmışsa, havâridir; diğer ikisi (Markos ve Luka) havâri değildir. Bir başka husus da bugün mevcut Ahd-i Cedîd yazmalarından hiç birinin, kitapların yazarlarına ait orijinal nüshalar olmayışıdır. Ayrıca Hz. Îsâ Ârâmîce konuştuğu halde bugünkü Ahd-i Cedîd kitaplarının tamamı Grekçe yazılmıştır[63].

İncil yazarları İncillerini kaleme alırken, şifâhî rivâyetlerden kendilerine ulaşanlarla yetinmemişler, kendi bakış açılarına göre hitap ettikleri cemaatlerin problemlerini de göz önünde bulundurmuşlardır. Meselâ Matta, kendi İncil'ini muhtemelen Sûriye ve Antakya'daki yahudilikten gelen hıristiyanlara, Markos Roma'da putperest iken hıristiyan olanlara yazmış, Luka da eserini bir takım araştırmalar ve daha önce yazılanları değerlendirme sonucunda meydana getirmiştir. Luka'nın da belirttiği gibi[64] pek çok kişi Hz. Îsâ ve onun mesajıyla ilgili gördüklerini ve duyduklarını, özel araştırmaları sonucu ulaştıkları bilgileri yazıya geçirmiş ve ortaya çok sayıda İncil çıkmıştır[65]. Hıristiyanlık, İncil adı verilen çok sayıdaki kitap arasından sadece dördünü muteber addederek "ilham edilmiş kitaplar" listesine dâhil etmiş, diğerlerini ise apokrif (şüpheli, doğru olmayan metin) sayarak reddetmiştir[66].

Ahd-i Cedîd'i oluşturan kısımlar, uzun bir süreçten sonra şekillenmiş, ancak 5. asrın başlarında Ahd-i Cedîd listesi tespit edilebilmiştir. Kilise, dört asır boyunca, bütün hıristiyanlar tarafından tasvip ve tasdik edilen bir listeden mahrum kalmış, bu dönemde,

---

62 Tanyu, agmd, *DİA*, I, 502-503.

63 Tanyu, agmd, *DİA*, I, 506.

64 "Aramızda vaki olmuş şeylerin hikâyetini, başlangıcından gözleriyle görenlerin ve kelâmın hizmetçisi olanların bizlere naklettiklerine göre tertip etmeye birçok kimseler giriştiklerinden, ben de, ta başından beri hepsini dikkatle araştırıp tahkik ederek, ey faziletli Teofilos, olduğu gibi sırası ile sana yazmayı münasip gördüm; tâ ki sana öğretilen kelâmın doğruluğunu bilesin". (*İncil*, Luka, 1/1-4, *Kitabı Mukaddes*, Yeni Ahit, s. 56).

65 Ömer Faruk Harman, "İncil", *DİA*, XXII, 271.

66 Harman, agmd, *DİA*, XXII, 271.

bugün kutsal sayılan kitapların yanında daha sonra apokrif diye liste dışı bırakılan kitapları da kullanmıştır... Nihayet 8 Nisan 1546'da Trente Konsili'nde Ahd-i Cedîd'e dair liste bugünkü şekliyle resmen ilân edilmiştir[67].

Yahudi ve hıristiyan geleneğinde Hz. Mûsâ'ya nisbet edilen bugünkü Tevrat, Bâbil esareti sonrasından başlamak üzere, kelime kelime Yahve tarafından vahyedilmiş bir kitap olarak kabul edilmiştir[68]. Hıristiyanlara göre kutsal kitap, kutsal ruh tarafından ilham edilmiştir ve yazarı Tanrı'dır. Kutsal metin yazarları ise sadece Tanrı'nın vasıtalarıdır. İslâm'a göre vahyin aracısı olan Peygamberin görevi, Allah'tan aldığını hiçbir şey ilave etmeden ve eksiltmeden, kendi yorumunu katmadan olduğu gibi nakletmektir. Hıristiyanlık'ta ise kutsal kitap yazarı sadece nakletmemekte, kullanılan dil ve üslûp, metnin kompozisyonu ve çeşitli kaynaklarla tamamlanması gibi hususlarda aktif bir rol de üstlenmektedir[69]. Başka bir anlatıma göre hıristiyanlar, İncillerin kutsal ruhun ilhamı altında kaleme alındığına inanmaktadır.. Îsâ ilâhî kelâmın bedenleşmiş halidir. O, Allah'tan bir kitap almamıştır, vahyin müşahhas şekli olan Îsâ'nın söz ve fiilleri daha sonra kitaplaştırılarak İnciller oluşturulmuştur. İncillerin yazarları Îsâ'nın mesajını kutsal ruhun ilhamıyla, fakat kendi üslûplarına göre kaleme almışlardır[70].

Bu bilgiler ışığında, Kur'ân-ı Kerîm'in sıhhati ile Kitab-ı Mukaddesin sıhhati karşılaştırıldığında, Kur'ân'ın tartışma götürmez bir sıhhat ve güvenilirlikle günümüze kadar muhafaza edildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Oryantalistler ise, aşağıda da görüleceği üzere, Kur'ân'ın kaynağı, güvenilirliği ve sıhhati konusunda asılsız iddialarda bulunmuşlar; müslümanların itibar ettiği sahih bilgileri bırakıp, en zayıf ve tartışmalı rivâyetleri gündeme getirerek, bilinen amaçları doğrultusunda sonuçlara ulaşmaya çalışmışlardır.

*

---

67 Tanyu, agmd, *DİA*, I, 503.

68 Harman, "Ahd-i Atîk", *DİA*, I, 500.

69 Tanyu, agmd, *DİA*, 506-507.

70 Harman, "İncil", *DİA*, XXII, 272.

Pek çok oryantalist, Kur'ân'ın vahiy mahsulü[71] değil, Hz. Peygamber (sav)'in eseri olduğunu ve bu konuda da yahudi, hıristiyan vs. başka kaynaklardan istifade ettiğini öne sürmüştür. Nitekim yahudi asıllı Macar şarkiyatçı Ignaz Goldziher (1921), vahiy hakkında şöyle der: "Bu, üstün kimselere isabet eden bir hastalıktır ki, onlar daha önce bilinmeyen bir hayat nizamını ortaya koyup, bütün kötülükleri yıkmaya kendilerinde kuvvet bulurlar. Nebi ve havarilerin gayretleri, bu hastalıktan başka bir şey değildir"[72].

İskoç şarkiyatçısı Duncan Black Macdonald (1943), Hz. Muhammed (sav)'i vahiy alan bir peygamber olarak kabul etmez. Ona göre Kur'ân, Hz. Muhammed tarafından, yahudi ve hıristiyan kutsal metinlerinin elde edilebilen bölümleri yanında, onun yaşadığı çevrenin dînî ve kültürel unsurlarını kaotik bir keyfiyetle bir araya getirdiği, şahsî dînî tecrübesinin ürünü bir metindir[73].

Kur'ân hakkında mesnetsiz iddialarıyla tanınan İngiliz oryantalist Richard Bell (1952) de, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in eseri olarak görür[74]. Ona göre; Hz. Muhammed başlangıçta, kendisine konuşanın Allah olduğunu sanmıştı. Daha sonraları, Yahudi ve Hıristiyan düşüncelerine âşinalığının artmasıyla, meleklerin Allah'ın elçileri olduğunu öğrenmesi üzerine, mesajı getirenlerin melekler

---

71 Konuyla ilgili olarak İsmail Cerrahoğlu hocamız şunları kaydetmektedir: "Müslümanlara göre Kur'ân bir vahiy mahsulüdür ve bu teolojik bir mesele olarak ele alınır. Halbuki oryantalistler bunu psiko-sosyolojik ilimler açısından ele aldıklarından, iki taraf arasında bir uygunluk mümkün olmamaktadır. Aslında, tecrübî ve sosyal ilimlerin metodunu, metafizik bir mesele olan vahye tatbik edemeyiz. Çünkü vahyin mantığı, tecrübi ilimlerinkine benzemediği gibi, onlarla mukayese etmek de imkansızdır. Vahyin sahası ve bildirdikleri, tecrübi ilmin bildirdiklerinden ve onun sahasından tamamen ayrıdır. Tabiat, tecrübi ilimler tarafından determinizm prensibine göre incelenir ve tecrübi bilgiler, tümevarım, tümdengelim veya kıyas yollarından biriyle elde edilirler. Halbuki vahiy, fıtrî olan beşeriyetten bir an sıyrılmaktır. Bu da insanın gücü ile elde edebileceği bir şey değildir" (s.134). İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. XXXI, s. 134.

72 İsmail Cerrahoğlu, *agm,* s. 121.

73 Geniş bilgi için bkz: Mustafa Sinanoğlu, "Macdonald, Duncan Black", *DİA,* XXVII, 297.

74 Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş,* s. 12.

olduğunu sandı ve nihâi olarak Cebrâil'in, Allah'ın adına kendisine telkinde bulunan özel melek olduğu görüşünü benimsedi[75].

Alman şarkiyatçı Carl Brockelmann (1956)'ın, işaret ettiğimiz konularla ilgili bazı görüşleri ise şöyledir: "Bir gün Hira dağında, kendisini sonradan melek Cebrâil olarak kabul ettiği bir hayal göründü. Kendisinin Tanrı elçisi olduğuna dair içinde beliren sesi buna isnad etti. Bu halde iken işittiğine inandığı şeyler kaybolur kaybolmaz, vahiy olarak bildirmeyi âdet edindi." "Onun ruh dünyasının ancak çok az bir kısmı kendi öz malı idi. O bilgiler Peygamber'e ekseriya yahudilikten ve hıristiyanlıktan gelmekte, fakat o bunları ustalıkla kendi kavminin ihtiyaçlarına uydurmakta idi"[76].

Avustralya asıllı bir oryantalist olan Arthur Jeffery (1959)'ye göre Kur'ân, Hz. Muhammed'in kitabı olup, başından sonuna kadar onun kişiliğini yansıtmaktadır[77].

Fransız şarkiyatçı Regis Blachere (1973) da Brockelmann ve diğer oryantalistler gibi aynı iddiada bulunarak: "Hz. Muhammed, asıl öğrenimini hıristiyan bir din keşişinden almıştır"[78], demektedir. Bu tür iddaları ortaya atan daha pek çok oryantalist ismi verilebilir.

Onların bu tür iddiaları, vaktiyle müşriklerin ileri sürdüğü iddiaların tekrarından ibarettir: *"Şüphesiz onların, 'Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz..."* (Nahl 16/103), *"Hayır, (Muhammed'in söyledikleri) karmaşık rüyalar (boş hayaller)dir; hayır, onu uydurmuştur; hayır, o bir şiirdir, dediler..."* (Enbiya 21/5). *"İnkâr edenler: 'Bu Kur'ân, olsa olsa Muhammed'in uydurduğu bir yalandır, başka bir grup da bu hususta kendisine yardım etmiştir' dediler. Böylece onlar şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır. Yine onlar dediler ki: 'Bu, onun, başkasına yazdırıp da, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır'. De ki: Onu, göklerde ve yerdeki bütün gizlilikleri bilen Allah indirmiştir"* (Furkan 25/4-6).

---

75 Watt, *age*, s. 37.
76 Cerrahoğlu, *agm*, s. 121, 125.
77 Bkz: Rıza Kurtuluş, "Jeffery Arthur", *DİA*, XXIII, 579.
78 Cerrahoğlu, *agm*, s. 122.

Kur'ân-ı Kerîm, önceki semâvî kitapların koruyucusu ve ehl-i kitap arasındaki ihtilafları çözümleyici bir kitap olarak Allah katından indirilmiştir. Hepsinin kaynağı bir olduğuna göre, bazı hususlarda benzerlik olması da gayet tabiidir ve aksi de düşünülemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde bu husus açıkça ifade edilmiştir: *"Peygamberlerin izleri üzerine, kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nûr bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve müttakîler için bir hidâyet ve öğüt olan İncil'i verdik."* (Mâide 5/46). *"Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab (Kur'ân)ı gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..."* (Mâide 5/48). *"Bu Kitabı sana, hakkında ihtilaf ettikleri şeyleri açıkça anlatman için ve îmân edecek bir topluma da hidâyet ve rahmet olarak gönderdik"* (Nahl 16/64).

Kur'ân'ı okuyan insaf sahibi herkes; onun lâfzıyla, mânâsıyla ve muhtevasıyla bir insan sözü olamayacağını kabul eder. Peygamberimizin hadisleriyle Kur'ân-ı Kerîm'i mukayese edince, aralarında uslûb ve mânâ açısından ne büyük bir fark olduğu kolayca anlaşılır. Aslında bu biraz da îmân meselesidir. Vahiy gerçeğini kabul etmeyen bir kimseyi bu konuda ikna etmek zordur. Kur'ân-ı Kerîm'in bir insan sözü olmayıp Allah kelâmı olduğunu ve benzerinin ortaya konulamayacağını İ'câzü'l-Kur'ân / Kur'ân'ın eşsizliğine dair yazılmış eserlerde ayrıntılı olarak görmek mümkündür. Ayrıca Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş* isimli eserinde, Kur'ân'ın kaynağı ile ilgili olarak ileri sürülen görüşleri etraflı bir şekilde ele alıp cevaplandırmıştır[79].

*

Yabancı araştırmacıların Kur'ân'ı tetkik noktalarından biri de, onun sıhhati konusudur; yani Kur'ân'ın orijinal şekliyle korunup korunmadığı hususudur. Onlar, Tevrat ve İncil'de meydana gelen değişiklik ve bozulmaların Kur'ân'da da olduğu iddiasındadır. Bazen bunu açıkça söylerler, bazen de satır aralarında telkin ederler. Bazen en önemsiz bir meselede bile, kendilerine göre bir sonuç çıkarırlar. Meselâ, oryantalistlerin üstadı durumunda olan Theodor Nöldeke

---

[79] Bkz: Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 91-131.

(1930), yukarıda sözünü ettiğimiz eserinde, Besmele ile ilgili bazı görüşler ileri sürdükten sonra, Tevbe sûresinde Besmele'nin bulunmaması ile ilgili olarak şöyle der: "Böylece iki sûre (Enfâl-Tevbe) arasında Besmele'nin yazılmasının unutulduğu veya yazılan Besmele'nin metin zayiinden dolayı kaybolduğu, sonrakilerce de Kur'ân'da değişiklik yapmak korkusuyla eklenmesine cesaret edilemediği sonucuna varılacaktır. İbrani İncil'inin dikkate değer bazı metin özellikleri de, benzer şartlardan doğmuştur"[80]. Aynı şekilde o, bazı sûrelerin başında bulunan hurûf-i mukatta'a'nın, Kur'ân'ın cem'i sırasında, sûrelerin alındığı kişilerin isimlerine işaret ettiğini ileri sürer ve konunun başında: "Bu harfler Zeyd'in ilk nüshasında sûrelerin alındığı kişilerin adlarına işaret etmektedir ve salt ihmal sonucu Kur'ân'ın son şekline de katılmıştır" derken, ilerleyen satırlarda ise şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Harflerin salt ihmal eseri Kur'ân'da kaldığı da bir yana bırakılması gereken iddialardandır. Zira, Zeyd gibi meseleyi iyi bilen birinin, hem de iki defa metin üzerinde çalıştıktan sonra böyle bir dalgınlığa düşmüş olması mümkün değildir"[81].

Frantz Buhl (1932), *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Kur'an" maddesinde, okuyucuda tereddüt uyandıracak birçok ifadelere yer vermektedir. Meselâ, bazı sûrelerin ve hattâ bazı âyetlerin, bulunması gereken yere konulmadığını iddia ederek[82] Kur'ân hakkında şüphe uyandırmaya çalışmıştır.

İleride temas edileceği üzere, Kur'ân'da diğer mukaddes kitaplar gibi bir takım değişiklikler olduğunu göstermek için yıllarca çaba harcayan Arthur Jeffery (1959), "Hiçbir tarihi dinin kutsal kitabının orijinal müellif nüshasına sahip değiliz. Elimizde bulunanlar, çeşitli toplumlarda kuşaktan kuşağa aktarılan dökümanlar olup, intikallerinde az ya da çok değişikliğe uğramıştır" dedikten ve eski kitaplardan bazı örnekler verdikten sonra sözü Kur'ân'a getirerek şunları kaydetmektedir: "Sahip olduğumuz metin, kısmen daha sonra

---

80 Theodor Nöldeke - Friedrich Schwally, *Geschichte des Qorans*, II, 79 vd; trc: Muammer Sencer, *Kur'ân Tarihi*, s. 95 vd.

81 Nöldeke, *age*, II, 73; trc, s. 88.

82 Buhl, "Kur'an", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1004, 1005, 1010.

gelen toplum liderleri tarafından Peygamberin tebliğlerinin toplanması ihtiyacını hissetmeye başlamaları ile bir araya getirilmiş olabilir. Ancak bu girişimin başladığı zaman muhtemelen onların çoğu kaybolmuş ve diğer kısımları da yalnızca dağınık bir şekilde kaydedilmişti"[83].

Ilımlı bir müsteşrik olarak bilinen Montgomery Watt'ın bile birçok konuda olduğu gibi Kur'ân'ın sıhhatı konusunda da -iyimser bir tahminle- kafasının karışık olduğu görülür. O, birçok açık ve sağlam rivâyete rağmen, Hz. Ebû Bekr zamanında Kur'ân'ın cem edildiğini kabul etmez; bu işin Hz. Osman zamanında olduğunu ileri sürer[84]. Ayrıca o, "Kur'ân'ın toplanması ve tedvini konusunda hangi görüş benimsenirse benimsensin, bazı bölümlerinin kaybolmuş olması ihtimali mevcuttur", derken, ilerleyen satırlarda sözlerini şöyle tamamlar: "Bununla birlikte, önem arz eden herhangi bir şeyin kaybolduğunu düşünmek için de hiçbir neden yoktur. Birbirinden farklı ve hattâ birbiriyle çelişen vahiylerin korunmuş olması gerçeği, tâli olanlar hariç, Hz. Muhammed'e vahyedilenlerin tamamına sahip olduğumuzun en güçlü delilidir[85].

Bütün bu kaydettiklerimiz bize, çoğu yahudi ve hıristiyan olan oryantalistlerin asıl maksatlarının ne olduğunu, Kur'ân ve hadisleri çürüğe çıkarmak için nasıl çaba harcadıklarını açıkça göstermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere onlar, kendi kutsal kitaplarının tarihi gelişiminin ve geçirdiği safhaların benzerinin, Kur'ân için de geçerli olduğunu gösterme gayreti içinde olmuşlardır.

Ancak, konunun başında Kitab-ı Mukaddes hakkında verdiğimiz kısa bilgilerle, Kur'ân'ın tarihçesi hakkında daha önce verilen bilgileri mukayese eden okuyucu, elbette bu tür yanıltmalara itibar etmeyecek, Kur'ân'a olan güveni daha da artmış olacaktır.

---

83 Arthur Jeffery, "Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi" (trc: Mesut Okumuş), *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* isimli kitabın içinde, s. 116-119.

84 Watt, *age*, s. 56, 64.

85 Watt, *age*, s. 71.

D) ORYANTALİSTLERİN KIRAATLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ : GOLDZIHER ÖRNEĞİ

Kur'ân konusunda istismar edilen hususlardan birisi de kıraatlardır. Bazı oryantalistler, *Yedi Harf* ruhsatına bağlı olarak gerçekleşen kıraatların ictihâdî olduğunu ve mânâ ile kıraatın câiz görüldüğünü isbata çalışarak, Kur'ân metninde de bir takım değişikliklerin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Konunun hem karmaşıklığından, hem de zayıf rivâyetlerin mevcudiyetinden olsa gerek, bu meseleyi, zihinleri bulandırmak için istismar etmek, her zaman mümkün olmuştur.

Aşağıda, müsteşriklerin -kıraatlar konusunda temel dayanağı olan Goldziher'i en sona bırakarak- konuyla ilgili görüşlerini özetleyeceğiz. Ancak bunu yaparken, hemen hepsi de aynı şeyleri söyledikleri için, kronolojik sıraya göre birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Ünlü Alman oryantalist Theodor Nöldeke (1930), çağdaşı ve dostu olan Goldziher'in, aşağıda ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız fikirlerini benimsemiş görünmektedir. Ona göre, eski Arap alfabesi eksik ve kusurlu idi; kısa ünlülere sahip olmadığı gibi, kısmen bazı uzun ünlülere de sahip değildi. Dahası çok sayıda sessiz harf aynı işaretle belirtilmekteydi. Söz gelimi "bâ", "tâ", "se" harflerini ifade etmek için tek bir karakter söz konusu idi. Aynı şekilde kelimenin başında veya sonunda yer alan "nûn" ve "yâ" harfleri de böyleydi. Dile son derece hakim olan okuyucu, yazanın hangi telâffuzu kast ettiğini tespitte herhangi bir zorluk hissetmiyordu. Farklı usûllerle telâffuza imkân tanıyan çok sayıda kelime de söz konusu idi; telâffuzun / seslendirmenin şüpheli olduğu çok sayıda örnek vardı. Muhtemel okuyuş farklılıkları, başlangıçta son derece büyüktü; görünüşe göre çok sayıda

kâri / okuyucu, müphem olan metinle uyumu hâiz yeni telâffuz biçimleri keşfetmeyi amaç edinmişti"[86].

İslâm Ansiklopedisi'ne "Kur'an" maddesini yazan Danimarkalı şarkiyatçı Frantz Buhl (1932); kıraatlar konusunda Goldziher'in görüşlerini benimsemiştir. Yazar, kıraat farklılıklarının sebeplerinden birisi olarak Arap yazısının yetersizliğini göstermektedir. Ona göre; "bu yazıda okunuş okuyucuya bırakılmıştır (böylece, başkaları arasında, fiilin mâlûm veya mechûl şeklinde okunuşunun tercihi), kısa sesliler ve kısmen uzun sesliler için harflere mâlik olmadığı gibi, şeddeli harfler için de işaretleri yoktu; türlü sessiz harfler de bir tek işaret ile gösteriliyordu, msl. "dâl ve "zel", "hâ" ve "hı" vb; bir de bozulmuş Arap yazısında tamamıyla ayrı olan harfler, nihayet bir şekil almıştı; öyle ki, meselâ "râ" ve "ze", "bâ", "tâ", "se" ve kelimelerin başında ve ortasında "nûn" ve "yâ" harflerinin birbirinin aynı olan görünüşleri vardı... Bu sûretle birçok farklar hâsıl oldu ve büyük bir serbestîye alışıldı; o derecede ki, kelimenin yerine müterâdiflerini koymaktan veya küçük açıklayıcı kelimeler ilavesinden korkulmuyordu[87]. Burada ifade edilenlerin tamamı, Goldziher'in görüşleriyle örtüşmektedir. Buhl'a göre "mevcut bütün mâlûmat kaynaklarından istifade ederek, Kur'an'ın gerçek bir tenkitli neşrini yapmak, yeni ilme düşen bir vazifedir"[88]. Bütün bu konular, eserimizin ilerleyen kısımlarında geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Alphonse Mingana (1937) da Goldziher'in izinden giden oryantalistlerden birisidir. Ona göre kıraatlardan bir kısmı, üstlerine ve altlarına konan noktalar aracılığıyla birbirinden ayırt edilebilen harflere sahip Arap yazısının kusurlu karakterinden kaynaklanmaktadır. Eski Mushaf yazmaları noktasız olduğu için, belli bir şehre mensup kıraat âlimleri, çoğu zaman, kelimeyi, bir başka şehre mensup kıraat âlimleri tarafından benimsenen harflerden farklı harflerle okumuşlardır. Diğer bir kısım kıraat farklılıkları ise temelde, "vav" bağlacı ve müenneslik tâ'sı gibi bir veya iki sessiz harfin ziyade

---

86 Theodor Nöldeke, "The Koran", *Encyclopaedia Britannica,* 1891 baskısı, XVI, 597'den naklen İbn Warraq, *The Origins of the Qur'an,* s. 59-60.

87 Buhl, "Kur'an", *İslâm Ansiklopedisi,* VI, 1007.

88 Buhl, agmd, *İA,* VI, 1008.

ve noksan kılınmasıyla oluşur[89]. Yazarın iddia ettiği bu tür farklılıklar çok az sayıdadır ve bunların kaynağı, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Hz. Osman zamanında çoğaltılan ve bazı merkezlere gönderilen Mushaflara dayanır; yani hiç kimse, diğer sahih bütün kıraatlarda da olduğu gibi, kafasından uydurarak bu tür okuma girişimlerinde bulunmamış, nakle dayanarak okumuştur.

Avustralya asıllı oryantalist Arthur Jeffery (1959); Mushafın tarihçesini anlatırken, Hz. Osman zamanında Mushafların istinsah edildiğini ve merkezi şehirlere birer nüsha gönderildiğini, Hz. Osman'ın eski nüshaların tamamının imhasını emrettiğini, bu imha işinde de başarıya ulaşıldığını; çünkü günümüze gelebilmiş bütün kûfî el yazması Mushafların genellikle aynı metin tipini yansıttığını kaydetmektedir. Yazar daha sonra şu ifadelere yer vermektedir: "Osman'ın çalışması, sessiz harflerin standardizasyonu amacını taşımaktaydı. Bununla birlikte, sessiz harflerden mürekkep metin ile ilgili farklılıkların, Osman'dan sonra da, âlimler arasında varlığını sürdürdüğünün kanıtı vardır ve bu çerçevede Übeyy b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd'un metni doğrultusundaki kıraatlara ilişkin bir yığın materyal toplayabiliriz"[90]. Yazarın İbn Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b'ın mushaflarındaki farklılıklarla ilgili bu görüşlerinin değerlendirilmesi ileride yapılacaktır. Yazar, Mushaflarda hareke ve nokta bulunmadığına dikkat çekerek: "Bu yüzden Osman'ın standart metninde dahi, kelimenin iskeletinin noktalanış şekline bağlı olarak hayli okuyuş farklılığı söz konusu olabilmekteydi. Bunun yanı sıra bir de harekeleme işi vardı ki, harflerde değişim olmasa bile farklı biçimlerde harekelenebilmekteydi"[91] demektedir.

Aynı müellif başka bir eserinde de; ilk Mushaflarda nokta bulunmadığı için, okuyucunun "sin-şın", "sad-dat", "fâ-kaf" gibi harfleri kendisinin tefsir ve tayin etmek durumunda kaldığını; bunu belirledikten sonra da bu kez fiil mi isim mi, mâlûm mu mechul mü okunacağına yine kendisinin karar vermek durumunda kaldığını

89 Alphonse Mingana, "Qur'an", *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, X, 548.

90 Arthur Jeffery, "Progress in the Study of the Qur'anic Text", *The Moslem World* (1935), s. 8.

91 Jeffery, aynı yer.

iddia etmektedir. Daha sonra yazar, bunun ilk nesil kurrâsı için problem olmadığını; çünkü Kur'ân metninin nasıl okunacağına dair bir geleneğin mevcut olduğunu, nesilden nesile bu şekilde aktarıla geldiğini vurgulamakta; ancak burada da sözü kıraat farklılıklarına getirerek (tek kıraat nakledilmediği için) bu konuda tutarlı bir geleneğin de mevcut olmadığını öne sürmektedir[92]. Yukarıda ifade edilenlerin tamamı, aşağıda Goldziher'in iddialarında da yer aldığı için, gerekli değerlendirmeler daha sonra yapılacaktır.

İngiliz şarkiyatçı Alferd Guillaume (1965); "Kur'ân'ın üslûbu, Muhammed'in hârikulâde gelişmiş konuşma kudretini aksettirir. O kadar ki, hıristiyan Araplar bana, Kur'ân'ın dilindeki güzelliğinin tesirini derinden hissettiklerini söylemişlerdi. Fakat bu kitap bile gramer hataları ve bizzat Allah tarafından söylenen bir kitaba uygun düşmeyen değişik kıraatları ihtiva etmektedir. Bu değişiklikler, hıristiyan Kitab-ı Mukaddes'indeki metin değişiklikleri gibi az ehemmiyeti hâizdir. Fakat tek bir tane dahi olsa yanlışsızlık hususundaki iddiaları çürütmeye kâfi gelebilir"[93] diyerek bu konuda tereddüt uyandırmaya çalışmaktadır.

J. J. G. Jansen de, kıraatlardan bahsetmemekle birlikte, Kur'ân'ın basılı metninden söz ederken, o günkü Arapların kullandıkları yazının karışık, sesli harflerin yetersiz, birçok sessiz harfin şeklinin de benzer olduğunu, bu durumun da Kur'ân'ın yazılı metnindeki benzer karışıklıkları gidermede uzun bir mücadeleye neden olduğunu ifade etmektedir[94].

Charles J. Adams, *The Encyclopedia of Religion*'a yazdığı "Kur'an" maddesinde kıraat konusunu anlatırken, kıraat farklılıklarının çoğunun, metnin anlamına etkisi olmayan önemsiz farklılıklar olduğuna işaret etmekle birlikte, aşağıda söz konusu edeceğimiz Goldziher'in eserine dayanarak; bazı kıraat farklılıklarının, müslüman âlimlerin farklı mezhebî tercihlerini yansıttığını; kıraat farklılıklarının Mushafları da etkilediğini, bu bakımdan hangisinin orijinal forum

---

92 Jeffery, Arthur, The Qur'ān as Text, s. 97.

93 Cerrahoğlu, *agm*, s. 127.

94 J. J. G. Jansen, The İnterpretation of the Qur'an in Modern Egypt (Leiden-1974); trc: Halilrahman Açar, Kur'an'a Bilimsel Filolojik Pratik Yaklaşımlar, s. 15.

olduğunun tespitinin zorlaştığını; hicrî üçüncü asırla birlikte bu karışık durumun bir gelenek halini almaya başladığını iddia etmektedir[95].

Oryantalistlerin birbirlerine karşı, bazı istisnalar dışında genellikle, usta-çırak ilişkisi gibi bir saygı ve bağlılık içinde oldukları ve bilinçli bir şekilde ortaya koydukları bilgi ve düşünceleri birbirinden aktardıkları, sonra gelenin önce geleni tasdik eder bir tutum içinde olduğu gözlenmektedir.

Alman şarkiyatçı Rudi Paret (1983) de, hemen hemen bütün müsteşrikler gibi Kur'ân'ı, Hz. Muhammed'in eseri olarak değerlendirmektedir[96]. Kur'ân metninin kompozisyonunda eksiklik, hattâ yer yer yanlışlıklar bulunduğunu da iddia eden yazar[97], Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekr döneminde toplanması gerçeğini göz ardı ederek Hz. Osman zamanını esas almaktadır. Onun, Kur'ân'ın sıhhati ve kıraatlar hakkında, bir makalesinde ifade ettiği görüşleri ise şöyledir: "Hiçbir din kurucusunun mesajı, Muhammed'in tebliği kadar güvenli bir şekilde bugüne intikal etmemiştir. Bu son kitâbî dinin kurucusu tarafından 610-632 yılları arasında tebliğ edilip, onun vefatından yirmi yıl sonra Osman Mushafı aracılığıyla tespit edilen bu metinler, haklılıkla mevsuk olarak nitelenebilirler. Metnin ayrıntıları konusunda zaman zaman farklı görüş sahiplerinin bulunmuş olması bu durumu değiştirmez. Kıraat tarihinde derinleşip de, sessiz harflerden oluşan iptidâî yazı biçiminde sesli harflerin ve eş-biçimli sessizleri birbirinden ayıran nokta ve çizgilerin bulunmadığını; ayrıca imlâ konusunda farklı uygulamalar olduğunu görenler, bu durumun Kur'ân'ın okunması ve anlaşılmasında hiçbir karışıklığa yol açmadığına hayretle tanık olurlar. Yazıyla tespitin yanısıra, kesintisiz devam eden sözlü rivâyet de, orijinal metnin süregelmesi için ikinci

---

95 Adams, J. Charles, "Qur'ân: The Text and Its History", *The Encyclopedia of Religion*, XII, 164.

96 Meselâ şu ifade ona aittir: "Muhammed'in sûreyi (İhlâs sûresini) hıristiyan teslis öğretisine karşı böyle bir polemik maksatla irad etmiş olması imkân dâhilindedir". (Rudi Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, derleme ve trc: Ö. Özsoy, s. 179).

97 Aynı eser, s. 14.

bir önemli garanti teşkil etmiştir. Ama her halükârda, farklı varyantların mevcudiyetinde şüphe yoktur"[98].

Yazar bu makalesinde, beş âyetle ilgili kıraat farklılıklarını ve bunların mânâya yansımasını göstermiştir. Bu arada onun şâz kıraatları, hattâ tefsir amacıyla söylenmiş ifadeleri sahih kıraatlardan üstün tuttuğu ve bunları, esas metni "tashih" olarak değerlendirdiği görülmektedir[99].

Çağdaş oryantalistlerden Montgomery Watt da kıraatlar konusunda kendi meslekdaşlarıyla aynı görüşü paylaşmaktadır. Ona göre: "Zamanla Hz. Osman nüshasında da bir takım okuyuş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu, o devirdeki Arapça yazının karakterinden ileri gelmekteydi. O sıralarda yalnız sessiz harfler yazılmakta ve bu harfleri birbirinden ayıran noktalar çok kere gösterilmemekteydi. Bu yüzden bir kelime çeşitli şekillerde okunmakta ve her şekil ayrı bir anlam ifade etmekteydi. Diğer bir eksiklik de âyetlerin sonlarının işaretlenmemiş olmasıydı. Kur'ân'ın yazılışında günden güne gelişmeler oldu, fakat bu gelişmelerden önce farklı okuyuş tarzları geniş çapta kabul edilmişti"[100].

*

Yukarıda birkaç örnekle, müsteşriklerin kıraatlar hakkındaki görüşlerini özetlemeye çalıştık. Şimdi de hepsinin temel dayanağı olduğu anlaşılan Goldziher'in görüşleri üzerinde ayrıntılı olarak duracağız.

Ignaz Goldziher (1921), yahudi asıllı Macar şarkiyatçısıdır. Bazı oryantalistler onu "İslâmî araştırmaların tartışılmaz üstadı" ve "deha"; bazı müslüman bilginler ise "şarkiyatçıların en tehlikelisi, tesiri en geniş ve en çok ifsat edici" olarak değerlendirmişlerdir. Louis Massignon, onun aşağıda söz konusu edeceğimiz *Die Richtungen der İslâmischen Koranauslegung* (Leiden 1920, 1952, 1970) isimli kitabını

98 Paret, *age*, s. 169.

99 Paret, *age*, s. 172, 175, 177.

100 Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi* (trc: M. S. Aydın), s. 45.

"Goldziher'in şaheseri" olarak nitelemiştir[101]. Bu eser, Abdülhalîm en-Neccâr tarafından *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî* ismiyle Arapça'ya çevirilmiştir (Kahire-1955). Aynı eseri Mustafa İslâmoğlu Arapça tercümesinden *İslâm Tefsir Ekolleri* adıyla Türkçe'ye aktarmıştır (İstanbul-1997)[102].

Onun bu eserinde yer alan, konumuzla ilgili görüş ve iddialarını, kitabındaki sıraya göre ve on beş madde halinde şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

a) Ignaz Goldziher, söz konusu eserinin daha başında, Kur'ân metninin sübûtunun tartışmalı olduğunu iddia eder[103] ve kitabının bir bölümünü bunu isbat etmeye ayırır. Onun üzerinde durduğu en önemli konu da kıraatlardır. Ona göre Kur'ân'ın farklı kıraatlarla okunmuş olması, bu tür ihtilaflara karşı hoş görüyü artırmıştır[104]. Yazar buradan hareketle, Kur'ân'ın okunması konusunda müslümanların serbest bırakıldığı, bunun sonucu olarak da herkesin istediği şekil ve tarzda Kur'ân'ı okuyabildiği, dolayısıyla kıraatlar yoluyla Kur'ân'ın tahrif edilmiş olabileceği izlenimini vermek istemektedir.

Yedi Harf'le ilgili hadislere dikkat edilirse, bu tür rivâyetlerden, herkesin istediği gibi Kur'ân'ı okuyabileceği sonucuna ulaşılamaz; aksine kıraatların Peygamberimizin öğretmesi şartına bağlı olduğu anlaşılır. Çünkü **bunların tamamında, ihtilafa taraf olan her sahâbî, okuduğu kıraatı Rasûlüllah'tan öğrendiğini ifade etmiştir.** İlgili rivâyetlerde de geçtiği üzere, *"Yâ Rasûlallah, bana bu şekilde okutmadınız mı?"* şeklindeki sorularına, Peygamberimizin *"evet"* diye cevap vermesi; ayrıca *"Bunu bana Rasûlüllah okuttu", "Ben bunu Rasûlüllah'tan öğrendim", "Ben Rasûlüllah'ın huzurunda böyle okudum"* şeklindeki ifadeler varken, herkesin Kur'ân'ı istediği şekilde okuyabileceğine izin

101 Mehmet S. Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", *DİA*, XIV, 103-104.

102 Her iki tercüme de eksiklikleri ve yanlışlıkları sebebiyle tenkit edilmiştir. Goldziher'in görüşleri, ilgili eserin Türkçe ve Arapça tercümelerine dayanılarak tespit edilmiştir. Dipnotlarda ise kitabın aslı ile Türkçe tercümesinin sayfaları birlikte gösterilmiştir.

103 Goldziher, *age*, s. 2; trc: 19.

104 Goldziher, *age*, s. 3; trc: 22.

verildiğini, bunun hoş görü ile karşılandığını söylemek doğru olur mu?

İşte On Kıraat arasında nakledilen kıraatların hepsi de sahâbe kanalıyla Peygamberimize ulaşan rivâyetlerdir; bu bakımdan, yazarın kendisinin de itiraf ettiği üzere, kıraatlarla ilgili rivâyetlerin, yalnızca "sahih" olanlarına güvenilmiş, mütevâtir seviyesine ulaşamamış rivâyetlere itibar edilmemiştir. Bu hassasiyet, Peygamberimiz zamanından günümüze kadar titizlikle muhafaza edilmiştir.

b) Goldziher'e göre üçüncü Halife Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsah ettirmesi, onun tabiriyle "yazıya dökme işlemi", kıraatları teke indirmek maksadıyla yapılmıştır; fakat bunda başarılı olunamamıştır[105].

Burada yazarın iki hatasıyla karşılaşıyoruz. Birincisi: Kur'ân'ın Hz. Osman zamanında yazıya döküldüğü iddiasıdır ki, bunun doğru olmadığı; Kur'ân'ın Peygamberimiz zamanında tamamen yazıya geçirildiği, onun vefatından bir sene sonra yani birinci Halife Hz. Ebû Bekr zamanında da bir kitap halinde bir araya getirildiği; Hz. Osman zamanında ise bu asıl nüshadan birkaç nüsha daha yazılarak belirli merkezlere gönderildiği bundan önceki bahislerde anlatılmıştır.

Yazarın ikinci hatası ise; Hz. Osman'ın kıraatları bire indirmek gayesiyle Kur'ân'ı istinsah ettirdiği iddiasıdır ki bazı müslüman yazarlar da aynı hataya düşmüştür. Oysa Hz. Osman, sahih olmayan veya tefsir kabilinden ziyade edilmiş bir takım rivâyetleri ayıklamak, bunları Mushaf dışında bırakarak, olabilecek ihtilafları önlemek ve müslümanları güvenle okuyabilecekleri Mushaflara sahip kılmak gayesiyle böyle bir girişimde bulunmuş ve bu girişim de ashabın oy birliği ile ve başarıyla gerçekleştirilmiştir. Abdullah Draz'ın da ifade ettiği üzere "Hz. Osman'ın gayesi bütün kıraat farklılıklarını ortadan kaldırmak değildi. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği nüshalar da tıpkı öncekiler gibi, farklı okumaya müsait harflerle yazılmıştı"[106]. Demek ki tek kıraata indirme söz konusu olmadığı için, bu konuda başarısızlıktan da söz etmek mümkün değildir.

---

105 Goldziher, *age,* s. 2-3; trc: 21.

106 Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş,* s. 37.

c) Goldziher'e göre, kıraat farklılıklarının büyük bir çoğunluğunun ortaya çıkmasına sebep olan en büyük etken, Arap yazısının özelliğidir. Bu yazıda birbirine benzer harflerde ayırt edici noktaların konulmaması ve kelimelerin harekelenmemiş olması, farklı kıraatları ortaya çıkaran en önemli iki etkendir[107].

Yazar, bu iki "gerçeği" açıklamak için birkaç misâl vermenin yeterliği olacağını ifade ederek, sırasıyla şu örnekleri kaydetmektedir:

A'râf sûresinin 7/48. âyetinin sonunda yer alan تَسْتَكْبِرُونَ lâfzının تَسْتَكْثِرُونَ şeklinde de okunduğunu iddia etmektedir[108]. Oysa On Kıraat arasında böyle bir rivâyet yoktur.

Aynı sûrenin 57. âyetinde yer alan بُشْرًا kelimesinin bâ yerine nûn ile okunmasıdır ki, Âsım dışındaki diğer kıraatlarda böyle sâbit olmuştur[109]. Birisi "rüzgârları rahmet müjdesi olarak göndermek", diğeri ise "yaymak" anlamına gelir.

Tevbe sûresinin 9/114. âyetinde geçen وَعَدَهَا إِيَّاهُ lâfzının اباه şeklinde okunduğu idiası[110]. Böyle bir kıraat yoktur.

Nisâ sûresinin 4/94. âyetinde yer alan فتبينوا lâfzının hem فَتَبَيَّنُوا hem de فَتَثَبَّتُوا şeklinde okunması. Her iki okuyuş da mütevâtir kıraatlar arasında mevcuttur: Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "yâ" ile, diğer üç İmam ise "se" ile okumuştur[111]. Yazarın da ifade ettiği gibi burada önemli bir anlam farkı yoktur; birisi "iyice araştırın", diğeri "tedbirli davranın" demektir.

Ancak kendi görüşüne destek olduğu inancıyla iki örnek üzerinde daha önemle durmaktadır. Bunlardan birincisi Bakara 2/54. âyetinde yer alan فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ lâfzında bulunduğunu iddia ettiği فأقيلوا kıraatıdır ki, On Kıraat arasında böyle bir rivâyet yoktur. Üstelik bu,

---

107 Goldziher, *age*, s. 3; trc: 23.
108 Goldziher, *age*, s. 4; trc: 24.
109 Dânî, *et-Teysîr*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 269.
110 Goldziher, *age*, s. 4; trc: 24.
111 Dânî, *age*, s. 97; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 251.

şâz kıraatlar arasında bile yer almamaktadır. İşte sahih olmayan böyle bir rivâyeti kıraat gibi göstermekte ve "bu örnek, kıraat farklılıklarının sebeplerinden birisinin de sonradan ortaya çıkan bir takım mülahazalar olduğunun delilidir" diyerek, gerçek dışı değerlendirmelerde bulunmaktadır[112].

Onun önemli bulduğu ikinci örnek ise Fetih 48/9. âyetinde yer alan وَتُعَزِّرُوهُ lâfzının وَتُعَزِّزُوهُ şeklinde de okunduğu bilgisidir ki[113] bu da sahih bir kıraat değildir; On ve On dört kıraat arasında bulunmamaktadır. Olmayan bir kıraat üzerinde uzun uzun izahlarda bulunup bir takım sonuçlara ulaşmanın ve bunları "nassta tasarruf" olarak değerlendirmenin yanlışlığı da ortadadır.

Goldziher'in hatalı görüşünü ispatlamak için verdiği örnekler bunlardır. Oysa onun iddia ettiği gibi, sırf yazı sebebiyle, yani yazıda nokta bulunmadığı için, bazı kelimelerin farklı okunduğu iddiasını kabul etmek mümkün değildir. Eğer bu iddia doğru olsaydı, aynı imlâyı taşıyan fakat noktasız yazılmış bulunan bütün kelimelerin mutlaka birden fazla kıraatının bulunması gerekirdi. Meselâ يعلم - تعلم - يقول - تقول gibi kelimelerin hem "yâ" hem de "tâ" ile okunabilmeleri gerekirdi. Oysa gerçek hiç de böyle değildir. Hem "yâ" ile, hem "tâ" ile okunabilecek birçok kelimenin "yâ" ile veya "tâ" ile okunmasında ittifak edilmiş, bazılarında da ihtilaf edilmiştir. Bu ihtilaf ise, yazıdan kaynaklanmamış, Hz. Peygamber (sav)'e ulaşan isnatla o şekilde öğrenildiği için öyle okunmuştur. Biz burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Kur'ân-ı Kerîm'de وَما تفعلوا مِن خَيْرٍ lâfzını ihtiva eden dört âyet vardır. Bunların üçü (Bakara 2/197, 215, Nisâ 4/127) ittifakla "tâ" ile (وَما تَفْعَلوا); birisi (Âlü İmrân 3/115) ise Hafs, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir tarafından "yâ" ile (وَمايَفْعَلوا), diğerleri tarafından "tâ" ile

112 Goldziher, *age*, s. 5; trc: 25.
113 Goldziher, *age*, s. 6; trc: 26.

okunmuştur[114]. Eğer yazıda nokta bulunmadığı için farklı okunuyorsa, hepsinde de ihtilaf olması gerekmez miydi?

Kur'ân-ı Kerîm'in dokuz yerinde وَمَااللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ve وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ifadesi geçer. Bunların ikisinde (Bakara 2/140, Âlü İmrân 3/99) ittifakla tâ ile (تَعْمَلُونَ) okunmuştur. Diğerlerinde ise "yâ" ve "tâ" ile iki farklı kıraat vardır. Fakat aşağıda da görüleceği üzere, kıraatçıların "tâ" veya "yâ" ile okumaları ise bir tercih eseri olmayıp, nakle dayandığı için, aralarında da birlik yoktur. Bakara sûresinin 74. âyetini sadece İbn Kesîr yâ ile, diğer dokuz İmam "tâ" ile okur[115]. Bakara 2/85. âyeti Nâfi', İbn Kesîr, Âsım Kıraatından Ebû Bekr Şu'be, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir "yâ" ile, diğerleri "tâ" ile okur[116]. Bakara 2/144. âyeti İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ravh "tâ" ile, diğerleri "yâ" ile okumuştur[117]. Bakara 2/149. âyeti Ebû Amr "yâ" ile, diğerleri "tâ" ile okumuştur[118]. En'âm 6/132. âyeti İbn Âmir "tâ" ile, diğerleri "yâ" ile[119]; Hûd 11/123 ve Neml 27/93. âyetleri İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir "yâ" ile, diğerleri "tâ" ile okumuştur[120]. Eğer yazıda nokta bulunmadığı için farklı okunuyorsa, hepsinde de ihtilaf olması gerekmez miydi? İhtilâflı yerlerde bile, niçin İmamlar arasında birlik olmamıştır?

Bu tür gâib veya muhâtab kipiyle okunabilen yerler için: Âyetteki sözün gelişinden, siyganın gâib mi muhâtab mı olacağını, yani يعملون mü تعملون mü okunacağını tayin etmek mümkündür, denilebilir. Ancak meselenin bu şekilde çözümlenemeyeceğini yukarıdaki farklı kıraatlar bize göstermektedir. Söz konusu yedi yerin üçünde muhâtab kipi hâkimdir, sonunun da böyle biteceği sanılır; oysa gâib siygasıyla da okunmuştur. İkisinde Peygamberimize hitap edilmiştir, ikisinde ise gâib siygası hâkimdir ama bunlar muhâtab siygasıyla da

114 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 241.
115 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 217.
116 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 218.
117 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 223.
118 Paluvî, *Zübdetü'l-İrfân,* s. 72, 105.
119 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 263.
120 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 262, 292, 339.

okunmuştur. Aşağıdaki örnekte bu hususu açıkça görmek mümkündür:

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

*"Ve şöyle de: Hamd Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız (ama artık faydası olmayacaktır). Rabbin **yaptıklarınızdan** habersiz değildir".* (Neml 27/93).

Bu âyette, sözün gelişinden, son kelimenin muhâtab siygasıyla okunmasının uygun olacağı zannedilir. Oysa On Kıraatın altısında (İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım Kıraatından Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir tarafından) gâib siygasıyla okunmuştur[121]. Görüldüğü gibi kıraatların ictihâdî olabileceğini söylemek mümkün değildir; sadece nakle dayanılmaktadır.

Fâtiha sûresinde bulunan ملك يوم الدين âyetindeki ملك kelimesi İmam Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir tarafından elif ile "mâliki" şeklinde, diğerleri tarafından ise elifsiz "meliki" tarzında okunmuştur[122]. Fakat Nâs sûresinde bulunan ملك الناس âyetindeki ملك kelimesi ittifakla elifsiz olarak "meliki" şeklinde okunmuştur. Aynı şekilde yine Yüce Allah'a izafe edilen "mâlik ve melik"[123] sıfatları Âlü İmrân 3/26'da ittifakla "mâlik"; Müminûn 23/116, Haşr 59/23 ve Cuma 62/1'de ittifakla "melik" şeklinde okunmuştur. İmlâ aynı olduğuna göre, burada da farklı kıraatların bulunması gerekmez miydi?

Kur'ân'da altı yerde الصاعقة kelimesi geçer ve hepsi de Hz. Osman Mushaflarında sad'dan sonra elifsiz olarak yazılmıştır. Bunlardan beş tanesi (Bakara 2/55, Nisâ 4/153, Fussılet 41/13 (iki defa) ve 17. âyet) ittifakla, elif takdir edilerek okunmuş; sadece Zâriyat 51/44. âyet, her ikisi de aynı mânâda olmak üzere, elifsiz الصعقة ve elifli الصاعقة olarak (sa'ka ve sâika şeklinde) iki türlü okunmuştur[124]. Şâyet keyfi bir

121 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 339-340.
122 Dânî, *et-Teysîr*, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *age*, I, 270.
123 "Mâlik" sahip, "melik" hükümdar anlamındadır.
124 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 377.

okuyuş olsa idi, diğerlerinde de iki türlü kıraat olması gerekmez miydi?

Bu konuda söylenmesi gereken diğer bir husus da şudur: Bilindiği gibi Hz. Osman'ın Mushafı istinsah ettirmesinin sebebi, bazı bölgelerde görülen kıraat ihtilaflarıdır. Hz. Osman, Hz. Ebû Bekr devrinde cem edilen Mushafı esas aldırarak, Kur'ân üzerinde doğabilecek tereddütleri önlemek için, ashab ile istişare ederek istinsah kararı almıştır. Bundan da açıkça anlaşılacağı gibi, kıraat farklılıklarının sebebi Mushafların noktasız ve harekesiz olarak yazılmış olması değildir; çünkü kıraat farklılıkları bu Mushaflardan önce de mevcuttu. Hz. Osman, Mushafları, sahih kıraatları ihtiva edecek şekilde yazdırdı; üstelik bu Mushafların yazım işi, hiçbir hataya meydan vermemek için beş yıl[125] gibi uzun bir zaman almıştır.

Şu halde söz konusu Mushaflar, bütün kıraatları ihtiva etsin diye noktasız ve harekesiz olarak yazılmış olsa gerektir. Nitekim İbn Teymiyye ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler de aynı kanaattedir[126]. Eğer böyle bir gaye söz konusu olmasaydı, şu veya bu şekilde harflere ve kelimelere ayırt edici bir takım işaretlerin konulması düşünülebilirdi. Çünkü Arap yazısıyla ilgili araştırmalarda kaydedildiğine göre, o zaman için Araplar nokta ve harekeye yabancı değildi.

Arap yazısının tarihçesi anlatılırken[127], bir farklı rivâyette de şu bilgilere yer verilir: İbn Abbas, Arapça ilk yazı yazanların Enbâr'daki Tay kabilesinden olan ve milâdî V. asrın sonları ile VI. asrın başlarında yaşamış bulunan Mürâmir b. Mürre, Eslem b. Sidre ve Âmir b. Cedere isimli üç zat olduğunu anlatır. Mürâmir, harflerin şekillerini icat etti. Eslem, hangi harflerin bir sonrakine bitiştirilip, hangilerinin ayrı kalması gerektiğine karar verdi. Âmir ise, benzer harflerin birbirinden ayırımı için noktaları koydu[128].

---

125 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 25; Keskioğlu, *Kur'ânTarihi*, s. 159.

126 İbn Teymiyye, *age*, XIII, 402; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 33.

127 Arap yazısı ve kaynağı hakkında geniş bilgi için bkz: Mehmet Emin Maşalı, *Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri*, s. 2 vd.

128 Bkz: Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldan*, s. 456-457; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 6-7; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 22. Gerçi yazının birden icad edilecek, iki üç kişinin çalışmasıyla ortaya konulacak bir husus

Arap edebiyatı sahasında kudreti ve kitâbetteki maharetiyle tanınan tarihçi bilgin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî (821/1418)[129], benzer harflerin ayırımı için nokta kullanımının önceden bilindiğini; şekil yönünden birbirine benzeyen harflerin mevcudiyeti ortada iken, onların ayrımını sağlama amacıyla noktanın, Mushaftan evvel kullanılmadığının düşünülemeyeceğini ifade etmektedir[130].

Kâtib Çelebi (1067/1656) de nokta ve hareke koymanın, yazının icadı ile eş zamanlı olduğunu; yazının, gerek hareke gerekse resim benzerliği bulunan harflerin ayırımını sağlayan işaretlere sahip olmadan kalmasının mümkün olmadığını belirtmektedir[131].

Muhammed Hamidullah'ın bildirdiğine göre Hatib Bağdâdî (463/1070), Süyûtî (911/1505) ve İbn Asâkir (911/1505)'in eserlerinde, Hz. Peygamber zamanında yazıya nokta koymanın bilindiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber Muâviye b. Ebî Süfyan'a mektup yazdırırken "yazına rakş koy" buyurmuş. Muâviye de rakş'ı, her harfin kendine has olan noktasını koymaktır, şeklinde açıklamıştır[132].

Hamidullah'ın verdiği bilgilerden birisi de şudur: Adolf Grohmann (1977)'ın görüşüne göre, her ne kadar Arap kaynaklarında, alfabedeki harfleri birbirinden ayırt etmek için noktaların icadı hicrî 1.asrın ikinci yarısından önce ortaya çıktığı iddia ediliyorsa da, bugüne kadar bulunan en eski papirüs hicrî 22. yıla yani Hz. Ömer dönemine aittir ve bu papirüste خ , ذ , ش , ن harflerinin üzerinde noktalar vardır[133].

B. Moritz (1939) de "Noktalama usûlünün İslâm'dan evvel de mevcut olması muhtemeldir[134]" demektedir.

---

olmadığı açıktır. Ancak bu rivâyetten, bu üç kişinin, yazının gelişiminde önemli rol oynadıkları, söz konusu hususlarda katkıda bulundukları anlaşılabilir.

129 Hakkında bkz: Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *DİA*, XXIV, 263-265.

130 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, III, 149; ayrıca bkz: Maşalı, *age*, s. 229.

131 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 712.

132 Hamidullah, *age*, 40.

133 Hamidullah, *age*, s. 36.

134 B. Moritz, "Arabistan (Yazı)", *İA*, I, 500.

Nihad M. Çetin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde; İslâmiyetten önce de hareke ve noktanın bilindiğini kaydederek şöyle demektedir: "Noktalarla harekeleme mânâsında **nakt** ve benzer harflere birbirini ayırmak için nokta koymak demek olan **i'câm**, Ebü'l-Esved'den önce de Araplar'ca meçhul değildi. Çünkü sahâbe arasında bilenlerin bulunduğu İbrânî ve Süryânî yazılarında, harflerin altına ve üstüne konan noktalarla yazıyı harekeleme usulü mevcuttu. Hattâ mesâhifin naktını ve âyetlerin beşer beşer, onar onar işaretlenmesini sahâbe ile tâbiînin ilk neslinden olanların başlattıklarına delâlet eden rivâyetler vardır. Fakat onlar Kur'ân-ı Kerîm'in bütün lâfızlarını içine alan bir sistem tesis ve tatbik etmemişlerdi. Yaptıkları şey, "kolaylaştırıcı teşebbüsler" mahiyetindeydi... Noktalı harflere gelince, harflerin noktalanmasını çok eski bir tarihe (Enbâr ve Hîre devresinin başlarına) kadar çıkaran rivâyetler ve bazı Câhiliye devri şairlerinin yazıyla ilgili ifadeleri bir tarafa bırakılırsa, Hz. Peygamber'in zamanında bazı harflerin noktalarının konulduğuna dair açık bilgi vardır. Nitekim Hz. Peygamber, kâtibi Muâviye'ye "rakş" tavsiye etmiş ve Muâviye'nin bunun mahiyetini sorması üzerine de her harfe onu temsil eden noktalarını koyması olduğunu belirtmişti. Bir başka tavsiyesinden o tarihlerde ب ve ت harflerinin noktalarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Mevcut bazı vesikalar hicrî I. asrın ilk yarısında, Nasr b. Âsım ve Yahyâ b. Ya'mer'den çok önce noktalı harflerin bulunduğunu teyit etmektedir. Meselâ 22/643 tarihli bir papirusta خ ، ذ ، ز ، ش ، ن (başta ve ortada) ve 58/678 tarihli bir kitâbede ب ، ت ، ث ، ى (başta ve ortada) harflerinin noktaları konulmuştur. Ancak hemen işaret edilmelidir ki bu harfler her zaman değil de yalnız lüzumlu görülen yerlerde noktalanıyordu..."[135]

Bundan başka, bazı kaynaklarda, bazı sahâbî ve tâbiîlerin Kur'ân'a nokta ve hareke konulmasının sakıncalı olduğuna dair rivâyetler vardır. Bu konuda Ebû Amr ed-Dânî şu bilgiyi vermektedir: "Mushaflara, yazıldığı renk olan siyah mürekkeple nokta konulması, karışma söz konusu olduğundan, câiz görülmemiştir. Bunu Abdullah

---

[135] Nihad M. Çetin, "Arap (Yazı)", *DİA*, III, 279.

b. Mes'ûd'un ve diğer bilginlerin câiz görmediği bildirilmiştir[136]". Yine o, Katâde (117/735)'den gelen bir rivâyete dayanarak nokta, tahmis (her beş âyette bir konulan işaret) ve ta'şir (her on âyette bir konulan işaret)'in ilk defa ashab ve tâbiûnunun büyükleri tarafından konulmaya başlandığını söylemektedir[137]. Bu haberler bize böyle bir hususun bilindiğini gösterir; böyle olmasaydı bu konuda görüş bildirmenin bir anlamı olur muydu?

Demek ki **Hz. Osman Mushaflarına, bütün sahih kıraatları ihtiva etmesi için nokta ve hareke konulmamıştı.** Bu bakımdan, kıraat ihtilafları yazıdan kaynaklanmamaktadır; nakle dayandığı için, her Kıraat İmamı veya râvîsi kendisine ulaşan şekilde okumaktadır.

Daha sonraki zamanlarda müslümanların çoğalması ve her ırktan insanların müslüman olması ve Kur'ân tilâvetinde bazı hatalı okuyuşların ortaya çıkması üzerine, Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanması kararlaştırılmıştır. Ebü'l-Esved ed-Düelî (69/688), ilk defa harekelemeyi yapmıştır. Nasr b. Âsım (89/708) ve Yahyâ b. Ya'mer (129/746), birbirine benzer harflere ayırd edici noktalar koymuştur. Halil b. Ahmed (175/791) ise hareke ve nokta işine son şeklini vermiştir[138]. Mushafların bir kıraat göz önünde bulundurularak harekelenmesi ve noktalanması üzerine de diğer kıraatlar, kıraat kitaplarında tespit edilmiş; ayrıca uzman hocalar vasıtasıyla her devirde pek çok müslümana özel olarak öğretilmiş ve böylece kıraatların tevâtür özelliği de, kesintiye uğramadan günümüze kadar korunmuştur.

d) Goldziher'in üzerinde durduğu hareke farklılığından kaynaklanan ihtilaflar da aynı mâhiyettedir; keyfî bir okuyuş değil, nakle dayalı okuyuştur.

Yazar burada üç örnek vermektedir. Birincisi Hıcr 15/8 âyetindeki مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ اِلاَّ بِالْحَقِّ *(Biz melekleri ancak hak ile indiririz)* lâfzında

---

136 Dânî, *el-Mukni'*, s. 125-126; ayrıca bkz: Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 479.

137 Dânî, *el-Muhkem*, s. 1-2.

138 Bu konuda geniş bilgi ve kaynak görmek için bkz: Abdurrahman Çetin, Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi, s. 143-148.

nakledilen kıraat farklılıklarıdır[139]. Müellif birisini yanlış nakletmekle birlikte burada üç türlü kıraat vardır: مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ : Hafs, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir kıraatıdır. مَاتُنْزَلُ الْمَلٰئِكَةُ : Ebû Bekr Şu'be tarafından rivâyet edilmiştir. Diğer İmamlar ise مَاتَنَزَّلُ الْمَلٰئِكَةُ şeklinde okumuşlardır[140]. Her üç kıraatta da önemli bir mânâ değişikliği yoktur (Melekleri indiririz veya melekler indirilir yahut melekler iner anlamındadır).

İkinci örnek[141] Ra'd sûresinin 43. âyetiyle ilgilidir ki, nakledilen iki kıraat farkı da On Kıraat arasında bulunmamaktadır[142].

Goldziher'in hareke farklılığıyla ilgili olarak verdiği son örnek ise[143], daha önce üzerinde durduğumuz Mâide 5/6. âyetinde geçen وَأَرْجُلَكُمْ kelimesidir. Bu kelimeyi Nâfi', İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Ya'kûb, lâm'ın fethiyle; İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir ise kesre ile okumuşlardır[144]. Fethalı kıraata göre mânâ: "Ayaklarınızı topuklara kadar yıkayın"; kesreli kıraata göre ise, "ayaklarınızı topuklara kadar meshedin" şeklinde anlaşılır[145]. Ancak وَأَرْجُلِكُمْ şeklindeki bu ikinci kıraatın, mücâvere ve tenâsübü kelâm kabîlinden olduğu, bu bakımdan وَأَرْجُلَكُمْ 'ü فَاغْسِلُوا 'ye atfetmek gerektiği ve böylece ayakların yıkanmasının îcâb edeceği; sahîh hadislerin de bunu gösterdiği; وَامْسَحُوا 'ya atfederek "mesh" anlamı verilse bile, bundan kastedilenin, suyu isrâf etmeden yıkamak demek olduğu; ayrıca ayaklarında mest olanın meshetmesi, olmayanın yıkaması gerektiği şeklinde anlaşılacağı, çoğunluğun kabul ettiği görüştür[146].

---

139 Goldziher, *age*, s. 7; trc: 28.
140 Ebû Zür'a, *age*, s. 381; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 301.
141 Goldziher, *age*, s. 7; trc: 29.
142 Bkz: Dimyâtî, *İthâf*, II, 163; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırââtü'ş-Şâzze*, s. 57.
143 Goldziher, *age*, s. 7; trc: 29.
144 Dânî, *et-Teysîr*, s. 98; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 254.
145 Ateş, *age*, II, 477-481.
146 Taberî, *age*, VI, 126; Ebû Zür'a, *age*, s. 221; Cessâs, *age*, III, 349; Zemahşerî, *age*, I, 597; İbnü'l-Arabî, *age*, II, 576; Râzî, *age*, XI, 161; Kurtubî, *age*, VI, 91; Beydâvî, *age*, I, 326; İbn Kesîr, *age*, II, 26; Elmalılı, *age*, III, 1585.

Kıraat farklılıklarının bir takım mânâ değişikliklerine yol açtığı elbette doğrudur. Ancak bunlar çelişki ifade etmeyen, Kur'ân yorumuna esneklik ve zenginlik kazandıran hususlardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu kıraat farklılıklarının Kur'ân'ın yazısından kaynaklanmadığı, nakle dayanılarak böyle okunduğu hususudur.

Eğer yazarın iddia ettiği gibi bunlar yazıdan kaynaklanmış ictihâdî okuyuşlar olsaydı, Kur'ân'ın pek çok yerinde kıraat farkı görülürdü. Bilhassa birkaç yerde tekrar edilen bir kelimenin kıraatında farklılık olunca, diğer yerlerde de aynı farklılıkların bulunması gerekirdi:

Meselâ ضَرًّا kelimesi Kur'ân'da dokuz yerde geçer (Mâide 5/76, A'raf 7/188, Yûnus 10/49, Ra'd 13/16, Tâhâ 20/89, Furkan 25/3, Sebe' 34/42, Fetih 48/11, Cinn 72/21). Bunlardan sadece bir tanesinde (Fetih 48/11) ضَرًّا ve ضُرًّا şeklinde iki türlü kıraat vardır[147]. Eğer kıraatlar ictihâdi olsaydı diğerlerinde de iki türlü okuyuş gerçekleşmiş olurdu.

Keza beş yerde geçen (İsrâ 17/92, Şuara 26/178, Rûm 30/48, Sebe' 34/9, Tûr 52/44) كسفا kelimesi dört yerde كِسَفًا ve كِسْفًا şeklinde iki türlü, Tûr sûresinde ise ittifakla ve sadece كِسْفًا şeklinde okunmuştur[148].

Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde bulunan مدخل kelimesi, Nisâ 4/31 ve Hacc 22/59'da مَدْخَل ve مُدْخَل şeklinde iki türlü okunmuşken, İsrâ 17/80'de sadece مُدْخَل şeklinde[149] okunmuştur[150].

Aynı şekilde رضوان kelimesi Kur'ân'da 13 defa geçer (Âlü İmrân 3/15, 162, 174; Mâide 5/2, 16; Tevbe 9/21, 72, 109; Muhammed 47/28; Feth 48/29; Hadid 57/20, 27; Haşr 59/8). İmam Âsım'ın birinci râvîsi Ebû Bekr Şu'be 12 yerde râ'nın ötresiyle رُضْوَان şeklinde; bir yerde ise (Mâide

147 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 375.
148 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 309.
149 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 249.
150 Başka örnekler görmek için bkz: Abdülfettâh Abdülğına el-Kâdî, *el-Kırâât fi Nazari'l-Müsteşrikîn,* s. 52 vd.

5/16) رِضْوَان şeklinde kesre ile okur[151]. Eğer kıraatlar hattan kaynaklanan bir husus ise, o niçin sadece bir yerde kesre ile, diğerlerini zamme ile okumuştur?

Bundan başka, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kelime, Arapça kurallara göre birden fazla şekilde okunabilecekken, sadece bir kıraatla okunmuştur. Meselâ يَخْطَفُ خَطِفَ ve يَخْطِفُ خَطَفَ şeklinde iki kalıp vardır. Fakat kıraatlarda (Bakara 2/20, Sâffat 37/10) bu sadece خَطِفَ يَخْطَفُ şeklinde okunmuştur. Aynı şekilde مكث (İsrâ 17/106) kelimesindeki mîm, fetha, kesre ve zamme hareke ile üç türlü okunabildiği halde, kıraatlarda sadece ötre ile مُكْثٍ şeklinde okunmuştur. الرَّضَاعَة kelimesi (Bakara 2/233, Nisâ 4/23) râ'nın kesriyle de okunabildiği halde, kıraatlarda bulunmamaktadır[152].

Kur'ân-ı Kerîm'deki mütekellim yâ'larının üç türlü okunuşu vardır:

1. Sâkin olarak okunmasında ittifak edilen yerler: Bunların sayısı 566'dır. وَاشْكُرُولِى - اِنِّى جَاعِل gibi.

2. Fethalı olarak okunmasında ittifak edilen yerler: 18 yerdedir. نِعْمَتِىَ الَّتِى - وَاِيَّاىَ فارْهَبُون gibi.

3. Fethalı veya sâkin olarak okunmasında ihtilaf edilen yerler: Bunların sayısı da 212'dir[153]:

قُلْ يا عِبادِىَ الَّذين اَسْرَفوا - قُلْ يا عِبادِ الَّذين اَسْرَفوا , فما آتانِىَ الله - فما آتانِ الله

Hepsi de aynı mahiyette olan bu harflerde niçin böyle bir durum ortaya çıkmıştır?

Bütün bunlar da bize, **kıraatların Mushaf yazısının noktasız ve harekesiz olmasından kaynaklanmadığını, şifâhi nakle dayandığını** açık bir şekilde göstermektedir.

---

151 Dânî, *age,* s. 86.

152 Bkz: Abdülfettâh İsmail Şelebi, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî,* s. 35 vd.

153 Bunlar hakkında bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II,161-163.

Burada şu hususu tekrar ifade edelim ki, bizim, sahih rivâyetlerden yola çıkarak bir takım değerlendirmelerde bulunmaya elbette itirazımız olamaz. Nitekim harf ve hareke farklılıkları sebebiyle bazı yerlerde anlam farklılıklarının da ortaya çıktığı bir gerçektir. Bizim itirazımız buna değil; bu tür okuyuşların yazıdan kaynaklandığı, isteyenin istediği gibi okuyabildiği yahut bazı mülahazalarla, sâbit olan bir kıraatı başka bir okuyuşa çevirdiği... yolundaki iddialaradır.

Bir gerçeği daha ifade etmemiz gerekiyor: Bilindiği gibi Peygamberimize vahyedilen âyetler hem yazılıyor, hem de ezberlenip namazlarda ve namaz dışında, gerek Peygamberimiz, gerekse müslümanlar tarafından sürekli okunuyordu. Asr-ı saadette Mescid'den ve evlerden Kur'ân sesleri yükselirdi. Yani yazıda nokta ve hareke yoksa da, bunlar her zaman telâffuz edilip seslendiriliyordu. Kur'ân'ı öğrenenler sadece yazıdan değil, Peygamberimizin ve daha sonra da sahâbenin ağzından işitip öğreniyorlar ve ezberliyorlardı. Onlar, misâllerimizde de olduğu gibi, altında veya üstünde nokta bulunmayan harflerin yâ ile mi, tâ ile mi okunacağını, ya da iki türlü okumanın da câiz olup olmadığını çok iyi biliyorlardı. Onlardan sonraki nesiller de kıraatları bu şekilde hem işiterek, hem okuyarak öğrenip öğrettiler. İşte bu önemli husus gözlerden kaçırılmakta, dikkatler sadece yazıya çekilmektedir. Bu gerçeğe dikkat çeken İbn Teymiyye de, Kur'ân naklinde esas olanın Mushaflar değil, ezber olduğunu; müslümanların, ehl-i kitabın hilâfına, onu ezberleyip okuduklarını; ehl-i kitabın ise kitaplarını ezberlemeyip yüzünden okuduklarını ifade etmektedir[154]. Mevlânâ Şiblî (1914) de aynı hususu şöyle ifade etmiştir: "Bu Kitab, bekâsını kâtiplerin harekelerine borçlu değildir. Çünkü bu Kitab, her asırda yüz binlerce müminin kalbinde ve hâfızasında nakşedilmiştir[155]."

e) Goldziher, tefsir amacıyla eklenen bazı rivâyetleri de kıraatlardan sayar. Bu konuda iki önemli isim üzerinde durarak, Ab-

---

[154] İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 400.

[155] Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet trc*, III,19.

dullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b'ın mushaflarını gündeme getirir ve eserinin birkaç sayfasını bu konuya ayırarak dokuz tane örnek verir[156]

Kendisinin de ifade ettiği gibi, naklettiği rivâyetlerde yer alan bu farklılıklar tefsir / açıklama kabilinden kaydedilmiş, mütevâtir kıraatlar arasında bulunmadıkları için de Kur'ân olarak okunması câiz olmayan ilavelerdir. Bunlar, "müdrec kıraat" denilen, gerçekte kıraat olmayıp tefsir kabîlinden söylenmiş veya yazılmış lâfızlardır. Üstelik bunların güvenilirliği, yani tefsir kabilinden de olsa söylenip söylenmediği de tartışılabilir. Meselâ yazarın naklettiği[157] şu örneği, Abdullah b. Mes'ûd'un ilave etmesi mümkün müdür? Ahzab sûresinin 6. âyetinde şöyle buyurulur: النبي اولى بالمئمنين من انفسهم وازواجه امهاتهم : *"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların anneleridir..."* Nakledildiğine göre İbn Mes'ûd bu âyete وهو اب لهم (o, onların babasıdır) cümlesini ekleyerek,

النبي اولى بالمئمنين من انفسهم (وهو اب لهم) وازواجه امهاتهم şeklinde okumuştur. Yazarın kendisinin de işaret ettiği gibi aynı sûrenin 40. âyetinde *"o, kimsenin babası değildir"* buyuruluyor. Şimdi böyle açık bir âyet varken, İbn Mes'ûd'un bu şekilde açıklama ilave etmesi mümkün müdür?

Yazarın bu tür ilavelerle ilgili bir yorumu da şöyledir: Mâide 89. âyette, yeminini bozan kimseye keffaret farz kılınmıştır: "on fakiri doyurmak yahut onları giydirmek, ya da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır..." Burada tutulacak orucun peş peşe mi, ayrı ayrı günlerde mi tutulacağı konusunda ihtilaf çıkmıştır. Hanefilerin, bu orucun ara verilmeden tutulması gerektiğini, diğer mezheplerin ise farklı günlerde de tutabileceği görüşünde olduğunu ifade eder. Yazar, ilk görüşte olanların, Kur'ân metnine yerleştirilen "ثلاثةِ ايّامٍ (مُتَتَابِعاتٍ) : üç gün (aralıksız)" şeklindeki tefsîrî bir ilave ile meseleyi hallettiklerini iddia eder[158].

---

156 Goldziher, *age*, s. 8-17; trc: 30-42.

157 Goldziher, *age*, s. 12; trc: 35.

158 Goldziher, *age*, s. 16; trc: 39.

Burada yazarın düştüğü bir çelişki hemen göze çarpar: O, bu meseleyi halletmek için (متتابعات) kelimesini, fıkıhçıların ilave ettiğini söylerken, hemen peşinden, bunların Übeyy ve İbn Mes'ûd'a izafe edildiğini bildirir ki doğrusu da budur. Ancak bunun kıraat olmadığı, tefsir kabilinden söylendiği açıktır. Eğer sahih kıraat olsaydı, mütevâtir On Kıraatın arasında bulunurdu. Sahâbe bu tür ilaveleri, ilgili âyet veya kelimenin tefsir ve izahı olarak yazmışlardır. Bu bakımdan bunları Kur'ân'ın okunabileceği bir kıraat olarak değerlendirmemek gerekir.

Yazarın naklettiği diğer yedi örnek de On Kıraat arasında ve Mushaflarda bulunmayan farklılıklardır.

Birçok oryantalistin dört elle sarıldığı ve Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b mushaflarında bulunduğu iddia edilen bu rivâyetlere ne kadar güvenilebilir?

Hz. Osman mushafları elimizdeki mushaflardır; Peki, bazı sahâbîlere isnat edilen bu mushaflar neredeдir? Kim inceleyip bu farklılıkları tespit etmiştir? Hz. Osman zamanında Mushaf istinsah ettirildikten sonra, buna uymayan nüshalar imha edilmemiş midir?[159]. Yok edilmiş bu nüshalardaki farklılıkları kim, nasıl tespit etmiş olabilir? Diyelim ki, bu mushaflar yoktır ama bunlar hakkında bilgi veren rivâyetler mevcuttur. Peki, bu rivâyetler ne dereceye kadar sağlam ve güvenilirdir?

Bilindiği gibi, Farklı mushaflar hakkında bilgi veren eserler genellikle *Kitâbü'l-Mesâhif* ve *İhtilâfü'l-Mesâhif* adıyla telif edilmiştir. Bu türde eser yazan müellifler arasında İbn Âmir (118/736), Kisâî (189/805), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (207/822), Halef b. Hişâm (229/843), İbn Ebî Dâvud (316/928) ve İbn Eşte (360/971) de vardır. Ancak İbn Ebî Dâvud'un eserinin dışında bu eserlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Mushaflarda var olduğu iddia edilen kıraat farklılıkları hakkında İbn Ebî Dâvud es-Sicistânî (316/928)'nin *Kitâbü'l-Mesâhif*'i başlıca kaynak olarak yer almaktadır.

---

159 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 3.

İbn Ebî Dâvud'un eserinde ise, bazılarının doğruluğunda şüphe bulunan, bazı rivâyetlerdeki bilgilerin de birbirine karıştırıldığı anlaşılan, Mushaf ve kıraatlarla ilgili birçok bilgi ve rivâyete yer verilmiştir. Kitabın yazarı olan kişi, ünlü hadis imamı Ebû Dâvûd'un oğludur. Ebû Dâvûd'un, söz konusu oğlu hakkında "yalancıdır" ifadesini kullanması ve kendisini güvenilir bulanlar yanında tenkit edenlerin de bulunması[160], bu eserdeki bazı bilgilerin sıhhati konusunda şüphe uyandırmaktadır. Nitekim bu kitap, bazı art niyetli araştırmacılar için bulunmaz bir malzeme deposu olmuştur. Bu âlim bir tarafa, birçok güvenilir âlimin bile, yazdıkları eserlerde birçok zayıf rivâyete yer verdikleri de unutulmamalıdır.

Şu halde, elimizde sağlam bir Mushaf varken, güvenilirliği tartışma konusu olan bazı bilgilere dayanarak, bir takım sonuçlara varmak yanlış olur.

Meselenin diğer bir boyutu da şudur: **On Kıraat arasında yer alan birçok kıraatın sahâbe zincirinde Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b da bulunmaktadır. Ama On Kıraat arasında, bu iki zâta izafe edilen farklı kıraatlar bulunmamaktadır. Eğer söz konusu bu rivâyetler sahih olsaydı, On Kıraat arasında yer almaz mıydı?** Elbette yer alırdı. Bunlar mevcut olmadığına göre, demek ki bunlar kıraat değildir; onların özel mushaflarında bulunduğu iddia edilen -çünkü gerçekten var mıdır yok mudur onu da bilmiyoruz- tefsir kabilinden yazılmış ve sonradan bazılarınca kıraat olarak değerlendirilmiş bir takım açıklamalardan ibarettir.

f) Goldziher'e göre kıraatta eş anlamlı kelimelerin birbiri yerine kullanılması da ihtilaf türüdür[161]. Yazar bu kısımda altı tane örnek vermektedir. Fakat hiç birisi de Mushaf'ta ve On Kıraat arasında yer almamaktadır. Bu bakımdan bunları değerlendirmeye bile gerek yoktur. Biz sadece bir örneği nakletmekle yetiniyoruz: Rivâyete göre Abdullah b. Mes'ûd اويكون لك بيت من زخرف (İsrâ 17/93) âyetini اويكون لك بيت

---

[160] Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 443. İbn Ebî Dâvûd hk. Bkz: Ali Yardım, "İbn Ebû Dâvûd", *DİA*, XIX, 429.

[161] Bkz: Goldziher, *age*, s. 16; trc: 40.

من ذهب şeklinde okumuştur ki her iki kelime de aynı anlamdadır[162]. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi On Kıraatın birçoğunun senedinde yer alan Abdullah b. Mes'ûd'un, söz konusu bu tür okuyuşlarının mütevâtir kıraatlar arasında yer almaması, bunların kıraat değil, tefsir / açıklama kabilinden söylenmiş sözler olduğunu göstermektedir.

g) Goldziher'in üzerinde durduğu diğer bir husus da, kıraatlar arasında çelişki bulunduğu, birbirine zıt mânâlar ortaya çıktığı iddiasıdır. Bunu ispat etmek için verdiği örneklerin[163] üçü de mütevâtir kıraatlar arasında bulunmamaktadır. Bunlardan ikisi yine İbn Mes'ûd'a izafe edilmekte, birisinin ise kime ait okuyuş olduğu belirtilmemektedir. Bir fikir vermesi bakımından yazarın naklettiği bir örneği kaydetmekle yetinelim: Rivâyete göre Abdullah b. Mes'ûd, Sâffât sûresinin 37/46. بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ âyetini صَفْرَاءَ şeklinde okumuş[164]. Birisinde cennet içeceğinin beyaz ve berrak, bu rivâyete göre ise sarı renkli olduğu ifade edilmiştir ki içeceklerin birkaç türlü olması gayet tabiidir; bunda hiçbir çelişki yoktur. Buna rağmen böyle bir kıraat sahih değildir.

Netice itibariyle yazar, On Kıraat arasında ve Mushaflarımızda bulunmayan, dolayısıyla sahih olmayan bu misâlleri verdikten sonra bunların "çelişki" olduğunu iddia ediyor ki, **sahih kabul edilmemiş kıraatlar üzerine bina ederek ulaştığı böyle bir hükmü ciddiye almak elbette mümkün değildir.** Ancak burada şu kadarını ifade edelim ki, kıraatların ortaya çıkardığı mânâlar arasında, herhangi bir çelişki ve tutarsızlık bulunmamaktadır. Bu husus, *Kıraatların Tefsire Etkisi*[165] isimli geniş bir araştırmamızda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

h) Goldziher'e göre bazı kıraatlar da, tenzih ve tazim amacıyla ortaya çıkmıştır. Ona göre kurrâdan bazıları, metinde yaptıkları basit

---

162 Goldziher, *age*, s. 17; trc: 41.

163 Goldziher, *age*, s. 18-19; trc: 42-44.

164 Goldziher, *age*, s. 18; trc: 42.

165 Marifet yayınları, İstanbul-2001.

değişikliklerle, Allah ve Rasûlünün şanına yakışmayacak, yanlış anlamaya sebep olabilecek yerlerde değiştirme yapmışlardır[166].

Yazar bu bahiste, çoğu zayıf rivâyetlere dayanan ve şâz kıraat değerinde bile olmayan on dört tane örnek vermektedir[167]. Bu örneklerden birisi, "tadilat (!)" yapılamadığının[168] örneği olduğu için, burada her hangi bir kıraat farkı yoktur. Kalan on üç örnekten sekiz tanesi ise On Kıraat arasında da, şâz kıraatlar arasında da bulunmayan örneklerdir. Bu bakımdan tenkide değer bulunmamıştır. Üstelik bunlardan birisinde (Yûsuf 12/81) Kisâî'ye izafe ettiği[169] "sürrika" kıraatı da Kisâî kıraatında yoktur. Taberî İbn Abbas'tan böyle bir kıraatın nakledildiğini kaydetmektedir[170]. Her ne kadar Kurtubî, Nehhâs'tan, Kisâî'nin bu şekilde okuduğu bilgisini nakletmekte ise de[171], gerçekte durum böyle değildir; mütevâtir On Kıraat arasında böyle bir okuyuş nakledilmemiştir[172].

Goldziher'in örnekleri arasında yer alan ve On Kıraat arasında bulunan âyetler ise -kitaptaki sıraya göre- şunlardır:

بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ

"Hayır, sen şaşıyorsun; onlar ise alay ediyorlar" (Sâffât 37/12).

Bu âyetteki عَجِبْتَ lâfzını Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir عَجِبْتُ ; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ise عَجِبْتَ şeklinde okumuşlardır[173]. عَجِبْتَ : Sen şaştın, teaccüb ettin, mânâsına gelir. Muhatap da Peygamberimizdir. "Sen, Allah'ın kudretine hayran kaldın", yahut "müşriklerin inkârlarına ve saçma sapan sözlerine şaşıyorsun" demektir. عَجِبْتُ : Şaştım, teaccüb ettim, anlamındadır. Bu durumda da fâilin (şaşanın) kim olduğu tartışma konusu olmuştur: Bazıları bunun Peygamberimize hitaben: "De ki,

---

166 Goldziher, *age,* s. 20; trc: 45.
167 Bkz: Goldziher, *age,* s. 20-31; trc: 45-58.
168 Goldziher, *age,* s. 21; trc: 46.
169 Goldziher, *age,* s. 29; trc: 56.
170 Taberî, *age,* XIII, 35.
171 Kurtubî, *Tefsir,* IX, 244.
172 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 296.
173 Dânî, *age,* s. 186; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 356.

ben şaştım" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da fâilin, vahyi getiren melek olduğunu ifade etmiştir. Bazıları ise fâilin Allah olduğunu ve bunda da bir sakınca bulunmadığını söylemişlerdir. Çünkü Allah'ın taaccüp etmesi, insanların şaşması gibi değildir; bundan maksat işin büyüklüğünü ve vehâmetini vurgulamaktır. Nitekim وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ : *"Tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurdu (tuzaklarına karşılık verdi, tuzaklarını bozdu)"* (Âlü İmrân 3/54) âyetinde de aynı durum söz konusudur. Buna benzer daha başka âyetler de vardır. Meselâ Nisâ 4/142 ve Enfâl 8/30. âyetleri böyledir[174]. Şu halde bu kıraat esas alınarak mânâ verilirse, insanların teaccübüyle Yüce Allah'ın teaccübünü birbirine karıştırmamak gerekir[175]. Kaldı ki bu tabir (Allah'ın teaccüb etmesi) hadislerde de kullanılmıştır[176]. Bu bakımdan bu tür mecâzî ifadelere müslümanlar ve Arap toplumu yabancı değildir.

Bu örneği ele alan yazar, عَجِبْتُ kıraatındaki Allah'a nisbet edilen "şaşırma" hakkında farklı yorumlar yapıldığını; bazılarının Allah hakkında böyle bir ifadenin uygun olmayacağı düşüncesiyle, harekede basit bir değişiklik yaparak, mütekellim (تُ : ben) zamirini, muhatap (تَ : sen) yaptıklarını; sonuçta sözün akışının, Allah'tan Muhammed'e yönlendirildiğini ve mânânın "Sen hayrette kaldın" şekline dönüştüğünü iddia etmektedir[177].

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

---

[174] "Münâfıklar, Allah'ı (güya) aldatmaya çalışırlar. Oysa Allah onları aldatır (oyunlarını başlarına geçirir)" (Nisâ 4/142). "İnkâr edenler, seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar sana tuzak kurarken, Allah da onlara tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en üstünüdür (Kendisine karşı tuzak kuranların tuzaklarını başlarına geçirir)" (Enfâl 8/30).

[175] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 384; Taberî, *Tefsir*, XXIII, 43; Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 606; Zemahşerî, *Tefsir*, III, 337; Kurtubî, *Tefsir*, XV, 69; Râzî, *Tefsir*, XXVI, 126.

[176] Bkz: Buhârî, *Tefsîr*, Haşr, 6; Müslim, *Eşribe*, 172. Ayrıca bkz: Wensinck, *Concordance*, s. 131.

[177] Goldziher, *age*, s. 21; trc: 47.

"Hani havârîler: 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofra indirebilir mi?' demişlerdi. O da: 'Îmân etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun!' cevabını vermişti" (Mâide 5/112).

Havârîler, Peygamberimizin ashâbı gibi, Hz.Îsâ'ya, o hayatta iken îmân eden kimselerdir.

يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ lâfzını Kisâî تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ ; diğer Kıraat İmamları ise yukarıda yazıldığı şekilde (يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ) okumuşlardır[178]. تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ kıraatına göre mânâ : "Rabbinin gökten bize bir sofra indirmesini isteyebilir misin?" şeklinde olur. Bu kıraata göre, Allah'ın kudreti değil; Hz. Îsâ'nın gücü ve cesâreti konusunda şüphe edilmiş olur. يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ kıraatına göre ise mânâ yukarıda yazıldığı gibidir. Ancak bu şekildeki bir anlam ile havarilerin, Allah'ın kudreti konusunda şüphe ettikleri izlenimi doğabileceğinden, onlar hakkında böyle bir intibâyı önlemek için âyetin: "Gökten bize bir sofra indirmek, Rabbinin hikmet ve iradesine uygun olabilir mi?", yahut "gökten bize bir sofra indirmek talebine Rabbin muvafakat eder mi?" şeklinde anlaşılması gerektiği söylenmiştir[179]. Goldziher ise çoğunluğun kıraatını göz ardı edip, böyle bir isteğin havarilerden gelemeyeceğini söyleyerek bu kelimenin Kisâî'nin okuduğu şekilde tashih edildiği kanaatindedir[180].

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَاْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وهُمْ لَايُظْلَمُونَ

"Bir peygamberin emanete hıyânet etmesi olur şey değildir. Kim emanete hıyânet ederse, kıyâmet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese, asla haksızlığa uğratılmaksızın, kazandığı tam olarak verilir" (Âlü İmrân 3/161).

Bu âyette yer alan *ğull*, ganimet malından gizlice aşırmak, emanete hıyânet etmek gibi mânâlara gelir. Devlet malını kötüye kullanmak da buna dâhildir. Bir peygamberin böyle bir şey yapması asla söz konusu olamaz; çünkü insanların en namuslusu, en doğru olanı Allah

---

178 Dânî, *age* ve yer; İbnü'l-Cezerî, *age* ve yer.

179 Taberî, *age,* VII, 129; Zemahşerî, *age,* I, 654; Râzî, *age,* XII, 129; Beydâvî, *age,* I, 365; Elmalılı, *age,* III,1845.

180 Goldziher, *age,* s. 23; trc: 49-50.

elçileridir. Bunun yanında yöneticilerin de dürüst olması, devlet malına hıyânet etmemesi gerekir. Aksi halde, âyette de ifade edildiği üzere, âhirette bunun hesabı görülecektir.

أَنْ يَغُلَّ lâfzını İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım yukarıda yazıldığı gibi; diğer Kıraat İmamları Nâfi', İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer,Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir ise أَنْ يُغَلَّ şeklinde okumuşlardır[181]. أَنْ يَغُلَّ kıraatına göre mânâ: "Bir peygamberin (ashâbına karşı) emanete hiyânet etmesi olur şey değildir (böyle bir şey düşünülemez)" şeklinde anlaşılır. أَنْ يُغَلَّ şeklindeki okuyuşa göre ise, "bir peygambere hâinlik edilmesi yakışık olmaz" şeklinde anlaşılır ki[182], burada nehiy anlamı vardır; "kimse Peygambere hâinlik etmesin" demektir.

Bu iki kıraat sayesinde, hem hiç bir Peygamberin emanete hıyânet etmeyeceği gerçeği vurgulanmakta, hem de müminlerin Peygambere ihanet etmemeleri buyruğu anlaşılmaktadır. Yazar, yukarıdaki âyetten bir bölüm alıp, bir iki tarihi bilgiye atıfta bulunarak, *"Bir peygamberin emanete hıyânet etmesi olur şey değildir"* anlamı veren "en yağulle" kıraatına işaret etmekte ve şöyle bir iddada bulunmaktadır: "Bu durumda, belki de bilgisiz bazı müslümanların nazarında yakışık almayan bir takım şeyler ortaya çıkacaktı. En azından Peygambere salih olmayan bir amelin isnad edilme ihtimali vardı. Bu kuşkuyu ortadan kaldırmak için birçok kurrâ, fiili mechûl okudu. Bu şekilde, tereddüt giderilmiş, bir Peygamberin lâyık olmadığı bir iftiraya uğrama ihtimali ortadan kalkmıştır"[183].

Goldziher'in üzerinde genişçe durduğu diğer bir örnek de şudur:

حَتّٰى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوٓا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

"Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalana çıkarıldıklarını sandıkları sırada onlara yardımımız geldi de dilediğimiz kimseler

---

181 Dânî, *age* ve yer; İbnü'l-Cezerî, *age* ve yer.

182 İbn Kuteybe, *age*, s. 115; Taberî, *age*, IV, 154; İbn Atıyye, *age*, III, 283; Râzî, *age*, IX, 69; Kurtubî, *age*, IV, 256; Beydâvî, *age*, I, 241.

183 Goldziher, *age*, s. 26; trc: 53.

kurtarıldı. Fakat suçlular topluluğundan azabımız geri çevrilmez" (Yûsuf 12/110).

Bu âyette, Peygamberler, kendilerine gönderildiği insanların îmân etmesinden ümidi kesip, kendilerinin yalana çıkarıldıklarını zannettikleri vakit, onlara ve müminlere Allah'ın yardımının eriştiği; inkârcıların ise azaptan kurtulamadıkları bildirilmektedir.

كُذِبُوا kelimesini Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir كُذِبُوا; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ya'kûb ise كُذِّبُوا şeklinde okumuşlardır[184]. Şeddesiz kıraata göre mânâ, "yalana çıkarıldıklarını, yalancı durumuna düşürüldüklerini, kavimleri tarafından yalancılıkla suçlandıklarını sandılar"demektir. Şeddeli okuyuşa göre ise "yalanlandıklarını, inkâr edildiklerini zannettiler" demek olur. كُذِبُوا kıraatına göre bu zannın, peygamberlere değil, kavimlerine ait olduğu, yani kavimleri, peygamberlerine vaad edilen yardım ve zafer konusunda, onların yalancı durumuna düşürüldüklerini zannettiler, şeklinde anlaşılabileceği gibi, yukarıda kaydedildiği üzere "yalancılıkla suçlanacaklarını sandılar" şeklinde de anlaşılabilir. Şeddeli كُذِّبُوا kıraatında ise, âyette bahsedilen zannın kesin bilgi (yakîn) anlamında olduğu ve mânânın da: "Peygamberler, gönderildikleri halkın îmân etmeyeceklerine, kendilerini yalanladıklarına iyice inandılar" anlamı yanında, zannetme mânâsında olmak üzere: "Peygamberler, kendilerine inanan kimselerin, Allah'ın yardımının gelmesi hususunda, kendilerini yalanlayacaklarını zannettikleri, endişe ettikleri sırada (Allah'ın yardımı geldi)" demek olur[185].

Verilen mânâlardan da anlaşılacağı üzere "zannû" fiilindeki ve ondan sonraki zamirler, peygamberlere râci olabileceği gibi, peygamberlerin kavimlerindeki insanlara da râci olabilir.

Eğer zamirler Peygamberlere götürülürse mânâ şöyle olur: "Peygamberler, Allah tarafından kendilerine vaad edilen yardımın gelmeyeceğini, kendilerine uymayanlara, başlarına azap geleceğine dair

---

184 Dârû, *age*, s. 130; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 296.

185 Ferrâ, *age*, II, 56; Taberî, *age*, XIII, 85; Ebû Zür'a, *age*, s.366-367; Beğavî, *age*, II, 454; Zemahşerî, *age*, II, 347; Râzî, *age*, XVIII, 226; Ateş, *age*, IV, 419-420.

söyledikleri sözün yalana çıkacağını, insanlara karşı yalancı duruma düşeceklerini sandıkları sırada yardımımız onlara geldi"[186].

Eğer zamirler kavimlere götürülürse mânâ şöyle olur: "Peygamberler, kavimlerinin îmânından ümidi kestikleri, kavimleri de peygamberlerin yalanlandığını, yani kendilerinin tehdit edildiği azabın yalan olduğunu sandıkları sırada Allah'ın yardımı geldi"[187].

Hz. Âişe bu âyeti: "Bunlar peygamberlere tâbi olan kimselerdir ki, Allah'a îmân etmiş ve peygamberleri de tasdik etmişlerdi. Fakat üzerlerindeki belâ uzamış ve yardım da gecikmişti. Nihayet peygamberler, kavimlerinden kendilerini yalanlayanların îmâna gelmelerinden ümit kesecekleri hale geldikleri ve peygamberler, kendilerine tâbi olanların da kendilerini yalanlayacaklarını zannettikleri vakit, işte tam bu sırada, Allah'ın yardımı ve zaferi peygamberlere gelmiştir" diyerek açıklamıştır[188].

Görüldüğü gibi burada iki türlü kıraat vardır. Goldziher ise, Mücâhid'e nispet edilen, fakat On Kıraata muhalif olduğu için okunmasına cevaz verilmeyen[189] كَذَبُوا şeklinde üçüncü bir kıraat şeklini nakletmektedir. O, bu kıraatı " كَذَبُوا : Peygamberler kendilerinin yalancı olduklarını sandılar, yani onlardan yalan sadır oldu" şeklinde değerlendirerek, söz konusu bu iki kıraatı, "kezebû" kıraatından kurtulmak için sarf edilen çaba olarak değerlendirmekte ve asıl kıraatın da bu olduğu iddiasında bulunmaktadır[190]. Oysa böyle bir kıraatın gerçekliği kabul edilse bile bu takdirde mânâ "peygamberlerin kavmi, peygamberlerin yalan söylediklerini zannettiler" şeklinde olur[191].

Konuyu çarpıtmaya çalışan yazar kendisine göre bir kurguda bulunarak; peygamberlerin söylediklerinin yalan olduğunu sanmaya başlamalarının, samimi bir müminin kabul edeceği bir iş olmadığını, bu bakımdan söz konusu tereddüdün giderilmesi için bir çözüm yolu

---

186 Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, IV, 419.
187 Ateş, *age* ve yer.
188 Buhârî, *Tefsir*, Sûretü Yûsuf, 6.
189 Bkz: Taberî, *Tefsir*, XIII, 88; Zemahşerî, *Tefsir*, II, 347.
190 Goldziher, *age*, s. 26-27; trc: 53-54.
191 Taberî, *age*, XIII, 82.

bulmak gerektiğini, Hz. Âişe'nin de işe karıştığını, daha sonra metnin tashihi işine girişilerek, "kezebû" yerine "küzibû" veya "küzzibû" kıraatlarının ortaya atıldığını iddia etmekte; bizim sahih olarak görmediğimiz "kezebû" kıraatını okuyanların ise, "zannû" kelimesinin failinin müşrikler olduğunu söylemelerinden yakın-maktadır[192].

Yazarın On Kıraat arasında yer verdiği son örnek ise şudur:

قَالُوا يَا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"(Yusuf'un kardeşleri) dediler ki: Ey babamız! Sana ne oluyor da Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa ki biz onun iyiliğini istemekteyiz. Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de gezsin oynasın. Biz onu mutlaka koruruz" (Yûsuf 12/11-12).

On ikinci âyette yer alan (oynasın anlamındaki) وَيَلْعَبْ kelimesi İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir kıraatlarında (oynayalım anlamında) وَنَلْعَبْ şeklinde okunmuştur[193]. Goldziher'e göre, Yusuf peygambere çocuk yaşta olsa bile oyun oynamak onun şânına yakıştırılamadığından böyle bir kıraat ortaya atılmıştır[194].

Oysa yâ ile kıraatı nûn ile kıraata çevirmeyi gerektirecek bir durum yoktur; çocuk yaştaki Hz. Yûsuf'un, kardeşlerinin yanında kırlarda oynamasının ne sakıncası olabilir ki, yeni bir kıraatı uydurma gereği duyulsun? Şu halde iki kıraat da, her hangi bir maksat gözetilerek ortaya konulmamış; sahâbe kanalıyla Peygamberimizden böyle sâbit olduğu için okunmuş ve korunmuştur.

Bütün bu örnekler, onun tezini doğrulamak yerine, yanlışlığını ortaya koymaktadır. **Eğer müslümanlar, yanlış anlamaya sebep olacak yerlerde değiştirme yapsalardı, bu gibi yerlerde sadece tek kıraatı alır, diğer kıraatları terk ederlerdi.** Oysa, bu misâllerde de olduğu gibi, mânâsı nereye varırsa varsın, ne şekilde te'vil edilirse edilsin, bütün sahih kıraatları titiz bir şekilde muhafaza etmişler, bu işin uzmanları, birini diğerine tercih etmemişlerdir. Dolayısıyla, yanlış

---

192 Goldziher, *age*, s. 27; trc: 54-55.

193 Dânî, *age*, s. 128; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 293.

194 Goldziher, *age*, s. 28-29; trc: 55-56.

anlamayı önleme gayesiyle kıraatlara müdahale asla söz konusu değildir. Esasen bu tür kıraatlarla ilgili bütün rivâyetler ve bunların değerlendirilmesi, büyük tefsirlerde ve kıraat kitaplarında teker teker izah edilmiştir.

i) Yazara göre müstensih hatalarından kaynaklanan kıraatlar da vardır[195]. Bu konuda bir âyet üzerinde durur ki o da Nisâ 4/162'de geçen والمقيمين kelimesidir.

Hz. Osman ve Hz. Âişe'den gelen bazı rivâyetlerde onların bunu "kâtip hatası" olarak değerlendirdikleri bildirilir. Rivâyete göre, Mushaflar yazıldıktan sonra Hz. Osman'a sunulmuş. Hz. Osman bazı hatalar (harfler) görmüş ise de: "Onları oldukları gibi bırakın; Arap onları düzeltecektir (veya "dilleriyle düzelteceklerdir). Eğer kâtip Sakif'ten, yazdıran da Hüzeyl'den olsaydı, bunlar bulunmazdı" demiş[196]. Bu haberi naklettiği bildirilen Yahyâ b. Ya'mer ve Abdullah b. Abbas'ın kölesi olan İkrime, Hz. Osman'ı görmemiştir[197]. Demek ki **bu haber sened yönünden zayıftır.** Bu haber içerik yönünden de doğru olamaz. İstinsah heyetini kuran, kâtipleri seçen Hz. Osman değil midir? Öyleyse kâtiplerden niye şikâyetçi olabilir? Aynı şekilde istinsah işinin baş sorumlusu Hz. Osman olduğuna göre, Mushaf'ta bir hata görünce susması doğru olur mu? Hz. Osman hoş görmüş olsa bile, diğer sahâbîler hoş görür mü?[198]

Konuyla ilgili bir başka rivâyet de şudur: Hz. Âişe'ye, Nisâ 4/162'deki والمقيمين Mâide 5/69'daki والصابؤن Tâhâ 20/63'deki ان هذان lâfızlarında hata olup olmadığı sorulmuş. O da: "Bu kâtiplerin işidir; Kur'ân'ı yazarken hata etmişlerdir" demiş[199]. Bu haberin de gerçek olması mümkün değildir. Bunlar birçok eserde hem senet yönünden zayıf olması hem de muhtevası açısından bütün yönleriyle ve tatmin edici bir şekilde izah edilmiştir[200].

---

195 Goldziher, *age*, s. 31; trc: 58.

196 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 32-33; Dânî, *el-Mukni'*, s. 115.

197 Dânî, *age* ve yer.

198 Bu konuda bkz: Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati, s. 217-219.

199 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, III, 1014; Sicistânî, *age*, s. 33-34; Dânî, *age*, s. 117-118.

200 Bu tür haberler sahih kabul edilse bile, buradaki "lâhn"in, hata anlamında değil "lügat, lehçe, kırâat" mânâsında kullanıldığı; kâtibin kendi lehçesine göre yazdığı,

Şu halde **Hz. Osman ve Hz. Âişe gibi önde gelen bazı kimselerden nakledilen bu tür haberlerin hepsi de asılsızdır. Onların Mushaf'ta hata görüp de susması mümkün değildir.** Yapılacak küçük bir işlemdir; bir harf silinip doğrusu yazılacaktır. Onlar bunu yapmamışlar; zamanla okuyuşta düzeltilir, deyip göz yummuşlar! Böyle iki seçkin kimse bir yana, şu satırları yazan ve okuyan bizim gibi sıradan bir müslüman, böyle bir durumla karşılaşsak, biz böyle bir şey söyler miyiz? Önemli değil, böyle kalıversin, der miyiz? Yoksa o hatayı düzeltme yoluna mı gideriz? Peki, bizim razı olmayacağımız bir duruma, üstelik yetkili makamda bulunan ve bu işin peşinde olan bir insan razı olur mu? Bu bakımdan sened yönünden de zayıf olan bu haber, içeriği bakımından da doğru görünmemektedir.

Kaynaklarda ifade edildiğine göre, Hz. Osman'ın kurduğu istinsah heyeti, Mushafların yazımında son derece titiz davranmış; her kelime, üzerinde "ittifak" edilerek yazılmıştır. Nitekim Zeyd b. Sâbit, **heyetin bazen bir kelimenin yazımında ihtilaf ettiğini ama sonunda tek görüş üzerinde birleştiklerini** ifade ederek[201] bu gerçeğe işaret etmiştir.

Birçok kaynakta kaydedildiği üzere, Hz. Osman'ın kurduğu istinsah heyeti, Mushafların yazımında sadece bir kelime üzerinde ihtilaf etmiştir, o da Bakara 2/248. âyetinde geçen التابوت kelimesidir. Komisyonun çoğunluğu bu kelimenin التابوت şeklinde, Zeyd b. Sâbit ise التابوة şeklinde yazılmasını söylemiş; durum Halife Hz. Osman'a intikal ettirilmiş, o da Kureyş lehçesini gözeterek التابوت şeklinde yazılmasını istemiştir[202]. Bu haberde de görüldüğü üzere Hz. Osman "nasıl isterseniz öyle yazın" dememiş, gerekli hassasiyeti göstermiştir.

dolayısıyla herkesin kendi lehçesine göre okuyarak meselenin halledileceği ifade edilmiş olmaktadır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Dânî, *age*, s. 118-119; Râzî, *Tefsir*, XXII, 75; İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XV, 250-256; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 179 vd; Zerkânî, *Menâhil*, I, 386 vd; Abdülfettâh İsmail Şelebî, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*, s.120; Osman Keskioğlu, "Kur'ân'da Gramer Hatası Yoktur", (*İslâm Mecmuası*, C. 1, sayı: 6), Ahmet Parlakışık'ın derlediği konferans ve makalelerden oluşan *Oryantalizmin Soruları* isimli eser içinde, s.76-77; Abdülfettâh Abdülğınâ el-Kâdî, *age*, s. 171; Davut Aydüz, *Kur'ân'a Dair İncelemeler*, s. 28-58.

201 Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 4.

202 Dânî, *el-Mukni'*, s. 121; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 17; İbn Kesir, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s.11.

istersеniz öyle yazın" dememiş, gerekli hassasiyeti göstermiştir. Ayrıca yine bu haberden, komisyon içinde azınlıkta kalmasına rağmen bir üyenin görüşüne bile değer verildiği ve meselenin halli için Halife'ye müracaat edildiği anlaşılmaktadır.

Biz konumuzu dağıtmamak için, bu kadarıyla yetinerek, Goldziher'in kaydettiği örneğe dönelim:

Yazarın söz konusu ettiği bu kelime (والمقيمين), ilk bakışta, dilbilgisi kurallarına göre والمقيمون şeklinde yazılması gerekirdi; çünkü burada mâtuf olan والمقيمين kelimesi, kendisine atfedilene uymamaktadır[203]. Önce şunu ifade edelim ki, **bu kelime bütün kıraatlarda bu şekilde *yazıldığı gibi* okunmuştur. Eğer yazarın, Kur'ân üzerinde kıraatlar yoluyla bir takım düzeltmeler yapıldığı iddiası doğru olsaydı, müslümanlar burada da gerekli tashihi yapmaz mıydı?** Öte yandan bu kelimenin dilbilgisi açısından da bu şekilde yazılmasının yanlış olmadığı, ilgili kaynaklarda ayrıntılı olarak açıklanmıştır: Arapça'da herhangi bir hususa dikkat çekmek istenirse, o kelimenin irabı değiştirilerek nasb edilir; çünkü nasb, ihtisasa delâlet eder; böylece ilgili husus özellikle vurgulanmış olur. İşte bu nedenle bu kelime والمقيمين şeklinde sâbit olmuştur. Yazarın üzerinde durduğu diğer iki örnek ise[204], Mushaflarda ve mütevâtir kıraatlarda bulunmayan ve tefsir kabilinden söylenmiş iki zayıf rivâyettir.

j) Yazar, bazı bilgileri birbirine karıştırarak, yanlış yorumlayarak ve yine bir takım zayıf rivâyetlere dayanarak mânâ ile kıraatın (el-kırâa bi'l-ma'nâ) câiz görüldüğünü iddia etmektedir[205].

Daha önce metnini ve mealini naklettiğimiz: *"Ey Ömer! Rahmet âyetini azab, azab âyetini de rahmet kılmadıkça, Kur'ân'ın (bu okunuşlarının) hepsi de doğrudur*[206] anlamındaki hadisi Hz. Ömer'in sözü olarak nakleden yazar, bu rivâyeti gerekçe göstererek; kelimelerin mânâsında esaslı bir ihtilaf olmadığı sürece ve sahâbeye dayandırmak kaydıy-

---

203 Goldziher, *age,* s. 32; trc: 59.
204 Goldziher, *age,* s. 32; trc: 59.
205 Goldziher, age, s. 33-34, trc: 61.
206 Ahmed b. Hanbel, *age,* IV, 30.

la, belli bir kıraatı gözetmeden, mânâya uygun kıraatın câiz görüldüğünü iddia etmektedir. Oysa bu hadis; "mânâsını ters yüz etmedikçe, Kur'ân'ı istediğiniz gibi okuyabilirsiniz" anlamına gelmez. Belki de bundan şu anlaşılabilir: Kur'ân *Yedi Harf* üzere indirilmiştir. Böylece Kur'ân kıraatında kolaylık sağlanmıştır. Bu bakımdan öğretilen kıraatlardan birisiyle okumak yeterlidir; çünkü hepsi de şâfîdir, kâfîdir; tartışma konusu yapmamak gerekir. İnsan Kur'ân'ı ezbere okurken, geçici bir yanılma ile عزيزا حكيما yerine سميعا عليما demiş olsa, günaha girmiş olmaz. Çünkü Yüce Allah "azîz ve hakîm" olduğu gibi, aynı zamanda "işiten ve bilen"dir. Ayrıca yine bu hadisten, her zaman böyle okunabileceği anlamı da çıkmaz; çünkü bu geçici bir yanılmaya mahsustur.

Öte yandan, ilgili rivâyetler incelenince, ortaya çıkan kıraat farklılıklarının, Goldziher'in iddia ettiği gibi, sahâbenin ictihadıyla değil, Peygamberimizden öyle öğrenildiği için okunduğu açıkça görülmektedir. Sahâbenin: *"Bunu bana Rasûlüllah okuttu", "Ben bunu Rasûlüllah'tan öğrendim", "Ben Rasûlüllah'ın huzurunda böyle okudum"* şeklindeki ifadeleri varken, mânâ ile kıraata izin verildiğini söylemek doğru olur mu?

Namazda önemli bir yeri olan Fâtiha sûresinde bile böyle bir uygulamanın aşırılık sayılmadığını öne süren müellif, Abdullah b. Mes'ûd'a dayandırılan[207] ve sahih olmayan bir kıraatı[208]; ayrıca yine onun, *Yedi Harf*'i açıklamak ve bu konuda münakaşa etmeyi yasaklamak gayesiyle söylemiş olduğu: "Kurrâ'nın kıraatını dinledim ve onları birbirine yakın buldum. Öğrendiğiniz gibi okuyunuz. İhtilâftan ve münakaşadan sakınınız. Bu, sizden birinizin ("gel" anlamındaki) اقبل - هلم - تعال demesi gibidir"[209], sözünü mânâ ile kıraatın câiz olduğuna delil olarak göstermektedir. Oysa, yukarıdaki ifadeden açıkça anlaşıldığı gibi İbn Mes'ûd, mânâya uygun olmak şartıyla

207 Abdullah b. Mes'ûd'un اهدنا الصراط المستقيم âyetini ارشدنا şeklinde okuduğunun iddia edilmesi ki mânâda bir değişiklik yoktur.

208 Goldziher, age, s. 34, trc: 61.

209 Beyhakî, *age*, II, 384-385; Zerkeşî, *age*, I, 218. İbn Mes'ûd'un benzer bir sözü için bkz: Ahmed b. Hanbel, *age*, I, 405; Heysemî, *age*, VII, 153; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XVIII, 36-37.

anlaşıldığı gibi İbn Mes'ûd, mânâya uygun olmak şartıyla istediğiniz gibi okuyabilirsiniz, dememiş; nakledilen kıraatların birbirine aykırı mânâlar içermediğini, bu bakımdan bunları tartışma konusu yapmamak gerektiğini bildirmiştir.

k) Goldziher, yine âdeti olduğu üzere, sahih olmayan bir rivâyete dayanarak, meşhur kıraatlardan farklı olarak gerçekleşen bazı kıraatların "Rasûl'ün kıraatı" adı altında kabul edildiğini kaydetmektedir[210].

Keşşâf'tan[211] naklettiği bir rivâyette Tevbe sûresinin 129. âyetinin Rasûlüllah, Fâtıma ve Âişe'ye atfedilen bir kıraatta "fâ"nın üstünüyle "enfesiküm: sizin en iyinizden" şeklinde okunduğunu kaydetmektedir. Bu, İbn Muhaysın'a da izafe edilen[212] şâz bir kıraattır. Mütevâtir kıraatlar arasında bulunmadığı için kıraat olarak itibar edilmez. Verilen bu örneği incelersek bunun kıraat değil, tefsir olduğu açıkça görülür. İlgili âyette: *"Size, **kendi içinizden** bir Peygamber gelmiştir"* buyurulmaktadır. Kıraat olarak rivâyet edilen ifadeye göre ise mânâ "sizin **en hayırlınızdan** bir Peygamber gelmiştir" demektir. Gerçek de böyle değil midir? Elbette Peygamberimiz sıradan bir insan değil, en üstün, en şerefli, en hayırlı insandı. Görüldüğü gibi bu rivâyet, bu gerçeğin açıklanmasından ibarettir ve kıraat değildir.

Bu örneği böyle değerlendirdikten sonra, esas meseleyi şöyle açıklığa kavuşturabiliriz: Bazı eserlerde, sayısı çok az olan ve "Peygamberimiz, şu âyeti şöyle okudu" ifadesiyle nakledilen ve fakat On Kıraat arasında yer almayan rivâyetlerin öncelikle sahih olup olmadıklarının araştırılması gerekir. Eğer sahih ise bunları iki şekilde değerlendirmek mümkündür: Bunlar ya nesh edilmiş kıraatlardır; ya da Peygamberimizin tefsir, açıklama mahiyetinde söylediği sözlerdir.

Şu halde bunları "Rasûl'ün kıraatı" olarak değerlendirmek doğru değildir. Eğer bu tâbir doğru kabul edilirse, bunların dışında kalan kıraatlar Hz. Peygamber'in kıraatı değil midir ki, Peygamber kıraatı olarak nakledilmemiştir? sorusu akla gelir. Aslında böyle bir suale de,

---

210 Goldziher, age, s. 35, trc: 62.

211 Bkz: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 223.

212 Dimyâtî, *İthâf*, I, 101.

bunlar Peygamber kıraatı ise, niçin mütevâtir kıraatlar arasına girmemiştir? sorusuyla cevap vermek mümkündür. Bunlar âhâd rivâyetlerdir. Kur'ân-ı Kerim ise âhâd haberle değil tevâtürle sâbit olmuştur. Bu tür haberler sahih olamaz. Eğer sahih olanları varsa bu takdirde bunları, Peygamberimizin kıraatı olarak değil, o âyetle ilgili tefsir kabilinden söylemiş olduğu bir açıklama yahut mensuh kıraat olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bu tür rivâyetler de gerçekten Peygamberimizin kıraatı olmuş olsaydı, mütevâtir On Kıraat arasında yer alırdı. Bu bakımdan bunları, Goldziher'in söylediği tarzda "Rasûl'ün kıraatı" adı altında değerlendirmek yanıltıcı olur.

l) Eserinin ilerleyen kısımlarında *Yedi Harf* hadisine de değinen yazar, söz konusu hadise göre Allah'ın, Kur'ân'ı *Yedi Harf* üzere indirdiğinin bildirildiği, bunların her birinin ilâhî kaynaktan çıkmış olduğunu kabul etmek gerektiği[213] hususuna temas ederek; her ne kadar, Tevrat'ın tek bir vakitte birçok lügatle indirilmiş olduğu teziyle büyük bir benzerlik arz etse de, bunun bir hadis olduğunu; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm (224/838) gibi güvenilir bir bilginin bile bu hadisi şâz bir haber olarak nitelendirdiğini iddia eder[214]; böylece meselenin kaynağı hakkında şüphe uyandırmaya çalışır. Oysa gerçek bunun tam aksidir; çünkü Ebû Ubeyd, *Yedi Harf* hadisinin mütevâtir olduğu kanaatindedir[215]. Onun "şâz'dır, müsned değildir" dediği, *Yedi Harf* i, helâl, haram, emir, nehiy... şeklinde açıklayan rivâyetlerdir[216].

m) Yedi Kıraat'ı, kıraat sayısındaki artışı sınırlandırma çabası olarak değerlendiren yazar[217], böyle bir sınırlandırmanın bazı âlimler tarafından uygun görülmediğini iddia etmektedir[218]. Ona göre daha sonraki asırlarda Yedi veya On Kıraat çerçevesinde kalınmamış, On Kıraat'a ilave edilen dört kıraatla birlikte 14 kıraatı okuyanlar olmuş-

---

213 Goldziher, *age*, s. 37; trc: 64.

214 Goldziher, *age*, s. 38; trc: 65.

215 Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 339; ayrıca bkz: Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 21; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 45.

216 Bkz: Ebû Ubeyd, *Ğarîbü'l-Hadîs*, III, 160; aynı müellif, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s. 246.

217 Goldziher, s. 40; trc: 67.

218 Goldziher, s. 42; trc: 69.

tur[219]. Tekrar ifade etmek gerekirse, gerçekte müslümanlar sadece On Kıraat'ı sahih görmüş, bunun dışında kalanları şâz olarak değerlendirmiş ve bunlarla Kur'ân kıraatına cevaz verilmemiştir. Nitekim yazar da, özgürlükçü kelâmcıların bile aynı tavrı takındığını, hayıflanarak ifade etmiştir[220].

Şâz kıraatların okunması bağlamında sözü İbn Şenebûz (328/939)'a getiren müellif, onun şâz kıraatları okuması sebebiyle yargılanıp hapsedildiğini; Ebû Bekr el-Attâr (354/965)'ın da, mahkemenin ağır baskısı sonucu şâz kıraat okumaktan tevbe ettiğini, buna rağmen ölünceye kadar kendi kıraatıyla okuduğunu kaydetmektedir[221].

Goldziher'in sözünü ettiği İbn Şenebûz, şâz kıraatları okuyup öğretmekle tanınmış bir kimsedir. Onun, bazı şâz kıraatları namazda da okumaya devam etmesi, müslümanlar arasında itirazlara yol açmış; bunun üzerine vezir İbn Mukle (328/940) ve İbn Mücâhid (324/936)'in de aralarında bulunduğu bir heyetin huzurunda sorgulanmıştır. İbn Şenebûz, yaptığı işi savunarak veziri ve İbn Mücâhid'i küçük düşürücü sözler söylemiş, orada bulunanları cehâletle suçlamıştır. Vezirin emriyle kamçılanmaya başlanınca bundan böyle şâz kıraatları okumayacağına dair söz verip tevbe etmiştir. Daha sonra gelen bazı bilginler bu uygulamayı hoş görmezken, bazı bilginler de tasvip ederek, şâz kıraatları okuyanların cezalandırılması gerektiğini söylemişlerdir[222].

Yazarın sözünü ettiği diğer bir isim olan ve İbn Miksem olarak bilinen Ebû Bekr el-Attâr da, icmâa aykırı okuyuşları yüzünden eleştirilmiştir. Ona göre, Mushaf'ın hattına ve bir vecihle de olsa Arapça'ya uygun olan her kıraat, senedi olmasa bile câizdir[223] ki, bunu kabul etmek mümkün değildir. Nitekim, kurrânın karşı çıktığı bu kıraatları okuyup öğretmesi yüzünden tartışmalar çıkmış; durumun Halifeye intikal etmesi üzerine, Irak Şeyhülkurrâsı İbn Mücâhid'in de aralarında bulunduğu kıraat ve fıkıh âlimlerinden oluşan bir heyet önünde

---

219 Goldziher, s. 43; trc: 70.
220 Goldziher, s. 45; trc: 72.
221 Goldziher, s. 46-47; trc: 73-74.
222 Geniş bilgi ve kaynak için bkz: Tayyar Altıkulaç, "İbn Şenebûz", *DİA*, XX, 376-377.
223 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 124.

sorguya çekilip bundan vazgeçmesi ve tevbe etmesi istenmiştir. O da hatasını kabul etmiş görünerek tevbe etmiştir. Ancak İbn Mücâhid'in vefatından sonra farklı kıraatları okumaya ve okutmaya devam etmiştir[224].

Her ne kadar yazar bu tür uygulamaları baskı ve özgürlüğe müdâhele olarak nitelemekte ise de; işi çığırından çıkaranları, fitne sebebi olanları ve yazarın büyük bir zevkle anlattığı gibi[225] meseleyi eğlence konusu yapanları da her halde hoş görmek mümkün değildir.

n) Yazar, eserinin bundan sonraki kısmında, dil-kıraat ilişkisi üzerinde durmakta ve kimi dilcilerin bazı kıraatlarla ilgili görüşlerini naklederek, bunların da tepkiyle karşılandığını kaydetmektedir[226].

Bazı dil bilginlerinin, bazı kıraatları tenkit ettikleri doğrudur. Ancak bunu, onların farklı dil ekollerine mensup olmalarıyla izah etmek daha doğru olur. Onlar, kendi ekollerinin görüşlerinden yana tutum takınmışlardır. Meselâ birisinin uygun bulmadığı bir kıraatı, bir başkası tercih etmiştir[227].

Her grup, hattâ bazı meselelerde her âlim, kendi gramer görüşlerine ve kıyas sistemine destek bulmak ya da bunlara uymayan kıraat şekillerini reddetmek için yoğun çaba içine girmiştir. Basra ve Kûfe ekolleri kıraatlar hakkında farklı tavır sergilemiştir. Bu konuda Basra dil ekolünün daha katı, Kûfe dil ekolünün ise daha esnek davrandığı söylenebilir. Kûfe ekolüne göre kıraatlar, Arapça dilbilgisi kurallarının tespit ve kontrolünde, eski Arap şiir ve nesrinden önce, birinci derecede kaynak ve dayanaktır[228]. Dilbilgisi kurallarının tespiti konusunda Basra ekolü, duydukları şekillerden seçtiklerini; Kûfe ekolü ise duydukları her şekli kıyas ve esas almışlardır. Diğer bir

---

224 Bkz: Tayyar Altıkulaç, "İbn Miksem el-Attâr", *DİA*, XX, 200-201.

225 Bkz: Goldziher, s. 45, dipnot: 1; trc: 72.

226 Goldziher, s. 48-51; trc: 75-78.

227 M. Said Şimşek, "Kırâatların Kaynağı Problemi (Tebliğ)", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 25-26.

228 İsmail Durmuş, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kırâatlar (Tebliğ)", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 448-449.

ifade ile Basriyyûn prensiplere, Kûfiyyûn ise Araplardan işittiklerine daha çok önem vermişlerdir[229].

Şu halde, dili ilgilendiren konular matematik, fizik, kimya vb. bilim dallarının konuları gibi herkesin ittifak ettiği hususlar değildir. Kişinin yetiştiği çevre, sıkça okuduğu ve dinlediği edebî metinler, hayran kaldığı edebî şahsiyetler, dil anlayışı üzerinde etki yapmaktadır. Denilebilir ki dilciler, kendilerini bu bakış açısından kurtaramamışlardır. Bu bakımdan, bir kıraatın, söyleneni bile bilinmeyen bir şiirden alınmış bir beyitle veya belli bir bölgenin Arap dili konusunda oluşturduğu dil kurallarına uymadı diye reddedilmesi mâkul görülemez[230].

Öte yandan dilcilerin bu konuda tutarlı davrandıkları da söylenemez. Meselâ Sîbeveyh, kıraatların uyulması gereken bir sünnet olduğunu, bunlara muhalefet etmemek gerektiğini söylerken[231], Yedi Kıraat arasında sâbit olan bir okuyuşu eleştirebilmektedir[232].

Aynı şekilde Zeccâc, kıraat konusunda nakle itibar edilmesi gerektiğini ifade ederken[233], nakil ile sâbit olmuş bir kıraatı tenkit edebilmektedir[234].

Şu halde, yazarın da İbnü'l-Müneyyir (683/1284)'e atfen[235] kaydettiği gibi[236], Arapça'nın sonradan konulmuş bulunan kurallarına göre kıraatlar tashih edilemez; buna mukabil Kıraatlara göre dil kuralları düzenlenmelidir; çünkü dile hakemlik edecek olan Kur'ân'dır.

ö) Goldziher, eserinin kıraatlara ayırdığı son kısmında, kıraatların "ironik ve alaycı bir yaklaşımla eleştirildiğini" söyleyerek, buna bir örnek olmak üzere el-Maarrî ve onun Risâletü'l-ğufrân'ı üzerinde

---

229 Bkz: Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 118.

230 Şimşek, aynı yer.

231 Sîbeveyh, *Kitâbü Sîbeveyh*, I, 74. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Mehmet Emin Maşalı, *Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri*, s. 288 vd.

232 Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 10.

233 Zeccâc, Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh, I, 51.

234 Zeccâc, *age*, I, 398; ayrıca bkz: Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, s. 500.

235 "Bizim gayemiz, Arap dili kaideleriyle Kur'ân'ı tashih etmek değil; aksine, Kur'ân kıraatıyla Arap dilini tashih etmektir". İbnü'l-Müneyyir, *el-İntisâf* (*Keşşâf* içinde), II, 54.

236 Goldziher, s. 50; trc: 77.

durmaktadır. Özgür düşünceli olarak nitelediği Maarrî'yi uzun uzun övdükten sonra da onun, "şimdiye kadar kıymetinin takdir edilemediğini" ifade ettiği ve bir arkadaşına yazdığı ilmi bir mektup niteliğindeki Risâletü'l-ğufrân'ının muhtevasını tanıtmaktadır.

Bölümün son satırlarında ise, esas vurgulamak istediği hususun itirafı olmak üzere, söz konusu risâlenin son kısmını değerlendirirken: "Bundan maksat, Kur'ân metninin kaydı ve çoğaltılması sırasında yapılan hiç de azımsanmayacak hata ve yazım yanlışlarına yönelik ironik bir eleştiridir"[237] diyerek sözlerini tamamlamaktadır.

Yazarın söz konusu ettiği Ebü'l-Alâ el-Maarrî (449/1057), bir filozof ve şâirdir. Dört yaşında iken çiçek hastalığına yakalanarak gözlerini kaybetmiştir. Dil, Edebiyat, tarih, fıkıh ve felsefe tahsil etmiştir. Annesinin vefatından sonra yalnız münzevî bir hayat sürmüştür. Nesir ve nazım şeklinde, irili ufaklı yetmişten fazla eserinin olduğu ancak pek azının günümüze ulaştığı bildirilmiştir. Bazı yazı ve şiirlerinin tahrif edildiği, hatta kendisi hayatta iken bu tip ilave ve tahriflerin yapıldığı nakledilmiştir. Bu zatın lehinde ve aleyhinde de birçok kitap yazılmıştır. Kimi "küfür" ile itham etmiş, kimi îmân ile ilhad, kimi şüphe ile îmân arasında görmüş, kimi de "dini bütün bir düşünür ve şâir" olarak nitelemiştir. Goldziher'in övgüyle andığı söz konusu *Risâletü'l-ğufrân* ise, çağdaşı Halepli Ebû Mansûr Ali b. Kârih'e yazdığı uzun bir mektuptur. Bu risâlede, İslâm'ı hafife alan ifadeler ve Mazdeizm (Zerdüştlük)'e ait fikirler bulunduğu ifade edilmiştir[238].

*

Oryantalistler, kıraatlar hakkında bir takım yanlış hükümlere varırken dayandıkları rivâyetleri elbette kendileri uydurmuş değildir; onlar, müslümanların eserlerine aldıkları rivâyetleri kullanmaktadır. Ancak işlerine geldiği nakilleri alıp değerlendirdikleri; kaynaklarda bunların her biriyle ilgili olarak verilmiş cevaplara yer vermedikleri de bir gerçektir. Nitekim bunu Goldziher şu sözüyle itiraf eder: **"Bize**

---

[237] Goldziher, s. 54; trc: 80.

[238] Geniş bilgi için bkz: Sahbân Halîfât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", *DİA*, X, 287-291.

düşen, diğerlerinden daha çok, ana geleneğin iyi gözle bakmadığı bu muhalif kıraatlardan söz etmektir" [239].

Oysa bize göre bir oryantaliste düşen görev; müslümanlara yeni bir "kuran" yazıvermek yerine, müslümanların tereddütsüz benimsedikleri Kur'ân'ın bu şekline saygı göstermek; söyleyecek sözü varsa, muhtevası üzerinde görüş bildirmek olmalıdır.

Sonuç olarak; kıraatlarla ilgili bu tür iddialar, bir takım zayıf rivâyetlere dayanılarak ortaya atılmıştır. Üstelik ilgili zayıf rivâyetler hakkında müslüman bilginler tarafından yapılan değerlendirmeler zikredilmemiş, bilgi ve değerlendirmeler tek taraflı olarak kaydedilmiştir. Aynı konularla ilgili sahih ve meşhur rivâyetler çoğu defa göz ardı edilmiştir. Aslında bu gerçek, müellif tarafından da itiraf edilmiştir.

*

Bunca iddia ve münakaşadan sonra, konuyla ilgili bilgilerimizi toparlamak için şunları söyleyebiliriz: Yüce Allah tarafından Hz. Muhammed (sav)'e vahiy yoluyla indirilen Kur'ân, Hz. Peygamber zamanında hem ezberlemek, hem de yazmak sûretiyle tespit edilmiştir. Hz. Ebû Bekr'in halifeliği döneminde, Peygamberimiz zamanında yazılmış bulunan âyetler derlenerek bir kitap halinde toplanıp resmen muhafaza altına alınmış; Hz. Osman döneminde de bu nüshadan başka nüshalar istinsah edilip çoğaltılarak önemli merkezlere gönderilmiştir. Bu nüshalarla birlikte sahâbeden birer Kur'ân öğretmeni de gönderilmiştir. O günden bugüne, hep aynı Kur'ân yazılmış ve okunmuştur.

Şu kadar var ki, yine Peygamberimizin öğretmesi ve gözetimiyle, Kureyş kabilesinin dışındaki müslümanların, kendi lehçelerini zorlamadan Kur'ân okumalarına imkân sağlanmış ve bu farklı okuyuşlar da günümüze kadar korunmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi metin, aynı metindir; fakat metnin telâffuz ve seslendirilmesinde farklılıklar vardır. Bu farklılıklar da keyfî olmayıp Hz. Peygamber'e dayandırılır. Mütevâtir kıraatların tamamı, Kur'ân yazısına uygundur. Bunun dışında bir takım zayıf ve asılsız

---

[239] Goldziher, s. 20; trc: 45.

rivâyetlerin bağlayıcılık yönü yoktur. Müslümanların 15 asırdan beri okudukları bir tek Kur'ân vardır. Dünyanın her yerinde ve her devirde, binlerce hâfız tarafından ezberlenen Kurân, hem yazılı, hem de sözlü nakil yoluyla günümüze kadar gelmiştir.

E) KIRAATLARLA İLGİLİ DİĞER BAZI İDDİALAR

Bu kısımda bize yöneltilen bazı sorularla, yerli ve yabancı bazı yazarların kitap, makale ve tebliğlerinde veya tebliğ müzakerelerinde gördüğümüz, kıraatlarla ilgili diğer bazı iddia ve sorularına cevap verilmeye çalışılmıştır. Bunlar, anlaşılması kolay olması için soru-cevap şeklinde düzenlenmiştir. Alınma ve kırılma olmaması, lüzumsuz polemiklere yol açmaması için de isim zikretmekten kaçınılmış, sadece fikirler üzerinde durulmuştur. Bu kısımda, kitabımızda daha önce geçen bazı pasajların, önemine binaen tekrar yer aldığını da belirtmemiz gerekmektedir.

1- Kur'ân ile kıraatların ilgisi

Soru: Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelâmı olduğuna kesin îmânımız vardır. Kıraatlar, Kur'ân'la özdeş midir? Kur'ân'a inandığımız gibi, kıraatlara da inanmamız gerekir mi? Eğer "evet" diyeceksek, kıraatlar netice itibariyle birer "rivâyet" değil midir? Her rivâyete inanır mıyız? Meselâ İslâmî bazı konularda, aynı hususla ilgili birbirinden farklı rivâyetler vardır. Kıraatlarda da bu durum söz konusu ise, hangisini doğru kabul edeceğiz?

Cevap: Kur'ân'ın gerçek olduğuna elbette îmânımız vardır. Kıraatlar da Kur'ân'dan ayrı bir şey değildir; bir bakıma Kur'ân'ın seslendirilmesidir. Bu haliyle elbette Kur'ân ile özdeştir. Bize "Kur'ân'dan bir bölüm oku" denilince, onu bu kıraatlardan birisiyle okuruz; daha doğrusu bu kıraatlardan birisiyle okumak zorunda kalırız. Öte yandan sahihliği sâbit olmuş bir kıraatı sıradan bir "rivâyet" olarak değerlendiremeyiz. O mertebede göremeyiz. Ümmetin icmaıyla sâbit olmuş On Kıraatın hepsi de doğrudur. Bunlar sıradan birer "rivâyet" değildir. Tevâtürle sâbit olmuş kesin bilgidir. Yani Peygamberimiz zamanından itibaren bu güne kadar, güvenilir topluluklar tarafından, nesilden nesile hem yazı ile, hem sözlü olarak nakledilmiştir. Kıraat kitaplarındaki senedler bizi yanıltmamalıdır. Yani bunlar, nesilden nesile birer ikişer kişi tarafından nakledilen haberler değildir. O sened, sadece ilgili kıraat kitabını yazan zâta

yahut o kıraatı okuyan kişiye ait senettir. Oysa **aynı kıraatlar, aynı dönemde ve her dönemde, daha birçok kişi tarafından okunmuş ve okutulmuştur**; bu bakımdan mütevâtirdir[240]. İşte her bir kıraatı böyle değerlendirmemiz gerekir; hepsi de sahihtir, hepsi de doğrudur. Bu bakımdan İbn Teymiyye, her bir kıraatın bir âyet mesabesinde olduğunu, hepsine de îmân etmek ve mânâsına uymak gerektiğini söylemiştir[241]. İbnü'l-Cezerî de, her kıraatın bir âyet yerinde olduğunu söyleyerek aynı hususa işaret etmiştir[242].

Öte yandan, mütevâtir On Kıraat arasında bulunmayan ve fakat "filan sahâbî şu âyeti şöyle okudu, filan kişi de böyle okudu" türünden rivâyetlerin bağlayıcılığı yoktur. Eğer bu bilgiler sahih olsaydı, On Kıraat arasında yer alırdı. Sened yönünden sahih kabul edilse bile, bunların mensuh kıraat yahut açıklama kabilinden söylenmiş veya yazılmış ifadeler olma ihtimali vardır. Kur'ân tevâtürle sâbit olduğu için, sened durumu ne olursa olsun, bu tür âhâd haberlerin[243] bağlayıcılığı yoktur. Bunlardan, sadece Kur'ân'ı yorumlamada istifade etmek mümkündür.

2- Kıraatların sonradan ortaya çıktığı iddiası

Soru: Huccetü'l-kırâât, tevcîhü'l-kırâât ve ilelü'l-kırâât türünde, kıraatların tevcihinin yapıldığı eserlerin mevcudiyetini; ayrıca Kıraat

240 *"Tevâtür"*: Bir haberi (burada bir kıraatı), yalan üzere ittifak etmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin birbirinden rivâyet etmesidir. Başka bir tanımla; yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda insanın, bir haberi, birbiri ardınca haber vererek nakletmekte birleşmelerine denir. *"Mütevâtir"*: Tevâtür yoluyla nakledilen habere denir. Geniş bilgi için bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 344-349; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 155; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 408.

241 İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 400.

242 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 52.

243 *Âhâd*: "Bir, tek" anlamına gelen *ehad* veya *vâhid* kelimelerinin çoğuludur. Genel olarak mütevâtir derecesine yükselemeyen haberlere denir. Buna göre, bir nesilde bir tek râvî tarafından rivâyet edilen habere *haber-i vâhid* adı verilir. Birkaç nesilde birer râvî tarafından rivâyet edilmiş olan haberlere ise *haber-i âhâd* veya kısaca *âhâd* denilmiştir. Her tabakada birden fazla kişi tarafından rivâyet edilmiş olsa bile mütevâtir derecesine ulaşamayan haberlere de aynı isim verilir. Geniş bilgi için bkz: Talât Koçyiğit, *age*, s. 22 vd; Abdullah Aydınlı, *age*, s. 62; Mücteba Uğur, *age*, s.7 vd.

İmamlarından veya râvîlerinden yahut onların talebelerinden birisinin herhangi bir kıraatı savunmasını, bu kıraatın doğruluğunu, Arapça'ya uygunluğunu isbat etmek için açıklamalar yapmasını nasıl değerlendirmek gerekir? Onların bu tutumu, kıraatların ictihâdî olduğunu, dolayısıyla sonradan ortaya çıktığını göstermez mi?

Cevap: Kıraatların illetlerini açıklayan eserler; yeni bir kıraat icat edip onun sebebini açıklamak için yazılmış eserler olmayıp, mevcut kıraatların niçin o şekilde okunduğunu, mânâya ve dil bilgisi kurallarına uygunluğunu izah etmek ve çıkabilecek tereddütleri ortadan kaldırmak ya da herhangi bir kıraat hakkında bazıları tarafından ileri sürülmüş iddialara cevap vermek için yazılmış eserlerdir.

Öte yandan bazı Kıraat İmamlarının veya kıraat âlimlerinin herhangi bir kıraatı niçin öyle okuduğunu veya okunduğunu izah etmesi, onların o kıraatı kendilerinin ortaya koyduğu anlamına gelmez. Bu tür izahlar, sadece o kıraatın gerçekliğini ortaya koymak için yapılmış açıklamalardır. Bu durumu, o kıraatın o şekilde okunmasının sebebini açıklama ve muhatabını ikna etme gayreti olarak değerlendirmek gerekir. Bize, bir işi niçin böyle yaptığımızı soruyorlar; biz de yaptığımız işin doğruluğunu muhatabımıza anlatmaya çalışıyoruz. Söz gelimi birisi bize niye namaz kıldığımızı soruyor. Biz de "Allah'ın emri böyle!" diyerek kesip atmıyoruz. Ona namazın önemini, faydalarını ve terketmenin zararlarını anlatarak, yaptığımız işin doğruluğunu isbat etmeye çalışıyoruz. Biz namazı savunmakla, namaz bizin icadımız mı oluyor? Elbette hayır. İşte kıraatlarla ilgili savunma mahiyetindeki açıklamaları da böyle değerlendirmek gerekir.

Nitekim bazı Kıraat İmamlarının açıklamaları, kıraatlarının ictihâdî olduğunu değil, nakle dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Meselâ Basra dil mektebinin önde gelen isimlerinden birisi olan dil ve edebiyat âlimi el-Asmaî (216/831), Basra dil mektebinin en önde gelen temsilcisi ve On Kıraat İmamından birisi olan Ebû Amr'ın, nakle itibar ettiği için bazı yerleri kendi nahiv anlayışına aykırı olarak okuduğunu kendisine söylediğini, "eğer

sadece bana kıraat olunanları okumamış olsaydım, şu kelimeyi şöyle, bu kelimeyi böyle... okurdum" dediğini bildirmiştir[244]. Keza aynı zamanda büyük birer dil bilgini olan İmam Hamze ve İmam Kisâî için de, sadece nakle itibar ettiklerini gösteren benzer rivâyetler nakledilmiştir[245]. İmam Hamze: "Nakilsiz hiçbir harf / vecih okumadım" demiştir[246]. Bütün bunların anlamı şudur: Kıraatlar dil bilgisi kurallarına uydurularak veya ictîhâdî olarak değil, nakle dayanılarak okunur.

Eğer **Kıraatlar, dilbilgisi kuralları düşünülerek okunmuş olsaydı, mesele içinden çıkılmaz hale gelirdi.**

Bir örnek olması için sadece Fâtiha sûresi üzerinde tarafımızdan bir tespit yapılmıştır. Bunun için de Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (307/919)'ın *İ'râbü'l-Kur'ân*[247] ile Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî (577/1181)'nin *el-Beyân fî Ğarîbi İ'râbi'l- Kur'ân*[248] isimli eserlerine bakılmıştır. Bu iki eserin Fâtiha ile ilgili bölümlerinde, kıraat ihtilaflarına da yer verilerek, On Kıraatın dışında "şu kelime şu şu sebeplerden dolayı şöyle de okunabilir, şöyle de okunduğu nakledilmiştir" gibi ifadelerle değişik kıraatlardan bahsedilmiştir. Fâtiha sûresinde On Kıraata göre, bizim okuduğumuz Âsım kıraatına ek olarak, 8 farklı kıraat daha vardır. Bizim bu iki eserden çıkardığımız farklılık ise, diğer dokuz kıraata ilave olarak, 23'tür. Yani dil bilgisi kurallarına göre bu sûrenin bazı yerlerini, On Kıraattan farklı olarak 23 (dokuz kıraattaki 8 vecihle birlikte toplam 31) çeşit daha okumak mümkündür[249]. Bu, yukarıdaki rakamın üç katıdır. Bu nispeti bütün Kur'ân'a teşmil edersek, On Kıraata göre söz gelimi yüz vecih varsa, dil bilgisi kurallarındaki farklı vecihler göz önüne alınarak okunması duru-

---

244 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a,* s. 48; Dânî, *Câmiu'l-Beyân,* vr: 9a.

245 İbn Mücâhid, *age,* s. 75; Dânî, *age* ve yer; ayrıca bkz: Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ,* I, 240-241; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 263; Abdülfettâh Abdülğınâ el-Kâdî, *age,* s. 88-89.

246 Sehâvî, *age,* II, 205.

247 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân,* I, 169-176.

248 İbnü'l-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Beyân fî Ğarîbi İ'râbi'l- Kur'ân,* I, 31-42.

249 Bu konuda ayrıca bkz: İbnü'l-Cezerî, *age,* I, 47-49.

munda bunların sayısı üç yüze çıkacak demektir. Böyle bir durum söz konusu olmadığına göre, demek ki kıraatlar ictihâdî değildir.

Bu konunun başında meallerini naklettiğimiz bazı âyetlerde de açıkça ifade edildiği üzere Kur'ân-ı Kerîm Peygamberimize:

a) "Arapça" olarak **vahyedilmiş**:

وانه لتنزيل رب العالمين نزل به الروح الامين على قلبك لتكون من المنذرين بلسان عربي مبين

b) O da bunları **"okuyarak"**:

واذا تتلى عليهم آياتنا بينات ، يتلوا عليكم آياتنا

c) Ve **"hiçbir değişiklik yapmadan"** olduğu gibi:

قل مايكون لى ان ابدله من تلقاءئ نفسى ان اتبع الامايوحى الي

d) "Tebliğ" etmiştir: ياايها الرسول بلغ ماانزل اليك من ربك .

Aynı şekilde birinci bölümde naklettiğimiz bazı rivâyetlerde de görüldüğü üzere, *Yedi Harf*'le ilgili olarak ortaya çıkan kıraat ihtilaflarının Peygamberimize ve vahye dayandığı anlaşılmaktadır. Meselâ, Peygamberimizin, daha önce metin ve meallerini tam olarak kaydettiğimiz hadislerinde: *"Cebrâil bana okuttu"*, *"Kur'ân Yedi Harf üzere indirildi"*, *"Böyle nâzil oldu"* şeklindeki sözleri bunu göstermektedir. Aynı şekilde, daha önce naklettiğimiz üzere, sahâbenin: *"Yâ Rasûlallah, bana bu şekilde okutmadınız mı?"* şeklindeki sorularına, Peygamberimizin *"evet"* diye cevap vermesi; ayrıca *"Bunu bana Rasûlüllah okuttu"*, *"Ben bunu Rasûlüllah'tan öğrendim"*, *"Ben Rasûlüllah'ın huzurunda böyle okudum"* şeklindeki sözleri, bunların Peygamberimizden sâdır olduğunu göstermektedir. Bu ifadeleri başka türlü tevil etmek mümkün değildir. İşte Kıraat İmamlarının naklettiği kıraatlar da bu kıraatlardır.

Senedi zayıf olmakla birlikte mânâsı doğrudur diye değerlendirilen rivâyette, Peygamberimizin *"Beni Rabbim terbiye etti ve en güzel şekilde terbiye etti"* anlamındaki sözünü, ahlâkî açıdan olduğu gibi, çeşitli kabilelerin lehçesini nasıl anlayabildiğine dair kendisine sorulan bir soruya cevap olarak söylediği de nakledilmiştir[250].

---

250 Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I, 14; Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, I, 224-225; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 72.

Kur'ân'ın farklı kıraatlarla nâzil olması gerçeğini anlamsız bulanlara, Kitab-ı Mukaddes'te de benzer bir anlayışın mevcut olduğunu da ifade etmek faydalı olacaktır. Goldziher'in "Tevrat'ın tek bir vakitte birçok lügatle indirilmiş olduğu"[251] ifadesi doğruysa, yahudilikte de benzer bir anlayışın bulunduğu görülmektedir. Keza hıristiyanlıkta da buna benzer bir anlayışı göstermesi bakımından şu pasaj ilginçtir: "Pentikost günü geldiğinde bütün imanlılar bir arada bulunuyordu. Ansızın gökten, güçlü bir yelin esişini andıran bir ses geldi ve bulundukları evi tümüyle doldurdu. Ateşten dillere benzer bir şeylerin dağılıp her birinin üzerine indiğini gördüler. İmanlıların hepsi Kutsal Ruh'la doldular, Ruh'un onları konuşturduğu yabancı dillerde konuşmaya başladılar. O sırada Kudüs'te, dünyanın her ülkesinden gelmiş dindar yahudiler bulunuyordu. Bunlar sesi işittikleri zaman büyük bir kalabalık halinde toplandılar. **Her biri kendi dilinde konuşulduğunu duyunca şaşakaldılar.** Hayret ve şaşkınlık içinde, "Bakın, bu konuşanların hepsi Calileli değil mi?" diye sordular. "Nasıl oluyor da her birimiz kendi ana dilimizi işitiyoruz? Aramızda Partlar, Medler, Elamlılar, var. Mezopotamya'da, Yahudiye ve Kapadokya'da, Pontus ve Asya'da, Frikya ve Pamfilya'da, Mısır ve Libya'nın Kirene'ye yakın bölgelerinde yaşayanlar var. Hem öz yahudi hem de yahudiliğe dönme Romalı konuklar, Giritliler ve Araplar var aramızda. Ama her birimiz Tanrı'nın büyük işlerinin kendi dilimizde konuşulduğunu işitiyoruz". Hepsi hayret ve şaşkınlık içinde birbirlerine, "Bunun anlamı ne?" diye sordular. Başkalarıysa, "Bunlar taze şarabı fazla kaçırmış" diye alay ettiler. Bunun üzerine Onbirlerle birlikte ayağa kalkan Petrus yüksek sesle kalabalığa şöyle seslendi: "Ey yahudiler ve Kudüs'te bulunan herkes, bu durumu size açıklayayım. Sözlerime kulak verin. Bu adamlar, sandığınız gibi sarhoş değiller. Saat daha sabahın dokuzu. Bu gördüğünüz, Yoel peygamber aracılığıyla önceden bildirilen olaydır"[252].

Kur'ân'ın, olduğu gibi tebliği ve kıraatı konusunda Peygamberimiz ve ashâbının gereken hassasiyeti gösterdikleri daha önce kaydet-

---

251 Bkz: *age*, s. 37; trc: s. 65

252 Bkz: İncil, Elçilerin (Resullerin) İşleri, 2: 1-16, İst.-1991, 5. basım, s. 252-253.

tiğimiz rivâyetlerde açıkça görülmektedir. Peygamberimiz, Kur'ân-ı Kerîm de dâhil her hususta, doğru ne ise onu öğretmiştir.

Hz. Peygamber, Berâ b. Âzib'e, yatarken okumak üzere bir dua öğretir. Berâ b. Âzib, öğrendiği duayı kontrol etmesi için Peygamberimize tekrar eder. Fakat bir cümlede geçen وَنَبِيِّكَ kelimesinin yerine وَرَسُولِكَ der. Peygamberimiz hemen düzelterek: وَنَبِيِّكَ demesini buyurur[253].

Onun günlük konuşmalarda bile, şahit olduğu dil hataları karşısında uyarıda bulunduğu nakledilir. Rivâyete göre, bir kimsenin dil yönünden hatalı konuştuğunu işiten Hz. Peygamber, *"kardeşiniz hata etti, onu irşad ediniz"* buyurmuştur[254].

Hz. Ömer, ok atış talimi yapan kimseleri seyrederken, onların hedefe isabet ettiremediklerini görünce "fena atıyorsunuz" der. Bunun üzerine içlerinden birisi, henüz öğrenme aşamasında olduklarını beyan ederek: نحن قوم متعلمون diyecek yerde, نحن قوم متعلمين deyince, konuşmalarındaki hatanın, isabetsiz atışlarından daha kötü olduğunu söylemiştir[255].

Hadislerde ve günlük konuşma dilinde bile böyle bir hassâsiyet gösterilirse, onların Kur'ân-ı Kerîm üzerindeki hassâsiyetleri elbette çok daha fazla olacaktır.

Öte yandan hiçbir Kıraat İmamı, sahihliği sâbit olmuş başka bir kıraatı reddetmez. Onlardan her birisi, kendisinin uzmanlaştığı kıraatı okuyup okutmuş; bir kıraat üzerine yoğunlaşmaları sebebiyle de artık o kıraat, ona izâfe edilir olmuştur. Hiçbir İmam, "Ben şu âyeti şöyle okuyayım; şöyle okursam Arapça'ya daha uygun olur, böyle okursam uygun olmaz" diye herhangi bir kıraatı kendisi ortaya koymuş değildir. Her biri kendi hocasından, o da bir önceki hocadan... öğrendiği kıraatı nakletmiştir. Nitekim İmam Âsım'ın, iki râvîsinden birisi olan Hafs'a: "Sana, Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'nin bana okuttuğu kıraatı okuttum; o da Ali b. Ebî Tâlib'den okumuştur. Ebû

---

253 Buhârî, *Vudû*, 75; Müslim, *Zikr*, 56.
254 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 8'den Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, s. 143.
255 İbn Cinnî, *age* ve yer'den Küçükkalay, *age*, s. 143.

Bekr Şu'be'ye de Zirr b. Hubeyş'in bana okuttuğu kıraatı okuttum; o da bu kıraatı Abdullah b. Mes'ûd'dan okumuştur"[256], şeklindeki sözleri bu gerçeği açıkça ifade etmektedir.

Demek ki kıraatların ictihâdî olduğu iddiaları, meseleye vâkıf olamamaktan kaynaklanmaktadır.

3- Kıraatların ortaya çıkmasında ilk dönem Mushaflarının rolü

Soru: Kıraatların ortaya çıkmasında, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Mushafların harekesiz ve noktasız olarak yazılmasının yahut o zamanki yazının yetersizliğinin rolü yok mudur?

Cevap: Hz. Osman Mushafları, mütevâtir kıraatları ihtiva etmesi için noktasız ve harekesiz olarak yazılmıştır. Yoksa bazılarının zannettiği gibi, bu Mushaflarda noktalama bulunmadığı veyahut yazının tam gelişmediği ve yetersiz olduğu için kıraatlar ortaya çıkmış değildir. Eğer kıraatların muhafazası sebebiyle hareke ve noktadan kaçınılmış olmasaydı, en azından bazı kelimeler için hareke ve nokta veya bunların yerini tutacak bir takım işaretler konulmasını onlar da düşünebilirlerdi. Nitekim, Kur'ân nâzil olmadan önce de Arap yazısında nokta ve harekenin bilindiğine dair eski kaynaklarda rivâyetler vardır. Keza günümüz araştırmacılarından bazıları da bu kanaattedir.

Arap yazısının tarihçesi anlatılırken, daha milâdî V. ve VI. asırlarda bazı harflere ayırt edici noktalar konulduğu nakledilir. Hz. Peygamber'in Muâviye b. Ebî Süfyan'a mektup yazdırırken "yazıya rakş koymasını" buyurduğu; Muâviye'nin de rakş'ı, "her harfin kendine has olan noktasını koymaktır", şeklinde açıkladığı bildirilmiştir. Aynı şekilde, bugüne kadar bulunan en eski papirüsün hicrî 22. yıla yani Hz. Ömer dönemine ait olduğu ve bu papirüste خ ، ذ ز ، ش ، ن harflerinin üzerinde noktaların bulunduğu tespit edilmiştir.

Kâtib Çelebi de nokta ve hareke koymanın, yazının icadı ile eş zamanlı olduğunu; yazının, gerek hareke gerekse resim benzerliği

---

256 İbn Mücâhid, *age*, s. 70; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 254.

bulunan harflerin ayırımını sağlayan işaretlere sahip olmadan kalmasının imkânsız olduğunu belirtmektedir[257].

Bundan başka, bazı kaynaklarda, bazı sahâbî ve tâbiîlerden Kur'ân'a nokta ve hareke konulmasının sakıncalı olduğuna dair rivâyetler vardır. Bu haberler bize böyle bir hususun bilindiğini gösterir; böyle olmasaydı bu konuda olumsuz görüş bildirmenin bir anlamı olur muydu?

"O devirde yazının yetersiz olduğu" iddiası da isabetli değildir. Bilindiği gibi yazı bir araçtır; meramı ifade edebilme imkânını veriyorsa mesele yoktur. İslâmiyet öncesinde bile şiirler yazılıp Kâbe duvarına asılabiliyor idiyse (muallakat-ı seb'a), yazılı andlaşmalar yapılabiliyor, mektuplar yazılabiliyor idiyse, bu yazıya yetersiz demek doğru olmaz.

Ayrıca unutulmamalıdır ki, **Mushaf istinsah edilmeden önce de kıraat farklılıkları mevcuttu.**

Öte yandan Kur'ân, Peygamberimiz zamanından itibaren sadece yazı ile değil, **şifâhî olarak** da nakledilmiştir. Peygamberimiz Kur'ân'ı müslümanlara okuyarak öğretmiştir. Yeni müslüman olan beldelere Kur'ân öğretmek üzere, Kur'ân'ı iyi bilen sahâbîleri göndermiştir. Hz. Osman da Mushafları istinsah ettirdikten sonra, belirli merkezlere birer Mushaf göndermiş, bu Mushaflarla birlikte birer Kur'ân öğretmeni de tayin etmiştir. Bütün bunlar, Kur'ân taliminde yazı ile nakil yanında, şifâhî öğretime verilen önemi de göstermektedir.

Kıraatların Mushaf yazısından kaynaklanamayacağı konusunda, Goldziher'in bu konudaki iddialarını incelerken yeterli örnek ve açıklamalara kaynaklarıyla birlikte ayrıntılı olarak yer verildiği için burada bu kadarıyla yetinilmiştir.

4- Kıraatların şifâhî olarak naklini sağlayan hâfızlar

Soru: Kur'ân ve kıraatların nakli konusunda şifâhî naklin ve ezberin önemli bir rolü olduğunu vurguladınız. Oysa bazı rivâyetlerde, Hz. Peygamber zamanında az sayıda hâfızın

---

[257] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 712; ayrıca bkz: Maşalı, *age*, s. 229.

bulunduğuna dair bilgiler vardır. Bu bilgilerle sizin iddianız çelişmiş olmuyor mu?

Cevap: Peygamberimizden ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen iki rivâyeti yanlış yorumlayıp, o devirdeki hâfızların az sayıda olduğunu iddia etmek doğru değildir.

Konuyla ilgili birinci rivâyette Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Kur'ân'ı dört kişiden alınız: Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz ve Übeyy b. Kâ'b"*[258]. Bu hadisi, Peygamberimiz zamanında hâfız olanlar bunlardı, şeklinde yorumlamak mantıklı bir değerlendirme olur mu? Bize, çevremizdeki Kur'ân uzmanlarının ismini sorsalar, biz de birkaç isim versek; bizim bu cevabımız, Kur'ân uzmanlarının yahut hâfızların sayısı bu kadardır anlamına gelir mi? Elbette gelmez. Nitekim Peygamberimiz, başka bir hadisinde Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân'ı çok iyi bildiğini söyleyip onu taltîfte bulunmuş[259]; diğer bir hadisinde ise, kıraatını dinlediği Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi tebrik ve teşvik etmiştir[260]. Ama yukarıdaki hadiste bu isimler geçmemektedir. Bu da bize, söz konusu hadisin hasr ifade etmeyeceğini göstermektedir.

İşte bu hadiste Rasûlüllah, -söylediği zaman için- bu konuda uzman olan bazı insanlara işaret etmiştir. Bunlar hâfızdır, başka hâfız yoktur dememiştir. Şu halde bu hadisi böyle değerlendirmek gerekir.

İkinci rivâyet de şudur: Enes b. Mâlik'e, Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı kimlerin cem ettiği sorulmuş, o da: "Hepsi de Ensardan olmak üzere dört kişidir: Übeyy b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd" diye cevap vermiştir[261]. Aynı zâttan nakledilen başka bir rivâyette Übeyy b. Kâ'b yerine Ebü'd-Derdâ'nın ismi geçmektedir. Bu rivâyette geçen "cem" kelimesini, yazarak toplamak veya ezberlemek yahut ikisini birden yapmak şeklinde değerlendirmek mümkündür. Her üç halde de hasr ifade etmez; yani bu kişilerden başka Kur'ân'ı cem eden yoktur, anlamına gelmez. Enes b. Mâlik, Peygamberimizin imamlığa geçirdiği Hz. Ebû Bekr'i, yine Peygamberimizin yukarıda isimlerini verdiği Abdullah b. Mes'ûd ve

---

258 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 8; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe,* 116-128.

259 Buhârî, *Ezân,* 54; Müslim, *Mesâcid,* 289-291.

260 Bkz: Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 31; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 236.

261 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 8; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe,* 119-120.

Ebû Huzeyfe'nin âzadlısı Sâlim'i; ayrıca Hz. Osman, Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr ve Ubâde b. es-Sâmit... gibi hâfız oldukları rivâyetlerle sâbit olmuş[262] kimseleri niye saymamıştır? Ayrıca onun, Peygamberimiz zamanında birçok beldelerde ikamet etmekte olan ve sayıları yüz binleri bulan ashab arasındaki hâfız sayısını tespit etmesi mümkün müdür? Demek ki o, kendi bilgisine göre önde gelenlerden bazılarının ismini vermiştir. Bu bakımdan bunu, kesin sayı olarak değerlendirmek yanlıştır.

Esasen Peygamberimiz zamanında hâfız olanların sayısı kesin bir rakamla tespit edilmiş değildir. Zaten, bir devirle ilgili olarak, ihtiyaç duyulmadığı için vaktinde yapılmamış bir tespitin, sonradan yapılacak araştırmalarla ortaya konulması da mümkün değildir.

Fakat bazı olaylar, sahâbe arasında çok sayıda hâfızın bulunduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Meselâ hicrî 4. yılda meydana gelen Bi'ru Meûne vak'asında 70 kadar hâfız sahâbî şehid olmuştur.

Bundan başka, hicrî 12. yılda gerçekleşen Yemâme savaşında da en az 70 hâfızın (bazı rivâyetlerde 500, 700 ve daha fazlasının) şehid düştüğü kaydedilmekte ve hattâ bu son savaşta, yüz bin kişilik düşman ordusuna karşı savaşan, on üç bin müslüman askerin içinden üç bininin "kurrâ" olduğu, savaşın da bunların gayretiyle kazanıldığı bildirilmektedir[263].

Nakledildiğine göre Ebû Mûsâ el-Eş'arî (42/663), bazı öğütlerde bulunmak üzere Basra'nın hâfızlarını çağırtınca, bu davete 300 civarında hâfız iştirak etmiştir[264].

Sahâbeden Ebü'd-Derdâ (32/652) da, sabah namazından sonra talebelerini okutmaya başlardı. Öğrencileri onar kişilik gruplara ayırır, her grubun başına bir öğretici tayin eder; kendisi de zaman zaman mihrapta oturarak, zaman zaman da gruplar arasında dolaşarak, ça-

---

262 Bkz: İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân,* 28-29.

263 Bkz: Kurtubî, *Tefsir,* I, 10; İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân,* s. 9; Askalânî, *Fethu'l-Bârî,* IX, 9; Süyûtî, *el-İtkan,* I, 71; Zerkânî, *Menâhil,* I, 235.

264 Müslim, *Zekât,*119.

lışmaları takip eder, sorulan suallere cevap verirdi. O, öğrencilerinin sayısının bazen 1600 kişiye kadar ulaştığını bildirmiştir[265].

Bu arada Peygamberimizin çok önem verdiği ve sayıları zaman zaman 400'e ulaşan ve yatılı mektep öğrencileri durumunda olan Suffe ashabını da unutmamak lâzımdır. Bunların başlıca meşguliyeti Kur'ân öğrenmek ve öğretmek idi.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Rasûlüllah zamanında ve daha sonra, Kur'ân-ı Kerîm, pek çok sahâbî tarafından ezberlenmiştir ki o devirde bunlara "kurrâ" denilirdi.

Netice itibariyle bütün ashâb, imkân ölçüsünde, kimi tamamını, kimi bir kısmını yazarak ve ezberleyerek, Kur'ân'ı ve onun kıraatlarını korumuşlar, hem okumuş hem okutmuşlar; böylece onun eksiksiz bir şekilde kendilerinden sonraki nesillere intikalini sağlamışlardır.

5- Hadis kitaplarında kıraat farklılıklarına yer verilmemesi

Soru: Hadis kaynaklarında Peygamberimizin söz ve davranışlarıyla ilgili hemen her şey anlatıldığı halde, birkaç tanesi hariç, kıraat farklılıklarına niçin yer verilmemiştir?

Cevap: Hadis kitaplarında Peygamberimizin Kur'ân'ı tane tane okuduğu, medleri gereği kadar uzattığı, âyet sonlarında vakıf yaptığı, tilâvetinin çok güzel ve etkili olduğu, Kur'ân öğretimine çok önem verdiği, görev vereceği kimseleri Kur'ân bilgisine göre değerlendirdiği, Kur'ân'ı güzel okuyanları takdir ve teşvik ettiği bildirilmektedir.

Bunun yanında az sayıda bazı kelimelerin okunuşuyla ilgili rivâyetlere de yer verilmektedir. Bu rivâyetlerde yer alan farklılıklardan bazıları On Kıraat arasında yer alırken, bazıları mevcut değildir. Bunun sebebi bir önceki cevapta açıklanmaya çalışılmıştır. Buradaki asıl konu, kıraat ihtilaflarının tümünün hadis kaynaklarında yer almamasıdır.

[265] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 606-607.

Bilindiği gibi kıraat ve tecvid ilminde bazı kurallar vardır. On Kıraat'tan her birinin belirleyici özellikleri vardır. Meselâ filan kıraatta medler şu kadar uzatılır, diğerinde bu kadar uzatılır, denir. Tenvin veya sâkin nûn'dan sonra şu harf gelirse ihfa, bu harf gelirse idğâm yapılır, şu durumda ğunneli, bu durumda ğunnesiz okunur, denir. Aynı şekilde şu şu kelimelerde imâle yapılır, sekte yapılır, izhâr yapılır, iklâb yapılır, teshîl ile okunur, nakil vardır, ibdâl vardır, denir. Bunlar, pekçok bilim dalında olduğu gibi, sonradan tespit edilmiş, konulmuş kurallardır. Bu kurallar konulduğu için öyle okumak gerektiğinden dolayı değil, mevcut uygulama öyle olduğu için konulmuş prensiplerdir. Bu durumu böylece tespit ettikten sonra, kıraat ihtilaflarının hadis kitaplarında niçin yer almadığı daha kolay anlaşılır. Çünkü o dönemde, kıraat ve tecvid ilimleri kendileri mevcut olduğu halde, kuralları henüz ortaya çıkarılmış değildir; yani kurallar, uygulamalara bakılarak sonradan tespit edilmiştir. Durum böyle olunca, her bir kelimenin Peygamberimiz tarafından nasıl okunduğunu ayrı ayrı ifade etmek gerekecektir ki, bunun mümkün olmadığı açıktır. Kaldı ki kıraat ihtilaflarının çoğu, ancak kelimeler seslendirildiğinde ortaya çıkar. Bunların her birinin yazıyla, tarifle ifadesi de mümkün değildir; şifahî öğretime ve uygulamaya ihtiyaç vardır.

Daha önce üzerinde genişçe durulduğu üzere, Peygamberimizin Kur'ân öğretimine ne kadar önem verdiği malûmdur. Aynı şekilde ashâbın da bu konuda son derece istekli ve hassas olduğu bilinen bir husustur. Peygamberimiz ashâba, ashap da kendilerinden sonra gelen nesle (tâbiûna) Kur'ân'ı öğretmişlerdir. Nesilden nesile bu öğretim devam etmiştir. Her bir kıraat mutlaka birçok ashâbî kanalıyla Peygamberimize dayanmaktadır. Durum böyle olunca, Kur'ân kelimelerinin kıraatlarının ayrıca hadis kitaplarına girmesine gerek kalmamıştır. Çünkü başlangıçtan itibaren nesilden nesile sağlam bir şekilde aktarma (tevâtür) söz konusudur.

Bütün bunlarla birlikte, Ebû Amr ed-Dânî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ında olduğu gibi, hacimli bazı kıraat kitaplarında, hadis kitaplarındaki senedlere benzer bir yöntemle birçok nakle de yer verildiği görülmektedir.

6- Mushaflarda müstensih hatasının bulunduğu iddiası

Soru: Kıraatların çeşitliliğinin sebeplerinden birisi olarak, müstensih hatalarının bulunması gösterilmektedir. Gerçekten Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflarda kâtip hatası olabilir mi? Dolayısıyla bu hatalardan ortaya çıkan okuma farkları bulunabilir mi?

Cevap: Bu konu hakkında Goldziher'in görüşleri incelenirken geniş bilgi verilmiştir. Burada konunun önemli kısımlarını aktarmakla yetinelim: İlgili bahiste de ifade ettiğimiz gibi, Hz. Osman ve Hz. Âişe gibi ashabdan bazılarından nakledilen haberlerin hepsi de asılsızdır. Söz konusu rivâyetlerde ifade edildiğine göre, Hz. Osman ve Hz. Âişe, Mushaflarda birkaç tane yazım hatası görmüşler! Yapılacak küçük bir işlemdir, üç-beş dakikalık bir iştir; bir harf silinip doğrusu yazılacaktır. Onlar bunu yapmamışlar; zamanla okuyuşta düzeltilir, deyip göz yummuşlar! Böyle iki seçkin kimse bir yana, şu satırları yazan ve okuyan bizim gibi sıradan bir müslüman, böyle bir durumla karşılaşsak, biz böyle bir şey söyler miyiz? Önemli değil, böyle kalıversin, der miyiz? Yoksa o hatayı düzeltme yoluna mı gideriz? Peki, bizim razı olmayacağımız bir duruma, üstelik yetkili makamda bulunan ve bu işin peşinde olan bir insan razı olur mu? Bu bakımdan sened yönünden de zayıf olan bu tür haberler, içeriği bakımından da doğru görünmemektedir.

Kaynaklarda ifade edildiğine göre, Hz. Osman'ın kurduğu istinsah heyeti, Mushafların yazımında son derece titiz davranmış; her kelime, üzerinde "ittifak" edilerek yazılmıştır. Nitekim Zeyd b. Sâbit, **heyetin bazen bir kelimenin yazımında ihtilaf ettiğini ama sonunda tek görüş üzerinde birleştiklerini** ifade ederek[266] bu gerçeğe işaret etmiştir.

Birçok kaynakta kaydedildiği üzere, Hz. Osman'ın kurduğu istinsah heyeti, Mushafların yazımında **sadece bir kelime üzerinde ihtilaf etmiştir,** o da Bakara 2/248. âyetinde geçen التابوت kelimesidir. Komisyonun çoğunluğu bu kelimenin التابوت şeklinde, Zeyd b. Sâbit ise التابوة şeklinde yazılmasını söylemiş; durum Halife Hz. Osman'a inti-

266 Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 4.

kal ettirilmiş, o da Kureyş lehçesini gözeterek التابوت şeklinde yazılmasını istemiştir[267]. Bu haberde de görüldüğü üzere Hz. Osman "nasıl isterseniz öyle yazın" dememiş, gerekli hassasiyeti göstermiştir. Ayrıca yine bu haberden, komisyon içinde azınlıkta kalmasına rağmen bir üyenin görüşüne bile değer verildiği ve meselinin halli için Halife'ye müracaat edildiği anlaşılmaktadır.

İşte Mushaflar böyle ciddi bir çalışma ile, **beş yıl süren bir mesai** sonucunda istinsah edilmiştir. Bu bakımdan ilgili nüshalarda kâtip hatası olabileceğini söylemek, doğru değildir.

7- Kıraatların mütevâtir olmasının izahı

Soru: Kıraat kitaplarında, kıraatların senetlerinin de verildiği görülmektedir. Senet söz konusu olunca, bunların tenkidini yapmak, yahut bunlar arasında tercihte bulunmak tabii bir sonuç değil midir? Üstelik bu durum, kıraatların âhâd yoldan geldiğini göstermez mi? Kıraatlar nasıl mütevâtir oluyor? Bir İmama dayanan bir Kıraatın mütevâtir olması nasıl izah edilebilir?

Cevap: Kıraatlar nakle dayanarak sâbit olmuştur. Kıraat kitaplarında ve kıraat tedrisini tamamlayan kimselere verilen icazetnâmelerde, o kıraatı okuyup okutanların isimleri birer birer sayılır ve bu isim zinciri, sahâbe kanalıyla Peygamberimize kadar ulaşır. Bu şekildeki bir nakil, ilk bakışta âhâd haber gibi görünür. Âhâd haber olunca da, bunun tenkidinin veya tercihinin yapılabileceği akla gelir. Oysa durum böyle değildir. Bunu hadislerle karıştırmamak gerekir. Diyelim ki siz bir Kıraatı tamamiyle öğrenip icazet aldınız. Ve size verilen icazetnâmede, okuduğunuz Kıraatın senedi de kaydedilmiştir. Peki, o Kıraatı, yer yüzünde sadece siz mi öğrendiniz? Yahut, sadece sizin icazetnâmenizde isimleri zikredilen kişiler mi biliyordu? Elbette hayır. Sizin gibi her devirde daha binlerce kişi aynı Kıraatı okuyor ve okutuyordu. Dolayısıyla o Kıraat tevâtüren sâbit oldu. Bu durum, sahâbe döneminden itibaren, günümüze kadar böyle devam edegelmiştir. Öyleyse, sadece bir kıraat kitabındaki veya icâzetnâmedeki sened zincirine bakıp yanılgıya düşmemek gerekir.

---

267 Dânî, *el-Mukni'*, s.121; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 17; İbn Kesir, *Fedâilü'l-Kur'ân*, s.11.

Söz gelimi Âsım Kıraatını, İmam Âsım icad etmiş değildir. Bu, onun hocalarından öğrendiği kıraattır. Âsım, kıraatını Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (74/693), Zirr b. Hubeyş (82/701) ve Ebû Amr eş-Şeybânî (96/714) gibi zâtlardan almıştır. Şeybânî, Abdullah b. Mes'ûd'dan; Sülemî ve Zirr ise Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd'dan kıraat almıştır. es-Sülemî ayrıca Übeyy b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'ten de okumuştur. Bunlar da Peygamberimizden öğrenmişlerdir[268].

Yine örneğimizden hareket edersek, şüphesiz bu kıraatı -bu kıraatta yer alan farklılıkları- o devirde sadece ismi anılan sahâbîler değil, daha pek çok sahâbî okuyordu. Aynı şekilde sahâbeden kıraat alan Âsım'ın hocalarından başka, o dönemde daha pek çok insan aynı kıraatları okuyup okutuyordu.

Demek ki Peygamberimiz ve sahâbe döneminden itibaren, bu güne kadar bu kıraat (bu kıraatta yer alan farklılıklar), her devirde kalabalık bir grup tarafından, başka bir gruba aktarılmış ve günümüze kadar böylece gelmiştir. Diğer On Kıraatın durumu da böyledir. Bir Kıraatın, bir İmama nispet edilmesi ise; o İmamın o Kıraatta meşhur olması, onu okuyup okutması, bu alanda ilim adamları ve halk tarafından uzman ve güvenilir kabul edilmesi sebebiyledir.

Bu hususu, bu konuların uzmanı olan İsmail Karaçam hocamız da şöyle izah etmektedir: "Sahih kıraatların tevâtürüne yapılan itirazların menşeini, bu kıraatların Resûl-i Ekrem (sav)'e yalnız kıraat imamları tarîkıyla ve âhâd rivâyetle ulaşması, dolayısıyla da kemmiyet itibariyle tevâtür derecesine bâliğ olmayışı oluşturmaktadır. Zâhirde doğru gibi görünüp yanıltıcı bir durum arz eden bu hususun arkasında, konuyu açıklığa kavuşturan bir gerçek yatmaktadır. Zira her ne kadar bu isnadlar bir grup insana inhisar ediyormuş görüntüsü veriyorsa da, bu isnadı teşkil eden kimselerin arkasında -en azından- bir belde halkı bulunmaktadır. Meselâ, bir İmam Nâfi' ve Ebû Ca'fer kıraatı denildiği zaman ehl-i Medîne; bir İmam Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir kıraatı denilince Kûfe halkı; İbn Kesîr kıraatı anılınca Mekke ehli, İbn Âmir kıraatı denilince Şam diyarı sâ-

[268] Bkz: İsmail Karaçam, Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri, s. 111.

kinleri, Ya'kûb ve Ebû Amr kıraatı denilince de Basra halkı akla gelmektedir. Dolayısıyla bu isimler bir belde halkının kıraatını, Kur'ân'a olan hizmetleri ve liyakatleriyle temsil etmektedir. İşte eğitim ve öğretimde bir kolaylık, pratikte de amaca süratle ulaşmayı temin edeceği için kıraatlar imamlara isnat olunmuştur. Kıraat ve vecihlerinin zabtı ve şeyhlerinin muhafazası ancak bu yol ile mümkün olabilmektedir. Her halde bir belde halkının tevâtür adedine yeterli olduğunu kabul etmeyecek bir ilim adamı tasavvur etmemiz mümkün değildir. Kur'ân kıraatlarının eğitim ve öğretiminin başlangıçtan itibaren, nesilden nesile kesintisiz olarak intikal ettiği gerçeği göz önünde tutulursa, bunda şüpheye bile düşmenin yersizliği kendini gösterir"[269].

Bu konuda Bedreddin Çetiner'in görüşleri de şöyledir: "Bir kıraatin bir imama nispeti ile bir sahabî kanalıyla Hz. Peygamber (sav)'e ulaştırılması, ilmin bir hocaya nispeti kabilinden olup başkaları tarafından bilinmediği, nakledilmediği, okutulmadığı anlamına gelmez. Bir âlim fıkhı filandan, Arapçayı falandan, usûlü falan kişiden okudu diyoruz. Onları başka âlimler ve hocalar bilmiyor anlamına mı alacağız? Lâfzî, kavlî ve kitabî tevâtür ile kitaplarda yaygınlaşması yanında bir de halk arasında yaygınlaşması ve yaygın olarak okunması var. Lâfzı ile ibâdet edilebilmesi özelliğinden dolayı Kur'ân'ı herkes okuyor, her münasebetle okuyor. Bu da bir çeşit tevâtürü beraberinde getirmektedir... Kıraatların imamlara nispeti konusunda işaret edilmesi gereken başka bir nokta da bunun, mevcudu tespit kabilinden olmasıdır. Meselâ, Arap dili nahvi, nahiv imamlarından önce yoktur denilebilir mi?[270]".

Şu halde kıraatlar, başta Yedi Kıraat olmak üzere, diğer üç kıraatın da ilavesiyle On Kıraat olarak ve şifâhî nakil esas olduğu için de, edâlarıyla birlikte mütevâtirdir[271]. Nitekim Kur'ân Kurslarında okuyanlar bilir: Küçük yaşlarda, iki üç yıl süreyle, iyi bir hocanın gözetiminde yetişen öğrenciler; tâlimiyle, tecvîdiyle, tavır ve edâsıyla,

---

[269] İsmail Karaçam, "Kırâatların İntikali (Tebliğ)", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 293-294.

[270] Bedreddin Çetiner, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* içinde müzakereci olarak değerlendirmeleri, s. 336.

[271] Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 319.

âdeta hocasının bir kopyası olurlar. Bu meseleye vâkıf olanlar, bu öğrencileri dinlediklerinde, kimden okuduklarını hemen anlarlar. Başlangıçta, orta durumda olan bir öğrenci, 15 günde, sadece bir Sübhâneke'yi tâlim üzere okuyup başarabilir. Tâlimde, mehâric-i hurûfun yanı sıra, dudak hareketlerine bile önem verilir. İşte bu, şifâhi naklin, sözlü öğretimin sonucudur ve kıraatta tevâtürün ta kendisidir.

Birisi çıkıyor, Kıraat İmamlarının senedlerini alt alta yazıyor ve tevâtür bunun neresinde? diye soruyor. Meselâ İmam Nâfi'in senedinde sahâbeden sadece Übeyy b. Kâ'b'ın bulunduğunu iddia ediyor ve bir tek kişiye bağlanan bu kıraatta tevâtür yoktur diyor. Senedinde üç sahâbînin bulunduğu kıraatlar için de aynı şeyi iddia ediyor[272].

Bu örnek üzerinden hareket edersek: İlk sırada yer alan İmam Nâfi'in senedi -eserimizin dördüncü bölümünde de kaydedildiği üzere- şöyledir: İmam Nâfi', kıraatını, İmam Ebû Ca'fer, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac, Şeybe b. Nisâh, Müslim b. Cündeb, Yezîd b. Rûmân'dan almıştır. Bunlar da Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ayyâş'dan almışlardır. Bunlar da Ömer b. el-Hattâb'dan, Zeyd b. Sâbit'ten ve Übeyy b. Kâ'b'dan almıştır. Bunlar da Hz. Peygamber (sav)'den öğrenmiştir[273].

Görüldüğü gibi Peygamberimizden önceki halkada üç sahâbinin ismi vardır. Bundan önceki halkada yer alan Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ayyâş ve Ebû Hüreyre de göz önüne alınırsa sahâbî sayısı altıya ulaşır.

Meselenin başka bir boyutunu daha görmek için aynı kişinin kıraatından bir örnek verelim: Fâtiha sûresinin dördüncü âyetinde yer alan "mâliki" kelimesini, Nâfi' "meliki" şeklinde okumuştur.

Peki, sadece İmam Nâfi' mi böyle okumuştur? Hayır. Ondan başka İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamze ve Ebû Ca'fer de böyle

---

272 İşin garibi, bu anlayıştaki bazı kimseler, bu ilmin uzmanlarınca sahih görülen rivâyetleri "akıl ve mantık dışı" diye reddedip, uzmanların zayıf olarak niteledikleri ve konuyla ilgili görmedikleri haberlere dört elle sarılmaktadır.

273 İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr*, s. 46; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'*, s. 8; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, I, 112.

okumuştur. Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir ise elif ile "mâliki" şeklinde okumuştur.

Bu isimlere bakıp, böyle dört beş kişiyle de tevâtür olmaz, denilebilir.

Peki, Peygamberimizden itibaren bu On Kıraat İmamının yaşadığı zamana kadar, bu âyet hiç okunmamış, ilk defa bu âyeti bu kişiler mi seslendirmiştir? Elbette hayır. Öyleyse, **Kıraat İmamlarından önce yaşayan yüz binlerce müslüman,** bu âyeti nasıl okumuştur?

İki türlü kıraat da sâbit olduğuna göre, bir kısmı "mâliki", bir kısmı da "meliki" şeklinde okumuştur. İşte tevâtür budur!

On Kıraat'ta nakledilen kıraat çeşitlerinin hepsi de böyledir; daha önceki müslümanlar tarafından okunduğu nakledilen farklılıkların muhafaza edilmesinden ibarettir[274]. Kıraatlarda görülen senedler, meselenin ciddiyetini göstermek, bunların gelişigüzel okuyuşlar olmadığını bildirmek ve en azından birkaç sahâbîye dayandığını ispatlamak için tespit edilmiştir. Şu halde bunlar, sadece senedde yer alan birkaç kişinin böyle okuduğu anlamına gelmemektedir.

8- Kıraatları tenkit eden bazı bilginler

Soru: Taberî gibi önde gelen bazı müfessirler, niçin bazı kıraatları tenkit ediyor, yahut kıraatlardan birini diğerine tercih ediyor? Şâyet kıraatlar tevâtüren sâbit olsaydı, Taberî gibi bir âlim böyle bir hataya düşer miydi?

Cevap: Bazı müfessirlerin kıraatları yukarıda belirtilen şekilde değerlendirdikleri doğrudur. Taberî ve Zemahşerî de bunlar arasındadır. Fakat Fahruddîn Râzî, Kâdî Beydâvî, Ebü's-Suud ve Elmalılı gibi birçok büyük müfessir, kıraatlar konusunda, böyle hataya düşmemiştir.

İnsan herhangi bir konuda, başlangıçta hatalı bir yola girerse, artık sonuna kadar aynı hatayı farkında olmadan devam ettiriyor,

---

274 Bazı İmamların "tercihte bulunduğu" şeklindeki ifadeleri de bu çerçeve içinde değerlendirmek lâzımdır.

elde ettiği bilgileri kendi anlayışı istikametinde kullanıyor. Bu bakımdan bir kimse "kıraatlar ictihâdîdir" ön yargısına sahipse -mânevî sorumluluğu kendisine ait olmak üzere- artık ondan bu konuda ileri geri herşeyi söylemesi beklenebilir; onda, Dânî gibi, İbnü'l-Cezerî gibi kendisini bu ilme adamış insanların hassasiyeti görülmez.

Taberî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler, kendi anlayışlarına uygun olan dil bilgisi kurallarını ve mânâyı gözettikleri için, kıraatlar konusunda bazı olumsuz değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onların kendi otoritelerine güvenerek, bu konuda gereken hassasiyeti gösteremedikleri söylenebilir. Ayrıca onların bu tür beyanları topluca gözden geçirilirse kendi kendileriyle çelişkiye düştükleri de görülür.

Bilindiği gibi Taberî tefsir, tarih, fıkıh ve kıraat başta olmak üzere, birçok alanda eser yazmış büyük bir bilgindir. Hiç evlenmeyen ve kendini ilme adayan bu zâtın, 40 yıl boyunca her gün 40 varak yazmak sûretiyle eserlerini meydana getirdiği nakledilir[275]. Rakamda abartı olsa bile, yoğun bir çalışma içinde olduğu hacimli eserlerinden anlaşılan müellifin, kitaplarında bazı hataların bulunması da gayet tabiidir.

Taberî'nin Tefsirinde kıraatlarla ilgili de birçok bilgi ve nakil mevcuttur[276]. Ancak bunlardan bazılarında bilgi eksikliği ve değerlendirme hataları bulunmaktadır. Bilhassa onun Kıraatlar arasında yaptığı tercih ve değerlendirmelerinde yanıldığı görülmektedir. Onun bu tür hatalarını; ilgili kıraatın kendisine ulaşmadığını, yahut o kıraatın sıhhatından haberi olmadığını; şâyet bilseydi bu tür hatalara düşmeyeceğini ifade ederek te'vil etmek mümkündür.

Taberî'nin bu konuda, kendi kendisiyle çelişkiye düştüğü görülmektedir. Meselâ o, *Yedi Harf*'ten herhangi birisini inkâr etmenin

---

275 Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, II, 711.

276 Taberî'nin kıraatlar konusundaki değerlendirmeleri hakkında bkz: Halis Albayrak, "Taberî ve Kırâat (Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân Çerçevesinde (Tebliğ)" *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 355 vd. Taberî ile ilgili bu kısım hazırlanırken bu tebliğden de istifade edilmiştir.

küfür olduğunu söylemektedir[277]. Fakat *Yedi Harf* ruhsatıyla gerçekleşen kıraatları da tenkit ve tercih etmekten geri durmamaktadır. Ayrıca, tefsirinin bazı yerlerinde kıraatları değerlendirirken, "okuyucu bunlardan hangi kıraatı okursa okusun doğrudur[278]", şeklindeki sözleri de, onun, kıraatları eleştiren genel tutumuyla tenakuz teşkil etmektedir.

Onun, Tefsirinin birçok yerinde kıraatlar arasında "şu kıraatla okumak evlâdır, bu kıraat daha doğrudur" gibi ifadelerle tercihler yaptığı[279] görülür. Hattâ bazen çoğunluğu değil, daha az sayıda temsil edilenleri tercih eder[280]. Ayrıca az miktarda da olsa, bazı sahih kıraatları câiz görmediği de olur[281]. Bu durum birçok kimseyi, kıraatlar hakkında yanlış kanaate sevketmiş, "sen Taberî'den daha mı iyi bileceksin?" noktasına götürmüştür. Oysa Taberî'nin de yanılabileceği, bilhassa kıraat noktasında gerekli hassasiyeti göstermediği değerlendirmesi yapılabilmelidir.

Nitekim onun Tefsirinde, bazı kıraatlar konusunda yanıldığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili bazı örnekler:

Bakara 2/140. âyette iki sahih kıraat vardır. Birinci kıraat: اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ şeklinde "tâ" ile olup İbn Âmir, Hafs, Hamze, Kisâî, Ruveys ve Halefü'l-Âşir tarafından okunmuştur[282]. İkinci kıraat ise اَمْ يَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ şeklinde "yâ" iledir ve Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ravh tarafından okunmuştur[283]. Taberî bu âyetin iki türlü okunduğunu söyler ve şöyle der: "Bize göre doğru olan tâ ile okuyuştur. Yâ ile kıraat, kurrâ'nın kıraatı dışında ve şâz olduğu için

---

277 Bkz: Taberî, *Tefsir*, I, 22.

278 Msl. bkz: Taberî, *age*, VIII,12; XIII, 10; XIV, 7; XXV, 50, 58; XXVI, 207.

279 Msl. bkz: Taberî, *age*, I, 534-535; II, 497, 578; III, 230; V, 228; VII, 43; XII, 158, 181; XIII, 175, 246; XV, 160, 251; XVI, 184; XIX, 97; XXII, 3; XXX, 81.

280 Bkz: Taberî, *age*, VIII,13; XII, 28; XIV, 76.

281 Msl. bkz: Taberî, *age*, IV, 228; VII, 311; VIII, 43-44; XV, 145.

282 Dânî, *age*, s. 77; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 223.

283 Aynı yerler.

câiz değildir"[284]. Görüldüğü gibi Taberî, 6 kıraatta bulunan "yâ" ile okuyuşu şâz olarak değerlendirmiştir.

Nisâ 4/3. âyetinde bulunan فَإِنْ خِفْتُمْ اَلاَّتَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً lâfzındaki فَوَاحِدَةً kelimesini Ebû Ca'fer فَوَاحِدَةٌ şeklinde okumuştur[285]. Taberî buna temas etmemekte, fakat bu şekilde bir kıraat bulunsaydı câiz olurdu, demektedir[286].

Mâide 5/119. âyette geçen قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ cümlesindeki يَوْمُ kelimesini İmam Nâfi' fetha ile, diğerleri ise zamme ile okumuştur[287]. Taberî'ye göre ise bir kısım Hicaz ve Medîne kurrâsı fethalı; bir kısım Medîne ve Hicaz kurrâsı ile Iraklı kârilerin tümü zammeli okumuştur[288]. Taberî, sadece Nâfi'ye ait kıraatı, birçok kişiye nisbet ederek hataya düşmüştür.

En'âm 6/23 ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ âyetindeki فِتْنَتُهُمْ kelimesinde bulunan tâ'yı İbn Kesîr, İbn Âmir ve Hafs ötre ile; diğerleri fethalı olarak okumuştur[289]. Taberî, ötreli kıraattan bahsetmemektedir[290].

Meryem 19/19. âyetindeki لِاَهَبَ لَكِ غُلاَمًا ifadesini Verş, Ebû Amr, ve Ya'kûb لِيَهَبَ لَكِ şeklinde okumuşlardır; ayrıca Kâlûn'dan da iki türlü okuyuş rivâyet edilmiştir[291]. Taberî, sadece Ebû Amr'ın bu şekilde okuduğunu kaydederek diğerlerini zikretmez[292].

Enbiyâ 21/45. âyetinde bulunan وَلاَيَسْمَعُ الصُّمُّ ibaresini İbn Âmir وَلاَتُسْمِعُ الصُّمَّ şeklinde okumuştur[293]. Taberî İbn Âmir'in bu

---

284 Taberî, *age*, I, 573.
285 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 247.
286 Taberî, *age*, IV, 238; Albayrak, aynı tebliğ, s. 361.
287 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 256.
288 Taberî, *age*, VII, 140; Albayrak, aynı tebliğ, s. 369-370.
289 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 257.
290 Taberî, *age*, VII, 166; Albayrak, aynı tebliğ, s. 361.
291 Dânî, *age*, s. 148; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 317.
292 Taberî, *age*, XVI, 61.
293 Dânî, *age*, s. 155; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 323-324.

okuyuşundan bahsetmemekte; Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den bu şekilde bir kıraatın rivâyet edildiğini kaydetmektedir[294].

Enbiyâ 21/112 قَالَ رَبِّ احْكُمْ lâfzını Hafs bu şekilde; Ebû Ca'fer hariç diğerleri ise قُلْ رَبِّ احْكُمْ şeklinde; Ebû Ca'fer ise قُلْ رَبُّ احْكُمْ tarzında okumuştur[295]. Taberî Hafs'ın okuyuşundan bahsetmemekte; Ebû Ca'fer'in okuyuşunu ise şâz olarak değerlendirmektedir[296].

Şuarâ 26/137 اِنْ هَذَا اِلاَّ خُلُقُ الْاَوَّلِينَ âyetini İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb خَلْقُ şeklinde okumuşlardır[297]. Taberî bu imamlardan sadece Ebû Amr ile Ebû Ca'fer'in isimlerini kaydederek diğer üçünü zikretmemektedir[298].

Rûm 30/41 âyetinde geçen لِيُذِيقَهُمْ kelimesini Kunbül ve Ravh "nûn" ile لِنُذِيقَهُمْ şeklinde okumuşlardır[299]. Taberî bunlardan bahsetmemekte sadece Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den böyle bir okuyuşun rivâyet edildiğini kaydetmektedir[300].

Ahzâb 33/20 يَسْئَلُونَ عَنْ اَنْبَائِكُمْ lâfzını Ruveys يَسَّاءَلُونَ şeklinde okumuştur[301]. Taberî ise bu kıraatı Âsım'a izafe etmektedir[302].

Ahzâb 33/30 يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ âyetini İbn Kesîr ve İbn Âmir نُضَعِّفْ لَهَا الْعَذَابَ ; Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise يُضَعَّفْ لَهَا الْعَذَابُ şeklinde okumuşlardır[303]. Taberî, çoğunluğun يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ şeklinde; sadece Ebû Amr'ın يُضَعَّفْ şeklinde okuduğunu zikretmektedir[304]. Görüldüğü gibi burada da hatalı ve eksik bilgi verilmiştir.

---

294 Taberî, *age*, XVII, 32.
295 Dânî, *age*, s. 156; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 325.
296 Taberî, *age*, XVII, 108.
297 Dânî, *age*, s. 166; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 335.
298 Taberî, *age*, XIX, 97.
299 Dânî, *age*, s. 175; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 345; Paluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s.108.
300 Taberî, *age*, XXI, 50.
301 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 348; Paluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 111.
302 Taberî, *age*, XXI, 143.
303 Dânî, *age*, s. 179; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 348.
304 Taberî, *age*, XXI, 159.

Necm 53/11 مَاكَذَبَ الْفُؤَادُ âyetini Hişâm ve Ebû Ca'fer şeddeli olarak مَاكَذَّبَ şeklinde okumuştur[305]. Taberî bu şeddeli okuyuşu Âsım, Ebû Ca'fer ve Hasan Basrî'ye izafe etmiştir[306].

Nebe' 78/23 لاَبِثِينَ فِيهَا اَحْقَابًا âyetini sadece Hamze ve Ravh لَبِثِينَ şeklinde okumuştur[307]. Taberî yine burada hatalı bir bilgi vererek, son Kıraatı Kûfe kurrâsının çoğunluğuna izafe etmektedir[308].

Fecr 89/16. âyetindeki فَقَدَرَ lâfzını İbn Âmir ve Ebû Ca'fer şeddeli olarak فَقَدَّرَ şeklinde okumuşlardır[309]. Taberî bu kıraatı Ebû Ca'fer ile birlikte Ebû Amr'a da izafe ederek hatalı bir nakilde bulunmuştur[310].

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bizim bunları kaydetmemizin sebebi, büyük âlim Taberî'nin hata ve kusurlarını ortaya koymak değil; ona güvenerek veya onu delil göstererek kıraatlar konusunda yanlış değerlendirmelerde bulunanları uyarmaktır.

Demek ki bunun gibi bazı yerlerde bilgi eksikliğinden kaynaklanan yanlış değerlendirmeler söz konusu olmaktadır. Eğer her iki kıraatın da sahih olduğunu bilseydi, Taberî belki de bu tür hatalara düşmeyecekti[311]. Her bilim dalı uzmanlığının ayrı olması gibi, Kıraat bilim dalıyla Tefsir bilim dalının da ayrı ayrı uzmanlık konusu olduğu unutulmamalıdır. Her ne kadar Taberî'nin Kıraat alanında eser yazdığı naklediliyorsa da, sadece bu konuda derinleşmiş asıl Kıraat uzmanlarının görüşlerine itibar etmek gerekir. Nakle dayanan bir bilim olan Kıraat ilmi uzmanlarının, nakle dayanarak kabul ettiği

---

305 Dânî, *age*, s. 204; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 379.
306 Taberî, *age*, XXVII, 49.
307 Dânî, *age*, s. 219; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 397.
308 Taberî, *age*, XXX, 9.
309 İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 400; Paluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 144.
310 Taberî, *age*, XXX, 182.
311 Yedi Kıraat'ta temel eserlerden birisinin müellifi olarak kabul edilen İbn Mücâhid'in vefatının hicrî 324, On Kıraata dair ilk eser yazanlardan birisi olan İbn Mihrân'ın vefatının 381, Taberî'nin vefatının ise hicrî 311 olduğunu da göz önüne almak gerekir.

bir hususa, herhangi bir naklî delil bulunmadan karşı çıkmak gerçekçi olarak değerlendirilemez.

Zemahşerî de Tefsirinde Kıraatlara büyük ölçüde yer vermiş; fakat o da, Taberî gibi bir takım hatalı değerlendirmelerde bulunmuş; bazen de kendi kendisiyle çelişkiye düşmüştür.

Meselâ Zemahşerî, daha önce söz konusu ettiğimiz Nisâ 4/162'de geçen والمقيمين kelimesinde gramer hatası olduğuna ilişkin iddiaları şiddetle reddeder ve Mushafta imlâ hatası olduğuna dair zanlara iltifat edilemeyeceğini, bu gibi şeylere, Arapça'nın lehçelerini ve dil bilgisiyle ilgili değişik görüşleri bilmeyen, söz sanatında ihtisastan nasibini almamış kimselerin itibar edebileceğini... söyler[312]. Bunu söyleyen Zemahşerî, Tefsirinde birçok kıraatı tenkit etmekten ve işine geldiği yerde şâz kıraatları da tercih etmekten geri durmaz.

Meselâ هُنَالِكَ الْوَلاَيَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ (Kehf/44) âyetini tefsir ederken, mütevâtir kıraatlar arasında bulunmayan هُنَالِكَ الْوَلاَيَةُ لِلّٰهِ الْحَقُّ kıraatını naklederek, bu kıraatı "güzel ve fasih" diye över[313].

Kezâ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (Nisâ 4/164) âyeti ile ilgili olarak, kendi mezhebî anlayışını desteklemesi için, وَكَلَّمَ اللّٰهَ مُوسَى تَكْلِيمًا şeklinde sahih olmayan bir kıraatı nakleder[314].

Zemahşerî, bazı kıraatları doğru bulmaz, güzel görmez veya zayıf olarak değerlendirir[315]. Bazen eleştirinin ölçüsünü de kaçırır[316].

Onun Taberî gibi, eleştirilerinin dışında yanıldığı da olmuştur: Meselâ Enfâl 8/59 âyetindeki وَلاَيَحْسَبَنَّ kelimesini sadece İmam Hamze'nin yâ ile okuduğunu kaydeder[317]. Oysa bu kıraat İbn Âmir, Hafs, Hamze ve Ebû Ca'fer tarafından okunmuştur[318].

---

312 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* I, 582.
313 Zemahşerî, *age,* II, 486.
314 Zemahşerî, *age,* ve yer.
315 Örnek olarak bkz: Zemahşerî, *age,* I, 378, 407, 493; II, 374.
316 Bkz: Aynı eser, II, 54.
317 Aynı eser, II, 165.
318 Dânî, *age,* s. 117; İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 277.

Aynı şekilde Meryem 19/34 قَوْلَ الْحَقِّ lâfzını İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb bu şekilde lâm'ı fethalı olarak, diğerleri ise zammeli olarak okumuşlardır[319]. Zemahşerî İmam Ya'kûb'dan bahsetmemekte, Âsım ve İbn Âmir nasb ile, Hasan ise zamme ile okumuştur, diyerek eksik bilgi vermektedir[320]. Genelde o, kıraat farklılıklarını çoğunlukla isim zikretmeden "kurie / şöyle de okundu" lâfzıyla zikrederek hataya düşmekten korunmuştur.

Zemahşerî'nin kıraatlarla ilgili ölçüsüz değerlendirmelerine, bazı tefsirlerde ve kıraat kitaplarında; ayrıca aynı tefsir içinde yer alan ve İbnü'l-Müneyyir olarak tanınan Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (683/1284)'in, *el-İntisâf fimâ Tedammenehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl* isimli eserinde gereken cevaplar verildiği için biz bu kadarı ile yetiniyoruz[321].

Bizce bir müfessirin yapması gereken şey, kendisine verilen kıraat malzemesini, yorumlama açısından kullanmasıdır. Bir müfessirin, hadis uzmanlarınca sahihliği kabul edilmiş bir hadisi zayıf görmesi durumunda, onun bu görüşüne ne kadar itibar edilirse, kıraat konusundaki cumhûra muhalif görüşlerini de böyle değerlendirmek daha uygun olur.

Öte yandan İbn Kuteybe gibi bazı bilginlerin Hamze kıraatında zorlayıcı olarak gördüğü bazı uygulamaları eleştirmiş olmasını[322], bu kıraatın sıhhatine yönelik bir tenkit olarak değerlendirmemek gerekir. Hamze kıraatını okuyanlardan bazılarının, med ve imâleler ile, hemze'den önce gelen sâkin harfte yapılan sekte konusunda aşırılığa kaçmaları sebebiyle bu Kıraatı tenkit edenler olmuşsa da, aslında bunu, Kıraatın kendisinden değil, uygulamadaki yanlışlıktan kaynaklanan bir husus olarak görmek gerekir. Nitekim İmam Hamze de, şahit olduğu bu tür uygulamaları hoş görmemiş, talebelerini bundan men

---

319 Dânî, *age*, s. 149; İbnü'l-Cezerî, *age*, II, 318.

320 Bkz: Zemahşerî, *age*, II, 509.

321 Zemahşerî'nin kıraatlar konusundaki görüşlerini Nihat Temel *"Keşşâf Tefsirinde Kırâat Tahlilleri"* isimli basılmamış bir araştırmasında incelemiştir (İstanbul-2001).

322 Bkz: İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 59 vd.

etmiştir[323]. Bu bakımdan, bazılarının hatalı uygulamalarına bakıp herhangi bir kıraatı tenkit etmek doğru değildir.

Aynı şekilde bazı kıraat bilginleri tarafından İbn Âmir Kıraatına yönelik tenkitler de görmek mümkündür[324]. Meselâ İbn Hâleveyh'in *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân* adlı eserinde (s. 29-30, 47, 50, 164), İbn Âmir'den nakledilen bazı vecihleri şâz olarak değerlendirdiği bildirilir[325]: Âlü İmrân sûresinin 169. âyetini İbn Âmir'in râvîsi Hişâm'ın مَاقُتِّلُوا ; A'râf sûresinin 3. âyetini, İbn Âmir'in يَتَذَكَّرُون ; aynı sûrenin 111. âyetini râvîsi İbn Zekvân'ın أَرْجِئْهِ ; Müzzemmil sûresinin 20. âyetini, râvîsi Hişâm'ın ثُلْثِي şeklinde okuması, bunlar arasındadır. Oysa aynı müellif, Yedi Kıraat'ın tevcihini, bir bakıma savunmasını yaptığı *İ'râbü'l-Kırââti's-Seb'i ve İlelühâ* ismiyle neşredilen eserinde, bunları şâz olarak değerlendirmek şöyle dursun, aksine savunmasını yapmıştır[326]. Demek ki, kıraat alanında eser yazmış bazı bilginler bile bazı konularda hata yapabilmektedir.

Şu halde On Kıraat bünyesinde yaşayan kıraatları tenkit etmek, hattâ birisini diğerine tercih etmek doğru değildir. Nitekim Ebû Ca'fer en-Nehhâs, iki kıraat sahih olduğunda, bunlardan birisi için "daha iyidir" denilmemesi gerektiğini, çünkü her ikisinin de Peygamber (sav)'den alındığını, böyle söyleyenin günahkâr olacağını; ashabın ileri gelenlerinin de böyle bir tercihe karşı çıktıklarını söylemektedir[327].

Ebû Şâme el-Makdisî de: "Müellifler مَالِكِ ve مَلِكِ kıraatı arasında tercihte ileri gittiler. Hattâ bazıları, diğer kıraatı reddedecek dereceye vardılar. Oysa iki kıraatın sâbit olduğu belli olduktan sonra, birinin reddedilmesi doğru değildir" demiştir[328].

323 İbn Mücâhid, *age*, s. 77.

324 Oysa, İbnü'l-Cezerî'nin de ifade ettiği gibi, İbn Âmir kırâatının her vechinin sahih bir isnadı vardır ve kırâatında nakle aykırı bir unsur yoktur. Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 425.

325 Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *DİA*, XIX, 309.

326 Bkz: İbn Hâleveyh, İ'râbü'l- Kırââti's-Seb'i ve İlelühâ, I, 122, 176, 198; II, 407.

327 Bkz: Süyûtî, *age*, I, 83.

328 Bkz: Süyûtî, *age* ve yer.

Bu konuda Ahmed b. Muhammed b. el-Müneyyir el-İskenderî, Cârullah ez-Zemahşerî'nin tefsirinde, bazı kıraatları eleştirmesine[329] karşı çıkmış ve: "Bizim gayemiz, Arap dili kaideleriyle Kur'ân'ı tashih etmek değil; aksine, Kur'ân kıraatıyla Arap dilini tashih etmektir"[330], diyerek, gayet mâkul bir cevap vermiştir.

İbn Teymiyye de; kıraatların hepsinin hak olduğunu, bunlardan her bir kıraatın, diğeriyle birlikte kendisine inanılması ve muhtevasına uyulması gerektiğini, çeliştiği zannıyla birini diğerinden dolayı terk etme sebebi saymanın câiz olmadığını bildirmektedir. Yine o, Kıraat-ı Aşera'yı hiçbir âlimin inkâr etmediğini, ancak, bazı kıraatların, bazılarına ulaşmadığı için bilmediklerinden dolayı okumadıklarını bildirmektedir. Ona göre; Zeyd b. Sâbit'in de dediği gibi, kıraat, sünnettir; yani sonradan gelen, öncekinden alır. Bunların hepsi de güzeldir. Bilen kimsenin, bunları okuyup amel etmesi meşrûdur. Bir çeşidini bilip, diğerlerini bilmeyene de, bilmediğiyle amel etmek gerekmez. Fakat, bilmediğini inkâr veya muhalefet etmek de olmaz[331].

9- Kıraatların "tercih" edilmesi

Soru: Kıraatlar vahiy kaynaklı olsaydı, aralarında tercih olmazdı. Bakıyoruz müfessirler kıraatları seçiyor ve diyorlar ki "bana göre bu kıraat daha doğrudur". Eğer böyle deniyorsa, demek ki kıraatlar ilâhi olamaz. Ayrıca Kur'ân'da açık âyet var: "Allah ve Rasûlü bir konuda emrettiği zaman müslümanların seçimi olmaz"[332].

Cevap: Bir iki müfessirin düştüğü hatayı, bütün müfessirlere mal etmemek lâzımdır. Bir önceki soruda bu konu hakkında ayrıntılı olarak durulmuştur.

Sorunun ikinci kısmını ise şu şekilde anlamak mümkündür: Kıraatlar ilâhi kaynaklı ise, niçin bir kıraatı okuyoruz, hepsiyle okumakla mükellef olmamız gerekmez miydi? Madem vahye

---

[329] Bu konuda bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* I, 373-375.

[330] İbnü'l-Müneyyir, *el-İntisâf* (*Keşşâf* içinde), II, 54.

[331] İbn Teymiyye, *age,* XIII, 391,394.

[332] Bkz: Ahzâb 33/36.

dayanıyorsa, birisini tercih edip diğerlerini niye bırakıyoruz? Buna hakkımız var mıdır?

Aslında bu sorunun cevabı *Yedi Harf*'le ilgili hadislerde mevcuttur. Peygamberimiz müslümanları öğrendikleri kıraatlardan birisiyle okumakta serbest bırakmıştır, *"ondan kolayınıza geleni okuyun"* buyurmuştur. Demek ki ortada "emir" yok, aksine ruhsat vardır, "seçim" hakkı tanınmıştır. Ancak bir tek şartla: Bir kıraatı takip eden kişi, diğer kıraatları reddetmeyecek, onları da hak kabul edecektir. Başkasının okuduğu "sahih kıraatı" kınamayacaktır, "bu yanlıştır" demeyecektir. Nitekim, sahâbe böyle yapmıştır. Duyduğu farklı bir kıraat hakkında "bu yanlıştır" dememiş; "sana bunu kim okuttu? Ben bu âyeti şöyle biliyorum" diyerek Rasûlülah (sav)'e müracaat etmişlerdir. Bu konuyu inceleyen bilginler de kıraatların tümünü öğrenmenin ümmet için mecbûriyet olmadığını, isteyenin istediği sahih kıraat ile Kur'ân'ı okuyabileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bütün sahih kıraatlar, farz-ı kifâye yerine gelecek şekilde, her devirde yeteri kadar müslüman tarafından okunmuş ve okutulmuş, ayrıca kitaplarda tespit edilmiştir.

10- Kıraatların tabu haline getirildiği iddiası

Soru: Bazıları, ilk dönemlerde Kıraat alanında geniş bir özgürlük bulunduğunu, daha sonraki zamanlarda bu özgürlüğün kaldırılıp, kıraatların "tabu" haline getirildiğini iddia etmektedir. Bu konuda ne söylenebilir?

Cevap: Aynı görüşü önce bir müsteşrik söylemiş, sonra bize intikal etmiştir. Aslında bu tür iddiaların hemen tamamı yabancılara aittir. Yerli araştırmalarda dile getirilenler, bunların yeni ambalajlanmış şeklinden ibarettir. Soruya dönersek; Kur'ân'ın kıraatı konusunda ilk zamanlarda geniş bir serbestlik bulunduğu, kıraatların sonradan "tabu" haline getirildiği düşüncesi doğru değildir. Bunun böyle olmadığı, *Yedi Harf*'le ilgili rivâyetler incelenirse açıkça görülecektir. Bu rivâyetlerin bazısında da geçtiği üzere, ashabdan birisi farklı bir kıraat işitince, duruma **aldırmamazlık edip geçmiyor,** ilgili kişiyi alıp, doğru Allah'ın Elçisine götürüyor. Mesele anlatılıyor. Peygamberimiz her ikisinin kıraatını da dinliyor ve *Yedi Harf* gerçeğini bildiriyor ve bu konuda şüpheye düşülmemesini, tartışma

yapılmamasını buyuruyor. Demek ki tâ Peygamberimiz zamanından itibaren, bu konuda çok hassas olunmuş ve ayrıca münakaşa edilmesi, tartışma konusu yapılması yasaklanmıştır. Allah'ın Elçisi "tartışmayın" buyurduysa, bize itaat düşer. Kıraatlarla ilgili bazı rivâyetlerin elbette değerlendirilmesi, tahkik edilmesi mümkündür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, "bu kıraat doğru, şu kıraat yanlış" şeklinde bir tartışma olmamalıdır. Kimsenin "ilim yapıyorum, tabuları yıkıyorum" edâsıyla, kesinliği sâbit olmuş On Kıraat hakkında ileri geri konuşmaya hakkı yoktur. Zaten Kıraat İlmine hakkıyla vâkıf olanlar bu tür iddiada bulunmamışlardır.

"Şüphesiz Kur'an, (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür. O, asla bir şaka değildir" (Târık 86/13-14).

11- Kıraatta hoşgörü

Soru: Kitapta nakledilen bazı hadislerde de (no: 19-25) görüleceği üzere, Peygamberimiz: *"...Eğer sen* سميعا عليما - عزيزا حكيما *desen, azab âyetini rahmet, yahut rahmet âyetini azab'la bitirmedikçe, hepsi de doğrudur"* buyurmuştur. Bu tür hadislerden Kur'ân kıraatında geniş bir hoşgörü tanındığı sonucu çıkarılabilir mi?

Cevap: Hadislerin geçtiği yerde yapılan açıklamada da işaret edildiği üzere, bu tür hadislerden, kıraatlarda gelişigüzel okumaya izin verildiği anlamı çıkmaz. Bu tür hadislerinde Peygamberimiz, bir örnekle meselenin farklı bir boyutuna işaret etmiştir. Meselâ "سميعا عليما - عزيزا حكيما *demiş olsan"* ifadesinden, yapılacak bu tür okumaların, ezbere okuma sırasında olduğu anlaşılır. Yani namazda veya namaz dışında ezbere Kur'ân okurken, mânâyı bozmayacak şekilde ve **geçici bir yanılma sebebiyle** Kur'ân'ın bazı lâfızlarını, yine Kur'ân'da bulunan ve benzer gerçekleri ifade eden başka lâfızlarla (söz gelimi, başka bir hadiste de geçtiği üzere عليما حكيما yerine غفورا رحيما)[333] okumak sakıncalı değildir, demektir. Yüzünden okumada bu tür okumalar olmaz. Dolayısıyla bu anlamdaki hadisleri böyle değerlendirmek lâzımdır.

---

[333] Hadis için bkz: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 332, 440.

12- Mânâya göre kıraat iddiası

Soru: Kitapta geçen 1, 4, 21, 37 numaralı hadislerde de görüldüğü üzere, iki sahâbî bir yerin kıraatında ihtilaf ediyor. Sonra meseleyi Peygamberimize arz ediyorlar. Peygamberimiz ikisinin de okuyuşunu dinleyip onaylıyor. Bu özgürlük değil midir? Anlama göre okuma (kırâe bi'l-ma'nâ) ruhsatı değil midir?

Cevap: Bu tür rivâyetlere dikkat edilirse, istisnasız, bunların tamamında ihtilafa taraf olan her sahâbî, okuduğu kıraatı Rasûlüllah'tan öğrendiğini ifade etmiştir. İlgili rivâyetlerde de geçtiği üzere, *"Yâ Rasûlallah, bana bu şekilde okutmadınız mı?"* şeklindeki sorularına, Peygamberimizin *"evet"* diye cevap vermesi; ayrıca *"Bunu bana Rasûlüllah okuttu", "Ben bunu Rasûlüllah'tan öğrendim", "Ben Rasûlüllah'ın huzurunda böyle okudum"* şeklindeki ifadeler varken, mânâ ile kıraata izin verildiğini söylemek doğru olur mu?

Abdullah b. Abbas'a göre, Hz. Peygamber başlangıçta Kur'ân'ı insanlara bir lügat üzere okutuyordu. Bu onlara zor geldi. Bunun üzerine Cebrâil, her kavme kendi lügati ile okutmasını söyledi[334].

İbn Kuteybe (276/889) de: "Yüce Allah Kur'ân'ı, her kabilenin alışageldiği kendi lehçesiyle okutmasını Peygamberine emretti"[335], demektedir.

Ebû Şâme el-Makdisî (665/1267)'nin kaydettiğine göre, Kâsim b. Sâbit el-Avfî (302/914), *Kitâbü'd-Delâil* isimli eserinde, Peygamberimizin her kabileye anlayacakları şekilde okuttuğunu söylemektedir[336].

Görüldüğü gibi, herkesin istediği gibi okuması yolunda hiçbir şekilde izin verilmesi söz konusu değildir. Sadece Peygamberimizin okutması esastır.

---

[334] Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 96-97.

[335] İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'Kur'ân*, s. 39.

[336] Bkz: Ebû şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 128-129.

13- Kıraatların Kur'ân hakkında şüphe doğurduğu iddiası

Soru: Bazı kimselerin, kıraatların farklı olmasını, Kur'ân'ın güvenilirliği konusunda tereddütlerin ortaya çıkmasından endişe ettikleri için tenkit cihetine gittikleri anlaşılmaktadır. Gerçekten kıraat farklılıkları Kur'ân hakkında tereddüte sevk eder mi?

Cevap: Böyle bir endişe takdirle karşılanır. Ancak, farklı kıraatların bulunması, meselâ mütevâtir On Kıraatın mevcut olması, on tane Kur'ân var mânâsına gelmez ki! **Kıraat sayısı kaç olursa olsun, Kur'ân bir tanedir. Kıraatlar, bir bakıma Kur'ân'ın seslendirilmesi demektir** ve hepsi de mütevâtir nakle dayanmaktadır. Bu bakımdan endişe edilecek, garipsenecek, yadırganacak bir durum yoktur. Aradan 15 asır geçmiş olmasına rağmen müslümanların, Kitaplarıyla ilgili bir tereddütleri olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır. Yeter ki bir takım maksatlarla zihinler bulandırılmasın.

14- Kur'ân'ın sıhhati ve kıraatlar

Soru: Çeşitli kıraatların mevcut olması, müslümanların "Kur'ân'ın bir tek harfi bile değişmeden günümüze kadar gelmiştir" inancına aykırı değil midir? Yahut kıraat gerçeği karşısında, müslümanların böyle bir düşünceye sahip olması savunulabilir bir durum mudur? Kur'ân'ın bir tek harfinin bile değişmediği bilgisiyle yetişen bir müslüman, kıraatları görünce şaşırmaz mı? Kur'an hakkında şüpheye düşmez mi?

Cevap: Bu soru, yukarıdaki sorunun başka bir boyutudur. Yukarıdaki soruda, Kur'ân'a olan güvenilirliğin zedelenmemesi için kıraatların reddedilmesi düşüncesi vardır. Bu soruda ise bunun tam zıddına, kıraat gerçeği ortada dururken, Kur'ân'ın bir tek harfinin bile değişmemiş olduğunu söylemenin gerçekçi olmayacağı düşüncesi mevcuttur.

Müslümanlar, Kur'ân'ın hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar geldiği inancındadır. Bu, doğru bir inanç ve bilgidir. Buraya kadar, eserimizin bazı bölümlerinde bu hususun gerçekliğini ortaya koyan yeterli bilgi verilmiştir. Ancak, kıraatlar hakkında önceden bilgi sahibi olmayan bir müslümanın, kıraatları duyunca

şaşırabilmesi muhtemeldir. Bunun için namazda veya cemaat içinde kıraatların topluca okunması uygun görülmemiştir. Bu hususa da 24. soruda değinilmiştir.

Ancak, kıraatları gerekçe göstererek "Kur'ân'ın bir tek harfinin bile değişmediği" iddiasının geçersiz olduğunu söylemek doğru değildir. Diyelim ki, bir âyette iki türlü kıraat varsa; meselâ aynı kelime *"ya'melûn"* ve *"ta'melûn"* diye iki türlü okunmuşsa bunu "değişiklik" olarak mı değerlendirmek gerekir? Bizce bunun, değişikliğe bir örnek olarak gösterilmesinin aksine, değişiklik olmadığına bir örnek olarak değerlendirilmesi lâzımdır. Çünkü iki kıraat da sahih nakille sabit olmuştur. Eğer müslümanlar, "sadece bir kıraat üzere okuyalım, diğerini terk edelim" demiş olsalardı, işte esas değişiklik o zaman olurdu. Şu halde "bir tek harf"in bile değişmemiş olmasını böyle değerlendirmek gerekir.

Farklı kıraatlar var; müslümanlar bunları görünce şaşırmasınlar diye, "Kur'ân'ın bir harfi bile değişmemiştir deniliyor ama, aslında böyle değildir; ufak tefek bazı değişiklikler olmuştur" mu diyelim?

O zaman ne gibi değişiklikler olmuştur? diye sorulur. Bu kez de kıraat farklılıklarını mı gösterelim? Evet diyeceksek, kıraat farklılıkları "değişme" midir? Kur'ân bir halden başka bir hale mi dönüşmüştür? Böyleyken şöyle mi olmuştur? Verdiğimiz örneği göz önüne alırsak "ya'melûn" iken "ta'melûn"e mi dönüşmüştür? Bunlara evet diyemeyeceğimize göre, "Kur'ân'ın hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze geldiğini" söylemek gerçeğin ta kendisi değil midir?

Bununla birlikte, yukarıdaki cümleyi ifade ettikten sonra, Kur'ân'ın kendine mahsus bazı kıraatları olduğunu, bunun Peygamberimizden itibaren böyle tespit edildiğini; bu şekilde hem okuma kolaylığı hem de mânâda genişlik ve çeşitlilik sağlandığını birkaç örnekle ifade etmek faydalı olur.

15-Oryantalistlerin kıraatları inceleme amacı

Soru: Oryantalistlerin kıraatlar konusunda ısrarla durmalarının amacı ne olabilir?

Cevap: Daha önce de kaydedildiği üzere oryantalistler, genellikle yahudi veya hıristiyan kökenli araştırmacılardır. Onlar, kendi kutsal

kitaplarının tarihî gelişiminin ve geçirdiği safhaların benzerinin, Kur'ân için de geçerli olduğunu gösterme gayreti içinde olmuşlardır.

Hıristiyanlar, yahudilerin kutsal kitabına Ahd-i Atîk (Eski Ahid), kendi kitaplarına da Ahd-i Cedîd (Yeni Ahid) demektedir. Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd'den meydana gelen hıristiyan kutsal kitabına da Kitâb-ı Mukaddes denilmiştir.

Ahd-i Atîk'i teşkil eden kitaplar, tarihin belli bir döneminde ve aynı anda yazıya aktarılmamıştır. Ahd-i Atîk metni, milâttan sonra 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar yapılan çalışmalar neticesinde tesbit edilmiş İbrânîce metindir.

Ahd-i Cedîd, hıristiyanların kutsal kitabıdır. Ahd-i Atîk, hem yahudi hem de hıristiyanların kutsal kitabı olduğu halde, Ahd-i Cedîd sadece hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir.

Ahd-i Cedîd'e ait parçaların en eskileri 3. veya 4. asra aittir ve bir biriyle aynı olan iki nüsha yoktur. Nüshalar arası farklılıkların 17. asrın sonuna doğru yaklaşık otuz bin olduğu tahmin edilmekte idi. Bugün ise bu rakam iki yüz elli bine çıkmıştır[337]. Ahd-i Cedîd'i oluşturan kitaplar da Ahd-i Atîk gibi uzun süre şifâhî olarak nakledilmiş, daha sonra yazıya geçirilmiştir. Hıristiyan inancına göre, Hz. Îsâ ne yazmış ne de yazdırmıştır. O sadece tebliğ etmiştir. Havâriler ise bunları uzun süre şifâhî olarak nakletmişlerdir. Bu sebeple Allah'ın vahyettiği ve Hz. Îsâ'nın tebliğde bulunduğu gerçek İncil muhafaza edilememiştir. Hıristiyanların ilk yazıları, havâriler dönemine ait olup bize kadar intikal eden yazılı belgeler Pavlus'un Mektupları'dır. Bunlar, dört İncil'den daha önce yazılmıştır. Günümüzde muteber sayılan dört İncil, ikinci hıristiyan neslinin çalışmasıdır. Ayrıca Hz. Îsâ Ârâmîce konuştuğu halde bugünkü Ahd-i Cedîd kitaplarının tamamı Grekçe yazılmıştır[338].

İncil yazarları İncillerini kaleme alırken, şifâhî rivâyetlerden kendilerine ulaşanlarla yetinmemişler, kendi bakış açılarına göre hitap ettikleri cemaatlerin problemlerini de göz önünde

---

337 İlgili yabancı kaynakları da görmek için bkz: Hikmet Tanyu, "Ahd-i Cedîd", *DİA*, I, 502.

338 Tanyu, agmd, *DİA*, I, 502-503, 506.

bulundurmuşlardır. Luka'nın da belirttiği gibi[339] pek çok kişi Hz. Îsâ ve onun mesajıyla ilgili gördüklerini ve duyduklarını, özel araştırmaları sonucu ulaştıkları bilgileri yazıya geçirmiş ve ortaya çok sayıda İncil çıkmıştır[340]. Hıristiyanlık, İncil adı verilen çok sayıdaki kitap arasından sadece dördünü muteber addederek "ilham edilmiş kitaplar" listesine dâhil etmiş, diğerlerini ise apokrif (şüpheli, doğru olmayan metin) sayarak reddetmiştir[341]. Ahd-i Cedîd'i oluşturan kısımlar, uzun bir süreçten sonra şekillenmiş, ancak 5. asrın başlarında Ahd-i Cedîd listesi tespit edilebilmiştir. Kilise, dört asır boyunca, bütün hıristiyanlar tarafından tasvip ve tasdik edilen bir listeden mahrum kalmış, bu dönemde, bugün kutsal sayılan kitapların yanında, daha sonra apokrif diye liste dışı bırakılan kitapları da kullanmıştır. Nihayet 8 Nisan 1546'da Trente Konsili'nde Ahd-i Cedîd'e dair liste bugünkü şekliyle resmen ilân edilmiştir[342]. Bu konularla ilgili daha geniş bilgi "Oryantalistlerin Kur'ân'a dair görüşleri" bahsinde mevcuttur.

Kur'ân'ın tarihçesine baktığımızda ise şunları tespit etmekteyiz: Kur'ân, Peygamberimiz zamanında tamamen yazıya geçirilmiş ve pek çok sahâbî tarafından ezberlenmiştir; böylece Peygamberimiz zamanında hem yazılarak, hem okunarak, hem de ezberlenerek koruma altına alınmıştır. İlk Halife Hz. Ebû Bekr'in döneminde, yani Peygamberimizin vefatının ikinci yılında ise, Peygamberimizin huzurunda yazılan sayfalar toplanarak bir kitap haline getirilmiş ve Halife tarafından muhafaza altına alınmıştır. Üçüncü Halife Hz. Osman zamanında ve Peygamberimizin vefatından yaklaşık on beş sene sonra (birinci neslin yani ashâbın sağlığında ve ittifakla), bu asıl nüshadan yeni nüshalar yazılarak, belirli merkezlere gönderilmiş ve

---

339 "Aramızda vaki olmuş şeylerin hikâyetini, başlangıcından gözleriyle görenlerin ve kelâmın hizmetçisi olanların bizlere naklettiklerine göre tertip etmeye birçok kimseler giriştiklerinden, ben de, ta başından beri hepsini dikkatle araştırıp tahkik ederek, ey faziletli Teofilos, olduğu gibi sırası ile sana yazmayı münasip gördüm; tâ ki sana öğretilen kelâmın doğruluğunu bilesin" (*İncil,* Luka, 1/1-4, *Kitabı Mukaddes,* Yeni Ahit, s. 56).

340 Ömer Faruk Harman, "İncil", *DİA,* XXII, 271.

341 Harman, agmd, *DİA,* XXII, 271.

342 Tanyu, agmd, *DİA,* I, 503.

böylece Kur'ân, hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiş yegâne mukaddes kitap olma özelliğini kazanmıştır. Bazılarının iddia ettiği gibi, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Osman zamanında yapılan her iki çalışma da, "özel bir çalışma" değil; devlet başkanı konumunda olan Halife'nin emri ve cumhûrun gayreti, iştiraki ve ittifakıyla gerçekleşmiş olan "resmî bir çalışma"dır. Bu konuyla alâkalı geniş bilgi ise "Kur'ân'ın korunmuşluğu" bahsinde bulunmaktadır. Önemli bir konu olarak geriye sadece Kur'ân'ın kıraatları bahsi kalmaktadır. Bunların mahiyeti ise eserimizin başından beri anlatılmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki soru-cevap kısmında ise bu konunun bir özeti verilmiştir.

Görüldüğü gibi, Kur'ân-ı Kerîm'in sıhhati ile Kitab-ı Mukaddesin sıhhati karşılaştırıldığında, Kur'ân'ın tartışma götürmez bir sıhhat ve güvenilirlikle günümüze kadar muhafaza edildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Oryantalistler ise, temas ettiğimiz konularla ilgili en zayıf ve tartışmalı rivâyetleri gündeme getirerek, bilinen amaçları doğrultusunda sonuçlara ulaşmaya çalışmışlardır.

16-Kıraatların öz olarak ifadesi

Soru: Kıraatlar hakkında önceden bilgi sahibi olmayan kimseye bu mesele öz olarak nasıl anlatılabilir? Kur'ân karşıtlarının, kıraatları gerekçe göstererek, Kur'ân'ın sıhhati hakkında şüphe uyandırmaya yönelik söz ve yazıları karşısında bir müslümana ön bilgi olarak neler söylenebilir?

Cevap: Bizim inancımıza göre Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimiz Hz. Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem efendimize Yüce Allah tarafından indirilmiş bir kitaptır. Kendisi de bir Arap olan Peygamberimiz, Arabistan'da yaşamıştır; dolayısıyla Kur'ân da Arapça olarak vahyedilmiştir.

Bilindiği gibi, bir dilin çeşitli bölge ve topluluklara göre gösterdiği farklılıklara *lehçe / dialecte* denir (Meselâ Türkçede Anadolu lehçesi, Âzerî lehçesi, Çağatay lehçesi gibi). Bir dilin şehir veya bölgelere göre gösterdiği küçük farklılıklara ise *şive / ağız* denir (İstanbul, Konya, Rize ağızları gibi). Lehçe; geniş bölgelere yayılmış bir dilin, hem yazılış, hem de söylenişinde görülen farklılık; şive ise, daha küçük bölgelerde görülen ve sadece söylenişte meydana gelen farklılıktır.

Arap toplumu o devirde birçok kabilelerden meydana gelen bir toplumdur. Üstelik, sadece Arabistan Yarımadasında değil, daha geniş bir coğrafyaya yayılmış vaziyettedir. Her kavim Arapça konuşmakla birlikte, kendine mahsus lehçe ve şivelere sahiptir[343]. Bu lehçeler arasında da, tabii olarak birçok farklılıklar mevcuttur. Bu durum, hareke ve telâffuz farklılığından, harf ve anlam farklılıklarına kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. Lehçeler arasında görülen farklılıkları bazı örneklerle gösterelim:

اَلَمْ اَعْهَدْ lâfzının اَلَمْ اِعْهَدْ şeklinde de okunabilmesi, حَتَّى yerine
عَتَّى , الصِّيَامُ yerine اَمْصِيَامُ denilebilmesi. صَاعِقَةٌ yerine صَاقِعَةٌ , صَدَدْتُ
yerine اَصْدَدْتُ , هَذِهِ النَّحْلُ yerine هَذَا النَّحْلُ , أُنْظُرْ yerine اُنْظورْ , إِنَّ هَذَانِ
yerine إِنَّ هَذَيْنِ , مَاهَذَا بَشَرٌ yerine مَاهَذَا بَشَرًا , مَازَيْدٌ قَائِمٌ yerine مَازَيْدٌ
قَائِمًا, مُسْتَهْزِؤُنَ yerine مُسْتَهْزِيُونَ veya مُسْتَهْزُونَ denilebilmesi. مُوسَى ,
قَضَى , هُدَى gibi kelimelerin imâleli ve imâlesiz okunabilmesi. مُهْتَدُونَ
kelimesinin مُهْدُّونَ şeklinde; خَلَقَكُمْ kelimesinin خَلَكُّمْ şeklinde; اِغْفِرْلِى
kelimesinin اِغْفِلِّى şeklinde de okunabilmesi gibi.

Görüldüğü gibi, Arapçanın bünyesinde yer alan lehçeler arasında bir takım farklılıklar olabilmektedir. Esasen her dilde aynı durum söz konusudur. Bizim gerek Türkiye'mizde, gerek Türkiye dışında yaşayan milyonlarca Türk'ün ortak dili Türkçe olmakla birlikte, aralarında lehçe, şive ve ağız farklılıkları bulunmaktadır. Hattâ Anadolu'muzda bile bu farklılık görülmektedir. Karadeniz şivesi, Doğu şivesi, Batı şivesi, Orta Anadolu şivesi birbirinden farklıdır; iller arasında bile ince farklılıklar mevcuttur. Bu bakımdan herhangi bir Türkçe metni, bir Karadenizlinin seslendirmesi farklıdır, Doğulu bir kimsenin seslendirmesi farklıdır, Batılı bir kimsenin seslendirmesi farklıdır.

Peygamberimiz de Kur'ân'ı, çeşitli kabilelerden oluşan ve farklı lehçelerle konuşan kimselere öğretmiştir. O, değişik zamanlarda, farklı kabilelerden gelen ve müslümanlığı kabul eden insanlara, *Yedi Harf* ruhsatı uyarınca onların lehçelerine uygun bir şekilde, dillerini değiş-

[343] Arap lehçeleri hakkında geniş bilgi için Giriş bölümünde yer alan "Kur'ân'ın Dili ve Arapçadaki Lehçeler" bahsine bakılabilir.

tirmeye zorlamadan Kur'ân'ı öğretmiştir. Gerçekleşen bu kıraat ve vecihler, sahâbe tarafından sonraki nesillere aktarılmış ve bunlar Kıraat ilminin müfredatını oluşturmuştur. Kıraat farklılıklarının büyük bir bölümünü lehçe farklılıkları oluşturmaktadır. Bunun dışında çok az bir kısmı ise, Kur'ân'a anlam zenginliği kazandıran bir takım farklılıklardır ki, bu tür okuyuşlar arasında hiçbir çelişki ve zıtlık bulunmamakta, aksine yorumda genişlik ve esneklik temin edilmektedir. Ancak bunlar keyfî okuyuşlar olmayıp, sahâbe kanalıyla Peygamberimize dayanmaktadır.

Burada çok önemli bir husus daha vardır ki o da şudur: Kur'ân'ın farklı kıraatlarla okunması, onun yazısında, kelimelerinin şeklinde (iskeletinde, heykelinde) hemen hemen hiçbir değişiklik meydana getirmemektedir. Meselâ aşağıda daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız وماالله بغافل عما عملون cümlesi her zaman aynı yazılmış; fakat son kelime "ya'melûn" şeklinde de "ta'melûn" şeklinde de okunmuştur. Görüldüğü gibi sadece yazıyı seslendirme farkı olmaktadır. Bunun yanında birkaç yerde anlam değişikliği oluşturmayan yazım farklılıkları da mevcuttur[344].

Konu hakkında ön bilgi vermek için bu kadarı yeterli olabilir.

17- Yedi Harf ruhsatının veriliş sebebi olarak "kolaylığın" gösterilmesi

Soru: Yedi Harf ruhsatının veriliş sebebi sadece kolaylık mıdır? Meselâ يعملون yerine تعملون diye okumak daha mı zor?

Cevap: Yedi Harf ruhsatının verilmesine asıl sebep, hadislerde de görüleceği üzere kolaylıktır.

Ancak ilgili örnekler incelendiğinde bunun aynı zamanda bir "zenginlik" ve "genişlik" olduğu da görülmektedir. Bir kelimeyle daha zengin mânâlar elde edilebilmektedir.

---

344 ووصى ← واوصى ، وسارعو - سارعو ، تجرى من تحتها - تجرى تحتها ، وماعملته ايديهم - وماعملت ايديهم، ولايخاف - فلايخاف vb. Ancak bunların sayısı birkaç kelimeyi geçmez ve Hz. Osman zamanında istinsah edilen Mushaflarda mevcuttur. Bunlar, Mushaflarda böyle yazıldığı için ortaya çıkmamış; Mushaflar istinsah edilmeden önce bu şekilde kıraatlar mevcut olduğu için Mushaflara böyle yazılmıştır. Bu konu hakkında daha önce *"Yedi Harf*'in neshi meselesi"nde bilgi verilmiştir.

Bu konuda üçüncü bölümün sonundaki *"Yedi Harf*'ten Kaynaklanan Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Yorumuna Etkisi" bahsiyle, dördüncü bölümde yer alan "Kıraatların Faydası" bahsinde geniş bilgi verilmiştir.

18- Kıraat ihtilaflarının sadece lehçe farklılığına dayanmaması

Soru: Kıraat farklılıklarının hepsi lehçe farklılığından mı kaynaklanıyor?

Cevap: Eserimizin muhtelif bölümlerinde de işaret ettiğimiz gibi kıraat farklılıklarının tamamı sadece lehçe farklılığına dayanmamaktadır. Eğer böyle olduğunu söylersek -her ne kadar diğer farklılıklara oranla sayıları az olsa da- bazı kelimelerde görülen (وَاَرْجُلِكُمْ - وَاَرْجُلَكُم gibi) hareke farklılığını, (تعلمون - يعلمون gibi) harf farklılığını izah etmek zor olur. Aslında bu tür farklılıklarda da genellikle yazının iskeleti değişmemektedir. Ancak yine de mânâya tesir eden farklılıklardır. İşte bunlar da meselenin başka bir boyutunu göstermektedir ki o da kolaylığın yanında "zenginlik", "esneklik", "az söz / yazı ile çok anlam" kazandırmak gibi hikmetler olsa gerektir. Burada bir inceliği daha fark edebiliyoruz: Bir kimse namazda veya namaz dışında kasıtlı olarak değil de hatâen يعلمون yerine تعلمون şeklinde okusa, Kur'ân'da ve kıraatlarda örneği bulunduğu ve mânâyı bozmadığı için kıraatı geçerlidir.

19- Kıraatların tek'e indirilmesi

Soru: On Kıraat arasında bulunan kıraatların hepsi de sahih ve doğru olduğuna göre, bu tür yanlış anlamlara yer vermemek için, bunlar bir tek kıraata indirilseydi daha iyi olmaz mıydı?

Cevap: Bu sorunun iki cevabı vardır: Birincisi, Müslümanların bütün kıraatları okuma mecbûriyeti yoktur, aksine dilediği bir kıraat ile okumalarına izin verilmiştir. Zaten müslümanların yüzde doksanı bir tek kıraatı okumaktadır. Diğer kıraatlar, ilim olarak öğretilip okunarak muhafaza edilmektedir.

İkincisi: Hiç kimsenin tevâtürle gelmiş iki bilgiden birini kaldırmaya yetkisi yoktur; yani iki kıraattan biri seçilip diğeri ortadan

kaldırılamaz. Eğer böyle bir şey olursa, işte o zaman Kur'ân'da tahrif olduğu iddiası haklılık kazanır.

Bunun diğer bir sakıncası da, iki kıraat ile elde edilen kolaylık ve anlam zenginliği daraltılmış olur. Meselâ yukarıda temas ettiğimiz وَمَاالله بِغَافِلٍ عَمَّا عْمَلُونَ (Bakara 2/144) cümlesini İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ravh "tâ" ile, diğerleri "yâ" ile okumuştur[345]. "Yâ" ile okuyunca *"Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir"* anlamı çıkar ve ehl-i kitap kastedilmiş olur. Bu da onlar için bir tehdit ve uyarıdır. "Tâ" ile okuyunca *"Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir"* anlamı çıkar ve bununla müslümanlara hitap edilmiş olur. "Sizin din yolundaki çalışmalarınız bana gizli değildir, sizin mükâfatınızı eksiksiz veririm" şeklinde yorumlanabilir[346]. İki kıraat birden göz önüne alınınca, hem müslümanlara hem de kitap ehline hitap edilerek, iyi amel sahiplerinin mükâfat, kötü amel sahiplerinin ise ceza göreceği anlatılmış olur. Çünkü bu lâfzın öncesinde hem müslümanlara, hem ehl-i kitaba seslenilmektedir. Konuyla ilgili başka örnekler görmek için, üçüncü bölümdeki *"Yedi Harf*'in Kur'ân Yorumuna Etkisi" bahsine bakılabilir.

20- Kur'ân'a hareke ve nokta konulmasıyla kıraatların sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı

Soru: Hz. Osman döneminde istinsah edilen mushaflara bütün sahih kıraatları ihtiva etmesi için hareke ve nokta konulmamıştır. Peki daha sonra niçin hareke ve nokta konularak bu amaçtan uzaklaşılmıştır? Bu uygulama ile bir bakıma kıraatlar sınırlandırılmış olmuyor mu?

Cevap: Sualde de ifade edildiği gibi Hz. Osman döneminde istinsah edilen Mushaflara, bütün sahih kıraatları ihtiva etmesi için nokta ve hareke konulmamıştı. Aynı hat ile ifade edilemeyen çok az sayıdaki kıraatlar ise, muhtelif Mushaflara tevzi edilmişti.

Daha sonraki zamanlarda müslümanların çoğalması ve her ırktan insanların müslüman olması ve Kur'ân tilâvetinde bazı hatalı

345 İbnü'l-Cezerî, *age,* II, 223.
346 Râzî, *Tefsir,* IV, 123.

okuyuşların ortaya çıkması üzerine, Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanması kararlaştırılmıştır. Tâbiûndan olan Ebü'l-Esved ed-Düelî (69/688), ilk defa harekelemeyi yapmıştır. Yine tâbiûndan olan Nasr b. Âsım (89/708) ve Yahyâ b. Ya'mer (129/746), birbirine benzer harflere ayırd edici noktalar koymuşlardır. Bunların üçü de hem Kıraat hem de Arapça alanında uzman âlimlerdir. Yine bu konuların uzmanı olan Halil b. Ahmed (175/791) ise hareke ve nokta işine son şeklini vermiştir. Bu gelişmeler, zaruretten ileri gelmiştir ve tutulan yoldan başka çaresi de yoktur (Hareke ve nokta olmadan yazılmış bir mushafı okumanın güçlüğü göz önüne getirilirse bu konuda ne kadar isabet edildiği kolayca anlaşılır).

Ancak Mushafların bir kıraat göz önünde bulundurularak harekelenmesi ve noktalanması, sadece bir kıraatı toplayıp diğerlerini dışladığı anlamına gelmez. Çünkü harf ve hareke farklılığı şeklinde görülen kıraat farklılıkları çok azdır. Bu bakımdan, harekelenmiş ve noktalanmış şekliyle elimizdeki mushaflarla diğer kıraatlardaki pek çok vechi uygulamak mümkün olmaktadır. Meselâ med, kasr, izhar, idğâm, ihfâ, fetih, imâle, taklîl, ibdâl, teshîl, ihtilâs, işmâm, revm, tefhîm, terkîk, sekte vb. vecihler böyledir. Hareke ve nokta farklılığı arz eden diğer bazı farklılıklar ise kıraat kitaplarında tespit edilmiş; ayrıca uzman hocalar vasıtasıyla her devirde pek çok müslümana özel olarak öğretilmiş ve böylece kıraatların tevâtür özelliği de, kesintiye uğramadan günümüze kadar korunmuştur. Bunun yanında Âsım Kıraatının dışında diğer bazı kıraatların yaygın olduğu beldelerde o kıraatı ihtiva edecek şekilde mushaflar da neşredilmektedir.

21- Yedi Harf ruhsatından istifade etmenin ölçüsü

Soru: İlgili bazı hadislerin gerekçelerinde işaret edilen ümmî kişiler, çocuklar, yaşlılar her devirde mevcuttur; bu bakımdan Kur'ân okumada kolaylık devam ediyor demektir. Ancak bu kolaylıktan, mütevâtir kıraatlar dâhilinde yararlanılabileceğini söylemek, kolaylık prensibine tam olarak uygun mudur?

Cevap: Daha önce de ifade edildiği gibi, *Yedi Harf* ruhsatının verilmesinin en önemli sebeplerinden birisi, Kur'ân okumada kolaylık sağlamaktır. Ancak bu, herkesin Kur'ân'ı istediği gibi okuyacağı anlamına gelmez. Şimdi olduğu gibi, o zaman için de bu böyledir; asr-

ı saâdette de herkesin istediği gibi gelişigüzel okumasına müsaade edilmiş değildir. Birinci bölümde naklettiğimiz bazı rivâyetlere bakınca, bunun böyle olduğu açıkça görülmektedir. Meselâ, Peygamberimizin: *"Cebrâil bana okuttu", "Kur'ân Yedi Harf üzere indirildi", "Böyle nâzil oldu"* şeklindeki sözleri bunu göstermektedir. Aynı şekilde, daha önce naklettiğimiz üzere, sahâbenin: *"Yâ Rasûlallah, bana bu şekilde okutmadınız mı?"* şeklindeki sorularına, Peygamberimizin *"evet"* diye cevap vermesi; ayrıca *"Bunu bana Rasûlüllah okuttu", "Ben bunu Rasûlüllah'tan öğrendim", "Ben Rasûlüllah'ın huzurunda böyle okudum"* şeklindeki sözleri, bunların Peygamberimizden sâdır olduğunu göstermektedir. Bu ifadeleri başka türlü tevil etmek mümkün değildir.

Şu halde hiç kimse - geçmişte olduğu gibi bu gün de- kendiliğinden kıraat uyduramayacağına göre, günümüze kadar sahih olarak nakledilmiş bulunan mevcut kıraatlardan birisiyle okuyacak demektir.

22- Yedi Harf yorumunda kabilecilik yapıldığı iddiası

Soru: Yedi Harf'le ilgili hadisleri "lehçe" olarak değerlendirenler göz önüne alınınca, bu hadisin kabilecilik gayretiyle; yani bazı kabilelerin kendilerini üstün göstermek için, Kur'ân'ın kendi lehçeleriyle de indiğini isbat etmek için uydurdukları iddia edilebilir mi?

Cevap: Yedi Harf hadislerinin hiçbirisinde "lehçe" veya "kabile" kelimesi geçmez. Sadece sahâbeye izafe edilen bazı sözlerde lehçe ve kabile isimlerinden söz edilmektedir. Peygamberimizin hadislerinde bulunmayan bir şeyi var gösterip, sonra da olmayan bir şeyi gerekçe göstererek, ilgili hadisleri reddetmek ilmi anlayışa uymaz. Kaldı ki biz *Yedi Harf*' i sadece lehçe olarak da değerlendirmiyoruz.

23- Yedi Harf hadislerinin uydurma olduğu iddiası

Soru: Yedi Harf hadisleri, çeşitli kıraatların ilâhi olduğunu ortaya koymak, müslümanları rahatlatmak için uydurulmuştur. Aslında kıraatlar yazının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır, denilirse buna nasıl cevap verilebilir?

Cevap: Bazı gayri müslim araştırmacıların iddiası da böyledir. Onlar, Kur'ân ve kıraatlar konusunda zihinleri bulandırmak için her yolu, her imkânı, her rivâyeti değerlendirmektedir. Onlar açısından bu normal karşılanabilir. Ancak bir müslüman böyle bir iddiada bulurken daha dikkatli olmak durumundadır. Bir sözün sonunun nereye varacağını hesaba katmak gerekir. Şu bir gerçektir ki *Yedi Harf* hadisleri, başta hadis kitapları olmak üzere pek çok kaynakta yer almaktadır. Genel anlayış ve uygulama da göz önünde bulundurulunca, konunun tevâtüren sâbit olduğu anlaşılır. Bunun yanında kıraatlar söz konusu olunca, sahâbeden hiç kimse bu gerçeği reddetmemiş, "böyle bir hadis yoktur" dememiştir. Şu halde böyle sahih bir haberi reddetmek, inandırıcı olmaz; bir bakıma gerçeklerden kaçmak demektir. Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu tür hadislerin ve kıraatların izah edilemeyecek bir tarafı da yoktur.

Sorunun ikinci kısmına, yani yazının yetersizliği iddiasına ise, yukarıda ayrıntılı olarak cevap verilmiştir.

24- Yedi Harf - Yedi Kıraat ilişkisi

Soru: Yedi Harf ile Yedi Kıraat arasında bir ilgi var mıdır? *Yedi Harf* demek, Yedi Kıraat demek midir?

Cevap: Yedi Harf ile Yedi Kıraat arasında elbette ilgi vardır; çünkü kıraatlar *Yedi Harf* ruhsatıyla gerçekleşmiştir. Ama *Yedi Harf* demek, Yedi Kıraat demek değildir. Başta Yedi Kıraat olmak üzere diğer sahih kıraatlar yani On Kıraat, kaynağını *Yedi Harf* gerçeğinden almaktadır. Bu yanlış kanaat, iki terkibde de (el-Ahrufu's-Seb'a - el-Kırââtü's-Seb'a) geçen "yedi" sayısının yanlış anlaşılmasından doğmuştur.

Bilindiği gibi hicrî 3. asrın sonlarında İbn Mücâhid (324/935), pek çok kıraat arasından yedi'sini *Kitâbü's-Seb'a* isimli bir kitapta toplamış; daha sonraları da bu Yedi Kıraat meşhur olmuştur. İkisinin de "yedi" oluşu bir tesadüften ibarettir. Hattâ İbn Mücâhid'i, topladığı Yedi Kıraat, *Yedi Harfi* yanlış anlamaya sebebiyet verdiği için tenkit edenler bile olmuştur[347]. Kaldı ki bu Yedi Kıraatla birlikte üç meşhur kıraat

[347] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 36; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 80.

daha vardır ki, bunların hepsi Kıraat-ı Aşera'yı meydana getirir. Nitekim İbn Mücâhid'in çağdaşı olan İbn Mihrân (381/992)'ın *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr* isimli eseriyle On Kıraatı topladığı da unutulmamalıdır.

25- Bazı mushaflarda farklılık bulunduğu iddiası

Soru: Hz. Osman Mushafları ile, Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b'ın özel mushaflarındaki ihtilaflar nereden kaynaklanmaktadır?

Cevap: Bu soruya üç madde halinde cevap verebiliriz. Birincisi: İbn Mes'ûd mushafı veya Übeyy b. Kâ'b mushafı denilince, bu zâtların kendilerine mahsus özel mushafları anlaşılır. Ama Hz. Osman Mushafları denilince Hz. Osman'a ait özel Mushaf anlaşılmamalıdır; çünkü bu tâbir burada mecâzi anlamda kullanılmıştır. Mushaflar Hz. Osman'ın hilafeti zamanında çoğaltıldığı için bu isim ona izafe edilmiştir. Aslında bu Mushaflar bütün sahâbenin üzerinde icma ettiği, kabul ettiği Mushaflardır.

İkincisi: Hz. Osman Mushafları ile diğer bazı özel mushaflar arasında bazı farklılıkların bulunduğu iddia edilmektedir. Burada tekrar edelim ki Hz. Osman Mushafları sahâbenin ittifakıyla sâbit olmuş, kabul edilmiş Mushaflardır. Bunun dışında kalan ve herhangi bir sahâbîye izâfe edilen mushaflarla ilgili farklılığı ifade eden bilgiler acaba sağlıklı mıdır? Birisi bir rivâyette bulunuyor ve "İbn Mes'ûd mushafında şöyle bir farklılık vardır" diyor. Peki, bu bilgiye ne kadar güveneceğiz? Hani İbn Mes'ûd'un mushafı? Ortada ümmetin icma ettiği, ittifakla kabul ettiği Mushaflar varken ve bunlar o günden bugüne tevâtüren günümüze kadar gelmişken, bunları bırakıp, sıhhati şüpheli bir habere mi itibar edeceğiz? Hem, Hz. Osman, Mushafları istinsah ettirdikten sonra diğer mushaflar imha edilmiştir, diyeceğiz; hem de yok olmuş bu mushaflardan rivâyette bulunacağız? Bu çelişki değil midir?

Üçüncüsü: Diyelim ki bu haber doğrudur ve filan sahâbînin mushafında farklı bir kelime vardır. Acaba bu farklılık kıraat mıdır, yoksa tefsir kabilinden kaydedilmiş bir açıklamadan mı ibarettir? Yani herhangi bir sahâbî kendi özel mushafına, ilgili âyeti veya âyetin bir kelimesini açıklayıcı herhangi bir açıklama yazmış olamaz mı? Daha sonra da bu tür açıklamalar, bazı kimseler tarafından kıraat zannedilmiş olamaz mı? Elbette olabilir. Şu halde bu tür rivâyetlerin

sened açısından zayıf olma ihtimali bulunduğu gibi, tefsir kabilinden söylenmiş veya yazılmış bazı ilavelerin kıraattan zannedilmesi ihtimali de mevcuttur. Bu tür bilgiler gerçekten mushaflara not edilmiş olabilir yahut bir vaaz veya sohbet sırasında ilgili âyeti açıklarken söylenmiş olabilir. Bu bakımdan bu tür bilgileri makbul kıraatlardan saymak mümkün değildir. Eğer bunlar gerçekten Hz. Peygamber'den sâbit olmuş kıraatlar olsaydı, mutlaka Hz. Osman Mushaflarına ve On Kıraata dâhil edilirdi.

Burada dördüncü bir husus da şudur: Kaynaklarda rastladıkları bu tür haberlere itibar edenlerin, yine aynı kaynaklarda geçen ve bütün ashâbın, Hz. Osman Mushaflarını kabul ettiklerini bildiren rivâyetlere de itibar etmeleri gerekir. Aynı kaynakta bulunan iki haberden birisine itibar edip diğeri terketmek doğru olmaz.

26- Mushaf konusunda ashabın oy birliği

Soru: Hz. Osman Mushaflarının sahâbenin icmâıyla sâbit olması nasıl değerlendirilebilir? Yani bunun, siyasi otoritenin bir baskısı sonucu gerçekleştiği söylenebilir mi?

Cevap: Böyle bir iddiada bulunmak, sahâbeyi tanımamak demektir. Böyle bir konuda kim kime baskı yapacak ve ne için baskı yapacak? Allah'ın Kitabında bir değişiklik yapılacak da onlar susacak mı? Siyasi otorite denilen Hz. Osman, ilgili komisyonun başkanı Zeyd b. Sâbit; bunlar mı baskı yapacak? Kur'ân uğruna herşeylerini feda eden sahâbîler; bunlar mı baskıdan yılacak? Gerçi bazı kaynaklarda ifade edildiğine göre, Mushafların istinsahı tamamlandıktan sonra, Hz. Osman tarafından, bu Mushaflara uymayan nüshaların imha edilmesi istenmiştir. Müslümanlar da bu talebe uymuşlardır. Fakat hiç kimse bu işte zorlanmamıştır. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'un ilk zamanlarda bu talebi reddettiği, daha sonra hatasını anlayıp umûma uyduğu nakledilir[348]. Eğer İbn Mes'ûd'la ilgili bu bilgi doğruysa, bu durum aynı zamanda baskı yapılmadığının da apaçık bir delilidir. Aslında imha emrinin zorla yerine getirilmesi pratik olarak da

---

[348] Zerkânî, *Menâhil,* I, 254; ayrıca bkz: Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif,* s. 18; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati,* s. 195-199.

mümkün değildir; çünkü isteyen mushafını saklayabilirdi. **Bu işte gönüllülük esastır ve böyle olmuştur.** Zira Hz. Osman, Mushafların istinsah işini diğer sahâbîlerle istişare ederek yapmıştır. İstinsah edilen Mushaflar sahâbenin onayıyla sâbit olmuştur. Böylece Kur'ân sağlam bir şekilde günümüze kadar gelebilmiştir. O insanların hepsini de minnetle anmak gerekir.

27- Sahâbe-mushaf-kıraat ilişkisi

Soru: Bazı kıraatların senedlerinin Abdullah b. Mes'ûd, Übeyy b. Kâ'b kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaştığı görülmektedir. Oysa bu iki zâtın Hz. Osman Mushaflarında ve On Kıraatta bulunmayan farklı lâfızlı özel mushafları vardı. Bu durumu nasıl izah etmek gerekir?

Cevap: Bazı kaynaklarda, müslümanların icmâıyla sâbit olmuş Hz. Osman Mushafı dışında bir de bazı sahâbîlere izafe edilen mushaflar vardır: Übeyy mushafı, İbn Mes'ûd mushafı, Ali mushafı, Âişe mushafı, Ümmü Seleme mushafı, İbn Abbas mushafı... vs. Ve bu mushaflara dayandırılan bazı rivâyetler mevcuttur: Filanın mushafında şu sûreler yoktu, falanın mushafında şu ilave sûreler vardı; şu mushafta sûre sırası şöyle, bu mushafta ise böyledir; filanın mushafında şu kıraatlar vardır... vs.

Hz. Osman mushafları elimizdeki mushaflardır; Peki, bazı sahâbîlere isnat edilen bu mushaflar nerededir? Kim inceleyip bu farklılıkları tespit etmiştir?

Abdullah b. Mes'ûd'un, Übeyy b. Kâ'b'ın elbette mushafları olabilir; daha pek çok sahâbînin de mushafı olmuştur; bundan daha tabîî bir şey de olamaz. Fakat önde gelen bu iki üç sahâbîye izafe edilen mushaflar, Hz. Osman Mushaflarına göre ufak tefek farklılıklar bulunduğu iddiasıyla her zaman gündeme getirilmektedir.

Hz. Osman zamanında Mushaf istinsah ettirildikten sonra, buna uymayan nüshalar imha edilmemiş midir?[349].

Yok edilmiş bu nüshalardaki farklılıkları kim, nasıl tespit etmiş olabilir? Diyelim ki, bu mushaflar yoktur ama bunlar hakkında bilgi

---

349 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3.

veren rivâyetler mevcuttur. Peki, bu rivâyetler ne dereceye kadar sağlam ve güvenilirdir?

Bilindiği gibi, Farklı mushaflar hakkında bilgi veren eserler genellikle *Kitâbü'l-Mesâhif* ve *İhtilâfü'l-Mesâhif* adıyla telif edilmiştir. Bu türde eser yazan müellifler arasında İbn Âmir (118/736), Kisâî (189/805), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (207/822), Halef b. Hişâm (229/843), İbn Ebî Dâvud (316/928) ve İbn Eşte (360/971) de vardır. Ancak İbn Ebî Dâvud'un eserinin dışında bu eserlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Mushaflarda var olduğu iddia edilen kıraat farklılıkları hakkında İbn Ebî Dâvud es-Sicistânî (316/928)'nin *Kitâbü'l-Mesâhif*'i başlıca kaynak olarak yer almaktadır. Bunun dışında kıraat farklılıklarına değinilmeden, meselâ bazı mushaflardaki sûrelerin tertibi hakkında bilgi kaynağı olarak İbn Eşte'nin *Kitâbü'l-Mesâhif*'i[350] ile İbnü'n-Nedîm (385/995)'in *el-Fihrist*'i gösterilmektedir[351]. Yukarıda da ifade edildiği gibi İbn Eşte'nin eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu iki eserden nakledilen bilgi ise, bazı sahâbîlerin mushaflarındaki sûrelerin tertibiyle ilgilidir; bu bakımdan fazla önemli değildir.

İbn Ebî Dâvud'un eserinde ise, bazılarının doğruluğunda şüphe bulunan, bazı rivâyetlerdeki bilgilerin de birbirine karıştırıldığı anlaşılan, Mushaf ve kıraatlarla ilgili birçok bilgi ve rivâyete yer verilmiştir. Kitabın yazarı olan kişi, ünlü hadis imamı Ebû Dâvûd'un oğludur. Ebû Dâvûd'un, söz konusu oğlu hakkında "yalancıdır" ifadesini kullanması ve kendisini güvenilir bulanlar yanında tenkit edenlerin de bulunması[352], bu eserdeki bazı bilgilerin sıhhati konusunda şüphe uyandırmaktadır. Nitekim bu kitap, bazı art niyetli araştırmacılar için bulunmaz bir malzeme deposu olmuştur. Bu âlim

---

350 Msl. Bkz: Süyûtî, *el-İtkân*, I, 64.

351 İbnü'n-Nedîm, şiî bir müellif olup, hem kendisi (bkz: İbn Hacer Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, V, 72-73) hem de söz konusu *el-Fihrist* isimli eseri çeşitli yönlerden tenkit edilmiştir. Bilgi için bkz: Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, XXI, 171-173.

352 Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, II, 443. İbn Ebî Dâvûd hk. Bkz: Ali Yardım, "İbn Ebû Dâvûd", *DİA*, XIX, 429.

bir tarafa, birçok güvenilir âlimin bile, yazdıkları eserlerde birçok zayıf rivâyete yer verdikleri de unutulmamalıdır.

Şu halde, elimizde sağlam bir Mushaf varken, güvenilirliği tartışma konusu olan bazı bilgilere dayanarak, bir takım sonuçlara varmak yanlış olur. Kaldı ki İbnü'n-Nedîm'in eserinde, İbn Mes'ûd'un mushafından istinsah edildiği iddia edilen fakat birbirini tutmayan mushafların görüldüğünden de söz edilmektedir[353] ki bu bize, bu konudaki bilgilerin sağlam olmadığını gösterir.

Meselenin diğer bir boyutu da şudur: "Kıraat İmamları ve Râvîleri" bahsinde de görüleceği gibi, **birçok kıraatın sahâbe zincirinde Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b da bulunmaktadır. Ama On Kıraat arasında, bu iki zâta izafe edilen bir takım farklı kıraatlar bulunmamaktadır. İşte sorunun asıl cevabı buradadır. Eğer söz konusu bu rivâyetler sahih olsaydı, On Kıraat arasında yer almaz mıydı?** Elbette yer alırdı. Bunlar mevcut olmadığına göre, demek ki bunlar kıraat değildir; onların özel mushaflarında bulunduğu idda edilen -çünkü gerçekten var mıdır yok mudur onu da bilmiyoruz- tefsir kabilinden yazılmış ve sonradan kıraat zannedilmiş bir takım açıklamalardan ibarettir.

28- Sadece tek kıraat olabileceği iddiası

Soru: Böyle çeşit çeşit kıraat olmaz. Cebrâil Kur'ân'ı bir kıraatla indirmiştir, diğer kıraatlar sonradan ortaya çıkmıştır, diyenlere neler söylenebilir?

Cevap: Böyle iddiada bulunanlar, işin sonunun nereye varacağını düşünmeden konuşuyorlar demektir. Ortada tevâtür seviyesine ulaşmış, açık açık Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirildiğini, bunlardan hangisiyle okunursa doğru olduğunu bildiren hadisler varken, hâlâ sadece bir kıraat olabilir iddiasında bulunmak, bunca hadisi ve 15 asırlık kıraat gerçeğini görmemezlikten gelmek demektir. Farz-ı muhal bu iddianın doğru olduğu kabul edilirse, arkasından şu soru gelmez mi: Kıraat-ı Aşera olarak bilinen bu On Kıraattan hangisi doğrudur? Kur'ân bir lehçe ve kıraat üzere indirilmişse, sizin

353 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 40.

okuduğunuz bu kıraatların hangisi, Kur'ân'ın asıl indirildiği kıraat olmaktadır? Kur'ân'ın resmine, yani yazısına bakıp mı geçeceğiz? Yoksa seslendirecek miyiz, kelimeleri telâffuz edecek miyiz? Edeceksek neye göre, nasıl veya kimin okuyuşuna göre seslendireceğiz?

Meselâ Fâtiha sûresinde bulunan ملك يوم الدين âyetindeki "mâliki" kıraatı mı doğru, yoksa "meliki" kıraatı mı?

Bu soruya, böyle iddiada bulunan *müslümanın* cevap vermesi gerekir. Bu işin sonu, elimizdeki Kur'ân'ın sıhhatinin tartışılması sonucunu doğurur ki, her halde hiçbir müslüman böyle bir neticeyi arzu etmez.

Böyle düşünenler Âsım Kıraatının Hafs rivâyetini esas alarak, diğer kıraatları değerlendirme hatasına düşmektedir. Yani Kur'ân sanki sadece Âsım Kıraatı üzere inmiş, diğer kıraatlar sonradan çıkmış zannedilmektedir. Oysa diğer dokuz Kıraat ne ise, Âsım Kıraatı da odur. Bugün İslâm âleminde Âsım Kıraatının yaygın oluşuna bakıp, diğerlerini tâli kıraat gibi görmek son derece yanlıştır. İbn Mücâhid'in bildirdiğine göre Âsım Kıraatı, ilk dönemlerde bu kadar yaygın değildi; daha sonraki zamanlarda çoğunluğun okuduğu kıraat haline geldi[354]. Şu halde bilinen bir Kıraatı esas alıp, diğerlerini buna göre değerlendirmek hatalı bir yaklaşım tarzı olmaktadır.

Konuya biraz daha açıklık getirmek için, yukarıdaki soruyu tekrar edelim: Fatiha sûresindeki "mâliki" kıraatı mı doğru, yoksa "meliki" kıraatı mı? Başka bir ifade ile, Peygamberimiz "mâliki" şeklinde mi, yoksa "meliki" şeklinde mi okumuştur? Bize göre iki türlü de okumuştur; bu bakımdan iki kıraat da doğrudur[355]. Muhalif görüşe göre düşünürsek, diyelim ki Peygamberimiz bu iki kıraattan sadece birisini okumuştur. Peki, hangisini okumuştur? Bunun tespiti mümkün olmadığına göre iki kıraatı da muhafaza etmek gerekmez mi?

---

[354] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s.71; ayrıca bkz: Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *DİA*, III, 476.

[355] Nitekim İbn Mücâhid, her iki kıratın da Peygamberimizden rivâyet edildiğini kaydetmektedir (*Kitâbü's-Seb'a*, s. 104).

Peygamberimiz, kıraatların menşeine işaret olmak üzere: "Kur'ân *Yedi Harf* üzere indirilmiştir" buyuruyor. Hayır, indirilmemiştir mi diyelim?

Öte yandan, "doğru" her zaman bir tane olmaz. Bazen bir konuda birçok "doğru"lar vardır. Meselâ bir noktaya her zaman bir yoldan ulaşılmaz, bazen birçok yoldan aynı hedefe ulaşılır. İki kerre iki dört ettiği gibi, iki ile ikinin toplamı da dört eder, üç ile bir toplanınca veya beşten bir çıkarılınca... vb. dört eder.

Keza aynı konuda, mezhebler arasında pek çok farklı hüküm vardır ki, bunların hiçbirisi için yanlış denilmez: Bilindiği gibi, ibâdetlerin yapılış tarzını ve bu arada namaz kılma şeklini de bize Peygamberimiz öğretmiştir. Meselâ rükûya varırken ve rükûdan kalkıp secdeye giderken (namaza başlarken yapıldığı gibi) ellerin kaldırılıp kaldırılmayacağına dair farklı rivâyetler vardır. Bazı mezheblerde bu uygulama yapılırken, Hanefîlerde yoktur[356]. Aynı şekilde sabah namazının farzının ikinci rekâtında rükûdan kalktıktan sonra Şâfiîler kunut yapar, Hanefîler ise yapmaz[357]. Doğru bir tane ise, bunlardan hangisi doğrudur? Bize göre ikisi de doğrudur; çünkü Peygamberimizden iki şekil de görülmüştür.

İşte kıraatlar da böyledir; sahihliği sâbit olmuş bütün kıraatlara itibar etmek lâzımdır. Çünkü kıraatlarda nakil esastır; kimse kafasından uydurarak bir âyeti okuyamaz. Yukarıdaki iki kıraat da tevâtürle sâbit olmuştur. Yani bu âyetin iki türlü kıraatı vardır. "Mâliki" okuyanlar da "meliki" okuyanlar da nakle dayanarak böyle okumaktadır. Bu iki kıraattan sadece birisinin doğru olabileceğini iddia edenler, diğer kıraatın yanlış olduğunu, bu âyeti o şekilde okumanın câiz olmadığını nakle dayanarak delillendirmek zorundadır. Böyle bir delil getirilemeyeceğine göre, delil getirenlere itibar edip, kıraatları olduğu gibi kabul etmek zarûreti vardır. Kıraatların çeşitli oluşunun sebep ve hikmetleri de daha önceki bahislerde anlatılmıştır.

---

356 Bu husus için bkz: Muhammed Nâsuriddin Elbânî, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Namaz Kılma Şekli* (trc: Selman Başaran - Y. Vehbi Yavuz), s. 103; Vehbe Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 14.

357 Vehbe Zühaylî, *age*, II, 123.

29- Kıraatların toplum huzurunda okunması

Soru: Camilerde veya radyo ve televizyonlarda okunan aşırlarda Kıraat-ı aşera'da yer alan vecihleri göstermek uygun mudur?

Cevap: Bilindiği gibi kıraatlar, infirad ve indirac olmak üzere iki türlü okunur. İnfirad tarîkında sadece bir kıraat; indirac tarîkında ise bütün kıraatlar cem edilerek okunur. Kıraatlar, hicrî 500 tarihlerine kadar infirad tarîkı, yani her bir kıraat için ayrı bir hatim ile okutulup öğretilirken, bu tarihten sonra, daha pratik bir tarz olan indirac / cem tarîkı ile, yani bütün kıraatlar bir hatimde topluca okutulup öğretilmiştir[358].

Radyo ve televizyonlarda hiçbir açıklama yapmadan, herhangi bir âyeti On Kıraata göre okumak uygun değildir. Çünkü müslümanların çoğu, kıraatlar hakkında bilgi sahibi değildir. Bu bakımdan sadece herkesin bildiği Âsım Kıraatına göre okumak lâzımdır.

Camilerde okumak da böyledir. Gereksiz yere Kur'ân hakkında şüphe ve tereddüt uyandırmamak gerekir. Hattâ bazen cemaat arasında, okuyucunun yanıldığı izlenimine kapılanlar bile olmaktadır.

Bu bakımdan namazda veya namaz dışında bir cemaat huzurunda Kur'ân okurken, bu kıraatlardan sadece birisiyle okumak gerekir; hepsini birden cem ederek okumak câiz görülmemiştir[359]. Ayrıca, bu tür okuyuş tarzında, vakf ve ibtidâ kurallarına yeterince riâyet edilmemesi de tenkit konusudur[360].

Bunula birlikte camilerde yapılan icâzet törenlerinde ve konuya vakıf olan herhangi bir cemaat içinde, fazla vücuhatı olmayan yerleri, vakf ve ibtidâ kurallarına da riayet ederek okumakta bir sakınca yoktur.

---

358 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 102.

359 İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, XIII, 404.

360 Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, s. 26-27.

30- Peygamberimizin kıraat öğretmesi

Soru: Kur'ân'ın muhtelif kıraatları var. Hz. Peygamber'in ve ashabının yapacak başka işi mi yoktu da, böyle türlü türlü kıraat okudular, okuttular, denilirse ne cevap verilir?

Cevap: Peygamberimizin Kur'ân öğretiminden, Kıraat öğretiminde tatbik edildiği şekliyle bir uygulama içinde olduğu anlaşılmamalıdır. Yani Peygamberimiz, müslümanları karşısına alıp, kıraat tedrisinde yapıldığı gibi, kıraat vecihlerini öğretmemiştir; yahut kendisi dönüp dönüp bir âyeti tekrar okumamıştır. Öyleyse ne yapmıştır? Peygamberimiz, değişik zamanlarda, farklı kabilelerden gelen ve müslümanlığı kabul eden insanlara, *Yedi Harf* ruhsatı uyarınca onların lehçelerine uygun bir şekilde Kur'ân'ı öğretmiştir. Peygamberimizin öğrettiği bu kıraat ve vecihler ise, sahâbe tarafından sonraki nesillere aktarılmış ve bunlar Kıraat ilminin müfredatını oluşturmuştur.

Aslında kıraatlar, gözde büyütülecek bir mesele de değildir. Hâfız bir kişi isterse, On Kıraatın vücuhatını birkaç ay içinde ezberden okuyacak hale gelebilir.

Unutulmamalıdır ki Peygamberimizin en aslî görevi, insanlara Kur'an'ı tebliğ edip öğretmek idi. Tabiri câizse, onun işi gücü Kur'ân'dı. Allah'ın Elçisinin asıl işi bu olmayacak da ne olacak? Allah onu niye gönderdi? Kitabını insanlara öğretmek için göndermedi mi? Demek ki Peygamberimizin işi bu idi. Onun zaman zaman başka meşgûliyetleri de olabiliyordu; ama o böyle bir durumda dahi konuyu ihmal etmiyor, Kur'ân öğretilmesi gereken bir kişi gelince, hâfız sahâbîlerden birisini bu işle görevlendiriyordu[361].

Şu misâl, Peygamberimiz ve ashâbının Kur'ân öğretimine verdikleri önemi açık bir şekilde göstermektedir. Buhârî ve Müslim'in naklettiklerine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Öyle olurdu ki, Rasûlüllah Kur'ân okur da secde âyetine gelince, hemen bizleri secde

---

361 Bkz: Hâkim, *el-Müstedrek,* III, 356.

ettirirdi. Biz yanında o kadar kalabalık ve sıkışık olurduk ki, secde etmek için bir yer bulamazdık. Bu, namaz haricinde olurdu"[362].

Peygamberimiz, her konuda ashabıyla yakından ilgilenirdi. Onları çok iyi tanırdı. Onların huylarını, yaşayış tarzlarını, davranış biçimlerini çok iyi bilirdi. Bu, Kur'ân okuma konusunda da böyleydi. Öyle ki yüzlerini görmese bile, onları Kur'ân okuyuşlarından tanırdı. Nitekim bir gece Mescid'de Kur'ân okuyan sahâbîsini sesinden tanımış ve yanındaki Hz. Âişe'ye: *"Bu, Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Sâlimdir. Benim ümmetim arasında bunun gibisini yaratan Allah'a hamdolsun"*[363] buyurmuştur. Aynı şekilde başka bir gece de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi dinlemiş ve ertesi gün: *"Ey Ebû Mûsâ! Şüphesiz sana, Dâvud Peygamberin mizmarlarından bir mizmar (makamlarından bir makam) verilmiştir"*, buyurarak takdirlerini ifade etmiştir[364]. Şu hadiste bu husus daha açık bir şekilde görülmektedir: Buhârî'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den naklettiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ben, Eş'arîler cemaatinin geceleyin evlerine girdikleri zaman okudukları Kur'ân seslerini pek iyi tanırım. Sefer halinde de onların ordu içindeki konak yerlerini gece vakti Kur'ân seslerinden tanırım; Eş'arîlerin indikleri bu konak yerlerini gündüz görmemiş olsam bile"*[365].

Sahâbeye gelince: Onlar, Peygamberimizin izinde giden insanlardı. Peygamberimizin gözünün içine bakan, ne buyuracak diye gözleyen, ilâhi vahyi iştiyakla bekleyen müslümanlardı. Bir sahâbînin ifadesiyle, başlarına kuş konmuş gibi[366], (o kuş uçup kaçmasın diye kıpırdamadan duran insan gibi, dikkatle) onu dinleyen insanlardı. Onlar, Kur'ân yolunda her türlü baskıya göğüs geren; mallarını, yurtlarını ve canlarını feda etmekten çekinmeyen kimselerdi. Elbette onların günlük işleri, geçim telaşları da vardı. Fakat bugün şehirlerde yaşayan insanlar gibi meşguliyetleri yoktu. Ellerinde güvenle, zevkle ve ihlâsla okuyabilecekleri bir tane kitap vardı, o da Kur'ân'dı. Onların zihinle-

---

362 Müslim, *Mesâcid*, 104; ayrıca bkz: Buhârî, *Sücûdü'l-Kur'ân*, 8.

363 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 165; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 176; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, II, 388.

364 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 31; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 236.

365 Buhârî, *Meğâzî*, 38; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 166.

366 Bkz: Buhârî, *Cihâd*, 37; Ebû Dâvûd, *Tıb*, 1; Nesâî, *Cenâiz*, 81; İbn Mâce, *Cenâiz*, 37.

rini karıştıracak, dikkatlerini dağıtacak başka kitap, dergi, gazete, radyo, televizyon gibi şeyler de yoktu. En azından akşam güneşin batmasından, sabah gün doğuncaya kadar zamanları vardı. Onun için geceleri evlerden arı uğultusu gibi Kur'ân sesleri yükselirdi. Aynı şekilde daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Mescid-i Nebevî'den de, Kur'ân sesleri yükselirdi. Öyle ki bir defasında Peygamberimiz, birbirlerini şaşırtmasınlar diye ashâbına seslerini kısmalarını emretmişti[367]. Buhârî ve Müslim'in naklettiklerine göre Hz. Ömer ile komşusu, birer gün nöbetleşerek, sabahtan akşama kadar Peygamberimizin yanında kalır, o gün gelen vahyi ve benzeri hususları öğrenir, dönüşünde de diğerine aktarırdı[368].

Sahâbenin gerek namazlarda ve gerekse namaz dışında çokça Kur'ân okudukları bilinmektedir. Onlar, Kur'ân okumadan geçen bir günü "can sıkıcı" olarak değerlendirmişlerdir. Konuyla ilgili haberlerde, çoğunlukla "haftada bir" veya "üç günde bir" hatim indirdikleri bildirilmiştir[369]. Onlar okuyacakları miktar kadar Kur'ân'ı hiziblere (bölümlere) ayırırlar ve her gün bu hiziblerden birisini okurlardı[370]. Peygamberimiz de böyle bir uygulamayı teşvik ederdi. Nitekim şu rivâyet bunu ispatlamaktadır: Hz. Ömer'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Her kim kendine vazife kıldığı gece kıraatını (hızbihî), yahut bunun bir kısmını, uyur kalır yapamaz ve bunu sabah namazı ile öğle namazı arasında yaparsa, bu o kimsenin lehine gece okumuş gibi yazılır"*[371]. Bazı hadislerden ise, sahâbeden bazılarının Kur'ân'ı çok kısa zamanda hatmettikleri; Peygamberimizin de *"Üç günden az bir zamanda Kur'ân'ı hatmeden kişi, ne okuduğunu anlamamıştır"*[372], buyurarak gerekli uyarıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden, daha o dönemde Kur'ân okuma

---

[367] Ebû Dâvûd, *Salât*, 315.

[368] Buhârî, *İlim*, 27; Müslim, *Talâk*, 34.

[369] Bkz: Ebû Dâvûd, *Salât*, 329; Tirmizî, *Kırâat*, 13; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 178; San'ârû, *el-Musannef*, III, 352.

[370] Ebû Dâvûd, *Salât*, 329; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 178; Ahmed b. Hanbel, age, IV, 9, 323; Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, I, 124-188; Makdisî, *el-Âdâbü'ş-Şer'iyye*, II, 295-297.

[371] Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 142.

[372] Ebû Dâvûd, *Kırâat*, 1; Tirmizî, *Kırâat*, 13, İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 178; Dârimî, *Salât*, 173; Ahmed b. Hanbel, *age*, II, 164, 189; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 68.

geleneğinin iyice yerleştiği; ashâbın elinde Kur'ân nüshalarının bulunduğu veya Kur'ân'ı ezberledikleri anlaşılır ki böylece ister yüzünden ister ezberden okumakla olsun, Kur'ân'ın hem yazı ile, hem ezber ile ve okunarak muhafaza edildiği gerçeği tartışma götürmez bir şekilde ortaya çıkmış olmaktadır.

Daha önce de kaydettiğimiz gibi önde gelen hâfız sahâbîlerden olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, bazı öğütlerde bulunmak üzere Basra'nın hâfızlarını çağırtınca, bu davete 300 civarında hâfız iştirak etmişti[373]. Yine hâfız sahâbîlerden olan Ebü'd-Derdâ, sabah namazından sonra talebelerini okutmaya başlardı. O, öğrencilerinin sayısının bazen 1600 kişiye kadar ulaştığını bildirmiştir[374].

İşte, Peygamber Efendimize bağlılıklarıyla, îmân ve ihlaslarıyla, Kur'ân'a ve ibâdete düşkünlükleriyle bildiğimiz bu insanların gayretlerini de takdirle ve şükranla kaydetmek gerekir.

31- Kıraatlarda sahih-şâz ayırımı

Soru: Kıraatlar mütevâtir olarak gelmişse, niçin "sahih" ve şâz" diye ayırım ortaya çıkmıştır?

Cevap: Kıraatlarla ilgili olarak nakledilen bilgiler de bir bakıma hadislere benzemektedir. Nasıl ki hadisler arasında mütevâtir olanı, sahih olanı ve olmayanı varsa, kıraatlarla ilgili rivâyetlerde de durum böyledir. Her konuda olduğu gibi, kıraat konusunda da doğru olanın yanında, doğru olmayanın bulunması gayet tabiidir. Bir takım zayıf rivâyetlerin, kesin bilgiye dayanmayan uygulamaların karışmış olmasını normal karşılamak gerekir. Ancak bunlar, bu işin uzmanları tarafından zamanında ayıklanıp, sahih ile sahih olmayan birbirinden ayrılmış; On Kıraat arasında bulunan vecihlerin sahih; bunların dışında kalanların ise şâz olduğu tespit edilmiştir.

---

[373] Müslim, *Zekât,*119.

[374] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye,* I, 606-607.

32- On Kıraat'tan fazla kıraat ihtiva eden eserlerde yer alan kıraatların mahiyeti

Soru: Mütevâtir kıraatları ihtiva eden eserlerden önce yazılmış bazı kıraat kitaplarında daha fazla kıraattan, meselâ Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm (224/838)'ın *Kitâbü'l-Kırâât* adlı eserinde 25 kıraattan bahsedildiği ifade edilmektedir. Bunun sebebi nedir, niçin Kıraat-ı Aşera'nın tespitiyle yetinilmemiştir?

Cevap: Adı geçen eserde olduğu gibi bazı kıraat kitaplarının On Kıraat'tan fazla kıraatı ihtiva ettiği nekledilmektedir. Ancak söz konusu eserler elimizde bulunmadığı için bunların mahiyetini bilmiyoruz. Bunlarda muhtemelen On Kıraatı da ihtiva edecek şekilde, diğer kurrânın kıraatına da yer verilmişti. Fakat bu eserler ve ihtiva ettikleri kıraatlar diğer Yedi ve On Kıraata dair yazılmış eserler gibi kabul görmemiş ve yayılma şansı bulamamışlardır.

Bunlar muhtemelen çok sayıda şâz kıraatları da ihtiva ediyordu. Belki de Kıraat-ı Aşera'da "rivâyet" ve "tarîk" olarak değerlendirilen nakiller ayrı bir "kıraat" gibi değerlendirilmiş, bu nedenle kabarık bir sayı ortaya çıkmıştı. Tabiidir ki bunlar tahminden ibarettir. Kesin olan husus, bu eserlere itibar edilmemiş olduğudur.

33- On Kıraatı toplayan eserler yazıldıktan sonra da Yedi Kıraatı ihtiva eden eserlerin yazılmaya devam edilmesinin sebebi

Soru: İbn Mücâhid (324/936) *Kitâbü's-Seb'a* isimli eserinde Yedi Kıraatı toplamıştır. Onunla çağdaş olan İbn Mihrân (381/992) ise *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr* isimli eserinde On Kıraatı toplamıştır. İbn Mihrân'ın on mütevâtir kıraatı ihtiva eden bu eserinden sonra neden hâlâ Yedi Kıraata dair eserler yazılmıştır? Meselâ Ebû Amr ed-Dânî (444/1053)'nin *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'* ve İbn Şüreyh (4761083)'in *el-Kâfi fi'l-Kırââti's-Seb'* adlı eserleri gibi.

Cevap: Yukarıda isimleri geçen âlimlerden İbn Mihrân İranlı, diğer ikisi ise Endülüslüdür. Onların Yedi Kıraat'a dair eser yazmasını, o bölgede ve o devirde henüz On Kıraatın (bilinen "On Kıraat / Kıraat-ı Aşera" şeklinde) yaygın olmamasına bağlamak

mümkündür. Zaten Endülüs'te kıraat ilminin tedrisi hicrî dördüncü asrın sonlarından itibaren başlamıştır[375]. (Bununla beraber yukarıda isimleri geçen âlimlerin Yedi Kıraatın dışındaki kıraatları ihtiva eden başka eserler yazmış olmaları da mümkündür).

Yedi Kıraatla ilgili diğer bazı kitapların da önceki âlimlerin eserleri üzerine yapılmış çalışmalar olduğu görülür. Meselâ Şâtıbî (590/1194)'nin *Hırzü'l-Emânî*'si Dânî'nin *et-Teysîr*'inin manzum şeklidir. Ebû Şâme (665/1267)'nin *İbrâzü'l-Meânî*'si ise *Hırzü'l-Emânî*'nin şerhidir. Keza çağdaş âlimlerden Muhammed Sâlim Muhaysin'in *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fi'l-Kırââti's-Seb'i min Tarîkı'ş-Şâtıbiyye* isimli eseri de böyledir.

Bununla beraber yine de bütün eserlerin bu mahiyette olduğu söylenemez. Bu bakımdan sadece Yedi Kıraat'ı ihtiva eden eserlerin yazılmasını, ilgili âlimin tercihi olarak değerlendirmek gerekir. Kaldı ki Muhaysin'in yaptığı gibi kimileri hem Yedi (*el-İrşâdâtü'l-Celiyye*) hem de On Kıraat'a dair (*el-Mühezzeb*) eser yazmışlardır.

Öte yandan, kıraat kitapları sadece Yedi veya On kıraatı toplayan iki tür eser grubu değildir. Dördüncü bölümdeki listede de görüleceği üzere beş kıraatı (*Kitâbü'l-Hamse*), sekiz kıraatı (*Kitâbü's-Semâniyye*), bazı şâz kıraatların ilavesiyle on bir kıraatı (*er-Ravda fi'l-Kırââti'l-İhdâ Aşera*), on iki kıraatı (*el-Mübhic*), on dört kıraatı (*İthâf*)) ve sadece şâz kıraatları (*Kitâbü'ş-Şevâz*) ihtiva eden eserler de vardır. Bunların varlığı, On Kıraat'ın sıhhati konusunda tereddüte yol açmaz.

34- Kıraatçıların hadisçiler tarafından tenkidi

Soru: On Kıraat İmamından ve onların râvîlerinden bazısı hakkında, bir takım hadis bilginleri tarafından, onların hadis alanındaki konumlarını tenkit eden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu durum, onların kıraat alanında da güvenilir olmalarına engel olarak görülebilir mi?

Cevap: Kıraat İmamları ve onların râvîleri, kıraat alanında uzman kimselerdir. Onlardan bazıları hadis de rivâyet etmiştir. İçlerinden hadis rivâyet eden bu zâtlardan bazıları ise, hadis rivâyeti konusunda

---

375 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34.

itimat edilir bulunmamıştır. Kıraat uzmanlığı ayrı, hadis uzmanlığı ayrıdır. Herkesin her alanda uzman olması beklenmez. Bir hadis âliminin, kıraatları iyi bilmediği veya hatalı nakilde bulunduğu için, nasıl hadis alanındaki uzmanlığı inkâr edilemezse, bir Kıraat İmamı veya râvîsinin de, hadis naklindeki hatası sebebiyle kıraat alanındaki uzmanlığı inkâr edilemez. Bu bakımdan hadis ile kıraatı birbirine karıştırmamak gerekir. Kaldı ki, hadisçilerin cerh hususunda ittifak ettikleri de söylenemez; birisinin güvenilir bulmadığı bir râvîyi, bir başka hadisçi güvenilir bulabilmektedir. Bazıları iş edinip, konu hadis değil kıraat olduğu halde, bu tür rivâyetleri gündeme getirerek ve kıraatlar hakkında istifham uyandırmaya çalışarak nasıl bir sonuca varmak istiyorlar, anlamak mümkün değildir. Oysa, bir hıristiyan akademisyen, hıristiyan olduğunu nasıl unutmuyor ve sahip olduğu bu kimlik çerçevesinde meseleleri değerlendiriyorsa, bir müslüman akademisyen de önce müslüman olduğunu unutmamalı; Kur'ân'ın sağlam bir şekilde muhafazası konusunda şüphe uyandıracak görüşler beyan etmek bir yana, onun en güvenilir tek mukaddes kitap olduğu gerçeğini her fırsatta vurgulamalıdır.

35- Şâz kıraatların değeri

Soru: On Kıraat arasında bulunmayan şâz kıraatlar hakkında ne söylenebilir?

Cevap: On Kıraatın sahihliği konusunda ittifak vardır; bu bakımdan bunların kabülü gerekir. Bunun dışında kıraat olarak nakledilen rivâyetlerin ise bağlayıcılık yönü yoktur. Muhtemelen bunlar, sahâbenin mushaflarına tefsir amacıyla yazdığı ve sonradan kıraat zannedilen rivâyetlerdir. Eğer bunlar da sahih olsaydı mütevâtir kıraatlar arasına girerdi. Bunlardan, Kur'ân'ı anlayıp yorumlama konusunda istifade edilebilir; ancak namazda ve namaz dışında Kur'ân olarak okunması câiz değildir. Hangi kıraatların sahih, hangilerinin de şâz olduğu, kıraat uzmanları tarafından vaktiyle tespit edildiği için, artık bundan sonra On Kıraat arasına yeni bir kıraat ilave etmek mümkün olmadığı gibi, bunlardan birisini çıkarmak veya On Kıraatta bulunan vecihlerden birisini iptal veya bunlara yeni bir vecih katmak mümkün değildir. Çünkü kıraatlar ictihâdî olmayıp nakle

dayanır, uyulması gereken bir sünnet, tâkip edilmesi gereken bir yoldur.

36-Peygamberimize nisbet edilen kıraatlar

Soru: Mütevâtir kıraatlarda bulunmayan, fakat "Peygamber, şu âyeti şöyle okudu" şeklinde bazı eserlerde yer alan rivâyetleri nasıl değerlendirmek gerekir?

Cevap: Bazı eserlerde âhâd haber olarak: "Hz. Peygamber şu âyeti şöyle okudu" tarzında nakledilen rivâyetlere itibar etmek, üstelik bir de bunları "Rasûl'ün kıraatı" diye vasıflandırmak mümkün değildir.

Eğer bu tabir doğru kabul edilirse, bunların dışında kalan kıraatlar Hz. Peygamber'in kıraatı değil midir ki, bunlar Peygamber'in kıraatı olarak nakledilmemiştir? sorusu akla gelir. Aslında böyle bir suale de, bunlar Hz. Peygamber'in kıraatı ise, niçin mütevâtir kıraatlar arasına girmemiştir? sorusuyla cevap vermek mümkündür. Bunlar âhâd rivâyetlerdir. Kur'ân-ı Kerim ise âhâd haberle değil tevâtürle sâbit olmuştur. Bu tür haberler sahih olamaz. Eğer sahih olanları varsa bu takdirde bunları, Peygamberimizin kıraatı olarak değil, o âyetle ilgili tefsir kabilinden söylemiş olduğu bir açıklama yahut mensuh kıraat olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bu tür rivâyetler de gerçekten Peygamberimizin kıraatı olmuş olsaydı, Peygamberimizin okuduğu, öğrettiği ve okunmasına izin verdiği geçerli ve güvenilir kıraatlar demek olan mütevâtir On Kıraat arasında yer alırdı.

37- Sahâbeden nakledilen kıraatlar

Soru: Sahâbeye dayandırılan bazı kıraatları On Kıraatta bulunmuyor diye şâz kıraattan saymak doğru mudur?

Cevap: Şâz kıraat demek, âhâd yolla gelen, sahih olup olmadığı belli olmayan, daha önemlisi tevâtürle sâbit olmayan kıraat demektir. Oysa Kur'ân ve ona ait On Kıraat tevâtürle sâbit olmuştur. Eğer bazı sahâbîlere dayandırılan kıraatlar da aynı durumda olsaydı On Kıraat arasında yaşardı. Böyle olmadığına göre bunların şâz sayılması gayet tabiidir; çünkü bu tür kıraatların onlara nisbeti kesin değildir. Daha

önce de ifade edildiği gibi belki de bunlar açıklama olarak not edilmiş, fakat sonradan kıraattan zannedilmiş bilgilerden ibarettir.

38- Mensuh kıraatlar

Soru: Kıraat-ı Aşera yani On Kıraat arasında yer almayan kıraatları, nesh edilmiş kıraat olarak değerlendirmek mümkün müdür?

Cevap: Daha önce de ifade edildiği gibi, On Kıraat arasında bulunmayan fakat kıraat olarak nakledilen rivâyetler hakkında iki ihtimal söz konusudur:

Birincisi: Bunlardan bazıları, sahâbe tarafından tefsir maksadıyla ifade edilmiş kelimeler olabilir. Yani bazı sahâbîlerin tefsir olarak söyleyip, bazen Mushaflarına da açıklama niyetiyle yazdıkları kelimelerin, onlardan sonra gelen bazı kimseler tarafından Kur'ân'dan zannedilmesi sebebiyle ortaya çıkan rivâyetler olabilir. Nitekim söz konusu duruma Ebü'l-Abbas b. Ammâr (440/1048) da dikkat çekerek şöyle demiştir: "Muhtemeldir ki bunların çoğu, Kur'ân'a yazılmış te'villerdir ve bunlar Kur'ân'dan zannedilmiştir"[376]. Aynı hususa İbnü'l-Cezerî de dikkat çekmiştir[377]. Ancak bu tür değerlendirmeleri On Kıraatta bulunan okuyuşlar için söylemek mümkün değildir.

İkincisi: On Kıraatta bulunmayan diğer bazı rivâyetler de nesh edilmiş kıraat olabilir. Bunlar, bazen nesh edildiği bilinmediği için, bazen de mensuh olduğu kendisine ulaştırıldığı halde kendi bilgisine güvenip neshine inanmadığı için veya bilgi kabilinden nakledilmiş kıraatlar olabilir.

Nitekim bazı kıraatların nesh edildiği sahâbe tarafından da ifade edilmiştir:

Berâ b. Âzib şöyle demiştir: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَصَلاَةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا âyeti nâzil oldu. Biz onu Allah'ın dilediği kadar bu şekilde okuduk.

[376] Bkz: Askalânî, *age*, IX, 27.

[377] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 32.

Sonra Yüce Allah onu nesh edip şunu inzal etti: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَوةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا [378].

Mensuh kıraata başka bir örnek olmak üzere şu rivâyeti nakledelim:

Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre Bi'ru Meûne vak'asında şehid düşen ve kendilerine "kurrâ" sıfatı verilen 70 sahâbînin ardından, başta Peygamber Efendimiz olmak üzere bütün müslümanlar büyük üzüntü duydular. Hattâ Peygamberimiz, kendileri davet ettiği halde onlara hainlik yaparak şehid eden bu kabileler aleyhine bir ay süre ile beddua etti. Enes sözlerine şöyle devam etmiştir: Onlarla ilgili olan şu: اَلاَ بَلِّغُوا عَنَّا قَوْمَنَا بِاَنَّا قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِىَ عَنَّا وَاَرْضَانَا : *Dikkat edin! Bizden kavmimize tebliğ ediniz ki, bizler Rabbimize kavuştuk; O bizden razı oldu ve bizleri de razı kıldı"* sözlerini Kur'an olarak okuduk. Sonra bir müddetin ardından bu sözlerin tilaveti kaldırıldı"[379].

Ayrıca mensuh kıraat anlayışını göstermesi bakımından şu bilgiyi de nakletmek faydalı olacaktır: Abdullah b. Abbas'ın bildirdiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Bizim en düzgün Kur'ân okuyanımız Übeyy b. Kâ'b'tır. En isabetli hüküm verenimiz de Ali b. Ebî Tâlib'tir. Biz, Übeyy'in kıraat usûl ve edâsından bir kısmını terk etmekteyiz. Bununla beraber Übeyy: Ben Rasûlüllah'tan işittiğim hiçbir şeyi bırakmam, demektedir. Halbuki Yüce Allah: مانسخ من آية اوننسها : *Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak* (Bakara 2/106) buyurmuştur"[380].

Görüldüğü gibi On Kıraat arasında bulunmayıp da kıraat olarak, hattâ bazen bir sahâbînin kıraatı olarak nakledilen rivâyetleri mensuh kıraat çerçevesine dâhil etmek mümkündür.

Ancak bu meseleyi, üçüncü bölümde ele aldığımız *Yedi Harf*'in neshi meselesiyle birbirine karıştırmamalıdır. İlgili kısımda da ifade ettiğimiz gibi, bize göre *Yedi Harf* ruhsatı kaldırılmamıştır; ancak, bu ruhsat sebebiyle gerçekleşmiş bazı kıraatlar neshedilmiş olabilir.

---

[378] Müslim, *Mesâcid*, 208.

[379] Buhârî, *Cihâd*, 184; Müslim, *Mesâcid*, 297.

[380] Buhârî, *Tefsîr*, Sûretü'l-Bakara, 7.

39- Mushafın kıraatlara göre neşri

Soru: Bazı kimseler, Kur'ân'ın, kıraatları da ihtiva edecek şekilde yeniden neşredilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu doğru bir düşünce midir?

Cevap: Maalesef bu da yerli bir fikir ve teklif değildir; bu görüşün ilk sahipleri oryantalistlerdir. Aralarında Goldziher (1921)'in de bulunduğu birçok oryantalist bu fikri benimsemiş; Arthur Jeffery (1959), Gotthelf Bergstrasser (1933) ve Otto Pretzl (1941), böyle bir çalışmanın içine de girmişler ama başarılı olamamışlardır[381]. Montgomery Watt da, 1985 yılında İzmir'de katıldığı ilmi bir

---

[381] Arthur Jeffery bir makalesinde, bu konudaki çalışmaları anlatmış ve yazısının sonunda şunları kaydetmiştir: "Elinizdeki metnin yazarı böyle bir projede müteveffa Prof. Bergstrasser ile iş birliği yapıyordu ve her iki sorunla bağlantılı bir başlangıç yapılmıştı. Yazar tüm farklı kıraatları toplamak için bütün basılı litaratürü ve el yazması malzemenin büyük çoğunluğunu gözden geçirmişti. Bergstrasser, Münih'te bir Kur'ân Arşivi kurdu. Bütün ilk Kur'ân el yazmalarının fotoğraflarını ve onunla bağlantılı bütün metinsel malzemeyi toplamaya başladı. Onun zamansız ölümünden sonra Arşiv devam etti ve öğrencisi Otto Pretzl tarafından geliştirildi. Ancak Pretzl, bu son savaş sırasında Sivastopol dışında öldürüldü ve Münih'teki Arşiv, bu devasa çalışmanın yeniden bütünüyle baştan başlamasını gerektirecek şekilde, bombalı saldırı sonucu yanarak yok oldu". (Arthur Jeffery, "Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi", trc: Mesut Okumuş, *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* isimli kitabın içinde, s.134). Aynı konuyu merhum Muhammed Hamidullah şu ifadelerle anlatmaktadır: "Almanya'da Münih Üniversitesi, Kur'ân üzerine inceleme yapmak gayesiyle bir enstitü teşkil etmiştir. Bu enstitünün birer hıristiyan misyoner olan müdürleri, üç nesil boyunca, bütün dünyada Kur'ân'ın yazma nüshalarının, söylenildiğine göre elli bin civarında fotokopilerini bir araya toplamışlardır. Onlar, şimdi okunmakta olanlarla, eski mushaflar arasında fark olup olmadığını bulmak için büyük bir dikkatle variant (metin farkı) peşinde koşmuşlardı. Ufak tefek müstensih hataları müstesna hiçbir şey bulamamışlardı. İkinci dünya harbi sırasında bir Amerikan bombası, müdürüyle birlikte bu kolleksiyonu havaya uçurmuştur." (Muhammed Hamidullah, "Kur'ân, Müslümanların Mukaddes Kitabı", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.1, sayı:1, s. 5 (Ağustos 1967). Yukarıdaki konuya temas eden İsmail Karaçam hocamız da şunları kaydetmektedir: "Büyük İslâm âlimi ve mücahidi merhum hocam Prof. M. Tayyip Okiç bey bu olayları anlatır, hâlâ devam etmekte olan bu tür çalışmalara karşı, İslâm âleminin hazırlıklı olmasına ve tehlikenin vehametine titizlikle dikkatimizi çekerdi". (*Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, s. 124). Kanaatimize göre oryantalistlere düşen görev, müslümanlara yeni bir "kuran" yazıvermek yerine; söylecek sözleri varsa, müslümanların tereddütsüz benimsedikleri Kur'ân'ın, muhtevası üzerinde görüş beyan etmek olmalıdır.

toplantıda bu hususu şöyle ifade etmiştir: "Batılı ilim adamlarının ideal mânâda görmek istedikleri şey; içinde her sayfasının alt tarafında kıraat farklılıklarının gösterilmiş olduğu bir Kur'ân baskısıdır"[382]. Sorunun kaynağını tespit ettikten sonra cevabına geçelim:

Bilindiği gibi kıymetli yazma eserlerin bazen birden fazla nüshası mevcuttur. Böyle bir eseri yayınlamak düşünülürse, eserin nüshalarından birkaçı seçilir; bir nüsha esas alınarak, diğerlerindeki farklılıklar dipnotlar halinde gösterilir. Böylece eserin güvenli yeni bir nüshası ortaya çıkmış olur. Eğer eserin yazarı tarafından kendi yazısı veya yazdırması sebebiyle harhangi bir değişiklik yapılmamışsa, böyle bir eserin aslı bir tane demektir. Nüshalar arasında görülen farklılıklar ise çok defa müstensih hatalarından, bazen de müstensihin kendi görüşüne uygun hale getirmek istemesinden kaynaklanmış olabilir. İşte böyle bir çalışma ile esas eser ortaya çıkarılmış olur. Pek, Kur'ân için böyle bir durum söz konusu olabilir mi? Elbette olamaz; çünkü Kur'an üzerinde bu tür hata ve tasarruflar hiçbir zaman olmamıştır. Kıraat farklılıkları da böyle bir çerçeveye dâhil edilemez. Çünkü bunlar, hata veya kasıttan kaynaklanmış farklılıklar değildir. On Kıraata dâhil olanların hepsi de doğru, hepsi de haktır.

Peki, bir Kıraat esas alınıp diğerleri dipnotlar halinde gösterilirse ne olur?

Lüzumsuz, faydasız, hattâ zararlı ve fitne uyandıracak bir iş yapılmış olur. Kıraat farklılıkları, kıraat kitaplarında birer birer tespit edilmiştir. Merak eden, bu tür eserlerden birisine bakar. Maksat kıraatları korumaksa, bunlar kıraat kitaplarında korunuyor. Okumaksa, bu ilme merak edenler okuyor. Asırlardan beri uygulama bu şekilde iken ve hiç gereği yokken, bir Mushaf içinde bunları gösterip fitne uyandırmak doğru mudur? Çünkü, müslümanların çoğu bu konuya vâkıf değildir; olmaları da gerekmez. Hattâ müslüman âlimlerin çoğunun bile bu konuya hakkıyla vâkıf oldukları söylenemez. Hal böyle iken, böyle bir teşebbüs hayır getirir mi?

---

382 *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir-1985, s. 35.

Müslümanları, Kitapları hakkında şüpheye düşürmek kime hizmet olur?

Kıraat uzmanlarına göre, namazda On Kıraatı cem etmek câiz değildir. Namaz dışında bile, konuyu bilmeyenler arasında okumak uygun görülmemiştir. Öyleyse Kıraatların hepsini bir Mushaf içinde ve dipnotlarda göstermek de câiz olamaz. Kıraatlar denince, içinde birçok ufak-tefek ayrıntı vardır: İzhar, idğâm, ihfâ, fetih, imâle, taklîl, ibdâl, teshîl, ihtilâs, işmâm, revm, tahrîk, iskân, isbat, hazif, sıla, teşdîd, tahfîf, tefhîm, terkîk, med, kasr, nakl, sekte, müfred, cemi, müzekker, müennes, ma'lûm, mechûl, gâib, muhatab, mütekellim, takdim, te'hir, hazif, isbat ... bütün bunların hangi birisi gösterilecek? Kime ve neye yarayacak? Yukarıda da izah edildiği gibi, bu iş yazma nüsha neşretmeye benzemez.

Farz-ı muhal, böyle bir teşebbüse geçildiğini düşünelim. Hemen şöyle bir senaryo devreye girecektir: "Bu neşri nasıl yapalım, Yedi Kıraata göre mi On Kıraata göre mi yapalım? Ondört Kıraata göre yapılsa daha iyi olur. Hayır, bütün şâz kıraatları almak lâzım, o zaman daha kapsamlı bir iş yapılmış olur. "Sûretü'l-Hafd" ve "Sûretü'l-Hal' " de ilave edilmeli. Herkesin gönlünü almak için "Sûretü'n-Nûreyn" ve "Sûretü'l-Velâye"yi de koyalım. Bazılarının iddia ettiği filan filan sûrelerdeki eksikleri de tamamlayalım. Bazı oryantalistlerin, bulunduğu yere uygun düşmediğini söyledikleri âyetleri de olması gereken yere koyalım. Metninin nesh edildiği söylenen âyetler var, nesh olur muymuş, onları da alalım. Oldu olacak sûreleri de iniş sırasına göre dizelim. Peki, Nöldeke'nin tertibine göre mi dizelim yoksa Dawood yahut Rodwell'in tertibine göre mi dizelim?"

Bir de arada fikir ihtilafı çıktığını düşünelim: Birisi Yedi Kıraata göre bir neşir yapar; birisi On Kıraata göre, bir başkası On Dört Kıraata göre, bir başkası da bütün şâz kıraatları ihtiva edecek şekilde neşreder. Daha sonra birileri çıkar, bunları da beğenmez, başka bir çalışma neşreder.

Artık, ara da Kur'ân'ı bul! Bu işin sonu gelir mi?! Hıristiyanların Dört İncil'i var derken, müslümanların Kur'ân'ı kaç türe çıkar?!

Siz, yazacağınız bir kitabı sağlam bilgiler yanında, yalan yanlış bilgilerle doldurur musunuz? Ya da birilerinin çıkıp sizin kitabınızı

tahrif etmesine razı olur musunuz? Peki, ne hakla Allah'ın kitabı böyle bir duruma düşürülmek istenmektedir? 15 asır sonra yeni bir "kuran" mı yazılacaktır? Ne hakla, kim adına ve hangi yetkiyle? Üstelik oryantalistler bunu denememişler midir? Yoksa bu, müslümanlara mı yaptırılmak istenmektedir?

"Müslümanlar bu gerçekleri (!) yabancılardan öğreneceklerine bizden duysalar daha iyi olmaz mı?"

Bu tür bilgileri makalelere, kitaplara yazmak başka şey, böyle mushaf neşretmek başka şey. Müslümanlar herşeyi bırakmış, "biz yeni neşir Kur'ân istiyoruz" mu diyorlar?

"O kadar korkacak bir durum yok. Biz bunu halk için yapmayacağız. Halk yine, şimdiki Kur'ân'ı okuyacak. Biz bu neşri, ilmi çevreler için düşünüyoruz. İlmi zeminlerde istifade edilmesi için yapılmasını istiyoruz"

14 asırdır yapıldığı gibi, ilmi çevreler, bunları Kur'an tarihi ve Kıraat kitaplarından öğrenmeye devam etse olmaz mı? Öte yandan, iletişim imkânlarının bu kadar gelişmiş ve yaygın olduğu bir zamanda böyle bir neşrin yaygınlaşmasına engel olmak mümkün müdür? Birileri böyle bir "hayır"(!) da bulunursa, uluslararası bir hayır (!) kurumu da çıkar ve bu neşri milyonlarca basıp ücretsiz dağıtır. Böyle bir işe teşebbüs eden, müslümanlar arasında büyük bir fitneye sebep olacağından, dünyada da âhirette de azaptan yakasını kurtaramaz.

40-"Kıraat sünnettir" sözünün izahı

Soru: Bazı eserlerde "kıraat sünnettir" deniliyor. Bunu nasıl anlamak gerekir?

Cevap: "Kıraat sünnettir" sözü, aralarında Hz. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'in de bulunduğu birçok kimse tarafından ifade edilmiştir. İbn Mücâhid ve Ebû Amr ed-Dânî, bunları senetleriyle birlikte kaydetmişlerdir[383]. Buradaki bazı rivâyetlerde "sonra gelen, önce gelenden alır", "size öğretildiği gibi okuyunuz" ilaveleri de vardır ki

---

[383] Bkz: İbn Mücâhid, *age*, s. 49-52; Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, vr: 8b.

bu ifadelerle mesele anlaşılmış olmaktadır. Böylece bu sözün mânâsı, kıraat gelişigüzel olamaz; bu, bir neslin, bir önceki nesilden alması metoduyla gerçekleşebilen ve uyulması gereken bir usûl ve yoldur, demektir. Böylece kıraatın, keyfî ve gelişigüzel değil, işin uzmanı olan bir kimseden (fem-i muhsinden) alınması ve kişinin kendisine öğretildiği şekilde okuması gerektiği bildirilmiş olmaktadır.

Kur'ân ve onun kıraatı, Peygamberimiz zamanından itibaren hem kitâbî, hem de şifâhi olarak ve okunarak nesilden nesile kesintisiz olarak nakledilmiştir. Kur'ân ve kıraatların öğretimi, başlangıçtan itibaren sema ve arz yoluyla gerçekleşmiştir: Peygamberimiz Kur'ân'ı Cebrâil'den, sahâbe de Peygamberimizden dinlemiştir. Aynı şekilde Peygamberimiz, Kur'ân'ı Cebrâil'e; ashab da Peygamberimize okuyarak sunmuştur. Tâbiîler de sahâbeden öğrenmiştir. Böylece nesilden nesile Kur'ân öğretimi bu şekilde aralıksız devam ettirilmiştir. Her dönemin müslümanları, Kur'ân'ın kıraatı konusunda aynı hassasiyeti göstermişlerdir. Asr-ı saadetten bugüne, Kur'ân okunmadan geçen dakika yoktur, denilebilir. Nesilden nesile böyle öğretilmiş ve öğretilmektedir.

*

Öyleyse, bütün bu gerçekler ortada iken, bir takım zayıf rivâyetlere ve ihtimallere dayanarak, Kur'ân'ın sıhhati ve kıraatlar konusunda şüpheye düşürme gayretleri başarılı olamaz. Bizim bazı yerli araştırmacıların da, tek taraflı yönlendirme gayretine dönük çalışmaların etkisi altında kalarak veya dikkat çekmek, yeni bir şeyler söylüyor görünmek için bu tür meseleleri tek taraflı olarak gündeme getirmeleri doğru değildir. Objektifliğe, dürüstlüğe evet; fakat bir takım hesaplarla bir takım rivâyetleri istismara hayır diyebilmelidir.

İnsanları dinden soğutmanın en emin yolu, onları dayandıkları temellerin sağlam olmadığına inandırmak / kandırmak, tutunduğu dalları kesmektir. Önce hadislere ve sünnete dil uzatılmış, sonra "tarihsellik vs" diye Kur'ân'ın içi boşaltılmak istenmiş, son hamle olarak da Kur'ân'ın sıhhati hakkında şüphe uyandırmaya yönelinmiştir; bu durumda İslâm adına elde ne kalmaktadır?

Bu mesele, ictihat etmeye benzemez. İctihatta nassın yorumu söz konusudur; isabet de edilebilir yanılma da olabilir. Nass sapasağlam yerinde durmaktadır. Burada ise nassın kendisi yani Kur'ân'ın sıhhati

söz konusu edilmektedir. Bunun tevbesi de zordur; çünkü aynı yoldan geri dönmek gerekir: Bir daha aynı meclisi, aynı insanları, aynı okuyucuyu bulmak mümkün müdür? Yanılttığımız insanların vebali ne olacaktır? Şu halde ne maksatla olursa olsun, bu noktaya varacak emellere âlet olmamak lâzımdır.

SONUÇ

1- *Yedi Harf* (el-Ahrufu's-Seb'a); İslâm ilim tarihi boyunca pek çok bilginimizi meşgul etmiş, önemli ve karmaşık bir konudur. Ulûmu'l-Kur'ân, Tefsir, Kıraat ve Hadis alanında yazılmış pek çok eserde, bu konuya da yer verildiği görülür. *Yedi Harf* konusunda fikir yürütenler, bazı sonuçlara ulaşmış; fakat bazen de konu, içinden çıkılmaz bir problem haline getirilmiştir. Bizim tespitlerimize göre bu mevzua dair, çoğu birbirine benzer, 60 civarında görüş ortaya çıkmıştır.

2- Yeryüzünde gelişip kökleşmiş en eski dillerden birisi Arapçadır. Son mukaddes kitap Kur'ân-ı Kerîm de Arapça olarak indirilmiştir. Arapça pek çok lehçeye sahip zengin bir dildir. Bu lehçeler arasında da birçok farklılıklar mevcuttur. Bu durum, hareke ve telâffuz farklılığından harf, kelime ve anlam farklılıklarına kadar geniş bir alana yayılmıştır. Esasen her dilde aynı durum söz konusudur. İşte *Yedi Harf* ruhsatı da, Arap dilinin bu özelliğinden kaynaklanan zarûret sebebiyle verilmiş olsa gerektir. Dillerin, özellikle Arap dilinin özelliğini göz önünde bulunduranlar, *Yedi Harf' i*, dolayısıyla kıraatları yadırgamaz.

3- *Yedi Harf*'le ilgili hadisler birçok sahâbî tarafından rivâyet edilmiş ve bunların 27'sinin ismi tespit edilmiştir. Söz konusu hadislerin çoğu, birbirine benzer rivâyetlerdir. Derlediğimiz hadislerin üçte ikisi isnad yönünden sağlamdır. Hz. Osman hadisinde belirtilen topluluğu da göz önünde bulundurarak, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirildiğini bildiren hadisin tevâtür seviyesine ulaştığı sonucuna varılabilir. Ehl-i Sünnetten hiç kimse, bu hadisin mevcûdiyetini inkâr etmemiştir.

4- *Yedi Harf*'le ilgili hadislerde, konunun mahiyeti ile ilgili net ve açık bilgiler bulunmamaktadır. Bunlarda daha çok, bunun, Kur'ân okumada kolaylık olduğu, çelişki ifade etmediği, bu konuda tartışmamak gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu hadislerin bir kısmında, bazı sahâbîlerin, farklı kıraatları sebebiyle, duruma açıklık getirmesi için Peygamberimize başvurdukları ve onun da, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere indirildiğini bildirerek, kendilerine öğretildiği şekilde okumalarını, bu konuda tartışmaya girmemelerini istediği anlaşılmaktadır. Bu tür olayların, bazı sahâbîler arasında bir kaç defa tekerrür etmiş olması normaldir. Bu onların, Kur'ân'a ne kadar önem verdiklerini gösterir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in de bu hadisini, muhtelif zamanlarda bir kaç defa tekrar edebileceği de tabiidir. Ancak, bazen aynı şahıstan (meselâ Übeyy b. Kâb'dan) aynı konuda çok sayıda hadis rivâyet edilmiş olması, olayların çokluğunu göstermez. Bunların, bir iki olaya dayanan rivâyet farklılıkları olduğunu söylemek mümkündür.

5- Hadislerde dikkat çeken hususlardan birisi şudur: Bazı sahâbîler, bazı âyetlerin okunuşunda ihtilafa düşmüşler ve meseleyi halletmesi için Peygamberimize başvurmuşlardır. Peygamberimiz de hepsinin kıraatını beğenmiş ve her defasında, Kur'ân'ın *Yedi Harf* üzere nâzil olduğunu söylemiştir. Fakat hiçbir sahâbî, *Yedi Harf* nedir, bize sayar mısınız, açıklar mısınız? diye sormamıştır. Sahâbe, *Yedi Harf*'in, kıraatta kolaylık ve ruhsat demek olduğunu, bunun madde madde sayılacak bir şey olmadığını bildikleri için, böyle bir suale gerek görmemişlerdir.

6- *Yedi Harf*'i açıklamak için çok şey söylenmiştir. Ancak bunların çoğu, meseleye vâkıf olmayan kimselerin ortaya attığı görüşlerdir. Konuyla ilgili bazı görüşler ise değerlidir. Şu var ki, bunların her biri, tek başına, *Yedi Harf* ruhsatı sebebiyle gerçekleşmiş kıraatları kapsayacak nitelikte değildir. Başka bir ifadeyle bunlar, yanlış değil eksiktir. Meselâ *Yedi Harf,* yedi lehçedir, denilmiştir; fakat *Yedi Harf* bünyesinde lehçe ile ilgisi olmayan pek çok husus vardır. Kezâ, müterâdif kelimelerle okumaktır, denilmiştir; ama bundan başka hususlar da vardır. Aynı şekilde, *Yedi Harf,* yedi vecihtir, denilmiştir; fakat gerçekleşen vecihler yedi'den fazladır.

Bu konuda bizim ulaştığımız sonuç ise şudur: *Yedi Harf;* Kur'ân okumada, müslümanlara kolaylık sağlamak için verilmiş bir ruhsattır ve bu da, yedi sayısı ile sınırlı olmayan bir takım vecihlerle gerçekleşmiştir.

7- Müslümanlara, Kur'ân kıraatında kolaylık sağlamak ve böylece Kur'ân'ın, muhtelif kabile ve toplumlar arasında süratle yayılmasını temin etmek gayesiyle, bir genişlik, kolaylık ve rahmet olarak verilen *Yedi Harf* ruhsatı; bazı hadislerden de anlaşılacağı üzere, Hicretten sonra, Medîne döneminde değişik kabile ve toplumların müslümanlığı kabulü sonucu ortaya çıkan zarûret sebebiyle verilmiştir.

8- *Yedi Harf* ruhsatıyla sağlanan kolaylığın kaldırılıp kaldırılmadığı ve bundan doğan kıraat farklılıklarının halen mevcut olup almadığı ihtilaflı ise de, bizim kanaatimize göre bu ruhsat kaldırılmamıştır; en azından "yasak" hale getirilmemiştir. *Yedi Harf* ruhsatının verildiğini vahye dayanarak bildiren Peygamberimizden, daha sonra bu ruhsatın kaldırıldığına dair bir hüküm bildirilmemiştir. Ayrıca bazı hadislerin gerekçesinde belirtilen "ümmî kişiler, çocuklar ve yaşlılar" her devirde mevcuttur. Bu bakımdan Kur'ân okumada kolaylık devam ediyor demektir.

Hz. Osman Mushafları son arza ve Kureyş lehçesi esas alınarak istinsah edilmiştir. Fakat, nokta ve hareke konulmaktan da kaçınılmış ve böylece, okunmasına izin verilen diğer sahih kıraatlar da alınmıştır. Bunun neticesi olarak, *Yedi Harf*'e dâhil olan okuma tarzları muhafaza edilmiştir. Fakat On Kıraatın dışında kalan diğer rivâyetler tevâtürle sâbit olmadığı (ve Kur'ân-ı Kerîm tevâtürle sâbit olduğu) için, bunlar âhâd haber olmaktan öteye bir değer taşımaz. Bu bakımdan bunları okumak gerekmez, Kur'ân olarak okunmasına da izin verilmez. Müslümanlara düşen görev, Hz. Osman Mushaflarına uygun mütevâtir kıraatları okumak ve Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza etmektir.

Demek ki, bugünkü müslümanlar, *Yedi Harf* ruhsatıyla tanınan kolaylıktan, mütevâtir kıraatlar dâhilinde, Kur'ân'ı güçlerinin yettiği, dillerinin döndüğü kadar okumak suretiyle istifade edebileceklerdir. Zaten asr-ı saâdette de herkesin istediği gibi gelişigüzel okumasına müsaade edilmiş değildir.

9- *Yedi Harf* ruhsatına bağlı olarak ortaya çıkan kıraatların çoğu kitâbî değil, şifâhîdir. Müşahhas bir fikir vermesi için ifade etmek gerekirse, bunların yüzde sekseni (izhâr, idğâm, ihfâ, fetih, imâle, taklîl, ibdâl, teshîl, ihtilâs, işmâm, revm, tahrîk, iskân, sıla, teşdîd, tahfîf, tefhîm, terkîk, med, kasr, nakl, sekte... vb) farklı mânâ çıkarılmasına hiç-

bir etkisi olmayan şifâhî ihtilaflardır. Bu bakımdan bunları ihtilaftan saymak bile gerekmez. Bunlar, okuyuşa ses zenginliği ve çeşni katan uygulamalardan ibarettir. Kalan yüzde yirmiden on beşi de mânâya çok az tesir eden müfred-cemi, müzekker-müennes, ma'lûm-mechûl, gâib-muhatab-mütekellim sîga farklılıkları, az sayıda görülen takdim-te'hir, hazif ve isbat ile aynı kelimenin değişik lehçelerdeki yansımasından kaynaklanan farklılıklardır. Esasen söz konusu olan bu tür farklılıklar, Arapça'da çokça görülen ve dilin özelliğinden kaynaklanan hususlardır. Netice itibariyle bu farklılıkların yüzde beşinin, farklı mânâlar elde edilmesine ve bunlar arasında çok azının da değişik hükümler çıkarılmasına tesir ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bunların hiçbirisinde çelişki ve zıtlık söz konusu değildir.

10- Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza etmekle görevlidir. Bu görev, Peygamberimiz zamanından günümüze kadar hakkıyla yerine getirilmiştir. Kur'ân yazısının seslendirilmesi demek olan kıraatları ise, Mütevâtir On Kıraat bünyesinde korumak ve okumak gerekmektedir ki, bu görev de başlangıçtan bugüne kadar aksatılmadan yerine getirilmiştir.

11- *Yedi Harf* ve kıraatlar, birbiriyle yakından alâkalı iki konudur. *Yedi Harf* tabirinde ifadesini bulan kıraatların menşei ve dayanağı da Hz. Peygamberdir; dolayısıyla vahiydir. Bu bakımdan senedinin sahihliği sâbit olmuş, başka bir ifade ile On Kıraat arasına girmiş bütün kıraatları, birini diğerine tercih etmeksizin kabul etmek gerekir. Bazı âlimlerin özellikle bazı müfessirlerin, sahih kıraatları tenkit etmesi doğru değildir. Her bilim dalı uzmanlığının ayrı olması gibi, Kıraat bilim dalıyla Tefsir bilim dalının da ayrı ayrı uzmanlık konusu olduğu unutulmamalıdır. Bizce bir müfessirin yapması gereken şey, kendisine verilen kıraat malzemesini, yorumlama açısından kullanmasıdır. Bir müfessirin, hadis uzmanlarınca sahihliği kabul edilmiş bir hadisi zayıf görmesi durumunda, onun bu görüşüne ne kadar itibar edilirse, kıraat konusundaki cumhûra muhalif görüşleri de böyle değerlendirmek daha uygun olur.

12- On Kıraatın sahihliği konusunda ittifak vardır; bu bakımdan bunların kabülü gerekir. Bunun dışında kıraat olarak nakledilen rivâyetlerin ise bağlayıcılık yönü yoktur. Muhtemelen bunlar, sahâbenin mushaflarına tefsir amacıyla yazdığı ve sonradan kıraat

zannedilen yahut neshedilmiş rivâyetlerdir. Eğer bunlar da sahih ve geçerli olsaydı mütevâtir kıraatlar arasına girerdi. Hangi kıraatların sahih, hangilerinin de şâz olduğu, kıraat uzmanları tarafından vaktiyle tespit edildiği için, artık bundan sonra On Kıraat arasına yeni başka bir kıraat ilave etmek mümkün olmadığı gibi, bunlardan birisini çıkarmak veya On Kıraatta bulunan vecihlerden birisini iptal veya bunlara yeni bir vecih katmak mümkün değildir. Çünkü kıraatlar ictihâdî olmayıp nakle dayanır, uyulması gereken bir sünnet, tâkip edilmesi gereken bir yoldur.

13- Kıraatların, bilinen Kıraat İmamlarına nispet edilmesi, onların o kıraatı en çok okuyan ve okutan, o kıraatla ilgilenen ve bu alanda meşhur olup otorite olarak kabul edilen kimseler olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa onların kendi icadı, re'y ve ictihadı mânâsına gelmemektedir.

14- Başlangıçta kâriler tarafından ağızdan ağıza, hocadan talebeye şifâhî olarak nakledilen kıraatlar; zamanla kitaplarda toplanmaya başlamış; böylece ortaya çıkabilecek karışıklık ve disiplinsizlik, ilk dönemden itibaren önlenmiştir. Bu tespitler sonucunda kıraatlar "meşhur-mütevâtir" ve "şâz" olmak üzere iki grupta toplanmış; On Kıraatın ihtiva ettiği vecihler sahih ve muteber; bunların dışında kalanlar da şâz olarak değerlendirilmiştir.

15- Farklı kıraatlarla okunması, Kur'ân hakkında şüphe ve tereddüt uyandıracak bir mesele olarak görülmemelidir. Söz gelimi mütevâtir On Kıraatın mevcut olması, on tane Kur'ân var mânâsına gelmez. Kıraat sayısı kaç olursa olsun, Kur'ân bir tanedir. Bu bakımdan endişe edilecek, garipsenecek, yadırganacak bir durum yoktur. Aradan 15 asır geçmiş olmasına rağmen müslümanların, Kitaplarıyla ilgili bir tereddütleri olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır. Yeter ki bir takım maksatlarla zihinler bulandırılmasın.

16- Kıraatları garipseyenler, yanlış bir noktadan hareket ederek görüş beyan etmektedir. Çünkü böyle düşünenler, Âsım Kıraatının Hafs rivâyetini esas alarak, diğer kıraatları değerlendirme hatasına düşmektedir. Yani Kur'ân sanki sadece Âsım Kıraatı üzere inmiş, diğer kıraatlar sonradan çıkmış zannedilmektedir. Oysa diğer dokuz kıraat ne ise, Âsım Kıraatı da odur. Bugün İslâm âleminde Âsım Kıraatının yaygın oluşuna bakıp, diğerlerini tâli kıraat gibi görmek

son derece yanlıştır. İbn Mücâhid'in bildirdiğine göre Âsım Kıraatı, ilk dönemlerde bu kadar yaygın değildi; daha sonraki zamanlarda çoğunluğun okuduğu kıraat haline geldi. Şu halde bilinen bir Kıraatı esas alıp, diğerlerini buna göre değerlendirmek hatalı bir yaklaşım tarzı olmaktadır.

17- Kıraatlar Kur'ân'dan ayrı bir şey değildir; bir bakıma Kur'ân ile özdeştir. Bize "Kur'ân'dan bir bölüm oku" denilince, bu kıraatlardan birisiyle okuruz; daha doğrusu bu kıraatlardan birisiyle okumak zorunda kalırız. Öte yandan sahihliği sâbit olmuş bir kıraatı sıradan bir "rivâyet" olarak değerlendiremeyiz. Bilhassa On Kıraat, ümmetin icmâıyla ve tevâtürle sâbit olmuş kesin bilgidir. Yani Peygamberimiz zamanından bugüne kadar, güvenilir topluluklar tarafından, nesilden nesile ve kesintisiz olarak nakledilmiştir. İşte On Kıraattan her birini -bu kıraatlar bünyesinde yer alan kıraat farklılıklarını- böyle değerlendirmemiz gerekir; hepsi de sahihtir, hepsi de doğrudur.

18- Kıraat konusu, oryantalistlerin de önemli ilgi alanlarından birisidir. Onların bu sahadaki çalışmaları daha çok, "sahih" dışında kalan "şâz" kıraatlar ve "zayıf" rivâyetler üzerinde olmuştur. Onlar kendilerine göre zayıf ve kusurlu buldukları hususları abartılı bir biçimde incelemişlerdir. Elbette bu tür rivâyetleri kendileri uydurmuş değildir; müslümanların eserlerine aldıkları bilgileri kullanmışlardır. Ancak bazen muteber kaynaklarda verilen bilgilere itibar etmemişler yahut işlerine gelen nakilleri alıp değerlendirmişler; fakat bunların her biriyle ilgili olarak yapılan açıklamaları görmemezlikten gelmişlerdir. Bunun yanında gerçek olmayan bilgiler yazdıkları da görülmektedir. Ayrıca onlar, okuyucunun güvenini tamamen sarsmamak, daha inandırıcı olmak için tenkitlerinde mümkün mertebe dikkatli olmuşlar, bazı konularda takdir ve övgülerini de eksik etmemişlerdir.

19- Oryantalistler, kıraat farklılıklarını "Mushafların yazı özelliği", "tefsir amacıyla ilaveler yapılması", "eş anlamlı kelimeler kullanılması", "tenzih ve ta'zim amaçlı okumaların bulunması" ve "müstensih hataları" gibi sebeplere bağlamışlardır. Onların bu tür iddiaları, eserimizin ilgili kısımlarında değerlendirilmiştir.

20- Oryantalistlerin kıraatlar konusunda bilerek veya bilmeyerek gözden kaçırdıkları en önemli nokta; Kur'ân'ın yazı ile nakli yanında,

Peygamberimiz zamanından itibaren **şifâhi** olarak ve **okunarak** da nesilden nesile kesintisiz nakledilmiş bulunması ve kıraat farklılıklarının o zamandan beri mevcut olmasıdır. Kur'ân ve kıraatların öğretimi, başlangıçtan itibaren sema ve arz yoluyla gerçekleşmiştir: Peygamberimiz Kur'ân'ı Cebrâil'den, sahâbe de Peygamberimizden dinlemiştir. Aynı şekilde Peygamberimiz, Kur'ân'ı Cebrâil'e; ashab da Peygamberimize okuyarak sunmuştur. Daha sonraki nesiller de bu iki usûl ile Kur'ân'ı ve onun kıraatını öğrenmişlerdir. Bu bakımdan, kıraatların ortaya çıkış sebebi olarak ilk dönem Mushaflarında hareke ve nokta bulunmaması ve yazının yetersizliği gibi hususların gösterilmesi doğru bir tespit olamaz. Yazı bir araçtır; meramı ifade edebilme imkânını veriyorsa mesele yoktur. İslâmiyet öncesinde bile şiirler yazılıp Kâbe duvarına asılabiliyor idiyse (muallakât-ı seb'a), yazılı andlaşmalar yapılabiliyor, mektuplar yazılabiliyor idiyse, bu yazıya yetersiz demek doğru olmaz. Kaldı ki Kur'ân, sadece yazı ile değil, müslümanların hâfızalarında yaşayarak ve okunarak da günümüze kadar gelmiştir. Başka hiçbir kitabın bu şekilde muhafazası gerçekleşmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abduh, Muhammed (1905) - Reşid Rıza (1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Kahire-1960, 4. baskı (I-XII).

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ys, ts.

Abdülfettâh Abdülğınâ el-Kâdî, *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhıdîn*, Medîne-1402/1981.

Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırââtü'ş-Şâzze*, Kahire-ts.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-İlbâs amme'ştehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut-1979, 2. baskı (I-II).

Adams, J. Charles, "Qur'ân: The Text and Its History", *The Encyclopedia of Religion*, New York-1987, XII, 164.

Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, Beyrut-ts (I-VI).

Akîkî, Necîb, *el-Müsteşrikûn*, Kahire-1964, 3. baskı (I-III).

Albayrak, Halis, ,"Taberî ve Kıraat (Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân Çerçevesinde)" (Tebliğ), *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 355-386, İstanbul-2002.

Alper, Hülya, "Kıraat Kelam İlişkisi" (Tebliğ), *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 422-423, İstanbul-2002.

Altıkulaç, Tayyar, "Bezzî", *DİA*, VI, 114-115, İstanbul-1992.

-----"Dûrî", *DİA*, X, 5-6, İstanbul-1994.

----- "Ebû Amr b. Alâ", *DİA*, X, 94-94, İstanbul-1994.

----- "Ebû Bekr b. Ayyâş", *DİA*, X, 109-110, İstanbul-1994.

----- "Ebû Ca'fer el-Kârî", *DİA*, X,116, İstanbul-1994.

----- "Ebü'l-Hâris", *DİA*, X, 322, İstanbul-1994.

----- "Halef b. Hişâm", *DİA*, XV, 237-238, İstanbul-1997.

----- "Hallâd b. Hâlid", *DİA*, XV,381, İstanbul-1997.

----- "Hamza b. Habîb", *DİA*, XV, 511-513, İstanbul-1997.

----- "Hafs b. Süleyman", *DİA*, XV,118-119, İstanbul-1997.

----- "Hişâm b. Ammâr", *DİA*, XVIII, 151, İstanbul-1998.

----- "Hüzelî", *DİA*, XIX, 70, İstanbul-1999.

----- "İbn Âmir", *DİA*, XIX, 308-310, İstanbul-1999.
----- "İbn Ebû Meryem", *DİA*, XIX, 437, İstanbul-1999.
----- "İbn Eşte", *DİA*, XIX, 477, İstanbul-1999.
----- "İbn Kesîr Ebû Ma'bed", *DİA*, XX,131-132, İstanbul-1999.
----- "İbn Miksem el-Attâr", *DİA*, XX, 200-201, İstanbul-1999.
----- "İbn Şenebûz", *DİA*, XX, 376-377, İstanbul-1999.
----- "İbn Muhaysın", *DİA*, XX, 210, İstanbul-1999.
----- "İbn Zekvân", *DİA*, XX, 462, İstanbul-1999.
----- "İdrîs b. Abdülkerim", *DİA*, XXI, 484, İstanbul-2000.
----- "el-Îzah", *DİA*, XX, 503, İstanbul 1999.
----- "Kâlûn", *DİA*, XXIV, 268-269, İstanbul-2001.
----- "Kisâî Ali b. Hamza", *DİA*, XXVI, 69-70, Ankara-2002.
----- "Kitâbü'l-Mesâhif", *DİA*, XXVI, 110-111, Ankara-2002.
----- "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, XXXII, 288,287-289, İstanbul-2006.
Âlûsî, Ebü'l-Fadl Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut- ts (I-XXX).
Âsım Efendi (1819), *Kamus Tercemesi*, İstanbul-1304-1305 (I-IV).
Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali (856/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut-ts (I-XIII).
-----*el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır-1328 (I-VIII).
-----*Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut-1986, 2. baskı (I-VII).
-----*el-Metâlibü'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, tah: Habîbur-rahman el-A'zamî, Kuveyt-1973 (I-IV).
-----*Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarabad- 1325'den ofset baskı, Beyrut-ts (I-XII).
Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, İzmir-1981.
Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul-1988 (I-XI+I).
Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul-1987.
Aydüz, Davut, *Kur'ân'a Dair İncelemeler*, İstanbul-2000.
Aynî, Muhammed b. Ahmed (855/1451), *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut-ts (I-XXV).
Bağdatlı İsmail Paşa (1339/1920), *Îdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, (MEB), İstanbul-1972, 2. baskı (I-II).
Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 365, İstanbul-1997.
Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd (516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl (Tefsîru'l-Beğavî)*, Beyrut-1992, 3. baskı (I-IV).
-----*Şerhu's-Sünne*, tah: Şuayb el-Arnaut – Muhammed Züheyr eş-Şâviş, Dimaşk-1397/1977 (XV+I).
Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, tah: Rıdvan Muhammed Rıdvan, Kahire-1962.
Bennâ, Ahmed Abdurrahman es-Saâtî, *Bülûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethı'r-Rabbânî*, Beyrut-ts (I-XXII).

Beydâvî, Kâdî Nâsıruddîn Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer (682/1283), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, İstanbul-1314 (I-II).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hasen (485/1092), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabad-1346 (I-X+I).

-----*Şuabü'l-Îmân*, Beyrut-1990.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1971), *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, İstanbul1973 (I-II).

Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali (981/1573), *ed-Dürrü'l-Yetîm*, İzmir-1301.

Brockelmann, Carl (1956), *Geschicte Der Arabischen Litteratür (GAL)*, Leiden-1943-1949 (I-II)

-----*Supplementbande*, Leiden-1937-1942 (I-III).

Bucaille, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim*, trc: Suat Yıldırım, İzmir-1981.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul-1979 (I-VIII).

Buhl, Frantz (1932), "Kur'an", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1008, İstanbul-1977.

Bulut, Yücel, "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife Dergisi*, sayı: 3, s.15, Konya-2002.

Ca'berî, Ebû İshak İbrahim b. Ömer (732/1332), *Ukûdü'l-Cümân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp, Kılıç Ali Paşa ksm. 1029/7.

Cheneb, Moh. Ben., "Kisâî", *İA*, VI, 824, İstanbul-1967.

Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara-1968.

-----"Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXI, s.95-136, Ankara-1989.

-----*Tefsir Tarihi*, Ankara-1988 (I-II).

-----*Tefsir Usûlü*, Ankara-1979, 2. baskı.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Tah: Muhammed Sadık Kamhâvî, Kahire-ts, 2. baskı (I-V).

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd (393/1003), *es-Sıhâh (Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye)*, Tahkik: Abdülğafûr Attâr, Beyrut-1979, 2. baskı (I-VI+I).

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (816/1413), *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut-1990.

Çakan, İsmail Lütfi, *Örnek Kul Son Resûl*, İstanbul-2005.

Çantay, Hasan Basri (1964), *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, İstanbul-1965, 5. baskı (I-III).

Çâviş Abdülaziz (1347/1939), *Tefsîru Esrâri'l-Kur'ân*, İstanbul-1331.

Çelebi, İlyas, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, müzakere, s. 436, İstanbul-2002.

Çetin, Abdurrahman, *Ebû Amr ed-Dânî, Hayatı, Eserleri ve Câmiu'l-Beyân*, Bursa- Nisan 1980 (basılmamış Doktora tezi).

-----"Ebû Dâvud Süleyman b. Necah", *DİA*, X, 119, İstanbul-1994. "Ğâyetü'n-Nihâye", *DİA*, XIII, 414, İstanbul-1996.

-----*Kıraatların Tefsire Etkisi / Kur'ân'ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kıraatlar*, İstanbul-2001, Marifet yayınları.

-----"Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, sayı:2, s.309-317, Bursa-1987.

-----"Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 1, sayı: 3, s. 71-88, Ankara-1987.

----- *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, İstanbul-1982, Dergâh yayınları.

-----"Kur'an Kıraatlarına Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", *Marife Dergisi*, yıl: 2, sayı: 3 kış 2002, s. 65-106, Konya-2003.

-----*Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa-2009, 7. baskı, Emin yayınları.

Çetiner, Bedrettin, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, müzakere, s. 336, İstanbul-2002.

Çırakman, Aslı, "Oryantalizmin Varsayımsa Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi", *Doğu Batı Dergisi*, sayı: 20, s. 181-182, 187, Ankara-Ağustos 2002.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd (444/1053), *el-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp, Hamidiye ksm,18/3.

-----*Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'*, Nuruosmaniye Ktp, 62/1.

-----*el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*, Dimaşk-1960.

-----*el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr ma'a Kitâbi'n-Nakt*, Tah: Muhammed Ahmed Dehman, Libya-1359.

-----*et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'*, nşr: Otto Pretzl (öl.1941), İstanbul-1930, Devlet Matbaası.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (255/869), *es-Sünen*, nşr: Muhammed Ahmed Dehmân, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts (I-II).

Davenport, John, *Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim*, trc: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul-1928, 2. baskı.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed (945/1538), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, nşr: Ali Muhammed Ömer, Kahire-1972 (I-II).

Dâvudoğlu, Ahmed (1983), *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul-1977 (I-XI).

Derveze, İzzet, *Kur'ânü'l-Mecîd*, trc: Vahdettin İnce, İstanbul-1997.

Deylemî, Ebû Şucâ' Şîraveyh b. Şehradâr (509/1115), *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hıtâb*, Beyrut-1986 (I-V+I).

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî (1117/1705): *İthâfü Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erbaate Aşer*, tah: Şaban Muhammed İsmail, Beyrut-1987, (I-II).

Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?*, İstanbul-1927.

Draz, Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, trc: Salih Akdemir, İstanbul-1983; yeni baskı: *Kur'ân'a Giriş*, Ankara-2000.

Durmuş, İsmail, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kıraatlar (Tebliğ)", *Kur'ân*

ve Tefsir Araştırmaları-IV, s. 448-449, İstanbul-2002.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as (275/888), *es-Sünen*, Tah: Ahmed Sa'd Ali, Mısır-1952 (I-II).

Ebû Hayyân, el-Endelüsî (745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut-1983, 2. baskı (I-VIII).

-----*Tuhfetü'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-Ğarîb*, Tahkik: Ahmed Matlûb - Hatice el-Hadîsî, Bağdat-1977.

Ebü's-Suud, Muhammed b. Muhammed (982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire-ts (I-IX).

Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî (665/1267), *el-Mürşidü'l-Vecîz*, tah: Tayyar Altıkulaç, Beyrut-1975.

-----*İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî*, nşr: İbrahim Atve, Kahire-1402/1982.

Ebû Ubeyd Kâsim b. Selâm (224/838), *Fedâilü'l-Kur'ân*, Beyrut-1995.

Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele (H.V.asır), *Huccetü'l-Kırâât*, Tah: Saîd el-Efğânî, Beyrut-1394/1974, 2. baskı.

Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn, *Hadislerle Peygamberimizin Namaz Kılma Şekli*, trc: Selman Başaran - Yunus Vehbi Yavuz, Bursa-1993, 2. baskı.

----*Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, Kuveyt-1983 (I-IV).

Enderâbî, Ebû Abdillah Ahmed b. Ebî Ömer (470/1077), *Kırââtü'l-Kurrâi'l-Ma'rûfîn bi Rivâyeti'r-Ruvâtil-Meşhûrîn* nşr: Ahmed Nusayyif el-Cenâbî, Beyrut-1986, 3. baskı.

Eroğlu, Ali, "İbn Mihrân en-Nîsâbûrî", *DİA*, XX, 199, İstanbul-1999.

Eroğlu, Muhammed, "İbnü'l-Kabâkıbî", *DİA*, XXXI, 97, İstanbul-2000.

Ertuğrul, İsmail Fenni (1946), *Hakikat Nurları*, İstanbul-1949.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd (207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut-1980, 2. baskı (I-III).

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb (817/1414), *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut-ts (I-VI).

-----*el-Kâmûsu'l-Muhît*, Terc: Âsım Efendi (1819), İstanbul 1304-1305 (I-IV).

Goldziher, Ignaz, *Die Richtungen Der İslâmischen Koranauslegung*, Leiden-1970. Arapça'ya çeviren: Abdülhalim en-Neccâr, *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*, Kahire-1955; Arapça'dan Türkçe'ye çeviren: Mustafa İslâmoğlu, *İslâm Tefsir Ekolleri*, İstanbul-1997.

Güneş, Arif, *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*, (basılmamış Doktora tezi), Ankara-1992.

Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî, (405/1014), *el-Müstedrek*, Beyrut-ts (I-IV).

Halîfât, Sahbân, "Ebü'l- Alâ el-Maarrî", *DİA*, X, 287-291.

Halil b. Ahmed (175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, nşr: Dâvud Sellûm-Dâvud Selmân el-Anbekî-İn'âm Dâvud Sellûm, Beyrut-2004.

Hamdullah b. Hayriddin, *Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-*

Kur'ân, Süleymaniye Ktp, Lala İsmail ksm,7.

Hamidullah, Muhammed (2002), *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu,* trc: Mehmet Yazgan, İstanbul-1998.

-----*İslâm Peygamberi,* trc: M. Said Mutlu- Salih Tuğ, İstanbul-1969.

-----"Kur'ân, Müslümanların Mukaddes Kitabı", *İslâm Medeniyeti Mecmuası,* C.1, sayı:1, s. 5 (Ağustos 1967).

-----*Muhtasar Hadis Tarihi,* trc: Kemal Kuşçu, İstanbul-1967.

----- *Kur'ân-ı Kerim Tarihi,* trc: M. Sait Mutlu, İstanbul-1965.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Abdullah Cevdet", *DİA,* I, 90-93, İstanbul-1988.

Harman, Ömer Faruk, "Ahd-i Atîk", *DİA,* I, 494-501, İstanbul-1988; "İncil", *DİA,* XXII, 270-276, İstanbul-2000; "Kitâb-ı Mukaddes", *DİA,* XVI, 75-76, Ankara-2002.

Harrât, Dr. Ahmed Muhammed, *Mu'cemü Müfredâti'l-İbdâli ve'l-İ'lâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Beyrut- 1989.

Hatîb et-Tebrîzî, Muhammed b. Abdillah (H.VIII asır), *Mişkâtü'l-Mesâbih,* Tah: Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî, Beyrut-1979, 2. baskı (I-III).

Hatiboğlu, Mehmet S., "Goldziher, İgnaz", *DİA,* XIV, 102, İstanbul-1996.

Hayyâta, Muhammed Necib, *ed-Dürerü'l-Hisân fi Tecvîdi'l-Kur'ân,* Haleb-1366, 2.baskı.

Hâzin, Ali b. Muhammed (741/1340), *Lübâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl,* Beyrut-1317 (I-IV).

Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid,* Beyrut-1967, 2.baskı (I-X).

Hindî, Ali b. Abdilmelik (975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl,* nşr: Bekrî Hayyân ve Safvet es-Sikâ, Beyrut-1399/1979 (I-XVI).

Hindî, Muhammed Sâdık, *Künûzü Eltâfi'l-Burhân fi Rumûzi Evkâfi'l-Kur'ân,* Mısır-1290.

Işın, Ali Rıza, *Yaykur Kur'ân-ı Kerîm Notları,* Ankara-1976.

Itr, Hasen Ziyâüddîn, *el-Ahrufu's-Seb'a ve Menziletü'l-Kırââti minhâ,* Beyrut-1988.

İbn Abdilberr, Yusuf en-Nümerî (463/1070), *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb* (*el-İsâbe* kenarında), Mısır-1328 (I-VIII).

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah (543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân,* Mısır-1972, 3. baskı (I-IV).

İbn Atıyye, Abdülhakk b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Atıyye el-Muhâribî (541/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* Fas 1975-1991 (I-XVI).

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali (597/1200), *Fünûnü'l-Efnân fi Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân,* Tah: Hasen Ziyâüddîn Itr, Beyrut-1987.

-----*Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr,* Beyrut-1987, 4. baskı (I-IX).

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed (833/1429),

Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ, nşr: G. Bergstraesser, Mısır-1351/1932 (I-II).

-----*en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr,* Tah: Ali Muhammed ed-Debbâ', Mısır-ts. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî (I-II).

-----*Tahbîru't-Teysîr,* nşr: Abdülfettâh el-Kâdî ve Muhammed Sâdık Kamhâvî, Kahire-1392/1972.

-----*Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr,* Tah: İbrahim Atve, Mısır-1381/1961.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî (392/1002), *el-Hasâis,* nşr: Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire-1371-1376 (I-III).

İbnü'd-Durays, Ebû Abdillah Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (294/907), *Fedâilü'l-Kur'ân vemâ Ünzile mine'l-Kur'âni bi Mekke vemâ Ünzile bi'l-Medîne,* Dimaşk-1987.

İbn Ebî Hâtim, Muhammed Abdurrahman er-Râzî (327/938), *Ilelü'l-Hadîs,* Kahire-1343 (I-II).

İbnü'l-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Beyân fi Ğarîbi İ'râbi'l- Kur'ân,* tah: Taha Abdülhamid Taha, (Mısır-1980).

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe,* Kahire-1970 (I-VII).

İbnü'l-Esîr, Mübârek b. Muhammed (606/1210), *Câmiu'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Rasûl,* Beyrut-1980 (I-XIII).

----- *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser,* Kahire-1963.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî (808/1406), *Mukaddime,* Beyrut-ts, 4. baskı; trc: Zâkir Kadirî Ugan, İstanbul-1967 (I-III).

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Huseyn b. Ahmed (370/980), *İ'râbü'l-Kırââti's-Seb'i ve Ilelühâ.* Tah: Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, Kahire-1992 (I-II).

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân,* Tah: İhsan Abbas, Beyrut-1969 (I-VIII).

İbnü'l-Hatîb, Muhammed Muhammed Abdüllatîf, *el-Furkân,* Beyrut-ts.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Kurtubî (456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal,* Beyrut-1975, 2. baskı.

----- *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm,* Kahire-1345 (I-II (8 cüz halinde).

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân (354/965), *el-İhsân bi Tertîbi Sahîhi İbn Hibbân,* Beyrut-1407/1987 (IX).

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* nşr: Mustafa Saka, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfız Çelebi, Beyrut-1971, 3. baskı.(I-IV).

İbn İshâk (151/768), *Siyer (Kitâbü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğâzî),* tah: Muhammed Hamidullah, trc: Sezai Özel, Konya-1981; İstanbul-1988, Akabe yayınları.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil (774/1373), *Fedâilü'l-Kur'ân (Zeylü Tefsîri İbni Ke-*

sîr), Mısır-ts; trc: Mehmed Sofuoğlu, *Kur'ân'ın Faziletleri*, İstanbul-1978).
-----*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mısır-ts (I-IV).
İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kıftî (646/1248), *İnbâhü'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*, nşr: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire-1986 (I-IV).
İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, (276/889), *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut-1978.
-----*Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, nşr: Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut-1983, 3. baskı.
İbn Mâce, Muhammed b Yezîd el-Kazvînî (275/888), *es-Sünen*, Tah: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır-ts (I-II).
İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut-ts, (I-XIV).
İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Mihrân el-Isbehânî en-Nîsâbûrî (381/992): *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr*, tah: Muhammed Gıyâs el-Cenbâz, Riyad-1985, Riyad-1990, 2. baskı.
İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbas b. Mücâhid et-Temîmî (324/936), *Kitâbü's-Seb'a*, Tah: Şevki Dayf, Kahire- 1988, 3. baskı.
İbnü'l-Müneyyir, Ahmed b. Muhammed el-İskenderî (683/1284), *el-İntisâf fîmâ Tedammenehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl*, (*Keşşâf* ile birlikte), Beyrut-ts.
İbnü'n-Nedîm, Muhammed (385/995), *el-Fihrist*, Beyrut-1978.
İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut-ts (I-VIII+I).
İbn Şebbe, Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, nşr: Fehîm Muhammed Şeltût, ys, ts (I-IV).
İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm (728/1328), *Fetâvâ (Mecmûu Fetâvâyi Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye)*, Tah: Abdurrahman b. Muhammed Âsımî, Riyad-1381(I-XXXVII).
İbn Warraq, *The Origins of the Qur'an*, New York-1998.
İSAV (İslâmî İlimler Araştırma Vakfı), *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV* (tebliğ metinleri), İstanbul-2002.
İskenderî, Ahmed-Mustafa İnânî, *el-Vasîtu fi'l-Edebi'l-Arabiyye ve Târîhih*, Mısır-ts, 17. baskı.
İzmirli, İsmail Hakkı (1946), *Tarih-i Kur'ân*, İstanbul-1956, 3. baskı.
J.J.G. Jansen, J.J.G, *The İnterpretation of the Qur'an in Modern Egypt* (Leiden-1974), trc: Halilrahman Açar, *Kur'an'a Bilimsel Filolojik Pratik Yaklaşımlar*, Ankara-1993.
Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Baroda-1938.
----- *The Qur'ān as Text*, New York 1952.
-----"Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi", trc: Mesut Okumuş, *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* isimli kitabın içinde, s.134; editör: Ahmet Yücel, İstanbul-2003.
----- *Materials for the History of the Text of the Qur'ân*, Leiden-1937 (*Kitâbü'l-Mesâhif* ile birlikte).

Kâdî Iyâd, Ebü'l-Fadl b. Mûsâ (544/1149), *Meşâriku'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr*, el-Mektebetü'l-Atika, ts.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali (821/1418), *Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, nşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut-1987 (I-XIV).

Kamhâvî, Muhammed es-Sâdık, *Talâiu'l-Beşer fî Tevcîhi'l-Kırââti'l-Aşr*, Kahire-1977.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, XXI, 171-173, İstanbul-2000.

Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul-1996.

----- "Kıraatların İntikali (Tebliğ)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s.287-312, İstanbul-2002.

-----*Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, İstanbul-1974.

Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn (1914), *Mehâsinü't-Te'vîl (Tefsîru'l-Kâsimî)*, Tah: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır-1367/1957 (I-XVII).

Kastalânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (923/1517), *İrşâdü's-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır-1289 (I-X).

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillah, Hacı Halife (1067/1656), *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, nşr: Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge, İstanbul-1971, 2. baskı (I-II).

Kehhâle, Ömer Rıdâ, *Mu'cemü'l-Mellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut- 1957 (I-XV).

Kermî, Hasen Saîd, *el-Hâdî ilâ Lüğati'l-Arab*, Beyrut 1411/1991 (I-IV).

Keskioğlu, Osman (1989), *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, Ankara-1987.

-----"Kur'ân'da Gramer Hatası Yoktur", (*İslâm Mecmuası*, C. 1, sayı: 6) Ahmet Parlakışık'ın derlediği konferans ve makalelerden oluşan *Oryantalizmin Soruları* isimli eser içinde, s. 76-77, İstanbul-1995.

-----*Kur'ân Tarihi*, İstanbul-1953.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1927), *Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, Beyrut-1987, 2. baskı.

Kılıç, Hulusi, "Basriyyûn", *DİA*, V, 118, İstanbul-1992.

Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf (786/1384), *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut-1981, 2. baskı (I-XXV).

Kitabı Mukaddes, İstanbul-1993.

Koçyiğit, Talât, *Hadis Istılahları*, Ankara-1980.

Komisyon (: Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara-1993.

Komisyon (: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2006, 2. baskı (I-V).

Komisyon (: Hüseyin Algül, Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, İbrahim Kâfi

Dönmez, Mehmet Erkal, Ömer Faruk Harman, Ahmet Saim Kılavuz, Süleyman Uludağ, İrfan Yücel, M. Akif Aydın, Mustafa Çağrıcı), *İlmihal* (İSAM), İstanbul-1999.

Komisyon (: Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay), *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı,* Ankara-1985.

Komisyon, "Kırâat", *Türk Ansiklopedisi,* Ankara-1975 (1946-1984) (I-XXXIII).

Kontny, Oliver, "Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine", *Doğu Batı Dergisi,* sayı: 20, s. 117, Ankara-Ağustos 2002.

Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed (461/1069), *el-Mûdıh fi't-Tecvîd,* nşr: Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Kuveyt-1990.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîr),* Mısır-1966, 3. baskı (I-XX).

Kurtuluş, Rıza, "Jeffery Arthur", *DİA,* XXIII, 579, İstanbul-2001.

Küçükkalay, Hüseyin, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri,* Konya-1971.

-----*Kur'ân Dili Arapça,* Konya-1969.

Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvatta',* nşr: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, ys, ts.

Maşalı, Mehmet Emin, *Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri,* Bursa-2003 (Doktora tezi); baskı: *Kur'an'ın Metin Yapısı,* Ankara 2004.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (450/1058), *en-Nüketü ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî),* Beyrut-1992 (I-VI).

Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (437/1045), *el-İbâne an Meâni'l-Kırâât,* nşr: Abdülfettâh İsmail Şelebî, Mısır-1960; ikinci nşr: Muhyiddin Ramazan, Dimaşk-1979.

-----*et-Tebsıra fi'l-Kırââti's-Seb',* Nuruosmaniye Ktp, 55 .

Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâis fi Ulûmi'l-Kur'ân,* ys-1973.

Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî,* Beyrut-1974, 3. baskı(I-X).

Mingana, Alphonse, "Qur'an", *Encyclopaedia of Religion and Ethics,* X, 548, Edinburgh-1979-1980 (I-XIII).

Molla Muhammed Emin Efendi (Muhammed Emin b. Abdillah) (1275/1858), *Umdetü'l-Hallân fi Îdâhi Zübdeti'l-İrfân,* İstanbul-1287.

Moritz, B., "Arabistan (Yazı)", *İA,* I, 500, İstanbul-1978.

Muhammed Zekiyyüddîn, *Tenvîru'l-Ezhân fi'r-Reddi alâ müdde'î Tahrîfi'l-Kur'ân,* Mısır-1310/1892.

Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fi'l-Kırââti's-Seb'i min Tarîkı'ş-Şâtıbiyye,* Kahire-1394/1974.

-----*el-Mühezzeb fi'l-Kırââti'l-Aşr ve Tevcîhühâ min Tarîkı't-Tayyibeti'n-Neşr,* Kahire-1398/1978, 2. baskı.

Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân), nşr: Arthur Jeffery, Mısır-1954.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf (1031/1621), *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr,* Beyrut-1972, 2. baskı (I-VI).

Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (261/874), *el-Câmiu's-Sahîh,* Tah: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut-1374/1955 (I-V).

Nedvî, Muînüddin, *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriantal Public Library at Bankipore,* Patna-1930.

Nehhâs, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (338/949), *İ'râbü'l-Kur'ân,* Beyrut-1988, 3. baskı.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen,* Mısır-1964 (I-VIII).

Nesefî, Abdullah b. Ahmed (710/1300), *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl,* Mısır-ts (I-IV).

Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref (667/1278), *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî,* Riyâd-1349 (I-XVIII).

Nevfel, Abdürrezzak, *Tilâvetü'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Kahire-ts.

Nîsâbûrî, Hasen b. Muhammed b. Huseyn (728/1328), *Ğarâibü'l-Kur'ân ve Rağâibü'l-Furkân,* Tah: İbrahim Atve, Mısır-1962 (I-XXX).

Nöldeke, Theodor-Friedrich Schwally, *Geschichte des Qorans,* Leipzig-1909 (I-III); eserin bir bölümü, Muammer Sencer tarafından *Kur'ân Tarihi,* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir, İstanbul-1970.

Okiç, Tayyib (vf:1977), *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler,* İstanbul-1959.

-----*Kur'ân-ı Kerim'in Uslûb ve Kıraatı,* Ankara-1963.

Oryantalizmi Yeniden Okumak / Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, Ankara-2003.

Özdemir, Mehmet, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", *DİA,* IX, 513-514, İstanbul-1994; "Endülüs", *DİA,* XI, 211-225, İstanbul-1995.

Paluvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân fi Vücûhi'l-Kur'ân,* İstanbul-ts.

Paret, Rudi (1983), *Kur'ân Üzerine Makaleler,* derleme ve çeviri: Ömer Özsoy, Ankara-1995.

Polat, Salahattin " 'Oryantalistlerin Rivâyetlerin Güvenilirliği Konusundaki Farklı Yaklaşımları' Başlıklı Tebliğin Müzakeresi", *Oryantalizmi Yeniden Okumak / Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu,* s. 338, Ankara-2003.

Râfiî, Mustafa Sâdık (1937), *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğati'n-Nebeviyye,* Beyrut-1973, 9. baskı.

Râğıb el-Isfehânî, Huseyn b. Muhammed (502/1108), *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân,* Kahire-1381/1961.

Râzî, Fahruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr),* Mısır-1938 (I-XXXII).

Rodinson, Maxime, "Oryantalizmin Doğuşu", trc: Ahmet Turan Yüksel, *Marife Dergisi,* sayı: 3, s. 179, Konya-2002.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm,* İstanbul-ts. (I-II).

---- *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* Beyrut-1985.

Said, Edward W., *Şarkiyatçılık,* trc: Berna Ünler, İstanbul-2001, 2. baskı.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm (211/826), *el-Musannef,* tah:

Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1970-1972 (I-XI).
Sarı, Mehmet Ali, "Âsım b. Behdele", *DİA,* III,475-476, İstanbul-1991; "İbn Gâzî", *DİA,* XIX, 506, İstanbul-1999.
-----*İmam Âsım ve Âsım Kıraati,* İstanbul-1970, (basılmamış Öğretim Üyeliği tezi).
-----*Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV,* müzakere, s. 318-319, İstanbul-2002.
Sarkıs, Joseph Elian, *Mu'cemü'l-Matbuâti'l- Arabiyye,* Mısır 1928-1930.
Sayrafî, Ebû Abdullah, *Nüketü'l-İntisâr li Nakli'l-Kur'ân li'l-Bâkıllânî,* nşr: Muhammed Zağlûl Selâm, İskenderiye, ts.
Sehâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Abdissamed (643/1245), *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ',* Mekke-1987 (I-II).
Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttumms (GAS),* Leiden-1967.
Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman (180/796), *Kitâbü Sîbeveyh,* Mısır-1316 (I-II).
Sicistânî, Abdullah b. Süleyman el-Eş'as Ebû Bekr b. Ebî Dâvud (316/928), *Kitâbü'l-Mesâhif,* nşr: Arthur Jeffery, Mısır-1936.
Sinanoğlu, Mustafa, "Macdonald, Duncan Black", DİA, XXVII, 296-297, Ankara-2003.
Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi,* İstanbul-1987 (I-XVI).
-----*Sahîh-i Müslim ve Tercemesi,* İstanbul-1967 (I-VIII).
-----*Tefsîre Giriş,* İstanbul-1981.
Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'ân ve Oryantalistler,* Ankara-1998.
Subhî es-Sâlih (1987), *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları,* trc: M. Yaşar Kandemir, Ankara-1971.
-----*Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Beyrut-1979, 11. baskı, trc: M. Said Şimşek, *Kur'ân İlimleri,* Konya-ts.
Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman (911/1505), *el-Câmiu's-Sağîr,* Kahire-1945, 4. baskı (I-II).
-----*ed-Dürru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr,* Beyrut-ts (I-VI).
-----*el-Fethu'l-Kebîr,* Beyrut-ts (I-III).
-----*el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Beyrut-1973 (I-II).
-----*Tabakâtü'l-Huffâz,* tah: Ali Muhammed Ömer, Kahire-ts.
-----*et-Tahbîr fî Ilmi't-Tefsîr,* Kahire-1986.
-----*Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhı Takrîbi'n-Nevevî,* tah: Abdülvehhâb Abdüllatîf, Mısır-1966 (I-II).
-----*Tenvîru'l-Havâlik Şerhun alâ Muvattai Mâlik,* Beyrut-ts.
Şahin, Abdussabûr, *Târîhu'l-Kur'ân,* Kahire-1966.
Şehhâte, Abdullah Mahmud, *Târîhu'l-Kur'ân ve't-Tefsîr,* Mısır-1392/1972.
Şelebî, Abdülfettah İsmail, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî,* Cidde-1410/1990, 3. baskı.
Şevkânî, Muhammed b. Ali, (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr,* Mısır-1964 1965, 2. baskı (I-V).

-----*Neylü'l-Evtar Şerhu Münteka'l-Ahbâr min Hadîsi Seyyidi'l-Ahyâr*, Kahire-1971 (I-VIII).

Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet*, trc: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul-1974 (I-V).

Şimşek, M. Said, "Kıraatların Kaynağı Problemi (Tebliğ)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV*, s. 17-30, İstanbul-2002.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Tefsir)*, Mısır-1388/1968, 3.baskı (I-XXX).

Tabersî, Ebû Ali Fadl b. Hasen, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut-ts (I-VI).

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Hanefî (321/933), *Müşkilü'l-Âsâr*, Haydarâbâd-1333.

Tanyu, Hikmet, "Ahd-i Cedîd, *DİA*, I, 501-507, İstanbul-1988.

Taşköprîzâde, Ahmed b. Mustafa (968/1561), *Miftâhu's-Seâde ve Mısbâhü's-Siyâde fi Mevdûâti'l-Ulûm*, Tah: Kâmil Bekr - Abdülvehhab Ebü'n-Nûr, Kahire-1968 (I-III).

Tayâlisî, Ebû Bekr Süleyman b. Dâvud (204/819), *Müsned*, Haydarabad-1321'den Beyrut-1406 (ofset).

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn*, İstanbul-1984 (I-III).

Temel, Nihat, *Keşşaf Tefsirinde Kıraat Tahlilleri*, İstanbul-2001 (basılmamış araştırma).

-----*Kıraat ve Tecvîd Istılahları*, İstanbul-1997.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ (297/909), *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, Tah: İbrahim Atve, Kahire-1962 (I-V).

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi-Giriş*, İstanbul-1981.

Tural, Hüseyin, "İbn Sa'dân Muhammed", *DİA*, XX, 298, İstanbul-1999.

Turner, Bryan S., *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, trc: İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul-2002.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara-1992.

Uludağ, Süleyman, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, müzakere, s. 348-349, İstanbul-2002.

Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir-1985.

Vâfî, Ali Abdülvâhid, *Fıkhu'l-Lüğa*, Kahire-1973.

Vecdî, Muhammed Ferid, *Dâiretü'l-Meârif*, Beyrut-1971, 3. baskı (I-X).

Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, trc: Süleyman Kalkan, Ankara-1998.

-----*Modern Dünyada İslâm Vahyi*, trc: Mehmet S. Aydın, Ankara-1982.

Weir, T. H., "Harf", *İA*, V-I, 230-231, İstanbul-1977.

Wensinck, Arent Jan (1939), *Concordance et İndices de la Tradition Musulmans (el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîs)*, Leiden-1936-1969 (I-VII).

Yâkût, Şihâbüddîn er-Rûmî el-Hamavî (627/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut-ts (I-V).

----- *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Kahire-1980, 3. baskı (I-XX).
Yardım, Ali, "İbn Ebû Dâvûd", *DİA*, XIX, 429, İstanbul-1999.
Yavuz, Hilmi, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslâm*, İstanbul-1999, 2. baskı.
Yavuz, Mehmet, "İbn Cinnî", *DİA*, XIX, 399, İstanbul-1999.
Yavuz, Şevki, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, müzakere, s.431, İstanbul-2002.
Yavuz, Yunus Vehbi, "Hayız", *DİA*, XVII, 51-53, İstanbul-1998.
Yazır, Elmalılı Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul-ts. (I-IX). Sadeleştirilmiş nüsha, (sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), İstanbul-1993 (I-X).
Yıldırım, Celal, *Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsiri*, İstanbul-1993.
Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul-1983.
-----*Oryantalistlerin Yanılgıları / Oryantalistlerin İslâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İstanbul-2002.
Zakzûk, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, trc: Abdülaziz Hatip, İzmir-1993.
Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Vasıtî (709/1309), *Tâcü'l-Arûs*, Mısır-1306 (I-X).
Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed (893/1488), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, trc: Ahmed Naim - Kâmil Miras, Ankara-1976, 4. baskı (DİB) (I-XII+I).
Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serrî (311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, tah: Abdülcelîl Abdüh Şelebî, Beyrut-1988 (I-V).
Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed (748/1347), *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, tah: Tayyar Altıkulaç, İstanbul-1995 (I-III+I).
-----*Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tah: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut-1963 (I-IV).
-----*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut-1981-1985 (I-XXIII).
-----*et-Telhîs*, Beyrut-ts. (*el-Müstedrek*'le birlikte).
-----*Tezkiretü'l-Huffâz*, Beyrut-1957 (I-II).
Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mısır-1976, 2. baskı (I-II).
Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâikı't-Tenzîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-ts (I-IV).
-----*el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, tah: Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire-1971.
-----*Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut-1965.
Zencânî, Ebû Abdillâh (1941), *Târîhu'l-Kur'ân*, Beyrut-1969, 3. baskı.
Zerkânî, Muhammed Abdülazîm (1948), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır-ts (I-II).
Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillah (794/1392), *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, tah: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Mısır-1972, 2. baskı (I-IV).

Zeydân Mahmûd el-Akrabâvî, *el-Mürşid fî Ilmi't-Tecvîd,* Amman-1997, 3. baskı.

Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm li Eşhüri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn,* Beyrut-1969, 3. baskı (I-XII).

Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi,* trc: heyet, İstanbul-1992, 2. baskı (I-X).

Zürkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdilbâkî (1122/1710), *Şerhu'l-Muvatta',* Kahire-1961 (I-V).

ÂYETLER FİHRİSTİ

ا

ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً 98

اِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ 103

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَاعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ، 194, 360

اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ 291

اَفَلاَ تَعْقِلُون151

اَلا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لاَ يَعْلَمُونَ 285

اَلا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ 283

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ 295 ,276

اَلرَّحْمنِ الرَّحِيمِ 295 ,276

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُون 286

اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الاَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَاءَ بِنَاءً 290

اَلَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا 136

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ 297 ,279

اَلْمُصَيْطِرُونَ 152

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ 292

اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ 233

اِنْ كَانَتْ اِلاَّ صَيْحَةً 158

اِنْ هَـذَا اِلاَّ خُلُقُ الاوَّلِينَ 192

اِنْ تَسْتَغْفِرْلَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُم 136

أَنتَ مَوْلَينَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ 294

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ 299 ,280

اِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ 289

اِنَّ فِى ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ 150

اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِىَ اَشَدُّ وَطْأً وَاَقْوَمُ قِيلا 98

اِنَّآ اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ 26

اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ 26

اِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ 207

اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاء 233

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنعَمْتَ عَلَيهِمْ 296 ,277

اَوْ اَنْ يُظْهِر155

اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ 203

اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ 287

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلاَلَةَ بِالْهُدَى286

رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِه 294

ص

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنعَمْتَ عَلَيهِمْ 277, 296
صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ 287

ط

طعام الاثيم 95, 96, 172

غ

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاالضَّالِّينَ 278, 296

ف

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ 204
فَاسْعَوْا اِلَى ذِكْرِ اللهِ 158
فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُوذُوا فِى سَبِيلِى وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا 156
فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ ايَةً 233
فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ 291
فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ29
فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ 100
فَسَوَّيكَ فَعَدَلَكَ 100
فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّهِ اَنْدَاداً وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ290
فَلَمَّا اَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لاَ يُبْصِرُونَ 287
فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ287
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ اَيَّامٍ 203
فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ 101
فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّهُ مَرَضاً 290, 271

اُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ 298, 280
اويكون لك بيت من زخرف 356
اِيَّاكَ نَعْبُدُ واِيَّاكَ نَسْتَعِينُ 295, 276

ب

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ 295, 276
بَلْعَجِبْتَ وَيَسْخَرُون 358
بَلَى مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ 154

ث

ثلاثةِ ايامٍ 234

ح

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلوةِ الْوُسْطَى 99 100, 437, 422
حَتَّى اِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوا اَنَّهُم قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّىَ مَنْ نَشَاءُ362
حَتَّى يَطْهُرْنَ 197

خ

خَتَمَ اللّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ 279, 297

ذ

ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ 268, 286

ر

رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا أَوْ اَخْطَأْنَا 293
رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا 293

ه

هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ101

هُنَالِكَ الْوَلاَيَةُ لِلهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا 151

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَا اَسْلَفَتْ وَرُدُّوا اِلَى اللهِ مَوْلَيهُمُ الْحَقِّ 151

و

وَ بِا لآ خِرَ ةِ هُمْ يُو قِنُو نَ 280, 298

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ 206

وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى153

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ 201

وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ 291

وَاِذَا خَلَوْا اِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ 286

وَاِذَا رَاَيْتَ ثَمَّ رَاَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا 205

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ 284

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لاَ تُفْسِدُوا فِى الاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ283

وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا 285

وَارْجُلَكُمْ 199, 200

وَارْحَمْنَا 294

وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الانْهَار156

وَاعْفُ عَنَّا 294

وَاغْفِرْ لَنَا 294

واقوم قيل173

وَالْعَصْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ 103

وَالَّذِين قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ 196

ق

قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ 153

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ اَنْزَلَ هٰؤُلَآءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَآئِرَ 204

ك

كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ158, 98

كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ 154, 292

كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا 98, 158, 288

كَيْفَ نُنْشِزُهَا 99

ل

لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ 292

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ اَيْمَانِكُمْ 202

لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا 293

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ 233

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ 293

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُواْ فَضْلاً مِّن رَّبِّكُمْ 201

م

ما كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللهِ شَاهِدِينَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ154

مَالِكِ يَوْمِ الدِّين 276, 295

مانسخ من آية اونسها 437

مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعبْقَرِيٍّ حِسَانٍ 232

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَاراً 287

مٰلِكِ يَوْمِ الدِّينِ 233

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنزِلَ مِن قَبْلِكَ 279, 298

واللهُ مُحِيطٌ بِالْكافِرِينَ288

واللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ155

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشَى 101

وَالنَّخْلَ بَاسِقَات 157

وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلاَلَةً اَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ وَاِن كَانَ 202

وَاِن كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ 290

وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَآئِطِ اَوْلٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا 198

وَاِنْ نَكَثُوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِى دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُم لاَ اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ 200

وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ 290

وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ 205

وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ 157

وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ 153

وَطَلْحٍ مَنْضُود157

وَعَلَى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ 281, 300

وَقَالُوا اتَّخَذَاللهُ 155

وَقَالُواسَمِعْنَاوَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ 293

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ 99

وَلاَ تُسْئَلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ 150

وَلايُضَارَّ كَاتِبٌ وَلاَشَهِيدٌ 150

وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ 233

وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ 282, 301

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ 281, 300

وَلَوْ اَنَّ مَافِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلاَمٌ 136

وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ 289

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ 31

وَما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ 343

وَما هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينَ 195

وَمَااللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُون 344, 416

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ 359

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ عَلٰى حَرْفٍ35

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ 281, 300

وَمِنْهَا جَائِرٌ 158

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ 98, 158, 173

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذاً فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللهُ اِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ 196

وَيَضِيقُ صَدْرِى 150

ي

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَآءَ كَرْهًا 193

يَا اَيُّهَا الَّذِين آمَنُوا اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا 151

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ 289

يَاايُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا
وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا
بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلى الْكَعْبَيْنِ 199
يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرَ الْمَوْتِ 288
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا 282, 301
يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ 156
يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ 288

HADİSLER FİHRİSTİ

ا

اقرؤاالقرآن على سبعة احرف؛ فايما قرأتم
اصبتم، ولاتماروا فيه فان المراء فيه كفر
74
أقرأني جبريل على حرف فلم ازل استزيده
حتى انتهى الى سبعة احرف 47
اقرأني جبريل على حرف، فراجعته فلم ازل
استزيده ويزيدني حتى انتهى الى سبعة
احرف 47
أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم آية
وقرأها آخر غير قراءة ابي 73
اقراني رسول الله صلى الله عليه وسلم سورة
الاحقاف واقراها رجلا آخر، فخالفني في
آية 79
أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم سورة
الرحمن ، فخرجت الى المسجد عشية 78
اقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم سورة،
فبينا انا في المسجد 48
اَلْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِى مِعىً وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِى
سَبْعَةِ اَمْعَاءٍ 137
امرت ان اقرا القرآن على سبعة احرف كل
كاف شاف 52
ان القرآن انزل على سبعة احرف كلها شاف
كاف 54
اتاني جبريل فقال :اقرأ القرآن على سبعة
حرف 50
اتاني جبريل وميكائيل عليهما السلام :اقرا
القرآن على حرف واحد. فقال ميكائيل60
اتاني جبريل وميكائيل عليهما السلام، فقال
جبريل :اقرأ القرآن على حرف. فقال
ميكائيل :استزده 73
اتاني جبريل وميكائيل. فقعد جبريل عن
يميني وميكائيل عن يساري 51
اتاني ملكان فقال احدهما :اقرأ. قال :على
كم؟ قال :على حرف. قال :زده، حتى
انتهى به الى سبعة احرف 52
اتى محمدا صلى الله عليه وسلم الملكان 53
اختلف رجلان في سورة. فقال هذا أقرأني
النبي صلى الله عليه وسلم، وقال هذا
أقرأني النبي صلى الله عليه وسلم 77
اختلفت انا ورجل من اصحابي في آية
فترافعنا فيها الى رسول الله 56
اقرؤا فكل حسن وسيجيئ اقوام يقيمونه كما
يقام القدح يتعجلونه ولايتأجلونه 88

ان هذاالقرآن انزل على سبعة احرف، فاقرؤا ولاحرج 58
انزل القرآن على اربعة احرف؛ حلال وحرام لاي 83
انزل القرآن على ثلاثة احرف 81
انزل القرآن على ثلاثة احرف، فلاتختلفوا فيه ولاتجفوا فيه 82
انزل القرآن على سبعة احرف49, 50
انزل القرآن على سبعة احرف :امر وزجر وترغيب وترهيب وجدل وقصص ومثل 85
انزل القرآن على سبعة احرف، عليما حكيما غفورا رحيما 56
انزل القرآن على سبعة احرف، لكل حرف منها ظهر وبطن ولكل حرف حدّ ولكل حدّ مطلع 85
انزل القرآن على سبعة احرف؛ فمن قرا على حرف منها 75
انزل القرآن على عشرة احرف بشير ونذير وناسخ ومنسوخ 87
انزل القرآن من سبعة ابواب على سبعة احرف كلها شاف كاف 50

ب

بلغنا ان عثمان رضى الله عنه قال يوما وهو على المنبر 51

ج

جاء رجل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال :اقرأني عبدالله بن مسعود سورة 80

ان القرآن انزل على سبعة احرف، فاى ذلك قرأتم فقد اصبتم 74
ان القرآن انزل على سبعة احرف؛ فلا تماروا فى القرآن 75
ان القرآن انزل على نبيكم صلى الله عليه وسلم من سبعة ابواب على سبعة احرف 88
ان القرآن نزل على خمسة اوجه :حلال وحرام 84
ان النبى صلى الله عليه وسلم قال لعبد الله بن مسعود :ان الكتاب كانت تنزل من السماء من باب واحد 85
ان النبِى صلى الله عليه وسلم كان عند اضاة بنى غفار. فاتاه جبريل عليه السلام 60
ان النبى صلى الله عليه وسلم كان يقرئ الناس بلغة واحدة، فاشتد ذلك عليهم، فنزل جبريل فقال :يامحمد أقرئ كل قوم بلغتهم 63
ان جبريل عليه السلام أتى النبى صلى الله عليه وسلم عند احجار المراء 62
ان جبريل عليه السلام لقى رسول الله صلى الله عليه وسلم عند احجار المراء 70
ان رجلين اختلفا فى آية من القرآن. فقال هذا تلقيته من رسول الله 68
ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال :نزل القرآن على سبعة احرف، على اى حرف قرأتم فقد اصبتم 68
ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأمرنا ان نقرأ القرآن كما أقرأناه 82
ان عثمان قال يوما وهو على المنبر :اذكّر الله رجلا سمع النبى صلىالله عليه وسلم 51

ق

قرأ رجل عند عمر فغير عليه فقال :قرأت
على رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم
يغير علي 58
قرات آية وقرا ابن مسعود خلافها. فاتيت
النبى صلى الله عليه وسلم 57

ك

كان الكتاب الاول ينزل من باب واحد وعلى
حرف واحد ونزل القرآن من سبعة ابواب
على سبعة احرف 86
كنت فى المسجد فدخل رجل يصلى فقرأ
قراءة انكرتها عليه؛ ثم دخل آخر فقرأ
قراءة سوى قراءة صاحبه 65

ل

لقى رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل
عليه السلام وهو عند احجار المراء فقال :
ان امتك يقرؤن القرآن على سبعة احرف
75
لقى رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل
فقال :ياجبرئيل انى بعثت الى امة اميين
62

م

ماحاك فى صدرى منذ اسلمت الا انى قرأت
آية وقرأها آخر غير قراءتى فقلت :اقرانيها
رسول الله 66

ن

نزل القرآن على امر ونهى وحلال وحرام
ومحكم ومتشابه وامثال 117

خ

خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم
ونحن نقرأ القرآن 88

د

دخلت المسجد فصليت فقرأت النحل. ثم
جاء رجل آخر فقرأ على غير قراءتى، ثم
دخل رجل آخر فقرأ بخلاف قراءتنا 72

س

سمع عمر بن الخطاب رضى الله عنه رجلا
يقرأ القرآن فسمع آية على غير ما سمع
من النبى 53
سمع عمرو بن العاص رجلا يقرأ آية من
القرآن فقال :من اقرأكها 69
سمعت رجلا قرأ آية سمعت من النبى صلى
الله عليه وسلم خلافها، فاخذت بيده
فاتيت به رسول الله 64
سمعت رجلا قرا وسمعت النبى صلىالله عليه
وسلم يقرا خلافها 64
سمعت رجلا يقرأ فقلت :من أقرأك؟ قال :
رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقلت :
انطلق اليه 67
سمعت رجلا يقرأ فى سورة النحل قراءة
تخالف قراءتى؛ ثم سمعت آخر يقرؤها
قراءة تخالف ذلك. فانطلقت بهما الى
رسول الله 70
سمعت هشام ابن حكيم يقرأ سورة الفرقان
فى حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم
44

نزل القرآن على خمسة احرف :حلال وحرام 84
نزل القرآن على سبعة احرف 49
نزل القرآن على سبعة احرف ايها قرات اجزأك 49
نزل القرآن على سبعة احرف فما قرأت اصبت 54
نزل القرآن على سبعة احرف، المراء فى القرآن كفر- ثلاث مرات 76
نزل القرآن على سبعة احرف، على اى حرف قرأتم فقد اصبتم 68

ي

ياابي، انى أقرأت القرآن، فقيل لى على حرف او حرفين 55

İSİMLER VE TERİMLER FİHRİSTİ

A

Abdest, 199
Abdullah b. Abbas, 31, 41, 42, 47, 63, 83, 100, 118, 127, 164, 193, 206, 216, 235, 238, 240, 251, 306, 365, 387, 394, 407, 437
Abdullah b. Amr, 42, 216, 387
Abdullah b. Ayyâş, 238, 251, 394
Abdullah b. Ebî Evfâ, 247
Abdullah b. Ebî İshak, 241
Abdullah b. es-Sâib, 240
Abdullah b. Mes'ûd, 31, 41, 42, 52, 57, 64, 77, 78, 79, 81, 84, 85, 86, 88, 92, 95, 102, 106, 115, 130, 133, 170, 173, 185, 201, 203, 216, 230, 235, 245, 246, 248, 250, 255, 349, 354, 355, 356, 357, 368, 384, 386, 392, 420, 421, 422, 424
Abdullah b. Muhammed Yusuf Efendizâde, 271
Abdullah b. Ömer, 41, 42, 53, 98, 100, 214, 216, 307, 309, 428, 455
Abdullah b. Sâib, 216
Abdullah b. Vehb, 129
Abdullah b. Zübeyr, 31, 216, 239
Abdullah Cevdet, 323
Abdullah Draz, 20, 23, 135, 189, 331, 341
Abdurrahman b. Abd, 42
Abdurrahman b. Avf, 41, 42
Abdurrahman b. Ebî Bekre, 60, 138
Abdurrahman b. Ebî Leylâ, 41
Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm, 31
Abdussabûr Şâhin, 23, 52, 72, 166, 170, 175, 184, 270
Abdülfettâh Abdülğınâ el-Kâdî, 366, 380
Abdülfettâh el-Kâdî, 271, 350, 351, 453, 459
Abdülfettâh İsmail Şelebî, 262, 352, 366, 462
Abdülhakk b. Ğâlib b. Abdirrahman el-Muhâribî, 125
Abdülmecid Katâmiş, 266
Abdüssabûr Şâhin, 128, 141
Ac'acetü Kudâa, 27
Aclûnî, 75, 86, 381, 453
el-Âdâbü'ş-Şer'iyye, 309, 430
Adams, J. Charles, 338, 453
Adolf Grohmann, 347
Afganistan, 222
Afrika, 222
Âhad, 102, 378
Âhad Kıraat, 232
Ahcâru'l-Mirâ', 166
Ahd-i Atîk, 325, 326, 328, 410, 458
Ahd-i Cedîd, 325, 326, 327, 410, 411, 465
Ahkâmü'l-Kur'ân, 95, 172, 198, 203, 455, 458
Ahmed b. Ali el-Bâziş, 266
Ahmed b. Ammâr, 226
Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî, 259
Ahmed b. Hanbel, 22, 49, 50, 51, 53, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 68, 69, 70, 74, 76, 80, 81, 94, 95, 105, 128, 130, 139, 163, 203, 213, 238, 306, 307, 308, 309, 310, 367, 368, 406, 429, 430, 453
Ahmed b. Şuayb, 270
Ahmed b. Yahyâ b. Sa'leb, 125
Ahmed Davudoğlu, 187
Ahmed el-İskenderî, 30

Ahmed Emin, 90, 91, 217
Ahmed Sûfi Efendi, 225
Ahmet Parlakışık, 229, 366, 461
el-Ahruf, 35
el-Ahrufu's-Seb'a, 23, 24, 30, 35, 37, 47, 82, 120, 123, 124, 128, 147, 419, 445, 458
Âişe (Hz.), 99, 100, 216, 363, 364, 365, 366, 390, 429
Akabe Bey'ati, 217
Akdemir, Mustafa Atilla, 271
Akdemir, Salih, 456
Aksâmü'l-Kur'ân, 244
el-A'lâm, 242, 253, 467
A'lâmü'n-Nübelâ', 243
el-A'rac, 238, 241, 394
el-A'şâ, 248, 254
Albayrak, Halis, 396, 453
Ali Abdülvâhid Vâfi, 29
Ali (Hz.), 42, 77, 78, 79, 80, 81, 88, 100, 103, 118, 157, 158, 201, 216, 230, 241, 245, 246, 248, 250, 387, 392
Ali b. Zeyd b. Ced'ân, 60
Ali Muhammed ed-Debbâ', 269
Ali Muhammed Ömer, 270
Ali Nûri es-Safâkusî, 270
Alkame, 101, 102, 106, 248
Almanya, 438
Amerika, 316
A'meş, 98, 248, 263, 271
Âmir Seyyid Osman, 270
Ammâr b. Humeyde Et-Tûnisî, 271
Ammâr b. Matar, 87, 116
Amr b. Âs, 69, 74
Amr b. Âs'dan, 69, 74
Amr b. Dînar, 41
Amr b. Ebî Seleme, 41, 42, 85
Amr b. el-Âs, 41, 42, 69, 92
Amr b. Zeyd, 216
An'anetü Temîm, 28
Anadolu, 27, 313
Anadolu Lehçesi, 412
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 319, 329, 455
Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, 43, 52, 102, 378, 465
Antakya, 327
Arap Lehçeleri, 413
Arthur Jeffery, 23, 34, 103, 104, 259, 318, 332, 438, 464
Arz, 223, 310
Arza, 169, 215
Âsım, 36, 102, 150, 151, 153, 154, 156, 193, 194, 195, 197, 199, 221, 230, 231, 241, 244, 245, 246, 248, 250, 253, 254, 260, 267, 275, 278, 344, 345, 348, 351, 358, 361, 380, 383, 392, 395, 399, 400, 402, 425, 427, 449, 454, 457, 464
Âsım Efendi, 211
Âsım Kıraatı, 222, 425, 449
Askalânî, 22, 31, 32, 43, 45, 46, 52, 63, 86, 87, 102, 116, 125, 126, 127, 130, 134, 144, 166, 167, 172, 174, 183, 184, 186, 188, 211, 216, 366, 368, 387, 391, 423, 436, 454
Aslı Çırakman, 313
Asr-ı Saadet, 23, 46, 117, 353, 465
Asur, 313
Asya, 313, 382
Aşera Tarîkı, 224
Âşık, Nevzat, 45
Aşiyy, 78
Atâ b. Ebî Rebâh, 241
Atâullah Mesleği, 225, 273
Atâullah Necib b. Hüseyin Efendi, 225
Ateş, Süleyman, 23, 34, 35, 104, 130, 136, 143, 193, 194, 198, 199, 200, 350, 362, 363, 454
Avrupa, 313, 315, 316
Avustralya, 330
Aydın, M. S, 339
Aydınlı, Abdullah, 43, 102, 378
Aydüz, Davut, 366, 454
Âzerî Lehçesi, 412

B

Bâbil, 328
Bağdat, 242, 246, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 457
Bağdatlı, 258, 260, 262, 268, 270, 454

Bağdatlı İsmail Paşa, 258, 260, 270, 271, 273, 454
Bâkıllânî, 23, 33, 95, 127, 184
Balkanlar, 313
Bardakoğlu, Ali, 234, 454, 461
Basra, 216, 217, 218, 241, 242, 249, 251, 252, 253, 387, 431
Basralılar, 218
Başaran, Selman, 15, 426, 457
Batn, 86
Bazı Mushaflarda Farklılık Bulunduğu İddiası, 420
Bedîatü'l-Kurrâ fî Esânîdi'l-Eimmeti'l-Erbaate Aşer, 271
Beğavî, 49, 69, 86, 150, 169, 170, 172, 199, 200, 261, 362, 454
Behrâ', 28
Belâzürî, 346, 454
Beldeler Bakımından Tarîklar, 224
Bennâ, 69, 454, 456
Benû Ğıfâr Gölcüğü, 61
Berâ b. Âzib, 96, 99, 383, 436
Bergstrasser, 260, 262, 269, 318, 438
Beş Kıraatı, 433
Beşşâr Avvâd, 268
el-Beyân, 90
el-Beyân fî Ğarîbi İ'râbi'l- Kur'ân, 380, 459
Beydâvî, 136, 150, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 350, 360, 361, 395, 455
Beyhakî, 22, 45, 47, 58, 61, 66, 74, 84, 87, 94, 95, 116, 125, 128, 130, 164, 368, 429, 455
Beyrut, 261, 263, 264, 265, 268, 271, 272, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467
Bezzî, 240, 275, 453
Bilmen, Ömer Nasuhi, 346
Bilgin, Ömer Faruk, 15
Bi'ru Meûne, 100
Bi'ru Meûne Vak'ası, 215, 387
Blachere, 132
Brockelmann, 11, 250, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 317, 330, 455
Bryan S. Turner, 315
Bucaille, 136, 455
Buhârî, 22, 31, 35, 42, 45, 47, 64, 65, 80, 96, 97, 98, 100, 101, 104, 105, 106, 120, 137, 138, 158, 164, 180, 194, 197, 213, 214, 215, 217, 244, 254, 306, 307, 308, 309, 310, 355, 359, 363, 383, 386, 422, 428, 429, 430, 437, 454, 455, 461, 464, 466
Buhl, 134, 332, 335, 455
Bulut, Yücel, 313
Bursa, 4, 13, 15, 263, 267, 269, 455, 456, 457, 462
Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, 267
el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırââti'l-Aşri'l-Mütevâtira, 270, 271
el-Bürhân, 23, 31, 86, 87, 113, 116, 163, 180, 231, 234, 260, 349, 370, 393, 466
el-Büstânü'l- Hüdât fi'htilâfi'l-Eimmeti ve'r-Ruvât, 269
Büyük Tefsir Tarihi, 346

C

Ca'fer b. Hayyân, 253
Câbir b. Abdillah, 214, 309
Cafer es-Sâdık, 248
Câhiliye, 348
Cambridge, 319
el-Câmi', 253, 258
Câmiu'l-Beyân, 4, 23, 31, 41, 49, 115, 116, 139, 144, 145, 153, 169, 176, 180, 185, 187, 202, 220, 263, 380, 389, 441, 453, 455, 456, 465
Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb', 456
el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân, 23, 462
el-Câmiu'l-Ekber ve'l-Bahru'l-Azhar, 267
el-Câmi fi'l-Kırâât, 259, 264
el-Câmiu's-Sahîh, 22
Câmiu'l-Usûl, 22
Catalogue Of The Arabic And Persian Manuscripts İn The Oriantal Public Library At Bankipore, 263, 463
Cebrâil, 47, 51, 53, 60, 61, 62, 63, 66, 72, 74, 76, 91, 96, 138, 164, 167, 169, 170,

172, 180, 215, 223, 305, 306, 310, 330, 381, 407, 418, 424, 442, 451
Celal Yıldırım, 35
Celil Kiraz, 15
Cem Tarîkı, 223, 427
Cemâlü'l-Kurrâ, 309, 380, 430, 464
Cerrahoğlu, İsmail, 23, 33, 46, 103, 135, 174, 182, 190, 319, 329, 330, 404
Cessâs, 198, 200, 202, 350, 455
Cezayir, 222
Charles J. Adams, 337
Cheneb, 250, 455
Cibrîl, 47, 50, 60, 62, 63, 67, 138, 163, 174, 181
Cidde, 267
Concordance, 35, 317, 359, 465
Curhûm, 32
Cuşem b. Bekr, 126
Cürhüm, 126

Ç

Çağatay Lehçesi, 412
Çakan, İ. Lütfi, 323, 455
Çelebi, İlyas, 205
Çetin, Nihad M, 348
Çetiner, Bedreddin, 231, 232, 393, 456
Çıkarman, Aslı, 313
Çollak, Fatih, 267

D

Dabbe, 125
Dâcûnî, 260
Dânî, Ebû Amr, 4, 21, 23, 34, 49, 98, 99, 100, 101, 116, 121, 139, 141, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 169, 170, 180, 185, 186, 187, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 204, 218, 219, 220, 224, 226, 238, 240, 241, 243, 245, 248, 250, 263, 264, 265, 267, 269, 318, 342, 345, 348, 349, 350, 352, 358, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 380, 389, 390, 391, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 432, 441, 455, 456
Dârakutnî, 22
Dârimî, 22, 35, 308, 310, 430, 456
Dâru'l-Efkâr fi'l- Kırââti'l-Aşerati li Eimmeti'l-Emsâr, 268
Dâru'l-Kurrâ, 217
Dâvûdî, 266, 456
Derveze, 119
Deylemî, 22, 58, 75, 76, 94, 96, 117, 456
Dımaşk, 101, 243, 244, 454, 456, 459
Dımaşk Camii, 101
DİA, 198, 221, 222, 234, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 314, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 340, 347, 348, 356, 371, 372, 373, 374, 403, 410, 411, 423, 425, 453, 454, 455, 457, 458, 461, 462, 463, 464, 465, 466
Dialecte, 27
Die Richtungen Der İslâmischen Koranauslegung, 319, 339
Dimaşk, 101, 218, 243, 244, 261, 269, 462
Dimyâtî, 153, 201, 213, 252, 253, 257, 260, 270, 350, 369, 456
Dirbâs, 240
Dirlik, Arif, 323
Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 322, 325, 348
Diyanet İşleri Başkanlığı, 321
Doğrul, Ömer Rıza, 23, 30, 46
Doğu Batı Dergisi, 313, 456, 462
Doğu Bilim, 312
Dozy, 322
Draz, 135, 331, 341, 456
Duncan Black Macdonald, 329
Durmuş, İsmail, 372
Dûr, 242
Dûrî, 152, 242, 250, 258, 275, 453
ed-Dürre fi Kırââti's-Selâseti'l-Mütemmime li'l-Aşere, 224, 269

E

Ebced, 273
Ebû Abdillah Muhammed b. İbrahim el-Hadramî, 266

Ebû Abdillah Muhemmed b. Süfyan el-Kayravânî, 262
Ebû Abdirrahmân es-Sülemî, 230, 245, 246, 248, 383, 392, 399
Ebû Ali el-Ehvâzî, 188, 264
Ebû Ali Hasen b. Ahmed el-Fârisî, 261
Ebû Ali Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî, 263, 264
Ebû Amr, 23, 99, 100, 116, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 185, 186, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 220, 221, 230, 231, 238, 241, 242, 244, 245, 251, 257, 260, 267, 275, 278, 344, 345, 350, 358, 361, 366, 379, 392, 393, 394, 397, 398, 399, 400, 453
Ebû Amr Ed-Dânî, Hayatı Eserleri Ve Câmiu'l-Beyân, 263
Ebû Amr Ed-Dânî'ye Göre Yedi Vecih, 144
Ebû Amr Kıraatı, 222
Ebû Bekr (Hz), 22, 118, 184, 187, 216, 217, 218, 246, 310, 333, 338, 341, 346, 375, 386
Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasen, 22, 125
Ebû Bekr b. Ayyâş, 246, 249, 250, 453
Ebû Bekr b. Mücâhid, 221, 260, 261
Ebû Bekr el-Attâr, 371
Ebû Bekr el-Vâsıtî, 32
Ebû Bekr en-Nakkâş, 255
Ebû Bekr Şu'be, 98, 101, 151, 157, 196, 199, 245, 246, 254, 275, 344, 345, 350, 351, 384, 397
Ebû Bekre, 41, 42, 134, 138, 139
Ebû Bekre Nafi' b. el-Hâris, 41, 42
Ebû Ca'fer, 90, 91, 99, 100, 101, 123, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 185, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 221, 231, 238, 241, 251, 252, 258, 259, 260, 261, 266, 275, 278, 342, 344, 350, 358, 361, 362, 380, 392, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 416, 453, 465
Ebû Ca'fer et-Tûsî, 90
Ebû Cüheym, 41, 42, 70, 75
Ebû Dâvûd, 22, 45, 55, 61, 89, 94, 95, 128, 131, 137, 138, 163, 164, 176, 197, 213, 214, 244, 254, 259, 306, 307, 308, 309, 310, 356, 423, 429, 430, 466
Ebû Dâvud Süleyman b. Necâh, 265
Ebû Eyyûb, 42, 239
Ebû Hafs Osman b. Zeyniddîn Kâsim el-Ensârî el-Mısrî en-Neşşâr, 270
Ebû Hanîfe, 201, 203, 245, 247, 354
Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, 125, 259, 261
Ebû Hayyân, 197, 203, 457
Ebû Huzeyfe, 429
Ebû Hüreyre, 41, 42, 56, 58, 76, 84, 100, 216, 238, 251, 394
Ebû İshâk es-Sübey'î, 248
Ebû İsmail Mûsa b. Hüseyn el-Muaddel, 266
Ebû Ma'şer Abdülkerim b. Abdissamed Et-Taberî, 265
Ebû Mansûr Ali b. Kârih, 374
Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî, 125, 266
Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilmümin el-Vâsitî, 268
Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Bağdâdî, 266
Ebû Muhammed İsmail b. Ahmed es-Serahsî, 262
Ebû Mûsâ el-Eş'arî, 216, 217, 253, 386, 387, 429, 431
Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed Et-Talemenkî, 262
Ebu Ömer Ed-Duri ve Kırââtü'n-Nebî, 258
Ebû Saîd el-Hudrî, 41, 42, 54, 117
Ebû Sâlih, 127
Ebû Seleme, 87, 116
Ebû Şâme, 23, 63, 81, 82, 87, 97, 98, 111, 113, 116, 121, 123, 125, 126, 127, 134, 136, 137, 158, 164, 170, 172, 175, 180, 184, 186, 188, 189, 215, 226, 234, 268, 373, 403, 407, 433, 457
Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ömer el-Bağdâdî, 260
Ebû Tahir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, 266

Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî, 41, 42, 59
Ebû Ubeyd, Kâsim b. Sellâm, 43, 69, 70, 84, 103, 124, 126, 130, 220, 249, 256, 258, 260, 370, 432, 457
Ebû Zerr, 101
Ebû Zeyd Ensârî, 216
Ebû Zür'a, 156, 157, 193, 194, 195, 200, 201, 205, 264, 350, 359, 362, 457
Ebu'd-Derdâ, 95, 101, 102, 172, 216, 217, 243, 386, 387, 431
Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, 347
Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ammâr, 188
Ebu'l-Abbas Ahmed b. İsmail, 270
Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, 402
Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî, 270
Ebu'l-Abbas b. Ammâr, 173, 436
Ebu'l-Alâ Hasen b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî, 267
Ebu'l-Âliy, 41
Ebu'l-Âliye el-Basrî, 172
Ebu'l-Esved ed-Düelî, 349, 417
Ebu'l-Fadl b. Hacer, 34
Ebu'l-Fadl er-Râzî, 21, 23, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149
Ebu'l-Fadl er-Râzî'ye Göre Yedi Vecih, 143
Ebu'l-Fadl İsmail b. Ali el-Vâsıtî, 268
Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî, 262
Ebu'l-Hâris, 250, 252, 275, 453
Ebu'l-Hasen Ahmed b. Rıdvan es-Saydalânî, 262
Ebu'l-Hasen Ali b. Asâkir, 267
Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Hayyât, 264
Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, 184
Ebu'l-Izz Muhammed b. Huseyn el-Kalânisî, 266
Ebu'l-Kâsim Yusuf b. Ali el-Hüzelî, 264
Ebu'l-Kâsim Abdurrahman b. İsmail es-Safrâvî, 267
Ebu'l-Kâsim Muhammed En-Nüveyrî, 270
Ebu'l-Münzir Sellâm b. Süleyman, 253
Ebu's-Suud, 200, 201, 395, 457
Ebu'l-Alâ el-Maarrî, 374
Eczâü Selâsîn, 246
Eczâü'l-Kur'ân, 242, 251
Edâtu Benî Ğıfâr, 63, 166
Edward Said, 312, 313
Ehl-i Kitap, 315, 331, 416
Elamlılar, 382
Elbânî, 59, 70, 77, 457, 458
Elmalılı, 35, 136, 194, 195, 196, 200, 202, 203, 206, 350, 360, 395, 466
Emevî Devleti, 314
Emeviyye (Ümeyye) Camii, 244
Emin Işık, 271, 466
Enbâr, 348
Encyclopaedia Britannica, 335
Encyclopaedia Of Religion And Ethics, 336, 462
el-Enderâbî, 264
Endülüs, 169, 262, 315, 463
Endülüs Emevî Devleti, 314
Enes b. Mâlik, 41, 42, 67, 74, 98, 99, 100, 105, 130, 133, 158, 173, 213, 239, 247, 386, 437
Ensar, 29
Ensar Vakfı, 15
Erkam, 216
Ergin, Osman, 35
Eroğlu, Ali, 221, 261
Ertuğrul, İ. Fennî, 35
Esed, 28, 125, 164, 175
Esved b. Yezîd, 248
Eş'arî, 32
Evs, 32, 217
Evzâî, 199
Eymen Rüşdî Süveyd, 262
Eyyûb b. Temîm, 243
Eyyûb b. Temîm, 244
Ezd, 29, 125, 126

F

Fahfahatü Hüzeyl, 28

el-Fâik fi Ğarîbi'l-Hadîs, 36, 466
Farsça, 33
Fas, 222
Fedâilü'l-Kur'ân, 23, 31, 43, 45, 49, 59, 69, 70, 76, 84, 87, 98, 116, 124, 164, 174, 182, 211, 213, 215, 216, 242, 244, 251, 265, 306, 355, 366, 370, 386, 387, 391, 457, 459
Fedâle b. Ubeyd, 216, 243
Fem-i muhsin, 442
Ferrâ, 151, 194, 196, 258, 355, 359, 362, 457
Fetâvâ, 21, 131, 170, 184, 189, 274, 353, 366, 378, 427, 460
Fethu'l-Bârî, 31, 45, 63, 102, 116, 125, 126, 130, 134, 166, 167, 172, 184, 211, 216, 366, 368, 387, 391, 454
el-Fethu'l-Kebîr, 75, 86, 464
el-Fethu'r-Rabbânî, 69
el-Fevîd, 244
Fıkhu'l-Lüğa, 29, 465
Fîrûzâbâdî, 36, 229, 457
el-Fihrist, 46, 221, 256, 257, 346, 423, 424, 460
el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb, 22, 58, 75, 94, 117, 456
Fransa, 315
Friedrich Schwally, 23, 318
Frikya, 382
Fuat Sezgin, 11, 257, 261
Fünûnü'l-Efnân, 23, 33, 112, 458
Fütûhu'l-Büldan, 346
Füyûdu'l-İtkân fi Vücûhi'l-Kur'ân, 273

G

GAL, 11, 263, 268, 269, 270, 271, 317, 455
GAS, 11, 257, 261, 317, 464
Gece Kıraatı, 430
Geschichte Des Qorâns, 104, 185, 318, 332, 463
Girit, 382
Global Yerel Eksende Türkiye, 323
Goldziher, 23, 190, 319, 320, 329, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 350, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 385, 390, 404, 438, 457, 458
Guillaume, 337
Gustav Weil, 318
Güneş, Arif, 24
Güney Afrika, 319

Ğ

Ğarâibü'l-Kur'ân, 124, 136, 463
Ğarîbü'l-Hadîs, 370
Ğassân, 32
el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr, 221, 238, 261, 394, 420, 432, 460
Ğâyetü'l-İhtisâr fi'l-Kırââti'l-Aşri Eimmeti'l-Emsâr, 267
Ğâyetü'n-Nihâye, 101, 216, 220, 221, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 268, 269, 318, 371, 380, 384, 388, 431, 455, 459
Ğıfar Oğulları Gölcüğü, 61

H

Haber-i Vâhid, 102, 378
Habeşçe, 33
Haçlı Seferleri, 313
Hadd, 86
el-Hâdî fi'l-Kırââti's-Seb, 262
el-Hâdî ilâ Lüğati'l-Arab, 212, 461
Hadis Istılahları, 41, 43, 52, 102, 378, 454, 461, 464
Hadis Istılahları Sözlüğü, 43, 102, 378, 454
Hadis İlimleri, 41, 52, 464
Hadis Kitaplarında Kıraat Farklılıklarına Yer Verilmemesi, 388
Hadis Tarihi, 217, 458
Hadislerle Hz. Peygamber'in Namaz Kılma Şekli, 426
Hâfız, 212
Harman, Ömer Faruk, 325, 327, 411

Hafs, 150, 152, 153, 155, 196, 197, 199, 222, 242, 245, 246, 247, 250, 258, 270, 275, 343, 350, 383, 397, 398, 399, 401, 425, 449, 453
Hafs Rivâyeti, 222
Hafsa, 99, 216, 217, 218
Hak Dini Kur'ân Dili, 35, 136, 194, 466
Hakikat Nurları,, 35, 457
Hâkim, 22, 43, 78, 81, 82, 99, 100, 101, 103, 104, 240, 428, 457
Halef b Hişâm, 98, 101, 102, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 221, 231, 248, 254, 255, 258, 261, 264, 267, 275, 278, 343, 344, 345, 350, 355, 358, 361, 362, 392,
Hâlid b. Zeyd, 216
Hâlid b. Zeyd el-Ensârî, 42, 216
Halil b. Ahmed, 36, 249, 349, 417, 457
Halilrahman Açar, 337, 460
Hallâd, 152, 249, 275, 453
Hamale-i Kur'ân, 212
Hamdullah b. Hayreddin Efendi, 273
Hamidullah, Muhammed, 215, 217, 347, 438, 458
Hamze, 54, 98, 101, 102, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 186, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 204, 221, 231, 247, 248, 249, 250, 254, 255, 257, 260, 261, 267, 275, 278, 343, 344, 345, 350, 358, 361, 362, 380, 392, 394, 397, 400, 401, 402, 416
Hanbelî, 199
Hanefî, 199
Harf, 35
Hâris b. Hassân el-Bekrî, 245
Harman, 326
Hârûn b. Mûsâ, 220, 256
Hârûn Reşid, 249
Hasan Basri Çantay, 35
Hasen b. Ali b. Ahmed el-Ezherî, 271
Hasen el-Basrî, 241, 271
Hasen Hadis, 50
Hasen Saîd el-Kermî, 212
Hasen Ziyâüddîn Itr, 23, 30, 47, 82, 147, 458
Hatib Bağdâdî, 347
Hatiboğlu, Mehmet S, 340
Hatip, Abdülaziz, 314
Hatim, 114
Havâriler, 326
Hâzin, 121, 134, 458
Hazrec, 32, 217
Hevâzin, 125, 126, 127, 131
Heysemî, 22, 43, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 59, 60, 63, 69, 70, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 98, 99, 100, 104, 116, 130, 173, 368, 458
el-Hılâfiyyât fî Ilmi'l-Kırâât, 267
Hımyer, 27
Hırzü'l-Emânî, 224, 267, 270, 273, 433
Hibetullah b. Abdirrahmân el-Bârizî, 268
Hikmet Tanyu, 326, 410
Hilmi Yavuz, 313
Himyer, 32
Hindce, 33
Hindî, 22, 31, 43, 50, 51, 52, 54, 62, 66, 74, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 96, 98, 99, 103, 113, 117, 157, 158, 458
Hindistan, 222, 263
Hîre, 348
Historisch-Kritische Einleitung İn Den Koran, 318
Hişâm b. Hakîm, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 59, 92, 119, 128, 152, 243, 244, 248, 254, 258, 267, 275, 400, 403, 453, 459
Hizib, 309, 430
el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a, 261
Huccetü'l-Kırâât, 99, 156, 157, 194, 195, 359, 457
Huccetü'l-Kırâât, 264
Huffâz, 212
Hulvan, 247
Humrân b. A'yan, 248
Humus, 106
Huseyn b. Osman b. Sâbit Ed-Darîr, 261
Huzâ'a, 31
Huzâa, 32, 125, 126
Huzeyfe, 41, 42, 49, 62, 76, 216
Huzeyfe b. el-Yemân, 41, 42

Hüzeyl, 28, 29, 31, 32, 125, 126, 127, 131, 164, 175

I

Ilelü'l-Hadîs, 77, 99, 459
Irak, 222, 243
Irâk b. Hâlid, 243
Işın, Ali Rıze, 273

İ

İ'câm, 348
İ'câzü'l-Kur'ân, 32, 124, 134, 218, 220, 256, 331, 463
el-İ'lân bi'l-Muhtâr min Rivâyâti'l-Kur'ân fi'l-Kırââti's-Seb', 268
el-İ'timâd fî Usûli'l-Kırâe, 265
İ'râbü'l- Kırââti's-Seb'i ve İlelühâ, 260, 459, 403
İ'râbü'l-Kırââti's-Seb', 195, 243
İ'râbü'l-Kur'ân, 380, 463
İA, 11, 36, 250, 335, 347, 455, 462, 465
el-İbâne, 23, 143, 144, 160, 178, 180, 259, 260, 462
İbn Abdilberr, 23, 46, 87, 116, 127, 130, 180, 458
İbn Âmir, 100, 101, 102, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 186, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 221, 231, 242, 243, 244, 257, 260, 267, 275, 278, 344, 350, 355, 358, 361, 392, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 416, 423, 454
İbn Asâkir, 347
İbn Atıyye, 23, 115, 118, 125, 150, 194, 195, 198, 200, 361, 458
İbn Cinnî, 459
İbn Ebî Dâvûd, 99, 103, 104, 185, 259, 318, 355, 356, 423
İbn Ebî Hâtim, 77, 99, 459
İbn Ebî Leyla, 248
İbn Ebî Meryem, 266
İbn Eşte, 260, 355, 423, 454
İbn Ğalbûn, 261, 262
İbn Ğâzî, 270
İbn Hacer Askalânî, 45, 167
İbn Haldun, 108
İbn Hâleveyh, 195, 243, 260, 261, 318, 403, 459
İbn Hazm, 23, 102, 184, 187, 204, 459
İbn Hibbân, 22, 45, 51, 56, 61, 62, 66, 67, 78, 86, 87, 94, 116, 128, 163, 164, 310, 430, 459
İbn Hişâm, 306
İbn İshak, 306
İbn Kesîr, 23, 49, 50, 59, 70, 76, 87, 98, 99, 100, 116, 124, 125, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 174, 180, 181, 182, 185, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 211, 216, 221, 231, 239, 240, 241, 260, 267, 275, 278, 344, 345, 350, 358, 361, 366, 387, 391, 392, 394, 397, 398, 399, 454, 459
İbn Kuteybe, 21, 23, 36, 112, 125, 127, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 164, 175, 193, 194, 196, 198, 361, 402, 407, 460
İbn Kuteybe'ye Göre Yedi Vecih, 142
İbn Mâce, 22, 35, 137, 203, 213, 242, 244, 247, 251, 308, 309, 310, 429, 430, 460
İbn Manzûr, 36, 134, 137, 211, 460
İbn Mes'ûd, 36, 58, 64, 75, 79, 80, 87, 95, 98, 101, 102, 106, 116, 118, 131, 157, 158, 172, 187, 217, 218, 245, 336, 354, 355, 356, 420, 422, 424, 462
İbn Mihrân, 221, 238, 240, 241, 243, 245, 248, 250, 252, 253, 261, 394, 400, 420, 432, 457, 460
İbn Miksem, 255
İbn Muhaysın, 241, 271
İbn Mukle, 371
İbn Mücâhid, 120, 238, 245, 247, 255, 257, 260, 371, 380, 384, 400, 403, 419, 425, 432, 441, 450, 460
İbn Sa'd, 217, 460
İbn Şebbe, 365, 460
İbn Şenebûz, 255, 371, 454
İbn Şihâb Ez-Zühri, 95, 176
İbn Şüreyh, 265, 432
İbn Teymiyye, 14, 21, 131, 169, 170, 184, 188, 189, 190, 274, 346, 353, 366, 378, 404, 427, 460
İbn Vehb, 180

İbn Warraq, 335
İbn Zekvân, 152, 244, 275, 403, 454
İbnü'd-Durays, 84
İbnü'l-Arabî, 95, 172, 180, 198, 199, 200, 203, 350, 458
İbnü'l-Cevzî, 23, 33, 112, 113, 114, 119, 121, 196, 203, 458
İbnü'l-Cezerî, 14, 23, 41, 43, 98, 99, 100, 101, 102, 112, 116, 120, 121, 124, 126, 134, 137, 139, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 165, 174, 180, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 216, 218, 219, 220, 221, 224, 226, 227, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 276, 278, 295, 318, 342, 344, 345, 346, 350, 351, 352, 358, 360, 361, 362, 364, 370, 371, 373, 378, 380, 384, 388, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 416, 419, 431, 436, 458
İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr, 269
İbnü'l-Cezerî'ye Göre Yedi Vecih, 146
İbnü'l-Cinnî, 261
İbnü'l-Cündî, Ebû Bekr Seyfüddîn Abdullah b. Aydoğdu, 268
İbnü'l-Enbârî, 380, 459
İbnü'l-Esîr, 22, 46, 61, 62, 63, 166, 459
İbnü'l-Kabâkıbî, 269
İbnü'l-Kıftî, 258, 460
İbnü'l-Mübârek, 258
İbnü'l-Münâdî, 255
İbnü'l-Müneyyir, 190, 373, 402, 404, 460
İbnü'n-Nedîm, 46, 221, 256, 257, 258, 423, 424, 460, 461
İbrâhim, 34, 153
İbrahim (Sav), 66, 73
İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, 227, 268
İbrahim Enîs, 184
İbranca, 33
İbrâzü'l-Meânî, 268, 433
İcâzetnâme, 224
İdrîs, 255, 454
el-İhkâm, 23, 102, 187, 459
el-İhsân, 22
İhtilâfü Ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve'ş-Şâm fi'l-Mesâhif, 258
İhtilâfü Mesâhifi'ş-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Irâk, 243, 257
İhtilâfü'l-Mesâhif, 254
el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb', 266
İkrime, 241
İlahiyat Fakülteleri, 322
İlmihal, 199, 462
el-İntisâf, 190, 373, 402, 404, 460
el-İrşâdâtü'l-Celiyye, 212, 272, 433, 462
el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, 46
el-Îtilâf fî Vücûhi'l-İhtilâf, 225, 271
el-İtkân, 23, 31, 33, 34, 42, 43, 87, 112, 119, 121, 134, 139, 172, 202, 203, 211, 216, 221, 223, 227, 231, 233, 234, 236, 256, 258, 366, 370, 419, 423, 427, 464
İlyas Çelebi, 205
İmam el-Hûî, 90
İmam Mâlik, 97, 188, 238
İnbâhü'r-Ruvât, 258, 460
İncil, 116, 326, 331, 410
İndirâc/ Cem Tarîkı, 223
İnfirad Tarîkı, 223
İngiltere, 315
İnkıta, 52
İnşâdü'ş-Şerîd min Davâlli'l-Kasîd, 270
İntroduction au Coran, 132, 319
İntroduction to the Qur'an, 319
İran, 222
İrşâdü'l-Akli's-Selîm, 200, 457
Îsâ b. Abdilazîz el-İskenderî, 267
Îsa b. Ömer el-Hemedânî, 249
İsâ b. Verdân, 252, 275
İshak, 241, 248, 254, 255, 259, 275, 455
İslâm Ansiklopedisi, 134, 317, 332, 335, 455
İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, 426, 467
İslâm Mecmuası, 366
İslâm Medeniyeti Mecmuası, 438
İslâm Tefsir Ekolleri, 340

İslâm Üzerine Yapılan Oryantalist Çalışmalar, 316
İslâmî Araştırmalar Dergisi, 13, 24
İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, 24
İslâmoğlu, Mustafa, 340
İsmail b. Ca'fer, 252
İsmail b. İshak, 259
İspanya, 314
İspanyollar, 314
İsrâil, 34
İstanbul, 1, 2, 3, 4, 24, 27, 90, 91, 175, 192, 224, 258, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 318, 323, 340, 357, 402, 412, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467
İstanbul Tarîkı, 224
İstanbul Tarîkı Sôfî Mesleği, 273
İstanbul Tarîkı Sôfî Mesleğine Göre Kıraat Örnekleri, 295
İstıntâü Sa'd b. Bekr, Hüzeyl, Ezd, Kays ve Ensâr, 28
İthâf, 201, 257, 260, 350, 369, 433
İthâfü Fudalâi'l-Beşer, 153, 213, 270, 456
İthâfü Fudalâi'l-Ümmeti'l-Muhammediyye, 271
İtilâf Mesleği, 224, 225
İtkânü's-San'ati fi'l-Kırââti's-Seb'a, 270
İzmir, 260, 438, 439, 454, 455, 465, 466
İzmirli İsmail Hakkı, 134, 222
İzzet Derveze, 120, 165

J

J. J. G. Jansen, 337
Jam' Al-Qur'an - The Codification Of The Qur'an, 319
Jeffery, 30, 261, 330, 333, 336, 438, 460, 462
John Burton, 319
John Davenport, 30
John Gilchrist, 319
John Wansbrough, 319
Joseph Elian Sarkıs, 264

K

Kâ'b b. Amr, 126
Kâ'b b. Lüey, 126
Kâdî Iyâd, 61, 63, 166, 461
el-Kâdî ibnü't-Tayyib, 21, 147
Kâfî, 49
Kahire, 250, 259, 260, 262, 268, 269, 270, 271, 272, 318, 340, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466
Kalkaşendî, 347
Kâlûn, 238, 252, 275, 278, 398
Kâlun Rivâyeti, 222
Kamhâvî, 157, 194, 455, 459, 461
Kâmil Miras, 23, 126, 131, 137, 466
Kamus Tercemesi, 36, 454
Kapadokya, 382
Kapaklıkaya, İ, 315
Karaçam, İsmail, 23, 29, 35, 125, 130, 147, 213, 224, 225, 230, 231, 263, 267, 269, 365, 392, 393, 421, 427, 438, 461, 466
el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb', 262, 265, 432
el-Kâmil, 264
el-Kâmûsu'l-Muhît, 36, 457
Karaarslan, Nasuhi Ünal, 261, 423
Kâri, 211
Kâsim b. Sâbit el-Avfî, 164, 175, 407
Kâsimî, 98, 127, 134, 461
Kastalânî, 169, 170, 180, 461
Kat', 276, 295
Katâde, 349
Kâtib Çelebi, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 270, 347, 384, 385, 461
Kays b. Seken, 29, 125, 216
Kelb Oğulları, 28
el-Kenz fi'l-Kırââti'l-Aşr, 268
Kenzü'l-Ummâl, 22, 31, 43, 113, 117, 157, 458
Keskioğlu, Osman, 23, 132, 228, 229, 346, 366, 461
el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb', 263
el-Keşşâf, 151, 369, 401, 466
Keşfu'l-Hafâ', 75, 86, 453

Keşfü'l-Esrâr an Kırââti'l-Eimmeti'l-Ahyâr, 270
Keşfü'z-Zunûn, 256, 258, 347, 385, 461
Keşkeşetü Esed ve Rabîa, 28
Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn, 212, 465
Kettânî, 42, 461
Kettânîzâde Muhammed Nâimî Efendi, 225
Keyman, E. Fuat, 323
Kılıç, Hulusi, 373
Kıraat Çeşitleri, 226
el-Kırâât fi Nazari'l-Müsteşrikîn, 351, 453
el-Kırââtü's-Seb'a, 120, 419
el-Kırââtü'ş-Şâzze, 261, 271, 350, 453
el-Kifâyetü'l-Kübrâ, 266
Kıraat İhtilaflarının Sadece Lehçe Farklılığına Dayanmaması, 415
Kıraat İlmi, 212
Kıraat İlmi ve Kıraatlar, 211
Kıraat İlminde İmam Şâtıbî ve Eş-Şâtıbiyye, 267
Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri, 230, 392, 427, 438
Kıraat İmamları ve Râvîleri, 237
Kıraat Örnekleri, 273
Kıraat Sünnetir Sözünün İzahı, 441
Kıraat ve Tecvîd Istılahları, 211, 225, 465
Kıraatçıların Hadisçiler Tarafından Tenkidi, 433
Kıraat-ı Aşera, 4, 104, 190, 192, 222, 230, 234, 237, 273, 404, 424, 432, 436
Kıraat-ı Seb'a, 221, 222, 230, 260
Kıraatlarda Sahih-Şâz Ayırımı, 431
Kıraatları Tenkit Eden Bazı Bilginler, 395
Kıraatların "Tercih" Edilmesi, 404
Kıraatların Bugünkü Durumu, 221
Kıraatların Kur'ân Hakkında Şüphe Doğurduğu İddiası, 408
Kıraatların Mütevâtir Olmasının İzahı, 391
Kıraatların Okutulması Bakımından Tarîklar, 223
Kıraatların Ortaya Çıkmasında İlk Dönem Mushaflarının Rolü, 384
Kıraatların Öğretimi, 223
Kıraatların Öz Olarak İfadesi, 412
Kıraatların Sayısı Bakımından Tarîklar, 223
Kıraatların Sonradan Ortaya Çıktığı İddiası, 378
Kıraatların Şifâhî Olarak Naklini Sağlayan Hâfızlar, 385
Kıraatların Tabu Haline Getirildiği İddiası, 405
Kıraatların Tefsire Etkisi, 14, 192, 357, 456
Kıraatların Tek'e İndirilmesi, 415
Kıraatların Toplum Huzurunda Okunması, 427
Kıraatlarla İlgili Eserler, 256
Kıraatlarla İlgili Diğer Bazı İddialar, 377
Kıraatlarların Faydası, 235
Kıraatta Hoşgörü, 406
Kırâatü'l-Kisâî, 257
Kırâatü'n-Nebî, 242, 251, 258
Kinâne, 32, 125, 126
Kiraz, Celil, 15
Kirene, 382
Kirmânî, 137, 169, 170, 461
Kisâî, 98, 99, 101, 102, 150, 151, 153, 154, 156, 186, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 204, 221, 231, 242, 249, 250, 251, 254, 257, 258, 260, 267, 275, 278, 343, 344, 345, 350, 355, 358, 360, 361, 362, 380, 392, 395, 397, 399, 416, 423, 454, 455
Kitâb fi Maktûi'l-Kur'ân ve Mevsûlih, 243
Kitâb fi'l-Kırâe, 257
Kitab-ı Mukaddes, 257, 327, 337, 382, 455
Kitab-ı Mukaddes Kur'ân ve Bilim, 136
Kitâbü Eş'âr, 250
Kitâbü İhtilâfi Mesâhıfi'ş-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Irâk, 257
Kitâbü Kırâati Hamze, 248
Kitâbü Mersûmi'l-Mushaf,, 241

Kitâbü'd-Delâil, 164, 407
Kitâbü'l-Aded, 250, 254
Kitâbü'l-Ayn, 36
Kitâbü'l-Ferâiz, 248
Kitâbü'l-Hamse, 259, 433
Kitâbü'l-Hurûf, 250
Kitâbü'l-İdğâmi'l-Kebîr, 241
Kitâbü'l-İrşâd fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a, 261
Kitâbü'l-Kırâât, 22, 241, 250, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 432
Kitâbü'l-Mesâhif, 103, 104, 185, 259, 318, 365, 421, 460, 464
Kitâbü'l-Muhabber, 260
Kitâbü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ, 248
Kitâbü'n-Nevâdir, 250
Kitâbü'r-Ravda fi'l-Kırââti İhdâ Aşera, 263
Kitâbü's-Seb'a, 120, 221, 238, 245, 260, 380, 419, 425, 432, 460
Kitâbü's-Semâniye, 259, 433
Kitâbü'ş-Şevâz, 433
Kitâbü'ş-Şevaz fi'l-Kırâât, 260
Kitâbü't-Temhîd, 23
Koçyiğit, Talat, 43, 45, 50, 52, 54, 60, 77, 102, 461
Konya, 4, 27, 313, 315, 412, 455, 456, 459, 462, 463, 464
Kubâ, 62, 76, 166
Kudâa, 27, 126
Kudüs, 382
Kûfe, 102, 217, 218, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 254
Kûfeliler, 218
Kunbül, 152, 240, 241, 275
Kur'ân Dili Arapça, 23, 29, 35, 96, 383, 462
Kur'ân ile Kıraatların İlgisi, 377
Kur'ân İlimleri, 4, 140, 329, 455, 456, 464
Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi, 349
Kur'ân İlimlerine Giriş, 159, 466
Kur'ân Okuma Esasları, 456
Kur'ân Tarihi, 23, 132, 332, 461, 463
Kur'ân Tefsirinin Doğuşu, 23, 103, 174, 455
Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller, 23, 46
Kur'ân Üzerine Makaleler, 338
Kur'ân ve Oryantalistler, 324, 464
Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV, 24, 90, 91, 176, 179, 204, 205, 206, 207, 231, 232, 372, 393, 396, 453, 455, 456, 457, 464, 465, 466
Kur'ân Yolu, 211, 212, 461
Kur'ân'a Giriş, 20, 315, 322, 329, 331, 341, 456, 465
Kur'ân'a Giriş,, 20, 315, 329, 331, 341, 456, 465
Kur'ân'a Hareke ve Nokta Konulmasıyla Kıraatların Sınırlandırılıp Sınırlandırılmadığı, 416
Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, 135, 189, 456
Kur'ân'ın Faziletleri, 182
Kur'ân'ın Sıhhati ve Kıraatlar, 408
Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 35
Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri, 23
Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsiri, 35
Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, 182, 215, 306, 456
Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, 35, 194, 206, 461
Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş, 23, 135, 143, 171, 189
Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, 35
Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli, 35
Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf, 24
Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü, 23, 29, 35, 125, 130, 147, 213, 224, 225, 365, 421
Kur'an-ı Kerim'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri, 24
Kur'ânın Korunmuşluğu, 305
Kur'ân Tarihi, 346
Kur'ânü'l-Mecîd, 120, 165, 456
Kureyş, 30, 31, 32, 45, 125, 126, 127, 128, 131, 166, 167, 171, 180, 182, 183, 185, 186, 218, 235, 447

Kurrâ, 211,216, 387
Kurtuba, 314
Kurtubî, 23, 29, 33, 98, 120, 125, 129, 130, 151, 160, 173, 178, 180,193, 196, 198, 199, 200, 201, 205, 207, 211, 216, 350, 358, 359, 361, 387, 459, 462,
Kurtubî, Abdülvehhâb, 462
Kut'atü Tay, 28
Küçükalp, Kasım, 15
Küçükkalay, Hüseyin, 23, 27, 29, 35, 96, 383

L

Lahlahâniyyetü Uman, 28
Lâhn, 96, 365
Lehçe/, 27, 412
Lehçeler Arasında Görülen Farklılıklar, 29
Leiden, 259, 319, 337, 339, 455, 457, 460, 464, 465
Letâifü'l-İşârât, 270
Libya, 222, 382, 456
Lisânü'l-Arab, 36, 211, 460
Lisânü'l-Mîzân, 423
Luka, 327
Lût, 34
Lübâbü't-Te'vîl, 121, 458
Lügat, 27

M

Mâ Yecibü alâ Kârii'l-Kur'ân, 244
Ma'rifetü'l-Kurrâ, 268, 269
Mahmud Hamdi Zakzûk, 314, 316
Makdisî, 111, 116, 134, 164, 189, 309, 430, 457
Mâlik b. Enes, 22, 45, 164, 462
Mâlik b. Neccâr Oğulları, 308
Mâlikî, 199
Mânâya Göre Kıraat İddiası, 407
Mansûr b. el-Mu'temir, 248
Marife Dergisi, 313, 315, 455, 456, 463
Markos, 327
Massignon, 339
Maşalı, M. Emin, 15, 259, 346, 373, 385, 462
Materials For The History Of The Text Of The Quran, 104
Matla, 86
Matta, 327
Maurice Bucaille, 135
Mâverdî, 197, 203, 462
Maxime Rodinson, 315
Mazdeizm, 374
Meâni'l-Kur'ân, 151, 196, 250, 359, 373, 457, 466
Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh, 373, 466
el-Meb'as, 244
Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, 146
Mebâhis fî Ulû-Mi'l-Kur'ân, 23
Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,, 30, 119, 127, 133, 464
el- Mebânî li Nazmi'l-Meânî, 23
el-Mebsût fi'l-Kırââti'l-Aşr, 261
Mecmau'l-Beyân, 90
Mecmeu's-Sürûr ve Matlau'ş-Şümûs ve'l-Büdûr, 269
Mecmeu'z-Zevâid, 22, 43, 86, 87, 104, 116, 458
Medârikü't-Tenzîl, 136
Medîne, 61, 62, 63, 166, 167, 172, 185, 217, 218, 237, 238, 239, 241, 251, 447, 459
Medler, 382
Medyen, 32
Mefâtîhu'l-Ğayb, 108, 234, 463
Mehâsinü't-Te'vîl, 98
Mehdî b. Meymûn, 253
Mehreme b. Nevfel, 217
Mekke, 45, 46, 166, 182, 216, 217, 218, 239, 240, 241, 246, 266, 459, 464
Mekkî, 144, 157, 158, 178, 180
Mekkî b. Ebî Tâlib, 21, 23, 121, 141, 143, 144, 148, 153, 158, 160, 178, 180, 226, 259, 260, 262, 462
Mekkî b. Ebî Tâlib'e Göre Yedi Vecih, 144
Mekkî Sûreler, 168
Menâhilü'l-İrfân, 23, 32, 63, 144, 166, 184, 212, 216, 227, 366, 387, 421, 466
Menâm fî Fazîleti Hıfzi'l-Kur'ân, 248
Mennâü'l-Kattân, 23, 30

Mensuh Kıraat, 100, 102, 370, 378, 435, 436, 437
Merâğî, 136, 462
Mescid, 79
Mescid-i Haram, 154, 240
Mescid-i Nebevî, 214, 251, 430
Meslek, 225
Mesleme b. Muhalled, 216
Meşâriku'l-Envâr, 61, 63, 166, 461
Meşhur Kıraat, 232
el-Metâlibü'l- Âliye, 22
Metrûk, 54
Mevlâna Şiblî, 117
Mevzu, 233
Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî, 340, 457
Mezopotamya, 382
Mısır, 222, 224, 225, 239, 261, 263, 270, 271, 318, 382, 454, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467
Mısır Tarîkı, 225
Mısır Tarîkı Atâullah Mesleği, 273
Mısır Tarîkı Atâullah Mesleğine Göre Kıraat Örnekleri, 276
Miftâhü's-Seâde, 35, 212
Mîkâil, 51, 55, 67, 74, 138, 139
Mikdâd b. Esved, 218
Milli Eğitim Bakanlığı, 11
Mingana, Alphonse, 335, 336, 462
Minhâtü'l-Ma'bûd, 22
Misver b. Mahreme, 42
Modern Dünyada İslâm Vahyi, 339, 465
Modernleşme, Oryantalizm ve İslam, 313
Mondeor, 319
Moritanya, 222
Moritz, B, 347
Mu'cemü'l-Büldân, 63, 166, 465
Mu'cemü'l-Matbuâti'l-Arabiyye, 264
Mu'cemü'l-Üdebâ, 253, 466
Muallakât-ı Seb'a, 451
Muammer Sencer, 332
Muâz b. Cebel, 41, 42, 50, 101, 216, 217, 243, 386
el-Mûdah fi Vücûhi'l-Kırâât ve İlelihâ, 266
el-Mûdıh, 29, 268, 462
Muğîre b. Ebî Şihâb, 243
Muğîre b. Miksem, 248
Muhammed Ahmed Dehman, 269
Muhammed b. Abdillah el-Mütevellî, 271
Muhammed b. Ebî Leylâ, 249
Muhammed b. Muslihidîn Mustafa el-Kucâvî, 270
Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, 252
Muhammed b. Sâdân, 123
Muhammed Emin b. Abdillah Er-Rûmî, 224, 271, 462
Muhammed Eroğlu, 270
Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, 272
Muhammed Hamidullah, 182, 306, 323, 346, 347, 438, 459
Muhammed Hasen, 265
Muhammed Huseyn Ez-Zehebî, 235
Muhammed Nasuriddin Elbânî, 426
Muhammed Sâlim Muhaysin, 152, 212, 272, 433
Muhammed Seyyid Câdülhak, 268
Muhammed Zekiyyüddîn, 163, 462
el-Muharraru'l-Vecîz, 23, 150, 458
Muhaysin, 212, 278, 462
el-Muhkem, 349, 456
Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'ân, 260, 318, 403
Muhyiddin Ramazan, 263
Muînüddin Nedvî, 263
Mukaddime, 23, 108, 213, 308, 459
Mukaddimetân, 23, 30, 98, 103, 115, 142, 157, 158, 173, 257, 462
Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân, 30, 98, 103, 157, 158, 173, 257, 462
el-Mukni', 155, 156, 185, 186, 218, 219, 349, 365, 366, 390, 391, 456
Mukri, 211
Munkatı', 52
Mus'ab b. Umeyr, 217
Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî, 255
el-Musannef, 22, 45, 47, 57, 94, 128, 163, 164, 309, 430, 463
el-Mushaf, 217

Mushaf Konusunda Ashabın Oy Birliği, 421
Mushafın Kıraatlara Göre Neşri, 438
Mushaflarda Müstensih Hatasının Bulunduğu İddiası, 390
Mustafa b. Abdirrahman el-İzmirî, 271
Mustafa İnânî, 30
Mustafa Sâdık Râfiî, 32
el-Muvatta', 22, 45, 164, 462
Muzdarib Hadis, 77
el-Mübhic, 266, 433
Mücâhid b. Cebr, 235, 240, 241
Mücemmi' b. Hârise, 216
Mücteba Uğur, 43, 52, 102, 378
Müdrec Kıraat, 233
el-Müfîd fi'l-Kırââti's-Semân, 266
el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, 36, 211, 212, 463
el-Mühezzeb, 152, 266, 272, 278, 433, 462
Münâvî, 49, 50, 75, 84, 86, 88, 381, 462
Münih, 438
Mürsel Hadis, 41
el-Mürşidü'l-Vecîz, 23, 63, 81, 82, 87, 98, 111, 116, 158, 164, 170, 172, 215, 407
Müslim, 22, 35, 45, 47, 61, 66, 80, 95, 96, 100, 101, 104, 105, 106, 120, 131, 137, 138, 163, 164, 176, 197, 203, 213, 214, 215, 216, 238, 246, 252, 254, 306, 307, 308, 309, 310, 359, 383, 386, 387, 428, 429, 430, 431, 437, 456, 460, 463, 464
Müslim b. Cündeb, 238, 394
el-Müsned, 22, 53, 58, 61, 63, 64, 80, 94, 105, 128, 163, 306, 307, 308, 406, 429, 453
Müsnedü Alî, 247
el-Müstedrek, 22, 78, 81, 100, 104, 240, 428, 457, 466
el-Müstenîr fi'l-Kırââti'l-Aşri'l-Bevâhir, 266
el-Müsteşrikûn, 316, 453
Müşkilü'l-Âsâr, 23, 164, 169, 180
Müşrikler, 330
Mütâbi, 60
Müteşâbihü'l-Kur'ân, 254
Mütevâtir Hadis, 43, 378
Mütevâtir Kıraat, 230
Mütevâtir Kıraatlar, 233
Mütkın Mesleği, 225
Mütkınü'r-Rivâye, 225

N

Nâfi', 99, 100, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 221, 231, 237, 238, 239, 248, 251, 252, 254, 260, 275, 344, 350, 358, 361, 392, 394, 397, 398
Nâfi' Kıraatı, 222
Nakt, 348
Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî, 268
Nasr b. Âsım, 349, 417
Nasr b. Muâviye, 126
Nazmü'l-Mütenâsir, 43
Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir, 42
Nebatça, 33
Necîb el-Akîkî, 316
Nehhâs, 189, 358, 380, 403, 463
Nesâî, 22, 45, 48, 61, 67, 163, 164, 197, 244, 247, 463
Nesefî, 136, 201, 463
en-Neşr, 23, 41, 99, 100, 112, 120, 124, 139, 143, 146, 150, 153, 157, 165, 174, 180, 199, 204, 218, 219, 220, 221, 227, 236, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 248, 250, 252, 253, 254, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 276, 278, 295, 342, 344, 346, 350, 352, 358, 370, 373, 378, 394, 398, 403, 419, 436, 459
Nevevî, 61, 463, 464
Nichtkanonische Koranlesarten İm Muhtasab Des İbn Ğinnî, 262
en-Nihâye, 61, 62, 63, 166, 459
Nisâbûrî, 136
Nîsâbûrî, 22, 124, 136, 221, 261, 394, 457, 460, 463
Nöldeke, 104, 132, 185, 318, 332, 335, 440, 463

Nuruosmaniye Ktp, 263
Nüketü'l-İntisâr, 23, 95, 127, 143
en-Nüketü ve'l-Uyûn, 197, 462
Nüzhetü'l-Berara fî Mezâhibi'l-Kurrâi'l-Aşera, 268

O

Occident, 313
Okiç, Tayyib, 23, 438
Oksidentalizm, 313
Oliver Kontny, 313
On bir Kıraat, 433
On dört Kıraat, 270, 433
On iki Kıraat, 433
On İmam, 226
On Kıraat, 98, 101, 106, 158, 160, 172, 173, 175, 177, 179, 192, 202, 203, 204, 221, 222, 224, 232, 234, 235, 237, 261, 273, 341, 342, 350, 355, 356, 357, 358, 364, 369, 370, 378, 379, 388, 389, 393, 395, 403, 406, 415, 419, 424, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 448, 449, 450
On Kıraat'tan Fazla Kıraat İhtiva Eden Eserlerde Yer Alan Kıraatların Mahiyeti, 432
On Kıraatı Toplayan Eserler Yazıldıktan Sonra da Yedi Kıraatı Toplayan Eserlerin Yazılmaya Devam Edilmesinin Sebebi, 432
Orient, 313
Oryantalistlerin Gözüyle İslâm, 333, 438, 460
Oryantalistlerin Kıraatları İnceleme Amacı, 409
Oryantalistlerin Kıraatlarla İlgili Görüşleri : Goldzıher Örneği, 334
Oryantalistlerin Yanılgıları, 316, 466
Oryantalizm, 312, 313, 314, 315, 319, 323, 324, 329, 455, 462, 465, 466
Oryantalizm ve Oryantalistlerin Çalışmaları, 312
Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm, 315, 465
Oryantalizm'in Tarihçesi, 314
Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 320, 321
Oryantalizmin Soruları, 229, 366, 461
Hz. Osman (Hz), 31, 42, 43, 51, 52, 90, 103, 118, 132, 172, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 216, 217, 218, 219, 226, 230, 232, 241, 243, 245, 248, 250, 269, 307, 333, 336, 341, 346, 355, 365, 366, 375, 384, 387, 390, 392, 414, 420, 421, 422, 445, 447
Osmanlı İmparatorluğu, 313
Oxford, 316, 319

Ö

Hz. Ömer (Hz), 31, 42, 44, 45, 46, 47, 53, 59, 92, 94, 97, 98, 100, 103, 104, 118, 119, 127, 130, 158, 181, 187, 216, 217, 238, 240, 306, 347, 367, 383, 384, 394, 430, 437, 441
Örnek Kul Son Resul, 323
Özdemir, Mehmet, 314, 323
Özsoy, Ömer, 338

P

Pakistan, 222
Paluvî, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 271, 344, 399, 400, 463
Pamfilya, 382
Paret, Rudi, 315, 316, 338, 339, 463
Paris, 315, 316, 319
Paris Akademisi, 318
Partlar, 382
Pentikost Günü, 382
Peygamberimize Nisbet Edilen Kıraatlar, 435
Peygamberimizin Kıraat Öğretmesi, 428
Pontus, 382
Pretzl, Otto, 263, 269, 318, 438, 456
Polat, Salahattin, 320

Q

Quranic Studies: Sources And Methods Of Scriptural Interpretation, 319

R

Rabîa, 28, 125, 126
Râfiî, 32, 124, 134, 218, 220, 256, 463
Râğıb el-Isfehânî, 36, 211, 463
Rasûl'ün Kıraatı, 369, 435
er-Ravda fi'l-Kırââti'l-İhdâ Aşera, 262, 264, 433
Ravdatü'l-Huffâz, 266
Ravh, 195, 253, 275, 344, 397, 399, 400, 416
Râzî, 33, 108, 136, 151, 156, 157, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 234, 350, 359, 360, 361, 362, 366, 395, 416, 459, 463
Regis Blachere, 319, 330
Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri, 259, 346, 373, 462
Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî, 352, 366, 464
Reşid Rızâ, 174
Rey, 249
Rıza Kurtuluş, 330
Richard Bell, 319, 329
Rifâa b. Yesribî, 245
Risâle fî Lâhni'l-Âmme, 250
Risâletü'l-Ğufrân, 373
Roger Arnaldez, 323
Roma, 313, 327, 382
Rumca, 33
Ruveys, 98, 100, 152, 195, 253, 275, 397, 399

S

Sa'd b. Bekr, 29, 125, 126
Sa'd b. Münzir, 216
Sa'd b. Nûmân, 216
Sa'd b. Ubeyd, 216
Sâbit b. Zeyd, 216
Sâbûnî, 63, 166, 184, 189, 198, 463
Sadece Tek Kıraat Olabileceği İddiası, 424
Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti, 45, 454
Sahâbeden Nakledilen Kıraatlar, 435
Sahâbe-Mushaf-Kıraat İlişkisi, 422
Sahbân Halîfât, 374
Sahih Hadis, 45
Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 187, 456
Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, 61
Saîd b. Âs, 31
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 321
Sakîf, 125, 126, 131
Salih Mehdî Abbas, 268
Sâlim, 429
San'ânî, 22, 45, 47, 57, 94, 128, 163, 164, 309, 430, 463
Sarı, M. Ali, 175, 176, 245, 258, 270, 425, 464
Sarıbay, A. Yaşar, 323
Schwally, 185, 332, 463
Seb'a Tarîkı, 224
Secde Âyeti, 309
Sehâvî, 309, 380, 430, 464
Sekiz Kıraat, 433
Self-Orientalisation, 323
Sema, 223
Semüre, 41, 42, 49, 81, 82, 83
Semüre b. Cündeb, 41, 42, 81, 83
Seyyâr b. Selâme, 51
Seyyid Şerif Cürcânî, 36
Sezgin, Fuat, 317
Sîbeveyh, 373, 464
Sicilya, 315
Sicilyalılar, 314
Sicistânî, 125, 355, 365, 421, 464
Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, 59, 70, 77, 457
Sinanoğlu, Mustafa, 329
es-Sîretü'n-Nebeviyye, 306, 459
Sivastopol, 438
Sôfî Mesleği, 273
Sofuoğlu, Mehmed, 62, 182, 460, 464
Son Arza, 180
Sonuç, 445

Sönmezsoy, Selahattin, 324
Subhî es-Sâlih'e Göre Yedi Vecih, 146
Subhî es-Sâlih, 23, 30, 32, 37, 41, 50, 52, 54, 77, 119, 127, 129, 133, 134, 138, 139, 140, 144, 146, 147, 148, 149, 233
Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ, 347
Sudan, 222
Sûfî Mesleği, 224, 225
Sûku'l-Arûs., 265
Suppl,
Supplementbande, 11, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 455
Sûriye, 222, 327
Sûsî, 242, 275
Suûdi Arabistan, 222
Süfyân b. Uyeyne, 129, 180
Süleym, 248, 249, 254
Süleyman b. Cemmâz, 275
Süleymân b. Cemmâz, 252
Süleyman b. Surad, 41, 42, 52, 53, 58, 68, 74
Süleymaniye Ktp, 455, 456, 458
es-Sünen, 22, 456, 457, 460, 463
es-Sünenü'l-Kübrâ, 22, 45, 58, 61, 94, 128, 164, 455
Süryanca, 33
Süyûtî, 23, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 42, 43, 49, 50, 51, 75, 76, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 95, 104, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 138, 139, 140, 144, 149, 172, 180, 184, 188, 189, 190, 202, 203, 211, 216, 221, 223, 227, 229, 231, 233, 234, 236, 256, 258, 259, 270, 347, 366, 370, 381, 387, 403, 419, 423, 427, 464

Ş

Şaban Muhammed İsmail, 257, 260, 271, 456
Şâfî, 48
Şâfiî, 199
Şâhin, 54, 68, 73, 81, 86, 91, 129, 147, 171
Şam, 101, 185, 217, 218, 242, 258, 266
Şamlılar, 101, 218
Şarkiyatçılık, 312, 313, 463
Şâtıbî, 184, 224, 263, 264, 267, 268, 270, 433
Şâtıbiyye, 224, 225, 267, 272, 462
Şâtıbiyye Tarîkı, 224
Şâz Kıraatlar, 433
Şâz Kıraatların Değeri, 434
Şâzz Kıraat, 233
Şâzz Kıraatlar, 234
Şenşenetü'l-Yemen, 27
Şerhu Tayyibeti'n-Neşr, 270
Şerhu'l-Hidâye, 188
Şerhu's-Sünne, 49, 69, 86, 170, 172, 454
Şerhu'ş-Şâtıbiyye, 270
Şevki Yavuz, 206
Şeybe, 238, 241, 252
Şeybe b. Nisâh, 238, 241, 394
Şeytan, 59
Şiblî, 353, 465
Şihâb b. Şerîfe, 253
Şiiler, 90
Şimşek, M. Said, 133, 140, 179, 372, 373, 464, 465
eş-Şir'a fi'l-Kırââti's-Seb'a, 268
Şive, 27, 412
Şuabü'l-Îmân, 429
Şuayb el-Arnâût, 268

T

Ta'rîfât, 36, 455
Tabakât, 217
Tabakâtü'l-Huffâz, 270
Tabakâtü'l-Kurrâ', 269
Tabakâtü'l-Müfessirîn, 266, 455, 456
Tabbâha, 125
Taberî, 23, 31, 33, 35, 36, 41, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 70, 72, 73, 76, 77, 81, 83, 85, 86, 94, 95, 98, 115, 116, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 139, 151, 157, 158, 169, 173, 176, 180, 181, 191, 193, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 217, 259, 260, 265, 350, 358,

359, 360, 361, 362, 363, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 453, 465
Tabersî, 90
Tâcü'l-Arûs, 36, 211, 466
Tâcüddîn Sübkî, 34
Tahâvî, 23, 118, 129, 164, 169, 180, 465
Tahbîr, 33
Tahbîru't-Teysîr, 224, 459
Takip Edilen Kitaplar Bakımından Tarîklar, 224
Takrib Tarîkı, 224
Talâiu'l-Beşer, 157, 194, 272, 461
Talât Koçyiğit, 41, 43, 102, 378
Talha, 216
Tanyu, 326, 327, 328, 410, 411, 465
Târık b. Ziyâd, 314
Târih-i Kur'ân, 222
Târîhu'l-Kur'ân, 23, 52, 72, 90, 91, 128, 129, 166, 171, 184, 464, 466
Târîhu'l-Medîne, 365
Tarîk Çeşitleri, 223
Taşköprîzâde, 35, 212, 465
Tay, 32, 131
Tayâlisî, 22, 45, 61, 63, 100, 164, 465
Tayar Altıkulaç, 129, 171, 222, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 371, 372, 403, 453, 457, 466
Tayy, 28, 126
Tayyibe Tarîkı, 224
Tayyibetü'n-Neşr, 224, 269
Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, 23, 36, 112, 142, 164, 175, 402, 460
et-Tebsıra fi'l-Kırââti's-Seb', 262
Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, 23, 126, 131
Tedrîbü'r-Râvî, 42
Tefsir Tarihi, 33, 135, 190, 404, 455
Tefsir Usûlü, 23, 135, 182, 455
et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, 35, 235, 466
Tehânevî, 212, 465
Tehzîbü't-Tehzîb, 46
Tekbir, 240
et-Telhîs, 82, 104, 265,466
Telteletü Behrâ', 28
Temel, Nihat, 211, 225, 261, 402, 465
Temîm, 28, 32, 125, 126, 131, 175, 243, 244
Temîm b. Evs, 216
Tenvîru'l-Ezhân, 163, 462
Tevâtür Konusu, 230
Tevrat, 116, 326, 331
Teymü'r-Ribâb, 125, 126
et-Teysîr, 99, 153, 199, 218, 219, 224, 238, 263, 267, 318, 350, 394, 432, 456
Teysîr Tarîkı, 224
et-Tezkira fi'l-Kırââti's-Semân, 262
Tezkiretü'l-Huffâz, 396, 466
The Collection Of The Qur'an, 319
The Encyclopedia Of Religion, 337, 338, 453
The Foreign Vocabulary Of The Qur'ân, 34
The İnterpretation Of The Qur'an İn Modern Egypt, 337, 460
The Moslem World, 336
The Origins Of The Qur'an, 335
The Qur'ān As Text, 337, 460
Theodor Nöldeke, 23, 331, 334
et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân, 63, 166, 463
Tilâvet, 121, 171, 211, 212
Tirmizî, 22, 35, 45, 62, 99, 105, 137, 138, 163, 164, 171, 174, 176, 203, 213, 247, 306, 307, 308, 309, 310, 430, 465
Topaloğlu, Bekir, 137
Trente Konsili, 328, 411
Tuğral, 260
Tuhfetü'l-Erîb, 197, 457
Tumtumâniyyetü Hımyer, 27
Tunus, 222
Tural, Hüseyin, 258, 261
Turner, 315, 465
Türk Ansiklopedisi, 171, 462
Türkçe, 35, 226
Türkiye, 11, 222, 271, 348, 413
Türkiye Diyanet Vakfı, 11

U

Ubeyd b. Nadle, 248
Uhud, 214, 309

Ukbe b. Âmir, 216
Ulrich Harman, 319
Uludağ, Süleyman, 207, 465
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 4, 11, 456
Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, 439
Uluslararası Oryantalistler Kongresi, 316
Uman, 28
Umdetü'l-Furkân fi Vücûhi'l-Kur'ân, 271
Umdetü'l-Hallân, 224, 271
Usûl-ü Tefsir Notları, 23
UÜİF Dergisi, 221, 257
Uveymir b. Zeyd, 216

Ü

Übâde b. es-Sâmit, 42, 51, 73, 74, 216, 387
Übeyy b. Kâ'b, 41, 42, 48, 51, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 81, 91, 92, 96, 98, 100, 103, 104, 105, 118, 130, 158, 173, 203, 216, 218, 230, 238, 240, 241, 245, 250, 251, 253, 255, 336, 354, 355, 356, 386, 392, 394, 420, 422, 424, 437, 446
Ümmü Eyyûb, 41, 42, 50, 54
Ümmü Seleme, 99, 216, 251
Ümmü Varaka, 216
Ünler, B, 312
Üsdü'l-Ğâbe, 46

V

el-Vâdıh fi'l-Kırââti's-Seb, 262
Vakf, 276, 295
Vakfü't-Tâm, 253
el-Vakfü ve'l-İbtidâ, 241
Vehbe Zühaylî, 426
Vehmü Kelb, 28
Velid b. Müslim, 255
Venerable, 314
Verş, 239, 275, 278, 398
Verş Rivâyeti, 222
Vetmü'l-Yemen, 27
Viyane Kilise Konseyi, 315
Vücûhü'l-Kırâât, 253

W

Watt, Montgomery, 314, 315, 318, 322, 329, 330, 333, 359, 438, 465
Wensinck, 35, 317, 359, 465

Y

Ya'kûb, 99, 100, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 193, 194, 196, 197, 199, 221, 231, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 261, 262, 275, 278, 344, 345, 350, 358, 361, 393, 395, 398, 399, 402, 457
Ya'kûb Kıraatı, 266
Yahudiye, 382
Yahyâ b. Âdem, 248, 254
Yahyâ b. Hâris, 243
Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, 271
Yahyâ b. Vessâb, 248
Yahyâ b. Ya'mer, 221, 241, 253, 257, 349, 365, 417
Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, 249, 423
Yahyâ el-Yezîdî, 242
Yâkût, 63, 166, 253, 465
Yardım, Ali, 356
Yaşar Kutluay, 35
Yavuz, Mehmet, 262
Yavuz, Yunus Vehbi, 198, 426, 457
Yaykur Kur'ân-ı Kerîm Notları, 273
Yedi Harf Hadislerinin Uydurma Olduğu İddiası, 418
Yedi Harf - Yedi Kıraat İlişkisi, 419
Yedi Harf Yorumunda Kabilecilik Yapıldığı İddiası, 418
Yedi Harf 'te Bizim Tercihimiz, 149
Yedi Harf Hadislerini Rivâyet Eden Sahâbîler, 41
Yedi Harf Ruhsatından İstifade Etmenin Ölçüsü, 417
Yedi Harf Ruhsatının Veriliş Sebebi, 163
Yedi Harf Ruhsatının Veriliş Sebebi Olarak "Kolaylığın" Gösterilmesi, 414

Yedi Harf Ruhsatının Veriliş Zamanı, 166
Yedi Harf'in Kur'ândaki Dağılımı, 178
Yedi Harf'in Neshi Meselesi, 180
Yedi Harf'in Tefsir Ve İslâm Hukukuna Tesiri, 192
Yedi Harf'le İlgili Vecihlerin Kaynağı, 169
Yedi Harf'le İlgili Görüşler, 111
Yedi Kıraat, 120, 185, 221, 222, 253, 256, 258, 259, 260, 261, 264, 419, 433
Yedi Lügat, 125
Yedi Vecih, 141
Yemâme Savaşı, 216, 387
Yemen, 125, 126, 127, 131, 217, 218
Yemin, 201
Yeni Ahit, 327
Yezîd b. Rûmân, 238, 394
el-Yezîdî, 242
Yıldırım, Celal, 35, 466
Yıldırım, Suat, 23, 135, 136, 143, 159, 171, 174, 189, 316, 324, 455, 466
Yuhanna Ed-Dimaşkî, 315
Yusuf Efendizâde Şeyh Abdullah, 225
Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, 23, 34, 130, 136, 143, 194, 363, 454
Yüksel, Ali Osman, 269
Yüksel, A. Turan, 315, 463

Z

Zâhirî, 199
Zâhiriyye Ktp, 258
Zahr, 86
Zakzûk, 315, 316, 319, 466
Zayıf Hadis, 52
Zebîdî, 36, 211, 466
Zeccâc, 373, 466
Zehebî, 35, 81, 82, 95, 104, 243, 244, 247, 253, 259, 263, 264, 265, 268, 269, 356, 396, 423, 466
Zelle, 205
Zemahşerî, 36, 61, 150, 151, 190, 195, 196, 198, 200, 201, 202, 203, 350, 359, 360, 362, 363, 369, 395, 396, 401, 402, 404, 466
Zencânî, 90
Zerdüşt, 374
Zerkânî, 23, 32, 37, 63, 123, 124, 127, 129, 130, 132, 134, 141, 144, 146, 166, 184, 187, 188, 203, 205, 211, 212, 214, 216, 218, 227, 232, 233, 366, 387, 421, 466
Zerkeşî, 23, 31, 32, 33, 35, 46, 86, 87, 95, 97, 113, 114, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 163, 180, 184, 189, 231, 234, 260, 349, 368, 370, 393, 466
Zeyd b. Erkam, 41, 42, 80, 81
Zeyd b. Sâbit, 31, 92, 103, 185, 190, 213, 216, 217, 218, 230, 238, 240, 241, 245, 251, 252, 255, 308, 332, 366, 386, 390, 392, 394, 404, 421, 441
Zeyneddin el-Cübâî, 91
Ziriklî, 242, 253, 467
Zirr b. Hubeyş, 102, 230, 245, 246, 248, 384, 392
Zübdetü'l-İrfân, 150, 271, 344, 399, 400, 463

İslâmî bazı konular, diğerlerine göre, bilginleri daha çok meşgul etmiş ve haliyle birçok değişik görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunda, konunun müphem olması yanında, yoruma açık oluşu da büyük rol oynamıştır.

Yedi Harf ve Kıraatlar konusu da, birçok bilginimizin "büyük ve güç bir mesele" olarak değerlendirdiği, gerçekten izahı zor ve istismara müsait konulardan birisidir.

İşte uzun mesai sonucu hazırlanan bu eserde, Kur'an kıraatıyla ilgili olarak hadislerde geçen Yedi Harf'in ne demek olduğu ve kıraatların mahiyeti bütün detaylarıyla incelenmiştir.

Bilhassa kitabın beşinci bölümünü oluşturan ve her bölümden daha geniş yer tutan "Kıraatlara yönelik oryantalist yaklaşımlar" bahsi, aktüel konulara ışık tutması bakımından önemlidir. Ancak, meseleye vâkıf olabilmek için eserin tümünün okunması gerekmektedir.

www.ensarnesriyat.com.tr
ISBN: 978-975-6794-57-9

online alışveriş
ensarkitap.com